DOSZTOJEVSZKIJ ÖSSZES MUNKÁI
OROSZ EREDETIBŐL
BEVEZETŐ TANULMÁNYOKKAL
XXI-XXV.

DOSZTOJEVSZKIJ

A FÉLKEGYELMŰ

FORDITOTTA
SZABÓ ENDRE

BEVEZETTE
KUNCZ ALADÁR

Dosztojevszkij miszticizmusa

Dosztojevszkij „A félkegyelmű”-t 1867-8-ban Genfben írta. Ez alkalommal másodízben volt külföldön. Első utazása után, 1865-ben, minthogy az orvosok az írástól eltiltották, egy fiatal leányt, Sznitkina Grigorjevna Annát vette magához, aki a gimnáziumot épen akkor végezte, családjával együtt nagy Dosztojevszkij-rajongó volt, s aki apját elveszítvén, saját munkája után volt kénytelen megélni. Ezt a fiatal leányt Dosztojevszkij két évvel később, 1867 febr. 15-én feleségül vette s második külföldi útjára magával vitte. Genfben telepedtek le hosszabb tartózkodásra. Itt írta meg Myskin herceg történetét: „A félkegyelmű”-t. A regényben Svájc is szerepel, amennyiben Myskin herceg egy itteni gyógyintézetből kerül haza, mikor a cselekmény megindul. Myskin herceg a regény folyamán még többször visszatér Svájcra s itteni életéből mondja el a regény egyik legmelegebb, legsugárzóbb epizódját, a kis Mari történetét, amely a fejlemények zord és lázas fordulataiból úgy cseng ki, mint orgonán játszott bús kantiléna.

De Svájcnak s vele az egész külföldi légkörnek lélektani szempontból még egy másik s ennél mélyrehatóbb szerepe is van a regényben. Itt, a külföld idegen világában s eszmélkedő magányában Dosztojevszkij előtt először bontakozott ki igazi méreteiben és valóságos jelentőségében a nagy lélekdzsungel: az orosz sors.

Ebben az időben cselekvőbb fele, az élményekben kiterjeszkedő emberi és az orosz nép megváltását célzó publicisztikai pálya már mögötte volt. Nagy folyóirata, az *Idő,* melyben az orosz szellem *„talajba gyökerezettségéért”* küzdött s az orosz „nyugatosok” és maradi „szlávbarátok” két szélsőséges iránya között helyet akart biztosítani az orosz néplélek szerves kifejlődésének, szerepét nagyjában betöltötte. Önmaga az erős Gogol- és Puskin-hatásoknak utolsó foszlányát is lerázta magáról. Tisztán látta sajátmagát, célját és művészi hivatottságát. Ezért nem véletlen, hogy első nagy regényét - amelyben már szintézis van - első külföldi útjáról való hazatérése után írta meg. Második szintétikus regénye meg épen külföldi tartózkodása alatt készült.

Ez a második regény, amelynek a kissé szerencsétlen „Félkegyelmű” címet adta, a „Bűn és Bűnhődés” után egy újabb, merészebb lépés Dosztojevszkij eszméinek művészi kifejezésében. Raszkolnikovban a vezeklő tisztult orosz nihilistát mutatja be. Ez az orosz léleknek csak egyik, jobban megvilágított felülete. Az orosz nihilizmusban, amely tulajdonképen a nyugati materialisztikus fölfogásnak oroszosan érzelmi kirobbanása, már eredeténél fogva is több a gondolati elem. Épen azért Raszkolnikov egyénisége az európai olvasó előtt könnyebben megérthető és megértése egészen természetesnek látszik. Az egész regény csupán a gondolatoknak kidomborításában, azoknak messzevivő erejében oroszos, de cselekményének szövésében, mély elemzéseiben sok olyan vonás van, amely a nyugati művészetek értékei között is föllelhető.

A „Félkegyelmű” ezzel ellentétben tele van itatva orosz levegővel. Elsősorban maga a hős, Myskin herceg, másnak, mint orosznak el sem képzelhető. És ezért az első nehézség mindjárt az ő személye körül támad. Ez a „félkegyelmű” herceg nem a legfőbb Dosztojevszkij-eszme testté, egyéniséggé való válása. Komponált, felsőbbrendű lény. Olyan, amilyen az életben sohasem fordult elő, de amely mégis lelki és testi összetételének legapróbb részletében is az orosz életnek szigorúan kirajzolt rezultánsa. Myskin herceg az eszmény, szimbolum és egyben determinált anyag, hús-vér s legfőképen idegember. E tekintetben a modern regényirodalomban egészen páratlanul áll. Balzacnak egy-két alakítása lenne mellé állítható, ha Balzac ihletét nem a klasszikus tragédiák hőseinek szenvedély-elvontságából merítette volna. Rajta s az

ugyancsak klasszikus nyomokon haladó Stendhalon kívül, a modern regénynek mindegyik kimagaslóbb jelleme vagy realisztikusan ábrázolt mindennapi ember vagy romantikusan túlzott könyvember. Ilyen mindennapi ember Raszkolnikov is, akiben előttünk újszerűnek csak Dosztojevszkij sajátságos lélekábrázolása tetszik, amely mintegy élő agytekercseket és idegszálakat vesz górcsöve alá, sőt - mint az praeparátumokban szokás - meg is szinesíti azokat, hogy működésüket annál jobban lássuk. Myskin herceg nem ezek közé az emberek közé tartozik. Benne Dosztojevszkij egészen új embertípust teremtett: az orosz Übermenschet, de nem Nietzschének lírai elvontságával, hanem naturalista regényírónak leggondosabb, legaprólékosabb megelevenítő módszerével.

A genfi életnek mindentől elzárkózó magányában ezelőtt a megáldott vizionárius előtt föltámadt az orosz élet úgy, ahogy elhagyta: a Mescsanszkája-negyed a maga sötét házaival és sötét embersorsaival; vizióvá tágult jelentéktelen arcok, mozdulatok és tekintetek; furcsa, alkoholtól fűtött vitatkozások és álmodozások - az egész messzi orosz világ; ez a minden természeti drapériától megfosztott tiszta embervilág, tiszta Humanitás, amely mint valami óriási husszörnyeteg a gondolatok, szenvedélyek és ösztönök dionyzoszi küzdelmében vonaglik és vajudja a maga lelkét. Nincs itt madárének, kék kerteknek és holdas éjszakáknak elszórakoztató háttere; itt minden az emberért megy, belőle indul ki s esik vissza. És ebből a tompa, suta vajúdásból merítette föl Dosztojevszkij Myskin herceg alakját, az eljövendő léleknek egyelőre még beteg, öntudatlan hordozóját. Látta maga előtt a vergődő orosz Eszményt és ezt valósággá, emberré akarta képzelni. Azért kellett pathológikus életformát választania, mert a regényben egyedül lehetséges realisztikus ábrázolás nélkül az Eszményt különben nem tudná megeleveníteni. Egy magasan lebegő, tündöklő ígéretet akart mutatni, amelynek egyelőre csak árnyéka esik az emberekre. Ez a tűnő, szegény kis árnyék: Myskin herceg. Olyan, mint gyümölccsel teli almafáról lehúllt, aszott, korai érés: a termés évadja még messze van, a nagy érés még csak álom, de hogy lesz, annak bizonyítéka a lehullott gyümölcs.

A nagy gyümölcsérés, amiről Dosztojevszkij álmodozik, nem más, mint az orosz lélek kitisztulása, az orosz miszticizmus megérése. Ennek a kérdésnek távlatába van állítva a Félkegyelműnek egész cselekménye. Azoknak, akik elolvasták ezt a regényt, talán eszébe sem jut, hogy ennek tulajdonképpeni témája ugyanaz, mint a Manon Lescaut-é, mint a Kaméliás hölgyé. Egy herceg s egy jóérzésre hajló félvilági hölgy szerelmének története. De mivé nőtt a sablonos kis téma Dosztojevszkij képzeletén keresztül? Prévost abbé vagy Dumas regénye arasznyi kis kertecske néhány franciásan lenyisszantott bokorral és pázsit-ábrával Dosztojevszkij regényének útvesztő őserdeje mellett. Honnan nőtt ki ez a csodálatos vegetáció? Dosztojevszkijnak lelkéből, vagy ha világosabban akarok beszélni, abból a lélekből, amelynek Dosztojevszkijé csak közvetlen emanációja: az orosz nép lelkéből. Erre a lélekre kell rávilágítanunk, ha Dosztojevszkij regényének rengetegében tájékozódást akarunk keresni.

*

Elindul nyugatról a téma, a gondolat, mint színes kis papírhajó s az orosz vizekre ér. De itt a vizek sodra hamar alámeríti s az imént még könnyen sikló játékszert most hínárok, moszatok, korállok s az egész titkos tengeralatti fauna hatalmába keríti. Ha látnád, hogy az egykori lenge, karcsú semmiség ott lent milyen felismerhetetlen tündéri labirintussá varázsolódott, elámulnál rajta. Ez a titkos tengeralatti világ: az orosz miszticizmus.

Minden miszticizmus a gondolatoknak ősélete, a gondolatoknak érzéki teljessége. Nekünk, európaiaknak a gondolat annyira mindennapi kenyerünkké, annyira közkeletű váltópénzünkké lett, hogy úgy szólván, - a szó fiziológiai értelmében, - már nem is gondolkodunk. Számunkra a gondolat csak ritka esetben élmény s azért életünk borzalmasan üres. Szórakozásaink, vágyainknak és ösztöneinknek léha szórakozásai mind arra valók, hogy velük az eseményes

gondolatot pótoljuk. A nyugati és keleti ember között e tekintetben szembeszökő a különbség. Nálunk, magyaroknál, még van némi nyoma a keleti kontemplációnak, különösen a parasztoknál s a parasztvérnek elsődleges műveltségi áteszményesülésénél, de mennél inkább nyugatra megyünk, annál inkább lesz a paraszt az ösztönnek és érdeknek durva igavonó állatja s az úr - a gondolat gépies, üreslelkű játékosa. Dosztojevszkij külföldi utazásain látta ezt a különbséget s barátaihoz írt leveleiben élesen mutat rá a nyugatiak lelki életének ösztövérségére.

Mi Nyugaton a nagy kulturális áramlatoknak már csak utolsó hullámveréseit éljük. Oroszországban azonban még tart a misztikus forrongás. Ennek a forrongásnak tulajdonképpeni magja a krisztusi emberségesség-tan. A nyugati műveltségek fejlődésének folyamán a krisztusi eszmék aszerint, hogy milyen fajok lelkében s milyen klíma alatt bontakoztak ki, különböző eredményeket hoztak létre. A román népeknél a kereszténység egyrészt művészi szemlélet és szertartásos pompa, másrészt bensőséges szívügy és a férfiéletnek hősi formája lett; a germánok rideg gondolatépítményt és fajfentartó erkölcsiséget absztraháltak belőle; az orosz faj a krisztusi tanokból mindjárt kezdetben a testvériség eszméjét, a jóságnak és a szenvedésnek megváltást kisugárzó erejét választotta ki. Az orosz lélek Krisztust érzékien fogta föl, úgy, ahogy a keleti csodavilágból kinőtt. Nem sokat törődött tanainak metafizikus jelentőségével, hanem az Isten fiának szenvedéstől átlelkesült testét mintegy levette a keresztről s azt ölelte magához. Ez a Krisztus-test, ez az illatot lehelő embervirág ott él még mindig csorbítatlanul, a maga érzéki valóságában az orosz lélek mélyén s várja föltámadását.

Az orosz miszticizmusnak krisztusi alapvonását senki sem látta oly világosan, mint a legoroszabb orosz, az orosz léleknek legközvetlenebb művészi kifejezője: Dosztojevszkij. Tolsztoj az orosz lélekválságnak kezdetben tárgyilagos ábrázolója volt, belsőleg csak a Feltámadásban jut ehhez közel, de azután már a művészi formát el is hagyja s irodalom helyett felekezetet alapít. Az orosz léleknek fölismerése Dosztojevszkij számára nem csak művészi szemléletének kibontakozását jelentette, hanem egyszersmind önnön lényének, uralkodó szubjektivizmusának igazolását is. Az orosz lélekben önmagára talált s látta, hogy ha az orosz általánost, az orosz eszményt akarja kifejezni, elég önmagát adnia. Dosztojevszkij szubjektivizmusa elvben legfeljebb a l'art pour l'arthoz vezetett volna; viszont ő a művészetet mindig rendeltetésnek, az élet egészét adó megnyilatkozásnak érezte. E két különböző szándék között egységet csak az a belső föleszmélés teremthetett, amely egyéni szubjektivizmusának az orosz lélekkel való azonosságát nyílván fölismerte. Hogy ez az azonosság kettőjük között szinte megdöbbentő előrerendeltetéssel fennáll, arról meggyőződhetünk, ha a Félkegyelmű keletkezésének lélektani gyökereit közelebbről vizsgáljuk.

Dosztojevszkij nagy regényeinek írása az orosz irodalomnak abba a korszakába esik, amikor a nyugatiság és a pánszlávizmus legerősebb küzdelmét vívta. A nihilizmusban fölvillámló lelki válság mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, amióta Turgenyev az Apák és Fiúk-at megírta. A nihilizmus a nyugatiság utolsó üzenete volt s ezzel szemben állt a még alig megmozdult, de bensőséges élettel telített orosz tömeg. A nyugati kultúrák megmutatták, hová vezet a felsőrétegműveltség; hová vezet az egyes osztályok önámító szellemgazdagsága, amely többé semmiféle talajban nem gyökerezik. Dosztojevszkij a nyugatisággal a Bűn és Bünhődésben számolt le. A Félkegyelműben már több szólamot, illetve legalább is a nihilizmus és miszticizmus két főszólamát akarta emberré alakítani. Két mélységesen emberi jellemet elevenített meg ebből a célból: a félig-meddig nihilista, de jellegzetesen orosz Rogozsint, aki köré állította az orosz közéletnek legkülönbözőbb árnyalatú betegjeit egészen a haldoklásával pompázó Hippolitig, a nihilizmusnak legelvontabb képviselőjéig s ezekkel szemben hozta a megváltó ígéretnek egyelőre torz, de annál emberibb megtestesítőjét, Myskin herceget.

Mi lett volna Myskin hercegből Dosztojevszkij szubjektivizmusa nélkül? És mit érne ez a szubjektivizmus önmagában, ha nem az orosz lélek lírája volna? Érdekes megfigyelni, hogy Dosztojevszkij Myskin herceg alakjának megrajzolásában mennyire fölhasználta legszemélyibb adatait. Volt bátorsága, - noha orvosai óvták a betegségével való foglalkozástól, - hogy epilepsziájának minden tünetét földolgozza benne. Strachov, Dosztojevszkij egyik legjobb barátja, több alkalommal ír betegségéről. Ha ezeket a följegyzéseket összevetjük a Myskin hercegről adott jellemzéssel, a modellre minden nehézség nélkül ráismerhetünk. Dosztojevszkij egyik rohamát Strachov így írja le: „Egyszer - ha jól emlékszem, 1863 húsvét szombatján - meglehetősen későn jött hozzám, mintegy tizenegy óra felé, s élénk beszélgetésbe merültünk. Nem emlékszem, miről folyt a társalgás, de mindenesetre fontos, elvont tárgyról volt szó. Fjodor Mihájlovics nagyon izgatott volt; a szobában fel és alá járt, míg én az asztalnál ültem. Valami nagy, derült dolgot mondott, s mikor gondolatát helyeslő megjegyzéssel támogattam, átszellemült arccal fordult felém: olyan kifejezéssel, amely nyilván elárulta, hogy megszállottsága tetőpontra hágott. Pillanatig állva maradt, mintha gondolatához szavakat keresne s már száját kinyitotta. Láttam idegfeszültségét; éreztem, hogy rendkívülit akar mondani, talán épen valami kinyilatkoztatást. Hirtelen, nyitott ajkán át különös, értelmetlen kiáltás tört elő s öntudatlanul vágódott el a padlón.” Rendes társalgó modora is egészen a Myskin hercegé: „rendszerint félhangon, szinte suttogva beszélt a jelenlévők közül valakivel, mígnem valami felizgatta, elragadta s hangját ekkor hirtelen fölemelte.”

Betegsége, akárcsak Myskin herceget, állandóan foglalkoztatja, idegrendszerét és érzékeit valamely ködbe borítja, amelyen át a dolgok különös jelentőséget nyernek. Roham előtt a legnagyobb elragadtatás pillanatait élte. „E néhány pillanatban, - vallotta Strachovnak, - olyan boldogságot érzek, amilyent rendes állapotban soha s amelyről más embernek fogalma sem lehet. Teljes összhangba csendülök magammal s az egész világgal s ez az érzés oly erős, oly édes, hogy cserébe érte életemből tíz évet, vagy akár egész életemet odaadnám.” Roham után napokon át erős kedélylevertség nyügözte, magát nagy bűnösnek érezte s lelkiismeretfurdalás, szorongató érzések gyötörték.

Az epileptikus szívnek gyöngesége legtermékenyebb forrása a Myskin hercegben rejlő misztikusnak. Az örök várás, a rossz sejtelmek hajszálfinomakká teszik az idegeket. Az ilyen ember olyan állandó idegfeszültséggel él, mint az éjjel álmából fölriadt ember, aki ablaka alatt hangos szóváltást hall. Logikus gondolattá semmi sem tud benne kialakulni s azt lehetne mondani, hogy inkább az érzékszerveivel gondolkozik, mint agyvelejével. Myskin herceg is csak él és semmit sem absztrahál. Ép oly kevéssé tudja, hogy szerelmes, mintahogy a virágnak nincs öntudatos fogalma az illatáról. Mikor Rogozsint meglátogatja, az az asztalon megpillantott kés nem fogalmilag, hanem úgyszólván élével hatol idegrendszerébe. Egész lénye felriadva gondolja végig a kés biztosan bekövetkező szerepét s az idegeknek e fékevesztett nyugtalansága felett csak az öntudat szendereg mit sem sejtőn. Ezért járja végig életét úgy, mint a holdkóros.

Jellemző, hogy a modern regényírás két legnagyobb művészében, a francia Flaubertben és az orosz Dosztojevszkijben az epileptikus szív mennyire más és más utakra vezetett. Flaubert nyugtalanító érzéseitől a legteljesebb magányba vonult s hogy regényalakjainak dolgában beteg szívének lehetőleg kevés közvetlen szerepe legyen, ezeket térben, vagy időben a tőle legtávolabb esőkből választotta. Dosztojevszkij épen ellenkezőleg, szinte heroikusan kutatja megkínzott szívének rejtélyeit s epilepsziáját nemcsak a valóságban, hanem művészileg is megéli, hogy Myskin herceg alakját megteremtse.

Dosztojevszkij egyéb személyi benyomásai közül különösen a kivégzés megélésével gazdagította még Myskin herceg életszerűségét. Mindezekkel a vonásokkal együtt azonban Myskin

herceg önmagában véve csak kitűnően megrajzolt egyéniség maradna, akivel sok minden történik, anélkül, hogy gyönge akaraterejével bármire is hatással lehetne. Myskin herceg igazi jelentőséggé csak akkor emelkedik, ha környezetével együtt tekintjük. Mindenki körülötte csupán az ő tükre, az ő alakját vetíti vissza s általa és vele kapcsolatban él. Pedig ő csak keresztülmegy mások életén; oly halkan és észrevétlenül, mint testből kiszabadult lélek, s mégis, aki csak egyszer is látta, aki szavát csak egyszer is hallotta, többé tekintetét nem tudja levenni róla s fejét nem tudja elmozdítani abból az irányból, amerre ment. Akkor kezdődik a regény cselekménye, amikor első szavát váltja Rogozsinnal, majd Jepancsin tábornok inasával s akkor végződik, mikor a bűn deliriumában fetrengő Rogozsin fejét megsimogatja. Közben mennyi emberrel találkozik! Milyen hangtalan, szörnyű küzdelmet vív Rogozsinnal, Filippovna Násztászjával, ezzel a két szertelen, igazi orosz értelemben vett emberi nagysággal. Mennyire szétpattannak érintésétől, az érdektől, önzéstől valósággal abronccsá zárult Gavrila és Lyebegyev. Hogy fölcsillog a rejtett jóság a nagyszerű Prokofjevna Jelizavétában, a fiatalos, rajongó hűség Kolyában és az érintetlen, ösztönös szerelem Aglájában. Hatása alól még a részegesen álmodozó Ivolgin tábornok, még a nihilizmus és halálfélelem dialektikájában megőrült Hippolit sem tudja kivonni magát! Annyira tőle függ körülötte minden embernek a sorsa, mintha nem is rajtuk kívül álló szegény, ügyefogyott emberke volna, hanem saját lelküknek legmélyéről feltörő hang; valami, amiről mindnyájan tudnak, amitől félnek s ami több, mint ők mindnyájan hiú életükkel, szenvedélyeikkel és gondolataikkal együtt. És így van ez valóban. Myskin herceg ott, ahol él, abban a környezetben, ahol megfordul, több, mint a körülötte levő emberek, sokkal több, mint önmaga. Ennek a gondolatnak, ennek a misztikus hitnek éreztetése teszi a regény levegőjét oly sűrűvé, adja meg a szavaknak felejthetetlen kihangzását és nyitja az események mögé a végtelenség távlatát. Ebben emelkedik Dosztojevszkij művészete oly magaslatra, amelyre őt senki sem tudja követni. Mert ez már nem is művészetnek, nem is tehetségnek kérdése, hanem az egyénből kisugárzó tömeglélek-nek ereje. Hatalmas erő, amely az első vallásalapításoktól kezdve végig Keletnek legújabb profétikus jelenségéig, minden világtörténeti csodának szülőoka volt. Nem egy egyéniséghez s nem a tömeghez kötött, hanem e kettőnek titokzatos viszonyán alapszik. Ez a kapcsolat Myskin herceg törékeny alakja köré környezete szemében a hatásnak, a szuggeszciónak ugyan azt a belülről kisugárzó fényívét vonja, mint amelyet a festők a szentek feje felett ábrázolnak. Ezzel a fénnyel feje körül, a beteg Myskin herceg, akinek semmi sem sikerül s aki látszólag eredmény nélkül megy vissza ugyanabba a kórházba, amelyből jött, teljes szimbólumává lesz az orosz lélek nagy várásának és Dosztojevszkij jövőbe vetett hitének.

A sötét orosz égen Myskin herceg épp úgy, mint az őt életrehívó Dosztojevszkij, csak halvány, elvesző csillagfény, de már ennek föltűnésére is megmozdul a napot váró végtelen tenger: az orosz lélek, s ezen túl az emberiség lelke. Dosztojevszkij hiszi és minden szavával hirdeti, hogy a Jóság útban van. Nem a tudatlan, nem az ártatlan jóság, hanem a magát minden szenvedésen átgyötrő, a világ minden önzésével és aljasságával számotvető, a mindenttudó jóság. Ez a gondolat volt Dosztojevszkij életének és művészetének végső betetőzése. Ezért támasztotta életre a nyomor utcáin meglapuló árnyakat, ezért tette messzehangzóvá az emberi sírást s emelte piedesztálra az emberi szenvedést.

Nincs talán az egész XIX. században még egy olyan alkotó művész, mint ő. De ezzel nem elégedett meg. Életét és művészetét alárendelte, föláldozta a legnagyobb, a legkivihetetlenebb emberi eszménynek: a jóság heroizmusának.

Kuncz Aladár.

ELSŐ RÉSZ.

I.

November végén, egy nyirkos napon, reggeli kilencz óra tájon a pétervár-varsói vasútnak egy vonata teljes gőzerővel közeledett Szent-Pétervár felé. Az idő oly nedves és ködös volt, hogy a napvilág alig bírt vele küzködni: a vagon-ablakból jobbra-balra alig lehetett tíz lépésnyire látni. Az utasok közt többen voltak olyanok, akik külföldről tértek haza; leginkább tömve volt a harmadik osztály, a hol minden szőrű-bőrű útasok szorongtak. Mindnyájan fáradtak és álmosak voltak az elmult éjszakától, mindnyájan el voltak gémberedve s valamennyiük arcza halaványsárgának látszott a ködtől.

A harmadik osztály egyik szakaszában az ablak mellett már kora virradat óta állt egymás mellett két útas; mind a kettő fiatal ember, mind a kettő csaknem hanyagul közönségesen öltözve. Mindkettőnek eléggé feltünő arcza volt s egyik is, másik is szeretett volna beszédbe ereszkedni útitársával. Ha tudták volna egymásról, hogy ők éppen ebben a pillanatban miért feltünőek, bizonyosan nagyon elcsodálkoztak volna azon, hogy a sors oly különös szeszélylyel ültette őket össze a pétervár-varsói vonat egy harmadik osztályú szakaszába.

Egyikük középtermetű, körülbelül huszonhét éves, göndör és csaknem fekete hajú fiatal ember volt, szürke, apró, de tüzes szemekkel. Orra széles volt és lapos, arcza csontos; vékony ajkai folytonosan valami kihívó, gúnyos, sőt gonosz mosolyra álltak; homloka magas volt és szép formájú s megszépítette alsó arczának kevésbbé nemes vonásait. Különösen feltünő volt az a halott halaványság, melytől a fiatalember egész arcza, ellenére erős testalkatának, kimerültnek látszott, de egyúttal félelmetesnek is egész a szenvedélyig, a mi sehogy sem illett kihívó, bántó mosolygásához, öntelt, érdes tekintetéhez. Meleg, bő, prémes, fekete ködmön volt rajta, az elmult éjjel sem gémberedett el, míg szomszédja bizonyára dideregve volt kénytelen elviselni az orosz novemberi éjszaka nedves hidegségét, a mihez - a mint látszott - nem volt elkészülve. Elég bő, vastag köpenyeg volt rajta, de a köpenyegnek nem volt ujja, csak nagy csuklyája - éppen olyan, a minőt az úton szoktak használni valahol messze, külföldön, Svájczban vagy északi Olaszországban, de ott is csak akkor, ha nem kelnek olyan nagy útra, mint a minő Eidkunentől Szent-Pétervárig. Hanem a mi jó és egészséges volt Olaszországban, az láthatólag nem vált be Oroszországban. A csuklyás köpenyeg tulajdonosa szintén fiatal, huszonhat-huszonhét éves ember lehetett; a középtermetűnél valamivel magasabb, - erősen szőke, sűrű hajú, beesett arczczal, ritkás, hegyes, csaknem fehér szakállal. Nagy, kék szemeivel nyugodtan, de mintha fáradtan s mintha olyan különös tekintettel nézett volna, a melyből némelyek azonnal fölismerik a nehézkóros betegséget. Máskülönben a fiatalember arcza kellemes, finom, de száraz és színtelen volt, jelenleg pedig a didergéstől kékes. Kezében kis ruhacsomó kalimpált; úgy látszott, abba volt bekötve összes útiholmija. Lábán vastag talpú, betétes czipő, - s ez is egészen elütött az orosz viselettől. A fekete hajú, ködmönös útitárs mindezt jól megnézte, részint persze unalmában, s végül megszólalt azzal a kíméletlen mosolygással, a melylyel néha oly udvariatlanul és felsemvevőleg szokta magát kifejezni a nép gőgje, ha olyasvalamit lát, a mi nem sikerült.

- Fázik?

S egyet rándított a vállán.

- Nagyon, - felelt az útitárs rendkívüli készséggel, - pedig lám: most olvad. Hát még akkor mi van itt, ha fagy! Nem is gondoltam, hogy nálunk ilyen hideg van. Elszoktam tőle.

- Külföldről, vagy honnan?

- Igen, Svájczból.

- Ejha? Az igaz, hogy maguk - -

A fekete hajú egyet füttyentett és felkaczagott.

A beszélgetés tovább folyt. A készség, a melylyel a svájczi köpenyeges fiatalember útitársa minden kérdésére felelgetett, bámulatos volt, s felelgetett is minden gyanu, tartózkodás nélkül a legalkalmatlanabb és legüresebb kérdésekre is. Elmondta a többi közt, hogy ő tényleg régen, több mint négy év óta nem volt Oroszországban; hogy betegsége miatt küldték külföldre; hogy valami különös idegbaja volt, valami rohamos betegség, vagy vitustáncz, valami reszketegség és görcs. A fekete hajú ezeket hallva néha elmosolyodott; különösen nevetett akkor, mikor arra a kérdésére: „no, hát aztán kigyógyult?" - a szőke fiatalember azt felelte: „nem; nem gyógyultam ki."

- He! Akkor hát hiába górálta nekik oda a pénzt; mi meg itt hiszünk nekik, - jegyezte meg csípősen a feketehajú.

- Tökéletes igaz! - szólt közbe egy közelben ülő, fogyatékosan öltözött, mintegy negyven éves, erős testalkatú, vörösorrú, himlőhelyes arczú ember, valami kishivatalnok, - tökéletes igaz, tisztára ingyen rakják zsebre az oroszok pénzét.

- Oh, - felelt a svájczi pácziens csöndes és békítő hangon, - mennyire téved ön az én esetemben! Persze: én ezen nem vitázhatok, mert ehhez én nem értek, de az én orvosom a maga utolsó filléreiből látott el engem az útra s csaknem két évig a maga költségén tartott ottan.

- Hogy-hogy? hát talán nem volt, a ki önért fizetett?

- Pavliscsev úr, a ki fizetett értem, ezelőtt két évvel meghalt; írtam akkor ide Jepancsin tábornoknénak, a ki nekem távoli rokonom, de feleletet nem kaptam. Így jöttem aztán haza.

- Hová haza?

- Már hogy hová szállok? Azt bizony még nem tudom... igazán...

- Még nem határozta el?

S erre mind a két útitárs megint jót nevetett.

- S talán bizony ebben a kis motyóban van minden vagyona? - kérdezte a feketehajú.

- Fogadni mernék rá, hogy igen, - szólt roppant megelégedett tekintettel a vörösorrú hivatalnok, - s hogy más podgyásza, teherkocsija nincs, látom; hiszen a szegénység nem bűn, a mit szintén nem hagyhatok megjegyzés nélkül.

Kisült, hogy ez is úgy volt; a szőke fiatalember ezt is azonnal és rendkívüli készséggel beismerte.

- Hanem azért az ön motyójának mégis van némi jelentősége - folytatta a hivatalnok, miután kedvökre kikaczagták magukat; (megjegyzendő, hogy a motyó tulajdonosa is nevetni kezdett, a mint rájuk nézett s ezzel még növelte azok széles jókedvét) - s ámbátor fogadni lehet rá, hogy nincs benne külföldi napoleon d'or-okból s friedrichs d'or-okból összerakott aranycsomó, sőt hollandus aranyok sincsenek, a mit következtetni lehet egyebek közt az ön külföldi czipőiből is, de... ha hozzáadunk az ön motyójához olyan állítólagos rokonságot, mint példának okáért Jepancsin tábornokné, akkor a motyócska is mindjárt más jelentőséget nyer, de természetesen csakis abban az esetben, ha Jepancsin tábornokné önnek tényleg rokona, s ha

ön nem téved szórakozottságában... a mi igen, igen gyakran meg szokott esni olyan emberrel, a ki... már, a kinek túlságosan nagy a képzelőtehetsége.

- Oh, ön újra eltalálta, - felelt a szőke fiatalember, - mert valóban csaknem tévedésben vagyok, vagyis a tábornokné alig-alig rokonom, annyira, hogy én igazán nem csodálkozom, hogy levelemre nem felelt. El is voltam rá készülve.

- Kár volt a levélbélyegre pénzt kidobni. - Hm... legalább keresetlen és őszinte, az pedig dícséretére váló virtus. Hm... Jepáncsin tábornokot ismerjük, már csak azért is, hogy általánosan ismert ember; de sőt a boldogult Pavliscsev urat is, a ki önt Svájczban segélyezte, ha ugyan Pavliscsev Andrejevics Miklósról van szó, mert két unokatestvér volt. A másik a Krymben van; a boldogúlt Andrejevics Miklós is igen derék ember volt, nagy összeköttetései voltak s annak idejében négyezer lelke volt...[1]

- Tökéletesen úgy van, Pavliscsev Andrejevics Miklós volt a neve, - felelt a fiatalember, s mereven és fürkészve nézett a mindenkit ismerő urra.

Ilyen mindenkit ismerő emberek néha, sőt elég gyakran találkoznak bizonyos társadalmi körökben. Ezek mindent tudnak, minden gondolatukkal csak erre törekszenek, persze azért, mert érdemesebb életérdekek és felfogások nélkül vannak, a mint a korunkbeli valamely gondolkozó fő mondaná. Különben az alatt, hogy „mindent tudnak", igen korlátolt teret kell érteni: hol történt ez és az, kivel ismerős ez és az, mennyi a vagyona, hol volt kormányzó, ki a felesége, mennyit kapott a feleségével, ki az unokatestvére, ki a bátyja, ki az öcscse stb., s mind csak efféle „tudás". Az ilyen mindentudók legnagyobb részt kiszakadt könyökű ruhában járnak s havonként tizenhét rubel fizetést kapnak. Azok az emberek, a kikről ezek mindent tudnak, nem is képzelik: micsoda érdekek vezérlik az ilyeneket, pedig ezek ezzel a tudással, - a mely előttük egyértékű a tudománynyal - önbecsülésre jutnak, sőt magasabb szellemi megelégedést is éreznek. De ez még a tudomány terén is csábító. Én ismertem tudósokat, írókat, költőket, politikai férfiakat, a kik ugyancsak azzal a „tudással" szereztek és szereznek magas kitüntetéseket, érnek el sikereket s annak köszönhetik egész előmenetelüket, hírnevüket.

A feketehajú fiatalember az egész beszélgetés alatt czéltalanul nézett az ablakra s türelmetlenül várta a vonat megérkezését. Mintha szórakozott lett volna, nagyon szórakozott, csaknem izgatott, sőt igen különösnek tünt fel: néha mintha oda hallgatott volna, de semmit sem értett; nézett, de nem látott, nevetett, de sokszor maga sem tudta, hogy min?

- De engedje megtudnom, kihez van... - fordult egyszerre a himlőhelyes a motyós fiatalemberhez.

- Herczeg Myskin Nyikolajevics Leó, - felelt az tétova nélkül való teljes készséggel.

- Herczeg Myskin? Nyikolajevics Leó? Nem ismerem. Mintha soha nem is hallottam volna, - felelt a hivatalnok elgondolkozva, - tudniillik nem a nevet; a név történeti név, Karamzin történetében meg lehet és meg is kell találni, de a személyt nem ismerem; aztán mintha Myskin herczegek már sehol nem is volnának, soha nem hallani felőlük.

- Oh, természetes, - felelt a herczeg, - Myskin herczegek most már nincsenek is rajtam kívül; úgy hiszem, én vagyok az utolsó. Különben pedig, a mi az apámat és bátyáimat illeti, azok odnodvorcyk[2] voltak. Egyébiránt az én apám főhadnagy volt, a hadapród-iskolából. Azt meg nem tudom, hogy Jepancsin tábornokné mi módon került ki a Myskin-családból, ő is utolsó a maga nemében...

- Hehehe! utolsó a maga nemében! Hehe! Ezt ugyan jól mondta, - heherészett a hivatalnok.

---

[1] Tudniillik négyezer jobbágya, akkor, amikor még a jobbágyságot meg nem szüntették.

[2] Kiváltságos urak, szóról-szóra: egy-udvarosak.

Nevetett a feketehajú is. A szőke fiatalember kissé elbámult, hogy sikerült neki egy - különben elég rossz szójátékot mondani.

- Pedig tessék elhinni: egész véletlenül mondtam így, - mondá végre egész elámulva.

- Elhiszem, elhiszem, - mondá vidáman a hivatalnok.

- Hát aztán tudományokkal is foglalkozott a herczeg, ott annál a professzornál? - kérdezte a fekete.

- Igen... tanultam...

- Én meg, lássa, soha semmit sem tanultam.

- Hiszen én is csak valami keveset, - tette hozzá a herczeg csaknem bocsánatot kérő hangon. - Betegségem miatt nem tartottak alkalmasnak arra, hogy rendszeresen tanítsanak.

- Ismeri-e Rogozsinéket? - kérdezte hirtelen a fekete.

- Nem, egyáltalában nem ismerem. Hiszen én Oroszországban igen keveset ismerek. Talán ön Rogozsin?

- Igen, Rogozsin Parthén.

- Parthén? Talán csak nem azok közül a Rogozsinok közül... - kezdte nagy fontoskodással a hivatalnok.

- De igenis, azok közül, azok közül, - sietett közbevágni a fekete, a ki különben eddig még egyszer sem fordult oda a hivatalnok felé s kezdettől fogva csak a herczeggel beszélt.

- De... lehetséges-e? - csodálkozott a hivatalnok, szinte nekimeredve és szemeit kidüllesztve s arcza azonnal tiszteletteljes, csaknem ijedt kifejezést öltött - annak a tulajdon Rogozsin Parfenovics[3] Szemjonnak a fia, a ki díszpolgár volt, a ki egy hónappal ezelőtt meghalt s másfél millió örökséget hagyott hátra?

- Hát te honnan tudod, hogy másfél millió tiszta kapitálist hagyott hátra? - kérdezte Rogozsin, még most sem méltatva tekintetére a hivatalnokot, - no nézd csak! (itt a herczegre hunyorított); meg aztán mi köze ehhez másnak, minek kapaszkodik ehhez valaki? Az igaz, hogy a szülém meghalt, én pedig Pszkovból már csaknem egy hónap óta úgyszólva mezitláb utazom haza. Se az öcsém, a semmirevaló, se anyám nem küldenek pénzt, még csak nem is tudósítanak, semmit, de semmit! Mint a kutyával, úgy bánnak velem. Pszkovban egy egész hónapig feküdtem forró lázban.

- Jelenleg pedig több mint egy millió üti a markát, legalább is! Oh, uram, teremtőm! - csapta össze a kezét a hivatalnok.

- De mi köze neki ehhez, - szólt újra ingerülten és bosszúsan Rogozsin, félrepislantva a hivatalnokra: - hiszen úgy sem adok neked egy kopéjkát sem, ha mindjárt a fejed tetejére állsz is előttem.

- Pedig a fejem tetejére állok, oda állok.

- No nézd! Azért sem adok, ha egy hétig tánczolsz is.

- Hát ne adj! Úgy kell nekem: ne adj. Mégis fogok tánczolni. Ott hagyom a feleségemet, gyermekeimet és tánczolni fogok előtted. Csúszni fogok, csúszni.

[3] Az oroszok a görög th-t f-nek ejtik.

- Piha! - köpött egyet a fekete. - Ezelőtt öt héttel - fordult aztán újra a herczeghez, - én is ilyen kis batyúval szöktem meg a szülei házból Pszkovba a némémhez; ott forrólázba estem s azalatt apám meghalt. A guta ütötte meg. Isten nyugosztalja: csaknem halálra vert akkor. Higyje el, herczeg, lelkemre mondom! Ha akkor meg nem szököm, agyonver.

- Valamivel megharagította? - kérdezte a herczeg, bizonyos kiváncsisággal nézve a ködmönös millionáriust. S bár a millióban s annak megkapásában is elég figyelemreméltó lehetett, a herczeget valami egyéb is érdekelte és megdöbbentette; aztán Rogozsin is valahogy nagy szívességgel választotta a herczeget beszélgető társul, jóllehet inkább gépiesen kívánta a beszélgetést, mintsem szellemileg, inkább szórakozottságból, mint figyelemből, s inkább abból a nyugtalanságból és izgatottságból, hogy legalább valakire nézhessen s a nyelvével darálhasson. Úgy tetszett, mintha még most is forrólázban, vagy legalább hideglelésben szenvedett volna. A mi a hivatalnokot illeti, az mintha csak rátapadt volna Rogozsinra: alig mert lélegzetet venni, megvigyázott és megmérlegelt minden szót, mintha csak gyémántot kutatott volna.

- Megharagudott az apám, megharagudott s meglehet, hogy volt is miért, - felelt Rogozsin, - de engem inkább az öcsém bosszant. Anyámról nincs mit mondani, öreg asszony, szent könyveket olvas, vén asszonyokkal ül, s hogy a Szenyka öcsémet dédelgeti, az magától értetődik. De hát az öcsém miért nem adott hírt mindjárt? Értjük! Az igaz, hogy én akkor magamon kívül voltam. Azt mondják: telegraféroztak is. De jöhet az én némémhez telegramm. Már harmincz év óta özvegyeskedik, s reggeltől estig mindig a szenteskedő, félkegyelműekkel ül. Olyan mint valami apácza, vagy még olyanabb. Megijedt a sürgönytől s a nélkül, hogy fölbontotta volna, félretette: úgy is hevert az ott egész mostanáig. Csak Konyov mentett meg, Konyov Vaszilyics Vaszily; az írt meg mindent. Az apánk koporsója himzett szőnyegéről az öcsém az aranybojtokat éjjel levágta, mert „ezek igen drága dolgok”. Hiszen már ezért az egyért Szibériába küldethetem, ha akarom, mert ez szentségtörés. Hej, te madárijesztő! – fordult a hivatalnokhoz, - mit mond a törvény: szentségtörés?

- Az ám, szentségtörés! - felelte rögtön a hivatalnok.

- Szibéria a büntetése?

- Szibéria, Szibéria! Azonnal Szibériába!

- Ők azt hiszik, hogy én még mindig beteg vagyok, - folytatta Rogozsin a herczeghez fordulva, - én pedig a nélkül, hogy valakinek szóltam volna, szép csendesen még betegen felültem a vonatra és jövök; nyisd ki a kaput, öcsém, Szemjonÿcs Szemjon! Tudom én, hogy ő engem a boldogult szülém előtt befeketített. Hanem hogy én akkor Filippovna Násztászja miatt haragítottam meg a szülémet, hát az is igaz. Itt már csávában vagyok. Hálójába kerített a bűn.

- Filippovna Násztászja miatt? - kérdezte alázatos, hizelgő hangon a hivatalnok, mintha valamire gondolna.

- Hiszen úgysem ismered! - mordult rá türelmetlenül Rogozsin.

- Hátha ismerem? - felelt határozottan a hivatalnok.

- Ugyan! Tán nincs elég Filippovna Násztászja a világon! Aztán az igazat kimondva: beh szemtelen féreg vagy te, hallod-e? Tudtam mindjárt, hogy valami ilyen féreg mindjárt belém fog kapaszkodni, - folytatta a herczeghez beszélve.

- Pedig mégis csak meglehet, hogy ismerem, - ragaszkodott a magáéhoz a hivatalnok. - Oh Lyebegyev mindent ismer. A méltóságos úr engem szidni méltóztatik, de mit mond arra, ha be is bizonyítom. Mert bizonyosan arról a Filippovna Násztászjáról van szó, ha egyszer az ön

apja nyirággal akarta önt megleczkéztetni miatta; az a Filippovna Násztászja pedig a vezetéknevén Baraskova, a ki úgyszólván híres asszony, sőt a maga nemében herczegnő és ismeretségben van bizonyos Toczkijjal, Ivánovics Athanázzal, kizárólagosan csak azzal az egygyel, a ki földbirtokos, tőkepénzes, közkereseti társaságok tagja s ezen a réven nagy barátságban van Jepancsin tábornokkal...

- Ehe, hát te azt is tudod? - csodálkozott Rogozsin, - az ördögbe is, csakugyan ismeri!

- Mindent tudok! Lyebegyev mindent tud. Én, méltóságos uram, Lyihacsev Elekkel is két hónapig jártam-keltem, annak is a szülei halála után s minden utczát és sikátort ismerek. Lyebegyevvel annyira jutott Lyihacsev, hogy ő nélküle egy lépést sem tudott tenni. Most ő az adósok osztályában van elfoglalva, hanem akkor alkalma volt megismerkedni Hermance-szal is, Coralievel is, Paczka herczegnővel is, Filippovna Násztászjával is, de hát még ki mindennel is!

- Filippovna Násztászjával? Hát Filippovna Násztászja Lyihacsevvel is... - szólt Rogozsin, oly bosszúsan nézve a hivatalnokra, hogy ajkai is elhalványodtak és remegtek.

- Ne-em tesz semmit! Igazán semmit se tesz, - sietett a felelettel a hivatalnok hamarosan észbe kapva, - Lyihacsev tudniillik semmi áron sem tudott hozzá bejutni. Oh nem, ez nem olyan volt, mint Hermance. Itt csak az egy Toczkij. Filippovna Násztászja esténkint a nagy színházban, vagy a franczia színházban a saját páholyában üldögél. A katonatisztek persze mindent össze-vissza beszélnek egymásközt, de semmit sem tudnak bebizonyítani. „Ez az a Filippovna Násztászja", - mondják egymás közt s ennyi az egész. A többire nézve pedig semmi, mivelhogy nincs is semmi.

- Ez úgy is van, - hagyta helyben Rogozsin sötéten, - ugyanezt mondta nekem akkor Zaljozsev is. Akkor én, herczegem, az apám három esztendős bekecsében futottam keresztül a Nyevszkij Proszpekten, Filippovna Násztászja pedig egy boltból jött ki és felült egy kocsiba. Mintha csak meggyújtottak volna. Találkozom Zaljozsevvel; az nem én hozzám való ember; úgy jött ki egy borbély-műhelyből, mint egy kereskedősegéd, pápaszem is volt az orrán, én pedig az apám halzsíros csizmájában, bőjti káposztán éltem otthon. Ez a hölgy, - azt mondja Zaljozsev, - nem te hozzád való, ez - azt mondja - herczegné s úgy hívják, hogy Filippovna Násztászja, a vezetéknevén pedig Baraskova s a Toczkij szeretője; Toczkij nem tud tőle most szabadulni, pedig szeretne, mert már kivénült mellőle, ötvenöt esztendős és Szent-Pétervár legelső szépségét szeretné feleségül venni. Egyúttal tudtomra adta azt is, hogy azt mondja: Filippovna Násztászját akár ma is megláthatod a nagy színházban, a hol balettet adnak ma, ott fog ülni csipkés fehér ruhájában a saját páholyában. - De próbáljon csak a magunkféle ember a szülei tudtával balettszínházba menni, rögtön agyonverik. Én azonban a kellő órában titokban elszöktem és újra láttam Filippovna Násztászját. Akkor aztán egész éjjel nem aludtam. Reggel a megboldogult idead nekem két darab ötperczentes részvénypapirost, a melyek mindegyike ötezer rubelt ért, „eredj, - azt mondja - add el s hétezerötszázat vigy el Andrejevhez az irodába, fizesd le ott, a megmaradó, körülbelül 10 ezret pedig hozd vissza nekem, de sehová be ne menj; várni foglak", A papírokat eladtam, a pénzt fölvettem, de nem mentem az Andrejev irodájába, hanem rohantam az angol kereskedésbe s az összes pénzen egy pár fülbevalót vettem; egy-egy olyan brilliántból állott, mint egy dió; még négyszáz rubellel adós is maradtam, megmondtam a nevemet és készségesen hiteleztek. A fülbevalókkal siettem Zaljozsevhez: így meg úgy, gyerünk pajtás Filippovna Násztászjához. Elindultunk. Hogy mi volt akkor a lábam alatt, előttem, mi volt tőlem oldalt: mindezt én nem tudom, minderre én nem emlékszem. Bementünk hozzá egyenesen a terembe; ő maga jött ki hozzánk. Én akkor nem mondtam meg, hogy ki vagyok én, Zaljozsev pedig csak annyit, hogy: „Rogozsin Parthén küldi ezt, emlékül arra, hogy tegnap kegyeddel találkozott; legyen kegyes elfogadni".

Filippovna Násztászja fölbontotta a csomagot, belenézett, elmosolyodott: mondja meg a barátjának, Rogozsin úrnak, hogy „köszönöm a szívességét”, köszönt és visszament. Hát miért nem haltam meg akkor mindjárt! hiszen mikor odamentem, hát azért mentem, mert azt gondoltam: „Mindegy, úgysem térek én vissza élve”. De a legjobban az bántott, hogy az a gazember Zaljozsev mindent magának tulajdonított. Én termetemre nézvést is kicsiny vagyok, rosszul is vagyok öltözve, állok, hallgatok, meresztem rá a szemem, szégyenkezem, Zaljozsev pedig egészen divatos, ki van kenve pomádéval, piros, tarka nyakkendője van, - s úgy fecseg, s úgy csinálja a krix-kraxot lábaival, hogy Filippovna Násztászja egész bizonyosan őt fogadta úgy én helyettem. „No - mondok, mikor kijöttünk - te pedig jól teszed, ha gondolni se mersz rá, érted?” Ő meg nevet; „de hogy fogsz te most apádnak beszámolni?” S igaz, hogy én akkor egyenesen neki akartam menni a Névának, a nélkül, hogy hazamentem volna, de azt gondoltam: „most már mindegy”, s mint a ki el van rá átkozva, hazamentem.

- Eh! Uh! - izgett-mozgott a hivatalnok s szinte reszketett, - pedig hát a megboldogult nem az, hogy tízezeret, hanem tíz rubelt is sírva adott ki, - magyarázta a herczegnek. A herczeg kíváncsian nézte Rogozsint; úgy látszott, hogy az most még halaványabb volt.

- Tíz rubelt is! - vágott közbe Rogozsin, - mit tudod te? - Azután a herczeghez fordulva folytatta: - Apám rögtön megtudott mindent, Zaljozsev is elfecsegte a dolgot mindenkinek, a kivel csak találkozott. Behítt a szülém, bezárt az emeleten és egy egész óráig fenyegetődzött: „Most még csak előkészületeket teszek, - azt mondja, - hanem majd éjjelre még bejövök hozzád számadásra.” S mit gondol? Elment ősz fejével Filippovna Násztászjához, földig hajolt előtte, sírt, imádkozott; az végre kihozta neki az ékszert és odadobta: „Nesze, vén szamár, vedd vissza az ékszeredet, de nekem ezek most még százszorta drágábbak, tudva azt, hogy Parthén ilyen veszedelemből hozta ki azokat nekem. Tiszteltetem - azt mondja - Szemjonÿcs Parthént.” Én pedig azalatt anyám közbenjárására Protusin Szergejtől húsz rubelt szereztem s azzal a legközelebbi vonaton Pszkovba szöktem. Csakhogy lázasan érkeztem meg. Ott a vén asszonyok rám olvastak, én pedig lerészegedtem, aztán végigjártam a kocsmákat, azután önkívületben fetrengtem egész éjjel az utczán, reggelre erőt vett rajtam a forró betegség s ezenfelül azon az éjjelen a kutyák is megmartak. Alig bírtam magamhoz térni.

- No de, no de most már vigan fog dalolni Filippovna Násztászja, - heherészett a hivatalnok, kezét dörzsölve; - most már, uram, mi az a fülbevaló! Most már olyan fülönfüggőket vehetünk...

- Hallod-e, ha te még csak egy szót is szólsz Filippovna Násztászjáról, hát lelkemre mondom: úgy elverlek, mint a dobot, hiában jártál annyit Lyihacsevvel, - kiáltott rá Rogozsin, erősen megkapva annak a kezét.

- Ha elversz, az azt jelenti, hogy nem tagadsz meg. Verj meg! Azzal csak magadhoz fűzöl. Verj meg s ezzel megpecsételed... De ime, megérkeztünk.

Tényleg bejutottak az állomásra. Bár Rogozsin azt mondta, hogy csendben, feltünés nélkül utazott el, mégis várt reá néhány ember. Ezek kiabáltak és integettek neki.

- Nézd csak, Zaljozsev is itt van! - dörmögött Rogozsin, büszke, sőt bosszús mosolygással nézve azokra, aztán hirtelen a herczeghez fordult: - Herczeg, magam sem tudom, hogy miért szerettelek úgy meg. Meglehet, azért, hogy most találkoztunk, de hiszen ezzel is (Lyebegyevre mutatott) most találkoztam, még sem szerettem meg. Jer hozzám, herczeg. Majd lehántjuk rólad azt a betétes czipőt s a legkitünőbb minőségű czobolybundába öltöztetlek: varratok neked elegáns frakkot, fehér mellényt (vagy a milyet akarsz), telerakom a zsebedet pénzzel és... elviszlek Filippovna Násztászjához. Jössz-e hát, vagy sem?

- Fogadjon szót, herczegem, Nyikolajevics Leó, - igyekezett Lyebegyev ünnepiesen rábeszélni; - oh, ne szalaszsza el a jó alkalmat, ne szalaszsza el.

Myskin herczeg fölállt, barátságosan nyújtotta oda kezét Rogozsinnak és szíves hangon szólt:

- A legnagyobb örömmel veszem s nagyon köszönöm, hogy ön engem megszeretett. Sőt meglehet, hogy ha ráérek, még ma meg fogom látogatni. Mert őszintén szólva: ön is nagyon megtetszett nekem, különösen akkor, mikor a gyémánt fülbevalóról beszélt. Sőt még a gyémánt fülbevaló előtt is megtetszett, ámbár olyan sötét arcza van. Köszönöm önnek az ígért ruhát és bundát is, mert csakugyan mentől előbb szükségem van ruhára is. Pénzem pedig a jelenlegi pillanatban úgyszólván egy fillérem sincs.

- Lesz pénz, estére már lesz, csak el jer.

- Lesz, lesz, - erősítgette a hivatalnok Lyebegyev is, - még esthajnal előtt lesz.

- Hát a női nemnek nagy kedvelője-e, herczegem? mondja meg jóelőre.

- N-n-nem. Hisz én... Ön persze nem is tudja, hogy én beteges ember vagyok.

- No, ha úgy van, - kiáltott fel Rogozsin, - akkor te belőled, herczegem, egész kuka ember lesz, s az Isten szereti az olyanokat, mint te.

- Az ilyeneket szereti az uristen, - erősítette a hivatalnok is.

- Te meg jer utánam, mamlasz, - szólt Rogozsin Lyebegyevhez s mindnyájan kimentek.

Lyebegyev végre is elérte, a mit akart. A zajos csoport nemsokára elindult a Voznyeszenszkij-Proszpekt felé. A herczegnek a Lityejnája-utczába kellett befordulnia. Az idő nyirkos, nedves volt: a herczeg kérdezősködött a járókelőktől: még mintegy három versztányira kellett mennie, hogy czélhoz jusson. Bérkocsiba ült.

II.

Jepancsin tábornok saját házában lakott a Lityejnája-utczától kissé félre. Ezen a házon kívül, mely igen szép volt s melynek öthatodrésze bérbe volt adva, Jepancsin tábornoknak még egy másik nagy háza is volt a Szadovája-utczában, s az is rendkívül sokat jövedelmezett. E két házon kívül volt neki még Szent-Pétervár közvetlen közelében egy igen jövedelmező és jelentékeny földbirtoka s ugyancsak a szent-pétervári kerületben valami gyára. Régebben Jepancsin tábornok - mint azt mindenki tudta - sokat szerzett. Jelenleg igen befolyásos tagja volt néhány szolid részvénytársaságnak. Gazdag ember hírében állott, a kinek igen sok a dolga és sok az összeköttetése. Néhol nélkülözhetetlenné tudta magát tenni, így szolgálatában is. Pedig az is köztudomású volt, hogy Jepancsin Fjodorovics Iván nem képzett ember s egy katona-család sarjadéka. Ez utóbbi körülmény kétségtelenül csak becsületére vált, de a tábornok, jóllehet okos ember volt, nem volt egészen ment bizonyos apró megbocsátható gyengeségektől s némely czélzásokat nem szeretett. Annyi bizonyos, hogy eszes és ügyes ember volt. Például az volt a rendszere, hogy nem állott az első sorba, a hol mélyebb jelentőségű dolgokról kellett vitatkozni és éppen ezért a szerénységéért becsülték őt nagyon sokan, mert mindig tudta, hogy hol a helye. Pedig ha tudták volna, hogy mi történt néha a Fjodorovics Iván lelkében, a ki olyan jól tudta, hogy hol az ő helye! Bár kétségtelen, hogy volt gyakorlata is, tapasztalata is az életben, s voltak figyelemre méltó képességei, de szerette magát inkább a mások eszméinek végrehajtójául feltüntetni, mintsem a maga eszméivel

kérkedő emberül. Az utóbbi időkben több, igen mulatságos história történt vele, de a tábornok nem hagyta el magát akkor sem, ha a legfurcsább históriák történtek is vele; ezenkívül szerencséje volt a kártyában is, pedig rendkívűl nagyban játszott, s nemcsak hogy szánt-szándékosan nem titkolta a kártyajáték iránt való gyengeségét, hanem még dicsekedett is vele. A társaság, a melyben meg szokott fordulni, persze vegyes volt, hanem azért „befolyásos". A tábornok még életkorára nézve is, - a mint mondani szokás, - a legjobb éveiben volt, azaz ötvenhat éves, semmivel se' több, a mely kor mindenesetre virágzó és olyan kor, a melylyel kezdődik csak igazán a valódi élet. Egészsége, arczszíne, ép, bár fekete fogai, izmos, formás termete, elfoglaltságot mutató arczkifejezése reggelenkint a hivatalban, vidámsága este a kártyaasztalnál, vagy ő nagyméltóságánál: mind segítségére volt a jelenlegi és a még ezután következő sikerekben s rózsákkal hintette be ő méltósága élete útját.

A tábornoknak virágzó családja volt. Igaz, hogy itt már nem volt minden rózsás, de volt sok olyasmi, a mibe ő méltóságaik már régóta vetegették reménységeiket. Mert melyik élet-czél az, a mely szentebb volna a szülei élet-czélnál? Mihez ragaszkodjék az ember, ha nem a családhoz? A tábornok családja a feleségéből és három felnőtt leányból állott. A tábornok nagyon korán, még hadnagy korában nősült, elvévén egy vele csaknem egykorú leányt, a ki sem szép, sem művelt nem volt s a kivel mindössze csak ötven jobbágyot kapott, a kik azonban alapját tették az ő későbbi szerencséjének, de a tábornok soha nem panaszkodott az ő korai nősülése miatt, sohasem mondta arról, hogy az egy éretlen fiatalember meggondolatlan lépése lett volna, s feleségét annyira tisztelte, becsülte és néha annyira félt tőle, hogy szinte szerette. A tábornokné a Myskin herczegi családból származott, mely család, ha nem is valami nagyon fényes, de nagyon régi volt s a méltóságos asszony nagyra volt az ő származásával. Egy akkori befolyásos személyiség, ama pártfogók egyike, a kiknek pártfogása máskülönben édes-keveset ér, magára vállalta, hogy érdeklődni fog a herczegkisasszony férjhezadása dolgában. Ez a pártfogó kinyitotta a fiatal katonatiszt előtt a kalitka ajtaját, felbiztatta azt, annak pedig nem kellett sok bíztatás. A házaspár néhány eset kivételével teljes egyetértésben élt. Még egészen fiatal házasok voltak, mikor a tábornoknénak úgy is, mint született herczegi leánynak, különösen pedig, mint ama herczegi család utolsó sarjának, de talán személyes tulajdonságai révén is sikerült néhány igen magas állású nő pártfogását megszerezni. Később pedig férjének gazdagsága és szolgálati viszonyai révén azokban a magasabb körökben is otthoniasan kezdte magát érezni.

Ez utóbbi időkben felnőtt mind a három leányuk: Alexandra, Adelájda és Aglája. Igaz, hogy mind a hárman csak Jepancsin-leányok voltak, de anyai ágon mégis herczegnők, nem csekély hozománynyal s olyan apával, a kinek az idők folyamán igen nagy állásra lehettek kilátásai, azután, a mi szintén igen lényeges dolog: mind a három leány feltűnően szép volt, még a legidősebb Alexandra is, a ki már elmúlt huszonöt éves. A középső huszonhárom éves volt, s a legfiatalabb, Aglája, csak most töltötte be huszadik évét. Ez a legfiatalabb pedig valóságos szépség volt s nagy feltűnést keltett a társaságban. De még ez se minden: mind a három leány kitünő nevelésű, eszes, tehetséges volt. Köztudomású volt, hogy egymást nagyon szerették. Sőt arról is beszéltek, mintha a két idősebb valami áldozatot is hozott volna a ház közös bálványának, a legfiatalabbnak. Társaságban nemcsak hogy nem szerettek előre tolakodni, hanem túlságosan szerények is voltak. Senki sem panaszkodhatott rájuk, hogy büszkék, gőgösek lettek volna, de azért mindenki tudta felőlük, hogy önérzetesek és meg tudják becsülni, hogy mennyit érnek. A legidősebb értett a zenéhez, a középső tehetséges festő volt; de erről sokáig úgyszólván senki sem tudott s mindez csak a legutóbbi időben sült ki, akkor is véletlenül. Egy szóval: sok szépet és jót beszéltek felőlük. De voltak irígyeik is. Szörnyűködve beszéltek róluk, hogy mennyi temérdek könyvet olvastak. A férjhezmenéssel nem

törődtek; a társaság bizonyos köreit szerették, de azt sem nagyon. Ez annál inkább feltűnő volt, mert mindenki tudta szüleik karakterét, czélját és kívánságát.

Tizenegy óra körül volt már, mikor Myskin herczeg a tábornok lakásán becsengetett. A tábornok a második emeleten lakott s lehetőleg szerény, bár állásának egészen megfelelő szállást tartott. A herczegnek libériás inas nyitott ajtót és sokáig kellett magyarázgatni ennek a szolgának, a ki az első pillanattól kezdve gyanus szemmel nézte őt is meg a kis motyóját is. Végre többszöri kijelentésére, hogy ő tényleg Myskin herczeg s hogy neki elhalaszthatatlan dologban okvetlenül beszélnie kell a tábornokkal, az inas bekisérte őt egy szomszédos, az elfogadó terembe vezető előszobába s kézről-kézre adta őt egy másik embernek, a ki ebben az előszobában reggelenkint szokott őrt állni és a tábornoknak a látogatásokat bejelenteni. Ez a másik ember frakkban volt, körülbelül negyven éves lehetett, komoly arczczal és kizárólag ő méltósága szolgálatára állott, minélfogva nagyra is tartotta magát.

- Várjon az úr az elfogadó teremben, a batyúját pedig tegye le itt, - szólt az inas fontoskodva, s visszaülvén karosszékébe, szigorú bámulattal nézett a herczegre, a ki szintén leült mellé egy székre, még pedig kezében tartva a motyócskáját.

- Ha megengedi, - szólt a herczeg, - akkor inkább itt várok, önnel, mert mit csinálok én odabent egyedül?

- Önnek nincs helye az előszobában, mert ön látogató, más szóval vendég. A tábornok úrral magával van dolga?

A lakáj látszólag nem bírt megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy ő ilyen látogatót bebocsásson s még egyszer ki akarta kérdezni.

- Igen, nekem... - próbált a herczeg felelni.

- Nem azt kérdezem, hogy micsoda dolga van önnek... az én feladatom csak az, hogy bejelentsem. De ki kell jelentenem, hogy a titkár úr nélkül én önt be nem jelentem.

Amint látszott: ennek az embernek gyanakodása nőttön-nőtt; a herczeg semmiképpen sem hasonlított azokhoz, a kik látogatásokat szoktak tenni s ámbátor a tábornok igen gyakran, csaknem minden nap kénytelen volt bizonyos órában különösen üzleti ügyekben látogatásokat fogadni, még pedig néha napján igen különböző szőrű embereket, mindazáltal a lakáj, daczára a szokásoknak és instrukcziónak, nagy zavarban volt. Elkerülhetetlennek látszott a bejelentésnél a titkár közvetítése.

- De hát... csakugyan külföldről tetszik? - kérdezte végre mintegy akaratlanul és belezavarodott, mert talán azt akarta kérdezni: „Valójában Myskin herczeg ön?”

- Igen, egyenesen a vonatról jövök. Azt hiszem, maga azt akarta kérdezni, hogy csakugyan Myskin herczeg vagyok-e én? Csak gyöngédségből nem kérdezte.

- Hm... - nyöszörgött elbámulva a lakáj.

- Biztosítom, hogy nem hazudtam magának s nem lesz miattam kellemetlensége. Hogy ilyen ruhában vagyok s hogy ezzel a batyúval, azon nincs mit csodálkozni. Az én körülményeim jelenleg éppen nem fényesek.

- Hm! Tetszik tudni, nem attól félek én. Bejelenteni nekem kötelességem és akkor kijön az úrhoz a szekretárius, hacsak ön... Éppen ez a „hacsak” a bökkenő. Ha szabad kérdezni: nem szegénység végett tetszik a tábornok úrhoz jönni?

- Oh nem, afelől teljesen nyugodt lehet. Más dolgom van vele.

- Tessék megbocsájtani, de azért kérdeztem, mert így látom az urat. Már csak várja meg a szekretáriust; most úgy is el van foglalva az ezredes úrral. Majd eljön már a szekretárius... a részvénytársaság szekretáriusa.

- Akkor talán hát sokáig is kell várni s talán rá lehetne itt gyujtani? Van nálam pipa is, dohány is.

- Rá-á-gyuj-ta-ni? - nézte végig a herczeget a lakáj lenéző megdöbbenéssel, mintha nem hinne füleinek; - rágyujtani? Nem, itt nem gyujthat rá az úr, sőt szégyen ilyenre még csak gondolni is. He... furcsa!

- Hiszen nem is ebben a szobában gondoltam én; hiszen én jól tudom; kimennék valahová, ha maga megmutatná, hogy hová, mert hozzá vagyok szokva s már vagy három órája nem dohányoztam. Különben a hogy maga akarja s tudja, kérem, van is rá egy közmondás: a ki Rómába megy, római módon éljen.

- No hát most már hogy jelentsek én be ilyen embert? dörmögött szinte bosszúsan a lakáj. - Először is: az úrnak nem is itt a helye, hanem az elfogadó teremben, mert az úr látogató, más szóval vendég s még én tőlem kér engedelmet... Hát aztán talán nálunk akar lakni, vagy mi? - tette hozzá, még egyszer rákancsalítva a herczeg motyójára, a melylyel - a mint látszott - sehogy sem tudott megbékélni.

- Oh, dehogy akarok itt lakni. Még ha meghívnának, akkor sem maradnék itt. Csak ismerkedni jöttem, ez az egész.

- Mit? ismerkedni? - kérdezte a lakáj elbámulva és növekedő gyanakodással, - hát akkor minek mondta az imént, hogy valami dolga van itt?

- Oh, dolgom alig van. Vagyis, ha éppen akarja, van egy dolgom: tanácsot akarok kérni, de fő az, hogy bemutassam magamat, mert én Myskin herczeg vagyok. Jepancsin tábornokné pedig szintén a Myskin-herczegi családból való, az utolsó sarj, s rajtam és ő rajta kívül nincs több Myskin.

- Hát még rokon is? - szólt nagyot nézve s már csaknem rémülten a lakáj.

- Úgyszólva nem is rokon. Egyébiránt ha nagyon firtatjuk, hát akkor persze hogy megvan a rokonság, de oly távoli, hogy azt valójában számba sem lehet venni. Egyszer írtam a külföldről a tábornoknénak, de ő nem felelt nekem. Én azért mégis szükségesnek tartom, hogy haza kerülvén, ismeretségbe lépjek. Magának pedig azért mondom el mindezt, hogy ne kételkedjék, mert maga még mindig nyugtalankodik; jelentse be, hogy Myskin herczeg, s már ebből a bejelentésből meg fogják tudni látogatásom okát. Ha elfogadnak - jó, ha nem: az is jó, sőt meglehet, hogy nagyon jó. Csakhogy azt hiszem: lehetetlen, hogy el ne fogadjanak; a tábornokné minden bizonnyal szeretné látni az ő nemzetségének egyetlen képviselőjét, mert ő - a mint biztos forrásból tudom - nagyon becsüli az ő családi származását.

Mindenki azt mondhatná, hogy a herczeg szavai a lehető legegyszerűbbek voltak; de mentől nagyobb volt ez az egyszerűség, annál furább volt ez a jelenlegi körülmények közt s a tapasztalt lakájnak lehetetlen volt nem érezni azt a valamit, a mi teljesen helyén való ember és ember közt, de teljesen nem helyén való a vendég és az ember közt. Minthogy pedig a cselédek sokkal okosabbak, mintsem azt őróluk az ő uraik rendszerint gondolják, a lakájnak mindjárt az jutott eszébe, hogy itt két dolog lehetséges: vagy közönséges csavargó ez a herczeg és koldulni jött, vagy pedig félkegyelmű, a ki nem tudja mi a tekintély, mert egy ép eszű, tekintélyét megőrzeni akaró herczeg nem ülne itt az előszobában, nem beszélne a dolgairól egy inassal; akár egyik, akár a másik esetben pedig nem lesz-e majd ebből nagy kellemetlenség?

- Már pedig az úrnak mégis csak be kéne menni az elfogadó terembe, - szólalt meg a lakáj tőle kitelhető határozottsággal.

- De lássa: ha odabent ülök, nem lehetett volna magamat így kimagyarázni, - felelt vidáman a herczeg, - pedig maga, a mint látom, még mindig nyugtalankodik, valahányszor a köpenyegemre és batyúmra néz. Most pedig talán nem is kell tovább várni a titkárra, hanem menjen és jelentsen be maga.

- Én az ilyen látogatót, mint az úr, a szekretárius nélkül be nem jelenthetem. Meg aztán a tábornok úr a nélkül is megparancsolta, hogy addig ne háborgassuk, míg az ezredes úr bent van. Ardalionÿcs Gavrila minden bejelentés nélkül bemehet.

- Valami hivatalnok?

- Már hogy Ardalionÿcs Gavrila? Nem. A részvénytársaságnál szolgál. Legalább azt a motyót tegye le az úr.

- Erre már én is gondoltam; hát ha megengedi, leteszem. Vajjon a köpönyegemet is le kell majd vetnem?

- Persze. Csak nem megy be a tábornok úrhoz köpönyegben.

A herczeg felkelt, gyorsan levetette köpenyegét s úgy maradt egy eléggé tisztességes, csinos szabású, bár kissé viseltes kabátban. Mellényén aczél láncz volt látható. A láncz végén genfi ezüst óra.

Jóllehet a herczeg félkegyelmű volt, - ezt már elhatározta a lakáj, - mégis úgy tetszett végre a tábornok inasának, hogy nem volna illendő, ha az előbbeni beszélgetést tovább folytatná a látogatóval, daczára annak, hogy a herczeg valamiért nagyon megtetszett neki, természetesen a maga nemében. Másfelől azonban a herczeg határozott és durva elégületlenséget keltett benne.

- Hát a tábornokné mikor fogad? - kérdezte a herczeg visszaülve előbbeni helyére.

- Az már nem az én dolgom. Különféle időkben; attól függ, hogy ki a látogató. A divatárusnét tizenegy óra előtt is bebocsátják. Ardalionÿcs Gavrila is korábban bemehet mint más, bemehet akár a reggelihez is.

- Itt maguknál téli időben melegebbek a szobák, mint külföldön, - jegyezte meg a herczeg; - hanem aztán ott kinn nincs olyan hideg, mint itt; télben ott az orosz embernek a házakban nem lehet megmaradni, mert nincs hozzászokva.

- Nem fűtnek?

- De igen, hanem másképp vannak építve a házak, tudniillik az ajtók és ablakok.

- Hm! Aztán sokáig tetszett utazni?

- Négy esztendeig. Különben én csaknem szakadatlanul egy helyen ültem, egy faluban.

- Elszokott mitőlünk?

- El. Higyje el: csodálom, hogy el nem felejtettem az orosz nyelvet. Most mikor magával beszélek, gondolom is magamban, hogy „hiszen én egészen jól beszélek”. Talán azért is beszélek annyi sokat. Igazán tegnap óta folytonosan szeretnék oroszul beszélni.

- Hm! He! Azelőtt Szent-Pétervárott tetszett lakni? (Akárhogy tartotta magát a lakáj, lehetetlen volt abbahagynia az ilyen szíves, udvarias beszélgetést.)

- Szent-Pétervárott? Úgyszólván soha sem; csak úgy átutazóban. Régebben semmit sem ismertem itt, most pedig, a mint hallom, annyi itt a változás, hogy annak is minden új itt, a ki mindent ismer. Most sokat beszélnek a bíróságokról.

- Hm! A bíróságok. Bíróság mint bíróság. Hát odakint nagyobb az igazság a bíróságoknál, vagy kisebb?

- Nem tudom. Én a mi bíróságainkról sok szépet hallottam. Most eltörölték a halálos büntetést is.

- Hát odakint van halálos büntetés?

- Van. Láttam Francziaországban, Lyonban. Schneider vitt el oda magával.

- Akasztanak?

- Nem; Francziaországban fejeznek.

- Nos? aztán ordít, a kit fejeznek?

- Ugyan! Hiszen az egész egy pillanat dolga. Az embert odateszik, azzal egy masinán leszalad egy széles kés, guillotinenak hívják; súlyos erős kés. A levágott fej elugrik, de olyan gyorsan, hogy az ember nem is győzi kísérni a tekintetével. Hanem a nekikészülődés rettentő. Mikor kihirdetik az itéletet, az elitéltet felöltöztetik, megkötözik, felviszik a vérpadra; az aztán szörnyű. A nép összeszalad, még az asszonyok is, ámbár nem szeretik, ha asszonyok is nézik.

- Nem is az ő dolguk.

- Persze, persze. Olyan rettenetes az. Az elitélt okos, szelid természetű, erős, még javakorú ember volt, úgy hivták hogy Legros. De azt mondom, - akár hiszi, akár nem, - hogy mikor feljutott a vérpadra, hát sírva fakadt s fehér volt, mint a fal. Hát hogy lehet az? Hát nem félt? Ki sír pedig, mikor fél? Én nem hittem addig, hogy a félelemtől valaki sírva fakadhasson, ha egyszer nem gyerek, hanem negyvenöt esztendős férfi. Mi történik ilyenkor a lélekkel, milyen görcsökbe szoríthatják azt? Ez a lélek megalázása, egyéb semmi! A parancsolat azt mondja: „Ne ölj!" hát azért mert ő ölt, őt is meg kell ölni? Nem, ez nem igazság. Én ezt ezelőtt egy hónappal láttam s még most is úgy előttem van, mintha csak most látnám. Álmodtam is róla vagy ötször.

A herczeg szinte nekimelegült, beszéde alatt könnyű pirosság borította el fehér arczát, bár csak oly nyugodtan beszélt, mint előbb. A lakáj résztvevő érdeklődéssel figyelt reá, úgy hogy - a mint látszott - nem akaródzott neki a beszélgetést félbeszakítani; meglehet, hogy ő is képzelőtehetséggel bíró, gondolkozó ember volt.

- Még az jó benne, jegyezte meg az inas, - hogy mikor a feje úgy elröpül, megszünnek a gondok.

- Tudja mit? - szólt a herczeg nekimelegedve, - a mit maga mondott, azt mindenki mondja s éppen azért találták ki a guillotine-masinát. Nekem pedig akkor egy dolog jutott eszembe: hát hogy ha az még rosszabb? Maga ezt tán nevetségesnek, furcsának tartja, de ha az ember egy kicsit elképzelődik, hát ilyen gondolatai is támadnak. Gondolja csak fel: ha például kínzó halálról van szó. Ennél a szenvedés és a sebek csak testiek, tehát ezek elvonják az embert a lelki szenvedéstől, úgy hogy az ember csak a testi kínokkal van elfoglalva egész halála pillanatáig. Pedig úgy lehet, hogy a legnagyobb, legfőbb szenvedés nem a sebektől van, hanem attól, hogy az ember azt képzeli: no most egy óra múlva, aztán tíz percz múlva, aztán fél percz múlva, aztán, ime most, ime most mindjárt kiröpül a testedből a lélek, azután már nem vagy többé ember s ez egészen bizonyos; a fő az, hogy ez egészen bizonyos. Mikor az ember feje oda van téve a kés alá s ő hallja, hogy siklik le a kés: ezek a negyedrész másodperczek a

legszörnyűbbek. Tudja maga, hogy ezt nem én találtam ki, hanem ezt sokan mondják! Én ebben annyira hiszek, hogy nyiltan kimondom véleményemet. Megölni valakit azért, mert ez egy másikat megölt, gonoszabb dolog, mint a rablógyilkosság. Annak, a kit a rablók megölnek, éjjel az erdőn vagy egyebütt leszúrnak, bizonyosan van reménysége az utolsó pillanatig, hogy még megmenekülhet. Voltak már rá példák, hogy valakinek már elvágták a torkát s ő még mindig remél, megpróbálja a futást, vagy könyörgésre fogja a dolgot. A kivégzésnél ellenben ezt az utolsó reménységet, a melylyel pedig tízszerte könnyebb meghalni, egész bizonyosan elveszik az embertől, itt megvan az itélet s abban a tudatban, hogy nincs menekülés, van a legszörnyűbb kín s ennél a kínnál nincs nagyobb a világon. Állítsák oda a katonát a csatában az ágyú torka elé és lőjjünk rá, - ő még akkor mindig remélni fog, de olvassuk fel ugyanazon katona előtt az ő megmásíthatatlan halálos itéletét s megőrül vagy sírva fakad. Ki mondja azt, hogy az emberi természet képes az ilyet megőrülés nélkül elviselni? Minek az ilyen képtelen, hasztalan és czéltalan megalázás? Meglehet, olyan is van, a kinek felolvasták a halálos itéletet,[4] engedték, hogy gyötrődjék, aztán azt mondták neki: „mehetsz, kegyelmet kaptál". Az ilyen ember mondhatná el aztán, hogy milyen érzés volt az. Erről a kínról, erről a szörnyűségről a Krisztus is beszélt. Nem, az emberrel nem szabad így bánni.

A lakáj, bár ő mindezt nem tudta volna úgy kifejezni, mint a herczeg, ebből a beszédből megértette azt, a mi lényeges s ez meglátszott ellágyult arczán.

- Ha már olyan nagyon szeretne az úr rágyujtani, - szólt - hát azt is megteheti, csak mentől hamarább. Mert megeshetik, hogy a tábornok úr egyszer csak hivatja, azután az úr nem talál itt lenni. Tessék nézni, itt van egy kis mellékajtó a lépcső alatt. Menjen be az ajtón, jobbra egy kis fülke van, abban rágyujthat; csak nyissa ki az ablakot, mert amúgy nem volna rendén...

Hanem a herczeg nem ért rá elbujni egy kis pipázásra. Az előszobában hirtelen megjelent egy fiatalember, kezében iratokkal. A lakáj lesegítette felső ruháját. A fiatalember odasandított a herczegre.

- Ardalionÿcs Gavrila, - kezdte a lakáj bizalmasan, csaknem barátságos hangon, - ez az úr azt mondja, hogy ő Myskin herczeg s az úrnőnknek rokona; a vonaton jött külföldről, kezében egy kis motyóval, csakhogy...

A többit a herczeg nem hallotta, mert a lakáj suttogva folytatta. Ardalionÿcs Gavrila figyelmesen hallgatta az inast, nagy kíváncsisággal nézegette a herczeget, végre abban hagyta a hallgatást s türelmetlen mozdulattal ment a herczeghez.

- Ön Myskin herczeg? - kérdezte rendkívül szívesen és gyöngéden.

Ardalionÿcs Gavrila igen szép fiatalember volt, szintén körülbelül huszonnyolcz éves, termetes, szőke, kis napoleonszakállal. Csak a mosolygása - minden kedvessége mellett is - valahogy nagyon is finom volt, fogait ilyenkor valahogy nagyon is gyöngysorosan mutatta ki, tekintete pedig, minden vidámsága és látszólagos egyszerűsége mellett valahogy nagyon is merev és fürkésző volt.

„Meglehet, hogy mikor egyedül van, egyáltalában nem így néz s meglehet, hogy ez nevetni sohasem szokott" - gondolta a herczeg.

A herczeg hamarosan felvilágosítást adott egyről-másról, elmondván csaknem ugyanazt, a mit már az inasnak is, azelőtt meg Rogozsinnak is elmondott volt. Ardalionÿcs Gavrila pedig azalatt mintha gondolkozott volna valamiről.

[4] Dosztojevszkij maga is olyan volt, mert mint forradalmi összeesküvőt, őt is oda állították már a bitófa alá, felolvasták előtte a halálos itéletet s csak aztán kapott kegyelmet.

- Vajjon nem ön az, a ki ezelőtt egy évvel, vagy tán még később, ha jól tudom Svájczból, levelet írt Prokofjevna Jelizavetának?

- De igenis én vagyok.

- Akkor hát önt itt ismerik és bizonyosan emlékeznek rá. A méltóságos úrral óhajt beszélni? Mindjárt bejelentem... Mindjárt szabad lesz. Csakhogy... addig is... talán tessék besétálni az elfogadó terembe. - Miért van itt a herczeg? - fordult szigorú arczczal az inashoz.

- Mondom, hogy nem tetszett bemenni...

Ebben a pillanatban kinyilt az ajtó s egy katonatiszt, kezében nagy irattárczával, hangosan beszélve és köszönve kilépett onnan.

- Itt vagy, Gánya?[5] - hangzott egy erős hang belülről, - jer csak be!

Ardalionÿcs Gavrila fejével intett a herczegnek és sietve bement.

Néhány percz múlva újra kinyilott az ajtó s újra hallható volt Ardalionÿcs Gavrila csengő, hívó szava:

- Tessék besétálni, herczeg!

III.

Jepancsin Fjodorovics Iván tábornok dolgozó-szobája közepén állt s rendkívüli kíváncsisággal nézte a belépő herczeget, ugyannyira, hogy még két lépést is tett feléje. A herczeg hozzálépett és bemutatta magát.

- Nos, - szólt a tábornok, - mivel lehetek szolgálatára?

- Nincsen semmi sürgős dolgom; egyedüli czélom az volt, hogy önnel megismerkedjem. Nem szerettem volna önt háborgatni, de nem tudom az ön elfogadási napjait, sem egyéb rendelkezéseit... Aztán egyenesen a vasúti kocsiból jövök... Svájczból érkeztem meg.

A tábornok majd elmosolyodott, de aztán erőt vett magán. Még egyet gondolt s összehuzott szemmel újra tetőtől-talpig végignézte a vendéget, széket mutatott neki, maga is leült egy kissé ferdén s türelmetlen várakozással fordult a herczeg felé. Gánya a szoba egyik szögletében az íróasztal mellett állt és iratok közt babrált.

- Ismerkedésekre nekem egyáltalában kevés az időm, - mondá a tábornok, - de minthogy önnek bizonyára valami czélja van, hát...

- Azt előre éreztem, - felelt a herczeg, - hogy ön az én látogatásomnak okvetetlenül valami czélt fog tulajdonítani. De lelkemre mondom, hogy nekem az ismerkedésen kívül semmi más czélom nincs.

- Természetes, hogy én rendkívül megtisztelve érzem magamat, de tetszik tudni, nem csak szórakozásból áll az élet, vannak elvégezni való dolgok is... Azonkívül én még idáig semmi közöst, hogy úgy mondjam, semmi okot sem látok kettőnk közt...

- Ok semmiesetre sincs s hasonlóképpen nem lehet szó valami közösségről sem. Mert hogy én Myskin herczeg vagyok s hogy az ön neje is a mi nemzetségünkből való, ez - magától értetődik - nem ok. Ezt én nagyon is értem. Pedig én mégis csak ebből a körülményből

[5] Gavrila diminutivuma.

indultam ki. Én több mint öt éve nem voltam Oroszországban; s mikor kimentem, akkor úgyszólván nem voltam ép eszemnél. Akkor sem tudtam semmit s most még kevesebbet tudok. Szükségét érzem a jó embereknek, van is valami ügyem s nem tudom hová forduljak. Még Berlinben gondoltam magamban: „ezek nekem rokonaim, ő velük kezdem el; meglehet, hogy egymásnak hasznára is lehetünk, én nekik, ők nekem, feltéve, hogy jóravaló emberek". S én úgy tudom, hogy önök jó emberek.

- Köszönöm, - szólt a tábornok nagyot nézve; - szabad tudnom, hol van szállva?

- Még sehol sem.

- Vagyis a vonatról egyenesen ide jött? És - - podgyászszal?

- Az én podgyászom mindössze egy kis szövetdarabba kötött csomag, fehérneművel, egyebem nincs; ezt rendesen kézben hordom. Ráérek estig szállást fogadni a vendéglőben.

- Eszerint még mindig szándékozik vendéglői szállást fogadni?

- Oh igen, az természetes.

- Szavaiból ítélve, én már azt hittem, hogy csak úgy egyenesen hozzánk szállt.

- Ez megtörténhetnék, de nem másképp, mint az önök meghivására. Különben az igazat megvallva, én meghivásukra sem maradnék itt, nem valami különös ok miatt, hanem... a karakteremnél fogva.

- Nos, akkor hát jó, hogy meg nem hivtam és meg nem hivom. Engedje még meg, herczeg, hogy egyszersmindenkorra mindennel tisztába jőjjünk; ön csak az imént ismerte be, hogy köztünk rokonságról szó sem lehet, - bár én természetesen szerencsémnek tartanám, - ebből folyólag -

- Ebből folyólag keljek fel és menjek el? - folytatta a herczeg felállva, sőt különös vidámsággal el is mosolyodva, daczára a körülmények szemmel látható kényességének. - Lássa tábornok úr, Istenemre mondom, hogy ámbátor nekem fogalmam sincs az itteni szokásokról, sem arról, hogy miképpen élnek itt az emberek, mégis előre tudtam, hogy így fogok járni, mint a hogy jártam. Hát hiszen jól van; meglehet, hogy ennek így kell lenni... Hiszen a múltkor sem feleltek a levelemre... No, magamat ajánlom és bocsásson meg, hogy alkalmatlankodtam.

A herczeg tekintete annyira gyöngéd volt e pillanatban, mosolygásában annyira nem látszott a kellemetlen érzésnek legkisebb nyoma sem, hogy a tábornok hirtelen megállt s mintha egyszerre egészen más szemmel nézett volna vendégére. Tekintetének átváltozása egy pillanat alatt történt.

- Tudja mit, herczeg, - szólt egészen más hangon, - hiszen én utóljára sem ismerem önt, aztán meglehet, hogy Prokofjevna Jelizaveta szeretné látni az ő névrokonát... Ha úgy tetszik és ráér, várjon egy kicsit.

- Oh, én ráérek, időm teljesen szabad, - felelt a herceg s azonnal letette az asztalra kerek karimájú, puha kalapját. - Megvallom: én is számítottam rá, hogy tán eszébe jut Prokofjevna Jelizavetának, hogy írtam neki. Az ön inasa az imént, mikor odakint vártam, gyanakodott, hogy talán kéregetni jöttem önhöz: ezt én észrevettem, s meglehet, hogy ön ebben a tekintetben szigorúan intézkedett; de én igazán nem azért jöttem, hanem egyes-egyedül azért, hogy emberek közé jussak. Csak attól tartok, hogy háborgatom önt és ez engem nagyon nyugtalanít.

- Tudja mit, herczeg, - szólt a tábornok vidám mosolylyal, - ha ön valóban olyan, a milyennek látszik, akkor önnel talán még kellemes is lesz megismerkedni; csak lássa, kérem: én nagyon el vagyok foglalva, most is mindjárt le kell ülnöm, hogy valamit aláírjak, azután sietnem kell

ő excellenciájához, azután a hivatalba s így megtörténik, hogy ámbátor örülök a látogatóknak... a jóravalóknak tudniillik... hanem... Egyébiránt én meg vagyok győződve, hogy ön kitünő nevelésű ember... S hány éves ön, herczeg?

- Huszonhat.

- Ohó! Sokkal fiatalabbnak néztem.

- Igen, azt mondják, hogy nagyon fiatalos az arczom... Azt én pedig hamarosan meg fogom tanulni, hogy önt ne hátráltassam és mindig korán távozzam, mert magam sem szeretném, ha másokat hátráltatnék... S végül: nekem úgy tetszik: mi annyira különbözünk egymástól nézeteinkre nézve... és sok körülménynél fogva, hogy miköztünk tán nem is lehet semmi közösség, de tetszik tudni: ez utóbbiban én magam sem hiszek, mert igen gyakran csak úgy látszik, hogy nincs közös pont, pedig van... ez az emberek azon hanyagságából ered, hogy a látszat után ítélnek és nem találnak semmit... De talán untatom is önt ilyenekkel? Mintha ön...

- Egy kérdést: van önnek valami vagyona? bármily csekély is? Vagy talán valami foglalkozás után szándékozik nézni? Bocsásson meg, hogy így...

- Oh, kérem, én az ön kérdését értem és helyén valónak találom. Eddigelé semmi vagyonom sincs, egyelőre semmi foglalkozásom sincs, pedig szükségem volna rá. Idáig is a más pénzén éltem; Schneider, a professzorom adott, a kinél Svájczban gyógyulást kerestem és tanultam; ő adott útravalót s éppen annyit, a mennyi elég volt, úgy, hogy például most csak néhány kopejkám maradt. Igaz, hogy van egy ügyem, de erre nézve jó tanácsra volna szükségem, és...

- Mondja csak: miből akar élni egyelőre és milyen czéljai vannak? - szakította félbe a tábornok.

- Valami foglalkozást keresek...

- Oh, hiszen ön filozófus! Különben... gondolja-e, hogy van valamire tehetsége, hajlama, már tudniillik olyasmire, amivel a mindennapi kenyerét megkeresheti? Megint csak bocsásson meg...

- Oh, soh'se tessék mentegetődzni. Nem, én azt hiszem, hogy nincs semmi különös tehetségem, sőt talán ellenkezőleg, mert én beteges ember vagyok s rendesen nem tanultam. A mi pedig a kenyeret illeti, azt hiszem...

A tábornok megint félbeszakította s újra kérdezősködött. A herczeg újra elmondott mindent, a mit mi már tudunk. Kisült, hogy a tábornok ismerte a boldogult Pavliscsevet. Hogy miért érdeklődött Pavliscsev a herczeg nevelése iránt, azt a tábornok sem bírta megfejteni, - meglehet, hogy talán csak a herczeg apjával folytatott barátság révén. A herczeg még gyerekkorában árván maradt, szakadatlanul falun élt és nevelkedett, mert egészségi állapota is megkívánta a falusi levegőt. Pavliscsev valami öreg rokonokra bízta őt. Eleinte nevelőnőt fogadtak mellé, azután nevelőt. Kijelentette különben, hogy ámbátor mindenre emlékszik, csak kevésről tud kimerítően számot adni, mert sok dolog felől maga sincs tisztában. Betegségének gyakori rohamaitól csaknem egészen hülye lett (a herczeg ki is mondta, hogy hülye). Elbeszélte végül, hogy Pavliscsev egyszer Berlinben találkozott a svájczi professzorral, Schneiderrel, a ki éppen ilyen betegségekkel foglalkozik, a kinek intézete van Svájczban, a wallisi kantonban, saját rendszere szerint, tudniillik hideg vízzel, gimnasztikával gyógyit; hülyéket is gyógyít, sőt tanítja is őket s általában szellemi fejlesztésükről is gondoskodik; hogy Pavliscsev küldte el őt hozzá Svájczba ezelőtt mintegy öt évvel, de ezelőtt két esztendővel váratlanul meghalt, a nélkül, hogy intézkedett volna; hogy Schneider még két évig ott tartotta és gyógyította őt; hogy végre sem gyógyította ki, de lényegesen segített rajta; s végül hogy az ő saját kérelmére és egy bizonyos körülmény miatt most hazaküldte őt Oroszországba.

A tábornok rendkívül elcsodálkozott.

- S itt Oroszországban nincs önnek senkije, de éppen senkije? - kérdezte a herczegtől.

- Most nincs, de reménylem... aztán kaptam is egy levelet...

- De legalább tanult valamit, - szakította félbe a tábornok, nem is hallva, hogy a herczeg levelet emleget, - s azt hiszem: betegsége önt nem gátolja, hogy valamely könnyebb munkával járó állást ne foglaljon el valami hivatalban?

- Oh, bizonyosan nem gátol. S valami helyet még nagyon is szeretnék, mert magam is szeretném látni, hogy képes volnék-e valamire. Négy év alatt folytonosan tanultam, ha nem is rendszeresen, hanem csak úgy, a professzor saját rendszere szerint s ezenközben módomban volt sok orosz könyvet is olvasni.

- Orosz könyvet? Akkor hát valószínüleg tudja a helyesírást?

- Oh, nagyon is.

- Nagyon helyes; hát az írása milyen?

- Igen szép. Talán erre az egyre csakugyan különös tehetségem is van, valóságos kaligrafus vagyok. Tessék papirt adni, mindjárt le is írok valamit próbaképpen, - szólt a herczeg nekihevülve.

- Tessék. Sőt kell is, hogy... Nagyon szeretem önben ezt a készséget, herczeg, ön igazán nagyon kedves.

- Önnek oly remek írókészlete van! S mennyi czeruza, mennyi toll, milyen erős, kitünő papiros! Aztán mily remek ez az ön dolgozószobája! Ezt a tájképet ismerem is: ez svájczi vidék. Meg vagyok róla győződve, hogy a festő ezt természet után készítette, s biztos vagyok benne, hogy láttam is ezt a vidéket; ez az urii kantonban van - -

- Az könnyen meglehet, bár ezt a képet itt vettem. Gánya, adjon a herczegnek papirost; itt van a papiros és a toll, ide tessék, ehhez az asztalhoz. Hát ez mi? - fordult a tábornok Gányához, a ki azalatt tárczájából kivett egy nagy alaku fotografiát s átadta azt neki: - bah! Filippovna Násztászja! ő maga adta neked? maga? sajátkezüleg? - kérdezte Gányától élénken és roppant kíváncsisággal.

- Éppen az imént adta, a mint gratulálni voltam nála. Már régen kértem tőle. Nem tudom: nem akar-e ez czélzás lenni az ő részéről arra, hogy üres kézzel jelentem meg nála, nem vittem neki semmi ajándékot ilyen napon, - tette hozzá Gánya kelletlenül mosolyogva.

- Oh nem, - szólt a meggyőződés hangján a tábornok, - igazán furcsán gondolkozol. Majd ő még czélozgat... egyáltalában nem szokása a kapzsiság. Azután mit is ajándékozhatnál neki, hisz ahhoz ezrek kellenének. Talán az arczképedet! Apropos, nem kért még tőled arczképet?

- Nem, még nem kért; lehet, hogy soha sem is fog kérni. Reménylem, Fjodorovics Iván,[6] hogy nem feledkezett meg a mai estéről. Hiszen ön a külön meghivottak közt van?

- Persze hogy nem feledkeztem meg, és el is megyek. Már ugyan hogyis ne mennék el a születése huszonötödik évfordulójára! Hm... Tudod, Gánya, már csak elmondom neked. Légy készen mindenre. Ivanovics Athanáznak és nekem megígérte, hogy a nála megtartandó mai

[6] Az oroszoknál az az egyszerű szokás divatos, hogy ha valakit apai és keresztnevén szólítanak meg, azzal minden tisztelet meg van adva s nem kell külön a rangot megnevezni, még a szolga is úgy szólíthatja meg urát. Itt a tábornok apját Fjodornak hívták.

estén ki fogja mondani az utolsó szót: legyen-e a dologból valami, vagy semmi. Hát úgy vigyázz!

Gánya egyszeribe úgy megzavarodott, hogy egy kissé még el is sápadt.

- Bizonyosra mondta? - kérdé s hangja remegett.

- Szavát adta ezelőtt három nappal. Nem tágítottunk addig, míg szavát nem adta. Csak arra kért bennünket, hogy neked egyelőre meg ne mondjuk.

A tábornok fürkészve nézte Gányát; a Gánya zavara látszólag nem tetszett néki.

- Ne feledje, Fjodorovics Iván, - szólt Gánya izgatottan és tétovázva, - hogy ő nekem teljes szabadságot adott a határozásra mindaddig, míg ő maga nem határoz a dologban, s még akkor is mindig van nekem szavam...

- Hát te talán... te talán... - dadogott a tábornok ijedten.

- Én semmit se...

- De kérlek: mit akarsz velünk tenni?

- Hiszen azért nem mondok le. Meglehet, nem jól fejeztem ki magamat...

- Még hogy le is mondanál! - szólt bosszúsan a tábornok, nem is akarva bosszúságát titkolni, - itt, barátocskám, nem arról van szó, hogy te nem mondasz le, hanem szó van a te készségedről, örömödről, a melylyel az ő szavait fogadnod kell... Mit szólnak otthonn?

- Otthonn! Nálunk minden az történik, a mit én akarok, csak apám tökéletlenkedik szokása szerint, már egészen megháborodott; én már szóba se állok vele, hanem azért kordában tartom s ha anyámat nem nézném, már ajtót mutattam volna neki. Persze: anyám mindig sír, a hugom dúl-fúl, de végül ezeknek is megmondtam, hogy akaratomnak szabad ura vagyok s otthon megkívánom, hogy nekem... engedelmeskedjenek. Legalább a hugomnak ezt világosan tudtára adtam, úgy, hogy anyám is hallja.

- Én meg, kedves barátom, még mindig nem vagyok tisztában, - szólt a tábornok elgondolkozva, vállát felhúzva s kezeit kissé szétterjesztve. - A minap Alexandrovna Nina - emlékszel: a mikor eljött? csak megállt és óbégatott. „Mi baja?" kérdezém. Kisült, hogy ez állítólag megbecstelenítés ő reá nézve. De engedelmet kérek, hol itt a becstelenség? Ki vethet szemére Filippovna Násztászjának bármit is, vagy ki bizonyíthat róla bármi rosszat is? Talán azt, hogy eddig Toczkijnál volt? De hisz ez ostobaság, kivált bizonyos körülmények számbavétele mellett. „Ön nem bocsátaná be őt a saját leányaihoz", azt mondja. No! Nagy sor! Oh, Alexandrovna Nina! Hát hogy lehet ezt nem érteni, hogy lehet...

- Már hogy a saját helyzetét? - igyekezett Gánya a tábornokon segíteni; - hisz ő felfogja saját helyzetét, ne tessék rá haragudni. Én különben már akkor határozottan megmondtam nekik, hogy mások dolgába ne avatkozzanak. Azért még mai napig is úgy áll a dolog nálunk, hogy az utolsó szó még nincs kimondva és viharra van kilátás. S ha mára van kitüzve a végleges döntés, akkor utoljára is mindennel tisztába jövünk.

A herczeg, mialatt a szögletben az ő kaligrafiai próbájával foglalkozott, végighallgatta ezt a beszélgetést. Elvégezvén munkáját, odament az asztalhoz s átadott egy papirdarabot.

- Hát ez Filippovna Násztászja? - szólt figyelmesen és kíváncsian nézve a fotografiára: - csodaszép! - tette hozzá mindjárt egész fellelkesülve. A fotografia tényleg egy rendkívüli szépséget ábrázolt. Nagyon egyszerű szabású fekete selyem ruha volt a hölgyön; sötétbarnának látszó haja egyszerüen, háziasan volt megfésülve; szeme mélységes, sötét, homloka gondol-

kozó, arczkifejezése szenvedélyes, talán kissé gőgös is. Arcza egy kevéssé szenvedő, talán halvány is volt... Gánya és a tábornok meglepetve néztek a herczegre.

- Micsoda Filippovna Násztászja? Hát talán ön már Filippovna Násztászját is ismeri? - kérdezte a tábornok.

- Igen, mindössze huszonnégy órája vagyok Oroszországban és máris ismerem ezt a csodaszép nőt, - felelt a herczeg és mindjárt elmondta Rogozsinnal történt találkozását és annak elbeszélését.

- Ez ám az ujság! - szólt újra izgatottan a tábornok, roppant érdeklődéssel hallgatva az elbeszélést és fürkésző tekintettel nézve Gányát.

- Valószínű, hogy mindez csupa képtelenség, - mormogta Gánya, szintén megzavarodva, - a kereskedő ficsúr okvetetlenkedik. Hallottam felőle egyetmást.

- Én is hallottam, kedves barátom, - folytatá a tábornok, - még pedig mindjárt akkor az ékszer-história után; Filippovna Násztászja az egész anekdotát elmondta. De hiszen most másról van szó. Meglehet, hogy itt valóban csak a millió kérkedik... és a szenvedély. Tegyük fel, hogy képtelen szenvedély, de tudjuk már, hogy mire képesek az ilyen urak, ha részegek... Hm!... Csak valami história ne legyen belőle! - fejezte be a tábornok elgondolkozva.

- Ön a millióktól fél? - békétlenkedett Gánya.

- Te persze nem?

- Hogy tapasztalta ön, herczeg, - fordult hirtelen a herczeg felé Gánya, - miféle az: komoly ember, vagy csak afféle duhaj? Mi az ön véleménye?

Gányában valami különös változás ment végbe, mikor ezt a kérdést feltette. Mintha csak valami új és különös eszme gyult volna ki agyában s azonnal megvillant volna a szemében. A tábornok, a ki őszintén és tiszta szívvel nyugtalankodott, szintén rásandított a herczegre, de mintha nem sokat várt volna ennek a feleletétől.

- Nem is tudom, mit gondoljak, - felelt a herczeg, - én csak azt látom, hogy sok benne a szenvedély, sőt a beteges szenvedély. Azonfelül ő maga is mintha beteg volna. Nagyon könnyen megeshetik, hogy mindjárt megérkezése után az első napokban le kell feküdnie, kivált ha egy jót mulat.

- Úgy? Úgy tetszett önnek? - fogózkodott a tábornok az utóbbi gondolatba.

- Igen, úgy tetszett.

- Egyébiránt ilyen históriák megtörténhetnek ám nemcsak néhány nap múlva, hanem ma este is, - nevetett Gánya a tábornokra.

- Hm!... Természetesen... Megeshetik, s akkor minden attól függ, milyen kedvében van Filippovna Násztászja, - mondá a tábornok.

- Hisz ön jól tudja, milyen ő néha.

- Milyen? - kérdezte a tábornok rendkívül szórakozottan. - Hallgass rám, Gánya: ma ne sokat ellenkezzél vele, hanem igyekezz, úgy... tudod... egyszóval jó hangulatban lenni... Hm... Mit görbítgeted úgy a szádat? Nézd csak, Ardalionÿcs Gavrila, helyén való, sőt nagyon is helyén való lesz most megállapodni az iránt, hogy mit akarunk? Be fogod látni, hogy a mi ebben a dologban az én saját érdekemet illeti, hát arra nézve én már régen biztosítva vagyok; így vagy úgy, de a magam előnyére fogom a dolgot elintézni. Toczkij megingathatatlan elhatározásában; következésképp én is egészen biztos lehetek. Ugyanazért ha én most valamit kívánok,

az egyes-egyedül a te hasznod. Itélj magad; vagy talán nem bizol bennem? Azonkívül te... izé... hogy is mondjam csak... okos ember vagy... azért is bíztam meg benned... s ez a jelenlegi esetben... ez...

- Ez a fő, - fejezte be Gánya, megint kisegítve a megakadt tábornokot s ajkait gúnyos mosolyra vonta, a melyet már nem is igyekezett titkolni. Kigyult szemével egyenesen nézett a tábornok szemébe, mintha azt akarta volna, hogy a tábornok kiolvashassa szeméből minden gondolatát. A tábornok elvörösödött.

- No igen, az okosság a fő, - hagyta helyben a tábornok, élesen tekintve Gányára, - hanem nevetséges egy ember vagy ám te Ardalionÿcs Gavrila! Úgy látom, mintha te még örülnél is annak a kereskedő fiúnak, hogy az téged megment, vagy mi. De itt éppen is hogy kezdettől fogva észszel kell élni; itt mind a két oldalról meg kell... érteni egymást és tisztességes, egyenes úton haladni, nem pedig... időelőtt elárulni, nehogy másokat kompromittáljon, annál kevésbbé, mert a nélkül is volt rá elég idő, sőt még most is van rá elég idő (a tábornok itt jelentősen felhuzta szemöldökét), daczára annak, hogy már csak néhány óránk van... Megértettél? Igen? Akarod-e igazán, vagy sem? Ha nem akarod, mondd meg, s ezzel vége. Senki sem tartóztatja önt, Ardalionÿcs Gavrila, senki erőszakkal nem csalja tőrbe, ha ugyan ön itt tőrt lát.

- Én akarom, - felelt halkan, de határozottan Gánya, szemét lesütve s arra elhallgatott.

A tábornok meg volt elégedve. Előbb már nagyon ingerült volt s most láthatólag megbánta, hogy túl ment a határon. Hirtelen a herczeghez fordult és a mint látszott, arczán egyszerre valami nyugtalanság futott végig a miatt, hogy hiszen a herczeg itt volt és mindent hallott. De hamarosan megnyugodott: elég volt a herczegre egy pillantást vetni, hogy azonnal nyugodtnak érezhesse magát.

- Ohó! - szólt a tábornok, meglátva a herczegtől felmutatott kaligrafiai próbát, - hisz ez valóságos festés! de még annak is milyen! nézd csak, Gánya, minő tehetség!

A vastag velinpapirra a herczeg középkori orosz betűkkel a következő frázist írta fel:

„A jámbor Pafnutij apát saját keze írása."

- Ez Pafnutij apátnak aláírása, - magyarázta a herczeg rendkívüli örömmel és lelkesedéssel, - egy tizenegyedik századbeli iratból van lemásolva. A mi régi apátjaink és metropolitáink mind remekül írták volt alá magukat, s néha mily ízléssel és gonddal! Nincs meg önnek legalább a Pogogyin-féle kodex-kiadás, tábornok? Ezenkívül más betükkel is írtam valamit: ez kerek, erőteljes franczia írás a múlt századból, némely betűt egészen másképpen is írtak, ez közönséges, piaczi irás, a melyet a vásári írók használtak, ezt én minták után tanultam (nekem is volt egy mintagyüjteményem); - bizonyára ön is beismeri, hogy ez nem éppen minden érdekesség nélkül való. Nézze csak ezt a gömbölyű *d*-t, *a*-t. Én átvittem a franczia karaktert az orosz betükre, a mi igen nehéz volt, de sikerült, ime még egy igen szép és originális írás, ezzel a frázissal: „A szorgalom mindent legyőz." Ez orosz írás, írnoki, vagy ha úgy akarja: katona-irnoki írás. Igy írják a magas állású embereknek szóló iratokat; ez is kerek, igen szép, úgynevezett fekete; feketén van írva, de igen ízlésesen. A kalligrafus nem engedne meg magának ilyen kacskaringót, vagyis ilyen bevégezetlen farkakat, de azért tessék megnézni: egészben mégis jellegzetes s csakugyan rajta van a katona-irnoki szellem, mintha szeretett volna az írója egy kicsit csapongani, de a katonai kravátli szorítja s a disciplina még a vonásokban is felismerhető! Pompás! Nem régen nagyon meglepett egy ilyen minta, a melyet véletlenül találtam s képzelje: hol? Svájczban. Nos, ez meg itt egy egyszerű, közönséges angol írás: ennél már nem mehet tovább a művészet, csupa gyöngy; az a bevégzettség; aztán vannak itt még variáczió k, azután megint franczia írás; ezt egy franczia utazótól tanultam el: ez is angol

jellegű, de a vastag vonások valamivel feketébbek és keményebbek, mint az angolban, csakhogy az arányosság kifogásolható; s azt is tessék megfigyelni, hogy az ovális forma meg van benne változtatva gömbölyűre, czifrázás is van benne, az pedig igen veszedelmes. A czifrázás rendkívüli ízlést kíván, de ha ez megvan és megvan az arányosság is, akkor az ilyen írás páratlanul szép, annyira, hogy képes az ember belészeretni.

- Ohó, milyen finomságokba bocsájtkozik ön? - nevetett a tábornok, - hiszen maga, kedves lelkem, nem egyszerűen kalligrafus, hanem művész, - mi? ugy-e Gánya?

- Bámulatos! - felelt Gánya, - sőt még tudatában is van jelentőségének, - tette hozzá gúnyosan nevetve.

- Nevess, nevess! hiszen ez kész pálya, - mondá a tábornok. - Tudja-e herczeg, kinek számára fogunk mi önnel iratokat készíttetni? Hiszen önnek mindjárt kezdettől fogva harmincz rubel havi fizetést lehet adni. No de már fél-egy, nézett az órájára, - nekem dolgom van, herczeg, sietős dolgom s meglehet, hogy ma már nem is láthatom önt. Üljön le csak egy pillanatra; úgy hiszem: mondtam már, hogy igen gyakran lehetetlen önt fogadnom, de őszintén akarok önön segíteni, már tudniillik a mennyire lehet s a mennyire okvetetlen szükség van, azután majd később önmaga tegyen úgy, a mint akar. A hivatalban kerítek önnek valami helyecskét, a mi nem fog sok dologgal járni, de azért pontosságot kíván. A mi pedig a továbbiakat illeti: ime itt van Ivolgin Ardalionÿcs Gavrila, ez az én fiatal barátom, a kivel ismerkedjék meg ön, az ő mamájának és húgának a lakásán van két-három csinos, tiszta, bútorozott szoba, a melyet teljes ellátással együtt jó ajánlással bíró lakóknak szoktak kiadni. Azt hiszem, hogy az én ajánlásomat Alexandrovna Nina elfogadja. Önre nézve, herczegem, ez megbecsülhetetlen először azért, mert nem lesz egyedül, hanem úgyszólván egy család karjai közt s az én felfogásom szerint önt nem lehet mindjárt az első napokban magára hagyni olyan nagy városban, mint Szentpétervár. Ardalionÿcs Gavrila mamája, Alexandrovna Nina s a húga Ardalionovna Varvara olyan hölgyek, a kiket én rendkívül tisztelek. Alexandrovna Nina a neje Alexandrovics Ardalionnak, a ki nyugalomba vonúlt tábornok, nekem volt bajtársam, de a kivel én bizonyos körülmények miatt az összeköttetést megszakítottam, a mi azonban nem akadályoz engem abban, hogy őt bizonyos tekintetben tiszteljem. Mindezt én azért mondom el önnek, herczeg, hogy miután én önt személyesen ajánlom, hát némileg jót is állok önért. A lakás és ellátási bér a legmérsékeltebb s reménylem, hogy az ön fizetése mihamar elég is lesz rá. Igaz, hogy az embernek zsebpénzre is szüksége van, bármily kevésre, de ne haragudjék meg, herczeg, ha megjegyzem, hogy önnek jobb volna a zsebpénzről letenni, vagyis pénzt a zsebében egyáltalán nem hordani. Önt látva beszélek így. Minthogy azonban az ön erszénye jelenleg egészen üres, hát egyelőre engedje meg, hogy ezennel felajánljak önnek huszonöt rubelt. Természetes, hogy majd később összeszámolunk s ha ön oly őszinte és minden jóra kész ember, mint a milyennek látszik, hát ebben a tekintetben sem fogunk nehézségekbe ütközni. Hogy pedig én úgy érdeklődöm ön iránt, annak az az oka, hogy bizonyos czélom van önnel; majd később megtudja. Látja: egészen őszinte vagyok önnel; reménylem, Gánya: neked sincs semmi kifogásod az ellen, hogy a herczeg hozzátok menjen kvártélyra.

- Oh, ellenkezőleg! Anyám is nagyon fog örülni, - felelt udvariasan Gánya.

- Azt hiszem; úgy is csak egy szobátok van még kiadva. Annak a, hogy is hívják... Ferd... Fer...

- Ferdÿscsenko.

- No hát, annak. Nem tetszik nekem az a ti Ferdÿscsenkótok; valami piszkos csavargó. Nem is tudom: minek pártolja őt úgy Filippovna Násztászja. Igaz volna, hogy rokonok?

- Dehogy! Az csak tréfa. Nyoma sincs köztük a rokonságnak.

- Ej, ördög vigye őket! Nos, herczeg, hát megvan elégedve?

- Köszönöm a kegyességét, tábornok úr, ön rendkívül szépen bánt velem, annyival inkább, mert nem is kértem; ezt nem rátartiságból mondom; valóban nem is tudtam, hogy hova hajtsam le fejemet. Az igaz, hogy az imént meghívott magához Rogozsin.

- Rogozsin? Oh, nem; atyailag, vagy ha úgy akarja: barátilag tanácslom önnek, hogy kerülje Rogozsint. Általában azt tanácsolnám, hogy tartsa magát ahhoz a családhoz, melybe most lép.

- Ha már oly jó ön, - szólt a herczeg, - hát volna egy bizonyos ügyem. Értesülést kaptam...

- Bocsásson meg, - vágott közbe a tábornok, - most már egy másodperczem sincs. Mindjárt szólok önről Prokofjevna Lizavetának, ha ő hajlandó önt azonnal elfogadni (mert én már mindjárt ilyen értelemben fogom önt beajánlani), akkor azt tanácsolom, használja föl a jó alkalmat, igyekezzék a tetszését megnyerni, mert Prokofjevna Lizaveta nagy hasznára lehet önnek; hiszen önök névrokonok. Ha azonban ő nem óhajtaná most önt látni, azon ne ütődjék meg; majd máskor. Te meg, Gánya, nézd meg addig ezeket a számadásokat; mi a multkor Fedoszjevvel nem boldogultunk velök. Be kellene már fejezni.

A tábornok kiment s a herczegnek végre sem sikerült elmondania az ő ügyét, a mibe pedig talán már negyedszer is bele akart kezdeni. Gánya szivarkára gyújtott, megkínálta a herczeget is, ez elfogadta, de nem szólt, nem akarván Gányát zavarni, hanem a szobában nézegetett széjjel. Pedig Gánya alig nézett arra a számokkal beírt papirosra, a melyet a tábornok eléje tett. Szórakozott volt. A herczeg úgy látta, hogy tekintete, mosolya, elmerültsége még különösebb lett, a mikor ketten maradtak. Gánya hirtelen odalépett a herczeghez, a ki ebben az időben már megint ott volt a Filippovna Násztászja arczképe mellett s azt nézegette.

- Annyira tetszik önnek az ilyen nő? - kérdezte Gánya, átható tekintettel nézve a herczegre. Mintha valami rendkívüli szándéka lett volna.

- Csodálatos egy arcz! - felelte a herczeg, - s meg vagyok róla győződve, hogy ennek a nőnek a sorsa nem közönséges. Arcza vidám, pedig, ugy-e, hogy roppant sokat szenvedett? Ezt látom a szeméből, ebből a két arcz-csontból, a szeme alatti két vonásból az arcz élén. Büszke lény, rendkívül büszke, csak azt nem tudom kivenni: jó teremtés-e? Oh, ha jó volna! Minden meg volna menthető.

- S feleségül venne ön ilyen nőt? - folytatta Gánya, nem véve le a herczegről lángoló tekintetét.

- Én senkit sem vehetek feleségül, mert én beteg vagyok, - felelt a herczeg.

- Hát Rogozsin elvenné-e, mit gondol?

- Hiszen ha csak arról van szó, akkor akár holnap is elvehetné; elvenné s talán egy hét múlva megölné...

A mint ezt a herczeg kimondta, Gánya úgy összerázkódott, hogy a herczeg majd elkiáltotta magát.

- Mi baja? - szólt megfogva a Gánya kezét.

- Excellenciás uram, a méltóságos asszony kéreti, hogy méltóztassék hozzá besétálni, - jelentette egy lakáj az ajtóban megjelenve.

A herczeg elindult a lakáj után.

IV.

Mind a három Jepancsin-kisasszony egészséges, viruló, szép termetű leány volt, gyönyörű vállakkal, kerek mellel, erős, csaknem férfias kezekkel, s éppen erős és egészséges voltuknál fogva szerettek jól enni, a miből nem is csináltak titkot. Mamájukat, a tábornoknét, Prokofjevna Lizavetát gyakran bántotta a leányok őszinte étvágya, de mert egynémely véleménye - a látszólagos tisztelet ellenére, a melylyel a leányok a mama véleményeit fogadták - tényleg már rég elvesztette minden nyomatékát közöttük, annyira, mintha a leányok már megegyeztek volna a szoros összetartásban, a tábornokné helyesebbnek tartotta - már csak méltóságára való tekintetből is, - nem vitatkozni, hanem engedni. Igaz, hogy olyan természete volt, a mely igen gyakran megtagadta az engedelmességet és nem mindig adta meg magát a józan ész itéletének. Prokofjevna Lizaveta évről-évre szeszélyesebb és türelmetlenebb lett, sőt különcz vált belőle, de mert megmaradt a keze alatt a rendkívüli engedelmes és kezes férj, mérgét rendesen ezen töltötte ki, mire rendesen helyreállt a családban a harmónia s minden olyan jól ment, hogy jobban se kellett.

Egyébiránt a tábornokné maga sem vesztette még el az étvágyát s különösen fél egy órakor leányaival együtt mindig bőven kivette a részét a gazdag reggeliből, a mely inkább ebédhez hasonlított. Egy-egy csésze kávét a leányok még korábban, pont tízkor, ágyban fekve szoktak meginni, mikor álmukból felébredtek. Ezt nagyon szerették és ez nekik egyszersmindenkorra meg is volt engedve. Fél egy órakor a kisebbik ebédlőben, a mama szobája szomszédságában terítettek s ehhez az intim családi reggelihez néha a tábornok is megjelent, ha ráért. Teán, kávén, sajton, mézen, külön süteményeken, cotletten stb. kívül még erős, forró levest is adtak fel. Azon a reggelen, melyen elbeszélésünk kezdődik, az egész család várta az ebédlőben a tábornokot, a ki megigérte, hogy fél egykor meg fog jelenni. Ha csak egy pillanatig is késik, rögtön küldtek volna érte: de pontosan megjelent. Üdvözölvén feleségét, hozzá ment, hogy kezet csókoljon neki s ezúttal valami nagyon különöset vett észre a felesége tekintetében. S ámbár már tegnap előre érezte, hogy valami ilyesforma fog ma történni egy bizonyos „anekdota" miatt (a mint szokása volt magát kifejezni), s ennek már tegnap neszét vevén, nyugtalankodott, azért most mégis meg volt rőkönyödve. A leányok odamentek, hogy megcsókolják; a leányok nem nehezteltek ugyan rá, de azért mintha ezeken is valami szokatlant vett volna észre. Igaz, hogy a tábornok bizonyos körülmények miatt túlságosan is gyanakodó volt, de mert gyakorlott, ügyes férj és apa volt, azonnal készen volt tervével.

Nem lesz felesleges itt egy kissé megállapodni s közelebbről megvizsgálni azon körülményeket, a melyek közt Jepancsin tábornok családja elbeszélésünk ez idejében volt. Csak az imént mondtuk, hogy maga a tábornok, bár nem volt valami nagyon művelt ember, hanem mint maga is gyakran mondta magáról: autodidakta, de azért igen tapasztalt férj és ügyes apa volt. Többi közt az volt a vezérlő elve, hogy nem igen siettette leányait a férjhezmenéssel s nem igen alkalmatlankodott nekik a boldogulásuk iránti szülei aggódással, a mi pedig minduntalan tapasztalható a legrendesebb családokban is, ha egyszer sok a felnőtt leány. Sőt azt is elérte, hogy a vezérlő elvnek feleségét, Prokofjevna Lizavetát is megnyerte, bár ez kissé nehezen ment, nehezen azért, mert a dolog éppen nem volt természetes; hanem a tábornok okai igen alaposak és tapintatosak voltak. Azonkívül a férjhez adó lányok, ha egészen szabadjára és saját elhatározásukra vannak hagyva, elvégre is észbe kapnak s akkor a dolog magától megy, mert akkor ők maguk is kedvvel látnak hozzá s félreteszik a szeszélyt és a válogatást; a szülőknek aztán csak az a feladatuk, hogy éberül és a mennyire csak lehet, észrevétlenül őrködjenek, nehogy valami különös választás vagy rendellenes hajlam kerekedjék fölül, azután megragadva a kedvező pillanatot, teljes erővel elősegítsék a dolgot és egész befolyásukkal irányt adjanak annak. Hiszen már magában az, hogy évről-évre mértani progresszió szerint

növekedett vagyoni és társadalmi állásuk, a mellett szól, hogy mentől több idő telt el, annál kedvezőbb helyzetbe jutottak a kisasszonyok, mint eladó leányok. De mindezen megczáfolhatatlan tényeken kívül volt még egy fontos ok: a legidősebb leány, Alexandra egyszerre csak - és egész váratlanul, (mint a hogy ez rendesen történni szokott), elmúlt huszonöt éves. Ugyanabban az időben Toczkij Ivánovics Athanáz, a ki a legfelsőbb körökhöz tartozó, nagy összeköttetésekkel bíró és rendkívül gazdag ember volt, megint gyakran kezdte emlegetni ama régi szándékát, hogy meg akar házasodni. Toczkij körülbelül ötvenöt éves ember volt, igen tiszta jellemű és rendkívül finom izlésű. Szeretett volna jól házasodni; a szépségnek nagy kedvelője volt. Miután pedig Jepancsin tábornokkal egy idő óta igen barátságos viszonyban volt, mely barátságot rendkívül öregbítette az, hogy együttesen voltak részesek több pénzügyi vállalatban, ugyanazért barátságosan felemlítette előtte, vagyis kikérte tanácsát és közbenjárását arra nézve, hogy lehetséges volna-e neki feleségül venni a tábornok egyik leányát? Ebből látható, hogy Jepancsin tábornok csendes és kedves családi élete fordulóponthoz ért. A családban a kétségtelen szépség - mint már említettük, - a legfiatalabb, Aglája volt. De még a rendkívüli önző Toczkij maga is belátta, hogy neki nem itt kell próbálkoznia s hogy Aglája nem neki való. Meglehet, hogy a testvéreknek némileg túlhajtott vak szeretete folytán a dolog nagyítva volt, de Aglája sorsát maguk közt úgy állapították meg, - még pedig a legőszintébben, - hogy az nem lehet egyszerű és közönséges, hanem a földi paradicsom lehető ideálja. Aglája jövendőbeli férjének nemcsak minden tökéletességgel és sikerrel, hanem nagy vagyonnal is kell bírnia. A testvérek még azt is elhatározták egymás közt - még pedig minden felesleges szószaporítás nélkül, hogy ha szükség lesz rá, még áldozatot is készek hozni Aglája érdekében: Aglájának kolosszális és nem aránylagos hozományt szántak. A szülőknek tudomásuk volt a két idősebb testvér e határozatáról, ugyanazért mikor Toczkij előállt az ő tanácskérésével, a szülők egy pillanatig sem kételkedtek, hogy az idősebb leányok egyike bizonyosan nem fog ellentmondani az ő óhajtásuknak, annál kevésbbé, mert lehetetlen, hogy Toczkij nehézségeket támasszon a hozomány dolgában. Toczkij ajánlatát a tábornok, mint az életet jól ismerő ember, igen nagyra becsülte. Minthogy Toczkij egyelőre maga is rendkívül óvatosan viselte magát bizonyos körülményeknél fogva s most még csak tapogatódzott, annálfogva a szülők is csak messze eső lehetőségről czélozgattak a leányok előtt. A lányok részéről a felelet szintén nem volt határozott, de legalább valamelyest megnyugtató arra nézve, hogy a legidősebb, Alexandra talán nem is ellenezné a dolgot. Alexandra, - bár erős jellemű, de jó, okos és rendkívül békés természetű leány volt; még tán szívesen is férjhez ment volna Toczkijhoz; s ha erre szavát adja, be is váltotta volna azt. A fényt nem szerette; nem volt természetében a zaj, a hirtelen változás és alkalmas volt arra, hogy valakinek életét megédesítse, megnyugtassa. Szép is volt, bár nem hatásos szépség. Toczkij keresve sem találhatott volna különbet.

Hanem azért a tapogatódzás tovább folyt. Toczkij és a tábornok, különösen és barátságosan megállapodtak abban, hogy egyelőre kerülnek minden formaszerű és határozott lépést. A szülők nem beszéltek teljes nyiltsággal a leányok előtt, sőt mintha disszonánczia is jelentkezett volna: a tábornokné, a család-anya, valamivel nem volt megelégedve s ez igen lényeges volt. Ugyanis oly körülmény adta elő magát, a mely az egész dolgot megzavarta s a mely miatt az egész terv végképp dugába dűlhetett.

Ez a bajjal teljes „körülmény” (mint azt maga Toczkij nevezte) nagyon régi keletű volt s ezelőtt körülbelül tizennyolcz évvel kezdődött. Toczkij egyik nagy birtoka szomszédságában, a középső kormányzóságok egyikében, nyomorgott egy elszegényedett kis birtokos. Ez az ember nevezetes volt az ő szakadatlan, szinte mesés szerencsétlenségei révén. Baraskov Alexandrovics Fülöpnek hítták, nemes, jó családból származott, nyugalmazott katonatiszt volt (s ebben a tekintetben előkelőbb, mint Toczkij). Miután előbb egészen eladósodott, mindene zálogba került, végre hosszú, gyötrő munka után sikerült neki kis birtokocskáját valahogy’

rendbehozni s ekkor a legkisebb siker is nagyon felbátorította. Felbátorodván s eltelvén jó reménységekkel, néhány napra bement a kerületi városkába, hogy ismerőseivel találkozzék s ha lehetséges: véglegesen megegyezzék egyik legfőbb hitelezőjével. Odaérkezése után harmadnapra lóháton utána jött a sztaroszta,[7] a sztaroszta arczán égési sebek látszottak, szakálla le volt pörzsölve s azt a hírt hozta, hogy a gazdaság tegnap délben leégett, „oda tetszett égni a tekintetes asszonynak is", de a kis leányoknak semmi bajuk. Ezt a meglepetést még a legképtelenebb esetekhez hozzá szokott Baraskov sem bírta elviselni: megőrült s egy hónap múlva forrólázban meghalt. A leégett gazdaságot a szétkallódott jobbágyakkal együtt a hitelezők elárverezték; Baraskov két kis leányát pedig, a kik közül az egyik hat, a másik hét éves volt, Toczkij Ivanovics Athanáz nagylelkűen magához vette. A leánykákat együtt nevelték a Toczkij kasznárjának gyerekeivel, a ki nagy családú, nyugalmazott hivatalnok volt s azonfelül még német is. Nemsokára csak egy maradt meg a két leányból, Násztászja; a kisebbik meghalt hörgő hurutban, Toczkij különben kezdetben is keveset gondolt velük, mert külföldön tartózkodott.

Mintegy öt évvel ezután Toczkijnak arra jártában eszébe jutott, hogy megtekintse a gazdaságát s ekkor egyik falusi házában, a német családjában feltünt neki egy bájos gyermek, egy körülbelül tizenkét éves, fürge kedves, eleveneszű és rendkívüli szépségnek igérkező leányka; ebben a tekintetben Toczkij csalhatatlan szakértő volt. Ezúttal csak néhány napot töltött a birtokán, de mégis megtette a szükséges intézkedéseket. A leányka nevelésében jelentékeny fordulat állt be; hozattak hozzá egy igen tisztességes, éltes nevelőnőt, a kinek nagy gyakorlata volt a felsőbb leány-nevelésben, egy művelt svájczi hölgyet, a ki franczia nyelven kívül különféle tudományokat is tanított. A svájczi hölgy megtelepedett a falusi hajlékban s a kis Násztászja nevelése nagy mértékben megkezdődött. Négy év múlva a nevelés be volt fejezve; a nevelőnő eltávozott s Násztászjáért eljött egy úriasszony, a ki Toczkijnak szintén szomszédja volt és szintén földbirtokosné, csakhogy egy másik, messze vidéken levő kormányzóságban s magával vitte a fiatal leányt, a mint azzal őt Toczkij megbízta. Ezen a falusi kisbirtokon hasonlóképpen volt egy kis nem régen épült fa-ház; ez a ház rendkívül csinosan volt berendezve s a kis falut is - mintha csak készakarva - úgy hivták, hogy Otradnoje.[8] Az a bizonyos úriasszony egyenesen ebbe a kis házba vitte s minthogy ő mint gyermektelen özvegyasszony onnan mindössze csak egy versztányira lakott, maga is mindjárt megtelepedett ott Násztászjával. Násztászjának egy öreg kulcsárné és egy fiatal gyakorlott szobaleány állt rendelkezésére. A házban voltak hangszerek is, igen szép könyvtár, festmények, rajzoló és festőszerek s két hét múltán megjelent maga Toczkij Ivánovics Athanáz is, a ki ettől kezdve mintha rendkívül megszerette volna ezt az Isten háta mögött fekvő, pusztai kis falut. Megjött oda minden nyáron, ott töltött két, sőt három hónapot is s így múlt el meglehetősen sok idő (vagy négy év), nyugodtan, boldogan, ízlésesen és csínnal.

Egyszer aztán egy tél elején, mintegy négy hónappal azután, hogy Ivánovics Athanáz a szokott nyári faluzás után (a mely ezúttal mindössze csak hét hétig tartott), visszament Szent-Pétervárra, az a hír jutott valahogy a Filippovna Násztászja fülébe, hogy Toczkij a fővárosban nőül vesz egy igen szép, gazdag és előkelő hölgyet. Ez a hír később nem bizonyult minden részében igaznak; a házasság akkor még csak a tervezés állapotában volt, hanem azért a Filippovna Násztászja életében attól kezdve mégis nagy fordulat állott be. Egyszerre nagy határozottságot tanúsított s egészen váratlan, szilárd karakternek mutatkozott. Nem habozva sokáig, otthagyta a kis falusi házat és egyszerre Szent-Pétervárott termett, ott pedig egyenesen

[7] Falusi biró-féle; szóról-szóra: a falu vénje.

[8] Mulattató, gyönyörködtető.

és egyes-egyedül Toczkijhoz ment. Ez felháborodott, beszélni akart, de egyszerre belátta, csaknem az első szónál, hogy teljesen meg kell változtatni a régi barátságos és választékos beszéd szókötését, a hang diapasonját, a logikát, mindent, mindent. Egészen más nő ült előtte, a ki a régebbihez semmit sem hasonlított s a kit ő csak július hónapban hagyott ott a kis Otradnoje faluban.

Kisült, hogy ez a nő először is rendkívül sokat tudott és jól megértett, oly sokat, hogy méltán csodálni lehetett: honnan szerezhette be ő azokat, a miket tudott, s hogyan tudott magában olyan korrekt felfogásokat kidolgozni? (Talán bizony ama falusi könyvtár segítségével?) Sőt a mi több: Filippovna Násztászja még jogi tekintetben is sokat tudott s határozott tudomása volt, ha nem is az életről, de legalább arról: hogy' és mint folynak némely dolgok az életben. Másodszor: az a nő egyáltalában nem az a karakter volt, a ki előbb, tudniillik nem volt az a félénk, határozatlan, eredetiségében és őszinteségében néha oly elbájoló, máskor meg szomorkodó, gondolatokba merülő, csodálatos, bizalmatlankodó, sirdogáló és nyugtalan teremtés.

Nem: ezúttal Toczkij előtt egy maró sarkazmussal beszélő, rendkívül és egészen új teremtés hahotázott, a ki egyenesen kijelentette neki, hogy soha sem érzett iránta egyebet, mint a legmélyebb megvetést. És ez az új nő kijelentette, hogy neki a szó teljes értelmében egészen mindegy, ha Toczkij azonnal megnősül is és bárkit vesz is el s hogy ő csak azért jött a fővárosba, hogy megakadályozza ezt a házasságot, megakadályozza pedig tiszta gyülöletből, egyes-egyedül azért, mert az neki úgy tetszik, következésképp ennek úgy is kell lenni, „nos, ha egyébért nem, hát azért, hogy egyszer már kedvemre kikaczaghassam magamat fölötted, mert végre már én is szeretnék kaczagni".

Legalább így fejezte ki magát; meglehet, hogy nem is mondta el mindazt, a mit akart. De egyelőre az új Filippovna Násztászja hahotázott; Ivanovics Athanáz pedig átgondolva a dolgot, igyekezett lehetőleg rendbehozni szétrobbantott eszméit. Ez a rendezkedés nem kis ideig tartott, csaknem egész két hétig kellett gondolkoznia; de két hét múlva kész volt a határozattal. A dolog úgy állt, hogy Toczkij abban az időben már körülbelül ötvenöt éves rendkívül szolid és megállapodott ember volt. Állása a társaságban régesrég a legszilárdabb alapra helyezkedett. Magát, kényelmét a világon mindennél többre becsülte, a mint az a legnagyobb mértékben rendes emberhez illett is. S ebben a tekintetben semmi szín alatt nem engedett változást. Másfelől Toczkij gyakorlott és mélyreható tekintete igen hamar és hihetetlenül biztosan meglátta, hogy ő neki most egy teljesen rendellenes teremtéssel van dolga, hogy ez oly teremtés, a ki nem csak fenyegetődzik, hanem egész bizonyosan cselekszik is, semmitől vissza nem riad, annyival kevésbbé, mert nincs a világon senkije és semmije, úgy hogy még lekenyerezni sem lehet. Itt szemmel láthatólag valami lelki és szívbeli rendellenességről volt szó, valami romantikus elkeseredésről, melyet Isten tudja: ki és mi idézett elő, valami kielégíthetetlen, minden mértéken túlmenő gyülöletről, egyszóval valami rendkívül nevetséges és valamire való társaságban meg nem türhető dologról, a mely valóságos istenverése az olyan tisztességes emberre nézve, a ki ezzel szembetalálkozik. Természetes dolog, hogy Toczkij összeköttetéseinél és gazdagságánál fogva igen könnyű lenne egy kis fogást csinálni, mely őt megmentené a kellemetlenségektől. Másfelől az is bizonyos, hogy Filippovna Násztászja sem képes semmi bajt előidézni, így például jogi tekintetben sem; még csak jelentékeny botrányt sem idézhet elő, mert hiszen azt mindenkor igen könnyű volna megakadályozni. De csak akkor, ha Filippovna Násztászja úgy akarna eljárni, mint a hogy' hasonló esetekben mások szoktak eljárni. De Toczkij itt is jól látott; szerinte Filippovna Násztászja maga is jól tudta, mily kevéssé érhet el valamit, ha pörre viszi a dolgot; neki egészen más van az eszében és... szikrázó szemében. Nem kímélvén semmit, legkevésbbé önmagát, Filippovna Násztászja kész volna önmagát is visszavonhatatlanul és a legképtelenebb módon veszedelembe dönteni, Szibériába kényszermunkára menni, csak meghurczolhassa azt

az embert, aki iránt oly embertelen gyűlölettel viseltetik. Ivanovics Athanáz soha sem csinált belőle titkot, hogy ő egy kevéssé gyáva, helyesebben mondva: a legnagyobb mértékben konzervativ természetű. Ha tudná, például, hogy megölik az esküvőjén, vagy más efféle rendkívüli illetlen, nevetséges és a finom társaságokban nem szokásos dolog történik vele, akkor természetesen megijedne, de nem azért, mert megölik vagy megsebesítik, vagy mert nyilvánosan arczulköpik stb., hanem azért, hogy az ővele oly nem természetesen és a jó társaságban nem divatos módon történik meg. Pedig Filippovna Násztászja éppen ilyesmivel fenyegetődzik, bárha még eddig erről hallgatott is. Toczkij tudta, hogy nagyon jól ismeri ezt a nőt s következésképpen ismerte annak a fegyverét is. S minthogy a házasság tényleg még csak a tervezgetés stádiumában volt, annálfogva Ivanovics Athanáz engedett Filippovna Násztászjának.

E határozatát elősegítette még egy másik körülmény is: meglepő volt az, hogy ez az új Filippovna Násztászja mennyire nem hasonlított arczra nézve az előbbihez. Régebben csak igen csinos leányka volt, most pedig... Toczkij sokáig nem tudta magának megbocsátani, hogy négy évig nézte, látta Filippovna Násztászját s ezt nem vette észre rajta. Igaz: sokat tesz az is, midőn mind a két részen benső és váratlan változás történik. Toczkijnak különben jutottak eszébe olyan korábbi pillanatok is, a melyekben igen különös gondolatai támadtak, ha belenézett például ezekbe a szemekbe: mintha már akkor mély és titkos sötétséget vett volna bennük észre. A Filippovna Násztászja tekintete olyankor valóságos talány volt. Az utóbbi két év alatt ő gyakran csodálkozott: mennyire változott néha a Filippovna Násztászja arcza-színe; gyakran rémítő halvány lett s ettől - különös! - még szebb volt. Toczkij, mint minden nagyvilági gentleman, kezdetben kicsinylőleg gondolt arra, hogy mily potomságba került neki ez az úgyszólván élettelen lélek, de az utóbbi időkben megváltozott ez a felfogása. Ugyanazért a múlt tavaszon elhatározta, hogy Filippovna Násztászját mentül hamarabb és gazdag hozománynyal férjhez adja valamely józan gondolkodásu és rendes emberhez, a ki természetesen valamely más kormányzóságban lakik. (Oh mily szörnyen, mily bosszúsan kaczagott most ezen Filippovna Násztászja!) Hanem most az ujság ingerétől megkapatva még arra is gondolt Ivanovics Athanáz, hogy nem ártana ezzel a nővel elől kezdeni a régit. Elhatározta, hogy Filippovna Násztászját letelepíti Szentpétervárott s kényelemmel és pompával veszi körül. Filippovna Násztászja majd kedvére élhet, sőt bizonyos körben még előkelő szerepet is vihet. Ivanovics Athanáz pedig ebben a tekintetben igen kényes volt a hírnevére.

A pétervári tartózkodásnak már öt éve mult s ennyi idő alatt természetesen sok minden változott. Ivanovics Athanáz helyzete nem volt megnyugtató; a legrosszabb a dologban az volt, hogy egyszer gyáván viselvén magát, később sehogy sem javíthatott az állapotán. Félt, maga sem tudva, hogy mitől? - csak egyszerűen Filippovna Násztászjától. Egy időben, az első két évben azt gyanította, hogy Filippovna Násztászja házasságra akar vele lépni, de hallgat, mert rendkívül büszke s ő tőle várja az ajánlatot. Ez igen különös pretensió lett volna, de Ivanovics Athanáz gyanakodóvá lett, ránczolgatta a homlokát és levert volt. Nagy és némileg kellemetlen meglepetésére (ilyen az emberi szív) egyszerre csak arra a meggyőződésre jutott, hogy még ha csakugyan megkérné is Filippovna Násztászját, hát kosarat kapna. Ezt sokáig nem volt képes megérteni. Csak egy magyarázatot tartott lehetségesnek, hogy „e megalázott és fantasztikus nő büszkesége oly szertelenségig terjed, hogy inkább kész a kosáradással legalább egyszer nyomatékosan kifejezni mély megvetését, mintsem egyszersmindenkorra megállapítani sorsát és olyan előkelő helyzetbe jutni, mely neki elérhetetlennek látszott". A legrosszabb az volt a dologban, hogy Filippovna Násztászja mindig és mindenben felülkerekedett. Nem adott semmit a vagyonbeli előnyökre, még ha azok oly nagyok voltak is, s ámbátor elfogadta a kényelmes lakást: nagyon szerényen élt és az elmult öt év alatt úgyszólván semmit sem takarított meg. Ivanovics Athanáz, hogy czélt érjen, igen ravasz eszközhöz nyult: észrevétlenül és

nagy ügyességgel különféle csábító czélzásokat tett Filippovna Násztászja előtt; de a megtestesült ideálok, minők: a herczegek, huszárok, követségi titkárok, költők, regényírók, sőt még szoczialisták is - nem voltak képesek Filippovna Násztászjára befolyást gyakorolni, mintha csak kő lett volna a szíve helyén és az érzelmek egyszersmindenkorra kiszáradtak és kihaltak volna belőle. Leginkább elzárkózva élt, olvasgatott, tanult és szerette a zenét. Kevés ismerőse volt, leginkább valami nevetséges és szegény hivatalnoknékkal, egy-két színésznővel, egy-két vénasszonynyal barátkozott; nagyon szerette egy sok gyermekkel bíró tanító családját, ebben a családban őt is szerették és mindig szívesen látták. Esténkint gyakran volt nála öt-hat tagból álló társaság. Toczkij Ivanovics Athanáz igen gyakori és pontos vendége volt. Az utóbbi időkben nem kis akadályok közt ismerkedett meg vele Jepancsin tábornok. Ugyanabban az időben mutattak be neki egy fiatal, Ferdÿscsenko nevű hivatalnokot, egy nagyon is illetlen és mozsdatlan bolondost, a ki azt hitte magáról, hogy ő igen víg és szellemes ember és aki nagyon szerette az itókát. Volt ezenkívül még egy szerény modorú, pedáns ismerős: Ptyiczÿn, a ki valaha igen szegény ember volt s most uzsorával foglalkozott. Végül ismerőse volt Filippovna Násztászjának Ardalionovics Gavrila is... S az lett a dolog vége, hogy Filippovna Násztászjának különös híre kelt: mindenki tudta róla, hogy szép, de egyebet semmit; senki sem dicsekedhetett őt illetőleg semmivel és senki sem beszélhetett róla semmit. Jó reputácziója, műveltsége, választékos modora, szellemessége: mindez végleg megszilárdította Ivanovics Athanáznak egy bizonyos tervét. S éppen ez az a momentum, a melyben Jepancsin tábornoknak e történetben oly jelentős és rendkívüli szerepe kezdődik.

Mikor Toczkij oly szeretetreméltóan kért barátságos tanácsot Jepancsintól ennek egyik leányát illetőleg, egyúttal a legnemesebb módon teljes és őszinte vallomást is tett. Kijelentette, hogy most már nem retten vissza semmiféle áldozattól sem, arra nézve, hogy szabadságát visszaszerezze; hogy ő még akkor sem nyugodnék meg, ha Filippovna Násztászja maga biztosítaná is őt arról, hogy a jövőben végképp békét hágy neki; hogy neki nem elég a szó, neki teljes biztosíték kell. Elhatározták, hogy együttesen fognak eljárni a dologban. Egyelőre az volt a szándékuk, hogy a legenyhébb eszközökhöz folyamodnak s megérintik - hogy úgy mondják, - „a szív legnemesebb húrjait". Mindketten elmentek Filippovna Násztászjához s Toczkij szelid egyenességgel mindjárt azon kezdte, hogy az ő helyzete türhetetlenül rettenetes; mindenért csak önmagát okozza; nyiltan bevallotta, hogy most sem tudja megbánni a Filippovna Násztászjával az első időkben elkövetett hibás lépését, minthogy ő megcsökönyösödött élvhajhász s nem bír magán uralkodni, de most már meg akarna nősülni és az ő minden tekintetben szerencsés és előkelő házasságának sorsa egyedül a Filippovna Násztászja kezében van; egy szóval: ő mindent a Filippovna Násztászja nemes szívétől vár. Utána Jepancsin tábornok vette át a szót, mint apa, s okosan, az érzelgősséget kerülve beszélt, csak azt jegyezvén meg, hogy tökéletesen elismeri Filippovna Násztászjának arra való jogát, hogy Ivanovics Athanáz sorsát eldöntse, ügyesen hozta föl az ő saját helyzetét is, úgy állítva oda a dolgot, hogy az ő leányának a sorsa is - sőt tán a másik két leány sorsa is - a Filippovna Násztászja határozatától függ. Filippovna Násztászja kérdésére, hogy mit akarnak tőle voltaképpen? Toczkij az előbbeni teljesen nyilt őszinteséggel beismerte, hogy ő úgy meg van ijedve még öt év előttről, hogy még most sem képes egészen megnyugodni mindaddig, míg Filippovna Násztászja maga is férjhez nem megy valakihez. Mindjárt hozzátette azt is, hogy ez a kívánság az ő részéről - természetesen - nem volna helyén való, ha arra nem volnának bizonyos okai. Ő nagyon jól észrevette és alaposan utána járt, hogy egy igen jó családból való fiatalember, nevezetesen Ivolgin Ardalionovics Gavrila, a kit Filippovna Násztászja is jól ismer, és a kit el is szokott magánál fogadni, már régóta egész szenvedélyesen szerelmes belé és természetesen odaadná az élete felét, ha csak reménysége is volna arra, hogy megnyerheti a Filippovna Násztászja rokonszenvét. Ezt maga Ardalionovics Gavrila ismerte be ő előtte, még pedig már régen, ifjú szíve teljes őszinteségével s erről rég tudomással bír Fjodorovics Iván is, a ki a fiatalember

pártfogója. Végre - ha csak ő, Ivanovics Athanáz nem csalódik - a fiatalember szerelme iránt már maga Filippovna Násztászja is tisztában van s neki úgy tetszik, hogy Filippovna Násztászjának a fiatalember szerelme nem kellemetlen. Persze: neki, Ivanovics Athanáznak esik a legnehezebben erről beszélni. De ha Filippovna Násztászja föltenne ő benne, Toczkijban, a saját boldogulására törekvő önzésen kívül egyebet is, a Filippovna Násztászja iránt való jóindulatot is, akkor ez megértené, hogy neki, Toczkijnak, már rég nehezen esik látnia a Filippovna Násztászja elkülönített életét, hogy ez egy meghatározhatatlan homály, teljes hihetetlenség az élet megujításának lehetősége iránt, pedig ez az élet oly szépen újjászülethetnék a szerelemben, a családban s ezzel még új czélok is állhatnának előtte; hogy így elvesznek tehetségei, - a melyek, úgy lehet, a legszebbek; hogy ez önkéntes gyötrése magamagának, egyszóval még bizonyos regényesség is, a mely nem méltó Filippovna Násztászjának nemcsak józan eszéhez, hanem nemes szívéhez sem. Még egyszer ismételvén, hogy erről beszélni éppen ő neki a legnehezebb, azzal végezte, hogy nem tud letenni a reményről, a mely szerint Filippovna Násztászja nem fog neki megvetéssel válaszolni akkor, mikor ő a legőszintébben biztosítani akarja a Filippovna Násztászja jövőjét s ezennel fölajánl neki hetvenötezer rubelt. Hozzátette még megnyugtatásul, hogy ezt az összeget már úgyis neki szánta a végrendeletében; egyszóval, hogy ez nem valami kárpótlás... s hogy végül mért ne adassék meg neki a mód arra, hogy a lelkiismeretét legalább némileg megnyugtassa, stb. stb., mint a hogy' hasonló esetekben beszélni szokás.

Toczkij igen sokáig és nagy ékesszólással beszélt, mellékesen meg-megérintve azt az igen érdekes körülményt, hogy azt a hetvenötezer rubelt ő most először említette föl s hogy arról még a most itt ülő Fjodorovics Ivánnak sem volt tudomása; egy szóval: nem tud róla senki sem. Filippovna Násztászja felelete mind a kettőjüket meglepte. Nemcsak hogy legkisebb jelét sem mutatta régebbi gúnyjának és gyülöletének, régebbi hahotázó kedvének, a melytől - ha eszébe jut - még most is borsódzik a Toczkij háta, sőt ellenkezőleg: mintha megörült volna annak, hogy végre valahára van kivel őszintén és barátságosan szót váltania. Bevallotta, hogy már ő maga is rég szeretett volna baráti tanácsot kérni, csak önérzete akadályozta, de most, hogy a jég meg van törve, nem is kívánhatna jobbat. Eleinte bús mosolylyal, aztán vígan, elfogulatlanul nevetve ismerte be, hogy a régebbi viharokról most már szó sem lehet; hogy az ő nézetei már rég megváltoztak s ámbátor ő szívében meg nem változott, kénytelen volt az események következtében sok mindennek szabad folyást engedni; a mi megtörtént, az megtörtént, a mi elmult, az elmult, s ő szinte különösnek találja, hogy Ivanovics Athanáz még mindig úgy fél. Itt Fjodorovics Ivánhoz fordult s a legmélyebb tisztelet hangján jelentette ki, hogy ő már régen sokat hallott az ő leányairól s már régen mélyen és őszintén tiszteli őket. Már az a gondolat, hogy ő bármivel is hasznára lehetne azoknak, képes őt boldoggá és büszkévé tenni. Igaz, hogy neki most igen nehéz és szomorú a szíve; igen: szomorú. Ivanovics Athanáz eltalálta az ő ábrándjait: ő szeretne újjászületni, ha nem is a szerelemben, legalább a családban, hogy új életczélja legyen; de Ardalionovics Gavrilára nézvést ő úgyszólván semmit sem tud mondani. Úgylátszik, hogy az a fiatalember csakugyan szereti őt; úgy érzi, hogy ő is meg tudná azt szeretni, csak hinni tudna Ardalionovics Gavrila vonzalmának állandóságában; de az nagyon fiatal, még ha oly őszinte is; itt nehéz a határozás. Neki különben az tetszik a legjobban, hogy a fiatalember dolgozik, fárad és egymaga tartja el a családját. Hallotta felőle, hogy kitartó, önérzetes, igyekvő ember. Azt is hallotta, hogy Ivolgina Alexandrovna Nina, Ardalionovics Gavrila anyja, nagyon derék és a legnagyobb mértékben tiszteletreméltó asszony; hogy az Ardalionovics Gavrila huga, Ardalionovna Varvara igen derék és energikus leány: sokat hallott felőle Ptyiczyntől. Hallotta, hogy ezek a hölgyek kétségbeesés nélkül viselik szerencsétlenségüket; ő nagyon is szeretne velük megismerkedni, de kérdés: szívesen fogadnák-e be őt azok a családjukba? Általában ő semmit sem mondhat e házasság lehetősége ellen, de erről még gondolkozni kell; szeretné, ha nem siettetnék a dolgot. A mi pedig a

hetvenötezer rubelt illeti: kár volt Ivanovics Athanáznak arról oly feszélyezetten beszélni. Ő maga is meg tudja becsülni a pénz jelentőségét és természetesen: el is fogadja a fölajánlott összeget. Köszöni Ivanovics Athanáznak azt a figyelmes eljárását, hogy erről még a tábornoknak sem szólt, annál kevésbbé Ardalionovics Gavrilának, de hát miért ne tudhatna erről Ardalionovics Gavrila már jó előre? Ő nem szégyenelheti ezt a pénzt, mikor majd belép az Ivolgin-családba. Ő semmi esetben és senkinél sem fog bocsánatot kérni semmiért s azt akarja, hogy ezt tudják felőle. Nem is megy addig nőül Ardalionovics Gavrilához, míg meg nem győződik afelől, hogy sem a jövendőbeli férje, sem annak családja semmiféle titkos gondolatokat nem táplálnak ő felőle. Ő különben egyáltalában nem érzi magát semmiben sem hibásnak s legjobb, ha Ardalionovics Gavrila idejekorán megtudja, hogy milyen körülmények közt élt ő öt évig Pétervárott, milyen viszonyban volt Ivanovics Athanázzal s hogy mennyit takarított meg ez idő alatt. Végül: ha elfogadja is most a fölajánlott összeget, azt egyáltalában nem az ő meggyaláztatásának fejében fogadja el, a minek ő nem oka, hanem elfogadja szétdult jövőjének kárpótlásáért.

Annyira fölmelegedett és megindult, a mikor ezeket elmondta (a mi különben igen természetes is), hogy Jepancsin tábornok igen meg volt elégedve az eredménynyel, s a dolgot befejezettnek tartotta. Hanem az egyszer megijesztett Toczkij most sem hitt egészen és sokáig rettegett, hogy nem lappang-e megint kígyó a virág alatt? A tárgyalások azonban megindultak; az a pont, a melyre a két jó barát összes operációja alapítva volt, tudniillik Filippovna Násztászja és Gánya összeboronálása, lassankint világosabbá és határozottabbá vált, annyira, hogy néha már Toczkij is hinni kezdett a sikerben. Időközben Filippovna Násztászja is tisztázta a helyzetét Gányával. Nem vonta kétségbe a Gánya szerelmét, de kijelentette, hogy semmiben sem engedi magát korlátoztatni; hogy egész az esküvő napjáig (ha ugyan odáig jut a dolog) föntartja magának, hogy „nem”-et mondhasson, ha mindjárt az utolsó pillanatban is; hasonló jogot biztosított Gányának is. Gánya nemsokára megtudta, hogy az ő családja idegenkedik ettől a házasságtól és Filippovna Násztászja személyétől, ez az idegenkedés otthonn családi jelenetekben nyilvánult s minderről Filippovna Násztászja is alaposan értesülve volt; ő maga nem szólt erről Gányának, bár ez ezt mindennap várta. Különben sok mindent lehetne még beszélni azokról a históriákról, a melyek e házassági terv folytán fölmerültek; de már így is előre szaladtunk, annyival is inkább, mert némely elmondott dolgok még csak igen homályos körvonalakban jelentkeztek, csak hallomás után. Hallatszott, például, hogy Toczkij valahogyan rájött, hogy Filippovna Násztászja valami meghatározatlan, titkos összeköttetésbe lépett a Jepancsin-leányokkal, a mi igen valószínűtlen mendemonda. Hanem egy másik mendemondában erősen hitt, szinte a babonáig: egész bizonyosra hallotta, mintha Filippovna Násztászja megtudta volna, hogy Gánya csak a pénzeért akarta őt elvenni, hogy Gánya csúf, önző, állhatatlan, gyűlölködő lélek és a képtelenségig hiú, hogy Gánya, ámbár kezdetben szenvedélyesen igyekezett is a Filippovna Násztászja tetszését megnyerni, de mikor a két jóbarát elhatározta, hogy ezt a szenvedélyét kiaknázzák s megvásárolják őt, eladván neki hites feleségül Filippovna Násztászját, akkor rögtön elidegenedett Filippovna Násztászjától. Mintha lelkében csodálatosan egyesült volna a szenvedély és gyűlölet s noha végre, kínos habozás után, beleegyezett, hogy feleségül vegye azt a „rossz hírű nőt”, de magában megesküdött, hogy azért majd keservesen meglakoltatja Filippovna Násztászját. Filippovna Násztászja állítólag mindezt jól tudta s titokban készült valamire. Toczkij annyira meg volt rémülve, hogy nyugtalankodásairól már nem is beszélt Jepancsinnak; de voltak pillanatok, mikor - mint nagyon is gyenge ember - határozottan új meg új bátorságot kapott s gyorsan visszaszállt lelki nyugodalma; így például nagyon felbátorodott, mikor Filippovna Násztászja elvégre szavát adta a két jó barátnak, hogy ma este, az ő születése előestéjén, ki fogja mondani az utolsó szót. Hanem azért a legkülönösebb, a leghihetetlenebb mendemonda, mely magát a tiszteletreméltó Fjodorovics Iványt illette, fájdalom! - egyre igazabbnak bizonyult!

Első tekintetre ez képtelenségnek látszott. Nehéz volt feltenni, hogy Fjodorovics Iván vénségére, az ő okos eszével s az életnek gyakorlati ismeretével stb. maga is elbájolódott volna Filippovna Násztászjától, de annyira, hogy ez a szeszélye szinte szenvedélylyé fajuljon. Hogy mit remélt ebben az esetben, azt nehéz elgondolni is; meglehet, hogy remélte még a Gánya közreműködését is. Legalább Toczkij nagyon gyanakodott ilyesmire, gyanakodott, hogy itt valami hallgatólagos megegyezés van a tábornok és Gánya közt. Különben régi dolog, hogy a szenvedélytől elragadott ember, kivált ha ez már idős, tökéletesen elvakul, s ott is remél, a hol reménysége merő képtelenség; - elveszti itélőképességét s úgy cselekszik, mint az ostoba gyerek, még ha a világ legnagyobb bölcse is. Tudták, hogy a tábornok a Filippovna Násztászja születésenapjára egy bámulatos szép gyémánt ajándékot készült vinni, a mely roppant sok pénzbe került s hogy ezzel az ajándékkal nagyon sokat bibelődött, jóllehet tudta, hogy Filippovna Násztászja egy cseppet sem haszonleső. Filippovna Násztászja a születésnapja előestéjén olyan volt, mintha láza lett volna. Arról a gyémánt ajándékról különben Jepancsin tábornokné is tudomással bírt. Igaz, hogy Prokofjevna Jelizaveta már régóta szemmel tartotta a férje csapodárkodásait, sőt némileg meg is szokta azokat; de ezt az esetet mégsem lehetett szó nélkül hagynia: a gyémánt ékszer iránt rendkívül érdeklődött. A tábornok ezt idejekorán megtudván, még a szóbanforgó estét megelőző napon elejtett hát erről egy-két szót; érezte, hogy ez vihart fog előidézni s félt attól a vihartól: ezért nem akaródzott neki a családjával reggelizni azon a napon, melylyel történetünk kezdődik. Még a herczeg megérkezése előtt elhatározta, hogy valami ürügyet talál ki és megszökik hazulról. Szerette volna legalább ezt az egy napot és főképpen az estét kellemetlenségek nélkül átélni. S ekkor olyan kapóra - megjelenik a herczeg! „Mintha csak az Isten küldte volna!” gondolta magában a tábornok, mikor bement az ebédlőbe.

V.

A tábornokné sokat tartott az ő származására. Mit érezhetett tehát, a mikor egész váratlanul, nekikészülés nélkül azt kellett hallania, hogy a Myskin herczegi család utolsó férfitagja, a kiről már eddig is hallott egyet-mást, nem egyéb, mint egy sajnálatraméltó hülye, csaknem koldus és szegénysége miatt segélyezést is elfogad. A tábornok pedig igyekezett erről mentől hatásosabban beszélni, hogy a mennyire csak lehet, félrevezesse felesége érdeklődését s ennek a révén módja legyen kisiklani a gyémánt-ékszer kérdése elől.

Rendkívüli alkalmakkor a tábornokné nagyon ki szokta mereszteni a szemét, s olyankor kissé hátradülve, határozatlanul, szótlanul nézett maga elé. Prokofjevna Jelizaveta termetes hölgy volt, urával egykorú, sötét, már erősen szürkülő, de még tömött hajjal, kissé hajlott orral, sárgás beesett arczczal s vékony ajkakkal. Homloka magas volt de szűk; meglehetős nagy, szürke szemeinek néha a legváratlanabb kifejezéseket tudta adni. Valamikor elég gyenge volt azt hinni, hogy tekintete nem közönséges hatást bír előidézni s ez a meggyőződése még most sem tünt el egészen.

- Elfogadjam? azt mondjátok, hogy elfogadjam? s hogy most mindjárt? - kérdezte a tábornokné s a mennyire csak bírta: kimeresztette szemét az előtte sunyító Fjodorovics Iványra.

- Oh ez minden teketória nélkül megeshetik, kedves barátom, ha ugyan szeretnéd őt látni, - sietett a tábornok a felvilágosítással; - tökéletes gyerek, szinte sajnálatra méltó; valami betegségi rohamai vannak; éppen most érkezett meg Svájczból, egyenesen a vonatról jött ide; furcsán van öltözve, mintha német divat szerint s a mi fő: a szó teljes értelmében egy

kopejkája sincs. Én huszonöt rubelt adtam neki s valami írnoki állást akarok neki az irodánkban kiszorítani. Kérem, mesdames, szíveskedjenek őt valamivel megkínálni, mert a mint látom: éhes is...

- Ön engem csodálatba ejt, - folytatta előbbi hangján a tábornokné, - éhes és rohamai vannak! Micsoda rohamai?

- Oh azok a rohamok ritkán ismétlődnek s a mellett olyan az istenadta, mint egy gyerek, máskülönben pedig művelt. Meg akartam kérni kegyeteket, mesdames, - fordult megint a leányaihoz, - hogy examinálják meg egy kicsikét; mégis csak jó lenne tudni, hogy mire képes.

- Meg-exa-mi-nál-ni? - kérdezte a tábornokné vontatottan s újra csodálkozva meresztgette szemét férjéről a leányaira és vissza.

- Jaj kedves barátom, ne értsd úgy... egyébiránt a hogy' akarod. Én szerettem volna vele gyöngéden bánni s bevezetni őt hozzánk, mert ez csaknem szép cselekedet volna.

- Bevezetni hozzánk? Svájczból?

- Svájcz itt nem akadály; különben, ismétlem, a hogy te akarod. Én csak azért, mert először is névrokonod, sőt meglehet: rokonod is, másodszor: mert nem tudja a fejét hova lehajtani. Azt hittem, hogy érdeklődni fogsz iránta, mert utoljára is a családunkhoz tartozik.

- Természetes, mama, kivált ha nem kell vele teketóriázni; azonkívül meg is éhezett az úton: mért ne tartanók jól, ha nem tud hova lenni? - szólt a legidősebb leány, Alexandra. - Aztán ha olyan tökéletes gyerek, hát még hunyócskát is játszhatunk vele.

- Hunyócskát? hogy-hogy?

- Jaj mama, ne tetesse már magát, - szakította őt félbe bosszúsan Aglája.

A középső, Adelajda, a ki igen nevetős természetű volt, nem bírta magát tovább tartóztatni és elkaczagta magát.

- Híjja be papa; mama megengedi, - állt elő a határozattal Aglája.

A tábornok csöngetett és rendelkezett, hogy a herczeget behivják.

- De csak úgy, ha okvetlenül asztalkendőt kötünk a nyakába, mikor asztalhoz ültetjük, - mondá határozottan a tábornokné; - be kell híni Tódort, vagy inkább Móriczot... hogy ott álljon a háta mögött és vigyázzon rá, mikor eszik. De legalább nyugodtan viseli-e magát, a mikor rohama van? Nem gesztikulál nagyon?

- Ellenkezőleg: nagyon is jó nevelésű, kitünő modorú. Néha nagyon is egyszerű... De itt van ő maga! Van szerencsém bemutatni az utolsó Myskint, a névrokont, sőt rokont; kérem: lássák őt szívesen. Mindjárt reggelihez mennek herczeg, legyen szerencsénk... én pedig, már bocsásson meg, sietek, mert elkésem...

- Tudjuk, hová siet ön, - szólt a tábornokné fontos arczczal.

- Sietek, barátocskám sietek, mert máris elkéstem. Adják oda neki az albumjokat, mesdames, hadd írjon belé valamit; nagyszerű kaligrafus, valóságos ritkaság! Igazi talentum: odaát nálam régidivatú írással ezt vetette papirra: „Pafnutij apát, saját keze." No, a viszontlátásig!

- Pafnutij? apát? De megálljon hát, megálljon! Hová szalad, s micsoda Pafnutijról beszél ön? - kiáltott a tábornokné bosszúsan, csaknem izgatottan, elszaladó férjére.

- Hát barátocskám, az egy régesrégi apát volt... én pedig a grófhoz sietek; már régen vár s a mi fő dolog: én magam jelöltem ki a találkozás idejét... Herczeg, a viszontlátásig!

A tábornok gyors lépésekkel eltávozott.

- Tudom én, hogy micsoda grófhoz megy ő, - szólt élesen Prokofjevna Jelizaveta és ingerülten fordította tekintetét a herczegre. - Hogy is csak? - kezdte azután duruzsolva és bosszúsan, - no, mi az? Ah, igen; no hát micsoda apát az?

- Mama, - próbált közbeszólni Alexandra, Aglája pedig még a lábával is toppantott.

- Ne zavarjon engem, Ivanovna Alexandra, - utasította őt rendre a tábornokné, - én is tudni akarom. Üljön le, herczeg, ide erre a karszékre, szembe velem, nem oda, ide a világosságra, huzódjon közelebb a világossághoz, hogy jól láthassam. No hát, miféle apátról van szó?

- Pafnutij apátról, - felelt a herczeg komolyan.

- Pafnutij? ez érdekes; hát ki az?

A tábornokné türelmetlenkedve, gyorsan, érdesen kérdezősködött, a közben le nem vette szemét a herczegről s mikor a herczeg felelt, ennek minden szavát egy-egy fejbicczentéssel kísérte.

- Pafnutij egy tizennegyedik századbeli apát volt, - kezdte a herczeg, - egy Volga-vidéki kolostor élén állt a mai kosztromai kormányzóságban. Híres volt szent életéről, járt Ordában, segített ott rendbehozni az ügyeket, aláírta magát egy okmánynak s én láttam ez aláírás másolatát. Megtetszett az nekem, az írás formája s megtanultam azt. Mikor a tábornok az imént látni akarta az írásomat, hogy a szerint szerezzen nekem valami keresetet, én néhány frázist írtam le különféle formájú betűkkel, a többi közt ezt is: „Pafnutij apát saját keze írása", s ezt a Pafnutij apát saját vonásaival. Ez nagyon megtetszett a tábornoknak: erről beszélt az imént.

- Aglája, - szólt a tábornokné, - el ne felejtsd: Pafnutij: vagy még jobb, ha felírod, mert én különben elfelejtem. Egyébiránt én azt képzeltem, hogy érdekesebb lesz. Hol az az írás?

- Azt hiszem: ott maradt a tábornok szobájában az asztalon.

- Mindjárt be kell hozatni; küldjetek érte.

- Inkább leírom még egyszer, ha úgy tetszik.

- Természetes, mama, - szólt Alexandra, - most pedig inkább reggelizzünk; szeretnénk már enni.

- Az is igaz! - határozott a tábornokné. - Jerünk, herczeg; nagyon szeretne ön enni?

- Igen, most nagy étvágyam van s nagyon köszönöm a szíves meghívást.

- Nagyon szép, hogy ön oly udvarias s úgy látom, hogy ön éppen nem olyan... furcsa, mint a milyennek önt ő méltósága leírni méltóztatott. Jerünk. Üljön ide szembe velem, kínálgatódzott a tábornokné, a mikor bementek az ebédlőbe, látni akarom önt. Alexandra, Adelájda, kínáljátok meg a herczeget. No ugy-e, hogy a herczeg egyáltalában nem olyan... beteg? Talán még asztalkendő se' kell. Kötöttek önnek asztalkendőt az étkezésnél, herczeg?

- Régen, mikor vagy két éves voltam, kötöttek, de most étkezés közben rendesen a térdemre terítem az asztalkendőt.

- Úgy is kell. Hát a rohamok?

- Rohamok? - csodálkozott egy kissé a herczeg; - mostanában igen ritkán vannak rohamaim. Különben nem tudom, azt mondják, hogy az itteni levegő ártani fog.

- Egészen jól beszél, - fordult a tábornokné a leányaihoz, s most is mindig bicczentve a fejével a herczeg minden szavára, - nem is vártam volna. Úgy látszik, minden csak mende-monda és nem igaz, mint az már rendesen lenni szokott. Egyék még, herczeg s beszélje el: hol született, hol nevelkedett? Mindent tudni akarok; ön nagyon érdekel engemet.

A herczeg megköszönte a kinálást, nagy étvágygyal evett, aztán elkezdte újra elbeszélni mindazt, a mit ma reggel óta már többször kellett ismételnie. A tábornokné egyre jobban meg volt elégedve. A leányok is elég figyelmesen hallgattak. Rájöttek a rokonságra is; kitünt, hogy a herczeg elég jól ismerte a családfáját; de bármennyire firtatták is, nem bírtak a herczeg és a tábornokné közt úgyszólván semmi rokonságot sem kisütni. Az ősapák és anyák közt még csak össze lehetett volna hozni valami távoli rokonságot. S ez a száraz tárgy nagyon-nagyon megtetszett a tábornoknénak, a kinek eddig még úgyszólván sohasem volt alkalma a családfájáról beszélni, bár ezt nagyon szerette, úgyannyira, hogy egész felbuzdult állapotban kelt fel az asztaltól.

- Jerünk be mindnyájan a mi nappali szobánkba, - mondta aztán, - a kávét is oda vitetjük. Van nekünk egy közös szobánk, - fordult a herczeghez, magával vezetve őt, - igen egyszerű; az én kis vendéglátó szobám, a hol mikor magunk vagyunk, össze szoktunk gyűlni, s mindenki végzi a maga dolgát: Alexandra (ez az ni, a legidősebb leányom) zongorázik, olvas vagy varr; Adelajda táj- és arczképeket fest (és soha semmit sem fejez be), Aglája pedig tétlenül űl. Nekem is kiesik a kezemből a munka: semmit se tudok dolgozni. No, itt vagyunk: üljön le, herczeg, ide a kandallóhoz és beszéljen valamit. Teljesen meg akarok győződni... s ha majd összejövök az öreg Bjelokonszkája herczegnével, mindent elbeszélek neki önről. Azt akarom, hogy mindenki érdeklődjék ön iránt. No, most beszéljen.

- Mama, de hiszen így lehetetlen valamit elbeszélni, - jegyezte meg Adelajda, a ki azalatt a festőállványát rendbehozta s bele akart kezdeni egy tájkép rég elkezdett másolatába. Alexandra és Aglája egymás mellett űltek egy kis diványon, s kezeiket összedugva készültek hallgatni az elbeszélést. A herczeg észrevette, hogy mindenfelől figyelmesen néznek rá.

- Én semmit sem beszélnék, ha így rám parancsolnának, - jegyezte meg Aglája.

- Miért? Mi különös van ebben? Miért ne beszélne? Van nyelve. Tudni akarom: hogy' tud elbeszélni. Nem bánom akármit. Mondja el, herczeg, hogy' tetszett önnek Svájcz?... Az első benyomásokat. No, most mindjárt meglátjátok, mindjárt elkezdi és pedig igen jól.

- Az első benyomások igen élénkek voltak, - kezdte a herczeg.

- No lám, no lám, - kapott rajta a türelmetlenkedő Prokofjevna Lizaveta, a leányaihoz fordúlva, - látjátok, hogy elkezdte!

- Legalább hagyja hát beszélni, mama, - szólt Alexandra. - Meglehet, hogy ez a herczeg egy nagy selma, s egyáltalában nem hülye, - súgta oda Aglájának.

- Bizonyosan úgy van, ezt már kezdettől fogva látom, - felelt Aglája. - Nem szép tőle, hogy ilyen szerepet játszik. Tán így akar valamit elérni?

- Első benyomásaim igen élénkek voltak, - ismételte a herczeg. - Mikor elvittek Olaszországból s különféle német városokon utaztunk keresztül, én mindent szótlanúl bámúltam és emlékszem rá, hogy még csak nem is kérdezősködtem. Ez akkor történt, mikor már betegségemnek több erős és kínos rohamán átestem s mindannyiszor, valahányszor betegségem ismétlődött, teljes tompultság vett rajtam erőt, elvesztettem eszméletemet s bár eszem működött, gondolataimnak logikai összefüggése mintha szétszakadt volna. Két vagy három eszménél többet nem bírtam egymás mellé sorozni. Igy tűnik ez fel nekem most is. De a mint a rohamok eltűntek, újra erős, egészséges lettem, mint a milyen vagyok jelenleg is. Most is

emlékszem, hogy roppant szomorú voltam; szerettem volna sírni; mindig csodálkoztam magamon és nyugtalankodtam: roppant hatott rám, hogy mindez valami idegenszerű, s ezt én jól értettem. E sötét kedélyállapotom teljesen eltűnt, - erre most is emlékszem, - egy este, Bázelben, a mint Svájczba megérkeztünk, s ott a városi piaczon egy szamárordítás felriasztott. A szamár rendkívül meglepett s nagyon megtetszett nekem és ezzel együtt mintha egyszerre megvilágosult volna a fejem.

- A szamártól? Ez furcsa, - jegyezte meg a tábornokné. - Egyébiránt nem is furcsa, hiszen vannak köztünk olyanok is, a kik bele is szeretnek a szamárba, - nézett haragosan a nevető leányokra. - Ez már a mythológiában is megtörtént. Folytassa, herczeg.

- Attól kezdve én nagyon szeretem a szamarat. Sőt bizonyos rokonszenvet érzek iránta. Kérdezősködni kezdtem a szamarak felől, mert addig én még soha sem láttam egyet sem, - és azután meggyőződtem, hogy a szamár rendkívül hasznos, dolgos, erős, kitartó, olcsó és béketűrő állat; s azért az egy szamárért annyira megszerettem Svájczot, hogy előbbeni szomorú hangulatom végképpen eltűnt.

- Ez igazán különös; no de talán már elég is volt a szamárról; jerünk át más tárgyra. Mit nevetsz te mindig, Aglája? Hát te, Adelájda? A herczeg igen szépen beszélt a szamárról. Ő látott szamarat, de te mit láttál? Hiszen te nem voltál külföldön.

- Én láttam szamarat, mama, - szólt Adelájda.

- Én meg hallottam is, - folytatta Aglája, a mire elnevette magát mind a három leány. A herczeg velök nevetett.

- Ez igen nem szép tőletek, - jegyezte meg a tábornokné; - bocsásson meg nekik, herczeg, máskülönben igen jó leányok. Mindig pörlekedem velük, de azért szeretem őket. Egy kicsit csintalanok, könnyelműek és bolondosak.

- Miért? - nevetett a herczeg, - a kisasszonyok helyén én is úgy tennék. Hanem azért én a szamarat mégsem hagyom; a szamár jó és hasznos.

- Hát ön jó, herczeg? Csak kíváncsiságból kérdezem, - szólt a tábornokné.

Megint általános nevetés.

- Megint csak visszatérünk arra az átkozott szamárra; én nem is gondoltam már rá! - kiáltott a tábornokné; - biztosítom önt, herczeg, hogy minden...

- Czélzás nélkül? Oh, nagyon is elhiszem.

S a herczeg folytonosan nevetett.

- Nagyon szeretem, hogy ön nevet. Látom, hogy ön igen jó fiatalember, - mondá a tábornokné.

- Néha nem vagyok jó, - felelt a herczeg.

- Én meg jó vagyok, - jegyezte meg váratlanúl a tábornokné, - sőt mindig jó vagyok s ez az én egyetlen hibám, mert nem kellene mindig jónak lennem. Gyakran bosszankodom ezekre ni, különösen pedig Fjodorovics Iványra, de az a baj, hogy éppen akkor vagyok a legjobb, a mikor bosszankodom. Az imént, mielőtt ön bejött, megharagudtam és tettettem magamat, mintha semmit nem értenék és nem tudnék érteni. Ez gyakran megesik velem; mintha csak gyerek volnék. Aglája megleczkéztetett; köszönöm neked Aglája. Különben mindez ostobaság. Nem vagyok még olyan ostoba, mint a milyennek látszom s a milyennek a leányaim szeretnének feltűntetni. Nekem megvan a magam karaktere s nem vagyok szégyenlős. Ezt én boszankodás nélkül mondom... Jer ide, Aglája, csókolj meg, no... most már elég a gyöngédkedésből, - tette

hozzá, a mikor Aglája a legteljesebb szeretettel megcsókolta ajkát és kezét. - Folytassa, herczeg. Talán tud a szamárnál valami érdekesebbet is.

- Már én csak mégsem értem, hogy lehessen így elbeszélni, - jegyezte meg újra Adelájda, - én sehogy sem volnék rá képes.

- A herczeg pedig képes rá, mert a herczeg rendkívül okos, legalább náladnál tízszerte okosabb, sőt meglehet, hogy húszszorta is. Reménylem, hogy most már elhallgatsz. Bizonyítsa ezt be neki, herczeg: folytassa. Hanem a szamarat csakugyan elhagyhatná. Nos: mit látott a szamáron kívül a külföldön?

- Oh, hiszen a szamárról is igen okosan beszélt a herczeg, - jegyezte meg Alexandra; - igen érdekesen mondta el a betegségét s hogy miképpen tetszett meg neki minden, egy kívülről jött körülmény folytán. Engem mindig nagyon érdekelt, hogyan őrülnek meg az emberek s hogyan gyógyúlnak ki megint. Különösen, ha ez hirtelen történik.

- Ugy-e? Ugy-e? - kiáltott fel a tábornokné, - látom, hogy néha te is okos vagy; no, most már elég legyen a nevetésből. Úgy tetszik: a svájczi természeti szépségeknél hagyta el, herczeg.

- Megérkeztünk Luczernbe s engem átvittek a tavon. Éreztem, hogy mily szép tó, de azért rendkívül nehéz érzés fogott el, - kezdte a herczeg.

- Miért? - kérdezte Alexandra.

- Nem tudom. Mindig kellemetlen és nyugtalan érzés fog el, ha ilyen természeti szépséget először látok; jól is esik, de nyugtalanít is; különben még mindez betegségem alatt történt.

- No én meg nagyon szeretnék olyat látni. - mondá Alexandra, - nem is tudom: mikor megyünk mi már egyszer külföldre. Nem tudok valami megfesteni való tárgyat találni:

»Leirva rég Dél és Kelet«[9]

Keressen nekem valami jó tárgyat, herczeg.

- Ehhez én nem értek. Én azt hiszem: csak szét kell nézni és festeni.

- Nem tudok szétnézni.

- De mit beszéltek ti itt csupa érthetetlen dolgokat! Én egy szót sem értek belőle, - vágott közbe a tábornokné, - hogy nem tudsz szétnézni? Van szemed, hát nézz szét. Ha itthonn nem tudsz szétnézni, a külföldön sem tanulod meg. Inkább arról beszéljen, herczeg: hogyan nézett ön szét?

- Ez jobb is lesz, - tette hozzá Adelájda, - hiszen a herczeg külföldön tanúlt meg nézni.

- Nem tudom; én ott csak az egészségemet hoztam helyre; nem tudom: megtanúltam-e nézni. Különben én csaknem az egész idő alatt igen boldog voltam.

- Boldog! Tud ön boldog lenni? - kiáltott fel Aglája. - Akkor hát miért mondja, hogy nem tanúlt meg nézni? Még majd minket is ön tanít meg.

- Tanítson meg kérem! - nevetett Adelájda.

- Én semmire sem tudok valakit megtanítani, - nevetett a herczeg, - én csaknem az egész idő alatt egy svájczi kis faluban tartózkodtam, ritkán mentem el valahová, akkor se messzire; mire taníthatnám én meg kegyeteket? Kezdetben sem úntam magamat, aztán gyorsan gyógyúlni kezdtem; erre minden napom drága volt, s mentől tovább jutottam, annál drágább, úgy, hogy

[9] Lermontovból vett citátum.

ezt már magam is észrevettem. Elégedetten feküdtem le este s boldogan ébredtem fel reggel. S hogy mindez miért volt így - nehéz volna megmondani.

- Nem akaródzott sehova sem mennie? Nem húzta valami valahová? - kérdezte Alexandra.

- Kezdetben húzott valami és nagyon nyugtalan voltam. Mindig arra gondoltam: hogy' fogok élni? Szerettem volna sorsomat kipróbálni s különösen némely pillanatban nagyon nyugtalan voltam. Tetszik tudni: vannak ilyen pillanatok; különösen a magányban. Volt ott egy vízesés; nem nagy volt; egy magas hegyről esett le a víz s úgy látszott, hogy nem volt messzebb, mint ötven lépésnyire. Szerettem éjjel a zaját hallgatni s ezek voltak már azok a pillanatok, a melyekben nyugtalanságot éreztem. De megtörténik ilyesmi fényes nappal is, ha az ember elmegy valahova, a hegyek közé, ott egyedűl van, köröskörül ősi, nagy, gyantás fenyőfák; fent a sziklatetőn régi, középkori várrom; kis falunk a messze völgyből alig látszik; a nap fényesen süt, az ég tiszta kék és roppant csend mindenütt. Ilyen csendben megállva mindig szerettem volna valahová elmenni, s úgy tetszett, hogyha elindúlnék egyenes irányban, aztán sokáig, sokáig mennék s elérném azt a pontot, a hol az ég összeér a földdel, ott megtalálnám a megfejtést, rögtön föltalálnám az új életet, a mely ezerszer erősebb és mozgalmasabb, mint a mienk; mindig olyan nagy városokról álmodoztam, mint Nápoly: abban csupa paloták vannak és zaj és élet... Oh még egyébről is álmodoztam! Azután rájöttem, hogy a börtönben is nagyszerű életet lehet találni...

- Ezt az utóbbi, igen dicséretreméltó gondolatot én már tizenkét éves koromban olvastam az olvasókönyvemben, - jegyezte meg Aglája.

- Ez mind csak filozófia, - szólt Alexandra; - ön filozófus, és eljött, hogy minket oktasson.

- Ez talán igaz is, - mosolygott a herczeg; - meglehet, hogy én csakugyan filozófus vagyok s ki tudja: talán csakugyan az a czélom, hogy oktassak... ez meglehet... igazán meglehet.

- S az ön filozófiája éppen olyan, mint a Nyikolajevna Jevlampiáé, - tette hozzá Aglája; - ez egy szegény, özvegy hivatalnokné, a ki hozzánk jár; aféle ingyen kosztosunk. Neki az élet minden feladata - az olcsóság; csak az, hogy mentől olcsóbban lehessen megélni, mindig csak kopejkákról beszél, pedig pénze neki van, ő csak tetteti magát. Ilyen az ön börtönbéli nagyszerű élete is, s meglehet: ilyen az ön négy évi falusi boldogsága is, a melyért ön eladta az ön városát, Nápolyt, mégpedig azt hiszem nyereséggel, nem értvén ezalatt kopejkákat.

- A börtönbeli életre nézve lehetnek eltérő vélemények is, - jegyezte meg a herczeg, - én hallottam egy ember elbeszélését, a ki tizenkét évet töltött börtönben; ez is egyik betege volt az én svájczi professzoromnak s szintén ott gyógyíttatta magát. Rohamai voltak, néha nyugtalan volt, sírt, sőt egyszer öngyilkossági kísérletet is tett. Élete a börtönben igen szomorú volt - arról biztosítom kegyeteket, - de semmi esetre sem olyan garasos, mint az imént a kopejkákkal tetszett tréfálni. Társasága mindössze egy pókból állott, no meg egy kis fából, mely az ablaka alatt nőtt fel... De jobb, ha egy másik találkozásomat mondom el a múlt évről, egy másik emberrel. Ezúttal igen különös esetem volt, különös éppen azért, mert ilyesmi ritkán szokott előfordúlni. Ezt az embert egyszer több mással együtt felvezették a vérpadra, felolvasták előtte a halálos ítéletet valami politikai vétség miatt. Mintegy húsz perczczel később felolvasták a megkegyelmezést is és halálos büntetés helyett más büntetést szabtak rá; csakhogy ez az ember a két felolvasás közti időben, húsz percz, vagy legfölebb egy negyedóra alatt abban a biztos tudatban élt, hogy néhány pillanat múlva meg fog halni. Roppant szerettem hallgatni, mikor néha ezekről a perczekről, akkori érzelmeiről beszélt és többször elismételtettem azt vele. Mindenre a legtisztábban visszaemlékezett s azt mondta, hogy soha semmit abból elfelejteni nem fog. A vérpadtól mintegy húsz lépésnyire, a hol a nép és katonaság állott, három bitófa volt a földbe ásva, mert több halálraitélt volt. A három elsőt

odavitték a bitófához, megkötözték, rájuk adták a halálos ruhát (hosszú, fehér köntösöket), szemükre fehér sapkát húztak, hogy ne láthassanak, azután mindegyik bitófánál rendbe állt egy-egy szakasz katonaság. Az én ismerősöm nyolczadik volt a sorban, következésképp a harmadik csoportban jött volna rá a sor. A pap végigjárta őket a kereszttel. Bizonyos volt, hogy még csak öt perczig lehet élni, nem tovább. Azt mondta, hogy ez az öt percz végtelen nagy időnek, kimondhatatlan drága kincsnek látszott akkor neki; úgy rémlett neki, hogy azon öt percz alatt ő oly sokat él, hogy nincs miért gondolnia az utolsó pillanatra, úgy, hogy még különféle elintézni való dolgait is beosztotta; két perczet számított arra, hogy társaitól búcsút vegyen, két perczet arra, hogy még egyszer maga-magáról gondolkozzék, aztán hogy még egyszer utoljára körülnézzen. Nagyon jól emlékezik rá, hogy éppen e három elvégezni valót tűzte ki maga elé s hogy éppen így rendezze be azt a kis időt. Huszonhét éves korában halt volna meg, teljesen ép erőben és egészségben. Mikor társaitól elbúcsúzott, egyiknek egészen távoleső kérdést tett fel és nagyon érdeklődött a felelet iránt. Mikor már elbúcsúzott társaitól, bekövetkezett az a két percz, melyet arra szánt, hogy maga-magáról gondolkozzék; előre tudta, hogy mit fog gondolni: lehetőleg gyorsan és világosan akarta áttekinteni, hogy mi is ez voltaképpen: ő most él és van s három percz múlva már nem lesz semmi, csak valaki, valami: - de ki? és hol? Mindezt meg akarta fejteni abban a két perczben! Nem messze volt egy templom, s annak aranyos tornya csillogott a fényes napsugárban. Emlékezett rá, hogy merően nézett a toronyra s a csillogó fényre, s úgy tetszett neki, hogy ez a fény az ő legújabb eleme s hogy ő azzal három percz múlva valahogy' egygyé olvad. A bizonytalanság s a félelem, attól az új valamitől, a mi mindjárt bekövetkezik, rettenetes volt, de a mint mondá: semmi sem súlyosodott rá annyira, mint az az elűzhetetlen gondolat: „Mi volna, ha nem kellene meghalni? Ha visszatérnék az életbe? - Mily végtelenség volna az! s az mind az enyém volna! Minden pillanat egy-egy örökkévalóság volna nekem s abból semmit el nem veszítenék, minden pillanatot szigorúan számbavennék és egyet sem vesztegetnék el hiába." Azt mondta, hogy ez a gondolat végre oly bosszús érzéssé fajúlt el benne, hogy azt kívánta, bárcsak mentől hamarább agyonlőnének már.

A herczeg hirtelen elhallgatott. Mindnyájan várták, hogy tovább fog még beszélni, és levonja végül a következtetést.

- Elvégezte? - kérdezte Aglája.

- Tessék? Igen, elvégeztem, - felelt a herczeg, felrezzenve pillanatnyi elmélyedéséből.

- De hát minek beszélte ön ezt el?

- Csak úgy... eszembe jutott... hogy beszéljek valamit...

- Ön nagyon feledékeny, herczeg, - jegyezte meg Alexandra, - ön bizonyosan azt akarta bebizonyítani, hogy a pillanatokat sem lehet garasosan megítélni, s néha öt percz drágább, mint a legnagyobb kincs. Mindez igen dícséretes, de hiszen annak az ön ismerősének, a ki ilyen szörnyűségeket beszélt önnek, megváltoztatták a büntetését, tehát megajándékozták őt azzal a „végtelen élettel". Hát mit csinált aztán ezzel a nagy gazdagsággal? Kiszámította-e minden pillanatát?

- Oh nem; ő maga megmondta nekem, mert én is kérdeztem tőle; egyáltalán nem élt úgy és sok pillanatot elvesztegetett.

- Nos akkor póruljárt ön a példájával, mert e szerint nem lehet minden pillanatot oly szigorúan számbavenni. Ki tudja, miért: elég az hozzá, hogy nem lehet.

- Igen, elég az hozzá, hogy nem lehet - ismételte a herczeg, - ez nekem is úgy tetszett... és mégis... nem tudom ezt hinni...

- Azaz ön azt képzeli, hogy mindenkinél okosabban élt? - kérdezte Aglája.

- Igen, néha ezt is gondoltam.

- És most is gondolja?

- És... most is, - felelt a herczeg csendes, szinte félénk mosolylyal nézve Aglájára, de rögtön elnevette magát és vidáman nézett rá.

- Szép szerénység! - mondá Aglája csaknem ingerülten.

- De kegyetek meg milyen egykedvűek, csak nevetik az egészet, engem pedig mindez úgy meglepett, mikor az az ember elbeszélte, hogy később álmomban is láttam azt az öt perczet...

A herczeg fürkésző és komoly tekintettel nézett végig hallgatóin.

- Nem haragusznak rám valamiért? - kérdezte hirtelen, mintha meg lett volna zavarodva, de azért bátran tekintve mindnyájok szemébe.

- Ugyan miért? - szólalt meg egyszerre a három leány.

- Azért, hogy mindig mintha oktatni akarnék... Mindnyájan nevettek.

- Ha haragusznak, hát ne haragudjanak, - hiszen én magam is tudom, hogy kevesebbet éltem s kevesebbet tudok az életből, mint más. Meglehet, hogy én néha igen furcsán beszélek...

S e szavaknál egészen zavarba jött.

- Ha egyszer azt mondja, hogy boldog volt, abból az következik, hogy nem kevesebbet élt, mint mások, hanem többet, hát minek tetteti magát, minek mentegetődzik? - jegyezte meg szigorú komolysággal Aglája, - attól pedig ne féljen, hogy minket oktat; semmi oka nincs, hogy ezt magával elhitesse. Az ön quietizmusa mellett száz esztendőt is meg lehet tölteni boldogsággal. Önnek akár a halálbüntetést, akár egy pálczát mutassanak meg, mind a kettőből egyformán magasztos eszmére fog következtetni és meg lesz vele elégedve. Igy könnyű az élet.

- Miért bosszankodol? Nem értem, - szólt közbe a tábornokné, a ki már régóta figyelemmel kisérte a beszélők arczát, - s azt sem értem, hogy miről beszéltek? Micsoda pálczát emlegetsz te? Micsoda ostobaság ez! A herczeg igen szépen beszélt, csak egy kicsit szomorúan. Miért akarod elvenni a kedvét? Mikor elkezdte az elbeszélést, akkor nevetett, s most egészen meg van zavarodva.

- Nem baj az, mama... Kár, hogy nem látott ön kivégzést, herczeg, kérdeztem volna öntől valamit.

- Láttam én kivégzést, - felelt a herczeg.

- Látott? - kiáltott fel Aglája, - ezt kitalálhattam volna! Ez koronázza meg az egészet; de ha látott, hát akkor hogy' mondhatja, hogy egész idejét boldogan töltötte! Nos: nem mondtam én igazat?

- Hát az ön svájczi falujában szokásban van a kivégzés? - kérdezte Adelájda.

- Én Lyonban láttam, a hova Schneider vitt el magával.

- Nos és nagyon tetszett önnek? Tanúságos volt? Épületes? - kérdezte Aglája.

- Nekem egyáltalában nem tetszett és utána beteg is voltam, de azt bevallom, hogy úgy néztem, mintha legyökereztem volna a földbe, nem bírtam róla levenni a szememet.

- Én sem tudtam volna levenni róla a szememet, - szólt Aglája.

- Ott nem szeretik, ha nők is nézik; az ilyen nőkről azután még az ujságokban is írnak.

- Vagyis, ha azt hiszik, hogy az nem nőknek való, azzal azt bizonyítják (s egyszersmind mentegetik is), hogy férfiaknak való. Gratulálok a logikához. S természetesen ön is úgy gondolkozik?

- Beszéljen valamit arról a kivégzésről, - szólt közbe Adelajda.

- Most nagyon nem akaródzik, - válaszolt a herczeg zavarodottan és homlokát összeránczolva.

- Mintha sajnálná az elbeszélést, - jegyezte meg Aglája.

- Nem; hanem azért, mert csak az imént beszéltem el.

- Kinek?

- A lakájnak, mikor odakint várakoztam.

- Melyik lakájnak? - kérdezték valamennyien.

- A melyik az előszobában ül; vörös arcza van, már egy kicsit ősz a haja; ott ültem az előszobában, várva, hogy Fjodorovics Iványhoz bemehessek.

- Ez furcsa! - jegyezte meg a tábornokné.

- A herczeg demokrata, - szólt Aglája; - no ha Alexejnak elmondta, akkor tőlünk sem tagadhatja meg.

- Én okvetetlenül hallani akarom, - ismételte Adelajda.

- Az imént tényleg az volt a szándékom, - szólt a herczeg kissé megint felélénkülve (a mint látszott: hamar fel szokott élénkülni), tényleg az volt a szándékom, mikor kegyed festeni való tárgyat kért tőlem, hogy feladom önnek ezt a tárgyat: fesse meg a halálraitélt arczát egy perczczel a guillotine működése előtt, mikor még az elitélt a vérpadon áll, mikor éppen le akarják szoritani fejét a nyaktiló alá.

- Hogyan? Csak az arczot? - kérdezte Adelajda, - különös tárgy volna! S micsoda festmény lehetne abból?

- Én nem tudom; de miért ne lehetne? - felelt a herczeg nekimelegedve, - én nemrégen láttam ilyen képet Bázelben. Szeretném azt kegyednek elbeszélni... Valamikor majd el is beszélem... ez engem nagyon meglepett.

- A bázeli festményről csakugyan majd máskor, - szólt Adelajda, - most pedig a kivégzés képeiről beszéljen nekem. El tudja úgy mondani, a mint magában elképzeli? Hogy' lehessen azt az arczot megfesteni? Csak az arczot? Milyen az az arcz?

- Az arcz, éppen egy perczczel a halál előtt, - kezdte a herczeg teljes készséggel, egészen visszahelyezkedve emlékeibe s minden egyébről elfeledkezve, - az a pillanat, a melyben feljutott a lépcsőn a vérpadra. Ekkor arra az oldalra nézett, a hol én álltam: én ránéztem az arczára és mindent megértettem... Egyébiránt lehet is azt elbeszélni! Nagyon, nagyon szeretném, ha ezt kegyed, vagy más valaki megfestené! Jobban szeretném, ha kegyed. Már akkor gondoltam rá, hogy jó kép lehetne belőle. Tudja kérem: mindent fel kellene tüntetni, a mi már előbb történt, mindent, mindent. Az az ember a börtönben volt, s legalább egy hétig várta, hogy mikor végzik ki már; számított bizonyos formaságokra, hogy az iratokat még átküldözgetik ide-oda s csak egy hét múlva viszik őt ki. S egyszerre csak, valamely eset miatt, ezt az időt rövidebbre fogták. Reggeli öt órakor ő még aludt. Ez október vége felé volt s olyankor még öt órakor hideg és sötét van. Bement hozzá csendesen a börtönfelügyelő egy börtönőrrel, óvatosan vállon érintette őt, ő felemelkedett, felkönyökölt; látja, hogy világosság van körülte.

„Mi ez?” - „Tíz órakor van a kivégzés.” Álmos lévén, nem akarta ezt hinni, vitatni kezdte, hogy az ő iratait csak egy hét múlva intézik el, de a mikor egészen magához tért, abban hagyta a vitát és elhallgatott (így beszélték ezt el akkor), azután így szólt: „Mégis csak nehezemre esik, hogy olyan hirtelen...” s újra elhallgatott és attól kezdve nem akart egy szót sem szólni. Most már eltelik három-négy óra bizonyos dolgokkal: a pappal, a reggelivel, a melyhez neki kávét, sültet és bort adnak (hát nem nevetséges ez? hiszen - gondolná az ember - ez a legnagyobb gúny, pedig másfelől - isten engem! - azok az ártatlan emberek ezt tiszta szívből cselekszik s meg vannak róla győződve, hogy ez emberszeretet), azután jön az öltözködés, (tudják kegyetek, hogy miből áll az elitélt öltözete?) végül a városon keresztül kiviszik a vesztőhelyre. Én azt hiszem, hogy útközben ő bizonyosan ezt gondolta: „Még messze vagyunk, még három utczányit élhetek; ha ezen végigmegyünk, még hátra lesz az, azután amaz, a hol a jobboldalon egy pékbolt van... s mikor érünk mi még a pékig! Jobbról-balról népség, zaj, kiabálás, tízezer arcz, tízezer szem: mindezt el kell viselni s legfőbb az a gondolata: „Ime, ezek tízezren vannak s ő közülük senkit ki nem végeznek, engemet pedig kivégeznek.” Mindez pedig csak előzmény. A vérpadra kis lépcső vezet: a lépcső előtt egyszerre csak sírva fakadt, pedig erős, férfias ember volt, - azt mondják: nagy gonosztevő. A pap az egész idő alatt vele volt, a taligán is vele ment és folytonosan beszélt hozzá; de az aligha figyelt rá s ha akart volna is rá figyelni, már a harmadik szót nem értette volna. Ez bizonyos. Végre elindult a lépcsőn fölfelé; lábai meg vannak kötözve, tehát csak apró lassú lépésekkel haladhat. A pap úgylátszik okos ember volt s abbanhagyta a beszédet, csak a keresztet tartotta oda neki csókolásra. Az elitélt már a lépcső alján is halvány volt, s mikor felért a vérpadra, egyszerre olyan fehér lett, mint a fal. Valószínű, hogy lábai elgyengültek, elzsibbadtak, valami szorítást érezhetett, mintha valaki a torkát szorította volna; - éreztek kegyetek valaha ilyet például ijedtükben, vagy igen félelmes perczekben, a mikor meg van még az embernek az eszmélete, de az már semmit sem segít? Én azt hiszem, hogyha elkerülhetetlen veszedelem fenyeget, például ha ránk szakad a ház, akkor roppant szeretnénk leülni, szemeinket behunyni s várni, hogy történjék, a minek történnie kell. - S akkor, a mikor ez az elgyengülés beállt, a pap gyorsan, szótalanul odatartotta a keresztet egészen az ajkához az elitéltnek, egy kis ezüst négyágú keresztet, aztán ezt igen gyakran, minden perczben ismételte. S mihelyt azt a keresztet ajkán érezte, azonnal kinyitotta szemét s mintha egy pillanatra megint magához tért volna, lábait mozgathatta. Mohón, sietve csókolgatta a keresztet, mintha gyorsan el akarta volna magát látni valami útravalóval, de alig hiszem, hogy azokban a pillanatokban vallásos érzések fogamzottak volna meg benne. S ez így ment egész a végzetes deszkáig... Csodálatos, hogy ezekben az utolsó pillanatokban csak ritka, a ki elveszti eszméletét. Ellenkezőleg: a fej rettenetesen éber és dolgozik valószínüleg gyorsan, gyorsan, gyorsan, mint a nekieresztett gép; én azt képzelem, hogy csak úgy berregnek benne a befejezetlen gondolatok, a melyek talán nevetségesek, oda nem tartozók is, mint például: „Ni hogy néz ez rám s var van a homlokán; ni a hóhérnak egyik gombja be van rozsdálva”... s azonközben mégis mindent tud s mindenre emlékszik: van egy pont, a melyet semmiképp sem lehet elfelejteni, s a mitől az eszméletét sem veszíti el s minden e körül az egy pont körül forog. S ha felgondolja az ember, hogy ez így tart a legutolsó egynegyed pillanatig, a mikor már a feje ott van a tőkén s ő vár és... *tudja* mit vár, aztán egyszerre hallja, hogy fölötte a kés lecsuszamlik! Ezt bizonyosan hallja! Ha én ott feküdném, készakarva is meglesném és meghallgatnám. Meglehet, hogy ez csak egy tizedrész percznyi idő dolga, de mindenesetre meg lehet hallani! S képzeljék kérem: még mai napig is vitatkoznak rajta, hogy a fej, mikor a testtől elválva félre repül, hát még egy másodperczig talán gondolkozik, tudja, hogy elrepült! Milyen gondolat! Hátha öt másodperczig is tudja?... Fesse meg kérem a vérpadot úgy, hogy a rávezető lépcsőnek csak a legfelső foka lássék, de közelről: az elitélt éppen rálép arra, feje, arcza fehér, mint a fal, a pap nyujtogatja neki a keresztet, az mohón csucsorítja a kereszt felé szederjes ajkait, néz és *mindent*

tud. A kereszt és a fej: ez a fő kép; a pap, a hóhér, a két pribék és néhány néző feje csak harmadrendű dolog volna a képen, mintegy ködben... Ez volna azután a festmény!

A herczeg elhallgatott és szétnézett hallgatói között.

- Ez bizony nem hasonlít a quietizmushoz, - szólalt meg mintegy magában beszélve Alexandra.

- No, herczeg, most még azt beszélje el, mikor ön szerelmes volt, - mondá Adelajda.

A herczeg elbámulva nézett rá.

- Nézze csak, - folytatta Adelajda, mintegy siettető hangon, - most még a bázeli képről kellene önnek beszélnie, de én most azt akarom hallani: hogyan volt ön szerelmes; ne is szabadkozzék: ön volt szerelmes. Aztán mihelyt erről fog ön beszélni, mindjárt nem filozofál annyit.

- Ön valahányszor befejez egy-egy elbeszélést, mindannyiszor szégyenli, a mit elbeszélt, - szólt közbe váratlanul Aglája, - miért van az?

- Ugyan micsoda ostobaság ez már megint? - vágott közbe a tábornokné és méltatlankodva nézett Aglájára.

- Én sem tartom helyesnek, - segített anyjának Alexandra.

- Ne hallgasson rá, herczeg, - fordult a tábornokné hozzá, - ő azt csak valami bosszúságában mondja; Aglája egyáltalában nem oly rossz nevelésű; ne gondoljon valami rosszat azért, hogy úgy ingerkednek önnel. Valamit bizonyosan kifundáltak, de azért szeretik önt. Ismerem én az ő arczukat.

- Én is ismerem, - felelt a herczeg nyomatékosan.

- Hogy-hogy? - kérdezte kíváncsian Adelájda.

- Mit tudhat ön a mi arczunkról? - kíváncsiskodott a másik kettő is.

De a herczeg nem felelt és igen komoly volt; mindnyájan várták pedig a feleletét.

- Majd máskor mondom el, - válaszolt halkan és komolyan.

- Ön minden áron érdekessé akarja tenni magát, - kiáltott föl Aglája, - és milyen ünnepélyes!

- No jól van, - sietett megint közbeszólni Adelájda, - de ha már ön úgy ismeri az arczokat, akkor bizonyos, hogy volt szerelmes is; azt hiszem: eltaláltam? Beszélje hát el.

- Én nem voltam szerelmes, - felelt a herczeg még mindig halkan és komolyan, - én... másképpen voltam boldog.

- Hogy'-hogy? mivel?

- Jól van, elmondom, - felelt a herczeg mélyen elmerülve.

VI.

- Kegyetek most mindnyájan oly kíváncsian néznek rám, - kezdte a herczeg, - hogyha én most a kíváncsiságukat ki nem elégítem, talán meg is haragusznak rám. De ezt csak tréfából mondom, - sietett mosolyogva hozzátenni. - Ott... ott csupa gyerekek voltak s én az egész idő alatt csupán gyerekek közt voltam. Annak a falunak a gyermekei voltak, iskolás gyerekek. Én nem mintha tanítottam volna őket - oh nem; volt erre ott külön tanító, Tibaut Jules. Különben

tán tanítottam is őket, de többnyire csak úgy velök voltam s így mult el nekem mind az öt évem. Ezenkívül nekem semmi sem kellett. Mindent elmondtam nekik, semmit sem titkoltam előttük. A gyerekek szülei mind megharagudtak rám, mert utoljára a gyerekek nem tudtak nélkülem meglenni, mindig engem vettek körül s az iskolamester volt a legnagyobb ellenségem. Sok ellenségem volt ott s mind a gyerekek miatt. Még Schneider is röstelkedett miattam. Pedig mitől féltek annyira? A gyereknek mindent el lehet mondani, mindent. Én mindig csodálkoztam: mennyire nem ismerik a felnőttek a gyerekeket! még az apák és anyák sem ismerik saját gyerekeiket! A gyerekektől semmit sem kell eltitkolni azon ürügy alatt, hogy ők kicsinyek s hogy még jókor volna nekik egyet-mást megtudni. Mily szomorú és szerencsétlen gondolat! És mily jól meg tudják a gyerekek figyelni, hogy apáik őket kicsiknek, értelmetleneknek tartják, holott ők mindent megértenek. A nagyok nem tudják, hogy a gyerek még a legnehezebb dologban is igen fontos tanácsot adhat. Istenem, hiszen mikor az emberre oly bizalmasan és boldogan néz az a szép kis madárka, az embernek szégyen volna őt megcsalni! Azért nevezem a gyereket madárnak, mert semmi sincs jobb a világon a madárnál. Egyébiránt a faluban leginkább egy dologért haragudtak meg rám s Tibaut egyszerüen meggyűlölt; eleinte csak rázta a fejét és csodálkozott, hogy a gyerekek engemet mindig megértenek, őt pedig úgyszólván soha, azután kinevetett, mikor azt mondtam neki, hogy sem én, sem ő nem tanítjuk a gyerekeket, hanem még inkább azok tanítanak minket. De hogy' tudhatott ő engemet annyira gyűlölni, annyira befeketíteni, mikor ő is a gyermekek közt élt! A gyerekektől gyógyul meg az ember lelke... Volt a Schneider intézetében egy beteg, egy nagyon szerencsétlen ember. Szerencsétlensége olyan volt, a milyen aligha találkozhatik még egy második. Őrültség miatt küldték oda gyógyítani; én szerintem ő nem volt őrült, csak rettenetesen szenvedő; ez volt az ő egész betegsége. S ha tudnák kegyetek, hogy idővel milyen áldás volt ő neki a gyereksereg! No de erről a betegről majd később; most azt mondom el: hogy kezdődött az egész dolog. Eleinte engem a gyerekek nem szerettek. Én nagy voltam és mindig olyan csendes természetű: azt is tudom magamról, hogy nem vagyok szép... s végül idegen is voltam. A gyerekek kezdetben kinevettek, sőt később kővel is dobáltak, mikor meglátták, hogy megcsókoltam Marit. Pedig csak egyetlen egyszer csókoltam meg... Ne nevessenek, kérem, - sietett a herczeg a hallgatók nevető kedvét elvenni, - itt szó sem volt szerelemről. Ha tudnák, mily szerencsétlen teremtés volt az, akkor épp úgy megsajnálnák, mint a hogy' megsajnáltam én. Mari a mi falunkból való volt. Anyja egy öreg asszony, egy kis, roskadozó, kétablakos házikóban lakott; az egyik ablakot a falusi előljáróság engedelmével arra használta az öreg asszony, hogy azon át kereskedett galanddal, czérnával, dohánynyal, szappannal, persze csak filléres nyereségre s abból élt. Az asszony beteg volt, lábai dagadtak, úgy, hogy mindig egy helyen ült. A leánya, Mari, körülbelül húsz éves, gyönge teremtés, már régen tüdővészben szenvedett, de azért mindig házról-házra járt, nehéz napszámos munkára: mosott padlót és ruhát, udvart söpört, a marha körül járt. Egy franczia commis voyageur elcsábította; elvitte magával, aztán egy hét mulva az úton elhagyta, megszökött tőle. Mari hazajött teljesen piszkosan, rongyosan, szétment czipőkben. Egy egész hétig jött gyalog, a mezőkön hált és nagyon meghűlt, (akkor kapta a tüdőbajt); lába csupa seb, keze megdagadt és tele volt karczolással. Ő különben azelőtt sem volt szép; csak a szeme volt szelid, jó, ártatlan. Rendkívül szótlan volt. Egyszer, még régebben, dolog közben dalolni kezdett s ezen mindenki elcsodálkozott és nevetett: „Mari dalol! Hogyan? Mari dalol!" s ő olyan zavarba jött, hogy ezúttal örökre elnémult. Akkor még szívesek voltak hozzá, de a mikor oly beteg, elhagyatott állapotban került vissza, senki a legkisebb szánalommal sem volt iránta. Mily kegyetlenek ilyen esetekben az emberek! Mily kérlelhetetlen a felfogásuk! Anyja volt az első, a ki haraggal és megvetéssel fogadta őt: „Te engem megbecstelenítettél!" S ő volt az első, a ki a leányt a közmegvetésnek kiszolgáltatta; mikor a faluban híre ment, hogy Mari visszatért, mindenki szaladt őt megnézni s csaknem az egész falu összefutott az öreg asszony kunyhójában; öregek,

gyerekek, asszonyok és leányok mind, mind, siető, szomjas tömegben. Mari a földön, az anyja lábánál feküdt, éhesen, rongyosan és sírt. Mikor a nép odagyűlt, befödte magát szétzilált hajával s úgy feküdt a földön arczra borulva. Mindenki úgy nézett rá, mint valami szörnyetegre; a vén emberek kárhoztatták és szidták, a fiatalok nevették, az asszonyok szidták és olyan undorral néztek rá, mint valami útálatos pókra. Anyja mindezt megengedte, sőt helyeslőleg bólintgatott a fejével. Anyja abban az időben már olyan beteg volt, hogy alig élt s két hónap mulva csakugyan meg is halt; tudta, hogy meg fog halni, de azért eszébe sem jutott egész halála órájáig, hogy leányával megbéküljön, még csak egy szót sem szólt hozzá, kikergette hálni az udvarra, sőt enni is alig adott neki. Az öreg asszonynak sokszor kellett a lábát meleg vízbe rakni; Mari mindennap megmosta a lábát és ápolta őt; ez szótlanul fogadta el a kiszolgálást és nem volt érte egy jó szava sem. Mari mindent tűrt, s mikor én megismerkedtem vele, észrevettem, hogy mindazt ő maga is helyeselte és maga is valamelyes utolsó féregnek tartotta magát. Mikor az öreg asszony végképpen lefeküdt, az ottani szokás szerint a falubeli vénasszonyok sor szerint jöttek őt ápolni. Akkor már egyáltalában nem adtak enni Marinak; a falubeliek is üldözték s most már napszámosmunkát sem adtak neki. Mintha csak mindenki leköpte volna s a férfiak mintha csak nem is vették volna őt asszony- vagy leánynak számba, olyan alávalóságokat mondottak neki. Néha, nagy ritkán, mikor vasárnaponkint az emberek lerészegedtek, gúnyból egy-egy garast dobtak neki, de csak úgy a földre; Mari szótlanul szedte azt föl. Már akkor kezdett vért hányni. Végre a rongyai már végképp foszlányokká szakadtak, úgy, hogy ki nem mehetett az utczára. Persze: visszatérte óta eddig is mindig mezitláb járt. Nos: éppen ebben az időben kezdték az iskolás gyerekek, - szám szerint vagy negyvenen - őt ingerelni és sárral dobálni. Mari bekéredzkedett a csordáshoz, hogy alkalmazza őt marha-őrzésre, de a csordás elkergette. Arra ő a csordás beleegyezése nélkül, maga jószántából kezdte egész napokon át a csordát legeltetni. Minthogy ez nagy hasznára volt a csordásnak, hát most már nem kergette el, sőt néha vetett is neki valamit ebédje maradékából: sajtot és kenyeret. A csordás ezt nagy kegyességnek tartotta. Mikor aztán az öreg asszony meghalt, a pap nem röstelte a templomban az egész falubeli közönség előtt megbélyegezni Marit. Mari ott állt a koporsó mellett azon rongyosan és sírt. Sok nép gyűlt össze megnézni: hogy fog ő ott sírni s a koporsó után menni; ekkor a pap, - a ki még fiatal ember volt s egész ambiciója abban állt, hogy egyszer majd nagy prédikátor legyen belőle, odafordult a néphez s rámutatott Marira: „Ime, ez volt oka a tiszteletreméltó vénasszony halálának, (pedig nem igaz, mert az már két év óta beteg volt), ime, itt áll ő előttetek s nem mer köztetek szétnézni, mert az Isten ujja őt megbélyegezte; ime: ő meztelen és rongyos: - vegyenek példát róla azok, a kik levetkőzik az erényt! Ki ő? ez a megboldogult leánya!” s így tovább. S képzeljék: ez az alávalóság csaknem az egész gyülekezetnek tetszett, hanem... történt aztán egy különös dolog: közbeléptek a gyerekek, mert ekkor már mind énvelem tartottak és kezdték Marit megszeretni. Ez a következőképpen történt. Én szerettem volna valamit tenni Marival: nagyon kellett volna neki egy kis pénz, de ott nekem soha sem volt pénzem. Volt egy kis gyémánttűm, azt eladtam egy szatócsnak, a ki faluról-falura járt és ócska tárgyakkal űzérkedett. Nyolcz francot adott a tűért, a mely megért legalább negyvenet. Sokáig kerestem az alkalmat, hogy Marit egyedül találjam; végül találkoztunk a falun kívül, a hegyre vezető ösvényen, egy fa alatt. Itt átadtam neki a nyolcz francot s azt mondtam, hogy legyen vele takarékos, mert több pénz már nem lesz; azután megcsókoltam s azt mondtam neki: ne képzelje, hogy nekem valami rossz szándékom volna vele, s hogy nem azért csókolom meg, mintha szerelmes volnék belé, hanem azért, mert nagyon sajnálom s mert én őt kezdettől óta semmiben sem tartottam vétkesnek, csak szerencsétlennek. Szerettem volna őt a felől is megnyugtatni, hogy kár neki magát mindenki előtt úgy megalázni, de ezt - úgy látszott - nem értette meg. Ezt én azonnal észrevettem, ámbátor ő csaknem az egész idő alatt hallgatott s szemét lesütve és szörnyen szégyenkezve állott előttem. Mikor kifejeztem a mondanivalómat.

Mari megcsókolta a kezemet; akkor én is kezet akartam neki csókolni, de ő hamar elrántotta a kezét. Ebben a pillanatban megleptek bennünket a gyerekek, egy egész csapat; később megtudtam, hogy régóta szemmel tartottak engemet. Elkezdtek fütyülni, tapsolni és nevetni. Mari pedig elfutott. Beszélni akartam velök, de ők kődobálással feleltek. Ugyanaznap az egész falu megtudott mindent: újra nekiestek Marinak, még kevésbbé tudták őt megtűrni. Sőt azt is hallottam, hogy meg akarták büntetni, de ez - hál' Istennek - nem történt meg. Hanem a gyerekektől nem volt maradása: a gyerekek ingerkedtek vele, sárral dobálták; a gyerekek kergetik s ő szalad előlük az ő gyönge mellével; elfárad, azok utána kiabálva, szitkozódva. Elbeszéltem nekik, hogy milyen szerencsétlen az a Mari; beszéltem egész napokig. Néha megmegálltak és hallgattak, bár még mindig szidták Marit. Hanem aztán végre is abbahagyták a szitkozódást és szótlanul mentek el tőlem. Lassankint elmondtam nekik mindent, semmit el nem titkoltam. Nagyon kíváncsian hallgattak és nemsokára sajnálni kezdték Marit. Némelyek már - ha találkoztak vele - szívesek voltak hozzá és köszöntek neki. Képzelhető, hogy' csodálkozott Mari! Egyszer két kis lány ennivalót vitt neki: aztán eljöttek hozzám és elbeszélték. Azt mondták, hogy Mari sírva fakadt s hogy ők már most nagyon szeretik őt. Nemsokára mindnyájan megszerették s vele együtt engemet is. Gyakran eljöttek hozzám s mindig kértek, hogy beszéljek nekik; azt hiszem, hogy jól tudtam a nyelvükön beszélni, mert nagyon szerettek hallgatni. Később csak azért olvasgattam, hogy aztán nekik beszélhessek s attól kezdve három esztendőn keresztül mindig tartottam őket szóval. Mikor aztán engemet mindenki elítélt - még Schneider is - hogy minek beszélek úgy velük, mint a nagyokkal szokás s hogy nem titkolok el semmit sem előlük, én azt feleltem, hogy szégyen volna hazudni nekik, hogy ők a nélkül is mindent tudnak, bárhogy titkolódzunk is velük s még az történhetnék, hogy valamit rosszul tudnak meg, én tőlem pedig nem tudnak meg semmi rosszat. Hiszen csak gondoljon vissza mindenki arra, mikor maga is gyerek volt. Nem adtak nekem igazat. Marit én még az anyja halála előtt két héttel csókoltam meg; mikor aztán a pap azt a beszédet tartotta, már akkor a gyerekek mind én velem tartottak. Rögtön elbeszéltem és megmagyaráztam nekik a pap magaviseletét; mind megharagudtak rá, némelyek annyira, hogy beverték kővel az ablakát. Én léptem aztán közbe, mert az már helytelen dolog volt; de a faluban mindjárt megtudtak mindent, s ekkor kezdtek engemet azzal vádolni, hogy elrontom a gyerekeket. Azután megtudták, hogy a gyermekek mind megszerették Marit s ettől roppant megijedtek; de Mari már boldog volt. A gyerekeknek megtiltották, hogy vele szóba álljanak, de azok titokban kiszaladtak hozzá a csordához, a mely meglehetős messze szokott legelni, kiszaladtak, hogy legalább annyit mondhassanak neki: „Je vous aime, Marie!" aztán lélekszakadtan futottak vissza. Mari majd megőrült ettől a hirtelen boldogságtól; ilyesmit ő nem is álmodott soha. Szégyenkezett is és örült; a gyerekek, kivált a leánykák, pedig főképpen azért szaladgáltak ki hozzá, hogy elmondják neki, hogy én őt szeretem és sokat beszélek róla. Elmondták neki, hogy én mondtam el nekik mindent, hogy ők most szeretik és sajnálják őt s hogy ez most már mindig így lesz. Azután elszaladtak hozzám s nekimelegedett arczocskáikkal nekem mondták el, hogy látták Marit, s az tiszteltet engem. Esténkint kijártam a vízeséshez; volt ott egy, a falu felől egészen elrejtett hely, körös-körül topolyafákkal; a gyerekek oda jártak ki hozzám, a legtöbben megszökve hazulról. Úgy láttam, hogy rendkívüli örömük telt abban, hogy én szeretem Marit s ime: egész ottlétem alatt ebben az egyben csaltam meg őket. Nem világosítottam fel őket, hogy én nem szeretem Marit, vagyis, hogy nem vagyok belé szerelmes, s hogy én csak rendkívül sajnálom őt; mindenből láttam, hogy nekik jobban tetszett úgy, a hogy maguk közt elképzelték és elhatározták, ugyanazért én csak hallgattam s úgy tetettem magamat, mintha ők eltalálták volna az igazat. S ezek a kis szívek oly gyöngédek, figyelmesek voltak: így, a többi közt képtelennek tetszett nekik, hogy a jó Léon úgy szereti Marit, s Mari mégis oly rosszul van öltözve, és nincs czipője. Képzeljék: szereztek neki czipőt, harisnyát, fehérnemüt, sőt még valamelyes ruhát is; hogy' jutottak hozzá: nem tudom; egész csapatostul

munkáltak közre. Mikor faggattam őket, ők csak vidáman nevettek, a kis lányok tapsoltak és engem csókolgattak. Néha én is kilopakodtam Marihoz. Már nagyon beteg volt s alig bírt járni; végre egészen abbahagyta szolgálatát a csordásnál, de azért mindennap kiment a csordával. Félreült egy meredek szikla alá s úgy ült ott csaknem mozdulatlanul, egész nap, reggeltől a csorda hazahajtásáig. Már oly gyenge volt a tüdősorvadástól, hogy többnyire behunyt szemmel ült, fejét a sziklához támasztva és nehezen lélegezve szundikált: arcza már olyan volt, mint a csontváz s homloka és halántékai mindig izzadtak. Mindig így találtam őt. Csak pár pillanatra mentem hozzá mindig s én sem akartam, hogy meglássanak. Mihelyt Mari meglátott, összerezzent, kinyitotta a szemét s a kezemet kezdte csókolgatni. Már nem húztam el a kezemet, mert az volt egyedüli boldogítója; mindaddig, a míg vele voltam, reszketett és sírt; néhányszor megpróbált beszélni, de azt alig lehetett érteni. Olyan volt, mint az esztelen, rettenetesen izgatott és elragadtatott hangulatban. Néha gyerekek is jöttek ki velem. Ezek rendesen kissé félrementek s őriztek bennünket, valamitől és valakitől s ez nekik rendkívül jól esett. Mikor mi elmentünk, Mari megint magában maradt, megint mozdulatlanul ült, behunyta szemét s fejét a sziklához támasztotta; talán valamiről álmodozott. Egy reggel aztán nem bírt kimenni a csordával s otthon maradt az ő puszta kis házikójában. A gyerekek ezt azonnal megtudták és csaknem mindnyájan meglátogatták őt aznap; Mari elhagyatva feküdt ágyában. Két napig csak a gyerekek jártak körülte, sorban felváltva egymást, de mikor elterjedt a hír a faluban, hogy Mari utolsó óráit éli, kezdtek hozzá a vénasszonyok járni s ápolták őt. Úgylátszik: kezdték megsajnálni Marit, legalább már a gyerekeket nem tartották vissza s nem szidták, mint azelőtt. Mari az egész idő alatt félálomban volt; álma nyugtalan volt; roppant köhögött. A vénasszonyok elkergették a gyerekeket, hanem azok az ablakhoz kerültek, hogy legalább annyit kiálthassanak be: „Bonjour, notre bonne Marie!" Ez meg mihelyt meglátta vagy meghallotta őket, mindjárt felélénkült s nem hallgatva a vénasszonyokra, igyekezett felkönyökölni, fejével intett nekik, köszönt. A gyerekek nyalánkságokat hordtak neki, de ő már úgyszólván semmit sem evett. Biztosíthatom kegyedet, hogy Mari a gyerekek barátságától boldogan halt meg: elfelejtette szerencsétlenségét, mintha a gyerekek megváltották volna, - mert utolsó lehelletéig nagy bűnösnek tartotta magát. A gyerekek mint a madarak verdesték szárnyacskáikkal ablakát s minden reggel bekiáltották: „Nous t'aimons Marie!" Nagyon hamar meghalt. Én azt hittem, hogy sokkal tovább fog élni. A halálát megelőző napon napszállta előtt bementem hozzá, úgy látszott, hogy megismert s én utoljára szorítottam meg a kezét; milyen száraz volt az a kéz! S másnap hallom, hogy Mari meghalt! Most már nem lehetett a gyerekekkel bírni: felvirágozták a koporsóját és koszorút öveztek homlokára. A pap a templomban már nem gyalázta a halottat s a temetésen is igen kevesen voltak, leginkább csak a kíváncsiak; de mikor a koporsót vinni kellett, a gyerekek mind odarohantak, hogy ők vigyék. Minthogy azonban ők nem vihették, hát legalább segítettek; mind ott voltak és sírva kísérték ki a halottat. Attól kezdve a Mari sírját folytonosan látogatták a gyerekek. Az én legfőbb ellenségem pedig a pap és az iskolamester volt. A gyerekeknek megtiltották, hogy hozzám még csak közeledjenek is és Schneider magára vállalta, hogy erre majd ügyelni fog. Hanem mi azért mégis csak találkoztunk, távolról jelekkel beszéltünk. Ők apró levélkéket irogattak nekem, s én még szorosabb barátságra léptem velük, éppen az üldözés miatt. Később ez az állapot megszünt s az utolsó évben csaknem megbarátkozott velem a pap is, Tibaut is. Schneider pedig sokat vitatkozott velem a fölött, hogy az én „rendszerem" a gyerekek irányában nem helyes. Ugyan micsoda „rendszerem" lehet nekem! Végre Schneider csaknem közvetlen elutazásom előtt egy különös dolgot mondott nekem: meggyőződött, - úgymond, - hogy én magam is tökéletes gyerek vagyok, azaz: egészen gyerek, hogy én csak felnőtt voltamnál és arczomnál fogva hasonlítok a nagyokhoz, hanem fejlettségemre, lelkületemre, karakteremre s talán eszemre nézve is serdületlen vagyok s ilyen is maradok, ha hatvan évig élek is. Én nagyon nevettem; természetes, hogy neki nem volt igaza, mert hogyan lennék én

kis gyerek? Hanem az az egy bizonyos, hogy csakugyan nem szeretek felnőttekkel, nagyokkal lenni, s ezt én már régen észrevettem, nem szeretek pedig azért, mert nem tudok velök lenni. Bármit beszéljenek is velem, bármily jók legyenek is irányomban, sohasem érzem jól magamat köztük s mindig örülök, mikor kiszabadulhatok közülök az én czimboráimhoz; az én czimboráim pedig mindig a gyerekek voltak, de nem azért, mintha én is gyerek lettem volna, hanem egyszerűen azért, mert vonzódom a gyerekekhez. Mikor én még mindjárt kezdetben egyedül csatangoltam ott, a hegyek közé jártam, aztán megláttam az iskolából kirajzó gyerekeket az ő táskáikkal, palatábláikkal, kaczagásukkal, játékaikkal, mindjárt hozzájuk tapadt a lelkem. Nem tudom miért, de valami rendkívül erős és boldog érzés vett rajtam erőt, valahányszor velük találkoztam. Megálltam és úgy nevettem örömömben, mikor őket láttam. Azután az erre következett egész három év alatt sohasem bírtam felfogni: mi bajuk lehet az embereknek? Sohasem gondoltam arra, hogy valaha ott hagyjam azt a falut, azt meg nem is álmodtam, hogy én még valaha idejőjjek, Oroszországba. Úgy tetszett, hogy én örökre ott maradok, de végre beláttam, hogy Schneider csak nem tarthat el engem s úgy is fordult a dolog, hogy Schneider maga siettette elutazásomat. Itt aztán most szétnézek, hogy mi lesz belőlem, s valakitől jó tanácsot kérek. Meglehet, hogy sorsom egészen megváltozik, de hát nem ez a fődolog. A fő az, hogy máris megváltozott az életem. Sokat hagytam ott, nagyon sokat. Minden eltünt. Mikor a vonaton ültem, így gondolkoztam: „Most én emberek közé megyek, semmit sem tudok, de bizonyos, hogy új élet kezdődik rám nézve.” Feltettem magamban, hogy becsületesen és szilárdan fogom magam viselni. Meglehet, hogy nehéz és unalmas lesz az emberek közt megélni. De elhatároztam, hogy legelsőbben is udvarias és nyílt leszek mindenkivel; hiszen többet senkisem kívánhat tőlem. Meglehet, hogy itt is gyereknek fognak nézni; legyen! hülyének is tartanak, nem tudom miért; igaz, volt valamikor afféle betegségem, a mi a hülyeséghez hasonlít, de hogy lennék én most hülye, mikor én magam is tudom, hogy engem hülyének néznek? Bemegyek valahova és gondolom magamban: „Ezek most engemet hülyének néznek, pedig én egészen okos vagyok s ők el sem tudják képzelni...” Ez a gondolat gyakori nálam. Mikor a faluból levelet kaptam Berlinbe, mert siettek írni, csak akkor éreztem igazán, hogy mennyire szerettem őket. Nagyon rosszul esik első levelet kapni. Hogy szomorkodtak, a mikor kikísértek! „Léon s’en va, Léon s’en va pour toujours!” Minden este összegyültünk és mindig arról beszéltünk: hogy’ fogunk elválni. Néha épp olyan vigan voltunk, mint annakelőtte; csakhogy mikor este hazamentek, erősen, forró szeretettel ölelgettek meg, a mi azelőtt nem történt. Némelyikök hozzám futott s lopva, hogy a többiek ne lássák, megcsókolt. Mikor elutaztam valamennyien egy tömegben kísértek ki az állomáshoz. A vasúti állomás egy versztányira volt a falutól. Tartóztatták magokat, hogy ne sírjanak, de többen nem bírtak magukkal és sírva fakadtak, különösen a leánykák. Mikor felültem a vonatra s az megindult, mindnyájan „hurráh”-t kiáltottak és mindaddig ott álltak, mig a vonat el nem tünt előlük. Én is mindaddig visszanéztem... - Nézzék csak kérem, mikor én az imént bejöttem s megláttam kegyetek kedves arczait (mostanában én nagyon nézegetem az arczokat) és meghallottam szavaikat: először könnyült meg azóta a lelkem. Az imént már azt is gondoltam, hogy talán csakugyan boldog is vagyok, hiszen tudom, hogy ritkaság olyanokat találni, a kiket az ember első tekintetre megszeret s ime: én kegyeteket mindjárt megszerettem, mihelyt a vonatról leszállva, idejöttem. Jól tudom én, hogy nem illik az embernek érzelmeiről nyiltan beszélni, de lám: kegyetek előtt nyiltan beszélek s nem tartom ezt illetlennek. Én nem szeretem a társaságokat s meglehet, sokáig nem jövök majd ide. De ne tessék ezt rosszúl értelmezni: nem azért mondtam, mintha nem tartanám szerencsémnek, hogy ide jöhessek, vagy mintha valamiért sértve érezném magamat. Kegyetek azt kérdezték, hogy mit tartok arczaikról? A legnagyobb készséggel megmondom. Kegyednek Ivanovna Adelájda, boldog arcza van s mindhármuk közt a legrokonszenvesebb. Azonkívül, hogy kegyed nagyon szép, azt gondolja az ember, mikor ránéz: „Olyan az arcza, mint egy jó testvéré.” Kegyed egyszerű

és vidám, de hamar meg tudja ismerni a szíveket is. Ez az én véleményem a kegyed arcáról. A kegyed arcza, Ivanovna Alexandra, hasonlóképpen igen szép és kedves, de - meglehet - hogy valami titkos búja van; a kegyed lelke kétségkívül a lehető legjobb, de kegyed nem vidám. Van valami különös vonása, a mely emlékeztet a Holbein Madonnájára Drezdában. Nos: eltaláltam? Engemet pedig valami gondolatolvasónak tart kegyed. - A kegyed arczát illetőleg, Prokofjevna Lizaveta, - fordult hirtelen a tábornokné felé - már nemcsak gondolom, de egyszerűen biztosra veszem, hogy kegyed tökéletes gyerek, minden, de minden jóban és rosszban, ámbátor már élemedettkorú. Reménylem: nem haragszik meg rám, hogy ezt így kimondom? Hiszen tudja, hogy miknek tartom én a gyerekeket? Azt se képzelje, hogy együgyüségből beszélek így; oh nem, világért sem! Meglehet, hogy van is valami czélom!

VII.

Mikor a herczeg elhallgatott, mindnyájan vidáman néztek rá, még Aglája is, de különösen Prokofjevna Lizaveta.

- No ezt ugyan megexaminálták, - kiáltott fel a tábornokné. - Lám csak mélyen tisztelt hölgyeim, kegyetek azt képzelték, hogy kegyetek fogják őt protegálni, mint valami szegény elhagyottat, ő pedig alig veszi kegyeteket figyelembe, azt is azzal a kijelentéssel, hogy csak ritkán fog ide ellátogatni. Most aztán mi tátjuk el a szánkat s ezen én nagyon örülök. De a legjobban járta meg itt Fjodorovics Iván. Bravo, herczeg! A férjem az imént azt rendelte, hogy önt megexaminálják. A mit pedig az én arczomról mondott, az tiszta igazság; én gyerek vagyok s ezt tudom. Én még ön előtt tudtam ezt; ön éppen csak az én gondolatomat fejezte ki egy szóval. Én önt egészen magamhoz hasonlónak tartom s ennek nagyon örülök; mint két víz-csepp! Csakhogy ön férfi, én pedig nő vagyok s nem voltam Svájczban; ez az egész különbség!

- Ne siessen, mama, - szólt Aglája, - a herczeg azt mondta, hogy ő minden vallomásában bizonyos czélt követ és nem csak úgy beszélt.

- Igen, igen, - nevettek a többiek.

- Soh'se okoskodjatok, kedveseim, meglehet, hogy ő mindhármatoknál ravaszabb. Majd meglátjátok. De hát Aglájáról mért nem mondott ön semmit, herczeg? Aglája ezt még várja és én is várom!

- Most semmit sem mondhatok, majd máskor.

- Miért? Talán én oly különös vagyok?

- Igen; kegyed rendkívüli szépség, Ivanovna Aglája. Kegyed oly szép, hogy az ember nem mer ránézni.

- Ez az egész? Hát egyéb tulajdonságok? - firtatta a tábornokné.

- A szépség felől nehéz ítéletet mondani; erre még én nem készültem el. A szépség - talány.

- Ez azt jelenti, hogy ön Aglájának talányt ad föl, - szólt közbe Adelájda, - most hát fejtsd meg, Aglája. Hát szép Aglája, herczeg, szép?

- Rendkívül szép! - felelt a herczeg nekimelegedve és elragadtatással nézett Aglájára, - csaknem olyan szép, mint Filippovna Násztászja, bár egészen más arcz.

Mindnyájan csodálkozva néztek össze.

- Mint ki-cso-o-da? - kérdezte a tábornokné, - mint Filippovna Násztászja? Hát hol látta ön Filippovna Násztászját? Miféle Filippovna Násztászja?

Az imént mutatta meg az arczképét Ardalionovics Gavrila Fjodorovics Ivánnak.

- Micsoda? arczképet hozott Fjodorovics Ivánnak?

- Csak megmutatni. Ma ajándékozta meg Filippovna Násztászja Ardalionovics Gavrilát az arczképével s ez elhozta megmutatni.

- Látni akarom! - kiáltott föl a tábornokné, - hol az az arczkép? Ha neki ajándékozta, akkor nála kell lenni, ő pedig minden bizonynyal ott van még a dolgozószobában. Szerdánkint mindig eljön ide dolgozni és soha négy óránál hamarább el nem megy. Rögtön be kell hivatni Ardalionovics Gavrilát! De mégse! ő érte magáért nem nagyon élek-halok! Tegye meg azt a szívességet, herczeg, galambocskám, menjen a dolgozószobába, vegye el tőle azt az arczképet és hozza ide. Mondja, hogy csak meg akarjuk nézni. Kérem!

- Jó lélek, de túlságosan egyszerű, - mondá Adelájda, midőn a herczeg kiment.

- Igen, egy kissé nagyon is, - hagyta helyben Alexandra, - annyira, hogy kissé nevetséges is.

Úgy egyik, mint másik, mintha nem mondta volna ki egészen azt, a mit gondolt.

- Hanem jól kivágta magát az arczainkkal, - mondá Aglája, - mindenkinek hízelgett, még mamának is.

- Ne élczelj, kérlek, - kiáltott fel a tábornokné, - ő nem hizelgett, de azért úgy veszem, mintha hizelgett volna.

- Azt hiszed, hogy ő csak kivágta magát? - kérdezte Adelájda.

- Azt hiszem, mert nem annyira együgyü.

- Eh, hadd el! - haragoskodott a tábornokné, - szerintem ti sokkal nevetségesebbek vagytok, mint ő. Egyszerű ember, de mindig eszén van, természetesen a legjobb értelemben. Éppen olyan, mint én.

„Világos, hogy rosszúl cselekedtem, mikor az arczképről beszéltem, - gondolta a herczeg, mikor a dolgozószobába ment és lelkiismeretfurdalásokat érzett; de az is meglehet, hogy jól cselekedtem.” Különös, bár nem egészen világos gondolata kezdett támadni.

Ardalionovics Gavrila még a dolgozószobában ült, s betemetkezett irományai közé. Úgy látszott, nem ingyen húzta fizetését a részvénytársaságtól. Rendkívül megzavarodott, mikor a herczeg az arczképet kérte tőle s elmondta, hogyan jöttek rá odabent az arczképre.

- E-e-eh! Hát ugyan minek járt el a szája! - kiáltott fel haragos bosszankodással; - ön nem tud semmit... Hülye! - dörmögött magában.

- Bocsánat, én igazán semmire sem gondoltam; szóba jött. Én azt mondtam, hogy Aglája csaknem olyan szép, mint Filippovna Násztászja.

Gánya megkérte a herczeget, hogy mondja el az esetet körülményesebben. A herczeg mindent elmondott. Gánya megint gúnyosan nézett rá.

- Jókor jutott eszébe Filippovna Násztászja, - dörmögött, de aztán nem fejezte be, hanem gondolkozott. Látható volt, hogy nagy az izgatottsága. A herczeg megint kérte az arczképet.

- Nézze csak, herczeg, - szólt Gánya, mintha valami váratlan gondolat ütötte volna, - egy nagy kérésem volna önhöz... de igazán, nem tudom...

Megzavarodott s nem fejezte be, a mit elkezdett; valamire elhatározta magát, de aztán megint, mintha mást határozott volna. A herczeg szótlanul várt. Gánya még egyszer fürkészve nézett rá:

- Herczeg! - kezdte újra, - ott most én rám... egy különös... és nevetséges körülmény miatt... a melyben én ártatlan vagyok... egyszóval ez mellékes... úgylátszik: ott én rám egy kicsit haragusznak, úgy, hogy én oda egy idő óta hívás nélkül nem mehetek be. Én most rendkívül szeretnék Ivanovna Aglájával beszélni. Minden eshetőségre írtam néhány sort (kezében egy kis összehajtott papirost tartott) - s nem tudom, hogy' adjam át neki. Nem adná ön át herczeg, de mindjárt, de csak magának Ivanovna Aglájának, tudniillik úgy, hogy senki meg ne lássa - érti? Ez nem valami titok... nincs benne semmi különös... hanem... nos megteszi?

- Ez nekem nem igen kellemes, - felelt a herczeg.

- Ah herczeg, nekem meg ez nagyon fontos, - kérlelte őt Gánya, - meglehet, hogy felelni fog rá... Higyje el, hogy a legnagyobb kényszerűség visz rá... Kivel küldjem el? Ez nagyon fontos... roppant fontos.

Gánya nagyon el volt szontyolodva, hogy a herczeg nem vállalkozott a közvetítésre és félénk kéréssel nézett a herczeg szemébe.

- Jól van, átadom.

- De úgy, hogy senki meg ne lássa, - rimánkodott a felélénkült Gánya, - azután bízhatok az ön becsületszavában, ugy-e?

- Nem mutatom meg senkinek, - mondá a herczeg.

- A levél nincs lepecsételve, de... - kezdte sietve Gánya, hanem aztán félbeszakította a mondatot s zavarba jött.

- Oh én el nem olvasom, - felelt a legegyszerűbben a herczeg, aztán fogta az arczképet és kiment.

Gánya egyedül maradva, a fejéhez kapott.

- Csak egy szó tőle s én... én... igazán, meglehet, hogy szakítok amazzal.

Most már nem tudott visszaülni irataihoz, oly izgatott volt a várakozástól s csak járt-kelt a szoba egyik szögletétől a másikba.

A herczeg elment s menetközben elgondolkozott; kellemetlenül hatott rá a Gánya megbizása, a Gánya levele Aglájához. De még mielőtt áthaladt volna a két szobán a vendéglátó teremig, hirtelen megállt, mintha valami eszébe jutott volna, körülnézett, közelebb ment egy ablakhoz s elkezdte ott a világosságnál jobban megnézni az arczképet.

Mintha meg akart volna valamit fejteni, a mi ezen az arczképen az imént titoknak maradt. Az iménti benyomás csaknem épen megmaradt nála s most mintha még egyszer igazolni akarta volna azt. A Filippovna Násztászja arczának szépsége mintha még erősebb hatással lett volna reá. Mintha ebben az arczban szertelen büszkeség és lenézés, csaknem gyűlölet látszott volna s azzal együtt valami hit és bizodalom, valami bámulatos egykedvűség; ez a két ellentét mintha valami szánalmat gerjesztett volna a nézőben. Ez a vakító szépség, a halványság, a csaknem beesett arczok, az égő szemek szépsége szinte elviselhetetlen volt. Különös egy szépség! A herczeg vagy egy perczig nézte az arczképet, azután hamar széjjelnézett, ajkához

emelte és megcsókolta a fotografiát. Mikor bement a vendéglátó-terembe, arcza egészen nyugodt volt.

De mielőtt oda bemehetett volna, az ajtóban csaknem összeütközött a kijövő Aglájával, Aglája egyedül jött.

- Ardalionovics Gavrila megkért engemet, hogy ezt kegyednek átadjam, - szólt a herczeg és átadta Aglájának a levelet.

Aglája megállt, elvette a levelet és furcsán nézett a herczegre. Szemében a legkisebb zavar sem volt észrevehető, legfeljebb némi csodálkozás, de az is - látszólag - csak a herczegre vonatkozott. Aglája mintha magyarázatát kérte volna annak: hogyan jön össze a herczeg ebben a dologban Gányával? S e magyarázatot nyugodtan és méltóságosan várta. Két-három pillanatig álltak így egymással szemközt; végre egy alig észrevehető gúnyos mosoly villant meg Aglája arczán s odább ment.

A tábornokné egy ideig szótlanul és bizonyos megvetéssel nézte Filippovna Násztászja arczképét, a melyet kinyujtott kézzel tartott maga előtt, hatásosan távol tartva azt szemeitől.

- Csinos, - szólt aztán, - sőt nagyon is! Kétszer láttam őt, de mindig messziről. Hát ön az ilyen szépséget kedveli? - fordult a herczeghez.

- Igen... Az ilyet... - felelt a herczeg némi zavarral.

- Azaz: éppen ilyet?

- Éppen ilyet!

- S miért?

- Ebben az arczban... sok a szenvedés... - felelt a herczeg bizonyos kedvetlenséggel, mintha magában beszélne s nem a kérdésre felelne.

- Különben meglehet, hogy ön most is álmodik, - mondá a tábornokné s megvető mozdulattal dobta az arczképet az asztalra. Az arczképet Alexandra vette kezébe, hozzáment Adelajda s mind a ketten nézni kezdték. Ebben a pillanatban visszajött Aglája.

- Milyen erő! - szólt Adelájda, kíváncsian nézve az arczképet a testvére vállán keresztül.

- Hol? micsoda erő? - kérdezte nyersen Prokofjevna Lizaveta.

- Az ilyen szépség - erő! - felelt Adelájda hévvel, - az ilyen szépséggel fel lehet forgatni a világot.

Aztán elgondolkozva ment félre festőállványához. Aglája csak félszemmel vetett egy pillantást az arczképre, összehuzta szemét, alsó ajkát elbiggyesztette, félrement s kezét összedugva leült.

A tábornokné csengetett.

- Hivd be Ardalionovics Gavrilát, ott van a dolgozószobában, - parancsolta a bejött inasnak.

- Mama! - kiáltott fel jelentősen Alexandra.

- Egypár szót akarok neki mondani s vége! - szólt gyorsan a tábornokné, végét vetve az ellenkezésnek. Látszott rajta, hogy ingerült. - Látja, herczeg, most nálunk mindenki titkolódzik. S mindenfelé titok. Igy követeli ezt az etiquette, az az ostoba valami. S ez olyan dologban történik, a mely a legnagyobb nyiltságot, világosságot, őszinteséget követeli. Házasságokat szőnek-fonnak... nem tetszenek nekem ezek a házasságok.

- Mama! mit beszél? - szólt megint közbe Alexandra.

- Mi kell kedves leánykám? talán neked tetszenek? Az nem baj, hogy a herczeg hallja, ő nekünk jó barátunk. Legalább nekem jó barátom. Az Isten szereti az embereket, természetesen a jókat; a rossz és szeszélyes emberek neki nem kellenek; különösen az olyan szeszélyesek, a kik ma egyet határoznak, holnap mást. Érti, Ivanovna Alexandra? Ezek a lányok azt mondják, herczeg, hogy én furcsa vagyok, pedig én tudok különbséget tenni. Mert fődolog a szív, a többi ostobaság. Természetesen: észre is van szükség... meglehet, hogy legfőbb dolog az ész. Ne nevess, Aglája, én nem mondok ellent magamnak; a bolond, a kinek szíve van, de esze nincs, csak olyan szerencsétlen bolond, mint a kinek esze van, de szíve nincs. Ez régi igazság. Én például olyan jó bolond vagyok, a kinek szíve van és esze nincs, te pedig olyan bolond, a kinek esze van, de szíve nincs; szerencsétlenek is vagyunk mind a ketten, és szenvedünk mind a ketten.

- Ugyan miért volna maga olyan szerencsétlen, mama? - szólalt meg Adelajda, a ki mint látszott, az egész társaságban egymaga nem vesztette el jókedvét.

- Először is a tudós leányaim miatt, - felelt a tábornokné, - s minthogy ez az egy magában is elég, a többiről nem is beszélek. Elég volt mára a szószaporítás. Majd meglátjuk, hogy miként vágjátok ki magatokat ti ketten (Agláját nem számítom) a ti eszetekkel és szószaporításotokkal s hogy boldog lesz-e kegyed, mélyen tisztelt Ivanovna Alexandra azzal a tisztelt úrral? Á! - kiáltott fel itt, meglátva a belépő Gányát, - itt is jön egy házassági szentség! Adjon Isten! - felelt annak köszönésére, a nélkül, hogy üléssel kínálta volna meg. - Ön házasodni akar?

- Házasodni? Hogyan? Miféle házasság? - motyogott a meglepett Ardalionovics Gavrila. Rettenetes zavarban volt.

- Azt kérdezem: nősül-e? hogyha jobban szereti ezt a kifejezést.

- N-nem... én... n-nem! - füllentett Ardalionovics Gavrila s a szégyenkezéstől elvörösödött. Egy tekintetet vetett az oldalt ülő Aglájára, de gyorsan lekapta róla a szemét. Aglája hidegen, mereven, nyugodtan nézett rá, le nem véve róla a szemét és fürkészte a fiatalember zavarát.

- Nem? azt mondja: nem? - firtatta kiméletlenül Prokofjevna Lizaveta; - Elég! Majd nem fogom elfelejteni, hogy ön ma, szerdán reggel azt felelte az én kérdésemre, hogy „nem”. Mi van ma: szerda?

- Úgy látszik, szerda, - felelt Adelajda.

- Sohse tudják a napokat. Hányadika van?

- Huszonhetedike, - felelt Gánya.

- Huszonhetedike? Ez bizonyos tekintetben jó. Isten vele! Önnek bizonyosan sok a dolga, nekem pedig ideje már felöltöznöm és elmennem; fogja, itt az arczképe. Tiszteltetem a szerencsétlen anyját, Alexandrovna Ninát. A viszontlátásig galambocskám, herczegem! Jöjjön el mentől gyakrabban; én most szándékosan azért megyek az öreg Bjelokonszkájához, hogy önről beszélhessek. Hallja csak kedvesem: én azt hiszem, hogy önt az Isten vezette Svájczból Szent-Pétervárra. Meglehet, hogy egyéb dolga is lesz önnek, de a fődolog, hogy mi ketten találkozzunk. Ezt a jó Isten rendelte. Isten veletek kedveseim. Alexandra, jer be hozzám, kedves barátom.

A tábornokné kiment. Gánya tönkremenve, szégyenkezve, bosszankodva vette fel az asztalról az arczképet és kajsza mosolylyal fordult a herczeghez:

- Herczeg, én most rögtört megyek haza. Ha nem változtatta meg arra való szándékát, hogy nálunk lakjék, hát én most mindjárt odavezethetem önt, máskülönben tán oda sem találna.

- Várjon csak herczeg, - szólt Aglája hirtelen felkelve helyéről, - írjon előbb valamit az albumomba. A papa azt mondta, hogy ön kalligrafus. Mindjárt elhozom.

És kiment.

- A viszontlátásig herczeg, nekem is mennem kell, - szólt Adelajda, erősen megszorítva a herczeg kezét és szívesen mosolyogva rá, kiment. Gányára rá sem nézett.

- Ezt ön csinálta, - csikorgatta a fogát Gánya, rögtön nekiesve a herczegnek, mihelyt egyedül maradtak, - ön fecsegett nekik, hogy én házasodni akarok! - dörmögött félig suttogva, bőszült arczczal, haragosan szikrázó szemekkel, - ön egy szemérmetlen fecsegő.

- Biztosítom önt, hogy ön csalódik, - felelt a herczeg nyugodtan és szeliden, - én nem is tudtam, hogy ön házasodni készül.

- Hallotta az imént, mikor Fjodorovics Iván azt mondta, hogy ma este minden el lesz határozva Filippovna Násztászjánál, s ezt mondta ön el. Tehát hazudik! Honnan tudhatták volna meg másképpen? Ki az ördög mondta volna el nekik, ha nem ön? Hát nem volt világos a vénasszony czélzása?

- Ön jobban tudhatja, hogy ki mondhatta el, ha azt hiszi, hogy czélzás is történt; én az egészről egy szót sem szóltam.

- Átadta a levelet? Van rá felelet? - vágott közbe Gánya hevesen. Hanem ebben a pillanatban visszatért Aglája s a herczeg nem felelhetett.

- Nos herczeg, - szólt Aglája, letéve az asztalra az albumot, - válasszon ki egy lapot és írjon rá valamit. Itt egy új toll. Nem baj, hogy aczél? Úgy tudom, hogy a kalligrafusok nem írnak aczél-tollal.

Míg a herczeggel beszélt, úgy tett, mintha Gányát észre sem vette volna. Hanem a míg a herczeg rendbehozta a tollat, keresgélte az alkalmas lapot s neki készülődött, Gánya odament a kandallóhoz, a mely mellett a herczegtől mindjárt jobbra, Aglája állt és remegő, szakgatott hangon mondta Aglájának, csaknem közvetlen a fülébe:

- Egy szót, csak egy szót - s én meg vagyok mentve.

A herczeg hirtelen megfordult s rájuk nézett. Gánya arczán teljes kétségbeesés látszott; úgy látszott, mintha azokat a szavakat meggondolatlanul, akaratlanul mondta volna. Aglája néhány másodperczig tökéletesen azzal a nyugodt csodálkozással nézett rá, mint az imént a herczegre s úgy látszott, hogy ez az ő nyugodt csodálkozása, ez a bámulása mintha attól eredt volna, hogy egy szót sem ért abból, a mit neki mondanak s ez ebben a pillanatban szörnyűbb volt Gányának a teljes megvettetésnél.

- Mit írjak? - kérdezte a herczeg.

- Mindjárt diktálok valamit, - felelt Aglája a herczeghez fordulva; - lehet már? írja hát: „Én nem alkudozom.” Most írja a keltét. Mutassa.

A herczeg odaadta neki az albumot.

- Nagyszerű! Remekül írta le; önnek gyönyörű írása van. Köszönöm. A viszontlátásig herczeg... Várjon csak, - tette hozzá, mintha valami hirtelen eszébe jutott volna, - jöjjön velem, valamit akarok önnek emlékül adni.

A herczeg utána ment; a mint kiment az ebédlőbe, Aglája megállt.

- Olvassa el ezt, - mondá, átadva a Gánya levelét.

A herczeg elvette a levelet s meglepetve nézett Aglájára.

- Hiszen tudom, hogy ön nem olvasta el s hogy ön nem lehet bizalmasa ennek az embernek. Olvassa, akarom, hogy elolvassa.

A levélen meglátszott, hogy nagy sietséggel volt írva:

> „Ma dől el az én sorsom; kegyed tudja: hogyan? Ma szavamat kell adnom visszavonhatatlanul. Nincs semmi jogom a kegyed részvétére, nem merek semmit sem reményleni, de egyszer kegyed kiejtett egy szót, egyetlenegyet s ez az egy szó megvilágította az én életem egész sötét éjszakáit. Mondjon most is egy olyan szót - s megment engem az elveszéstől. Mondja csak azt: *tépj szét mindent* s én még ma széttépek mindent. Oh, mibe kerül kegyednek ezt kimondani! Ebben a szóban én csak a kegyed részvétének és szánalmának jelét kérem - egyebet semmit, *semmit!* Nem merek én bármely reményt is táplálni, mert én arra nem vagyok érdemes! De a kegyed szavára újra igájába állok az én szegénységemnek és örömmel fogom viselni kétségbeesett sorsomat. Küzdeni fogok, örülni fogok a küzdésnek és új erővel fogok neki a küzdésnek és új erővel fogok abban újjá születni.
>
> Ne sajnálja hát tőlem a szánalom ezen szavát (esküszöm, csak a szánalomét). Ne haragudjék meg a kétségbeesettnek, a veszendőben forgónak vakmerőségeért, ne haragudjék meg azért, hogy ez elég merész utolsó erőfeszítést tenni a maga megmentésére.
>
> *J. G.*”

- Ez az ember azt hiszi, - szólt Aglája élesen, mikor a herczeg bevégezte az olvasást, - hogy az a szó: *tépj szét mindent,* engemet nem kompromittál és semmire sem kötelez s ő maga ád nekem erre nézve írásbeli biztosítékot - mint ön is láthatja - ebben a levélben. S nézze csak: mily naivul sietett néhány szót aláhuzni s mily durván mutatkozik ebben az ő titkos gondolata. Különben ő tudja, hogyha ő mindent széttépne, de a maga jószántából, nem várva az én biztatásomat, sőt nem is szólva erről velem, ha nem volna is semmi reménysége velem szemben, hát én megváltoztatnám irányában táplált érzelmeimet s talán jó barátjává is lennék. Ezt ő biztosan tudja. De az ő lelke piszkos: tudja, még sem határozza el rá magát; tudja, mégis biztosítékot kíván. Ő nem képes az ő hite szerint határozni. Ő azt akarja, hogy az elszalasztott százezer rubel helyett én reményt nyujtsak neki magamat illetőleg. A mi pedig azt a régebbi szót illeti, melyet ő levelében emleget s a mely állítólag megvilágította az ő élete egész sötét éjszakáját, hát ő itt szemtelenül hazudik. Én egyszerüen megsajnáltam egyszer. De ő vakmerő és szemérmetlen; ő akkor rögtön bizonyos remények lehetőségére gondolt; ezt én mindjárt láttam. Attól kezdve mindig lábatlankodott körültem; most is azon van, hogy megfogjon. De elég; fogja és adja ön vissza neki ezt a levelet, de mindjárt, mihelyt kimennek a mi házunkból; természetesen: ne hamarább.

- Hát feleletül mit mondjak neki?

- Természetes, hogy semmit. Ez a legjobb felelet. Hanem, a mint hallom: ön náluk fog lakni.

- Maga Fjodorovics Iván ajánlotta az imént, - felelt a herczeg.

- No csak vigyázzon, figyelmeztetem önt; ő nem bocsátja meg önnek, hogy visszaviszi neki ezt a levelet.

Aglája kezet fogott a herczeggel és távozott. Arcza komoly és felhős volt, még csak nem is mosolygott, mikor búcsúzásul a herczegnek fejével intett.

- Csak a kis batyumat veszem magamhoz, - szólt a herczeg Gányához, - s rögtön mehetünk.

Gánya toppantott a türelmetlenségtől. Arcza szinte megfeketedett a dühtől. Végre kiértek az utczára, a herczeg a batyuval a kezében.

- A felelet? hol a felelet? - esett neki Gánya, - mit mondott önnek? Átadta ön neki a levelet?

A herczeg szótlanul nyújtotta oda a levelet, Gánya megmeredt.

- Hogyan? az én levelem! - kiáltott fel, - hát át sem adta! Oh ezt előre tudhattam volna! Oh át-ko-z... Most már felfogható, hogy az imént semmit sem értett. De mért nem adta át, mért, mért? oh át-ko-z...

- Bocsásson meg; ellenkezőleg: mindjárt sikerült neki átadnom, abban a pillanatban s éppen úgy, a hogy ön kívánta. Csak úgy jutottam megint hozzá, hogy Ivanovna Aglája éppen az imént visszaadta nekem.

- Mikor? mikor?

- Mikor elvégeztem az írást az albumban s ő behítt engemet magához. Hiszen hallotta? Bementünk az ebédlőbe, ő ideadta nekem a levelet, elolvastatta velem s meghagyta, hogy adjam önnek vissza.

- El-ol-vas-tat-ta? - kiáltott fel Gánya csaknem tele torkából, - elolvastatta! S ön elolvasta?

S újra dermedten állt meg az utcza gyalogjáróján, de annyira meglepetten, hogy a szája is tátva maradt.

- Igen, elolvastam, éppen az imént.

- S ő maga adta önnek oda, hogy elolvassa? ő maga? maga?

- Ő maga s higyje el, hogy az ő felszólítása nélkül én el nem olvastam volna.

Gánya egy pillanatig szótlanul állt s kínos vergődéssel törte valamin az eszét, aztán hirtelen felkiáltott.

- Az lehetetlen! Ő nem hagyhatta meg azt önnek, hogy ezt a levelet elolvassa. Ön hazudik! Magától olvasta ön el.

- Én igazat mondok, - felelt a herczeg előbbeni nyugodt hangján, - s higyje el: nagyon sajnálom, hogy ez olyan hatást gyakorol önre.

- De, szerencsétlen ember: legalább mondott valamit Ivanovna Aglája a közben? Csak felelt valamit?

- Oh igen.

- Akkor beszéljen hát, beszéljen az ördögbe is!

S Gánya kétszer is toppantott sárczipős lábával a gyalogjáróra.

- Mikor én az olvasást elvégeztem, ő azt mondta, hogy ön őt meg akarja fogni; hogy ön őt kompromittálni szeretné annyira, hogy ön reményt táplálhatna ő iránta s erre a reménységre támaszkodva, egy másik százezret kaphasson ön, midőn elszalasztja a most kilátásban levő százezret. Hogyha ön megtenné ezt a nélkül, hogy ő vele alkudozzék s széttépne mindent, a nélkül, hogy ő tőle előbb biztosítékot követelne, akkor ő talán még jóbarátjává is lehetne önnek. Azt hiszem, ennyit mondott. De igen, még valamit: mikor átvettem tőle ezt a levelet s azt kérdeztem, hogy mit felel rá? hát azt mondta, hogy az lesz a legjobb felelet, ha semmit

sem felel; - azt hiszem, így mondta. Bocsánatot kérek, ha nem szó szerint adom át a feleletet, de úgy mondom, a hogy' értettem.

Gányán mértéktelen harag vett erőt s dühét nem bírta fékezni.

- Á! Hát így vagyunk! hát az én levelemet kidobják az ablakon! Ah! Ő nem alkudozik! hát majd alkudozom én! S majd meglátjuk! még nekem vannak tromfjaim... majd meglátjuk! Majd megtöröm én!

Dühöngött, sápadozott, tajtékzott, öklét szorongatta, Igy mentek néhány lépésnyire. A herczeg egy cseppet sem feszélyezte őt, mintha csak egyedül lett volna szobájában, mert a legnagyobb mértékben semmibe sem vette a herczeget. De egyszerre csak valami ötlött az eszébe, mintha valamire visszaemlékezett volna.

- De hogy' jutott ön (hülye! - tette hozzá magában) egyszerre oly bizalmas viszonyba Ivanovna Aglájával, megismerkedésük után alig két óra mulva? hogy lehet ez? - fordult hirtelen a herczeghez.

Kínlódásához még hiányzott a gyűlölet. Most ez is szíven marta őt.

- Ezt már nem tudom önnek megmagyarázni, - felelt a herczeg.

Gánya bosszúsan nézett rá.

- Vajjon nem azért hítta önt ki az ebédlőbe, hogy önt bizalmával ajándékozza meg? Hiszen valamit ajándékozni akart önnek.

- Máskép én sem képzelem, mint éppen így.

- De miért történt volna az, az ördögbe is? Mit csinált ön ott a félét? Mivel kedveltette meg magát? Nézze csak, - öltötte egyik szavát a másikba (ebben a pillanatban úgy szétrobbant, forrt és kavargott benne minden, hogy nem bírta gondolatait sem fékezni) - nem jut eszébe, nem tudja sorban elmondani, hogy miről beszéltek odabent? Nem tudja a szavakat elejétől kezdve? Nem tünt fel önnek valami?

- Oh elmondhatom, hogy miről volt szó, - felelt a herczeg, - legelőször is, mikor bementem és megismerkedtünk, Svájczról kezdtünk beszélni.

- Ördög vigye Svájczot.

- Azután a halálos büntetésről.

- A halálosról?

- Igen; egy bizonyos eset alkalmából... azután azt beszéltem el: hogy' éltem én ott négy évig, azután egy falusi leány történetét...

- Ördög vigye el azt a falusi leányt is! Tovább! - türelmetlenkedett Gánya.

- Azután, hogy mikép nyilatkozott felőlem Schneider, s miképpen küldött el.

- Vesszen meg az a Schneider és köpök a nyilatkozatára! Tovább!

- Azután az arczokról beszéltem, vagyis az arczkifejezésekről s azt mondtam, hogy Ivanovna Aglája csaknem olyan szép, mint Filippovna Násztászja. S itt jött szóba az arczkép...

- De azt csak nem mondta el, a mit az előtt a dolgozószobában hallott? Nem? nem?

- Ismétlem, hogy nem.

- De hát akkor honnan... Bah! Nem mutatta meg Aglája a levelet a vén asszonynak?

- A legbiztosabban állíthatom, hogy nem. Egész idő alatt ott voltam; hiszen nem is ért volna rá.

- Meglehet, hogy ön észre sem vette... Oh átkozott hülye! - kiáltott fel Gánya már teljesen magánkívül, - még csak elmondani sem tud semmit.

Gánya, ha egyszer elkezdett szitkozódni s ellenkezésre nem talált, lassankint egészen elvesztette tartózkodását, mint ez némely emberekkel rendesen történni szokott. Még csak egy kevés kellett s talán már köpködni is kezdett volna, annyira dühbe jött. De éppen ettől a dühtől vakult is el; különben már rég észrevehette volna, hogy ez a „hülye", a kivel ő oly rosszul bánik, nagyon is gyorsan és finoman tud egyetmást felfogni és igen jól elbeszélni.

Hanem most hirtelen valami váratlan dolog történt.

- Figyelmeztetnem kell önt, Ardalionovics Gavrila, - szólt a herczeg, - hogy én régebben tényleg beteg és szinte hülye voltam; de már rég kigyógyultam, s ennélfogva némileg kellemetlen nekem, ha engemet szemtől-szembe hülyének hínak. Bár önt - tekintetbe véve ezt a szerencsétlen esetet - menteni is lehet, de ön az ön dühében engemet még meg is szidott néhányszor. Ezt én egyáltalában nem tűröm, különösen így, minden bevezetés nélkül; s minthogy mi most váló-úton állunk, nem volna-e jobb szétmennünk: ön jobbra, én balra? Nekem van huszonöt rubelem s bizonyosan találok valahol egy hôtel-garniet.

Gánya szörnyen megzavarodott, még el is pirult szégyenében, hogy így megleczkéztették.

- Bocsásson meg, herczeg, - szólt hévvel, és rögtön rendkívüli nyájasságra változtatva dühöngő hangját, - az Istenért bocsásson meg. Látja, milyen bajban vagyok! Ön még úgyszólván semmit sem tud, de ha mindent tudna, akkor, ha csak egy keveset is, menteni tudna engemet, bár - természetesen - menteni engemet nem lehet...

- Oh nekem nem is kell ilyen nagy bocsánatkérés, - sietett a herczeg felelni, - hiszen én értem, hogy önnek nagyon nehéz a helyzete s azért szitkozódik. No, jerünk hát önökhöz. Szívesen...

„Nem, most nem lehet így elbocsátanom, - gondolta Gánya, bosszusan nézve útközben a herczegre, - ez a selma egészen kipuhatolt, azután levetette az álarczot. Ez jelent valamit. No majd meglátjuk. Minden eldől ma. Minden. Még ma!"

Már ott álltak a Gányáék háza előtt.

VIII.

A Gányáék lakása a harmadik emeleten volt, igen tiszta, világos és tágas lépcsővel s hat-hét egyszerű szobából állt, de semmiesetre sem volt egy családos hivatalnok zsebéhez mérve, jóllehet ez kétezer rubel fizetést kapott. Hanem hát a lakás arra volt szánva, hogy lakókat és kosztosokat tartsanak benne s Gánya és családja csak ezelőtt két hónappal bérelték azt ki. Gányának rendkívül nem tetszett ez a berendezkedés, de anyja, Alexandrovna Nina, és nőtestvére Ardalionovna Varvara ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is járuljanak valamivel a háztartáshoz és a mennyire lehet, öregbítsék a család jövedelmét. Gánya duzzogott s a lakók tartását képtelenségnek mondta; mintha szégyelte volna magát e miatt azokban a társaságokban, a hol úgy szokott volt megjelenni, mint némileg előkelő és szép jövőjű fiatalember. Egy idő óta minden csekélységért aránytalanul mérgelődött s ha még mindig engedett és tűrt, azt csak azért, mert el volt határozva, hogy nemsokára minden meg fog változni. Pedig éppen

ez a változás, a czélba vett kibontakozás nem csekély feladat volt, oly feladat, a melynek megfejtése minden eddigi bajnál nehezebbnek és gyötrelmesebbnek ígérkezett.

A szállást egy folyosó osztotta kétfelé, mely a bejáratnál kezdődött. A folyosó egyik oldalán a „különös ajánlattal" bíró lakók számára való három szoba volt; ezenkívül ugyanazon az oldalon volt még a folyosó végén, a konyha mellett egy negyedik szoba is, a legkisebb valamennyi közt, a melyben a család feje, Ivolgin nyugalmazott tábornok lakott, a ki egy széles divánon hált s kénytelen volt a konyhán keresztül és a hátulsó lépcsőn ki-bejárni. Ugyancsak ebben a szobában lakott Ardalionovics Gavrila tizenhárom éves, gimnázista öccse, Kolya, itt kellett neki szorongani, tanulni s egy másik, szűk, rövid és rozoga divánon hálni, főképpen pedig apját kiszolgálni, arra vigyázni, a kinek erre napról-napra nagyobb szüksége volt. A herczegnek a három szoba közül a középsőt jelölték ki; jobbra az elsőt Ferdyscsenko foglalta el, a balra eső pedig még üres volt. De Gánya legelébb is a családi lakosztályba vezette be a herczeget. Ez a családi lakosztály egy teremből, a mely a szükséghez képest ebédlő is volt, egy vendéglátó szobából, a mely különben csak délig volt vendéglátó szoba, estére pedig átváltozott a Gánya dolgozó- és hálószobájává, végül egy harmadik, szűk és állandóan zárva tartott szobából állott, ez volt az Alexandrovna Nina és Ardalionovna Varvara hálószobája. Egyszóval: ezen a szálláson minden szorongott: Gánya csak csikorgatta e miatt a fogát; igyekezett anyja iránt tisztelettel viseltetni, de első tekintetre észre lehetett rajtok venni, hogy Gánya nagy zsarnoka a családjának.

Alexandrovna Nina a vendéglátó szobában volt leányával Ardalionovna Varvarával, mind a ketten valami kötéssel foglalatoskodtak s beszélgettek vendégükkel, Ptyiczÿn Petrovics Ivánnal. Alexandrovna Nina mintegy ötven évesnek látszott, aszott, álmos arczczal és szeme alatt erős fekete vonással. Tekintete beteges és némileg bánatos, de azért arcza egészben elég rokonszenves volt; míg első szavával komoly és tiszteletreméltó jellemet árult el. Daczára bánatos tekintetének, megjelenése erőre és határozottságra vallott. Nagyon szerényen volt öltözve valami fekete, de egyáltalában nem öreges ruhába, és egész magatartásából, beszédéből, mozdulataiból meglátszott, hogy valamikor jobb társaságokban forgolódott.

Ardalionovna Varvara mintegy huszonhárom éves, középtermetű, meglehetősen szikár, nem valami nagyon szép arczú, de olyan leány volt, a kin meglátszott, hogy titokban szépség nélkül is szeret tetszeni és maga iránt szenvedélyt gerjeszteni. Nagyon hasonlított anyjához, sőt még öltözve is csaknem egészen úgy volt, mint anyja, mintha egyáltalán nem szerette volna magát csinosítani. Szürke szemeinek tekintete néha igen vidám és kedves lehetett volna, ha nem lett volna többnyire komoly és magába mélyedő, különösen az utóbbi időkben. Az ő arczán is erő és határozottság látszott, de érezhető volt, hogy ez az erő még energikusabb lehetett, mint az anyjáé. Ardalionovics Varvara eléggé ingerlékeny volt, s a bátyja néha ingerkedett is vele. Ingerkedett vele a most nálok ülő vendég, Ptyiczÿn Petrovics Iván is. Ez még elég fiatal, mintegy harmincz éves, szerényen, de csinnal öltözött, kellemes, de szinte túlságosan is szolid modoru ember volt. Sötétszőke szakállkájából azt lehetett következtetni, hogy nem hivatalnokoskodik. Tudott kellemesen és okosan beszélni, de legtöbbnyire szótlan volt. Általában igen kellemes benyomást gyakorolt. Látszott rajta az is, hogy Ardalionovna Varvara iránt nem közömbös. Ez barátságos volt iránta, de némely kérdésére még késett a felelettel, sőt nem is szerette az olyan kérdéseket; hanem Ptyiczÿn távolról sem vesztette el a reménységét. Alexandrovna Nina szíves volt hozzá s az utóbbi időkben sok bizalmas dolgot is elmondott neki. Köztudomású volt különben, hogy Ptyiczÿn jó kamatokra pénzeket kölcsönzött többékevésbbé biztos zálogok mellett. Gányával rendkívül barátságos volt.

Gánya körülményesen, bár szakgatott hangon bemutatta a herczeget; igen szárazon üdvözölte anyját, egyáltalában nem köszönt a hugának s rögtön elvitte valahová a szobából Ptyiczÿnt,

Alexandrovna Nina néhány kedveskedő szót mondott a herczegnek, s meghagyta az egyik ajtóból benéző Kolyának, hogy vezesse be a herczeget a középső szobába. Kolya vidám, kedves arczú és bizalmat keltő fiú volt.

- Hol az ön holmija? - kérdezte a herczegtől, a közben, hogy ezt a szobába vezette.

- Csak egy kis kézi csomagom van; kint hagytam az előszobában.

- Mindjárt elhozom. A mi cselédségünk mindössze a szakácsnéból és Matrjonából áll, úgy, hogy nekem is segítenem kell. Várja ügyel fel mindenre és örökösen haragszik. Gánya azt mondta, hogy ön ma érkezett meg Svájczból?

- Igen.

- Szép az a Svájcz?

- Nagyon.

- Vannak ott hegyek?

- Vannak.

- Mindjárt elhozom a csomagját.

Bejött Ardalionovna Varvara.

- Matrjona mindjárt tisztába húzza az ön ágyát. Van önnek valami ládája?

- Nincs, csak egy kis csomagom. Elment érte a kegyed öccse; az előszobában hagytam.

- Nincs ott semmi csomag ezen a kis motyón kivül; hova tette ön? - kérdezte Kolya visszatérve.

- Nincs is ezen kívül más, - felelt a herczeg, átvéve a kis csomagot.

- Á-á! S én már gyanakodtam, hogy nem czipelte-é el Ferdyscsenko.

- Ne beszélj ostobaságokat, - szólt szigorúan Várja, a ki a herczeggel is igen szárazon, legfeljebb udvariasan beszélt.

- Chere Babette, talán udvariasabban is lehetne velem bánni? Nem vagyok én Ptyiczÿn.

- Téged még ki is kéne porolni, Kolya, te még annyira ostoba vagy. Ha valamire szüksége van, herczeg, forduljon csak Matrjonához. Fél ötkor van az ebéd. Ebédelhet velünk is, vagy ha úgy tetszik, a szobájában. Jer Kolya, ne lábatlankodjunk itt.

- Jól van, jerünk.

Kimenve Gányával találkoztak.

- Itthon van apánk? - kérdezte Gánya Kolyától és ennek igenlő feleletére valamit sugott a fülébe.

Kolya fejével bicczentett és elment Ardalionovna Varvara után.

- Néhány szóm van önhöz, herczeg; el is feledtem valamit mondani... arról... az ügyről. Arra kérem, hogy - ha csak nem esik nagyon nehezére - ne fecsegjen sem itt arról, a mi velem és Aglájával az imént történt, sem ott arról, a mit itt lát; mert itt is van ám elég képtelenség! Egyébiránt ördög vigye... De legalább ma tartóztassa magát.

- Biztosítom önt, hogy én sokkal kevesebbet fecsegtem, mint ön képzeli, - felelt a herczeg némi ingerültséggel a Gánya szemrehányó szavaira, s látnivaló volt, hogy egyre rosszabbra vált köztük a viszony.

- No én már eleget nyeltem ön miatt. Egy szóval: kérem önt.

- Jegyezze meg azt is Ardalionovics Gavrila, hogy én az imént nem voltam semmivel sem arra kötelezve, hogy az arczképről ne beszéljek, hiszen ön nem kért meg erre engemet.

- Jaj milyen kiállhatatlan szoba! - szólt Gánya megvető tekintettel körülnézve, - sötét és az udvarra néz az ablaka. Ön minden tekintetben alkalmatlan időben talált hozzám jönni... No de ez nem az én dolgom, nem én foglalkozom a szobák kiadásával.

Ptyiczÿn benézett és hítta Gányát; ez gyorsan otthagyta a herczeget és kiment, daczára annak, hogy még szeretett volna valamit mondani, de látni való volt, hogy hebegett és szégyenlette elkezdeni, a szobát is mintha csak nagy zavarában hordta volna úgy le.

Alig hogy a herczeg megmosdott s némiképp rendbe szedte magát, nyilott az ajtó és egy új alak nézett be.

Ez egy körülbelül harmincz éves, megtermett, vállas úr volt, roppant nagy, göndör hajjal, vöröses fejjel. Arcza húsos, vörös ajka vastag, orra széles és lapos, szeme apró, zsíros színű és gúnyos s mintha mindig hunyorgatott volna. Az egész alak meglehetős szemtelen vala, elég piszkosan öltözve.

Eleinte csak annyira nyitotta ki az ajtót, hogy a fejét bedughassa. A bedugott fej mintegy öt másodperczig szétnézett a szobában; azután az ajtó lassankint tágabbra nyilt, az egész alak megjelent a küszöbön, de a vendég még nem lépett be, csak a küszöbről nézte tovább hunyorgató szemével a herczeget. Végre betette maga után az ajtót, közelebb lépett, leült egy székre, erősen megszorította a herczeg kezét s leültette őt magával szemben a díványra.

- Ferdyscsenko, - szólt keményen és kérdően nézve a herczeg szemébe.

- Hát aztán? - felelt a herczeg csaknem nevetve.

- Szobás lakó, - mondta Ferdyscsenko, folytatva iménti nézését.

- Meg akar velem ismerkedni?

- E-eh! - felelt a vendég, haját borzolva és egyet sóhajtva, aztán a vele szemben levő szoba-szögletbe nézve; - van-e pénze? - kérdé egyszerre a herczeg felé fordulva.

- Kevés.

- Számszerint mennyi?

- Huszonöt rubel.

- Mutassa csak.

A herczeg elővette a huszonöt rubeles bankjegyet a mellényzsebéből s átadta Ferdyscsenkonak. Ez kibontotta, megnézte előbb az egyik, azután a másik oldaláról, végre a világosság felé tartotta.

- Nagyon különös, - szólt mintegy elgondolkozva, - miért ez a barnaság? ezek a huszonöt-rubelesek néha roppant megbarnulnak, mások pedig ellenkezőleg megfakulnak. Tessék!

A herczeg visszavette a bankjegyet. Ferdyscsenko felállt.

- Azért jöttem, hogy önt valamire figyelmeztessem; először is: nekem pénzt sohase kölcsönözzön, mert annyi bizonyos, hogy kérni fogok.

- Jól van.

- Szándéka önnek itt fizetni is?

- Hogyne.

- Nekem pedig nem szándékom; köszönöm. Én itt jobbra az első szobában lakom; látta? Legyen szíves engem mentől kevesebbszer meglátogatni; én azonban önt gyakran meglátogatom, ne féljen. Látta a tábornokot?

- Nem.

- Nem is hallotta?

- Természetes, hogy nem.

- No hát majd meglátja és meghallja; az még én tőlem is kölcsön kér. Avis au lecteur! Alázszolgája. Hát ugyan meg lehet-e élni olyan névvel, hogy Ferdyscsenko? Mi?

- Miért ne?

- Alázszolgája.

S elindult az ajtó felé. A herczeg később megtudta, hogy ez az úr készakarva játszotta azt a szerepet, hogy mindenkit csodálkozásba ejtsen az ő eredetiségével és vidámságával, de ez neki valahogy sohasem sikerült. Némelyekre még kellemetlen hatást is gyakorolt, a mi őt nagyon bántotta, hanem azért ő csak nem hagyta abba szerepét. Az ajtóban mintha valami kis sikert ért volna el, mert összeütközött egy befelé törekvő úrral; bebocsátva ezt az új és ismeretlen vendéget a szobába, hátfelől néhányszor jelentősen rákacsintott arra s így nem minden applomb nélkül távozhatott.

Az új vendég magas termetű ember volt, mintegy ötvenöt éves, vagy talán korosabb is; meglehetős testes; vörös, húsos, elégedetlen arczú, sűrű ősz szakállal, bajuszszal, nagy meredt szemekkel. Az alak elég méltóságos lett volna, ha nincs rajta valami elhanyagoltság, viseltesség, sőt piszkosság is. Ócska kabátot viselt, a melynek könyökei csaknem ki voltak már szakadva; a fehérneműje is tisztátalan, otthonos volt. Közelről pálinkabűz volt rajta észrevehető, de modora hatásra számító, kissé keresett volt s látszott rajta, hogy tiszteletet akar gerjeszteni.

Az idegen lassan közeledett a herczeghez, barátságosan mosolygott, szótlanul kezet nyújtott a herczegnek, s el nem bocsátva a megfogott kezet, néhány pillanatig a herczeg arczába nézett, mintha ismerős vonásokat kutatott volna azon.

- Ez ő, ez ő! - szólt aztán halkan, de ünnepiesen, - mintha csak ő állana előttem! Hallom, hallom, ismételve emlegetik előttem azt a felejthetetlen drága nevet s eszembe jutottak a visszahozhatatlan múltak... Myskin herczeg?

- Az vagyok.

- Ivolgin tábornok; nyugalmazott és szerencsétlen tábornok. Szabad kérdeznem apai és keresztnevét?

- Nyikolajevics Leo.

- Úgy van, úgy! Az én barátom, sőt azt lehet mondani, gyermekkori játszótársam, Petrovics Miklós fia!

- Az én apámat Lyvovics Miklósnak hivták!

- Lyvovics, - igazította ki magát a tábornok, de nem sietve, hanem teljes bizonyossággal, mint hogyha ő ezt egyáltalában nem felejtette volna el, csak véletlenül elhibázta. Leült, s a herczeget kézenfogva szintén leültette maga mellé: - Én önt az ölemben hordtam.

- Igazán? - kérdezte a herczeg, - apám már húsz éve meghalt.

- Igen, húsz éve; húsz éve és három hónapja; együtt tanultunk; én egyenesen a katonasághoz...

- Igen, apám is katona volt; hadnagy a vaszilykovszki-ezredben.

- A bjelomirszkiben. Csaknem a halálát megelőző napon tették át a bjelomirszkibe. Én is ott voltam és megáldottam őt az örök nyugalomra. Az ön mamája...

A tábornok itt megállt, mintha szomorú emlékek lepték volna meg.

- Igen, félév múlva anyám is meghalt meghülés következtében, - szólt a herczeg.

- Nem hülés következtében. Nem hülés volt az, higyjen ön nekem, öreg embernek. Hiszen én ott is jelen voltam, őt is én temettem el. Igen is a herczegné is nagyon emlékezetes nekem! Oh ifjúság! A herczegné miatt a herczeggel, a kivel pedig gyermekkori barátok voltunk, csaknem egymás gyilkosai lettünk.

A herczeg bizonyos gyanakodással kezdte vendégét hallgatni.

- Én roppant szerelmes voltam az ön szülő-anyjába még menyasszonykorában, mikor a barátom menyasszonya volt. A herczeg ezt észrevette és komor volt. Jön hozzám egy reggel hét órakor és felkelt. Csodálkozva öltözöm fel; mind a két részről néma hallgatás; én mindent értettem. Ő kihuz a zsebéből két pisztolyt. Hogy zsebkendő végiről! Tanuk nélkül. Minek volnának a tanúk, mikor öt percz alatt az örökkévalóságba küldjük egymást? Töltöttünk, kieresztettük a zsebkendőt, felállottunk, kölcsönösen egymás szívének szegeztük a pisztolyt és úgy néztünk egymás szemébe. Egyszerre mind a kettőnk szeméből zuhog a könnyzápor, kezeink megremegnek. Mindkettőnknél egyszerre, mindkettőnknél! No persze ölelkezés, versengés a nagylelkűségben. A herczeg azt kiáltja: legyen a tied; én pedig azt: de bizony a tied! Egy szóval... egy szóval... ön nálunk... fog... lakni?

- Igen, talán egy ideig, - felelt a herczeg, mintha egy kissé akadozott volna.

- Herczeg, a mama kéreti önt magához, - kiáltott be Kolya az ajtót kinyitva.

A herczeg indulni akart, de a tábornok jobb tenyerét a vállára tette s barátságosan visszanyomta őt a díványra.

- Mint atyjának igazi barátja, figyelmeztetni akarom önt, - szólt a tábornok, - én, a mint látja is, tragikus katasztrófa áldozata vagyok; de bírói itélet nélkül, elitélés nélkül! Alexandrovna Nina ritka egy asszony! Ardalianovna Varvara, a leányom, ritka egy leány! Körülményeink miatt lakókat tartunk, ez hallatlan sűlyedés! Én, a kinek kilátásom lehetett főkormányzóságra... Hanem ön nekünk mindenha kedves emberünk lesz. Pedig az én házamban most is tragédia készül.

A herczeg kérdőleg és kíváncsian nézett rá.

- Házasság, még pedig ritka egy házasság van készülőben. Egy kétes hírű nő és egy fiatalember között, a ki udvari apród lehetne. Ezt a nőt hozzák be a házamba, a hol a feleségem és leányom van. De a míg én élek, addig ide be nem jön. Lefekszem a küszöbre, hadd lépjen be rajtam keresztül. Gányával én mostan úgyszólván nem is beszélek, sőt kerülöm a vele való találkozást is. Készakarva óvom és intem önt előre; ha nálunk fog ön lakni, a nélkül is tanúja lesz mindennek. De ön az én jóbarátom fia s így nekem jogom van önben megbízni...

- Herczeg, legyen szíves bejönni a vendégszobába, - szólt be Alexandrovna Nina, a ki most már maga jelent meg az ajtóban.

- Képzeld, kedves barátom, - kiáltott fel a tábornok, - kisült, hogy a herczeget én a karomon ringattam.

Alexandrovna Nina szemrehányó tekintetet vetett a tábornokra és fürkészőt a herczegre, de egy szót sem szólt. A herczeg elindult utána, de alig ültek le a vendégszobában, s Alexandrovna Nina alig kezdett valamit a herczegnek sietve és halkan beszélni, mikor egész váratlanul a tábornok is megjelent ott. Alexandrovna Nina rögtön elhallgatott és látható bosszúsággal hajlott le a kötése fölé. Meglehet, hogy a tábornok észrevette ezt a bosszúságot, de azért tovább is megmaradt kitünő hangulatában.

- Az én jóbarátom fia, - lelkendezett, Alexandrovna Ninához fordulva, - s ily váratlanul!

- Én nem emlékszem Lyvovics Miklósra. Az az ön atyja? - kérdezte Alexandrovna Nina a herczegtől.

- Az én apám; de úgy tudom, hogy ő nem Tverjben halt meg, hanem Jeliszavetragdban, - jegyezte meg a herczeg félénken a tábornok felé fordulva; - én azt Pavliscsevtől hallottam...

- Tverjben, ha mondom, - erősíté a tábornok; - közvetlen halála előtt helyezték át, sőt még betegsége előtt, ön még nagyon kicsike volt s nem emlékezhetik sem az áthelyezésre, sem az utazásra; Pavliscsev pedig tévedhetett, jóllehet igen derék ember volt.

- Ismerte ön Pavliscsevet is?

- Ritka derék ember volt, de én meg tanuja voltam a halálnak. Én fogtam be a szemét...

- Hiszen az én apám mint fogoly halt meg, - jegyezte meg újra a herczeg, - bár sohasem bírtam megtudni, hogy miért volt vizsgálat alatt, kórházban halt meg...

- Oh, az a Kolpakov közlegény dolga miatt történt s a herczeget mindenesetre felmentették volna.

- Igen? biztosan tudja ön? - kérdezte a herczeg különös kíváncsisággal.

- Hogy tudom-e? - erősködött a tábornok; - a bíróság szétment a nélkül, hogy valamit határozhatott volna. Képtelen dolog volt az! Sőt mondhatni, hogy titokzatos: meghal Larionov törzsszázados, század-parancsnok; a herczeget kinevezik ideiglenes század-parancsnoknak; no jó! Kolpakov közlegény lopást követ el, ellopja pajtása csizmáját - és beiszsza azt! no jó! A herczeg - de jól tessék megjegyezni: az őrmester és káplár jelenlétében kérdőre vonja és vesszőzéssel fenyegeti Kolpakovot. Nagyon jó! Kolpakov bemegy a kaszárnyába, lefekszik a pricsre és egy negyedóra múlva meghal. No jó: csakhogy az eset váratlan, úgyszólván lehetetlen. Bármint álljon azonban a dolog, Kolpakovot eltemetik. A herczeg jelentést tesz és Kolpakovot kitörlik a létszámból. Azt hihetnők, hogy ezzel vége, de éppen egy félév múlva egy dandár-szemlén Kolpakov egyszerre csak ott van a második zászlóalj harmadik századában, mintha soha semmi sem történt volna vele. Ugyanazon dandárnak, ugyanazon divizionak novozemlyanszki ezredében.

- Hogyan? - kiáltott fel a herczeg egész magánkívüli állapotban a csodálkozástól.

- Nem úgy van az; tévedés! - fordult Alexandrovna Nina csaknem szomorúan a herczeghez, - mon mari se trompe.

- De kedves lelkem, könnyű azt mondani, hogy se trompe, hanem képzeld el magad is az esetet. Mindenki megdöbbent. Én magam lettem volna az első, a ki azt mondja, hogy qu'on se trompe. De szerencsétlenségre én szemtanú voltam és magam is résztvettem a komissióban. Az összes szemtanúk azt bizonyították, hogy ez tökéletesen ugyanaz a Kolpakov közlegény, a

kit azelőtt egy félévvel rendes katonai parádéval, dobszó mellett eltemettek. Az eset valóban ritka, úgyszólván lehetetlen, ezt én magam is beismerem, de...

- Papa, magának már felterítettek az ebédhez, - szólt a szobába belépett Ardalionovna Varvara.

- Áh, ez derék, pompás! Éhes is vagyok már... Hanem az eset - azt lehet mondani - lélektani...

- A leves megint elhül, - szólt Varvara türelmetlenül.

- Rögtön, rögtön - dörmögött a tábornok, kimenve a szobából, - „s minden kutatás ellenére" - hallatszott még a folyosóról.

- Ha ön nálunk marad, akkor sokat meg kell majd bocsátania Alexandrovics Ardalionnak, - mondá a herczegnek Alexandrovna Nina; - különben ő nem sokat fog önnek alkalmatlankodni; ebédelni is egyedül szokott. Ön bizonyosan jól tudja, hogy mindenkinek van valami gyengéje... és sajátsága s azoknak talán még több, a kik másokra ujjal mutogatnak. Egyre kérem nagyon: ha férjem azért talál önhöz fordulni, hogy fizessen a szállásért, mondja neki, hogy már nekem fizetett. Vagyis: ha Alexandrovics Ardalionnak adna ön valamit, az önre nézve mindegy, az azért csak fizetésszámba menne; épp csak a pontosság és rend érdekében kérem... Mi az Varja?

Varja visszajött a szobába s szó nélkül átadta anyjának a Filippovna Násztászja arczképét, Alexandrovna Nina megrázkódott s először bizonyos félénkséggel, majd keserű érzéssel nézte azt egy ideig. Végre kérdőleg nézett Varjára.

- Ma kapta ajándékba, ő tőle magától, - mondá Varja, - s ma este véglegesen határoznak.

- Ma este! - ismételte kétségbeesetten de halkan Alexandrovna Nina; - mit tehetünk? úgy látszik, hogy itt már nincs se kétség, se remény: ezzel az arczképpel minden el van határozva... De hát maga Gánya mutatta ezt meg neked? - tette hozzá csodálkozva.

- Tudja mama, hogy mi már csaknem egy hónap óta nem szólunk egymáshoz. Ptyiczÿntől tudok mindent; az arczkép pedig az asztal mellett a földön hányódott; onnan vettem fel.

- Herczeg, - fordult oda Alexandrovna Nina, - valamire akarom önt kérni (azért is kérettem ide voltaképpen), régóta ismeri ön az én fiamat? Ő azt mondta, ha nem csalódom, hogy ön csak ma érkezett meg valahonnan.

A herczeg röviden elmondott egyet-mást magáról.

- Én nem akarok Ardalionovics Gavrila dolgai iránt inquisitiót tartani, midőn önhöz fordulok, - jegyezte meg Alexandrovna Nina, - ebben a tekintetben nyugodt lehet. Ha van olyasvalami, a mit ő maga nem akar nekem bevallani, azt én nem akarom ő nélküle kitudni. Én csak azért fordulok önhöz, mert Gánya az imént az ön jelenlétében, aztán a mikor ön elment, s én ön felől kérdezősködtem, azt mondta: „ő mindent tud, nem kell vele czeremóniázni". Hát mit jelent ez? Vagyis én szeretném tudni, hogy mily mértékben...

Ebben a pillanatban belépett Gánya és Ptyiczÿn; Alexandrovna Nina azonnal elhallgatott. A herczeg mellette maradt a széken. Varja pedig félre állt; Filippovna Násztászja képe a legláthatóbb helyen Alexandrovna Nina előtt, ennek dolgozó-asztalán feküdt. Gánya meglátván az arczképet, összeszorította szemöldökét, bosszúsan felkapta azt az asztalról s a maga íróasztalára dobta, a mely a szoba másik végén állt.

- Ma? Gánya? - kérdezte Alexandrovna Nina.

- Mit ma? - rezzent fel Gánya, aztán rögtön nekiesett a herczegnek: - á, ön tehát már itt is... De végre is: mi ez önnél? betegség vagy mi? Nem bír magán uralkodni? De értse meg már egyszer ecxellenciád...

- Én vagyok a hibás, Gánya, és senki más, - vágott közbe Ptyiczÿn.

Gánya kérdőleg nézett rá.

- De jobban is van ez így, Gánya; s annál inkább, mert egyfelől a dolognak véget vetünk, - motyogott Ptyiczÿn s leült félre egy székre, kivett a zsebéből egy czeruzával beírt papirost s elkezdte azt figyelmesen nézni. Gánya csak állt sötét arczczal és nyugtalanul várta a családi jelenetet. Eszébe sem jutott, hogy a herczegtől bocsánatot kérjen.

- Ha már mindennek vége van, akkor természetesen igaza van Petrovics Ivánnak, - szólalt meg Alexandrovna Nina; - ne légy oly sötét és ne bosszankodjál Gánya, én semmi olyast nem kérdezek, a mit magadtól nem akarsz megmondani s biztosítlak, hogy én teljesen belenyugszom mindenbe; légy oly szíves, ne nyugtalankodjál.

Mindezt úgy mondta, hogy fel sem nézett kézimunkájáról s úgy látszott, hogy csakugyan nyugodt. Gánya csodálkozott, de óvatosan hallgatott s anyjára nézett, mintegy azt várva, hogy az teljesen kibeszélje magát. A házi jelenetekkel már torkig volt; Alexandrovna Nina észrevette ezt az óvatosságot s keserű mosolylyal tette még hozzá:

- Te még mindig kétkedel és nem hiszel nekem; ne félj; nem lesz sem sírás, se kérés, mint azelőtt, legalább az én részemről nem. Minden kívánságom csak az, hogy te boldog légy s te ezt jól tudod; én megadtam magam a sorsnak; szívem mindig veled lesz, akár együtt maradunk, akár elválunk. Magától értetődik, hogy én csak magamról beszélek; de a hugodtól nem kívánhatod ugyanezt...

- Ah, hát megint ő! - kiáltott fel Gánya gúnyosan, és gyűlölettel nézve hugára; - kedves anyám: esküszöm újra aziránt, a mire már egyszer szavamat adtam: soha és senkinek meg nem engedem, hogy anyámat bántsa, a míg itt vagyok, a míg élek. Bárkiről legyen szó, én mindig a legmélyebb tisztelettel leszek iránta; bárki legyen is az, a ki küszöbünket átlépi...

Gánya annyira megörült, hogy csaknem békülő hangulattal, csaknem szeliden nézett anyjára.

- Én nem is féltettem magamat Gánya, azt jól tudod; én nem magam miatt nyugtalankodtam és gyötrődtem az egész idő alatt. Azt hallom: ma minden eldől. Mi az, a mit elhatároztok?

- Ő megigérte, hogy ma este az ő lakásán végképpen nyilatkozni fog az iránt: beleegyezik-e vagy sem? - felelt Gánya.

- Csaknem három hete már, hogy erről a dologról nem beszéltünk, s ez jobb is volt. Most, mikor már mindennek vége, én csak egy kérdést bátorkodom tenni: hogyan tudta ő neked beleegyezését adni, sőt téged a fotografiájával megajándékozni, mikor te őt nem szereted? Vagy talán te őt, a ki olyan... olyan...

- Olyan sokat tapasztalt?

- Nem úgy akartam magam kifejezni. Hát talán te őt annyira félre tudtad vezetni?

Ebből a kérdésből egyszerre váratlan ingerültség hangzott ki. Gánya várt és gondolkozott néhány pillanatig, aztán nem titkolva gúnyos hangulatát, megszólalt:

- Anyám megint elragadtatta magát s nem bírta magát türtőztetni s így kezdődtek nálunk eddig is a kellemetlenkedések. Anyám azt mondta: nem fog se kérdezni, se szemrehányásokat tenni s ime: már elkezdte. Jobb, ha abbanhagyjuk; igazán hagyjuk abba, hiszen ez volt anyám szándéka is... én soha semmiért el nem hagyom önt; más ember legalább is megszöknék ilyen

testvértől; ni hogy néz rám most is! Vessünk véget a dolognak. Én már majdnem megőrültem. S honnan tudja anyám, hogy én félrevezetem Filippovna Násztászját? A mi pedig Varját illeti, hát a hogy neki tetszik s ezzel vége! Most már aztán egyszersmindenkorra legyen vége!

Gánya minden szónál ingerültebb lett és czél nélkül járt-kelt a szobában. Ilyen beszélgetések mindig eleven sebet érintettek a család minden tagjánál.

- Én megmondtam, hogy ha az ide eljön, én innen elmegyek, és én megtartom szavamat, - szólt Varja.

- Csupa makacsságból, - kiáltott fel Gánya, - csupa makacsságból nem akarsz férjhez se menni. Mit fintorgatod rám az orrod? Fütyülök én a kegyed véleményére, Ardalionovna Varvara; ha tetszik, hajtsa végre szándékát akár rögtön is. Hogyan? ön el akar menni, herczeg? - kiáltott a herczegre, meglátván, hogy az felkelt a helyéről.

Gánya hangjából már oly fokú ingerültség hallatszott, a melynek maga az ingerültségben levő ember már örülni szokott, minden tartózkodás nélkül, sőt csaknem növekedő élvezettel adva át magát annak, bármire vezesse is az. A herczeg vissza akart fordulni az ajtóban, hogy valamit feleljen, de látva sértegetőjének beteges arczkifejezéséből, hogy itt már csak az a csöpp hiányzik, a melytől csordultig telik a pohár, megint kifelé fordult és elment. Néhány pillanat múlva hallotta a vendéglátó szobából kihangzó szavakból, hogy az ő távozta után a beszélgetés hangosabb és őszintébb lett.

A herczeg egy termen keresztül kiment az előszobába, onnan a folyosóra, aztán be a szobájába. Elhaladva a lépcsőre nyiló ajtó előtt észrevette, hogy az ajtó mögött valaki minden erejéből igyekszik becsengetni; de úgylátszik: a csengetyűnek valami baja volt, mert csak mozgott és hangot nem adott. A herczeg félrehúzta a tolózárt, kinyitotta az ajtót - és hátrahőkölt, összerezzent a nagy csodálkozástól. Filippovna Násztászja állott előtte. Mindjárt ráismert az arczkép után. A hölgy szemei szikráztak a bosszúságtól, mikor meglátta a herczeget; gyorsan belépett az előszobába, vállával félrelökte a herczeget s lehányva magáról a bundát, haragosan szólt hozzá:

- Ha rest vagy a csengetyűt megcsinálni, legalább ott ülhetnél az előszobában, mikor valaki jön. No, most meg elejtetted a bundámat, te kuka!

A bunda tényleg a földön hevert; Filippovna Násztászja nem várta be, míg a herczeg azt róla leveszi, odadobta azt neki, a nélkül, hogy ránézett volna hátfelől, s a herczeg nem ért rá azt megkapni.

- Az ilyet rögtön el kellene kergetni. Mars, jelents be!

A herczeg valamit mondani akart, de annyira megzavarodott, hogy nem talált szavakat s az időközben a földről felvett bundával együtt bement a vendéglátóba.

- No most meg bundával megy be. Minek viszed azt a bundát? Hahaha! Megőrültél?

A herczeg visszafordult s úgy nézett Filippovna Násztászjára, mint egy kapubálvány; mikor az elnevette magát, ő is nevetni kezdett, de a nyelve még mindig nem forgott. Az első pillanatban, mikor kinyitotta Filippovna Násztászja előtt az ajtót, sápadt volt, most pedig egészen vörös.

- De miféle hülye ez? - kiáltott fel bosszúsan Filippovna Násztászja szinte toporzékolva a lábával. - No, hova mégy már? hát kit fogsz bejelenteni?

- Filippovna Násztászját, - motyogott a herczeg.

- Honnan ismersz te engem? - kérdezte az gyorsan. - Én téged sohasem láttalak. Eredj, jelents be... Micsoda kiabálás az ott?

- Vitatkoznak, - felelt a herczeg és bement a vendéglátóba.

Meglehetősen válságos pillanatban ért be: Alexandrovna Nina éppen azon a ponton volt, hogy egészen elfelejtse, hogy ő „mindenbe belenyugodott": védelmezte Várját. Várja pártján volt Ptyiczÿn is, a ki már elvégezte az írás nézését. Várja maga sem hagyta magát, mert éppen nem szokott megijedni a maga árnyékától; pedig a bátyja gorombaságai minden szónál élesebbek és kíméletlenebbek lettek. Ilyen esetekben Várja rendesen elhallgatott s csak szótlanul, gúnyosan nézett bátyjára. Ez a manőver - a mint ő azt már tudta - képes volt bátyját a szélsőségekig kergetni. Ily válságos pillanatban lépett be a herczeg, jelentve, hogy:

- Filippovna Násztászja.

IX.

Általános elnémulás fogadta a herczeg szavait. Mindnyájan úgy néztek a herczegre, mintha nem értették volna - és nem is akarnák megérteni. Gánya megmeredt az ijedelemtől.

Filippovna Násztászja megjelenése különösen ebben a pillanatban a legkülönösebb, a legváratlanabb meglepetés volt. Már az az egy, hogy Filippovna Násztászja ezúttal tette első látogatását; eddig annyira büszke volt, hogy a Gányával folytatott ismerkedése közben még csak nem is czélzott arra, hogy szeretne ennek családjával megismerkedni s a legutóbbi időkben sem említette meg a Gánya családját, mintha az egyáltalában nem is lett volna a világon.

Gánya részben örült is annak, hogy erről a tárgyról nem kellett beszélni, de szívében mégis felrótta ezt a büszkeséget. Mindenesetre inkább gunyolódást várt Filippovna Násztászjától a családjára nézve, mint azt, hogy a szép hölgy ilyen látogatást tegyen; Gánya bizonyos volt benne, hogy Filippovna Násztászja mindent tud, a mi otthon a családban történik az ő házassági tervüket illetőleg és hogy mily szemmel nézik ezt a házasságot a családtagok. A mai látogatás pedig, ma, az arczkép ajándékozása után, a Filippovna Násztászja születése napján, azon a napon, melyre a végleges határozat kitüzve volt, csaknem magát a határozatot jelentette.

A zavar, a melylyel a herczegre mindnyájan néztek, nem tartott sokáig; megjelent maga Filippovna Násztászja s belépve a szobába, a herczeget egy kissé megint félre lökte.

- No, csakhogy végre bejuthattam... miért kötik el a csengetyűt? - szólt vidáman s kezet nyújtott az eléje rohant Gányának. - Miért van önnek ilyen meglepett arcza? Mutasson be kérem.

A sodrából végképp kijött Gánya legelébb Várjának mutatta be őt s a két nő, mielőtt kezet fogott volna, különös tekintetet váltott egymással. Különben Filippovna Násztászja nevetett és vidámságot tettetett; de Várja nem akarta magát tettetni és sötéten, mozdulatlanul nézett; még a legegyszerűbb udvariasságtól megkövetelt mosoly se volt ajkán látható. Gánya megdermedt: kérlelésre már nem volt idő, hát oly fenyegető pillantást vetett Várjára, hogy ez ebből a pillantásból megértette, mit jelent a bátyjára nézve ez a percz. Erre, úgy látszott, engedni akart bátyjának, s alig-alig rámosolygott Filippovna Násztászjára. (Még mindig nagyon szerették egymást a családtagok.) A hibát némileg helyrehozta Alexandrovna Nina, a kit a teljesen megzavarodott Gánya a huga után mutatott be. De alig kezdte rá Alexandrovna Nina a „rendkívüli szerencsének való örvendezését", Filippovna Násztászja a nélkül, hogy végighallgatta volna

őt, hirtelen Gányához fordult s leülve (a nélkül, hogy megkínálták volna vele) egy kis díványra, az ablak mellé, így szólt:

- Melyik az ön szobája? És... és hol vannak a lakók? Mert hiszen önök lakókat tartanak?

Gánya szörnyen elpirult s valamit motyogott, de Filippovna Násztászja félbeszakította őt:

- Hol lehet itt lakókat tartani? Hiszen önnek magának sincsen szobája. Aztán van abból valami haszon? - fordult Alexandrovna Ninához.

- Sok bajjal jár, - felelt az; - de természetes, hogy van belőle haszon. Különben mi csak...

De Filippovna Násztászja már megint nem figyelt oda, hanem Gányára nézett, nevetett és így szólt:

- Milyen arcza van magának! Istenem, ha látná most magát!

Gánya arcza még jobban elváltozott; megdermedtsége, komikus, félénk zavara hirtelen eltünt, de rendkívül elhalványult; ajka görcsösen vonaglott; szótlanul, mereven, haragosan nézett Filippovna Násztászja szeme közé, a ki még mindig nevetett.

Filippovna Násztászja megjelenésétől a herczeg is csaknem elnémult. Egyszerre csak majdnem rémülten, gépiesen előre lépett.

- Igyék egy pohár vizet, - súgta Gányának, - ne nézzen úgy!

Látnivaló volt, hogy ezt minden utógondolat, minden számítás nélkül mondta, de szavai rendkívüli hatást gyakoroltak. Úgy látszott, hogy Gánya dühe most egészen a herczeg ellen fordult; megfogta a herczeg vállát és szótlanul, bosszút lihegve, gyűlölettel nézett rá, mintha nem bírt volna szóhoz jutni. Általános izgalom állott be, sőt Alexandrovna Nina egy önkéntelen kiáltást is hallatott. Ptyiczÿn nyugtalanul lépett előre, Kolya és Ferdyscsenko megjelentek a küszöbön és meglepetve állottak meg az ajtónál, csak az egy Várja nézett oly kelletlenül, mint előbb, de mindenre figyelt. Nem ült le, hanem félre állott anyja mögé s karjait mellén összefonta.

De Gánya mihamar magához tért és idegesen felkaczagott.

- Hát maga, herczegem, talán orvos vagy mi? - kiáltott fel tőle telhetőleg vidáman; - szinte megijesztett; Filippovna Násztászja engedje meg, hogy bemutassam kegyednek ezt a páratlan egyént, jóllehet én is csak reggel óta ismerem.

Filippovna Násztászja zavartan nézett a herczegre.

- Herczeg? Ez az úr herczeg? képzeljék: én meg az imént az előszobában inasnak néztem és beküldtem, hogy jelentsen be. Hahaha!

- Nem baj, nem baj, - szólt közbe Ferdyscsenko, gyorsan előre kerülve és örülve annak, hogy már nevetni kezdenek; nem baj, si non e vero...

- Sőt majd összeszidtam önt, herczeg. Bocsásson meg, kérem. Hát maga mit keres itt ilyen időben, Ferdyscsenko? Én legalább abban a reményben voltam, hogy önt nem találom most itt. Kicsoda? miféle herczeg? Myskin? - kérdezte azután Gányától, a ki azalatt még mindig vállánál fogta a herczeget, s ezt bemutatta:

- Egyik lakónk, - mondá Gánya.

Látnivaló volt, hogy a herczeget úgy mutatták be, mint valami ritkaságot (és olyat, a ki igen kapóra van itt, hogy a ferde helyzetből az ő révén kikászolódjanak), sőt a herczeg világosan hallotta is a „hülye” szót, a melyet mögötte suttogva ejtett ki valószínüleg Ferdyscsenko, mintegy magyarázatul Filippovna Násztászja számára.

- Mondja: miért nem világosított fel, a mikor az imént oly szörnyen... csalódtam az ön személyét illetőleg? - folytatta Filippovna Násztászja, a lehető legtermészetesebb módon tetőtől talpig végig nézegetve a herczeget s türelmetlenül várva a feleletet, mintha teljesen biztosra venné, hogy a felelet oly buta lesz, a melyet lehetetlen majd nevetés nélkül megállni.

- Egészen elbámultam, hogy oly váratlanul megláttam kegyedet, - motyogott a herczeg.

- De honnan tudta ön, hogy az én vagyok? Hol látott ön engem azelőtt? De csakugyan, mintha én is láttam volna valahol! S ha szabad kérdeznem, miért vált ön az imént olyan kőbálványnyá? Mi van énrajtam olyan meglepő?

- No csak, no! - helytelenkedett tovább Ferdyscsenko - csak rajta! Uramisten, milyen dolgokat tudnék én ilyen kérdésekre felelni! No hát no! Oh, de mamlasz vagy, herczegem!

- A maga helyén én is tudnék mit felelni, - nevetett a herczeg Ferdyscsenkora. - Nemrégen igen meglepett engem a kegyed arczképe, - folytatta aztán Filippovna Násztászjához fordulva, - aztán beszéltünk kegyedről Jepancsinéknál... reggel pedig, még mielőtt Szent-Pétervárra megérkeztünk volna, sokat beszélt kegyedről a vasúton Rogozsin Parthén; s abban a pillanatban is, mikor az ajtót kinyitottam kegyednek, éppen kegyedre gondoltam s akkor egyszerre csak ott áll előttem!

- De hogy’ ismert meg?

- Az arczkép után és...

- És?

- És még azért is, mert éppen ilyennek képzeltem kegyedet... Én is mintha láttam volna már valahol.

- Hol, hol?

- Mintha láttam volna valahol a szemeit... de ez lehetetlen. Én csak úgy... Én soha sem jártam itt életemben. Talán álmomban...

- Ejha, herczeg! - kiáltott fel Ferdyscsenko, - visszavonom azt, hogy si non e vero... Egyébiránt... mindez csak gyermeteg ártatlanság, - tette hozzá szánakozva.

A herczeg nyugtalanul és gyors lélekzetvétellel beszélt. Rendkívül izgatott volt. Filippovna Násztászja kíváncsian nézett rá, de már nem nevetett. Ebben a pillanatban új, hangos szó hallatszott s Filippovna Násztászja s a herczeg körül összeverődött csoporton maga a család feje, Ivolgin törte át magát s megállott Filippovna Násztászja előtt. Frakkban, tiszta ingben volt, bajusza meg volt festve.

Ezt már nem viselhette el Gánya.

Hiú és önző volt a bosszúállásig és a hipochondriáig; az utóbbi két hét alatt folytonosan keresett valami pontot, a melyre támaszkodva nemesebb és jóravalóbb színben tüntethette volna fel magát; érezte, hogy a megkezdett úton még csak tapogatódzva jár s talán nem is lesz képes azon végighaladni, kétségbeesésében otthonn, a hol zsarnokoskodhatott, teljes féktelenkedésre határozta el magát, de Filippovna Násztászja előtt, a ki őt kihozta sodrából és kegyetlenül uralkodott most fölötte, nem mert az utolsó pillanatig színt vallani; megtudta, hogy őt Filippovna Násztászja „türelmetlen koldus”-nak hítta; megesküdött, hogy ezért majd kegyet-

lenül megbosszúlja magát, egyidejüleg pedig gyerekesen törte azon a fejét, hogy mindent elsimítson s az ellentéteket kiegyenlítse - és mindezekhez most még ezt a keserű poharat is ki kelljen ürítenie, kivált pedig ilyen pillanatban! Még egy váratlan és a lehető legkellemetlenebb megkísértetés olyan hiú embernek, mint ő: a szégyenkezés az édesatyja miatt! „Hát felér-e mindezzel a majdani jutalom?" gondolta Gánya ebben a pillanatban. Ebben a perczben előtte állott mindaz, a mit az utóbbi két hónap alatt csak álmában látott, mint rémképeket s a szégyenkezés hidegével és melegével fagyasztotta és égette őt, hogy végre megtörtént a találkozás az ő szülői és Filippovna Násztászja közt. Gánya néha, mintha magamagát ingerelni és bosszantani akarta volna, maga elé képzelte apját az esküvő czeremóniájánál, de sohasem bírta végére vinni az elképzelt jelenetet, hanem mihamar kiverte azt fejéből. Meglehet, hogy túlozta ezt a bajt, de a hiú emberekkel ez mindig így szokott lenni. Az utóbbi két hónap alatt ráért mindent átgondolni és elhatározni s megfogadta, hogy egy időre apját valahogy eldugja, sőt még Szent-Pétervárról is eltuszkolja valahová, akár egyezik ebbe anyja, akár nem. Tíz perczczel azután, hogy Filippovna Násztászja bejött, Gánya annyira zavart volt, hogy végképpen megfeledkezett annak a lehetőségéről, hogy Alexandrovics Ardalion is megjelenhetik a színen s nem tett elővigyázati intézkedéseket. S ime: a tábornok itt van, valamennyiök előtt, még pedig egész ünnepies színben, frakkban és éppen abban a pillanatban, mikor Filippovna Násztászja „csak az alkalmat keresi arra, hogy őt és családja tagjait kigunyolja" (erről Gánya meg volt győződve). Különben miért is tette volna ezt a látogatást, ha nem ezért? Már eddig is látható volt ez: a családanya és a házi kisasszony oldalt ültek, mintha nem is tartoznának a társasághoz, s Filippovna Násztászja mintha egészen elfelejtette volna, hogy azok ő vele egy szobában együtt vannak... S ha így viseli magát, akkor bizonyára valami czélja van.

Ferdyscsenko megfogta a tábornokot és bemutatta.

- Ivolgin Alexandrovics Ardalion, - szólt maga a tábornok, méltósággal meghajtva magát és mosolyogva tette hozzá: - szerencsétlen vén katona és családapa, a mely család boldognak érzi magát abban a reménységben, hogy keblére zárhat ilyen gyönyörű...

Nem fejezte be. Ferdyscsenko hamarosan széket tolt alá s a tábornok, a ki a jelenlegi ebéd utáni időben kissé gyengén állott a lábán, csak úgy lelottyant a székre, a mi különben őt egy csöppet sem zavarta. Egyenesen szembe ült Filippovna Násztászjával s kellemeztető udvariassággal, lassan és hatásra számítva emelte ajkaihoz annak ujja hegyeit. A tábornokot egyáltalában igen nehéz volt zavarba hozni. Külseje, nem tekintve némi rendetlenséget, elég illedelmes volt, a mit ő maga nagyon jól tudott. Régebben igen jó társaságokban is megfordult, a melyekből csak két-három év óta volt kizárva. Ettől kezdve adta át magát nagyobb szorgalommal némely gyengeségének; de fesztelen és kellemes modora azért megmaradt. Filippovna Násztászja, a mint látszott, nagyon megörült Alexandrovics Ardalion megjelenésének, a kiről természetesen már eddig is sokat hallott.

- Hallottam, hogy a fiam... - kezdte Alexandrovics Ardalion.

- Igen, az ön fia! Derék egy papa maga is! Miért nem mutatja magát sohasem nálam? Mi az: maga búvik el úgy, vagy a fia dugja el? Ön már bátran megjelenhetne én nálam, senkit sem kompromittálna.

- A tizenkilenczedik század gyermekei és ezek szülői... - kezdte megint a tábornok.

- Filippovna Násztászja, - szólt közbe Alexandrovna Nina, - bocsássa el kérem egy pillanatra Alexandrovics Ardaliont; dolga van.

- Hogy elbocsássam? Oh pedig én olyan sokat hallottam felőle s oly régóta szerettem volna vele megismerkedni. S micsoda dolga lehet neki? Hiszen ő penzionátus generális. Ugy-e tábornok, hogy nem megy el, nem hagy itt engemet?

- Szavamat adom, hogy ő meg fogja kegyedet látogatni, de most szüksége van egy kis pihenésre.

- Alexandrovics Ardalion! azt mondják, hogy önnek pihenésre van szüksége! - szólt kellet-lenül és gúnyos fintorral Filippovna Násztászja, mint egy elkényeztetett kis lány, a kinek el-viszik a játékát. A tábornok pedig mintha csak készakarva bolondabbá akarta volna tenni a helyzetet.

- Barátom, kedves barátom! - szólt szemrehányó hangon és ünnepies mozdulattal fordult a felesége felé, miközben kezét a szívére tette.

- Maga nem megy el innen, édesanyám? - kérdezte Várja hangosan.

- Nem, Várja, én bevárom a végét.

Lehetetlen, hogy Filippovna Násztászja ne hallotta volna ezt a kérdést és feleletet, de attól még mintha nagyobb lett volna a kedve. Újra elhalmozta a tábornokot kérdésekkel s a tábor-nok néhány pillanat múlva a legemelkedettebb hangulatban volt s a jelenvoltak hangos kaczagása mellett csak úgy szónokolt.

Kolya megrántotta a herczeg kabátja szárnyát.

- Vigye el ön valahogy'! Nem lehet? Kérem! S a szegény fiú szemében a méltatlankodás könnyei csillogtak. - Oh, átkozott Gánya! - tette hozzá magában.

- Jepancsin Fjodorovics Ivánnal én tényleg nagy barátságban voltam, - áradozott a tábornok Filippovna Násztászja kérdéseire. - Én, ő és a boldogult Myskin Nyikolajevics Leo herczeg, a kinek fiát én húsz évi elválás után ma öleltem újra keblemre, elválhatatlanok voltunk: Atos, Portos és Aramis. De fájdalom: az egyik már sírban van, megölve rágalomtól és golyóktól, a második itt áll kegyed előtt s még küzd a rágalmak s golyók ellen - -

- A golyók ellen! - kiáltott fel Filippovna Násztászja.

- Igen, a golyók itt vannak mellemben; Karsz mellett kaptam és időváltozásoknál mindig érzem őket. Minden egyéb tekintetben filozófus vagyok; járok, kelek, sétálok, dominózom a magam kávéházában, mint egy félrevonult bourgeois s olvasom az Indépendance-t. Hanem a mi Portosunkkal, Jepancsinnal végképpen végeztem egy história folytán, a mely velem ezelőtt három évvel egy öleb miatt történt a vasúton.

- Öleb? Mi lehetett az? - kíváncsiskodott Filippovna Násztászja. - Egy ölebbel? még pedig vasúton? - révedezett Filippovna Násztászja, mintha valamire vissza akarna emlékezni.

- Oh, nagyon bolond história, nem érdemes elmondani... Bjelokonszkája herczegnő gouvernanteja, mistriss Smidt... de mondom, nem érdemes róla beszélni.

- De mindenesetre mondja el! - szólt Filippovna Násztászja vidáman.

- Még én sem hallottam, - jegyezte meg Ferdyscsenko, - C'est du nouveau.

- Alexandrovics Ardalion, - hangzott fel újra az Alexandrovna Nina könyörgő szava.

- Papa! valaki keresi, - kiáltott fel Kolya.

- Bolondos história s két szóval el lehet mondani, - kezdte a tábornok önelégült hangon, - ezelőtt két évvel, igen! kevés híján éppen annyi, hogy megnyitották a z-i vasutat; én (már

polgári ruhában) egy reám nézve igen fontos ügyben utaztam; megváltom az első osztályú jegyet, beülök, rágyujtok. Vagyis folytatom a szivarozást, mert már előbb rágyujtottam. Magam vagyok a szakaszban. A dohányzás nincs eltiltva, de megengedve sincs; szokás szerint úgy félig-meddig meg van engedve, persze: ez attól is függ, hogy micsodás az utas. Az ablakok is le vannak bocsátva. Egyszerre csak a harmadik csengetésnél bejön két hölgy egy ölebbel s helyet foglalnak szemben én velem; egy kicsit megkéstek; az egyik nagyon czifrán van öltözve, világos galambszín ruhába; a másik egyszerűbben, fekete selyembe, kis köpenykével. Elég csinosak, előkelően viselik magukat, angolul beszélnek. Én persze tovább szivarozom. Vagyis abban akartam hagyni, de folytattam a szivarozást, mert az ablak nyitva volt. Az öleb a galambszín ruhás hölgy térdein fekszik; csöpp kis állat, akkora, mint az öklöm; egészen fekete, csak a mancsai fehérek; igazi ritkaság. A nyakláncza ezüstből van, a mire jelmondat van bevésve. Én ülök magamnak. Csak úgy látom, hogy a hölgyek haragszanak az én szivarom miatt. Az egyik egy teknős-béka-foglalatú lorgnette-tel néz rajtam végig. Én csak ülök magamnak, mert ők egy szót se szólnak. Ha szóltak volna, figyelmeztetnek, megkérnek, hát más, hiszen arra való az embernek a nyelve. De hallgatnak. Egyszerre csak - és ez, mondhatom, minden előleges figyelmeztetés nélkül, mintha csak megbolondultak volna, - a galambszínű kikapja a kezemből a szivart és ki az ablakon! A vonat repül, én csak eltátom a számat. Vad asszony; valóságos vad asszony, pedig csinos gömbölyű teremtés, szőke, piros (egy kissé nagyon is piros) asszony s csak úgy szikrázik már a szeme. Én a nélkül, hogy egy hangot is szóltam volna, rendkívüli udvariassággal, a legtökéletesebb udvariassággal, hogy úgy mondjam: a legfinomabb udvariassággal két ujjam közé csipem az ölebet, gyöngéden megfogom a hátánál fogva és kidobom az ablakon a szivar után. Csak egy vakkantás hallatszott. A vonat tovább repül...

- Bravo! bravo! - kiáltott Ferdyscsenko, - még Ptyiczÿn is elmosolyodott, a kinek pedig szintúgy kellemetlen volt a tábornok megjelenése; sőt Kolya is nevetett és bravot kiáltott.

- S nekem igazam volt! - folytatta hévvel a diadalmaskodó tábornok, - mert ha a szakaszokban meg van tiltva a szivarozás, akkor a kutyák hordozása még inkább.

- Bravo, papa! - kiáltott Kolya diadallal, - nagyszerű! Én is úgy tettem volna, én is!

- Hát az úrhölgy? - kérdezte Filippovna Násztászja türelmetlenül.

- Az? Nos, éppen itt következik a kellemetlenség, - folytatta a tábornok, szemöldökét összerántva; - a nélkül, hogy egy szót szólt volna, a legkisebb előleges figyelmeztetés nélkül, platy! pofon vágott. Vad asszony, tökéletesen vad asszony.

- És ön?

A tábornok lesütötte szemét, felhuzta szemöldökét, vállát, összecsücsörítette ajkát, szétterpesztette karjait s kis szünet múlva így szólt:

- Én is megfeledkeztem magamról.

- És nagyon? nagyon?

- Isten bizony nem nagyon. Skandalum lett belőle, de az se nagy. Én csak egyszer ütöttem szét, egyesegyedül azért, hogy elhárítsam magamtól azt a hölgyet. De az ördögnek is benne volt a keze: kisült, hogy a galambszín-ruhás egy angol nő, gouvernante, vagy valami afféle a Bjelokonszkája herczegnő házánál, a feketeruhás pedig a legidősebb Bjelokonszkája herczegkisasszony, egy körülbelül harminczötéves aggszűz. Az pedig köztudomású, hogy Jepancsin tábornokné milyen viszonyban van a Bjelokonszkijakkal. Valamennyi herczegnő elájult; könnyek, gyász a favorit ölebért, hat herczegnő jajveszéklése, az angol hölgy jajveszéklése, - valóságos drámai előadás! Nos, persze hogy vezeklési látogatást tettem, bocsánatot kértem,

levelet írtam; nem fogadtak el sem engem, sem a levelet; Jepancsinékkal összevesztem, kizártak, elkergettek.

- De engedjen meg, - kérdezte egyszerre Filippovna Násztászja, - hogy' lehet az: ezelőtt öt-hat nappal olvastam az Indépendanceban - én is mindig olvasom az Indépendance-t - egy egészen ilyen történetet. De határozottan, szóról-szóra ilyet. A história egy rajnavidéki vasúton történt egy franczia úrral és egy angol hölgygyel; éppúgy kidobták az ablakon a szivart is, a kutyát is és éppen az lett a vége, a mi önnél. Még a ruha is világos galambszínű.

A tábornok rémségesen elpirult, elpirult Kolya is és két kezébe szorította a fejét; Ptyiczÿn gyorsan elfordult. Csak Ferdyscsenko hahotázott úgy, mint eddig is. Gánya eddig is, most is némán szenvedett.

- Biztosítom kegyedet, - motyogott a tábornok, - hogy én velem is az az eset történt...

- A papának csakugyan volt kellemetlensége Smidt mistressel, a Bjelokonszkijék angol nevelőnőjével én emlékszem rá, - szólt közbe Kolya.

- Hogyan? szóról-szóra ilyen kellemetlensége? egy és ugyanazon történet Európa két végén, a mely történet a részletekben is megegyezik egészen a világos galambszínű ruháig? - évődött irgalom nélkül Filippovna Násztászja; - majd elküldöm ide az *Independance Belge* illető számát.

- De tessék megjegyezni, - erősködött még mindig a tábornok, - hogy én velem két évvel régebben történt...

- Nos, ez csakugyan változtat valamit a dolgon.

Filippovna Násztászja úgy kaczagott, mint egy hiszterikus.

- Apám, kérem: legyen szíves kijönni egy szóra, - szólt Gánya remegő, gyötredelmes hangon, miközben gépiesen megfogta az apja vállát. Szemében szertelen gyűlölet lobogott.

Ebben a pillanatban rendkívül erős csengetés hallatszott az előszobában. Olyan csengetés, a milyennel le szokták szakítani a csengetyű drót-zsinórját. Valami rendkívüli látogatás jöhetett. Kolya kiszaladt, hogy kinyissa az ajtót.

X.

Az előszobában egyszerre rendkívüli zaj támadt, az elfogadó szobából úgy tetszett, hogy kívülről több ember jött be s még egyre jönnek. Egyszerre többen beszéltek és lármáztak; beszéltek és lármáztak a lépcsőn is, a melyre az előszoba ajtaja nyilt s a mely ajtót - úgy látszott - most be se zártak. Igen különös egy látogatás jelentkezett. Mindnyájan összenéztek; Gánya a terembe sietett, de már oda is bejött néhány ember.

- Á, hát itt van a Judás! - kiáltott egy hang, a mely a herczeg előtt nem volt ismeretlen, - jó napot Gánya, te semmiházi!

- Ő az, ő, - erősítette egy másik hang.

A herczeg nem kételkedett tovább; az egyik hang a Rogozsiné volt, a másik a Lyebegyevé.

Gánya szinte bután állt a vendéglátó szoba küszöbén és szótlanul nézett s engedte bejönni a jövevényeket, számszerint mintegy tizenkét embert. A társaság a lehető legvegyesebb volt s ezenkívül szertelenül illetlen. Némelyike úgy jött be, a mint az utczán szokott járni, köpö-

nyegben, bundában. Máskülönben teljesen részeg egyik sem volt, hanem mindnek túlságos jókedve volt. Láthatólag szükségük volt egymásra a bejövetelnél; egymagában egyik sem mert volna bejönni, de így mintha egyik a másikat betaszigálta volna. Még Rogozsin is óvatosan közeledett a csoport élén, de neki valami czélja volt s ezért sötétnek és bőszültnek látszott. A többiek csak a segítőcsapatot alkották. Lyebegyeven kívül köztük volt Zalyozsev is, a ki az előszobában levetette bundáját s gavallérosan jött be és ugyancsak így jelent meg vele együtt még kettő, a kik kereskedőlegényeknek látszottak; egyik jövevény valami félig katona-mundérban volt. Egy kistermetű, rendkívül kövér emberke folytonosan nevetett; egy másik, rendkívül magas és szokatlanul kövér úr pedig roppant sötéten, szótlanul nézegetett szét s látható volt rajta, hogy nagyon bizott az ökleiben. Volt köztük egy orvostanhallgató és egy toprongyos lengyel emberke is. A lépcsőről valamiféle két hölgy kandikált be, de nem mert bejönni; Kolya ezeknek az orra előtt becsapta az ajtót.

- Jó napot, te semmiházi! Gánya! Ugy-e nem vártad Rogozsin Párthént? - ismételte Rogozsin, megállva Gányával szemben a vendéglátó szoba küszöbén. Ebben a pillanatban meglátta a vele éppen szemben ülő Filippovna Násztászját. Úgy látszott, távoli sejtelme sem lehetett arról, hogy ezt itt találja, mert ennek láttára arcza rendkívüli meglepetést árult el; annyira elsápadt, hogy még ajkai is megkékültek. „Tehát úgylátszik, hogy igaz", motyogott csendesen, inkább magában s végképp megzavarodott; „vége! No... Most aztán meggyűlik ám velem a bajod, szólt aztán Gányához, éktelen dühvel csikorgatva a fogát, no... oh..."

Oly nehezen ejtette ki e szavakat, hogy szinte kapkodta a lélekzetet. Gépiesen lépett be a vendéglátó szobába, de átlépve a küszöböt, egyszerre meglátta Alexandrovna Ninát és Várját. S megállt, zavarba jött. Utána Lyebegyev jött, a ki el nem vált tőle, mint az árnyék és már keményen be volt rugva, - azután az orvosnövendék, az öklös úr, Zalyozsev, a ki jobbra-balra meghajtotta magát, legutóbb pedig a kis kövér emberke gurult be. A hölgyek jelenléte mindnyájokat feszélyezte még egy kissé, de persze csak kezdetben, a míg megjön a kellő alkalom nagyot kiáltani és rákezdeni... Ebben már semmiféle hölgyek meg nem akadályozhatják őket.

- Hogyan? hát te is itt vagy herczeg? - szólt szórakozottan Rogozsin, elcsodálkozva a herczeg láttára, - még mindig czipőcskékben? E-eh! - sóhajtott aztán egy nagyot, már egészen megfeledkezve a herczegről s újra Filippovna Násztászjára fordítva tekintetét, a ki felé egyre közelebb ment, mintha mágnes huzta volna arra.

A jövevényekre Filippovna Násztászja is nyugtalan kíváncsisággal nézett.

Végre Gánya összeszedte magát.

- De kérem, mit jelentsen ez? - szólt hangosan, szigorúan végignézve a betolakodó jövevényeket s különösen Rogozsinhoz fordulva; - azt hiszem, nem istállóba jöttek be az urak. Itt van anyám és hugom.

- Látjuk, hogy anyád és hugod, - szólt Rogozsin a fogai közül.

- Meg is látszik, hogy anyja és huga, - kottyant közbe Lyebegyev.

A nagyöklű úr, azt gondolván, hogy megjött az alkalmas pillanat, valamit morgott.

- De az már mégis... - kiáltott fel Gúnya bosszús, felemelt hangon, - először is kérem: tessék bemenni mind a terembe, aztán majd mondják, hogy mi járatban...

- No nézd, meg sem ismer! - szólt mérgesen Rogozsin s meg sem mozdult a helyéről; - nem ismered meg Rogozsint?

- Megengedem, hogy találkoztunk valahol, de...

- No nézd... találkoztunk valahol! Hiszen nincs két hónapja, hogy az apám pénzéből kétszáz rubelt nyertél el tőlem; úgy is halt meg az öreg; te odavittél engem s Kniff becsapott. Nem ismersz rám? Tanum rá Ptyiczÿn; hiszen ha kiveszek a zsebemből három rubelt s megmutatom neked, hát te kész vagy a vaszilyevszkij-szigeten,[10] azért a három rubelért hason csuszni hozzám; ilyen vagy te. Olyan a te lelked. Most is azért jöttem ide, hogy megvásároljalak; ne nézd azt, hogy ilyen csizmában jöttem be; nekem pajtás, sok pénzem van, megveszlek téged szőröstül-bőröstül... Ha akarom, mindannyitokat megveszlek, mindannyitokat! - E-eh! Filippovna Násztászja, ne kergessen el innen; mondja meg igazán: férjhez megy hozzá, vagy sem?

Rogozsin úgy adta fel ezt a kérdést, mint valami istenségnek, de azzal az elszántsággal, mint a milyen lehet azé a halálraitélté, a ki tudja, hogy már nincs veszíteni valója s kínos gyötrelemmel várta a feleletet.

Filippovna Násztászja gúnyos, gőgös tekintettel nézte őt végig, de meglátva Várját és Alexandrovna Ninát, ránézett Gányára és rögtön megváltoztatta magatartását.

- Eszem ágában sincs, mit gondol? hogy jutott eszébe önnek ezt én tőlem megkérdezni? - felelt csöndesen és komolyan, sőt bizonyos meglepetéssel.

- Nem? Nem! - kiáltott fel Rogozsin, csaknem magánkívül az örömtől, - tehát nem? S nekem azt mondták. Ah no! Filippovna Násztászja Gányának, Gányának? Hát lehetséges volna az? Mindenkitől kérdem ezt. Hiszen én megveszem száz rubelen, adok neki ezret, vagy mondjuk: hármat, hogy mondjon le kegyedről, s ő a lakodalom előtt egy nappal elszökik s átengedi nekem a menyasszonyát. Igaz-e Gánya, te semmiházi? Ugy-e, hogy elvennél három ezeret? Nesze, itt van! Azért is jöttem ide, hogy tőled ilyen értelmű írást vegyek. Azt mondtam, hogy megveszlek, hát meg is veszlek.

- Menj ki innen, részeg vagy! - kiáltott rá Gánya, hol elvörösödve, hol elsápadva.

Szavára váratlanul több hang zúdult fel. Rogozsin egész csapata már régóta várta az első kihivást. Lyebegyev rendkívüli fontoskodással súgott valamit Rogozsinnak.

- Igaz, hogy hivatalnok! - felelt Rogozsin, - igaz, te borzsák! Eh, akármi lesz! Filippovna Násztászja, - szólt félkegyelmű nézéssel előbb félénken, azután a vakmerőségig nekibátorodva, - ime, itt van kegyednek tizennyolczezer rubel! S ledobott előtte az asztalra egy csomagot, mely spárgával volt összekötve, - itt van! S még lesz több is.

Csak azt nem merte megmondani, hogy mit akart ezzel.

- Ne, ne, ne! - sugdosott újra Lyebegyev szörnyű ijedt arczczal; látni lehetett, hogy a tömérdek pénztől rémült úgy meg s azt akarta volna, hogy elébb kisebb összeggel tegyenek próbát.

- No, pajtás ebben a dologban te ostoba vagy, nem tudod, mi ennek a módja... sőt veled együtt én is ostoba vagyok, - tette hozzá Rogozsin megrezzenve a Filippovna Násztászja szikrázó tekintetétől. - E-eh! Bolondot tettem, mikor rád hallgattam, - jegyezte még meg nagy megbánással.

Filippovna Násztászja látva a Rogozsin kétségbeesett arczát, egyszerre elnevette magát.

- Tizennyolcz ezeret? nekem? Mindjárt meglátszik, ki a paraszt! - tette hozzá vakmerő bizalmaskodással s felkelt a díványról, mintha el akart volna menni, Gánya nagy szorongások közt nézte az egész jelenetet.

[10] Szent-Pétervárnak egyik városrésze, mulatóhelyekkel.

- No hát, negyvenezer, negyven, nem tizennyolcz, - kiáltott Rogozsin: - Ptyiczÿn, Ványa és Biszkup megigérték, hogy hét órára előteremtik a negyvenezeret. Negyvenezer! Mind az asztalra számolom.

A jelenet rendkívül képtelen volt, de Filippovna Násztászja tovább nevetett s nem ment el, mintha csakugyan készakarva nyújtotta volna tovább ezt a jelenetet. Alexandrovna Nina és Várja szintén felkeltek helyeikről s ijedten, szótlanul várták, hogy mi lesz ebből? Várja szemei szikráztak, Alexandrovna Nina azonban fájdalmat érzett, reszketett s félni lehetett, hogy mindjárt elájul.

- Vagy ha kell, hát legyen száz! Még ma előteremtem. Ptyiczÿn, segíts ki, meg nem bánod.

- Megőrültél? - sugta neki Ptyiczÿn, a ki gyorsan odament és megfogta a kezét, - részeg vagy. - Azt sem tudod: hol állsz?

- Azért jár a szája, mert részeg, - szólt Filippovna Násztászja, mintha csak ingerelni akarta volna.

- Nem jár a szám, hanem meg lesz a pénz. Estére meglesz. Ptyiczÿn, te kamatos lélek, segíts ki; végy annyi kamatot, a mennyit akarsz, csak meg legyen estére a százezer. Megmutatom, hogy nem beszélek a levegőbe, - hadarta Rogozsin egyszerre, szinte ünnepiességig fellelkesülve.

- De végre is, mi akar ez lenni? - kiáltott fel egész váratlanul és fenyegető hangon Alexandrovics Ardalion, miközben odalépett Rogozsinhoz. Az eddig szótlanul viselkedett öreg váratlan felszólalása sok komikumot árult el. Nevetés hallatszott.

- Hát ez hol veszi magát? - nevetett Rogozsin is, - ülj le öreg, mert elesel.

- Ez már szemtelenség! - kiáltott fel Kolya, a szégyentől és haragtól sírva fakadva.

- Hát nem akad itt senki, a ki ezt a szemérmetlen nőszemélyt innen kivezetné? - szólalt meg most Várja, a haragtól egész testében remegve.

- Már hogy én vagyok az a szemérmetlen nőszemély? - kérdezte Filippovna Násztászja lenéző vidámsággal, - s én a bolond azért jöttem ide, hogy meghivjam őket az estélyemre. Nézze csak Ardalionovics Gavrila, hogy bánik velem az ön kedves testvére!

Gánya a testvére szava hallatára néhány pillanatig úgy állt, mintha villámütés érte volna, de látva, hogy Filippovna Násztászja ezúttal csakugyan elmegy, mérgesen rohant Várjára és dühösen ragadta meg annak a kezét.

- Mit tettél? - kiáltott úgy nézve rá, mintha most mindjárt meg akarná semmisíteni. Határozottan magánkívül volt és azt sem tudta, mire gondol.

- Hogy én mit tettem? Mit rángatsz engem? Talán bizony bocsánatot kérjek tőle azért, hogy megalázta anyádat s eljött ide, hogy megsértse a te családodat, te aljas ember! - mondá Várja haragosan és kihivóan nézve bátyjára.

Néhány pillanatig álltak így egymással szemtől-szembe. Gánya még mindig fogva tartotta Várja kezét. Várja néhányszor megpróbálta kezét kirántani, de hiában, s akkor dühében egészen magánkívül bátyját szembeköpte.

- Ez már aztán leány! - szólt Filippovna Násztászja: - brávó! gratulálok önnek Ptyiczÿn úr!

Gánya szeme elsötétült s egészen megfeledkezve magáról, teljes erejével felemelte kezét a huga ellen. Az ütés ezt éppen arczában érte volna, de egy másik kéz hirtelen megkapta a Gányáét.

Közte és Várja közt a herczeg állt.

- Elég! - szólt ez komolyan, de szintén egész testében remegve.

- Ejnye, hát te már nekem mindenütt utamba fogsz állni! - ordított Gánya a testvére kezét elereszve s megszabadított kezével őrjöngő dühében teljes erejével arczul csapta a herczeget.

- Ah! - csapta össze a kezét Kolya, - ah, Istenem!

Mindenfelől felkiáltások hallatszottak. A herczeg elsápadt. Különös, panaszos tekintettel nézett Gányának egyenesen a szemébe; ajkai remegtek s valamit akart mondani, száját valami különös mosoly görbítette el.

- Nos jól van... engem... nem bánom, de őt nem hagyom! - szólt végre csendesen, aztán nem bírva tovább magával, ott hagyta Gányát, befedte kezeivel az arczát, oda állt egy szögletbe arczczal a fal felé és szakgatott hangon szólt:

- Oh, hogy fogja ön ezt a tettét szégyenleni!

Gánya tényleg megsemmisülten állt a helyén.

Kolya odaszaladt a herczeghez, hogy azt megölelje és megcsókolja; utána mentek Rogozsin, Várja, Ptyiczÿn, Alexandrovna Nina és a többiek, még az öreg Alexandrovics Ardalion is.

- Sebaj, sebaj! - motyogott a herczeg minden oldalra ugyanazzal a különös mosolygással.

- Meg fogja bánni! - kiáltott fel Rogozsin, - szégyenleni fogod még te azt, Gánya, hogy ilyen... báránykát (nem tudott jobb szót találni) megsértettél. Herczeg, kedves lelkem, hadd itt őket, jer velünk. Majd meglátod, hogy' tud Rogozsin szeretni.

Filippovna Násztászja szintén igen meg volt lepve, úgy a Gánya tettétől, mint a herczeg feleletétől. Rendszerint halvány, elgondolkozó arczát, mely az egész idő alatt annyira nem volt összhangban előbbeni, dévajnak látszott nevetésével, most láthatólag új érzelem izgatta; de mintha ezt nem akarta volna elárulni s mosolya mintha még erősbödött volna.

- Igazán, mintha láttam volna valahol a herczeg arczát, - szólt, de most már komolyan, hirtelen megint eszébe jutván imént tett kérdése.

- S kegyed nem szégyenli itt magát! Hát csakugyan olyan volna kegyed, a milyennek most bemutatta magát? Lehetséges volna az? - kérdezte a herczeg, a legmélyebb érzelem panaszos hangján.

Filippovna Násztászja elcsodálkozott, elmosolyodott, de mintha mosolya alatt valamit rejtegetne, ránézett Gányára, azután kiment a szobából. De alig ért az előszobába, visszafordult, gyorsan odament Alexandrovna Ninához, megfogta és megcsókolta annak a kezét.

- Hiszen én csakugyan nem vagyok olyan, a herczeg eltalálta, - szólt gyors, mosolygó hangon, s kipirulva, azután megfordulva ezúttal olyan gyorsan ment ki, hogy senki sem tudta elképzelni: miért jött vissza? Csak annyit láttak, hogy valamit súgott Alexandrovna Ninának s úgy látták, mintha kezet is csókolt volna. De Várja mindent látott és hallott s bámulva kísérte ki őt tekintetével.

Gánya magához tért és sietett Filippovna Násztászját kikiserni, de az már kiért, Gánya csak a lépcsőn érte őt utól.

- Ne kísérjen! - szólt Filippovna Násztászja; - a viszontlátásig estére! Biztosan eljőjjön, érti?

Gánya zavartan, szórakozottan tért vissza; nehéz talány feküdte meg lelkét, még nehezebb, mint azelőtt. Rémlett neki a herczeg is... Annyira elfeledkezett magáról, hogy alig vette észre,

a mint az egész Rogozsin-féle csapat kifelé dülöngött, sőt a falhoz is szorította őt, sietve Rogozsin után. Mindnyájan hangosan disputáltak valamin. Maga Rogozsin Ptyiczÿnnel ment és fontoskodva beszélt olyas valamiről, a mi elhalaszthatatlan természetű lehetett.

- Elvesztetted a játékot Gányka! - kiáltott Rogozsin, mikor egymás mellett elmentek.

Gánya izgatottan nézett utánuk.

XI.

A herczeg kiment a vendéglátó szobából s bezárkózott a saját szobájába. Rögtön megjelent nála Kolya, hogy vigasztalja. A szegény fiú nem tudott már nélküle ellenni.

- Jó, hogy kijött onnan, - szólt Kolya - ott most még furcsább jelenetek folynak, mint az imént s az nálunk így megy mindennap, s mindez csak a miatt a Filippovna Násztászja miatt.

- Sok minden baj összegyült maguknál, Kolya.

- Össze. Önről nem is szólva. Önmaga az oka mindennek. Van nekem egy idősebb barátom, az még szerencsétlenebb, mint én. Ha akarja, megismertetem önt vele.

- Nagyon szeretném. A maga tanulótársa?

- Igen, csaknem tanulótársam. Később majd apróra elmondom... De szép ám az a Filippovna Násztászja, ugy-e? Én még eddig sohasem láttam, pedig nagyon szerettem volna látni. Egészen elvakított. Én mindent megbocsátanék Gányának, ha szerelemből akarná elvenni; de az a baj, hogy a pénzeért.

- Az ön bátyja nekem nem nagyon tetszik.

- Meghiszem azt! Majd később... Tudja kérem, hogy én ki nem állhatom azokat a különféle felfogásokat. Valamely őrült vagy bolond, vagy egy gonosztevő valakit arczúl üt s ezzel már az az ember egész életére meg van becstelenítve s ezt nem moshatja le mással, mint vérrel, vagy azzal, ha a tettes térden állva bocsánatot kér. Szerintem ez helytelen zsarnokság. Erre van alapítva a Lyermontov *Mascarade* czímű drámája is, de szerintem teljesen ostobául. Vagyis azt akarom mondani, hogy természetellenesen. No de hiszen Lyermontov azt a drámát úgyszólván gyermekkorában írta.

- Nagyon megtetszett nekem a maga nénje.

- Haj, hogy a szemébe köpött Gányának! Bátor lány a Várja! Ön nem köpött volna s meg vagyok győződve, hogy nem azért, mintha nem volna rá bátorsága.

Hanem Várja igen hirtelen haragú. Én tudtam, hogy Filippovna Násztászja el fog jönni, ő nemeslelkű, bár vannak hibái.

- Neked itt nincs semmi keresnivalód! - nyitotta rájok az ajtót Várja - takarodj apához. Ugy-e, untatja önt, herczeg?

- Egyáltalában nem: ellenkezőleg.

- No, látod te vénasszony! Ez a csunya ő benne ni! Különben én azt gondoltam, hogy apa biztosan elmegy Rogozsinékkal. Bizonyosan szánja-bánja is most, hogy úgy fellépett. Megnézem, hogy mit csinál, - mondá Kolya kimenet.

- Hál' Istennek, mamát lefektettem és nem volt semmi utólagos baj. Gánya egészen el van önmagába merülve. De van is miért. Milyen leczke volt ez! Azért jöttem önhöz herczeg, hogy köszönetet mondjak önnek és megkérdezzem, hogy nem ismerte ezelőtt Filippovna Násztászját?

- Nem.

- Miért mondta hát neki, hogy ő „nem olyan". S úgy látszik: önnek igaza van, hogy tényleg „nem olyan". Egyébiránt én nem tudok vele tisztába jönni. Az bizonyos, hogy nem az volt a czélja, hogy minket megsértsen. Én is sok furcsát hallottam felőle. De ha azért jött, hogy minket meghíjjon, akkor miért bánt úgy a mamával? Ptyiczÿn nagyon jól ismeri őt s mégis azt mondja, hogy ő előtte is talány Filippovna Násztászja. S Rogozsin? Valamire való ember nem viseli úgy magát a saját otthonában sem... Mama is nagyon nyugtalankodik ön miatt.

- Nincs semmi bajom, - mondá a herczeg.

- S mennyire hallgatott önre Filippovna Násztászja!! Mihelyt ön azt mondta neki, hogy szégyen neki úgy viselkedni, azonnal megváltozott. Önnek nagy hatása van rá, - tette hozzá Várja, alig észrevehető mosolylyal.

Az ajtó kinyilt s egész váratlanul megjelent Gánya. Zavarba sem jött, mikor Várját meglátta: egy pillanatig megállt a küszöbön, aztán határozott léptekkel közeledett a herczeg felé.

- Herczeg, én alávalóan viseltem magamat; bocsásson meg galambocskám, - szólt mély érzéssel, Arczvonásai őszinte fájdalmat árultak el. A herczeg ellágyulva nézett rá s nem felelt azonnal. - No, bocsásson hát meg, - ismételte türelmetlenül Gánya, - no, ha akarja, inkább megcsókolom a kezét.

A herczeg rendkívül meg volt lepve s szótlanul mindkét karjával megölelte Gányát. Őszinte szeretettel csókolták meg egymást.

- Nem hittem volna, hogy ön olyan tudjon lenni, - szólalt meg végre a herczeg nehezen lélegezve, - s azt hittem, hogy ön nem volna képes...

- Bocsánatot kérni?... S még én azt mondtam az imént, hogy ön hülye! Hiszen ön mindig oly élesen tud mindent megfigyelni, mint senki más. Önnel lehetne csak beszélni... de jobb lesz hallgatni.

- De még ettől is kérjen ön bocsánatot, - szólt a herczeg s Várjára mutatott.

- Nem, ők nekem mind ellenségeim. Legyen róla meggyőződve herczeg, hogy erre nézve sok bizonyítékom van; itt nem tudnak őszintén megbocsátani, mondá elkeseredve Gánya és elfordult Várjától.

- Oh nem; én megbocsátok, - szólt Várja.

- És eljösz este Filippovna Násztászjához?

- Ha úgy akarod, elmegyek: de ezt jobb, ha megfontolod. Lehetséges-e az, hogy én ma oda-menjek?

- Hiszen ő nem olyan! Hiszen látod, hogy milyen találékony! - szólt Gánya gúnyosan nevetve.

- Tudom, hogy nem olyan. De nézd csak Gánya: mire néz ő tégedet is! Igaz, hogy kezet csókolt anyánknak, de azért téged mégis csak kigunyolt. Istenemre mondom, hogy ez olcsón volna megfizetve hetvenezer rubellel. Te még képes vagy nemesebb érzelmekre, hát azért mondom ezeket. Jobban teszed, ha te sem mégy el hozzá. Vigyázz magadra. Nem lehet ennek jó vége.

Várja e szavak után egész izgatottan távozott.

- Hát látja: mind ilyenek ők, - mondá Gánya elmosolyodva, - s ők talán azt hiszik, hogy én mindezt nem tudom? hiszen én többet tudok, mint ők.

Gánya e szavak után leült.

- De ha ön annyit tud, - szólt a herczeg bátortalan hangon, - akkor minek vett magára ennyi bajt, tudva azt, hogy ez igazán sok azért a hetvenötezer rubelért!

- Én nem erről beszélek, - dünnyögött Gánya, - hanem hát mit gondol ön? Szeretném tudni az ön véleményét: érdemes-e elviselni ezt a „bajt" hetvenötezer rubelért, vagy sem?

- Szerintem nem érdemes.

- No persze! s e szerint szégyen ilyen házasságot kötni?

- Nagy szégyen.

- Tehát tudja meg, hogy én megházasodom, most már okvetetlenül meg! Az imént még ingadoztam, de most már nem! Ne is szóljon. Úgy is tudom, mit akar mondani.

- Dehogy tudja, csodálom az ön képzelődését.

- Mit képzelődöm én?

- Ön azt hiszi, hogy Filippovna Násztászja okvetetlenül férjhez megy önhöz s hogy mindez már bevégzett dolog; de ha elmenne is önhöz feleségül, még mindig kérdés, hogy azt a hetvenötezer rubelt mindjárt begyömöszöli-e az ön zsebébe? Egyébiránt én itt sok mindent nem ismerek.

Gánya idegesen fordult a herczeg felé:

- Persze, hogy ön sok mindent nem tud, különben minek vennék én magamra akkora terhet?

- Én azt hiszem, hogy ilyesmi igen gyakran történik, valaki pénzért házasodik, a pénz pedig a feleségnek marad.

Nem, mi nálunk nem úgy lesz. Itt... itt... bizonyos körülmények vannak, - dünnyögött Gánya izgatottan és elgondolkozva. - A mi pedig az ő beleegyezését illeti, az kétségtelen, - tette hozzá gyorsan. - Miből következteti ön, hogy ő nekem kosarat adhat?

- Én azon kívül, a mit láttam, semmit sem tudok; hiszen az imént Ardalionovna Varvara is azt mondta...

- E! Ezek csak beszélnek, de azt se tudják: mit. Rogozsint pedig Filippovna Násztászja egyszerűen kineveti; legyen ön meggyőződve, hogy ezt én jól észrevettem. Kezdetben megijedtem, de most már nyugodt vagyok. Vagy talán abból következtet ön, hogy úgy bánt anyámmal, apámmal és Várjával?

- És önnel is.

- Tegyük föl, hogy én velem is, de ez a szokott asszonyi ingerkedés és egyéb semmi. Ő nagyon ingerlékeny, dölyfös és hiú nő. Mint egy olyan hivatalnok, a kit az előléptetésben mellőznek. Ki akarta mutatni családom iránt az ő felsemvevését, nos: az én irányomban is; ez igaz, ezt nem tagadom. Hanem azért feleségül jön hozzám. Nem is képzeli ön, milyen furcsaságokra képes az emberi hiúság; ő engemet hitványnak tart azért, hogy én őt, más valaki szeretőjét, oly nyiltan feleségül veszem a pénzeért, de nem tudja, hogy más még jobban megcsalná őt; más liberális századvégi eszméket fejtegetne előtte, különféle női kérdéseket tálalna fel neki, a mi neki rendkívül tetszenék. Elhitetné a hiú nővel, hogy szíve nemességeért

és szerencsétlenségeért veszi őt feleségül s azért mégis csak a pénzeért venné el. Én nem nagyon tetszem; mert nem komédiázom; pedig kellene. Mert mit csinál ő? Ő is komédiázik, s akkor hát miért néz le engemet? miért játszik? Azért, mert én sem adom meg magamat, hanem büszkén viselem magamat. No, majd meglátjuk.

- Szerette ön őt?

- Kezdetben szerettem... De elég... Vannak nők, a kik csak szeretőknek valók, azonkívül semmire sem jók. Azt nem mondom, hogy ő nekem szeretőm volt. Ha tetszik neki velem békében élni, én kész vagyok a békés életre; de ha jeleneteket kezd, rögtön elkergetem, a pénzt pedig elteszem magamnak. Én nem akarok nevetséges lenni.

- Nekem úgy tetszik, - jegyezte meg a herczeg óvatosan, - hogy Filippovna Násztászja igen eszes. Miért menne ő bele ilyen életbe, ha sejtheti, hogy mi lesz a vége? Hiszen más is elvenné őt. Ez, a mit én nem tudok megmagyarázni.

- Ebben is számítás van. Ön nem ismeri kellőleg a helyzetet, herczeg... Ő azt képzeli, hogy én a bolondulásig szerelmes vagyok ő bele s erősen gyanakszom, hogy ő csakugyan szeret engemet, már tudniillik a maga módja szerint. Ő engemet mindig tökfilkónak fog tartani, mégis szeretni fog. Ő kimondhatatlanul rossz nő, annyit mondhatok; nos, én pedig meglepetést fogok neki szerezni. A Várjával lefolyt jelenetem arra jó, hogy ezzel megmutattam, hogy én ő érte kész vagyok mindenkivel szakítani. Tetszik látni: nem vagyok én bolond. Talán rosszúl is teszem, galambocskám, herczegem, hogy ön előtt mindent elfecsegek, de ez azért van, mert ön az első jóravaló ember, a kivel találkoztam. Ugy-e, nem haragszik az iméntiért? Nekem úgy tetszik, hogy az utóbbi két év óta most beszélhetek először őszintén. Itt roppant kevés a tisztességes ember: Ptyiczÿnnél tisztességesebb nincs. Ön, a mint látom, nevet? A gazemberek szeretik a tisztességes embereket - ön ezt még nem tudta? Én pedig... Egyébiránt miért lennék én gazember: mondja meg ön őszintén. Miért hínak engemet az enyéim ő miatta gazembernek? S lássa kérem: ő miatta én magam is gazembernek nevezem magamat. Ez a hiba, ez!

- Én sohse fogom önt többé gaznak tartani, - szólt a herczeg, - az imént egész gonosztevőnek néztem önt, de ön egyszerre úgy megörvendeztetett engemet; ime a tanulság: nem szabad hamarjában itélni. Most már nemcsak gazembernek nem tartom önt, hanem nagyon elromlott embernek sem. Ön az én véleményem szerint, egyszerüen egy közönséges ember, legfeljebb nagyon gyenge, de semmi esetre sem eredeti.

Gánya ravaszul nevetett magában, de nem szólt. A herczeg látta, hogy Gányának nem tetszett ez a jellemzés, zavarba jött s ő is elhallgatott.

- Nem kért öntől pénzt az apám? - kérdezte kis szünet múlva Gánya.

- Nem.

- Majd fog kérni, de ne adjon neki. Lám: ő is tisztességes ember volt, emlékszem rá. Bejáratos volt a legjobb körökbe. S milyen véget érnek mind az ilyen tiszteletnek örvendő vén emberek? Biztosítom önt, hogy ő régebben nem volt ilyen hazug; ezelőtt csak szokatlanul ünnepieskedő volt. S mi lett belőle. Persze: az ivás az oka. Tudja ön azt, hogy neki szeretője van? Most már ő nemcsak ártatlan hazudozó. Nem értem az anyám hosszú béketürését. Nem beszélt önnek apám Karsz ostromáról? Vagy arról, hogy egyszer az ő szürke rudas lova emberi hangon beszélni kezdett? Ilyeneket is mer már mondani.

S Gánya egyszerre csak úgy rengett a kaczagástól.

- Mit néz ön úgy rám? - kérdezte hirtelen a herczegtől.

- Azon csodálkozom, hogy ön oly őszinte kaczajra fakadt. Igazán, önnek még egész gyerekes nevetése van. Az imént ön azt mondta nekem: „ha akarja, megcsókolom a kezét", mintha csak a gyerekek békülnének ki. Tehát ön még képes ilyenekre, aztán egyszerre csak elkezd ön egész értekezést olyan sötét dolgokról, arról a hetvenötezer rubelről. Ez igazán merő képtelenség.

- S mit következtet ön ebből?

- Azt, hogy nem könnyelmű-e az ön eljárása s nem kellene-e előbb jobban körülnéznie? Meglehet, hogy Ardalionovna Varvarának igaza is van.

- Aha, ez már az erkölcsi oktatás. Azt, hogy én még siheder fiú vagyok, - tette hozzá hevesen Gánya, - én magam is beismerem, ha egyébért nem, hát azért, hogy önnel ilyen beszédbe ereszkedhetem. Én nem számításból megyek bele ebbe a sötét dologba, - folytatta, mintegy hiúságában sértődötten, - ha számításból tenném, valószínű, hogy számításomban csalódnám, mert sem fejem, sem jellemem nem erős még. Ön azt hiszi, hogy mihelyt megkapom a hetvenötezeret, első dolgom lesz egy szép hintót venni. Nem; én akkor kijavíttatom az én háromesztendős kabátomat és megszabadulok minden klubbeli ismerősömtől. Itt a fődolog, hogy kitartsunk a legvégsőig. Ptyiczÿn tizenhat évig az utczán hált, tollkésekkel kereskedett és egy kopejkával kezdte; most van neki hatszázezere, csakhogy milyen gimnasztizálásba került ez neki! Én ezt a gimnasztizálást egyszerre átugrom és egyenesen kapitálissal kezdem; tizenöt év múlva pedig azt fogják rám mondani: „Ime, ez Ivolgin, Judea királya". Azt mondja ön, hogy én nem vagyok eredeti ember. Jegyezze meg, kedves herczegem, hogy a jelenlegi emberre és a jelenlegi generáczióra nézve nincs nagyobb sértés, mint azt mondani neki, hogy ő nem eredeti, hogy gyenge jellemű, nincs különös tehetsége, hogy közönséges ember. Ön még azzal sem tisztelt meg engemet, hogy ügyes gazembernek nevezzen s ezért én önt képes lettem volna az imént megenni. Ön jobban megsértett engem, mint Jepancsin, a ki képesnek tart engemet arra, hogy majd eladom neki a feleségemet. Én, kedvesem, pénzt akarok, s ha az lesz elég, akkor - jegyezze meg magának - én a legnagyobb mértékben eredeti ember is leszek. A pénz éppen azért mindennél hitványabb és gyűlöletesebb, mert az még szellemi tehetségeket is szerez a tulajdonosának. És szerezni is fogok a világ végéig. Rira bien qui rira le dernier! Miért sérteget engemet annyira Jepancsin? Gonoszságból? Szó sincs róla. Csak azért, mert én nagyon is jelentéktelen ember vagyok. Hanem majd akkor... No de ideje már elmennem. Kolya már harmadszor dugta be az orrát: ebédre akarja önt hivni. Én pedig elmegyek hazulról. Néha majd bebotlom önhöz. Önnek nem lesz nálunk rossz dolga, már most is úgy nézik, mint valami rokonságot. Vigyázzon: el ne áruljon. Nekem úgy tetszik, hogy mi vagy igen jó barátok, vagy ellenségek leszünk. Mit gondol herczeg: ha én az imént csakugyan kezet csókoltam volna önnek, ellenségévé lettem volna én ezért később önnek?

- Okvetetlenül, de nem örökre, mert ön nem birt volna az ellenségeskedésben sokáig kitartani és megbocsátott volna, - felelt a herczeg egy kis ideig elgondolkozva, aztán nevetve.

- Ehe! De hiszen önnel igen óvatosnak kell lenni. Az ördögbe is: ön talán nekem ellenségem is? Hahaha! El is felejtettem megkérdezni: jól láttam-e, hogy önnek Filippovna Násztászja kissé nagyon is megtetszett? Mi?

- Igen... megtetszett.

- Szerelmes belé?

- N-n-nem.

- Ön egészen elpirult és szenved. No ne féljen, nem nevetem ki. A viszontlátásig! S tudja-e ön azt és elhiszi-e, hogy ő erényes nő? Ön azt hiszi, hogy ő azzal a Toczkijjal él? Szó sincs róla.

Hát azt észrevette ön, hogy Filippovna Násztászja éppen nem olyan ügyes, mint látszik s hogy az imént némely pillanatokban egészen zavarban volt. Ez úgy van. De éppen az ilyenek szeretnek másokon uralkodni. No, Isten önnel!

Gánya sokkal jobb kedvvel távozott, mint jött. A herczeg vagy tíz perczig mozdulatlanul maradt és gondolkozott.

Kolya megint bedugta a fejét az ajtón.

- Én nem ebédelek, Kolya; Jepancsinéknál nagyon jól megreggeliztem.

Kolya bejött a szobába s a herczegnek egy levelet adott át. A levél Ivolgin tábornoktól volt, összehajtva és lepecsételve. Kolya arczán látható volt, hogy nehezére esett ezt a levelet átadnia. A herczeg, miután a levelet elolvasta, felállt és a kalapjáért nyult.

- Csak két lépésnyire van innen, - szólt Kolya zavartan; - ott ül egy üveg bor mellett. De hogy mivel szerzett ott magának hitelt: nem bírom elgondolni. Herczeg, galambocskám, ne szóljon ám aztán rólam a mieinknek, ne mondja meg, hogy én hoztam a levelet. Ezerszer megesküdtem már, hogy nem fogom a leveleit átadni, de megesik rajta a szívem. Hanem tudja mit, ne sokat teketóriázzon vele, adjon neki valami csekélységet s azzal vége.

- Nekem a nélkül is szándékom volt, hogy adok neki valamit, hiszen nekem bizonyos dologban szükségem van a maga papájára, Kolya. Gyerünk...

XII.

Kolya nem messzire a Lyityejnája-utczába vezette a herczeget, egy földszínti kávéházba, a melybe az utczáról lehetett bejárni. Itt egy jobbra eső külön szobában ült Alexandrovics Ardalion, előtte az asztalon egy üveg bor állt s kezében tényleg az Indépendance Belgeet tartotta. A herczeget várta; mihelyt ez belépett, az öreg letette az ujságot s hosszan és buzgó melegséggel kezdte magát mentegetni, a miből különben a herczeg semmit sem értett, mert a tábornok úgyszólván egészen „elkészült”.

- Tíz rubelem nincs, - szakította őt félbe a herczeg, - de itt van egy 25 rubeles, váltsa fel és adjon vissza belőle tizenötöt, mert nekem sincs több pénzem.

- Oh, természetes, és legyen róla meggyőződve, hogy rögtön, ebben a pillanatban...

- Azonkívül egy kérésem is van, tábornok úr. Nem volt ön még sohasem Filippovna Násztászjánál?

- Én? Hogy én ne lettem volna nála? S ezt ön nekem mondja? Nem egyszer voltam nála, kedvesem, nem egyszer! - kiabált a tábornok dicsekedő, diadalmas iróniával; - hanem aztán magamtól abban hagytam a látogatásokat, mert nincs kedvem tisztességtelen viszonyokat fentartani. Hisz ön látta a ma reggeli jelenetet: én mindent megtettem, a mit megtehet egy apa, de egy szelid és leereszkedő apa; most azonban egy más tulajdonságú apa fog megjelenni a színen s akkor majd meglátjuk, ki a legény; legyőzi-e a kiérdemült öreg vitéz katona a cselszövést, vagy betolakodik-e a szemérmetlen kaméliás a legnemesebb családba!

- Pedig én éppen arra akartam önt kérni, hogy ön, mint jó ismerős, nem vezethetne-e be engemet ma este Filippovna Násztászjához? Erre feltétlenül még ma volna szükségem; dolgom van vele, de nem tudom, hogy’ jussak be hozzá. Az imént bemutattak ugyan neki, de ő nem hítt meg; ma ott estély lesz, a melyen csak hivatalosak jelenhetnek meg. Én különben

kész volnék bizonyos illemszabályokon túltenni magamat, nem bánnám, ha kinevetnek is, csak valahogy' bejuthatnék.

- Ön teljesen, de teljesen eltalálta az igazit, fiatal barátom, - kiáltott fel a tábornok diadallal, - nem is ezért a csekélységért hivattam én önt ide, - folytatta, miközben azonban a pénzt mégis csak sietett elvenni és zsebre gyűrni, - hanem azért hivattam, hogy segődjék hozzám bajtársul a Filippovna Násztászjához, vagy helyesebben mondva a Filippovna Násztászja ellen indítandó hadjáratban! Ivolgin tábornok és herczeg Myskin! Hogy fog ez majd ő előtte hangzani! Én pediglen az ő születése napja alkalmából kifolyó kedveskedés ürügye alatt végre előadom, a mi a szívemet nyomja, csak czélozva, nem egyenesen, de azért úgy, mintha egyenesen volna. Akkor aztán ám lássa Gánya, hogy mit csináljon: az apa-e a kiérdemült... hogy úgy mondjam... satöbbi, vagy pedig... A mi lesz, az lesz. Az ön gondolata tehát a legnagyobb mértékben remek. Kilencz órakor elindulunk; most még ráérünk.

- Hol lakik Filippovna Násztászja?

- Innen jó messze; a nagy színháznál; a Mitovczov-házban, csaknem a téren, az első emeleten... Nem lesznek nála sokan, ámbátor nevenapja van, s a kik lesznek, azok is jókor elmennek...

Már régen beesteledett. A herczeg még mindig ott ült, hallgatott és várta a tábornokot, a ki elkezdegetett rémtelen sok anekdotát, de egyet sem fejezett be. A herczeg megérkeztével a tábornok újra bort hozatott, melyet csak egy óra alatt ivott meg, aztán még egyszer hozatott s azt is sokáig szopogatta. Fel lehet tenni, hogy ez idő alatt elbeszélhette egész élettörténetet is. Végre a herczeg felállt s kijelentette, hogy már tovább nem várhat. A tábornok kiitta poharából az utolsó csöppet is, felállt és elindult, de igen bizonytalan lépésekkel. A herczeg kétségbe volt esve. Ostobaságnak tartotta, hogy úgy bizott benne; számított a tábornokra, hogy valahogyan bejuthasson Filippovna Násztászjához, ha mindjárt egy kis botrány révén is, de ilyen nagy botrányra nem számított: a tábornok teljesen részeg volt, a legnagyobbfokú ékesszólásban szenvedett, beszélt szünet nélkül, mély érzelemmel, ellágyult szívvel. Mindig arról darált, hogy családja valamennyi tagjának helytelen viselkedése miatt fordult rosszra az ő sorsa s hogy ennek elvégre véget kell vetni. Végre kiértek a Lyityejnája-utczára. Az olvadás még egyre tartott: az utczákon szomorú, meleg, nedves szél fujdogált, a kocsik sárban dagasztottak s a lovak patkói csattogtak a kövezeten. A járókelők sötét, nedves csapatokban ténferegtek a gyaloglókon. Itt-ott részeg emberek dülöngőztek.

- Látja ön azokat a kivilágított első emeleteket? - szólt a tábornok. - Ott mind az én bajtársaim laknak, én pedig, a ki valamennyiöknél érdemesebb vagyok, és valamennyiöknél többet fáradoztam, gyalog megyek a nagy színházhoz, egy kétes hírű nő kvártélyára. Én, a kinek tizenhárom golyó van a testében... ön talán nem is hiszi? Pedig kizárólag én miattam telegrafált Pirogov fővezér Párisba, én miattam hagyta ott egy időre az ostromolt Szevasztopolyt, Nelaton pedig, a párisi udvari orvos én miattam szaladgálta ki magának a szabad bemenetelt az ostromolt Szevasztopolyba, hogy engemet ott megvizsgálhasson. Ezt legfelsőbb helyen is tudják: „Á, az az Ivolgin, a kinek tizenhárom golyó van a testében." Igenis, így beszélnek. Látja azt a házat herczeg? Ott az első emeleten lakik egy régi bajtársam az ő legnemesebb, legszámosabb családjával, Szokolovics tábornok. Ime, ez a ház, azután még három a Nyevszkij-Proszpekten és kettő a Morszkájá-utczában - ez mind az én ismerőseim lakása, tudniillik az én személyes ismerőseimé. Alexandrovna Nina már rég megadta magát sorsának. De én még mindig visszaemlékezem... és hogy úgy mondjam: megpihengetek régi bajtársaimnak és az engemet még mindig istenítő, volt alárendeltjeimnek művelt társaságában. Ez a Szokolovics tábornok (a kinél különben már régecskén nem voltam s nem láttam a feleségét Fjodorovna Annát)... tudja, kedves herczegem, ha az ember maga nem fogad, akkor ő is ön-

kéntelenül abban hagyja mások látogatását. Pedig... hm... úgy látom, hogy ön ezt mind nem hiszi. No de miért is ne vinném én be az én legkedvesebb barátomnak és gyermekkori pajtásomnak a fiát ebbe a szeretetreméltó kitünő családba! Ivolgin tábornok és Myskin herczeg! Majd lát ön egy bájos leánykát, nem is egyet, hanem kettőt, sőt hármat, a kik a főváros és a társaság díszei: szépség, műveltség, irányok... női kérdés, költészet, mindez szerencsésen és változatosan tömörül bennök, nem is számítva azt, hogy mindegyiköknek legalább is nyolczvanezernyi készpénz hozományuk van, a mi sohasem árt, még oly szocziális és női kérdések mellett sem... egyszóval: okvetetlenül kötelességem önt bemutatni. Ivolgin tábornok és Myskin herczeg! Egyszóval: nagy effectus!

- Most mindjárt? Hát elfeledte, hogy -

- Semmit sem felejtettem el. Gyerünk. Erre, ezen a gyönyörü lépcsőn. Csodálom, hogy nincs kapus, de... ma ünnep van s a kapus tán mulat. Hogy még el nem kergették ezt a borzsákot! Ez a Szokolovics minden szerencséjét nekem köszönheti, úgy az életben, mint a szolgálatban; egyedül nekem és senki másnak; no de megérkeztünk.

A herczeg már nem fogadkozott a látogatás ellen és engedelmesen követte a tábornokot, nehogy felingerelje, követte abban az erős meggyőződésben, hogy az egész Szokolovics tábornokról és családjáról ki fog sülni, hogy azok csak képzelet szülöttei és nem léteznek és hogy azután ők ketten, egész nyugodtan visszatérhetnek majd. De ebben a reménységében - nagy csodálkozására - csalódni kezdett: a tábornok úgy vezette őt fel a lépcsőkön, mint a kinek itt tényleg ismerősei laknak s időközönkint életrajzi és topográfiai részletekbe bocsátkozott, még pedig egész matematikai pontossággal. Mikor végre az első emeleten megálltak, egy előkelő lakás bejárata előtt s a tábornok a csengetyű nyele után nyult, a herczegnek az az ötlete támadt, hogy ő inkább elszalad, hanem egy különös eset maradásra bírta őt.

- Ön tévedt, tábornok, - szólt a herczeg - az ajtóra Kulakov van írva, ön pedig Szokolovicshoz akart bemenni.

- Kulakov? az semmit sem tesz. Ez a Szokolovics lakása és én becsengetek; ördög vigye Kulakovot. Na, már nyitják is.

Az ajtó csakugyan kinyilt, rajta egy inas nézett ki és jelentette, hogy az urak nincsenek itthon.

- Ej, beh kár, beh sajnálom! - ismételte néhányszor a legmélyebb sajnálkozással Alexandrovics Ardalion; - mondja meg barátom, hogy Ivolgin tábornok és Myskin herczeg akarták tiszteletüket tenni s rendkívül, szörnyen sajnálják...

Ebben a pillanatban a kinyitott ajtóban egy másik arcz is megjelent, a mint látszott: a gazdasszony, vagy talán a nevelőnő, egy körülbelül negyven éves nő, fekete ruhában. Kíváncsian és gyanakodó tekintettel közeledett, a mikor hallotta az Ivolgin tábornok és Myskin herczeg neveket.

- Alexandrovna Mária nincs itthon, - szólt a feketeruhás nő, különösen a tábornokot fürkészve, - elutazott a kisasszonynyal Mihajlovna Alexandrával a nagymamához.

- Mihajlovna Alexandra is vele ment? Oh Istenem, milyen baj! Képzelje asszonyom, mindig ilyen szerencsétlen vagyok. Kérem: legyen szíves üdvözletemet átadni, Mihajlovna Alexandrának pedig megmondani, hogy ne feledje el... egyszóval: mondja meg nekik, hogy szívből kívánom: teljesedjék be az, a mit ők maguk kívántak maguknak csütörtökön este a Chopin balladájának hangjai mellett: ők majd tudni fogják... Nagyon sajnálom. Ivolgin tábornok és Myskin herczeg.

- Nem fogom elfelejteni, - felelt a nő, most már több bizalommal.

A lépcsőn lemenőben a tábornok még mindig lobogó melegséggel folytatta a sajnálkozást, hogy nem találták otthon a háziakat s hogy a herczeget nem sikerült megismertetni egy olyan elbájoló családdal.

- Tudja lelkem, én némileg költői lelkű ember vagyok; nem vette még észre? Egyébaránt... úgy tetszik: nem egészen oda csengettünk be, a hová akartunk; most jut eszembe, hogy Szokolicsék egy másik házban laknak, sőt úgy tudom, hogy jelenleg Moszkvában. Igen, tévedtem egy kicsit, de az nem tesz semmit.

- Én csak egyet szeretnék tudni, - szólt a herczeg kedvetlenül - vajjon nem kellene-e nekem végképpen letenni arról, hogy önre számítsak s elindulni magamban?

- Letenni? Számítani? Magában? De miért, mikor nekem az egyik legnagyobb jelentőségű vállalkozásom, a melytől családom sorsa függ! Ön, fiatal barátom, nem jól ismeri Ivolgint. A ki azt mondja, hogy „Ivolgin", mintha csak azt mondaná, hogy „erős vár"; „Ivolginban úgy bizhatsz, mint az erős várban", így szoktak szólni abban az escadronban, a melynél én szolgálatomat megkezdtem. Csak útközben benézek egy házba, a hol az én lelkem már néhány év óta megpihenni szokott az izgalmak és megkísértetések után...

- Haza akar ön menni?

- Nem. Tyerentyev századosnéhoz akarok benézni, annak a Tyerentyevnek az özvegyéhez, a ki nekem alárendeltem... sőt barátom volt. Itt, a századosnénál szoktam én lelkileg újjászületni s ide menekülök mindennapi családi gondjaimmal... S minthogy ma éppen túlságosan nagy erkölcsi teher alatt nyögök, annálfogva én...

- Úgy látom, hogy én már eddig is roppant nagy ostobaságot követtem el, a mikor önnek alkalmatlankodtam, - dörmögött a herczeg; - most pedig ön még... Isten önnel!

- De én nem bocsátom önt, nem bocsátom, fiatal barátom, - kiáltott föl a tábornok; - özvegy asszony, családanya, és oly hangokat csal ki szíve húrjaiból, a melyek mindig visszhangra találnak az én egész lényemben. Mindössze öt perczig fog tartani a látogatás, én ebben a házban nem szoktam teketóriázni, majdnem itt lakom, még meg is szoktam itt néha mosdani; látogatás után aztán bérkocsin megyünk a nagyszínházhoz. Legyen meggyőződve, hogy egész este szükségem van önre... Ime, már meg is érkeztünk a házhoz... Ni csak, Kolya, hát te már itt vagy? Itthon van Boriszovna Márfa? vagy te is csak most érkeztél?

- Oh nem, - felelt Kolya, a ki éppen a ház kapujánál ütközött össze velük, - én már régen itt vagyok Hippolittal: ő ma megint rosszabbul van, már reggel lefeküdt. Én most a boltban jártam. Boriszovna Márfa várja magukat. Csakhogy milyen már maga megint, papa! Jajh! - fejezte be Kolya, látva, hogyan inog a tábornok.

A Kolyával történt találkozás arra késztette a herczeget, hogy elkísérje a tábornokot Boriszovna Márfához, de csak egy pillanatra. A herczegnek szüksége volt Kolyára, a tábornoktól pedig mindenesetre szabadulni akart. Sokáig kapaszkodtak fel a negyedik emeletre egy mellék-lépcsőn.

- Be akarja mutatni a herczeget? - kérdezte menetközben Kolya.

- Igen, kedves barátom, bemutatom! Ivolgin tábornok és Myskin herczeg; de hát... hogy van Boriszovna Márfa?

- Tudja mit, papa: jobb lenne, ha ön most be nem menne. Az megeszi most magát. Harmadnapja, hogy maga nem mutatta itt magát s ő pénzt vár. Minek igért neki pénzt? Maga mindig ilyeneket tesz. Most aztán vágja ki magát, a hogy' tudja.

A negyedik emeleten egy alacsony ajtó előtt álltak meg. A tábornok észrevehetően bátortalanabb lett s a herczeget tuszkolta előre.

- Én idekint maradok, - dörmögött az öreg, - egy kis meglepetést készítek elő...

Elsőnek Kolya ment be. Egy erősen festett arczú, papucsban slappogó, varkocsokba font hajú, mintegy negyven éves asszony kinézett az ajtó mögül és a tábornok meglepetése egyszerre tönkrement. Mihelyt a nő meglátta őt, azonnal rákiáltott:

- Itt van végre a semmirekellő férfiú, szinte előérzetem volt ma rá.

- Gyerünk be, ez csak tréfa, - mondá a tábornok a herczegnek, még mindig ártatlanúl heherészve.

De bíz az nem volt tréfa. Alig mentek be egy sötét, meleg, alacsony kis előszobán át egy alacsony kis terembe, melynek butorzata vagy hat fonott székből és két kis asztalból állt, s a háziasszony azonnal rákezdte, az ő, úgy látszik, betanult siránkozó, megszokott hangján:

- Hát nem szégyenled magadat, családomnak zsarnoka, nem szégyenled magad te barbár! Kifosztottál egészen s még azzal sem vagy megelégedve. Meddig foglak még közelemben megtürni te szemérmetlen, becstelen ember!

- Boriszovna Márfa... Boriszovna Márfa... ez itt Myskin herczeg, Ivolgin tábornok és Myskin herczeg, - dünnyögte a végképp elszontyolodott tábornok.

- Hiszi-e kérem, - fordult egyszerre a herczeghez a századosné, - hogy ez a szemérmetlen ember nem nézte még az én védtelen árváimat sem. Végképp kifosztott bennünket, mindent elhurczolt, eladott és elzálogosított, semmit meg nem hagyott. Mit csinálok én a te adóslevéleiddel, te ravasz, gonosz ember! Felelj! Mivel fogom én már most táplálni az én árváimat? S így jön ide részegen, hogy alig bír a lábán megállni... Miért vert meg engem az Úr Isten veled: felelj te páratlanul aljas, ravasz ember.

De a tábornoknak esze ágában sem volt a felelés.

- Boriszovna Márfa, huszonöt rubel... ennyi az egész, a melyet a legnemesebb barátnak köszönhetek. Herczeg! Én szörnyen hálás vagyok! Ilyen... az élet. Most pedig... bocsásson meg... egészen el vagyok gyengülve... Lyenocska! adj egy párnát édes gyermekem.

Lyenocska, egy nyolcz éves leányka rögtön hozott egy párnát s letette azt egy koczkás szövetű, rongyos díványra. A tábornok azzal a szándékkal ült le, hogy még tovább folytatja a beszélgetését, de alig ért a díványhoz, rögtön elterült azon és rákezdte az igazak álmát. Boriszovna Márfa bizonyos czeremóniával mutatott széket a herczegnek egy kis asztal mellett, maga is leült, feltámasztotta fejét a jobb kezével s szótlanul kezdte a herczeget nézni. Három gyerek, két leány és egy fiú, a kik közt Lyenocska volt a legidősebb, odahuzódott az asztalhoz s mindannyian szintén szótlanul néztek a herczegre. A másik szobából bejött Kolya.

- Nagyon örülök, hogy magát itt találom Kolya, - fordult a herczeg hozzá, - nem segíthetne ön rajtam? Nekem okvetetlenül el kell mennem Filippovna Násztászjához. Az ön atyját kértem meg az imént, de hát ez már alszik. Vezessen el engem oda, a nagy színházhoz a Mytovczov-házba.

- Hiszen Filippovna Násztászja sohasem is lakott ott! S az én apám nem is volt ő nála még soha; különös, hogy ön az én apámtól valamit várt. Filippovna Násztászja a Vlagyimirszkája-utcza mellett lakik, az Ötszögletben, s ez nagyon közel van ide. Rögtön akar ön menni? Most fél kilencz. Ha akarja, elvezetem önt.

A herczeg és Kolya azonnal elindultak. Fájdalom: a herczegnek nem volt miből bérkocsit fogadni, hát gyalog mentek.

- Szerettem volna önt megismertetni Hippolittal, - mondá Kolya, - ő a legidősebb fia ennek a századosnénak, s ott volt most is a másik szobában; beteg, és ma egész nap feküdt. Ő oly különös, minden kicsiségtől sértve érzi magát... és féltem is, hogy rossz néven fogja venni, hogy éppen most jött ön hozzájuk... Nekem persze nem oly kényes a dolog, mint neki, mert énnekem az apámról van szó, neki pedig az anyjáról s ebben mégis van különbség, mert férfira nézve az ilyen dolog nem olyan fonák. Egyébiránt meglehet, hogy ez a felfogás is csak előítélet! Hippolit nagyszerű fiú, de bizonyos előítéletek rabja.

- Azt mondja ön, hogy tüdősorvadása van?

- Úgylátszik jobb volna, ha minél hamarább meghalna. Én az ő helyén nem szeretnék élni. Sajnálja a kis testvéreit. Ha pénzünk volna rá, ketten külön lakást fogadnánk s ott hagynók családjainkat. Mindig erről ábrándozunk. S tudja kérem, mikor az imént elbeszéltem neki az ön esetét, méregbe jött és azt mondta, hogy a ki az arczulcsapást párbaj nélkül eltűri, az gyáva. Különben ő nagyon ingerlékeny s én már nem is vitatkozom vele. Hát önt Filippovna Násztászja akkor mindjárt meg is hítta?

- Hiszen éppen az, hogy nem hítt meg.

- Hogy megy akkor ő hozzá? - kiáltott fel Kolya olyan meglepetéssel, hogy meg is állt; - kivált pedig ilyen felöltőben? Hiszen ott estély lesz.

- Isten bizony magam sem tudom, hogy' lesz. Ha elfogadnak: jó, ha nem: nem. A mi pedig a ruhát illeti, hát mit tehetek én róla?

- Dolga van vele? Vagy csak pour passer le temps egy „előkelő társaságban"?

- Nem... voltaképpen... dolgom van... nehéz ezt megmagyarázni, de...

- Nos, ez az ön dolga; engemet csak az érdekel, hogy ön csak egyszerűen bekívánkozik egy társaságba, a hol kaméliás hölgyek, tábornokok és uzsorások szoktak összegyülni. Ha csalódnám, akkor megbocsásson herczeg, kinevetném és megvetném önt. Roppant kevés nálunk a tisztességes ember, úgyszólván nincs is kit tisztelni. Hát azt nem tapasztalta még herczeg, hogy a mai korban mindenki kalandor? Különösen nálunk Oroszországban, a mi szeretett hazánkban. Nem értem, honnan van ez. S már a szülék is röstelik régebbi erkölcsi meggyőződéseiket. Most történt Moszkvában, hogy egy apa arra oktatta a fiát, hogy semmitől se riadjon vissza, ha pénzszerzésről van szó; meg is írták a lapokban. Nézze ön meg az én tábornokomat. Mi lett belőle? Pedig én azt hiszem, hogy az én tábornokom becsületes ember, esküszöm, hogy az. Csak a rendetlen élet és az ivás! Esküszöm, hogy úgy van. Én csak nem merek beszélni, mert mindenki kinevet. S mit csinálnak az eszes, okos emberek? mind uzsorások egytől-egyig. Hippolit nem itéli el az uzsoráskodást, azt mondja, annak úgy kell lenni s beszél közgazdasági rázkódásról, árhullámzásról, - vinné el az ördög mind. Én roppant bosszankodom ő reá ilyenekért, de ő ingerlékeny! Képzelje: a századosné pénzeket vesz el a tábornoktól, aztán kiadja nagy kamatokra ugyancsak a tábornoknak, az én apámnak. Borzasztó. Hát azt tudja, hogy az én mamám, vagyis a tábornokné, Alexandrovna Nina pénzzel, ruhával, fehérnemüvel és egyébbel segíti Hippolitot, sőt Hippolit közvetítésével a többi gyereket is. Várja hasonlóképpen.

- Látja, mégis azt mondja ön, hogy nincsenek tisztességes, jó emberek, hogy mindenki uzsorás; pedig itt vannak a derék emberek: az ön anyja és Várja. Vagy talán ilyen körülmények közt nem erkölcsi erő azokon a gyerekeken segíteni?

- Várjka hiuságból cselekszi, nos: anyám pedig... tényleg... én nagyon is becsülöm őt ezért. Igenis, becsülöm, és meg tudom őt érteni. Még Hippolit is érzi ezt, pedig ő már csaknem végképp el van keseredve. Eleinte gunyolódott s a mama eljárását aljasságnak nevezte, de most már néha megindul a szive is. Hm! Hát ön ezt erőnek nevezi? Ezt megjegyzem magamnak. Gánya nem tud a dologról, de ha tudna, ő elkényeztetésnek nevezné.

- Gánya nem tudja? Úgy látszik, Gánya még sokat nem tud, - jegyezte meg a herczeg akaratán kívül.

- Herczeg, maga nekem nagyon tetszik. Az ön iménti esete nem megy ki a fejemből.

- Maga is tetszik nekem Kolya.

- Mondja csak: hogy' szándékozik ön itt élni? Én nemsokára kiszorítok magamnak valami kis foglalkozást és keresetet s akkor tegyük meg azt, hogy lakjunk együtt egy szálláson; ön, Hippolit és én; aztán magunkhoz veszszük a tábornokot is.

- A legnagyobb készséggel. Egyébiránt majd meglátjuk. Most én... nagyon levert vagyok. Mi? Már megérkeztünk? Mily nagyszerű ez a kapu-bejárat! S még portás is van. No Kolya, nem tudom, mi lesz ebből.

A herczeg zavartan állott meg.

- Majd holnap elbeszéli, herczeg. Ne féljen olyan nagyon. Kívánok önnek sok szerencsét, mert én önnel mindenben egyetértek. Isten áldja meg. Én visszamegyek és elmondom a dolgot Hippolitnak. Ne féljen, el fogják fogadni, az kétséget sem szenved! Ő nagyon originális egy nő! Menjen föl erre, a lépcsőn, az első emeleten... a portás majd megmutatja.

XIII.

A herczeg erősen nyugtalankodott, hogy elfogadják-e? s ha igen, mit csinál majd? Még ha megmondhatná is Filippovna Násztászjának, hogy „ne menjen feleségül Gányához, mert az kegyedet nem szereti, hanem szereti csak a pénzét, a mit ő tőle magától és Jepancsin Aglájától tudok s én most azért jöttem ide, hogy ezt kegyednek elmondjam", még akkor is alig üthetne ki a dolog rendesen. Végre is bement és Filippovna Násztászja után tudakozódott. Filippovna Násztászjának nem nagy, de valóban remek berendezésű lakása volt.

Azon öt év alatt, mióta Filippovna Násztászja Pétervárott lakott, egy időben, mindjárt az elején, Toczkij nem sajnálta tőle a pénzt; akkor még számított a szerelmére és kényelemmel, fényűzéssel akarta őt lekenyerezni, tudván azt, mily könnyü megszokni a fényűzést s mily nehéz róla lemondani később, mikor a pompa már szokássá vált. E tekintetben Toczkij hű maradt a régi jó hagyományokhoz, nem változtatott azokon semmit, határtalanúl tiszteletben tartván az érzékiségek legyőzhetetlen hatalmát. Filippovna Násztászja a pompától nem idegenkedett, sőt szerette azt, de - és ez különösnek tetszhetik, - soha sem hódolt meg neki egészen, mintha a nélkül is el tudott volna lenni, néhányszor még ki is jelentette ezt, a mi kellemetlenül érintette Toczkij Ivánovics Athanázt. Egyébként volt sok olyan Filippovna Násztászjában, a mi kellemetlenül, sőt utóbb a megvetésig fokozódott kellemetlenséggel érintette Ivanovics Athanázt. Nem is szólva azon hitvány emberekről, a kiket Filippovna Násztászja néha közel eresztett magához, tehát a kiknek közeledését szivesen látta, még más, igen furcsa hajlamai is voltak: felszinre került valami kétféle barbár izlésnek a vegyüléke, a mely szerint oly dolgokkal és eszközökkel élt, a melyeknek még a létezését sem lehetett volna

rendes és finom nevelésű embereknél feltenni. Mert hogy példát hozzunk fel: ha Filippovna Násztászja valami kedves és választékos véleményt nyilvánított volna - például arról, hogy paraszt nők nem viselhetnek olyan batiszt fehérnemüt, mint ő, hát ezzel Ivánovics Athanáz bizonyosan nagyon meg lett volna elégedve. Ilyesmire volt irányítva eleinte a Filippovna Násztászja nevelése, még pedig magának Toczkijnak a programmja értelmében, a ki ilyesmiben nagyon jártas volt; de - óh jaj! - egészen más eredményre lyukadtak ki! Mindezek ellenére még mindig maradt Filippovna Násztászjában valami, a mi néha magát Ivánovics Athanázt is meglepte rendkívül rokonszenves eredetiségével, erejével s hizelgett neki néha még most is, mikor már Filippovna Násztászját illető minden számítása füstbe ment.

A herczeget egy leány fogadta (Filippovna Násztászja mindig csak nőcselédeket tartott) s ez az ő nagy meglepetésére, minden további kérdezősködés nélkül kész volt őt bejelenteni. Sem a sáros csizmája, sem a széles karimájú kalapja, sem zavart nézése nem ingatták meg szándékában a cselédet. A leány lesegítette róla a felső kabátot, kérte, hogy várjon az előszobában s azonnal bement.

A Filippovna Násztászjánál összegyülni szokott társaság az ő rendes ismerőseiből állt. E társaság szinte igen kis számú volt ahhoz képest, a mennyien a régebbi években ezen a napon össze szoktak nála jönni. Főbb személyek voltak ezek közt Toczkij Ivanovics Athanáz és Jepancsin Fjodorovics Iván; persze ott volt Gánya is, a ki rendkívül sötéten, hallgatagon, félrehuzódva viselkedett; Várját nem hozta el s Filippovna Násztászja e felől nem is kérdezősködött, hanem a kölcsönös üdvözlés után rögtön a Gánya és a herczeg közt lefolyt jelenetet hozta elő. Jepancsin tábornok, a ki erről még nem hallott, érdeklődéssel hallgatta az esetet. Gánya szárazon elmondta: mint kért bocsánatot a herczegtől. Ez alkalommal nagy melegséggel említette fel, hogy ő nem érti: miért mondták a herczeget „félkegyelmű”-nek, mikor az ellenkezőleg igen eszes ember. Filippovna Násztászja nagy figyelemmel hallgatta ezt, aztán átment a beszéd Rogozsinra, a ki iránt meg Ivanovics Athanáz és Fjodorovics Iván érdeklődtek nagyon. Rogozsinról Ptyiczÿn tudott a legtöbbet beszélni, a ki csaknem esti kilencz óráig bajlódott vele. Rogozsin tudniillik nem tágított attól, hogy neki még ma estig bármi áron százezer rubel kell. Ptyiczÿn azt is megjegyezte, hogy bármily nehéz is hirtelenében százezer rubelt felhajszolni, nagyon valószínű, hogy kiteremtik neki, ha nem ma, hát holnap, mert többen járnak utána, úgymint Kinder, Trepalov és Biszkup; Rogozsin kész bármilyen kamatot fizetni; Filippovna Násztászja sötéten, némán fogadta ezt a hírt, hasonlóképpen Gánya is. A dolog tán legjobban Jepancsin tábornokot nyugtalanította; az ékszer, melyet ő reggel ajándékozott Filippovna Násztászjának, meglehetős hideg, sőt némileg gúnyos fogadtatásban részesült. Csak az egy Ferdyscsenko volt szokott jókedvében. Maga Ivanovics Athanáz, a ki pedig igen ügyes társalgó volt, ma este kedvetlenül és szórakozottan viselte magát. A többi vendégek közt volt valami töpörödött öreg tanító a kit hogy miért hívtak meg az estélyre, senki sem tudta; aztán egy ismeretlen, rettentő bátortalan, igen fiatal ember; aztán egy középkorú eleven vérmérsékletű színészasszony, végül egy rendkívül szép, rendkívül gazdagon öltözött és szokatlanul szótlan fiatal nő, - mindezek nemcsak hogy nem élénkítették a beszélgetést, de többnyire azt sem tudták, hogy miről van szó.

Ilyen körülmények közt a herczeg megjelenése szinte kapóra jött. Bejelentésének híre meglepetést és néhány csodálkozó mosolyt keltett, kivált mikor a Filippovna Násztászja meglepetéséből azt is megértették, hogy neki esze ágában sem volt a herczeget meghivni. Hanem a meglepetés után Filippovna Násztászja hirtelen olyan örömre gerjedt, hogy a vendégek többsége azonnal kész volt a váratlan vendéget kedélyesen fogadni.

- Ez persze az ő ártatlansága folytán történt így, - jegyezte meg Jepancsin, - s az ilyesmit semmi esetre sem szabad kiélesíteni, hanem az adott helyzetben igazán nem tette rosszúl, hogy eszébe jutott az idejövetel, ha még ilyen eredeti módon is; meglehet, hogy még fel is vidámít bennünket, legalább a mennyire én őt ismerem.

- Annyival is inkább, hogy maga kéredzkedett be, - jegyezte meg nyomban Ferdyscsenko.

- Hát mi van abban? - kérdezte szárazon a tábornok, a ki Ferdyscsenkot ki nem állhatta.

- Az, hogy megfizeti a belépti díjat, - magyarázta az.

- No, Myskin herczeg nem Ferdyscsenko, - fakadt ki a tábornok, a ki sehogy sem bírta elszívelni azt a gondolatot, hogy neki Ferdyscsenkoval egy társaságban kell lennie.

- Tábornok úr, ne bántsa Ferdyscsenkot, - feleli az nevetve, - mert nekem külön jogaim vannak.

- Micsoda külön jogai?

- A legutóbbi alkalommal volt szerencsém ezt részletesen elmondani a társaságnak; méltóságodnak még egyszer elmondom. Méltóztatik látni: mindenki szellemes, csak én nem vagyok szellemes. Ennek kárpótlásául én kikértem magamnak azt a szabadságot, hogy igazat mondhassak, minthogy köztudomásulag csak azok szoktak igazat beszélni, a kik nem szellemesek. Ezenkívül én nagyon bosszúálló ember vagyok s ez is azért, mert nem vagyok szellemes. Én minden sértést alázatosan megtűrök, de csak addig, a míg a sértegető egyszer valamibe belesül; akkor én rögtön megbosszúlom magamat, vagy a hogy Ptyiczÿn mondta rólam: rúgok. Ismeri méltóságod a Krylov „Szamár és oroszlán" czímű meséjét? Hát az mi vagyunk ketten, mintha csak mi rólunk írták volna meg.

- Úgy látom, maga megint szemtelenkedik, Ferdyscsenko! - mérgelődött a tábornok.

- Ugyan miért, méltóságos uram? Ne tessék mérgelődni, tudom én az én helyemet s ha azt mondtam, hogy mi ketten a Krylov Szamara és Oroszlánja vagyunk, hát én természetesen a szamár szerepét vállalom magamra, méltóságod pedig az oroszlán, mint a hogy a Krylov meséjében mondva van:

»A hatalmas oroszlán, az erdők királya
Elgyengült, rászakadt a vénség nyavalyája;«

én pedig, méltóságos uram, szamár vagyok.

- Ez utóbbi mondásával én is egyetértek, - pattant ki akaratlanul a tábornokból.

Mindez persze gorombán és előre meggondolva csinálódott, de megszokták már, hogy Ferdyscsenko a bolond szerepét játszsza.

- Hiszen engem csak azért tűrnek s azért van ide is bejárásom, - mondá Ferdyscsenko, - hogy így beszéljek és ne másképpen. Mert hát lehet-e különben valahova olyan embert bebocsátani, mint én vagyok? Hiszen én ezt jól tudom. Lehet-e engemet, ilyen Ferdyscsenkot, olyan finom getlemannel, mint Ivanovics Athanáz, egy sorba állítani? S ha teszik, csak azért teszik, hogy valami képtelenséget csináljanak.

Ha nyers volt is Ferdyscsenko, de maró is volt, sőt néha nagyon; de úgy látszik, éppen azért tetszett ő Filippovna Násztászjának. A kik nála akartak lenni, kénytelenek voltak Ferdyscsenkot is megtürni. Ferdyscsenko nem is járt távol az igazságtól, mikor azt gondolta, hogy csak azért van ide bejárása, mert jelenléte az első pillanattól kezdve elviselhetetlen volt Toczkijnak; Gányát is a végtelenségig tudta kinozni Ferdyscsenko s ezért nagyon hasznát vette Filippovna Násztászja.

- Meg lám: a herczeg azon kezdi, hogy elénekel valami divatos románczot, - szólt Ferdyscsenko várva, hogy mit mond erre Filippovna Násztászja.

- Azt nem hiszem Ferdyscsenko s kérem, ne bántsa őt, - felelt az szárazon.

- Á-á! Hogyha ő külön pártfogás alatt áll, akkor én is meglapúlok.

De Filippovna Násztászja felállt a nélkül, hogy oda figyelt volna s kiment, hogy maga fogadja a herczeget.

- Nagyon sajnálom, - szólt mihelyt a herczeg előtt megjelent, - hogy mai találkozásunk alkalmával abban a nagy zavarban elfeledtem önt meghíni s nagyon örülök, hogy ön alkalmat ad nekem arra, hogy megköszönjem és megdicsérjem az ön határozottságát.

Míg így beszélt, le nem vette szemét a herczegről, mintha annak arczából akarta volna kiolvasni idejövetele okát.

A herczeg annyira meg volt lepve, annyira elvakulva, hogy egy szóval sem bírt a kedveskedő szavakra válaszolni s ez igen tetszett Filippovna Násztászjának, a ki ma este nagy toilette-ben volt és rendkívüli hatást keltett. Kézen fogta a herczeget s odavezette vendégeihez. A vendégfogadó-terem küszöbén a herczeg hirtelen megállt s izgatottan suttogta Filippovna Násztászjának:

- Kegyeden minden oly tökéletes... még az is, hogy most olyan halvány... nem is lehet kegyedet másképp elképzelni... Énrajtam oly erőt vett az a vágy, hogy idejőjjek... én... bocsásson meg...

- Ne kérjen ön bocsánatot, - nevetett Filippovna Násztászja - ez elrontja a dolog különösségét és eredetiségét. Úgy látszik igazuk van azoknak, a kik önt különös embernek mondják. Tehát ön engemet a tökéletesség mintaképének tart? Igen?

- Igen.

- Nagyon téved. Még ma emlékeztetni fogom erre.

Bemutatta a herczeget a vendégeknek, a kiknek jórészével ez már ismerős volt. Toczkij mindjárt valami kedveskedőt mondott neki. Filippovna Násztászja maga mellé ültette a herczeget.

- De ugyan mi különös volna a herczeg megjelenésében? - szólt valamennyinél hangosabban Ferdyscsenko, - hisz ez világos dolog, a mely maga-magáért beszél.

- Igen világos dolog és igen sokat mond maga-magáról, - tette hozzá Gánya. - Én ma a herczeget megfigyeltem attól a pillanattól kezdve, a melyben Fjodorovics Ivánnal először megláttam a Filippovna Násztászja arczképét. Nagyon jól emlékszem rá, hogy ezelőtt néhány órával is arra gondolt, a miről most teljesen meg van győződve s a mit - mellesleg mondva - a herczeg maga is beismert előttem.

Mindezt igen komolyan mondta Gánya, minden tréfa nélkül, sőt sötéten, a mi egy kissé különösnek látszott.

- Én nem ismertem be ön előtt semmit, - felelt a herczeg elpirulva, - csak feleltem az ön kérdésére.

- Bravó, bravó! - kiáltott Ferdyscsenko, - legalább őszinte; ravasz és őszinte.

Mindnyájan hangosan nevettek.

- Ugyan ne kiabáljon úgy Ferdyscsenko, - figyelmeztette halkan Ptyiczÿn.

- Én nem vártam volna öntől ilyen vitézséget, herczeg, - szólalt meg Jepancsin, - tudja-e, hogy idővel mire fog ez vezetni? S én még önt filozófusnak tartottam! Lám csak, milyen alattomos.

- És tekintve azt, hogy a herczeg a legártatlanabb tréfától is elpirul, mint valamely ártatlan leányka, én azt következtetem, hegy ő, mint jóravaló ifjú, a legtisztességesebb szándékot táplálja szívében, - szólalt meg, vagy jobban mondva motyogott egyszerre és teljesen váratlanúl a fogatlan öreg tanító, a kiről senki sem tette volna fel, hogy egész este csak egy szót is szóljon. A nevetés még hangosabb lett. Az öreg azt hivén, hogy valami nagyon sikerült szellemességet mondott, maga is kaczagni kezdett, de aztán olyan fuldoklás vett rajta erőt, hogy Filippovna Násztászja, a ki - nem tudni miért - rendkívül szerette az ilyen furcsa öregeket és elhagyottakat, azonnal ápolására sietett s még egy csésze theát adott neki. A bejött szobalánytól meleg kendőt kért, a melybe azonnal beburkolódzott s meghagyta, hogy még tegyenek fát a kandalló tüzére. Arra a kérdésre, hogy hány óra, a szobalány azt felelte, hogy féltizenegy.

- Uraim, - szólt Filippovna Násztászja, - nem parancsolnak pezsgőt? Rendelkezésükre áll. Attól tán jobban felvidulunk. Tessék: lássanak hozzá.

Ezt a felszólítást mindenki különösnek találta, kivált ilyen báva formában, mert mindnyájan tudták: mily rendkívül megtartották a legszigorúbb illemet Filippovna Násztászja eddigi estélyein. Hanem azért nem utasították vissza a kínálást, csak az egy Gánya nem ivott. Filippovna Násztászja kijelentette, hogy ma este három pohár pezsgőt is megiszik s hallgatásából egyszerre átcsapott a legféktelenebb jókedvbe. Némelyek azt hitték, hogy láza van; aztán észrevették lassan, hogy ő is mintha várna valamit, gyakran nézte meg az óráját s türelmetlen, majd szórakozott lett.

- Talán egy kis láza van? - kérdezte tőle az eleven vérmérsékletű hölgy.

- Nem kicsiny, hanem nagy, éppen azért vettem magamra ezt a kendőt, - felelt ő, s tényleg egyre halványabb lett és néha erősen összerázkódott.

Mindnyájan nyugtalankodtak.

- Talán jó lenne, ha a háziasszonyt pihenni hagynók? - szólt Toczkij, ránézve Fjodorovics Iványra.

- Világért sem uraim! Inkább nagyon is kérem, hogy maradjanak. Jelenlétükre ma különösen szükségem van, - szólt határozottan és jelentősen Filippovna Násztászja. A tábornok és Toczkij mégegyszer összenéztek, Gánya pedig görcsös mozdulatot tett.

- Jó volna valami petit-jeut játszani, - szólt az eleven vérmérsékletű hölgy.

- Én ismerek egy nagyszerű, új társasjátékot, - kapott a szón Ferdyscsenko, - legalább ez olyan, hogy egyszer próbálták meg a világon és akkor sem sikerült.

- Mi lehet az? - kérdezte ugyanaz a hölgy.

- Egyszer összegyültünk egy társaságba, nos és - az igazat megvallva - jót ittunk; egyszerre csak azzal az ötlettel állt elő valaki, hogy mindnyájunk mondja el életének történetéből azt a részletet, a mely saját lelkiismerete szerint is a legcsunyább. Fődolog volt az őszinteség, minden szépítés, hazugság nélkül.

- Furcsa gondolat, - jegyezte meg a tábornok.

- Hát hiszen éppen az a jó benne, méltóságos uram, hogy furcsa.

- Nevetséges ötlet, - szólt Toczkij, - egyébiránt érthető; ez is dicsekvés a maga nemében.

- Meglehet, hogy éppen az volt benne a csábító, Ivanovics Athanáz.

- Az ilyen társasjátékoktól az ember a helyett, hogy nevetne, sírva fakad, - jegyezte meg az eleven vérmérsékletű hölgy.

- Egyszerűen képtelenség, - jegyezte meg Ptyiczÿn.

- De hát sikerült-e? - kérdezte Filippovna Násztászja.

- Hiszen éppen az a baj, hogy nem. Mindenki elmondott ugyan valamit, sokan egész őszintén, sőt képzeljék: némelyek szinte hivalkodással, hanem aztán mindenki elröstelte magát. Egyébiránt egészben véve igen mulatságos volt, már hogy a maga nemében.

- Igazán, jó volna megpróbálni, - kapott rajta egyszerre megélénkülve Filippovna Násztászja; - próbáljuk meg, mert csakugyan olyan nyomott itt a hangulat.

- A hölgyek különben nem kötelesek benne részt venni, - magyarázta Ferdyscsenko, - az urak kezdik, még pedig sorsolás szerint. A ki egyáltalában nem akar valamit elbeszélni, azt persze nem kényszeríthetjük. Kérem uraim a sorsoláshoz a czéduláikat, ide a kalapomba, a herczeg fog húzni.

Az ötlet igazán különös volt és úgyszólván senkinek sem tetszett. Némelyek elkedvetlenedtek, mások ravaszul mosolyogtak. Filippovna Násztászja mindig feltartózhatatlan és kíméletlen volt az ő kívánságaiban, még ha oly szeszélyesek vagy haszontalanok voltak is azok. Most is olyan volt, mintha hisztériája lett volna, pörgött-forgott, görcsösen nevetett, kivált a Toczkij megjegyzéseire. Sötét szemei szikráztak és halvány arczán két piros folt keletkezett. Úgy látszott: tetszett neki az ötlet czinikus és kíméletlen volta.

- S hátha valakinek olyan az elmondandó története, hogy azt hölgyek... előtt nem lehet... - szólalt meg félénken a hallgatag fiatalember.

- Hát azt ne beszélje el; van a nélkül is elég csúf élettörténet, - felelt Ferdyscsenko, - oh, maga fiatalember!

- De én azt sem tudom: melyik történet az én életemben a legmegrovandóbb? - aggódott az eleven vérmérsékletű hölgy.

- A hölgyek nem kötelesek semmit sem elmondani, - ismételte Ferdyscsenko.

- De mivel bizonyítsam én azt, hogy nem hazudom? - kérdezte Gánya, - mert ha hazudom, akkor az egész játéknak nincs értelme. S ki az, a ki hasonló esetben nem füllent?

- Hiszen már magában az is csábító, hogy hogyan hazudik majd az ember. Neked pedig Gánya, nincs mit félned attól, hogy hazudni találsz, mert a te legcsunyább históriád úgy is köztudomású. Most aztán képzeljék el csak uraim, - tette hozzá bizonyos felhevüléssel Ferdyscsenko, - milyen szemekkel fogunk mi holnap egymásra nézni a mostani elbeszélések után!

- De hát lehetséges ez? Igazán, komolyan akarja ezt kegyed, Filippovna Násztászja? - kérdé méltóságosan Toczkij.

- A ki a farkastól fél, az nem jól érzi magát az erdőben, - felelt gúnyosan Filippovna Násztászja.

- De kérem, Ferdyscsenko úr, hát lehetséges ilyen játékot rendezni? - kérdezte egyre izgatottabban ugyancsak Toczkij, - biztosítom önt, hogy ilyesmi sohasem szokott sikerülni; hiszen ön maga is azt mondta, hogy ez már egyszer nem sikerült.

- Hogyne sikerült volna? Hiszen én akkor elbeszéltem; hogyan loptam én egyszer három rubelt.

- Tegyük fel, hogy elbeszélte, de az lehetetlen, hogy úgy beszélte volna el, hogy azt elhitték volna önnek. S Ardalionovics Gavrila igen helyesen jegyezte meg, hogy mihelyt a legkisebb füllentés vehető észre, azonnal vége a játéknak. Ennél a dolognál az igazság csak esetlegesség lehet, ha valakinek fonák hiúsága van, de a mihez oly rossz ízlés kell, hogy az itt el sem képzelhető.

- De milyen túlságosan finom ember ön, Ivanovics Athanáz, szinte engem is csodálkozásba ejt! - felelt Ferdyscsenko - képzeljék csak uraim: hogy én nem beszélhettem el úgy az én lopásomat, hogy az az igazsághoz hasonlítson; Ivanovics Athanáz a legfinomabb módon céloz arra, hogy én tényleg nem lettem volna képes lopni, jóllehet magában talán teljesen meg van győződve afelől, hogy Ferdyscsenko nagyon is képes a tolvajlásra. De a dologra, uraim! A sorsjegyek össze vannak állítva, még ön is ideadta a magáét, Ivanovics Athanáz, következésképp senki sem áll félre. Herczeg, jöjjön és huzzon sorsot.

A herczeg szótlanul benyult a kalapba s elsőnek kihuzta Ferdyscsenkot, másodiknak Ptyiczÿnt, harmadiknak a tábornokot, negyediknek Ivanovics Athanázt, ötödiknek magamagát, hatodiknak Gányát stb. A nők nem adtak be sorsjegyeket.

- Istenem, milyen szerencsétlenség! - kiáltott fel Ferdyscsenko, - én azt hittem, hogy első lesz a herczeg, a második pedig a tábornok úr. No de semmi: legalább utánam jön Petrovics Iván s ez engem kárpótolni fog. Nos uraim, természetes, hogy nekem jó példával kell elül járnom, csak azt sajnálom ebben a pillanatban, hogy én oly mennyiség vagyok, hogy egyáltalában nem vagyok nevezetesség; még a rangom is a lehető legkisebb; hát aztán micsoda különös legyen abban, hogy Ferdyscsenko csunya dolgot követett el? Aztán milyen is az én legcsunyább tettem? Talán megint azt a lopást beszéljem el, meggyőzendő Ivanovics Athanázt afelől, hogy lehet lopni annak is, a ki nem tolvaj?

- Ön csak arról győzhet meg engemet, Ferdyscsenko úr, hogy tényleg a mámorosságig menő gyönyörűséget érezhet valaki, a ki elmeséli piszkos cselekedeteit, daczára annak, hogy nem kérdezik tőle. Egyébiránt... bocsásson meg Ferdyscsenko úr.

- Kezdje el, Ferdyscsenko! Az urak rettenetes sokat fecsegnek és soha semmit be nem fejeznek, - szólalt meg ingerülten és türelmetlenül Filippovna Násztászja.

Mindnyájan észrevették, hogy Filippovna Násztászja az ő iménti nevetési rohama után egyszerre kedvetlen, szeszélyes és ingerült hangulatba esett, mégis makacsul és zsarnoki módon megmaradt képtelen kívánságánál. Ivanovics Athanáz rettenetes szenvedéseket állt ki. Boszantotta őt Fjodorovics Iván is, a ki úgy ült a pezsgő mellett, mintha itt semmi sem történnék, sőt talán arra is gondolt, hogy ő is elbeszél majd valamit, ha rákerül a sor.

XIV.

- Nem vagyok szellemes ember, Filippovna Násztászja, azért fecsegek össze-vissza, - szólt Ferdyscsenko, megkezdve elbeszélését; - ha én olyan szellemes ember volnék, mint Ivanovics Athanáz, vagy mint Petrovics Iván, hát egész este szótlanul ülnék, úgy mint Ivanovics Athanáz és Petrovics Iván. Nézze, herczeg, én azt hiszem, hogy a világon sokkal több az olyan ember, a ki lop, mint a ki nem lop, sőt, hogy nincs is olyan becsületes ember, a ki életében legalább egyszer ne lopott volna. Mit gondol ön?

- Fuj, beh kiállhatatlanul kezdi az elbeszélését, - szólalt meg Alexejevna Dárja, - s mily ostobaság az, hogy ne lehessen olyan, a ki sohasem lopott; én sohasem loptam.

- Kegyed sohasem lopott Alexejevna Dárja; de mit mond a herczeg, a ki egyszerre elpirult?

- Azt hiszem, hogy ön igazat mond, csak igen túlozva, - felelt a herczeg, a ki valamiért tényleg elpirult.

- Hát ön soha semmit sem lopott, herczeg?

- Fuj! Beh ízléstelen dolog ez! Gondolja meg egy kicsit magát, Ferdyscsenko úr, - lépett közbe a tábornok.

- Most, hogy rákerült a sor, egyszerűen szégyenli a dolgát elbeszélni s mindenképpen a herczeget akarja beugratni, - pattogott Alexejevna Dárja.

- Ferdyscsenko, vagy fogjon bele az elbeszélésbe, vagy hallgasson és csak magával törődjék; ön visszaél a türelmünkkel, - szólt élesen Filippovna Násztászja.

- Rögtön, Filippovna Násztászja; de ha már a herczeg beismerésben van, mert én szerintem a herczeg hallgatása annyi, mint a beismerés, hát akkor ugyan mit mondana másvalaki (neveket nem említek), ha egyszer igazat akarna mondani? A mi pedig engemet illet, uraim, az én arczom igen egyszerű, ostoba és csunya. Különben biztosítom önöket, hogy én nem vagyok tolvaj: loptam ugyan, de magam sem tudom, mi vitt rá? Ezelőtt három évvel történt Iscsenko Ivanovics Szemjon nyaralójában, egy vasárnap. Vendégek voltunk nála. Ebéd után az urak tovább borozgattak. Én felkértem a házikisasszonyt, Szemjonovna Máriát, hogy zongorázzon valamit. Aztán átmentem egy szöglet-szobán s látom, hogy a háziasszony asztalán egy három-rubeles bankjegy fekszik, bizonyosan azért tette oda, mert valami konyhai kiadásra kellett. A szobában egy lélek sem volt. Fogtam a bankót és zsebre vágtam, hogy minek? azt nem tudom. Hogy mi vitt rá, nem értem. Hamarosan visszatértem s leültem az asztalhoz. Ültem és vártam meglehetős izgatott állapotban, szüntelenül fecsegtem, anekdotáztam és nevettem. Körülbelül egy félóra múlva rájöttek a bankó eltünésére és kérdőre vonták a cselédeket. A Dárja szolgálót gyanusították. Én rendkívüli kiváncsiságot mutattam, sőt mikor Dárja egészen belezavarodott a dologba, még biztattam őt, hogy csak vallja be, fejemmel álltam jót neki, hogy a háziasszony megbocsát - s mindezt az összes jelenvoltak előtt. Mindnyájan csak a szájukat tátották, én pedig rendkívüli gyönyörűséget éreztem attól, hogy én erkölcsi prédikácziót tartok, holott a pénz az én zsebemben van. Azt a három rubelt én még aznap este beittam egy vendéglőben. Bementem és egy kis üveg Lafitteet kértem; azelőtt sohasem kértem bort egymagában; mindenáron s mentül előbb túl akartam adni az egész bankón. Valami különös lelkiismereti furdalást sem akkor, sem később nem éreztem. Más alkalommal semmi esetre sem ismételtem volna ezt a dolgot; akár hiszik az urak, akár nem, nekem az mindegy. Nos: ez volt az egész.

- Csakhogy persze ez nem a legrútabb vétek az ön életében, - jegyezte meg ellenszenvesen Alexejevna Dárja.

- Ez lélektani eset és nem vétek, - jegyezte meg Ivanovics Athanáz.

- S a szolgáló? - kérdezte Filippovna Násztászja, a ki nem titkolta el undorral vegyes megvetését.

- A szolgálót - természetesen - másnap elkergették. Az nagyon szigorú család.

- S ön ezt megengedte?

- No ez nem rossz kérdés. Hát talán oda kellett volna mennem és elmondanom a dolgot? - heherészett Ferdyscsenko, a ki különben némileg meg volt lepetve, hogy elbeszélése mindenkire igen kellemetlenül hatott.

- Milyen piszkosság! - kiáltott fel Filippovna Násztászja.

- Bah! önök valakinek a legrútabb tettét akarják hallani s a mellett valami szépet várnak! A legrútabb tettek mindig igen piszkosak is, Filippovna Násztászja, éppen most mondta ezt Petrovics Iván...

Egyszóval Ferdyscsenko utoljára sem állta meg a sarat, hanem dühbe jött. Bármily különös is, de úgy látszik: ő egészen más eredményt várt az elbeszélésétől. Filippovna Násztászja szinte összerázkódott a haragtól és mereven nézett Ferdyscsenkora; ez azonnal meglapult és elhallgatott, csaknem meghülve az ijedtségtől, mert maga is érezte, hogy igen messzire ment.

- Nem volna-e jobb az egészet abbanhagyni? - kérdezte ravaszul Ivanovics Athanáz.

- Rajtam van a sor, de én élek szabadságommal és nem beszélek el semmit, - mondá Ptyiczÿn határozottan.

- Nem akar valamit elbeszélni?

- Nem tehetem, Filippovna Násztászja; s általában képtelenségnek tartom az ilyen játékot.

- Tábornok, azt hiszem, hogy akkor ön következik, - fordult Jepancsin felé Filippovna Násztászja, - ha ön is kivonja magát, akkor minden szétmegy, a mit nagyon sajnálnék, mert én is szerettem volna életemnek egy vétkét elbeszélni, de csak ön és Ivanovics Athanáz után, mert önöknek kellene engemet nekibátorítani, - fejezte be nevetve.

- Oh, ha kegyed ezt megigéri, - szólt hévvel a tábornok - akkor én kész vagyok kegyednek akár egész életemet elbeszélni; de megvallom, én azalatt, míg vártam, hogy a sor rám kerül, már előre átgondoltam egy anekdotát.

Filippovna Násztászja egy pillantást vetett Jepancsinra és elmosolyodott. De látni lehetett rajta, hogy kedvetlensége és ingerültsége egyre nőtt. Ivanovics Athanáz még jobban megijedt, mikor meghallotta, hogy Filippovna Násztászja is készül valamit elbeszélni.

- Uraim, - kezdte a tábornok, - én is követtem el életemben, épp úgy mint mások, olyan dolgokat, a melyek éppen nem szépek, de a legkülönösebb az, hogy azt az anekdotát, a melyet most el akarok mondani, én az én életem legcsunyább anekdotájának tartom. Egyébaránt az eset már majdnem harmincz éves és rendkívül ostoba. Akkor még csak hadnagy voltam. No persze: a hadnagyi vér igen forró, a pénz pedig kevés hozzá. Volt egy tiszti inasom, Nikofor, a ki roppantul igyekezett rendben tartani az én gazdaságomat; ruhámat varrta, tisztította, sőt még lopott is, a hol csak tehette, csakhogy nekünk jó dolgunk legyen. Én persze szigorú, de igazságos voltam. Egy kis városkában, a hol egy ideig kvártélyoztunk, engem a külvárosban egy hadnagy özvegyénél helyeztek el. Az asszony lehetett már legalább nyolczvan esztendős. A házikója is fából volt és rozoga; szegénysége miatt pedig cselédet sem tartott. Főképpen pedig arról volt nevezetes, hogy valamikor nagyszámú családja és kiterjedt rokonsága volt. Férjét azelőtt mintegy negyven évvel temette el. Utóljára egy unokahuga lakott nála, egy görbe testű és görbe lelkű, valóságos gonosz boszorkány, a ki egyszer - mint mondják - az ujját is megharapta a nénjének, de ez is meghalt s az öreg asszony akkor már három év óta egyes-egyedül lakott. Nagyon unalmas volt nála az élet. Egyszer aztán azt cselekedte az öreg asszony, hogy - mert volt nekem egy kakasom - ellopta a kakasomat. Ez nem volt egészen világos, de rajta kívül nem volt kire gyanakodni. Ezen összevesztünk s erre engemet első kérésemre áttettek kvártélyra a város másik végére, egy számos tagból álló családhoz, egy

hosszú szakállú kereskedőhöz. Nos, átköltöztünk, elmúlik egy-két nap, egyszer csak azzal állít be hozzám Nikofor, hogy azt mondja: - „Kár volt otthagyni a volt háziasszonyunknál a leveses tálunkat, mert most nem tudom a levest föladni." - Én persze meg voltam lepetve: - „Hát hogy' maradt ott a mi leveses tálunk?" - Nikofor elcsodálkozva mondja el aztán, hogy a mikor onnan elköltöztünk, az öreg asszony visszatartotta a mi tálunkat, szerinte azért, mert én eltörtem egy korsóját s hogy én ezért magam ajánlottam föl neki a leveses-tálat. No persze, én erre magamon kívül voltam. Megyek dühösen az öreg asszonyhoz; látom, hogy ott ül a tornácz végében, mintha a nap elől bújt volna el, félkezével a fejét támasztja fel. Rögtön nekiestem amúgy csúfosan: „hát erre is, meg amarra is!" De erre valami különös dolog történik: az öreg asszony ül mozdulatlanul s rám mereszti mozdulatlan szemeit, nem szól egy szót sem, csak mintha jobbra-balra ingott volna. Végre lecsendesülök, nevén szólítom: semmi felelet. Határozatlanul állok ott, a legyek zümmögnek, a nap leszállófélben; végre tökéletesen megrőkönyödve megfordulok és elmegyek. Egyéb elintézni való dolgom is lévén, csak későn mentem haza. Nikofor első szavai: „tudja-e a tekintetes uram,[11] hogy a mi volt háziasszonyunk meghalt?" - „Mikor?" - „Hát ma este, ezelőtt másfél órával." Tehát éppen abban az időben, mikor én őt javában szidtam. De úgy hatott rám ez az eset, hogy még álmomban is foglalkoztam vele. Persze én nem vagyok előítéletes ember, hanem azért harmadnap elmentem a templomba, a temetésére és kikísértem őt a temetőbe. Kétségtelen, hogy hibás voltam s bár messze időből nézek vissza erre a hibámra, most már, miután természetem is megváltozott, úgy látszik az, mint valami idegen dolog, de azért még mindig szánom-bánom akkori tettemet. Bármennyit okoskodtam is, nem tudtam addig megnyugodni, míg ezelőtt öt évvel két szegény öregasszony számára alapítványt nem tettem a szegények házában. Nos, ennyi az egész. Ismétlem, hogy sok vétket követhettem el én is életemben, de lelkiismeretem szerint az imént elmondottat tartom a legrútabbnak.

- S a legrútabb helyett, méltóságos uram, elbeszélte ön életének egyik szép történetét; rászedte ön Ferdyscsenkót, - szólt Ferdyscsenko.

- Igazán, tábornok, nem is képzeltem volna, hogy önnek jó szíve is legyen; szinte sajnálom, - jegyezte meg mintegy önkénytelenül Filippovna Násztászja.

- Sajnálja? Ugyan miért? - kérdezte a tábornok kedveskedő mosolylyal s nem minden önelégültség nélkül hajtott fel egy pohár pezsgőt.

Most Ivanovics Athanázra került a sor. Mindnyájan tudták, hogy ő sem fogja magát kivonni, sőt elbeszélését különös érdeklődéssel várták, miközben Filippovna Násztászjára tekintgettek... Toczkij Ivanovics Athanáz, a ki igen tekintélyes, elegáns külsejű, magas termetű, kissé deres hajú és kissé kopasz, de még eléggé ruganyos szervezetű, finom, pirosképpű ember vala, hamis fogakkal, csöndes, kedveskedő hangon fogott elbeszéléséhez. Filippovna Násztászja az egész elbeszélés alatt nem vette le szemét ruha-ujjának csipkéjéről, balkeze két ujjával csipkedte azt s egyszer sem nézett az elbeszélőre.

- Nagyon megkönnyíti feladatomat az, - kezdte Ivanovics Athanáz, - hogy a legrútabb cselekedetemet kell elmondanom. Ilyen esetben természetesen nem lehet ingadozni, mert az ember lelkiismerete és emlékezete rögtön rámutat az igazira. Megvallom, hogy az én könnyelmű és... szeles cselekedeteim közt van egy, a mely különösen nyomja a lelkemet. Ez mintegy húsz évvel ezelőtt történt. Kimentem akkor vidékre Ordynczev Platonhoz, a kit akkor választottak meg kerületi főnöknek, s fiatal feleségével ott akarta a téli ünnepeket eltölteni. Éppen akkor volt feleségének, Alexejevna Anfiszának a születésenapja és két bálra is készültek.

[11] Az orosz hadseregnél nem a szolgálati rangot nevezik meg a tisztek megszólításánál, hanem a czimet emlitik, mint nálunk a polgári életben.

Abban az időben roppant divatban volt az egész világon Dumas fils új regénye, „La dame aux camelias”, mely regény az én nézetem szerint soha sem fog elavulni. Az elbeszélés bája, a főszemély eredeti beállítása, az a vonzó világ, a mely oly finoman van részletezve, s átalában az egészben elhelyezett apróságok (p. o. a fehér- és rózsaszínű kamélia-csokroknak egymást követő divatja), egy szóval e remek detailok külön és együtt véve úgyszólván megrendítő hatással voltak. A vidéken a nők mind el voltak tőle ragadtatva. A kamélia-virág rendkívül divatba jött, mindenki csak kaméliát akart. Már most hol vegyenek vidéken annyi kaméliát, ha még olyan kevés is ottan a bál? A szegény Vorhovszkij Péter pedig csak úgy olvadozott akkor Alexejevna Anfiszáért; majd megőrült. Az igazat megvallva: nem tudom, hogy volt-e köztük valami, vagy lehetett-e Vorhovszkijnak csak valami kis reménye is? Elég az hozzá: majd megbolondult, hogy honnan teremtsen elő kaméliát a bálra Alexejevna Anfiszának? Bizonyosra vették pedig, hogy Szoczkája grófnő, a ki Szent-Pétervárról a kormányzóné vendége volt és Bezpalova Zsófia mindenesetre fehér virágcsokrokkal fognak a bálon megjelenni. Ordynczev erősködött, hogy lesz virág, bár Alexejevna Anfiszának az a szeszélyes kívánsága támadt, hogy neki rózsaszínű kamélia kell. De a bál előtt való nap Alexejevna Anfisza vetélytársa, Mytiscseva Alexandrovna Katerina az egész vidéken összeszedett minden kaméliát. Persze: volt hisztéria, elájulás. Ordynczev elbújt. Természetes, hogy ha Verhovszkij Péternek sikerült volna akkor valahol egy kaméliát felhajszolni, az nagyot segített volna az ő szerelmi dolgán, mert a nők hálája ilyen esetekben határtalan. De hiába lótott-futott. Végre a bál előtti napon Zubkova Petrovna Máriánál, az Ordynczevék szomszédjánál, találkozom vele. Ragyogott az örömtől. „Heuréka! Találtam.” „Csodálnám! Hol?” „Jeksajszkban, (egy körülbelül húsz versztára fekvő kis városkában); van ott egy Trepalov nevü gazdag kereskedő; feleségével együtt bolondja a virágoknak; kaméliája is van.” „S mikor mégy érte?” „Holnap hajnalban.” „Jó útat!” Haza megyek, nem tudok elaludni. Felköltöm Szavelij kocsist, oda nyomok neki tizenöt rubelt: „Egy félóra alatt itt legyen a kocsid!” A kocsi persze előállt. Röviden: megelőztem Trepalovnál Vorhovszkijt, hét órakor már Jeksajszkban Trepalovnál voltam. „Igy meg amúgy, mondok: van-e kamélia? Bátyuskám, lelkem, segíts rajtam, lábadhoz borúlva kérlek!” - Látom, hogy az öreg magas, hűvös, deres, kellemetlen ember. „Nincs nekem. Semmi esetre sincs!” - Arra én a lábához vetettem magamat, csak úgy elterültem. „Mi ez, bátyuskám, mit cselekszik?” - kérdezi szinte ijedten. - „Ember életéről van szó!” - kiáltottam én neki. - „No hát akkor isten nevében: adok kaméliát.” Összeszedtem én ott annyi kaméliát a kis üvegházban, hogy az öreg csak úgy nyögött belé. Kivettem száz rubelt. „Nem bátyuskám, - azt mondja, - megsértene vele; nem pénzért adom.” „Akkor hát fogadja el öregem ezt a száz rubelt a helybeli kórház javára.” „Az már egészen más, ez már nemes és jó cselekedet; majd át fogom adni az ön nevében.” Nagyon megtetszett nekem akkor az az igazi orosz vén ember - de la vrai souche. A siker diadalérzetével rögtön siettem vissza. Visszafelé kerülő úton jöttünk, hogy ne találkozzunk Péterrel. Megérkezvén, rögtön átküldtem a virágcsokrot Alexejevna Anfiszának. Képzelhetik önök azt az örömet, hálálkodást és könnyeket. Maga Ordynczev is, aki még tegnap szinte halálán volt, nyakamba borúlva sírt. Hajh, a férjek mind ilyenek a... törvényes házasság megteremtése óta. Nem akarok semmit sem hozzátenni, de a szegény Péter dolga ezzel az esettel végképp rosszra fordúlt. Eleinte azt hittem, hogy ha megtudja az esetet, hát engem lelő s már készültem is a találkozásra, de olyasmi történt közben, amit szinte nehéz elhinni: elájult, estefelé önkívületben volt, reggelre pedig hagymáza; rítt, mint a gyerek, görcsei voltak. Mihelyt egy hónap múlva fölgyógyult, áthelyeztette magát a Kaukázusba. Egész regény lett belőle. Az lett a vége, hogy Krymben, a törökök elleni harczban elesett. Akkoriban a testvére, István, ezredes volt ott és kitüntette magát. Megvallom, még aztán is sok évig bántott a lelkiismeret: miért bántam ugy vele? Még hagyján, ha szerelmes lettem volna! Dehát egyszerűen csínyből csináltam az egészet. Ha el

nem viszem előle akkor a virágot, talán még ma is élne, boldog lehetne, sikerei volnának és eszébe sem jutott volna, hogy a törökök ellen menjen.

Ivanovics Athanáz épp oly szolid előkelőséggel fejezte be elbeszélését, mint ahogy azt megkezdte. A hallgatók észrevették, hogy Filippovna Násztászja szemei különösen felszikráztak, sőt ajkai is megremegtek, a mikor Ivanovics Athanáz elhallgatott. Mindnyájan kíváncsian néztek mind a kettőjükre.

- Ön is megcsalta Ferdyscsenkot; de mennyire megcsalta! - kiáltott föl síránkozó hangon Ferdyscsenko, érezve, hogy meg kell szólalnia.

- Hát ki mondta önnek, hogy ne értsen a dologhoz? S még ön akarna tanítani másokat! - szólt rá diadalmasan Alexejevna Dárja, a ki Toczkijnak régi hű barátja és tanácsadója volt.

- Önnek igaza van, Ivanovics Athanáz, ez a társasjáték igen unalmas s mentől hamarabb be kell fejezni, - szólt Filippovna Násztászja hanyagúl; - de még elmondom én is, a mit megígértem, azután inkább kártyázzunk. Herczeg! - fordult aztán egész váratlanul a herczeg felé, - nézze: az én régi barátaim, a tábornok és Ivanovics Athanáz engem mindenáron férjhez akarnak adni. Mondja kérem, mi az ön véleménye: férjhez menjek, vagy ne menjek? A mit ön mond, azt fogom cselekedni.

Ivanovics Athanáz elsápadt, a tábornok majd sóbálványnyá vált. Mindenki kerekre nyitotta a szemét és előre nyújtotta a fejét, Gánya elhült.

- Ki... kihez? - kérdezte a herczeg alig hallható hangon.

- Ivolgin Ardalionovics Gavrilához, - felelt Filippovna Násztászja élesen, szilárdan.

Néhány pillanatnyi csend állt be. A herczeg mintha erőlködött és mégsem bírt volna megszólalni, mintha valami szörnyű teher nehezedett volna a mellére.

- N-ne! ne menjen férjhez! - suttogta végre és mélyen fellélekzett.

- Tehát úgy legyen, Ardalionovics Gavrila, - szólt Filippovna Násztászja bizonyos győzelmes fensőséggel, - hallotta, hogy döntött a herczeg? az az én feleletem is s ezzel ez a dolog egyszersmindenkorra be van fejezve.

- Filippovna Násztászja! - szólt Ivanovics Athanáz remegő hangon.

- Filippovna Násztászja, - mondá a tábornok, rábeszélő, izgatott hangon.

A vendégek megmozdúltak, összekavarodtak.

- Mi az, uraim? - folytatta Filippovna Násztászja, mintegy csodálkozó tekintettel nézve vendégeire; - miért vannak úgy meglepetve? S milyen arczuk van valamennyiüknek!

- De... jusson eszébe, Filippovna Násztászja, - motyogott Toczkij, - jusson eszébe, hogy megígérte... egész jószántából... meg is kimélhetett volna... Nekem persze nehezemre esik és zavarban vagyok, de... egyszóval: most, ilyen körülmények közt... mások jelenlétében s mindez... így fejezni be a társasjátékot: igen komoly dolog, igen komoly, mely érinti a tisztességet és szívet is... a melytől függ...

- Nem értem önt, Ivanovics Athanáz; ön igazán egészen kijön a sodrából. Először is, mit akar azzal, hogy „mások jelenlétében”? Hát nem vagyunk mi a legintimebb társaságban? Aztán mit akar a „társasjátékkal”? Én igazán elő akartam adni egy esetemet, és ime: elő is adtam; talán nem jó? És miért ne volna ez „komoly dolog”? Hát talán ez tréfa? Ön hallotta, a mikor azt mondtam a herczegnek: „a mit ön mond, az fog történni”; ha ő azt mondta volna, hogy igen,

én rögtön beleegyezésemet adtam volna, de ő azt mondta, hogy ne és én a szerint cselekedtem: hát ez nem elég komoly? Egész életem egy hajszálon függött, hát ez nem komoly dolog?

- De mi köze ehhez a herczegnek? Mi az a herczeg? - dohogott a tábornok, alig bírva tartóztatni mérgelődését, hogy a herczegnek olyan, másokat szinte sértő jelentőséget tulajdonítanak.

- A herczeg én rám nézve az, hogy az én egész életemben először találtam olyan embert, a ki hozzám őszintén ragaszkodik, a kiben én megbízhatom, s ez ő.

Ő bízott én bennem a legelső tekintetre s én bizom ő benne.

- Nekem nincs egyéb dolgom, mint köszönetet mondani Filippovna Násztászjának azért a rendkívüli tapintatosságért, a melylyel ő... irántam viseltetett, - szólalt meg végre remegő hangon és félregörbült szájjal az elsápadt Gánya; - ez persze... várható is volt. De... a herczeg... ő ebben a dologban...

- Talán a herczeg a hetvenötezer rubelre pályázik vagy mi? - szakította őt félbe Filippovna Násztászja, - ezt akarta mondani, ugy-e? Ne tagadja, ön okvetetlenül ezt akarta mondani... Ivanovics Athanáz! el is felejtettem mondani: vigye el innen azt a hetvenötezer rubelt, s vegye tudomásul, hogy én önt ezennel szabadon bocsátom ingyen. Elég volt! Önnek is ideje megnyugodni. Kilencz év és három hónap! Holnap új napra virradunk, ma azonban név-estém van s életemben először vagyok egészen a magamé. Tábornok, vigye el ön is az ékszerét, adja oda a feleségének; ime itt van! Holnap kihurczolkodom ebből a lakásból is. S azontúl uraim: vége nálam az estélyeknek is.

Ezeket mondva hirtelen fölállt, mintha el akart volna menni.

- Filippovna Násztászja! Filippovna Násztászja! - hallatszott minden oldalról. Mindnyájan izgalomba jöttek, fölkeltek helyeikről; mindnyájan körülvették őt, nyugtalanul hallgatták szakadozott, lázas kifakadásait; mindnyájan valami zavart éreztek s nem bírtak semmit sem megérteni. Ebben a pillanatban egyszerre csak élesen megszólalt a csengetyű, szakasztott úgy, mint a múltkor Gányáéknál.

- Á, á, á! Ime a csomó megoldása! Végre! Most féltizenkét óra! - kiáltott föl Filippovna Násztászja. - Kérem, uraim, üljenek le, most jön a megoldás.

Ezt mondva, maga is leült. Ajkain különös mosoly bolyongott. Szótlanul, lázas várakozással ült és nézett az ajtóra.

- Kétségtelen, hogy Rogozsin jön a százezerrel, - dünnyögött magában Ptyiczÿn.

XV.

Kati, a szobalány, rémülten rohant be.

- Odakint az Isten tudja, hogy mi történik Filippovna Násztászja; valami tíz ember, mind részeg; be akarnak ide jönni; azt mondják, valami Rogozsin s hogy már tetszik őt ismerni.

- Jól van Kati, azonnal ereszd be őket mind.

- Talán csak nem mind, Filippovna Násztászja? Sohse láttam még olyanokat. Borzasztó!

- Mind, Kati, mind, ne félj, különben nélküled is bejönnek. Máris milyen zajosan vannak, éppen mint a multkor. Uraim, - fordult a társasághoz, - önök tán sértésnek is veszik, hogy az

önök jelenlétében ilyen csapatot elfogadok. Nagyon sajnálom és bocsánatot is kérek, de kénytelen vagyok vele s nagyon, de nagyon szeretném, ha önök mind szívesek volnának itt maradni s a történendőknek szemtanúivá lenni, egyébiránt pedig, a mint tetszik...

A vendégek hüledeztek, suttogtak és összenézegettek, de világos volt mindnyájok előtt, hogy mindez előre ki volt számítva, s hogy Filippovna Násztászját, a ki különben, úgy látszik, végképp megőrült, erről most le nem lehet beszélni. Mindnyájukat halálos kiváncsiság gyötörte. Hölgy csak kettő volt jelen: az eleven vérmérsékletű Alexejevna Dárja, a ki mindent megpróbált már a világon s a ki nem ijedt meg akármitől, - és a szép, de szótlan ismeretlen. Ez utóbbi nem is érthetett meg a dologból semmit, mert idegen, német leány volt, a ki egy szót sem tudott oroszul s a mint látszott: éppen olyan ostoba volt, mint szép. A férfiak részint kiváncsiságból, részint a mulatságra való kilátásból ott maradtak, csak az egy Jepancsin tábornoknak szurta a méltóságát a készülő jelenet, de Filippovna Násztászja, mihelyt ezt észrevette, sietett őt fölmenteni.

- Ah, tábornok, majd elfeledkeztem, legyen meggyőződve, hogy nem kívánom önt valami kellemetlenségnek kitenni. Ha nagyon bántja önt ez a dolog, nem tartóztatom, bár nagyon szerettem volna önt éppen most magam mellett látni. Mindenesetre köszönöm önnek eddigi barátságát és irántam tanusított figyelmét, de ha fél...

- Kérem, Filippovna Násztászja, - felelt a tábornok egyszeribe a lovagiasság rohamát érezve, - kinek mondja kegyed ezeket? Hiszen én most már csak hódolatom jeléül is kegyeddel maradok s ha netalán valami veszély fenyegetné... Azonkívül az igazat megvallva, roppant kiváncsi is vagyok. Csak attól ijedtem meg, hogy bepiszkítják a szőnyegeket s valamit összetörnek... Szerintem nem is kellene őket beereszteni.

- Csakugyan Rogozsin, - kiáltott Ferdyscsenko.

- Mit gondol ön, Ivanovics Athanáz, - szólt a tábornok súgva, - nem őrült-e meg Filippovna Násztászja? tudniillik ezt a kérdést nem allegórikusan értem, hanem teljes orvosi jelentésében.

- Hiszen mondtam már önnek, hogy erre mindig hajlandósága volt, - sugta vissza titokzatosan Ivanovics Athanáz.

- S még ez a lázas állapota is.

A Rogozsin társasága csaknem ugyanazokból állott, a kikből imént Gányáéknál; új alak volt egy elzüllött vén ember, a ki ezelőtt valami zug-hirlap szerkesztője volt s a kiről azt beszélték, hogy arany foglalatú hamis fogait beitta; aztán egy volt hadnagy, méltó vetélytársa a már reggel is jelen volt nagyöklű úrnak; ezt senki sem ismerte Rogozsinék közül, csak úgy szedték föl a Nyevszkij-Proszpekt egy szögletén, a hol megállítgatta volt a járókelőket és czikornyás szólamokkal alamizsnát kért, e közben azt mondogatva, hogy jobb időkben ő tizenöt rubelenkint osztogatott alamizsnákat a szegényeknek. A két vetélytárs az első pillanattól kezdve ellenségesen viselkedett egymással szemben. A reggeli csapatnál már fungált öklös úr sértve érezte magát, hogy a társaságba fölvettek egy „kéregetőt" s természettől hallgatag lévén, csak magában morgott, mint a medve és mély megvetéssel nézte a „kéregető" vetélytárs sürgésforgását, a ki különben világban forgó embernek látszott. Úgy látszott, hogy a hadnagy az „ügyletben" inkább ügyességével és találékonyságával igyekezett közreműködni, mintsem erejével, hiszen termetére nézve sem volt olyan tagbaszakadt, mint az „öklös" „markos" úr. Kíméletesen, a nélkül, hogy egyenes vitát akart volna kezdeni, de azért nagy dicsekedéssel már többször czélzott arra, hogy mily kiváló az angol boxolás, egy szóval: teljesen „nyugati"-nak bizonyult. A markos úr a „box" szó hallatára csak megvetően mosolygott és megjegyzésre sem méltatta vetélytársát, szótlanul, mintegy akaratlanul kimutatta néha az ő teljesen nemzeti eszközét, az öklét, a mely izmos, csontos volt és valami rőt pehelylyel volt benőve, és

mindenki megérthette, hogy ha ez az igazi nemzeti eszköz ránehezedik valamire, hát annak ott marad ám a nyoma.

Egészen berúgva egyikök sem volt, épp úgy, mint reggel, mert erre maga Rogozsin ügyelt, a kinek egész nap azon járt az esze, hogy neki ma meg kell látogatnia Filippovna Násztászját. Utoljára is sikerült neki a kívánt pénzt összeteremteni, persze olyan óriás kamatokra, hogy arról a két pénz-hajhász, Biszkup és Kinder maguk közt is csak suttogva beszéltek, annyira szégyelték.

Mint reggel, most is Rogozsin lépett előre s a többiek úgy követték őt, érezve ugyan fontosságukat, de mégis kissé bátortalanul. Legjobban Filippovna Násztászjától tartottak. Némelyek még attól is féltek, hogy rögtön ledobálják őket a lépcsőn: ezek közt volt a gavalléros, nőhódító Zaljozsev is. Mikor beértek s a reggeli alkalommal is vitézkedett „markos" legény és a volt hadnagy meglátták ott a vendégek közt Jepancsin tábornokot, annyira megrémültek, hogy elkezdtek szinte visszafelé húzódni, a másik szobába. Csak az egy Lyebegyev volt rettenthetetlen, s csaknem együtt haladt Rogozsinnal előre, kellőképpen méltányolván, hogy mit jelent egy millió négyszázezernyi örökség, meg most a zsebben száz-ezer készpénz.

Magára Rogozsinra a Filippovna Násztászja vendéglátó terme egészen ellenkező hatást gyakorolt, mint társaira. Mihelyt kettévált a bejárat két függönye s ő meglátta Filippovna Násztászját: minden egyéb megszűnt ő reá nézve. Elhalványult és egy pillanatra megállt, látni lehetett rajta, hogy szíve hevesen dobogott. Néhány másodperczig félénken és merően nézett Filippovna Násztászjára. Egyszerre, mintha elvesztette volna eszméletét, csaknem ingadozva ment az asztalhoz, útközben beleütődött a Ptyiczÿn székébe és sáros csizmájával rálépett a szép német hölgy remek, csipkés, kék ruhájára; ezt észre sem vette és nem kért bocsánatot. Oda érve, letett az asztalra egy különös tárgyat, a melyet belépte alkalmával két kezében tartott. Ez egy ujságpapirosba takart csomag volt, összekötözve olyan spárgával, mint a cukorsüvegeket szokás. Azután megállt szó nélkül, mintha itéletét várta volna. Ruházata egészen olyan volt, mint reggel, kivéve egy egészen új, zöld-piros selyem nyakkendőt, a melybe egy roppant nagy, bogár-alakú gyémánt tű volt szúrva s egy massziv, ugyancsak gyémántos gyűrű, mely piszkos jobb kezének egyik ujján ragyogott. Kati és Pásá, a Filippovna Násztászja két szobaleánya szintén befurakodtak s az ajtófüggöny mögül kíváncsian, riadtan nézték a jelenetet.

- Mi az? - kérdezte Filippovna Násztászja kíváncsian és merően nézve Rogozsint s rámutatva a csomagra.

- A százezer, - felelt az alig hallhatóan.

- Hát mégis megtartotta a szavát! Üljön le, kérem; ide, erre a székre. Majd később mondok valamit. Kik vannak önnel? Az egész reggeli kompánia? Hadd jőjjenek be, és üljenek le; ott a divánon van elég hely, emitt is van egy diván, amott meg két karosszék... mi bajuk azoknak, miért nem jönnek be?

Tény, hogy néhányan nagy zavarban voltak s meghúzódtak a másik szobában. Egynémelyikük engedett a meghívásnak, beljebb jött, de igyekezett mentől hátrább leülni. Rogozsin is leült a neki mutatott székre, de mihamar fölugrott, s többet aztán le sem ült. Meglátva Gányát, epésen elmosolyodott s valamit suttogott magában: „Nézd csak!" A tábornok és Ivanovics Athanáz látására egy csöppet sem jött zavarba, sőt még csak nagyon kíváncsi sem volt rájuk. De mikor Filippovna Násztászja mellett meglátta a herczeget, arról sokáig nem bírta levenni a szemét, roppant elbámult, mintha nem lett volna képes ezt a találkozást magának megmagyarázni. Úgy látszott, mintha pillanatonkint önkívületben lett volna, hiszen leszámítva a mai izgalmakat, már két éjjel nem aludt.

- Ez uraim, százezer rubel, - szólt Filippovna Násztászja, valami lázas, türelmetlen, kihívó hangon a vendégekhez, - százezer ebben a piszkos csomagban. Ez az ember reggel azt kiáltotta, mint egy őrült, hogy ma estére százezeret hoz nekem, s én mindig vártam őt. Alkudozott velem: tizennyolczezerrel kezdte, egyszerre felszökött negyvenezerre, azután pedig százra. Hanem szavának állott! Ni, milyen sápadt. Mindez ma reggel történt Gányáéknál: én látogatást tettem ott az ő mamájánál, az én jövendőbeli családomnál s ott a Gánya húga azt kiáltotta fülem hallatára: „Hát nincs, a ki ezt a szemérmetlent innen kivezesse?" a bátyját, Gányát pedig szembe köpte. Jellemes leányzó!

- Filippovna Násztászja! - szólt a tábornok szemrehányó hangon, némileg sejtve, hogy mi akar ebből lenni.

- Mi az, tábornok? Tán illetlenség tőlem? De hiszen elég már a komédiából. Hogy én a franczia színház páholyában úgy ültem mindig, mint előkelő hozzáférhetetlen erényesség, hogy mindenkit elkergettem, a ki hozzám közeledni mert, s hogy egész öt év alatt oly ártatlan büszkeséggel tartottam magamat: mindez csupa ostobaság volt. Ime, ez az ember az önök szemeláttára jön ide és tesz le az asztalomra - az én öt éves ártatlanságom után százezeret, s azt már egész biztosra veszem, hogy odalent kocsik állnak és engemet várnak. Ez az ember engem százezerre becsül! Gányocska, úgy látom, hogy te még most is haragszol rám? Hát be akartál volna te engemet vinni a te családodba? Engemet, a Rogozsin-félét? A hogy a herczeg az imént kifejezte.

- Én nem azt mondtam, hogy ön Rogozsin-féle, - szólt a herczeg remegő hangon.

- Elég, Filippovna Násztászja, elég, galambocskám, - mondá Alexejevna Dárja, - ha annyira nem állhatod őket, hát akkor rájuk se nézz. Hanem azért csak nem akarsz ezekkel elmenni, még ha olyan százezret kinálnak is! Igaz, hogy százezer - ejha! Hanem te vedd el a százezret, őt pedig kergesd a pokolba; így kell az efélével elbánni. Ejh, én a te helyeden valamennyiöket... majd adnék én nekik!

Alexejevna Dárja még meg is haragudott. Nagyon jó és nagyon hevesvérű volt.

- Sose mérgelődjél, Alexejevna Dárja, - mosolygott Filippovna Násztászja, - hiszen én nem haragból mondtam azt neki. Hát panaszkodom én ő reá? Én magam sem értem: hol vettem azt az ostoba gondolatot, hogy én egy tisztességes családba bemenjek. Láttam én az ő anyját, kezet is csókoltam neki. S hogy épp tinálatok oly gúnyos hangulatban voltam, Gányocska, azt csak azért tettem, hogy lássam még egyszer, mennyire vagy te képes? Hanem aztán csodálkozásba is ejtettél, az igaz. Sokat feltettem rólad, de ennyit nem. Hát te képes lettét volna engemet feleségül venni, tudva azt, hogy a tábornok nekem olyan szép ékszert ajándékoz csaknem az esküvőnk küszöbén s én azt elfogadom? Hát Rogozsin? Hiszen ő a te házadban, anyád és húgod füle hallatára alkudozott velem s te ennek daczára eljöttél ide, kézfogóra; sőt kevésbe múlt, hogy a húgodat is el nem hoztad. Hát igaza volna Rogozsinnak, a mikor azt mondta, hogy te képes lennél a Vaszilyev-szigeten három rubelért hason csúszni?

- Képes volna, - szólt közbe Rogozsin csendesen, de mély meggyőződéssel.

- S hagyján, ha az éhhaláltól kellene félned, de hiszen neked, a mint mondják, szép fizetésed van. S mégis kész volnál egy nőt, a kit te ki nem állhatsz, (mert hiszen tudom én, hogy te engem ki nem állhatsz), feleségül venni! Oh, most már hiszem, hogy az ilyen ember pénzért gyilkolni is képes. Most úgy hajszolja mindenki a pénzt, hogy szinte beleőrül. Még olyan fiatal ember, s már uzsorára gondol! Oh be szemérmetlen vagy! Én is az vagyok, de te százszor inkább... Erről a virágcsokorról nem is beszélek.

- Filippovna Násztászja, kegyed-e ez? - csapta össze a kezét őszinte fájdalommal a tábornok, - kegyed, a ki maga a megtestesült gyöngédség, finomság! Milyen szavak ezek, milyen kifejezések!

- Mámoros vagyok, tábornok, - mosolygott Filippovna Násztászja, - most én mulatni akarok. A mai nap az én napom; régen vártam már erre a napra! Alexejevna Dárja: látod-e ezt a virágcsokros urat, őt, a ki igazi Monsieur aux caméliás... nézd, hogy megül ő magának és nevet rajtunk...

- Én nem nevetek, Filippovna Násztászja, csak a legnagyobb figyelemmel hallgatok, - védekezett méltóságosan Toczkij.

- Miért is kínoztam én őt teljes öt éven át, miért nem eresztettem őt szabadjára? Érdemes is volt... Ő egyszerüen olyan, a milyennek lennie kell. S még ő tart engemet vétkesnek maga irányában: hiszen felneveltetett, grófi módon tartott, s oh, mennyi de mennyi pénzébe került ez neki! Aztán tisztességes férjet keresett nekem már ott, itt pedig Gányát fogta meg. S képzeld csak, én az egész idő alatt nem éltem ő vele, ingyen szedtem el tőle a pénzt s még azt hittem, hogy ehhez jogom van. Egészen rossz úton jártam. Te azt mondod, hogy vegyem el ezt a százezeret, ezt az embert pedig kergessem el, ha ki nem állhatom. Az igaz, hogy ez a dolog kiállhatatlan. Én már régen férjhez is mehettem volna s nemcsak ehhez a Gányácskához, de az is igen kiállhatatlan lett volna. És miért is vesztegettem el én ezt az öt évet ilyen hiábavalóságban! Elhiszed-e, hogy ezelőtt négy évvel néha magam is gondoltam arra: ne menjek-e férjhez az én Ivanovics Athanázomhoz? Ezt én akkor bosszúságomban gondoltam, pedig könnyen megtehettem volna ám. Akár hiszed, akár nem: ő maga tett ez iránt ajánlatot. Igaz, hogy akkor is ámított, mert a nélkül ő meg nem élhet. De aztán meggondoltam, hogy nem érdemes ő ilyen bosszúállásra. S egyszerre úgy megutáltam őt, hogy akkor sem mentem volna hozzá, ha térden könyörgött volna is. És teljes öt éven át komédiáztam aztán. Oh, akkor már inkább kimegyek az utczára: ott az én helyem. Vagy Rogozsinhoz szegődöm, vagy holnapi nap beállok mosónénak. Mert hiszen nekem semmim sincs: elmegyek, mindent eldobok magamtól, itt hagyom az utolsó rongydarabot is: ha pedig semmim sincs: ki vesz el engem? Kérdezd meg csak Gányát: elvesz-e? Még Ferdyscsenko sem.

- Ferdyscsenko talán nem; én őszinte ember vagyok, Filippovna Násztászja, - felelt Ferdyscsenko, - hanem a herczeg elveszi. Nézzék csak a herczeget: én már rég megfigyelem.

Filippovna Násztászja kíváncsian fordult a herczeg felé.

- Igaz, hogy elvenne? - kérdezte tőle.

- Igaz, - suttogta a herczeg.

- Így, a hogy vagyok, minden nélkül?

- Elveszem, Filippovna Násztászja.

- Ez aztán ujság, - dörmögött a tábornok - ezt várni is lehetett tőle.

A herczeg szomorú, de szigorú, átható tekintettel nézett a Filippovna Násztászja tovább fürkésző arczába.

- No, ez is valami, - mondá aztán Filippovna Násztászja, visszafordulva Alexejevna Dárjához, - pedig tiszta, jó szívből mondja, ismerem. Van hát egy pártfogóm. Egyébiránt meglehet, hogy igaz, a mit róla mondanak, hogy... De mi lesz belőled, ha annyira szerelmes vagy, hogy kész vagy elvenni a Rogozsin-félét te, a ki herczeg vagy?[12]

[12] Az oroszoknál szokásban van, kivált intim társaságban, hogy egymást felváltva önözik és tegezik.

- Én kegyedet mint tisztességes nőt veszem el s nem mint Rogozsin-félét, - felelt a herczeg.

- Hogy én vagyok a tisztességes?!

- Kegyed.

- No, ez... regénybe való! Ez, herczegem, galambocskám, régi világba való ábránd, ma már mindenki megokosodott s a mit ön beszél, az ostobaság. De hogy is házasodnál te meg, hiszen neked még dajka kell.

A herczeg felállt s remegő és félénk szavakkal, de egyúttal a mély meggyőződés hangján szólt:

- Én semmit sem tudok Filippovna Násztászja, semmit sem láttam; kegyednek igaza van, de én... én úgy tartom, hogy kegyed tisztel meg engemet s nem én kegyedet. Én semmi sem vagyok, kegyed ellenben szenvedett s ebből a pokolból tisztán került ki, ez pedig sokat jelent. Mért szégyenli kegyed magát s mért akar elmenni Rogozsinnal? Kegyed bizonyosan lázban szenved.... Kegyed visszaadta Toczkij úrnak a hetvenezer rubelt s azt mondja: hogy mindezt, a mi itt van, itt hagyja, eldobja magától, - ki az, a ki ezt megcselekedné? Filippovna Násztászja, én kegyedet... szeretem. Meghalok kegyedért! Nem engedem meg, hogy valaki kegyedet bántani merészelje. Ha szegények leszünk, én majd dolgozni fogok Filippovna Násztászja...

Ez utóbbi szavaknál hallani lehetett Ferdyscsenko és Lyebegyev elfojtott nevetését, sőt a tábornok is valami bosszús kaczajt nyomott el magában. Ptyiczÿn és Toczkij mosolyogtak. A többiek egyszerűen szájat tátottak.

- ...De az is meglehet, Filippovna Násztászja, hogy nem leszünk szegények, hanem nagyon is gazdagok, - folytatta a herczeg ugyanoly félénk hangon. - Egyébaránt biztosan nem tudom, és sajnálom, hogy ma egész nap nem értem még rá, hogy valamit megtudjak, de én Svájczban levelet kaptam Moszkvából bizonyos Szalazkin úrtól, a ki arról tudósított, hogy nagy örökséget fogok kapni. Ime, itt is van az a levél...

A herczeg tényleg kivett egy levelet a zsebéből.

- Vajjon eszénél van-e ez a fiatalember? - dörmögött a tábornok, - úgy látszik, valóságos őrültek házában vagyunk.

Néhány pillanatnyi csönd állott be.

- Ön azt mondja herczeg, hogy Szalazkintól kapott levelet? - kérdezte Ptyiczÿn, - az egy igen ismert ember, igen ügyes, s ha csakugyan ő tudósította önt, akkor bátran hihet neki. Én ismerem is a kézírását, mert csak nemrégen volt vele dolgom... Ha megmutatná nekem a levelet, én talán valami felvilágosítással is tudnék szolgálni.

A herczeg szótlanul, remegő kézzel nyujtotta neki át a levelet.

- De mi az, mi az? - szólt közbe a tábornok megütközve nézve szét, - talán csak nem örökség?

Mindnyájan Ptyiczÿnre néztek, a ki a levelet olvasta. Az általános kíváncsiság új lökést kapott. Ferdyscsenko alig bírt ültében megmaradni, Rogozsin elképedten ült s roppant nyugtalanul nézegetett hol a herczegre, hol Ptyiczÿnre. Alexejevna Dárja mintha tűkön ült volna. Még Lyebegyev sem bírta tovább, kibujt a szögletéből s három-rét hajolva nézett be Ptyiczÿn vállán keresztül a levélbe, de olyan tartással, mintha attól félt volna, hogy ezért a merészségeért most mindjárt oldalba üti valaki.

XVI.

- Egészen igaz dolog, - jelentette ki végre Ptyiczÿn, összehajtva s visszaadva a levelet a herczegnek; - ön minden nagyobb utánjárás nélkül rendkívül szép vagyont kap a nénje végrendelete értelmében.

- Lehetetlen! - pattant ki a meglepetés a tábornokból, a többi pedig újra mind eltátotta a száját.

Ptyiczÿn megmagyarázta, főképpen a tábornok felé fordúlva, hogy ezelőtt öt hónappal meghalt a herczegnek egy nénje, a kit ez személyesen sohasem ismert, a ki a herczeg anyjának édes testvére volt, névszerint Papusina; ez nagyon szegény volt, de sógora, a ki szintén nem régen halt meg, híres gazdag kereskedő volt. Ennek két fia azelőtt két évvel hasonlóképpen meghalt, s ez vitte a sírba az apjukat is. Ennek a Papusinnak nem volt más rokonsága, mint a herczeg nénje, neki pedig vérbeli unokahúga: erre szállt a nagy örökség, de akkor már vizibetegségében ez is a végét járta, csak annyira ért rá, hogy a herczeget felkutassa és végrendeletet csináljon. Úgy látszik: sem a herczeg, sem az ő svájczi orvosa, Schneider nem akarták megvárni a hivatalos értesítést, sem puhatolódzni s a herczeg - zsebében a Szalazkin levelével - maga jött a dolognak utána járni...

- Én csak annyit mondhatok önnek, - fordúlt Ptyiczÿn a herczeghez, - hogy mindazt, a mit Szalazkin ír, készpénzül veheti s én ezennel gratulálok önnek. Lehet, hogy kap vagy másfél milliót, de az is lehet, hogy többet. Papusin rémítő gazdag ember volt.

- Ejha, a Myskin-herczegi család utolsó sarjadéka! Ez már aztán valami! - kiáltott Ferdyscsenko.

- Éljen! - követte őt reszelős hangon Lyebegyev.

- Én meg az imént szegény huszonöt rubelt adtam neki az istenadtának, hahaha! Boszorkányság! - szólt a meglepetéstől egész megzavarodva a tábornok; - no, gratulálok, gratulálok! - s felkelvén helyéről, odament és megölelte a herczeget. Példáját a többiek is követték és gratuláltak. Megindult a beszéd, felkiáltozás összevissza; némelyek pezsgőt is követeltek. Egy pillanatra csaknem megfeledkeztek Filippovna Násztászjáról és arról, hogy végre is ő az úrnő ezen az estélyen. Hanem aztán kezdtek rá emlékezni, hogy a herczeg éppen most ajánlott neki házasságot, a mitől a helyzet még őrültebbnek tűnt fel, mint azelőtt. A végképp elszontyolodott Toczkij csak a vállát vonogatta. Később mindenki azt beszélte, hogy Filippovna Násztászja éppen ettől a helyzettől vesztette el végképpen az eszét. Ő tovább is ülve maradt s egy ideig valami különös, csodálkozó tekintettel nézett szét a jelenvoltak közt, mintha nem lett volna képes a helyzetet felfogni. Aztán hirtelen a herczeghez fordúlt és szemöldökét fenyegetően összehúzva, elkezdte a herczeget símogatni: de ez csak egy pillanatig tartott; talán úgy tetszett neki, hogy mindez csak tréfa és gúny; de a herczeg arcza azonnal eloszlatta ezt a kétséget. Aztán elgondolkozott, majd elmosolyodott, de úgy, mintha maga sem tudná, hogy min...

- Tehát csakugyan herczegné lehetek, - suttogott magában, de inkább gúnyosan s véletlenül Alexejevna Dárjára esvén tekintete, elkaczagta magát. - Ez aztán nem várt fordulat... én... nem ezt vártam... De mit állnak önök, uraim? Kérem, foglaljanak helyet s gratuláljanak nekem, mint herczegnének. Úgy hiszem, valaki pezsgőt kért: Ferdyscsenko, menjen és hozasson be pezsgőt. Kati, Pasa, - tette hozzá, meglátva az ajtóban álló szobaleányokat, - jertek ide: férjhez megyek, hallottátok? A herczeghez. Másfél milliója van; ő Myskin herczeg s elvesz engemet.

- Isten nevében csak rajta, kedvesem, kár volna a jó alkalmat elszalajtani, - szólt Alexejevna Dárja, a kit mélyen meghatott a jelenet.

- Ülj le hát hozzám, herczeg, - folytatta Filippovna Násztászja, - így, így; nos, uraim, itt a pezsgő is, igyanak az egészségemre.

- Éljen! - kiáltották igen sokan. Többen a bor felé tolongtak, köztük a Rogozsin emberei csaknem mind. De bár mindannyian éljeneztek, sokan különösnek vélték a helyzetet és érezték, hogy a dekoráczió megváltozott. Némelyek zavarban voltak s várták a történendőket. Mások megint azt suttogták egymás közt, hogy ez a legközönségesebb dolog, hiszen a herczegek azt is megteszik akárhányszor, hogy czigányleányokat vesznek feleségül. Maga Rogozsin eltorzult arczczal, mozdulatlan mosolylyal állt és várt.

- Herczeg, galambocskám, térj eszedre! - szólt a tábornok suttogva és rémülettel, oldalról odakerülve a herczeghez s azt ruhájánál ránczigálva.

Filippovna Násztászja észrevette ezt és hahotára fakadt.

- Nem úgy, tábornok úr, most már én is herczegnő vagyok; hiszen hallhatta, hogy a herczeg nem hagy engem megbántani. Ivanovics Athanáz, jöjjön és gratuláljon ön is; most már én majd egy sorban ülhetek az ön feleségével mindenütt; mit gondol, előnyös-e az ilyen férj? Másfél millió! S még hozzá herczeg! Sőt azt is mondják róla, hogy félkegyelmű; lehet-e ennél jobb? Csak most kezdődik az én igazi életem. Elkéstél, Rogozsin. Vidd innen a pokolba a pénzedet, én férjhez megyek a herczeghez és gazdagabb leszek, mint te.

De Rogozsin sejteni kezdte, hogy mi készül. Arczán kimondhatatlan szenvedés látszott, összecsapta a kezét és egy nyögés tört ki a melléből.

- Mondj le róla! - kiáltott a herczegre.

Erre persze mindenki felkaczagott.

- A te részedre mondjon le? - szólt diadallal Alexejevna Dárja; - nézd csak a parasztját az ő pénzivel! A herczeg elveszi, te meg csak rakonczátlankodni jöttél ide.

- Én is elveszem, ebben a pillanatban elveszem. Odaadom minden vagyonom...

- Nézd a korcsmából elszabadult borzsákot! Ki kellene innen lökni! - mérgelődött Alexejevna Dárja.

A többiek még jobban kaczagtak.

- Hallod ezt, herczeg? - szólt Filippovna Násztászja, - hogy alkuszik ez a paraszt a te menyasszonyodra!

- Részeg, - felelt a herczeg; - ő kegyedet nagyon szereti.

- Hát aztán nem fogod te azt később szégyenleni, hogy a te menyasszonyod majd megszökött Rogozsinnal?

- Hiszen kegyed lázban volt; most is lázban, magán kívül van.

- Hát azt nem fogod szégyenleni, ha majd azt mondják, hogy a te feleségedet egy időben Toczkij tartotta ki?

- Nem fogom szégyenleni... Kegyed nem a maga jószántából volt Toczkijnál.

- És sohasem fogod a szememre hányni?

- Soha.

- Vigyázz, ne állj jót egész életedre.

- Filippovna Násztászja, - szólt a herczeg csendesen és mintegy részvéttel, - csak az imént mondtam, hogy én a kegyed beleegyezését szerencsémnek tartom, s hogy a szerencsés én leszek, nem kegyed. Kegyed erre nevetett, sőt - jól hallottam, - mindenki nevetett. Meglehet,

hogy én furcsán fejeztem ki magamat és magam is nevetséges voltam, de nekem úgy rémlik, hogy én jól tudom, mi a becsület és tisztesség s meg vagyok róla győződve, hogy az imént igazat mondtam. Kegyed csak az imént bele akart menni a végveszélybe visszahozhatatlanúl, mert hiszen kegyed ezt soha meg nem bocsátotta volna később magának, pedig kegyednek semmi vétke nincs. Nem lehet az, hogy a kegyed élete végképp elvesszen. Mit jelent az, hogy Rogozsin ide jött, s hogy Ardalionovics Gavrila meg akarta kegyedet csalni? Miért emlegeti azt kegyed folytonosan? A mit kegyed tett, arra nem akárki volna képes, - ismétlem, ezt, s hogy kegyed el akart menni Rogozsinnal, arra kegyed csak lázas rohamában szánta el magát. Most is ilyen lázrohama van s legjobb lenne, ha lefeküdnék. Kegyed mindjárt holnap beállna mosónénak és nem maradna Rogozsinnal. Kegyed büszke, de annyira szerencsétlen, hogy tényleg hibásnak tartja magamagát. Kegyednek ápolásra van szüksége, Filippovna Násztászja. Én majd ápolni fogom. Mikor én ma reggel megláttam a kegyed arczképét, mintha csak valamely ismerős arczot láttam volna meg. S úgy tetszett, mintha már akkor hítt volna kegyed engemet... Én... én egész életemen át tisztelni, becsülni fogom kegyedet, Filippovna Násztászja, - fejezte be a herczeg, s mintha hirtelen magához tért volna, elpirúlt annak tudatában, hogy mindezt milyen emberek előtt mondta ő el.

Ptyiczÿn az ő szemérmetességében szinte lesütötte a szemét és a földre nézett. Toczkij pedig azt gondolta magában: „Félkegyelmű és mégis tudja, hogy nőkkel szemben legbiztosabb eszköz a hizelgés.”

A herczeg észrevette egy szögletben a Gánya szikrázó tekintetét, a melylyel az mintha csak el akarta volna őt égetni.

- Lám, ez aztán jó ember, - mondá Alexejevna Dárja ellágyulva.

- Művelt ember, de el van veszve, - suttogott a tábornok.

Toczkij fogta a kalapját és fel akart állni, hogy csendeskén elillanhasson, összenézett a tábornokkal, hogy együtt távozzanak.

- Köszönöm herczeg, én velem idáig még senki sem beszélt így, - szólalt meg Filippovna Násztászja, - én rám mindig csak alkudoztak, de feleségül tisztességes ember még nem kért. Hallotta ezt, Ivanovics Athanáz? Hogy tetszik az önnek, a mit a herczeg mond? Hisz ez úgyszólván illetlenség, ugy-e? Rogozsin te még várj, ne menj el. Különben a mint látom, nem is igen készülsz elmenni. Meglehet, hogy még valahogy’ rendbehozom veled a dolgomat. Hova akartál elvinni?

- Jekaterinhofba, - jelentette Lyebegyev egy szegletből, Rogozsin pedig csak összerázkódott s nagyra nyitott szemmel bámult, mintha nem hinne magának. Egészen el volt tompulva, mintha valami nagy ütés érte volna a fejét.

- De mit akarsz, lelkem? Már csakugyan rohamaid vannak, megőrültél, vagy mi lelt? - szólt közbe rémülten Alexejevna Dárja.

- Hát te talán igazán elhitted? - ugrott fel a divánról Filippovna Násztászja hahotázva, - elhitted, hogy megrontom ennek a csecsemőnek az életét? Hiszen ez Ivanovics Athanáznak való volna; ő szereti az árva kisgyerekeket. Jerünk, Rogozsin! Add ide azt a csomó pénzt. Azért, hogy feleségül akarsz venni, a pénzt csak add ide. Különben meglehet, hogy nem is megyek hozzád feleségül. Azt hitted, hogyha feleségül megyek hozzád, hát a pénzt megtarthatod? Ohó! Én magam is szemérmetlen vagyok. Toczkijnál voltam én zálogban... Herczeg! Tehozzád most Jepancsin Aglája illik, nem Filippovna Násztászja, hiszen újjal mutatna ránk Ferdyscsenko. Te nem félsz, de annál jobban félek én, hogy elpusztítom az életedet s hogy később ezért szemrehányásokat tennél nekem. A mi pedig azt illeti, hogy megtisztelve éreznéd

magadat, ha én hozzád mennék: erről Toczkij tudna felvilágosítást adni. Te pedig Gányocska, ha nem alkudoztál volna annyit Jepancsina Aglájával, hát az bizonyosan hozzád ment volna, tudod-e te azt? Ilyenek vagytok ti mind: akár tisztességes, akár tisztességtelen nővel van dolgotok: egyformán cselekesztek. Ni, hogy néz a tábornok, még a száját is nyitva felejtette...

- Ez már valóságos Sodoma, - kiáltott föl a tábornok vállát vonogatva és a divánról felállva. Filippovna Násztászja úgy állt, mintha indúlni akarna.

- Hát csakugyan? - kérdezte a herczeg kezeit tördelve.

- Te talán azt hitted, hogy nem? Meglehet, hogy én büszke vagyok, az azonban bizonyos, hogy szemérmetlen vagyok. Te engemet az imént a tökéletesség mintaképének mondottál; nagyszerű tökéletesség, a mely egyszerű szeszélyből lábbal tapossa a milliókat s a herczegi rangot és megy a korcsmába. Hát ugyan arra való vagyok én, hogy a te feleséged legyek? Nézze, Ivanovics Athanáz, ön is látja, hogy az ablakon dobtam ki a milliókat. Hát akkor hogy' tudta ön azt elképzelni, hogy én örülni fogok, ha az ön hetvenezerével Gányocskához férjhez mehetek? A hetvenötezer rubeledet tartsd meg magadnak, Ivanovics Athanáz (még csak százig sem mentél. Rogozsin különb gavallér, mint te). Gányocskát pedig majd megvígasztalom, éppen most jut eszembe: hogyan? Most pedig mulatni akarok, hiszen én utczai nő vagyok. Tíz esztendeig tömlöczben ültem, most kimegyek belőle. Nos, Rogozsin? Indúljunk!

- Jerünk! - bődült fel Rogozsin, örömében majd kiugorva a bőréből, - haj, emberek, sorba! Hol a bor! Hajh!

- Gondoskodjál borról, inni akarok. Hát muzsika lesz-e?

- Lesz, lesz! Ne jőjj hozzá közel, - ordított Rogozsin, meglátva, hogy Alexejevna Dárja Filippovna Násztászjához közeledik: - ő az enyém! Minden az enyém! Királyném! Végre!

Csak úgy pihegett örömében, körüljárta Filippovna Násztászját s egyre azt kiabálta, hogy „ne jöjj hozzá!" Már az egész „kompánia" betódúlt a vendéglátóba. Egyik ivott, másik kiabált, kaczagott, valamennyien izgatottak, fesztelenül viselkedtek. Ferdyscsenko próbálta őket csillapítani. A tábornok és Toczkij megint olyan mozdulatot tettek, mintha távozni akarnának. Gánya is kezében tartotta a kalapját, de még mindig szótlanul állt, mintha nem bírna szabadúlni az előtte feltáruló jelenettől.

- Ne jőjj hozzá! - kiabált Rogozsin.

- De mit ordítozol úgy! - szólt Filippovna Násztászja hahotázva; - még én ura vagyok magamnak s ha akarom, kidobatlak innen. Még nem vettem el a pénzedet, nézd, ott fekszik az asztalon. Add is ide az egész csomagot. Ebben van százezer? Hah, mily alávalóság! Mi bajod, Alexejevna Dárja? Hát inkább tönkre kellett volna tennem ennek az életét? (S itt a herczegre mutatott.) Hogy' házasodnék még ez meg, hiszen ennek még dajka kell; majd a tábornok dajkálni fogja. Nézd herczegem, a te menyasszonyod elfogadja a pénzt, mert ő rossz erkölcsű s te őt feleségül akartad venni! Miért sírsz? - folytatta Filippovna Násztászja, a kinek magának is két nehéz könnycsepp gördült le az arczán, - ne félj, az idő mindent elfeledtet. Jobb most a dolgot jól megfontolni, mint később... De hát miért sírtok mindnyájan? Ihol már Kati is sír. Mi bajod Kati, kedvesem? Sok mindent hagyok neked is, Pasának is: már intézkedtem, most pedig Isten áldjon meg benneteket. Kiszolgáltattam veled a becsületes leánynyal magamat, a rosszhírű nőt. Jobb ez így, herczeg, sokkal jobb; később megvetnél és nem volnánk boldogok. Ne esküdözzél, nem hiszek. Jobb most elválnunk, mert a milyen ábrándozó vagyok én is, még bajba keverednénk. Vagy azt hiszed, hogy én nem ábrándoztam te felőled? Oh igen, még pedig réges-régen, még ott a faluban, a hol öt évet töltöttem egyesegyedül. Mindig ilyen egyszerű, jó, becsületes és egyűgyű emberkéről ábrándoztam, a ki majd egyszer csak belép

hozzám és azt mondja: „Kegyed nem vétkes Filippovna Násztászja, és én kegyedet imádom!” Aztán a helyett eljött ez az elvetemült, egy-két hónapig ott volt, sértegetett, rossz hírbe hozott és azzal elutazott... Hányszor akartam a vízbe ugrani, de nem volt hozzá erőm... most pedig... Rogozsin, készen vagy!?

- Készen! Senki hozzá ne közeledjék!

- Készen! - ismételte több hang.

- Csengős trojkák várnak ránk.

Filippovna Násztászja kezébe vette a pénzes csomagot.

- Gánya, valami jutott eszembe: én téged kárpótolni akarlak, mert miért vesztenél te annyi sokat? Rogozsin: képes volna-e Ardalionovics Gavrila három rubelért hason mászni?

- Képes volna.

- Akkor hát figyelj ide, Gánya, én még egyszer látni akarom a te lelkedet; te engem három hónapig gyötörtél, most rajtam a sor. Nézd ezt a csomagot: százezer rubel van benne. Ezt én most bedobom a kandallóba, most mindjárt, mindenki szemeláttára. Mihelyt a láng átfut rajta, mássz be a kandallóba s vedd ki a pénzcsomagot, de keztyű nélkül és felgyűrt ingújjal. Ha kiveszed, legyen a százezer a tied. Csak egy kicsit égetheted ott meg ujjaidat, de azt a százezer rubel megéri; hát gondold meg. Én meg gyönyörködni fogok abban, hogy te az én pénzemért a tűzbe mész. Legyen rá mindenki tanúm, hogy a csomagot neked adom. De ha nem mégy be érte, akkor hadd égjen el; másat senkit sem eresztek be érte. Félre, mindenki félre! Ez az én pénzem! Rogozsintól kaptam, egy estei mulatságért. Enyém-e ez a pénz, Rogozsin?

- Igen, királyném.

- Akkor hát azt teszem vele, a mi nekem tetszik. Ferdyscsenko, igazitsa meg a tüzet.

- Filippovna Násztászja, erre a dologra nem bírom megmozdítani a kezemet, - felelt elképedten Ferdyscsenko.

- E-eh! - kiáltott Filippovna Násztászja s felkapva a tűzfogót, ketté kaparta az izzó szenet s mihelyt a tűz egy kis lángot vetett, rádobta a csomagot.

Mindenki ijedten kiáltott fel, néhányan keresztet is vetettek.

- Megőrült, megőrült, - hallatszott mindenfelől.

- Ne... ne kötözzük meg? - súgta a tábornok Ptyiczÿnnek, - vagy nem kellene orvosért küldeni? Hiszen megőrült, ugy-e, hogy megőrült? Ugy-e, hogy meg?

- N-nem, ez talán mégsem egészen őrültség, - súgta vissza a falfehér Ptyiczÿn, nem bírva levenni szemét a csomagról, a melyet már a lángok nyaldosni kezdtek.

- Megőrült, ugy-e, hogy megőrült? - súgta a tábornok Toczkijnak.

- Hiszen mindig mondtam önnek, hogy ez egy kolorittal bíró nő, - dörmögött a szintén elhalványult Ivanovics Athanáz.

- De kérem: százezer!

- Uram-istenem! - hallatszott köröskörül.

Egyszerre mindenki megmozdúlt s lelkendezve tolongott a kandalló körűl, hogy lássa a pénz elhamvadását, némelyek székekre álltak, hogy jobban lássanak. Alexejevna Dárja kiszaladt a másik szobába és rémülten suttogott valamit Katival és Pasával. A szép német leány elmenekült.

- Matuska, királynénk, mindenhatónk! - könyörgött Lyebegyev térden csúszva Filippovna Násztászja előtt s a kandalló felé nyulkálva, - százezer! százezer! Magam láttam, mikor bepakolták. Engedje meg, hogy én nyulhassak be a kandallóba: bemászom egészen, egész ősz fejemet bedugom a tűzbe. Beteg, tehetetlen feleségem van, harmincz gyermekem, valamennyi árva, apámat a múlt héten temettem el! - és be akart mászni a kandallóba.

- Félre! - kiáltott rá Filippovna Násztászja, oldalra lökve őt, - menjen mindenki hátrább. Gánya, miért nem mozdúlsz? Bújj be, teremtsd meg a szerencsédet.

De Gánya már annyi sokat élt át ezen a napon és estén, hogy ez utóbbi megpróbáltatásra csak elképedt. A csoport ketté vált előtte s ő szemtől-szembe állt Filippovna Násztászjával, csak vagy három lépésnyi távolság volt köztük. Gánya frakkban, keztyűs kezében a kalapját tartva, állt Filippovna Násztászja előtt és mozdulatlanul nézett a tűzbe.

Esztelen mosolylyal és falfehér arczczal nézte a jelenetet. Igaz, hogy nem bírta tekintetét az égni kezdő csomagról levenni, de úgy látszik, hogy valami új érzés kapta meg a lelkét, mintha fogadalmat tett volna, hogy kiállja az inquisitiót és néhány pillanat múltán mindenki meg volt győződve, hogy nem fog bemászni a csomagért, nem akar bemászni.

- Vigyázz, megég! - szólt Filippovna Násztászja - s az baj lesz neked, mert te felakasztod magad. Tréfán kívül mondom.

A láng már-már egészen elborította a csomagot, már végigszaladt a tetején is, azután fel-lobbant. De egy kis kék lángocska még küzködött a csomag alsó csücskén. De aztán mihamar lángban volt az egész csomag és világos láng csapott fel. Mindenki ijedten kiáltott fel:

- Mátuska! - tört elő megint Lyebegyev, de Rogozsin visszalökte őt.

Rogozsin most sem vette le szemét Filippovna Násztászjáról, a kit majd elnyelt tekintetével.

- Ez aztán a királyné! - ismételgette majd minden perczben, hol egyikhez, hol másikhoz fordulva, - ez aztán az úri dolog! Hát ki az itt, koldúsok, a ki ilyen virtust tudna elkövetni?

A herczeg szomorúan, szótlanúl bámúlt.

- Én akár a fogammal kihúzom, s nem többért, mint egy ezresért, - ajánlkozott Ferdyscsenko.

- Én is kihúznám a fogammal, - erősködött a „markos" úr kétségbeesetten, - az ördögbe is: már ég, mindjárt elég.

- Ég, ég! - kiabálták mindnyájan, a kandallóhoz tolongva.

- Gánya, utoljára mondom, hogy ne tétovázz.

- Bújj be! - bődült rá Ferdyscsenko, - bújj be, te málészájú, különben oda ég; oh, czudar!

Gánya ellökte magától Ferdyscsenkot, megfordúlt, s az ajtó felé ment; de alig tett két lépést, megingott és végig esett a földön.

- Elájult! - kiáltották a körülte állók.

- Elég a pénz! - ordította Lyebegyev.

- Elég hasztalanúl! - kiabáltak mindenfelől.

- Kati, Pasa, hozzatok neki vizet, spirituszt, - szólt Filippovna Násztászja, aztán felkapta a tűzfogót és kirántotta a csomagot.

Már a külső boríték csaknem elégett, de rögtön látható volt, hogy a csomag belseje érintetlen maradt. Mindnyájan föllélekzettek.

- Legyen mind az övé, hallják, uraim, az egész csomag az övé, - kiáltott fel Filippovna Násztászja, letéve a csomagot Gánya mellé, - hát mégse mászott be, kitartott! Ez azt jelenti, hogy hiúsága még nagyobb, mint pénzszomja. Sebaj, majd magához tér. Máskülönben talán meg is ölte volna magát... Lám, már kezd is magához jönni. Tábornok, Petrovics Iván, Alexejevna Dárja, Kati, Pasa, Rogozsin, hallották önök? A csomag a Gányáé. Kárpótlásul adom neki - nos, már akármiért. Mondják meg neki. Hadd maradjon a csomag mellette... Rogozsin mars! Isten önnel, herczeg: először láttam életemben embert! Isten önnel, Ivanovics Athanáz, merci!

A Rogozsin-csapat zajongva, riadozva, kiabálva tódult a kijárat felé Rogozsin és Filippovna Násztászja után. A teremben a szobaleányok feladták úrnőjükre a bundát, Márfa, a szakácsné is kijött a konyhából: Filippovna Násztászja mindnyájokat összecsókolta.

- Hát csakugyan el tetszik minket hagyni? Hát hova tetszik? s még a nevenapján, - rimánkodtak neki a cselédek, kezeit csókolgatva.

- Megyek az utczára, Kati; hallottad, hogy ott az én helyem; vagy elmegyek mosónénak. Elég volt eddig! Elég volt Ivanovics Athanázból. Mondjátok meg neki, hogy köszöntetem. Bocsássatok meg, ha vétettem ellenetek...

A herczeg rohant le a kapu elé, a hol Rogozsinék és Filippovna Násztászja négy csengős kocsira ültek. A tábornoknak sikerült a herczeget a lépcsőn utólérni.

- Az Isten áldjon meg, herczeg, legyen eszed! - szólt, megfogva annak a kezét; - hagyd menni. Látod milyen. Mint apád szólok hozzád...

A herczeg ránézett, aztán a nélkül, hogy felelt volna, kirántotta a kezét és leszaladt.

Lent a tábornok látta, hogy a herczeg felugrott a legelső bérkocsira s azt kiáltotta a kocsisnak, hogy Jekaterinhofba hajtson, utána a már elhajtott trojkáknak. A tábornok is beült a maga kocsijába s haza hajtatott új reményekkel, számításokkal és az olcsó ékszerrel, melyet éppen nem felejtett el magához venni. A számítások közt a Filippovna Násztászja bájos alakja is eszébe jutott és erre felsóhajtott.

- Kár! Nagyon kár! Elveszett nő! Megőrült! Nos, a herczegnek pedig nem Filippovna Násztászja kell most, hanem... Annyira, hogy szinte jó, hogy a dolog ilyen fordulatot vett.

Hasonló moralizálással beszélt más kettő is a Filippovna Násztászja vendégei közül.

- Tudja kérem, Ivanovics Athanáz, azt mondják, hogy a japánoknál van ilyen szokás, - mondá Ptyiczÿn Petrovics Iván, - ott a megsértett fél elmegy a sértőhöz és azt mondja neki: „Te engemet megbántottál, hát én most felhasítom előtted a gyomromat” s tényleg fel is hasítja és ez neki elégtétel. Különös naturák vannak a világon, Ivanovics Athanáz.

- S ön azt hiszi, hogy itt is eféle dolog történt? - felelt Toczkij, - hm... Különben az ön hasonlata igen helyes és szellemes. De hiszen ön láthatta, kedves Petrovics Iván, hogy én mindent megtettem, a mit tehettem. Hanem azt ön is bizonyára elismeri, hogy ennek a nőnek... fényes tulajdonságai voltak. Az imént oda is akartam neki kiáltani, hogy ő maga a legfényesebb igazolása mindannak, a mivel engem vádol. Mert ugyan ki az, a kit ő el ne tudna bájolni? Nézze: az a paraszt Rogozsin százezerét dobott neki oda, - regényesen, durván, illetlenül, de hatásosan és nagy eredetiséggel: - ezt ön is beismeri. Uristen, mi lehetett volna ilyen karakterből, ilyen szépséggel! De most már minden elveszett. Csiszolatlan gyémánt: - sokszor mondtam...

És Ivanovics Athanáz mélyen felsóhajtott.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

Mintegy két nap múlva a Filippovna Násztászjánál lefolyt különös eset után Myskin herczeg Moszkvába sietett, öröksége dolgában. Beszélték, hogy elutazásának egyéb oka is lehetett, de erről senki bizonyosat nem tudott. Hat hónapig oda volt s ha jöttek is róla hírek, azok többnyire furcsán hangzottak és egymással ellenmondásban voltak. Természetes, hogy leginkább érdeklődtek a herczeg iránt Jepancsinék, a kiktől a herczeg el sem búcsúzott. A tábornok különben találkozott volt vele elutazása előtt néhányszor, de erről soha nem tett említést családja előtt. Általában a herczeg elutazása utáni első időben csaknem egy egész hónapig Jepancsinéknál nem volt szokás róla beszélni. Csak az egy Lizaveta Prokofjevna hozta szóba néha a herczeget, kijelentvén, hogy „keserűen csalódott benne", aztán néhány nap múlva hozzátette, de már a herczeg említése nélkül, hogy az ő egész életének legjellemzőbb vonása az volt, hogy szüntelenül csalódott az emberekben, végre vagy tíz nap múlva, valamiért megbosszankodván a leányaira, mintegy határozatképpen mondta ki, hogy „elég volt a csalódásokból: ezután majd jobban fog vigyázni". Meg kell még jegyezni, hogy a házban jó ideig kellemetlen, komor hangulat uralkodott. A tábornok éjjel-nappal el volt foglalva, különösen a hivatalában; a családja alig látta őt. A lányok nem szóltak hangosan semmit, sőt talán egymás közt sem, mert ők büszke leányok voltak s még egymás közt is igen tartózkodók, különben sem volt rá szükség, hogy beszéljenek, mert egymás tekintetéből is mindent meg tudtak érteni.

Csak egyet lehetett a fent elmondottakból következtetni, tudniillik, hogy a herczeg - bár csak egyszer s akkor is csak rövid ideig volt Jepancsinéknál, - mégis bizonyos benyomást gyakorolt a családtagokra.

Lassankint a városban is beszélni kezdtek a herczegről, egy bolondosról, a kinek senki sem tudta az igazi nevét, a ki váratlanúl nagy örökséghez jutott s elvett egy párisi kánkán-tánczosnőt. Némelyek azt mondták, hogy az örökséget valami generális kapta, a párisi kánkán-tánczosnőt pedig egy roppant gazdag orosz kupecz-legény vette el, a ki a lakodalma napján puszta henczegésből, részeg állapotában kerek hétszáz rubel papirpénzt égetett el. De mindezen mende-mondák hamarosan elcsitúltak s ennek több oka volt. Igy p. o. az egész Rogozsin-társaság Rogozsinnal együtt csapatostól Moszkvába ment, még pedig körülbelül egy hét múlva a jekaterinhofi szörnyű nagy orgia után, a melyben Filippovna Násztászja is résztvett. A kik a dolog iránt közelebbről érdeklődtek, azt hallották, hogy Filippovna Násztászja a jekaterinhofi kirándulás után mindjárt másnap megszökött a társaságtól, eltűnt s a mint később kipuhatolták, Moszkvába ment, ugyanazért természetesnek tartották, hogy Rogozsin is Moszkvába sietett.

Ivolgin Ardalionovics Gavrila nagy beteg lett s nem jelenhetett meg semilyen társaságban, sőt a hivatalában sem. Mikor fölépült, a részvénytársaságnál viselt hivataláról, nem tudni miért, lemondott; Jepancsinéknál sem jelent meg azután egyszer sem, úgy, hogy a tábornok más fiatal embert kerített helyette. Ellenségei bátran azt mondhatták róla, hogy a vele történtek után, nem mer az utczán sem megjelenni, pedig csakugyan betegeskedett: ingerlékeny, szótalan, hipohondrikus volt. Húga, Ardalionovna Varvara, még azon a télen férjhez ment Ptyiczynhez, a mit mindenki annak tulajdonított, hogy Gavrila lemondván a hivataláról, nem segíthette a családját, sőt sokszor maga is szükséget szenvedett. Mellesleg azt is meg lehet jegyezni, hogy ebben az időben Ardalionovics Gavrilát Jepancsinéknál soha szóba nem

hozták, mintha soha nem is létezett volna a világon. Pedig ott mindnyájan és igen hamar megtudták róla azt a nem jelentéktelen dolgot, hogy a Filippovna Násztászjánál történt kellemetlen eset után Gánya hazatérve nem feküdt le, hanem lázas türelmetlenséggel várta a herczeg hazatértét. A herczeg Jekaterinhofból csak reggel hat órakor tért vissza. Akkor Gánya bement hozzá s letette előtte az asztalra azt a megpörkölt csomag pénzt, a melyet Filippovna Násztászja neki ajándékozott azalatt, a míg ő ájultan feküdt. Nagyon kérte a herczeget, hogy adja vissza ezt a pénzt Filippovna Násztászjának. Mikor Gánya bement a herczeghez, igen ellenséges, ingerült hangulatban volt, de azután rövid szóváltás után két óra hosszáig ott maradt, egy ideig keservesen zokogott is, de néhány olyan szót válthattak, hogy azok után Gánya két óra hosszáig maradt a herczegnél, egész idő alatt keservesen sírt s végül barátságos hangulatban váltak el egymástól. Ezt mind megtudták Jepancsinéknál, még pedig igen hamar, valamint egész részletességgel megtudták a Filippovna Násztászjánál történteket is, mindjárt másnap. Valószínű, hogy a Gányáról és a herczegről Ardalionovna Varvara vitte a hírt Jepancsinékhez, a ki egyszerre csak bejáratos lett a Jepancsin kisasszonyokhoz, a mi igen meglepte Prokofjevna Lizavetát, a kisasszonyok mamáját.

De Ardalionovna Varvara ha szükségét látta is annak, hogy közelebbi ismeretséget kössön Jepancsinékkal, a bátyjáról semmi esetre sem beszélt volna velök. Eléggé büszke nő volt ő is a maga nemében, ellenére annak, hogy ott kötött barátságot, a honnan az ő bátyjának kiadták az útat. Régebben ha ismerős volt is a Jepancsin-lányokkal, csak ritkán találkoztak.

Prokofjevna Lizaveta nem nagyon kedvelte Várját sem most, sem ezelőtt, bár ennek anyját, Alexandrovna Ninát igen becsülte. Csodálkozott és haragudott is leányaira, hogy azok Várjával barátkoztak, (bizonyára azért mert „már nem tudtak mást kitalálni anyjok bosszantására"), de ez azért csak tovább eljárt a kisasszonyokhoz, persze inkább lopva, a hátulsó lépcsőn s a vendéglátóba úgyszólván soha be sem ment.

Körülbelül egy hónap múlva a herczeg elutazása után Jepancsin tábornokné a két héttel ezelőtt szintén Moszkvába, a férjnél lévő leányához utazott Bjelokonszkája öreg herczegnőtől levelet kapott, a mely láthatólag nagy hatást gyakorolt rá. Nem szólt ugyan erről sem leányainak, se férjének, de látni lehetett rajta, hogy nagyon fel van indúlva. Kezdett a lányaival szokatlan dolgokról beszélni, szerette volna magát kibeszélni, de valamiért mégis tartóztatta magát. A levél megérkezése napján szokatlanúl gyöngéd kezdett lenni leányaihoz, Adelájdát és Agláját még meg is csókolgatta, mintha valamiért ki akarná őket engesztelni, de hogy miért: azt nem tudták elgondolni. Sőt a férjéhez is nagyon szíves kezdett lenni, a ki pedig egy egész hónapon át kegyvesztett volt.

Persze, hogy másnap roppant haragudott magára tegnapi elérzékenyülése miatt, délre újra összeveszett mindenkivel, de estefelé megint tisztább lett a családi láthatár.

Egy hét múlva egy második levél is érkezett Bjelokonszkájától s ezúttal a tábornokné elhatározta, hogy kiönti, a mi a lelkén fekszik. Kijelentette, hogy „az öreg asszony (mindig így hítta Bjelokonszkáját, ha másokkal beszélt róla), igen megnyugtató híreket ír arról a... különczről, no: a herczegről". Hogy az öreg asszony felkereste a herczeget, ez is meglátogatta őt és igen kellemes benyomást tett az öregasszonyra. Sőt, hogy az asszony révén a herczegnek bejárása van több előkelő házhoz. „Nagyon jó, hogy nem ül magában otthonn, mint valami bolond." A leányok mindjárt észrevették az anyjok elbeszéléséből, hogy sokat elhallgatott a levélből. Lehet, hogy ezt is Ardalionovna Varvarától hallhatták meg, a ki persze Ptyiczÿntől mindent tudhatott és tudott is a herczegről és ennek moszkvai dolgairól. Ptyiczÿn pedig többet tudhatott róla, mint akárki más, de ő igen hallgatag volt az ügyes-bajos dolgokban, csak persze Várjával szemben nem. A tábornokné ezért még kevésbbé tűrhette Várját. Ezenkívül újra világossá lett az a nem közönséges benyomás és nagy mértékű érdeklődés, a melyet a herczeg

keltett a Jepancsinék házában. A tábornokné szinte csodálkozott, hogy a herczegről Moszkvából érkezett hírek iránt annyira érdeklődtek az ő leánykái. Viszont a leányok is csodálkoztak az anyjukon, a ki kijelentette volt, hogy „az ő életének legjellemzőbb vonása - folytonos csalódás az emberekben", egyúttal pedig mégis a „hatalmas" öregasszonyra, Bjelokonszkájára bízta a herczeget, persze könyörögvén annak a Jézus és az Isten nevében a pártfogásáért, mert „az öregasszony" bizonyos esetekben nagyot hallott.

A jég tehát meg volt törve annyiban, hogy lehetett már a herczegről hangosan is beszélni. S mihelyt a jég meg volt törve, sietett a tábornok is elmondani a magáét. Kisült, hogy ő is rendkívül érdeklődött a herczeg iránt. Ő különben a herczegnek csak az öröksége ügyében szólt néhány szót. Kitünt, hogy ő megvigyáztatta a herczegnek, különösen pedig a herczeg megbizottjának, Szalazkinnak minden lépését. A két, teljesen megbízható moszkvai úr jelentése szerint, a kik a herczeget megvigyázták, nyilvánvaló volt, hogy a herczeg öröklése igaz, csak éppen hogy nem olyan óriás az egész örökség, mint azt kezdetben híresztelték, mert adósságok is vannak, sőt igénylők is akadtak, aztán meg a herczeg, daczára minden jó tanácsnak, igen gyakorlatiatlanúl viselte magát. „Segítse meg az Isten, - szólt a tábornok most már, miután a hallgatás jege meg volt törve, - mert ámbátor ő egy kicsit... izé, de azért igen jóravaló fiatal ember". Tény, hogy a herczeg, mihelyt hitelező jelentkezett az örökhagyó után, akár igaz, akár költött követeléssel, akár valódi, akár hamis okirattal, csaknem mind kielégítette. Kielégítette pedig azért, mert kiderült, hogy némely követelések csakugyan igazak voltak.

A tábornokné kijelentette, hogy Bjelokonszkája is ilyen értelemben irogat neki, hogy ez nagy ostobaság, s hogy a „bolondság gyógyíthatatlan", de e közben arczán látni lehetett, hogy tetszett neki annak a „bolondnak" az eljárása. Mindennek a betetőzéseül a tábornok úgy észlelte, hogy a felesége éppen úgy érdeklődik a herczeg sorsa iránt, mint hogyha az neki édes fia volna s hogy Agláját kezdte rendkívül dédelgetni; ezt látva, Fjodorovics Iván egy időre igen komoly viselkedést tanusított.

Hanem ez a kellemes helyzet megint csak nem tartott sokáig. Alig múlt el két hét s a tábornokné hangulata egészen megváltozott: duzzogott, vállát ránczigálta s újra beállt a „hallgatás jege". A dologban az volt, hogy kéz alatt hírt kapott, mely szerint Filippovna Násztászja, a ki kezdetben Moszkvában eltűnt s a kit Rogozsin felkutatott, de a ki ettől megint eltűnt, újra felkutattatván, végre szavát adta Rogozsinnak, hogy hozzámegy feleségül. S ime, most megint azt a hírt kapja a méltóságos asszony, hogy Filippovna Násztászja újra megszökött, csaknem az esküvő napján s ezúttal valahol a kormányzóságban veszett nyoma, csakhogy ezúttal eltűnt Moszkvából Myskin herczeg is, Szalazkinra bízva minden ügyét, „csak azt nem tudni, fejezte be előadását a tábornok, hogy Filippovna Násztászjával tűnt-e el, vagy csak utána futott, de itt valami lappang." A „hallgatás jege" ezúttal töretlenül maradt, hanem Ardalionovna Varvara tovább látogatta a Jepancsin-kisasszonyokat.

Meg kell még említeni, hogy Jepancsinéknál tavasz felé annyi sok változás állott be, hogy nehéz lett volna a herczegről meg nem feledkezniök, a ki különben maga sem adott, de meglehet, hogy nem is akart adni magáról hírt. A télen abban állapodtak meg, hogy a nyarat külföldön fogják tölteni, már hogy Prokofjevna Lizaveta s a leányai; a tábornok persze nem vesztegethette idejét „hiábavaló szórakozásokkal". A megállapodás a leányok rendkívül makacs kötekedésére jött létre, a kik meg voltak győződve arról, hogy őket csak azért nem akarják külföldre vinni, mert a szüleik folytonosan az ő férjhezadásukkal és kérők keresésével vannak elfoglalva. Meglehet, hogy végre a szülők is belátták, hogy kérőket külföldön is találhatnak s hogy egy nyári utazgatás semmit sem árthat, sőt talán használhat is. Itt helyénvaló megemlíteni, hogy a Toczkij és Aglája egybekelési terve végképp meghiusult s Toczkij formaszerű megkéréssel nem is állott elő. Ez különben minden különös családi megbeszélés

nélkül, csak úgy magától esett így. A mire a tábornokné azt mondta egyszer, hogy annyira örül a dolog ilyen fordulatának, hogy szeretne magára egyszerre mind a két kezével keresztet vetni. A tábornok ellenben nagyon sajnálta Ivanovics Athanázt, „a ki oly vagyonos és ügyes ember". Később megtudta a tábornok, hogy Ivanovics Athanáz belebolondúlt egy Szent-Pétervárra érkezett, magasabb állású franczia nőbe, egy marquiseba, hogy azt feleségül is akarja venni s Párisba költözik vele, azután meg valahova Bretagneba. „No, - határozta el a tábornok, - a franczia asszonynyal tönkre megy."

Jepancsinék hát a nyárra készültek elutazni. De egyszerre megint olyasmi történt, a mi a tábornoki pár nagy örömére megint megváltoztatta a tervet. Pétervárra megérkezett Moszkvából egy S. nevű herczeg, a ki különben ismeretes személyiség volt, még pedig igen szép oldaláról. Egyike volt ő azoknak, a kik mindig az általános közjó érdekében dolgoznak és mindig csak szerényen, homályban maradva. S. herczeg először hivatalnokoskodott, azután kerülete ügyeinek szentelte magát s ezenkívül igen hasznos levelezője volt több tudományos társaságnak. Egy nevezetes technikussal együtt czélszerű vasutak építésére is vállalkozott. Mintegy harminczöt éves, igen előkelő, szép, érintetlen vagyonnal bíró ember volt, mint a hogy a tábornok megjegyezte, mert a herczeg szeretett üzleti emberekkel is megismerkedni s így megismerkedett Jepancsinnal is, ennek révén pedig a Jepancsin-családdal.

A Jepancsin-leányok közül a középső, Ivanovna Adelajda elég mély benyomást gyakorolt S. herczegre. Tavasz felé nyilatkozott is. Adelajdának nagyon megtetszett, sőt megtetszett Prokofjevna Lizaveta mamának is. A tábornok rendkívül örült. Természetes, hogy a külföldi útról le kellett mondani. A lakzi tavaszra volt kitűzve. Ezenkívül még egy másik lényeges dolog is történt. A tavasz végén (Adelajda esküvőjét valamiért elhalasztották a nyár közepére), S. herczeg bevezette Jepancsinékhoz egyik jó ismerősét, valami R. Pavlovics Jenőt. Ez mintegy huszonnyolcz éves fiatalember volt, szárnysegéd, igen szép, jó családból való, eleven eszű, igen jó nevelésű és szinte túlságosan gazdag, a mely utóbbi tulajdonságra nézve a tábornok mindig különös figyelemmel volt. A fiatal szárnysegédről az öreg Bjelokonszkája herczegnő csodaszép dolgokat írt. Csak egy csiklandós természetű híre volt a fiatalembernek s ez az, hogy „már több szerelmes szív tört meg érte". A fiatal úr meglátván Agláját, mindennapos vendége lett Jepancsinéknak s ezeknél már csak azért is megszilárdult az az elhatározás, hogy külföldi utazásra most gondolni sem lehet. Meglehet különben, hogy maga Aglája egészen más nézeten volt.

Mikor ezek történtek, akkor már a mi szegény Myskin herczegünket csaknem egészen elfeledték Szent-Pétervárott. Ha ő most váratlanúl megjelent volna ismerősei közt, hát úgy néztek volna rá, mintha az égből pottyant volna le. Hanem nekünk még mindig van valami mondanivalónk a herczegről.

Ivolgin Kolya a herczeg elutazása után kezdetben folytatta előbbeni életmódját, tudniillik eljárt a gymnasiumba, aztán Hippolit barátjához, kiszolgálta apját és segített a háztartásban Varjának. Hanem a lakók hirtelen kiköltöztek. Ferdyscsenko három nappal a Filippovna Násztászjánál történtek után elutazott valahová s nyoma veszett; azt mondták, hogy valahol iszik, de ez nem bizonyos; a herczeg meg Moszkvába utazott s ezzel a lakók és kosztosok tartása véget ért. Várja férjhezmenetele után Alexandrovna Nina és Gánya átköltöztek vele együtt Ptyiczynhez, a szegény Ivolgin generálist pedig az ő barátnője, a százados mintegy kétezer rubelnyi kötelezvények alapján bezáratta az adósok börtönébe. „Hát így higyjen az ember az ő embertársaiban!" - kiáltott fel a váratlan meglepetésre keserűen a generális, miközben a börtönbeli új ismeretsége körében egy-egy üveg borocska mellett mesélgette Karsz ostromát, s a halottaiból föltámadt közkatona történetét. Különben nem volt rossz dolga, s Ptyiczyn és Várja el is határozták, hogy ott van neki az igazi helye, a mit Gánya is teljesen

helybenhagyott. Csak szegény Alexandrovna Nina sírdogált csendesen magában, a ki különben folytonosan betegeskedett és a hányszor csak tehette, eljárt a férjét meglátogatni. Az eset után Kolya csaknem egészen elszakadt a családtól s meghálni is ritkán ment haza. Mint mondták: sok új ismeretséget kötött s az adósok börtönében is gyakran látták. Gánya meg egyszerre nagyon is barátkozni kezdett az öccsével, a ki szintén szívesen feledte a múltakat Gányának azért a csodálatos tettéért, hogy a százezer rubelt nem fogadta el.

A herczeg elutazása után mintegy három hónappal az Ivolgin családban azt hallották, hogy Kolya megismerkedett a Jepancsin-családdal s hogy a lányok igen szívesen fogadták, sőt lassankint nagyon meg is szerették. Várja ezt mihamar megtudta. Később sokszor összetűzött a tábornoknéval, Prokofjevna Lizavetával, a kit zsarnoknak nevezett s a kinek kijelentette, hogy soha többé ő a lábát be nem teszi hozzá. Első alkalommal a „női kérdésen" horgoltak össze, a másik alkalommal pedig azon, hogy az év melyik szakában kell csízet fogni. Bármily különösnek tessék is, mindig a tábornokné írt hozzá kérlelő levelet s arra ő mindig vissza is tért. Csak az egy Aglája nem kedvelte őt, s igen büszke volt irányában.

Egyszer Kolya, felhasználva egy jó alkalmat, levelet adott át Aglájának, a melyre nézve, mint mondá, határozott utasítása volt, hogy csak Aglájának magának adja át. Aglája szigorú tekintettel mérte végig az „elbizakodott sihedert", de Kolya nem törődött vele, hanem kiment. Aglája felszakította a levélborítékot s a következő sorokat olvasta:

> „Kegyed engem egyszer megtisztelt a bizalmával. Meglehet, hogy azóta engemet végképpen elfelejtett. Hogy' történhetik az, hogy én kegyednek írok? Nem tudom; de legyőzhetetlen vágyam támadt, hogy magamat emlékezetébe hozzam kegyednek s éppen csak kegyednek. Hányszor lett volna szükségem mindhármukra, de hármuk közül én mindig csak kegyedet láttam. Kegyedre nekem szükségem van, nagy szükségem. Magamról nincs mit írnom. Ennyit se akartam írni. Csak nagyon óhajtanám, hogy kegyed boldog legyen. Boldog-e kegyed? Csak ennyit akartam kegyedtől megtudni.
>
> Rokona: Myskin Leó herczeg."

Aglája elolvasván ezt a meglehetősen fületlen-farkatlan levelet, egyszerre fölrezzent és elgondolkozott. Nehéz volna elmondani, hogy miről gondolkozott. Az is eszébe ötlött, hogy megmutassa-e valakinek a levelet? De mintha szégyelte volna magát. Azzal végezte, hogy gúnyos mosolylyal tette be a levelet fiókjába, másnap azonban megint elővette és betette egy vastag kötésü könyvbe. Csak egy hét múlva vette észre, hogy micsoda könyv volt az: „Don Quixote de la Manche", Aglája nagyot nevetett, maga sem tudta, minek? Nem tudni, megmutatta-e valamelyik testvérének a levelet.

Hanem Aglájának már a levél olvasása közben felötlött az a gondolat, hogy csakugyan ezt az elbizakodott sihedert választotta ki a herczeg bizalmasául? Aztán kérdőre vonta Kolyát, a ki Aglája minden lenéző modora ellenére elmondta, hogy ez az első megbízás, a melyet a herczegtől kapott, s nagyobb bizonyság kedvéért megmutatta azt a néhány sort is, a melyet a herczeg ő hozzá írt:

> „Kedves Kolya, legyen oly jó, adja át az ide mellékelt és lepecsételt levelet Ivanovna Aglájának. Szíves üdvözlettel: barátja, Myskin Leó herczeg".

- Mégis csak nevetséges megbízni ilyen ficsúrban, - mondá Aglája sértődötten, visszaadva Kolyának a levelet és megvetően otthagyva őt.

Ezt már Kolya sem tudta békés szívvel elviselni, hiszen ő éppen csak erre az alkalomra könyörgött ki Gányától (nem mondva meg ugyan annak az igazi okot), egy egészen új, zöld nyakkendőt. Rettenetesen meg volt sértve.

II.

Június első napjai Szent-Pétervárott rendkívül szépek voltak. Jepancsinék már kint laktak pavlovszki pazar berendezésű, saját villájukban. Másnap azután, hogy kiköltöztek, a reggeli vonattal oda érkezett Myskin Nyikolajevics Leó herczeg is.

Mikor a vaggonból kilépett, egy különös, égő tekintetet látott a tömegben egy pillanatra, de a mint figyelmesebben meg akarta azt nézni, már elvesztette szem elől. Persze, hogy ez inkább csak rémlett neki, de igen kellemetlen érzést keltett benne. A herczeg azonkívül is szomorú, levert volt.

A bérkocsi egy kis, gyarló vendéglőhöz vitte őt. A herczeg két kis sötét, hitvány bútorzatú szobát vett ki, megmosdott, felöltözött s gyorsan kiment, mintha attól félt volna, hogy valakit majd nem talál otthon.

Ha azok közül valaki látta volna most őt, a kik látták őt ezelőtt félévvel, mikor Szent-Pétervárra megérkezett, azt mondta volna rá, hogy előnyösen megváltozott. De ez aligha lett volna igaz. Csak ruházatában volt változás: igen jó szabású ruha volt rajta de azért annak is volt egy kis hibája: túlságosan is divatos volt (mint a minő a nagyon lelkiismeretes, de nem nagyon tehetséges szabók készítménye szokott lenni), úgy, hogy annak láttára némely ember egész jogosan elmosolyodhatott volna.

A herczeg bérkocsiba ült s Peszki faluba hajtatott. Ott hamar ráakadt a keresett, fából épült kis házra. Elbámúlt, hogy milyen csinos, tiszta kis házikó, előtte virágos kert. Az ablakok ki voltak nyitva s belülről hangos szavak voltak hallhatók, mintha valaki olvasott, vagy pláne szónokolt volna. Helylyel-közzel hangos nevetések is hallatszottak. A herczeg felment a tornáczra és Lyebegyev úr után tudakozódott.

- Odalent van, - mutatott a szakácsné felgyűrt ingujjú kezével lefelé.

Bent a szobában, a mely elég gondosan volt bútorozva, állt háttal a herczeg felé Lyebegyev, felső kabát nélkül s mellét verdesve, hevesen szónokolt valami témáról; hallgatói közt volt egy körülbelül tizenöt éves, eléggé okos képű, vidám tekintetű fiú, kezében könyvvel, egy húsz évesnek látszó gyászruhás leány, karján egy csecsemővel, egy hasonlóképpen gyászruhás, sokat nevető, mintegy tizenhárom éves leányka, egy igen különös, mintegy húsz éves, elég csinos arczú, fekete szemű, apró szakállú fiatalember, a ki a divánon feküdt; ez, a mint látszott, gyakran félbeszakította és ellenmondásokkal tarkította Lyebegyev előadását s valószínüleg ezen nevettek a többiek.

- Tyimofejics Lukián, hej Tyimofejics Lukián! Nem hallja? Nézzen hát ide! Ah, hiába ennek...

S a szakácsné kezével egyet legyintve megharagudott, de úgy, hogy egészen belevörösödött.

Lyebegyev hátranézett s meglátva a herczeget, egyideig úgy állt, mintha a mennykő csapott volna le mellette, aztán hozzárohant, útközben azonban megint mintha elhült volna, s végre megszólalt:

- Le-le-legkegyelmesebb herczeg!

Aztán hirtelen, mintha még mindig nem bírna magához térni, előbb az idősebb, aztán a fiatalabb leánynak rohant; ez ijedtében ki is szaladt s Lyebegyev nagyobb ráijesztés okáért utána is dobbantott a lábával, csak azután fordúlt megint a herczeghez, (a ki egészen zavarba jött ettől a jelenettől), s azt mondta neki:

- A... a... nagyobb tisztesség kedvéért, hehehe.

- Kár volt, - kezdte a herczeg.

- Mindjárt, mindjárt itt leszek, mint a szél.

S Lyebegyev eltűnt a szobából. A herczeg meglepetve nézett a leányra, a fiúra, és a divánon fekvő fiatalemberre; azok mind nevettek. A herczeg is elmosolyodott.

- Elment frakkot húzni, - szólt a fiú.

- Jaj, beh sajnálom, - kezdte a herczeg, - s én azt hittem... ugyan kérem, ő talán...

- Be van rúgva, azt hiszi ön? - szólalt meg a divánon fekvő, - dehogy is van! Mindössze ha három-négy pohárkával... vagy mondjunk ötöt, de hát mi ez neki? Erre már ő be van gyakorolva.

A herczeg a diván felé akart fordúlni, de a kellemes arczú leányka szólalt meg a lehető legőszintébb hangon:

- Reggelenként sohasem iszik sokat; most elég okosan lehet vele beszélni. Csak esténkint szokott néha részegen hazajönni; olyankor egész éjjel sír és a szentírásból olvas fel nekünk, mert a mamánk ezelőtt öt héttel halt meg.

- Azért szaladt ki, - szólt ismét a divánról a fiatalember, - mert nehezére esett önnel szóba állni. Fogadni mernék rá, hogy megcsalja önt s hogy most éppen azon töri a fejét.

- Csak öt hete, - szólt Lyebegyev frakkosan térve vissza, - csak öt hete, - ismételte, miközben szemeivel gyorsan hunyorgatott és zsebkendőt vont elő könnyei letörlésére; - árván maradtunk.

- De mért húzta fel ezt az ócska ruhát? - szólt a leány, - hiszen az ajtó mögött függ a tiszta, új ruhája. Nem látta?

- Hallgass, te tücsök! - kiáltott rá Lyebegyev; - hah te! - dobbantott rá a lábával, aztán elnevette magát.

- Mit ijesztget? Én nem vagyok Tánya, én el nem szaladok. Még felébreszti Lyubocskát, mit kiabál?

- Csi-csi-csitt! Himlője van! - rémült meg hirtelen Lyebegyev s a lánya karján szendergő gyerekhez futva, néhányszor ijedten keresztet vetett rá. - Uristen, őrizd meg őt! Ez az én saját, csecsszopó gyermekem, Lyubov. - fordult megint a herczeghez, - a legtörvényesebb házasságból való, egy új Helénától, a feleségemtől, a ki betegágyban halt meg. Ez a gyászruhás kíbicz is az én leányom, Vjéra, ez pedig itt, oh ez...

- No, mért hagytad abban? - kiáltott rá a fiatalember, - csak folytasd, ne hagyd magad konfundálni.

- Kegyelmes úr, - kiáltott fel bizonyos felindúltsággal Lyebegyev, - tetszett-e olvasni az ujságokban a Zseramin-család legyilkolásáról?

- Olvastam, - felelt a herczeg bizonyos meglepetéssel.

- Hát ez az ember a Zseramin-család gyilkosa.

- Mit beszél? - kérdezte a herczeg.

- Tudniillik allegóriában beszélek; ez az ember lesz a jövőben gyilkosa a Zseramin-családnak, ha ugyan ilyen család még a jövőben is előadja magát. Arra készül...

Mindenki elnevette magát. A herczeg azt gondolta, hogy Lyebegyev csakugyan zavarban van: mit feleljen majd az ő kérdéseire s össze-vissza fecsegésével csak időt akar nyerni.

- Lázong, agitál, összeesküvéseket sző, - kiáltott Lyebegyev, mintha már nem bírna magával, - hát most tessék megmondani: tarthatom-e én vérbeli unokaöcsémnek, az én boldogúlt Anisziám egyetlen fiának ezt a gonosztevőt, ezt az úgyszólván megtévelyedett, elvetemült embert?

- Hallgass már, te részeg! Tudja-e, herczeg, hogy az öreg ügyvédségre készül, még pedig bűnügyi védőügyvéd akar lenni; ráadta magát az ékesszólásra s a gyermekeivel is mindig magas stílusban beszél. Ezelőtt öt nappal a békebíróság előtt szónokolt. S kit védelmezett? Nem azt a szegény vénasszonyt, a ki őt erre kérte, és a kit egy semmirevaló uzsorás kifosztott, hanem magát az uzsorás Zajdler zsidót, mert ez ötven rubelt igért neki...

- Ötvenet, ha megnyerem a perét, de csak ötöt, ha nem nyerem meg, - magyarázta Lyebegyev, de már egészen más hangon, mint a milyenen az imént beszélt és úgy, mintha soha eddig nem is kiabált volna.

- No és persze belesült; nem úgy van már ott, mint régen volt. Hanem ő azért nagyon meg volt magával elégedve; ne feledjék önök, bíró urak, - szólt a többi közt, - hogy a szánalomra méltó, tehetetlen öreg ember, a ki becsületes munkával keresi kenyerét, elveszti betevő falatját; ne feledjék a bölcs törvényhozó szavait: „Könyörületesség lakozzék a bírák szívében.” S elhiszi-e, hogy ő nekünk ezt a perbeszédet mindennap délelőtt újra elmondja, szórul-szóra úgy, mint a hogy’ ott elmondta; ma mondta el ötödikszer. Magamagában gyönyörködik. S hát még kit készül védelmezni! Ugy-e bizony: ön herczeg Myskin? Kolya azt mondta nekem önről, hogy önnél okosabb embert nem látott a világon...

- Nincs is, nincs is okosabb a világon, - kapott a szón Lyebegyev.

- No, ez itt tán csak úgy fecseg. Az egyik szereti önt, a másik csak hizeleg önnek. Én pedig nem fogok önnek hizelegni: ezt jó lesz tudnia. Most pedig legyen ön bíránk.

- Jól van, legyen bíránk, - kiáltott határozottan Lyebegyev.

- Miben? - kérdezte a herczeg összeránczolva homlokát. Feje fájt és csakugyan tartott tőle, hogy Lyebegyev be akarja őt valahogy csapni.

- A dolog állása a következő: én neki unokaöccse vagyok, ebben igazat mondott, ámbátor mindig hazudik. Iskolákat nem végeztem, de végezni akarok, mert én erős karakterü vagyok. Addig a vasútnál huszonöt rubeles állást akarnék betölteni. Beismerem, hogy ő egypárszor segített rajtam. Volt egyszer húsz rubelem s oly haszontalan voltam, hogy eljátszottam.

- Még pedig egy semmirekellővel, a kinek kár volt fizetni, - kiáltott közbe Lyebegyev.

- Igen, egy semmirekellővel, de a kinek fizetni nem volt kár, - folytatta a fiatalember. - Az illető egy feleséges katonatiszt, nyugalmazott hadnagy, egyike a Rogozsin-féle kompániának, a ki jelenleg boxolást tanít. A kompánia tagjai most mind csavarognak, mióta Rogozsin szétkergette őket. De a legfőbb dolog, hogy én tudtam arról az emberről, hogy gazember, mégis leültem vele játszani, sőt így gondolkoztam: ha elvesztem a pénzemet, elmegyek Lukián apóhoz, az majd kisegít; s ez már öntudatos alávalóság volt tőlem.

- Igen, ez öntudatos alávalóság volt, - erősítette Lyebegyev.

- Csak ne diadalmaskodjál, hanem várd meg a végit, - szólt méltatlankodva az unokaöccs, - megjelentem hát itt, előadtam a dolgomat őszintén, lehordtam magamat csúfúl. Hogy a vasútnál elfoglalhassam a helyemet, némiképp equipirozni kellene magamat. Nézze kérem a

csizmáimat. Így meg nem jelenhetek ott s ha a kitűzött időben meg nem jelenek, más kapja meg a helyet. Most mindössze tizenöt rubelt kérek tőle, megígérvén, hogy soha többet nem alkalmatlankodom neki, sőt három hónap alatt ezt a kölcsönt is visszafizetem. A régebbiekkel együtt mindössze harminczöt rubellel tartozom neki. Nem bánom: kössön ki olyan kamatokat, a milyeneket akar. Én megtartom a szavamat. Én képes vagyok kenyéren és vízen élni, mert nekem olyan a karakterem. Hát vajjon nem ismer ő engem, hogy milyen karakteres ember vagyok? Nem fizettem-e én régebben is, ha kölcsönvettem tőle? Miért nem akar hát most adni? Tán azért haragszik, hogy kifizettem azt a hadnagyot? Hát ilyen ember ez: se magának, se másnak semmit sem ád.

- S ez nem megy el innen, - dörrent közbe Lyebegyev, - lefekszik és nem mozdúl.

- Megmondtam, hogy nem mozdulok addig, a míg nem adsz. Ön mosolyog, herczeg? Talán nem tartja álláspontomat jogosnak?

- Én nem mosolygok, de szerintem az ön álláspontja némileg csakugyan nem jogos, - felelt a herczeg kelletlenül.

- Sohase himezzen-hámozzon a herczeg, hanem mondja ki egyszerűen, hogy nem jogos.

- Ha úgy akarja, hát egyszerűen nem jogos.

- Ha úgy akarom. Nevetséges! Tán azt hiszi, hogy én nem tudom magam is jól, hogy neki szabadságában áll a pénzével azt tenni, a mi tetszik s hogy én erőszakoskodom, de ön, herczeg, nem ismeri az életet. Azt tanúlni kell. Az én lelkiismeretem tiszta: én nem károsítom meg őt, mert kamatostul visszaadom a pénzét. Mire való ő, ha még ennyi hasznot se akar tenni másnak? Kérdezze meg csak tőle, hogy általában mit tesz ő másokkal is, hogy' szedi rá az embereket? Miből építette ő ezt a házat? A fejemet teszem rá, hogy már önt is megcsalta s hogy most is kész már a terve arra: hogyan csalja meg önt újra. Ön mosolyog, nem hisz nekem.

- Azt hiszem, hogy mindez nem tartozik az ön dolgára, - jegyezte meg a herczeg,

- Én már harmadik napja fekszem itt s azalatt mi mindent láttam! - folytatta a fiatalember oda sem figyelve; - képzelje, ezt a szegény leányt, az én unokatestvéremet, a saját leányát, folytonosan gyanusítja s mindig szeretőket kutat nála. Még ez alatt a diván alatt is. Megbolondúl a képzelődéstől, minden zúgban tolvajt gyanít. Éjjelenkint felugrál, megnézi, hogy jól be vannak-e zárva az ajtók, ablakok, bekandikál a kályhalyukba. A bíróság előtt a csalókat védelmezi s éjjelenkint háromszor is felkel imádkozni; és kikért nem imádkozik részegségében? Saját füleimmel hallottam, hogy egyszer a Dubarry marquise lelke üdvösségeért imádkozott. Kolya is hallotta. Mondom, hogy megbolondúlt!

- Látja, hallja, herczeg, hogy gyaláz ő engemet! - kiáltott elvörösödve és magából kikelve Lyebegyev, - de azt elfelejti, hogy én, az aljas, rosszlelkű ember ezt a fiatal urat kicsi korában pólyáztam, a mosóteknőben fürdettem s a szegény Aniszia mellett éjeket virrasztottam, a hideg időben a házmestertől fát loptam, neki a bölcsője mellett dalolgattam s ő most nevet rajtam! Aztán mi közöd neked ahhoz, ha én egyszer valamikor csakugyan imádkoztam is a Dubarry marquise lelkiüdvösségeért? Herczeg, én annak a marquisenak az életrajzát ezelőtt négy nappal olvastam a lexikonban. Hát ugyan tudod-e te azt, hogy ki volt az a Dubarry marquise? No, szólj, tudod-e?

- Tán csak te tudod? - dörmögött gúnyosan, de kellemetlenül a fiatalember.

- Az olyan grófnő volt, a ki alacsony sorsból származva a királyné helyett kormányzott, s a kit egy nagy császárné sajátkezüleg hozzá írt levelében úgy szólított meg, hogy „ma cousine". A

kinek a kardinális, a pápai nuncius maga ajánlkozott a harisnyáját a lábacskájára felhúzni s még szerencséjének tartotta, hogy ezt megtehette: olyan nagy és szent személy volt az. Tudod-e te ezt? A szemedből látom, hogy nem tudod. És aztán hogy halt meg? No felelj hát, ha tudod.

- Eredj az ördögbe! Beh rád ért!

- Hát úgy halt meg, hogy azt a nagy, hatalmas személyt egész ártatlanúl a guillotine alá hurczolta Simpson, a hóhér, az pedig rémületében azt sem tudta, hogy mi történik vele. Csak látja, hogy a hóhér odateszi a nyakát a kés alá és lekötözi; a csőcselék nevet, ő pedig így kiálta: „Encore un moment, monsieur le bourreau, encore un moment", a mi azt jelenti: „Csak még egy pillanatig várjon hóhér uram, csak egy pillanatig". Mikor én ezért az egy perczért való könyörgést olvastam, mintha a szívembe szúrtak volna. Hát mi közöd neked ahhoz, te tinó, hogy mikor lefeküdtem, megemlékeztem imádságomban róla, a szegény istenadtáról! Azért is eszembe jutott pedig, mert meg vagyok róla győződve, hogy soha senkinek eszébe sem jutott csak egy keresztet is vetni érte. Bizonyára jól is esik neki a másvilágon, hogy akadt egy olyan bűnös, mint ő volt, a ki legalább egyszer imádkozott érte a földön. Mit nevetsz? Persze, te hitetlen atheista vagy. Mit tudsz te? Aztán meg hazudtál is, mert én nemcsak Dubarry grófnőért imádkoztam, én így fohászkodtam: „Uramisten, adj békét és nyugalmat a nagy bűnös Dubarry grófné lelkének, valamint a hozzá hasonlóakénak!", az pedig egészen más, mert sokan vannak olyan nagy bűnösök, a kiket Fortuna elhágy s a kik most ottan nyögnek, gyötörtetnek és várnak; sőt én az olyan haszontalan, sértegetőkért is imádkoztam, a milyen te vagy, ha már az imádságról beszélünk...

- No jó, elég már; imádkozzál, a kiért akarsz, ördög vigyen velük együtt, beh rád ért a kiabálás! - szakította félbe az unokaöcs; - tudja azt herczeg, hogy ő kelme igen olvasott ember? Mostanában mindenféle könyveket, memoireokat olvas.

- Az ön bátyja mégis csak... nem egészen szívtelen ember, - jegyezte meg vontatottan a herczeg, a kinek az a fiatalember kezdett nagyon nemtetszeni.

- Ön talán csak nekünk dícséri őt úgy. Nézze csak: mindjárt szívére tette a kezét és y-ba rántotta a száját. Tán nem éppen szívtelen, de ravasz; azonfelül iszákos, minden szétment rajta, mint minden iszákos emberen. Megengedem, hogy a gyermekeit szereti, a meghalt nőtestvérét is szerette... sőt engem is szeret, hiszen, - Isten engem úgy segéljen - a végrendeletében nekem is hagyományoz.

- S-semmit sem hagyományozok! - kiáltott fel mérgesen Lyebegyev.

- Hallja csak, Lyebegyev, - szólt szilárd hangon s a fiatalembertől elfordúlva a herczeg, - tapasztalatból tudom, hogy ön, ha akarja, igen tevékeny ember. Én most nem igen érek rá s ha ön... Bocsánat, mi is az ön kereszt- és apai neve?[13]

- Ti-ti-timotheus.

- És?

- Lukianovics.

A mire a szobában voltak megint kaczajra fakadtak.

- Hazudik! - kiáltozott az unokaöcs, - még ebben is hazudik! Herczeg, őt egyáltalában nem Lukianovics Timotheusnak hívják, hanem Timofejevics Lukiánnak. Hát ugyan mondd meg: miért hazudsz? Hát nem mindegy az: akár Timotheus vagy, akár Lukián? Mi köze ehhez a herczegnek? Biztosítom önt, hogy csak szokásból hazudik.

[13] Tudniillik, hogy az orosz szokás szerinti tisztelettudással szólíthassa meg.

- Igaz volna ez? - türelmetlenkedett a herczeg.

- Timofejevics Lukián vagyok, tényleg az vagyok, - egyezett belé megzavarodottan Lyebegyev, alázatosan lesütve szemét és ismét szívére téve a kezét.

- Istenem, hát akkor miért...

- Csak azért, hogy kisebbítsem önmagamat, - suttogott Lyebegyev egyre alázatosabban lógatva le a fejét.

- Eh, micsoda kisebbítés van ebben! Csak tudnám: hol lelhetném meg most Kolyát, - szólt a herczeg s meg akart fordúlni, hogy elmenjen.

- Én megmondhatom önnek, hol van Kolya, - szólt a fiatalember.

- Világért se! - sietett közbekiáltani Lyebegyev.

- Kolya itt hált s reggel elment a generálisát felkeresni, a kit - Isten tudja, minek - kiváltottak az adósok börtönéből. A generális tegnap ide igérkezett éjjelre, de úgy látszik, hogy a közeli „Mérleg"-fogadóban hált meg. Kolya is vagy ott van, vagy Pavlovszkban Jepancsinéknál. Pénze volt.

- Pavlovszkban... Pavlovszkban... - okoskodott Lyebegyev, - mi pedig jerünk ki a kertbe s talán egy kis kávécskát... - s a herczeget kézen fogva húzta maga után. A kellemes kis kertben leültette a herczeget egy zöld padra, egy fa alá, egy asztal mellé s ő maga szembe ült vele. Egy percz múlva csakugyan hozták a kávét.

- Nem is tudtam, hogy önnek ilyen csinos gazdasága van - szólt a herczeg olyan arczczal, a melyről látni lehetett, hogy egészen másra gondol.

- Árvák vagyunk, - kezdte Lyebegyev elborúlva, de aztán abbanhagyta. A herczeg szórakozottan nézett maga elé és természetesen: egészen elfelejtette, a mit az imént mondott. Néhány percz múlva megszólalt:

- Nos? Vagy úgy! Ön jól tudja, Lyebegyev, hogy miről van szó, hiszen az ön levele folytán jöttem ide. Beszéljen.

Lyebegyev habozott, valamit akart mondani, de csak egyet csuklott. A herczeg szomorúan mosolyogva várt.

- Úgy hiszem, hogy én nagyon jól értem önt, Timofejevics Lukián: ön engemet nem várt. Ön azt hitte, hogy én az én félrevonúltságomból nem jövök ki az ön első híradására s ön csak azért írt, hogy lelkiismeretét megnyugtassa. S lám, én mégis csak eljöttem. Nos, most már ne alakoskodjék. Ne szolgáljon két úrnak. Rogozsin már három hét óta itt van: én mindent tudok. Sikerült önnek *őt* neki elárúlni, mint akkor? Mondja meg az igazat.

- A semmirevaló maga tudta meg.

- Ne szidja őt; igaz, hogy ő rosszúl bánt önnel...

- Megvert! - szólt keserű hévvel Lyebegyev; - kutyával kergettetett meg Moszkvában, egy kopókutyával. Borzasztó kutya!

- Lyebegyev, maga engemet gyereknek néz; mondja meg komolyan: otthagyta ő Rogozsint Moszkvában?

- A legkomolyabban otthagyta, még pedig az esküvő előtt néhány perczczel. S jött egyenesen hozzám Szent-Pétervárra: „Lukián, ments meg, de a herczegnek semmit se szólj". Filippovna Násztászja még jobban fél öntől, mint Rogozsintól. S ez nagy dolog.

Lyebegyev jelentősen tette mutatóújját a homlokára.

- S most ön megint összehozta őket?

- Legkegyelmesebb herczeg, hát lehetséges az, hogy ilyesminek útját álljam?

- Nos, elég, majd megtudok mindent magam. Csak azt mondja meg: hol van ő most? Rogozsinnál?

- Oh nem! Isten mentsen! Egyedül van. Én - azt mondja - szabad vagyok; s ehhez erősen tartja magát; én még, - azt mondja, - teljesen szabad vagyok. Még mindig Szent-Pétervárott lakik, egyik nő-rokonomnál, mint a hogy ezt önnek megírtam.

- Most is ott van?

- Most is ott van, hacsak ma Pavlovszkba ki nem ment Alexejevna Dárjához a nyaralóba, minthogy ma szép idő van. Mindég azt mondja, hogy „én szabad vagyok"; Ardalionovics Miklósnak is erről beszélt tegnap. Rossz jel.

- Hát Kolya gyakran van nála?

- Könnyelmű fiú és nem titoktartó.

- Régen volt ön ott?

- Mindennap.

- Hát tegnap is?

- N-nem; ezelőtt négy nappal.

- Beh kár, hogy ön egy kicsit mámoros, Lyebegyev. Megkértem volna valamire.

- Én? Mámoros? Szinét se láttam az italnak.

- Mondja kérem: hogy' látta őt utoljára?

- Mintha valamit keresne, mintha valamit elvesztett volna. Az újra tervezett házasságról pedig hallani sem akar. Rogozsinról úgy gondolkozik, mint valami semmiségről, nem másképpen; egyébaránt másképpen is: félelemmel, rettegéssel, még a nevét sem szabad előtte említeni s csak véletlenül ha találkoznak... és Rogozsin ezt nagyon érzi. Pedig nem lehet megakadályozni... Aztán nagyon hirtelen haragú. A multkor majd a hajamnak esett egy beszélgetés miatt. Az Apokalipsist olvasgatja.

- Mit? - kérdezte a herczeg, mintha nem jól értette volna.

- Az Apokalipsist. Élénk képzelődésű hölgy, hehehe. És nagyon szereti a komoly témákat. Igenis. Én pedig igen otthonn vagyok az Apokalipsisben; már tizenöt éve tanulmányozom. Nagyon hat rá.

- Ön is hisz az Apokalipsisben?

- Hogyne hinnék, hiszen szegény ügyefogyott vagyok s csak egy atom a népek forgatagában. S ki tiszteli-becsüli Lyebegyevet? Mindenki gúnyt űz belőle. De én ebben a tanulmányozásban egyenlő vagyok a legnagyobbal. Mert az ész a fő! Még egy nagy úr is megremegett előttem... a karosszékében. Ő nagyméltósága Alexejevics Nyil ezelőtt három évvel, karácsony előtt - mikor még az ő osztályában hivataloskodtam, - magához hivatott Zaharÿcs Péter által a szobájába s ott négyszemközt azt kérdezte tőlem: „Igaz-e, hogy te az Antikrisztus professzora vagy?" Én nem is tagadtam el: „Igenis, az vagyok", - mondok - s elmagyaráztam a dolgokat, még számokkal is támogatva. Ő nagyméltósága nevetett, de mikor határidőt kezdtem emle-

getni, elkezdett reszketni és azt parancsolta, hogy zárjam be a könyvemet, menjek el majd karácsonyra, megjutalmaznak a fáradságomért; de ő nagyméltósága lelkét karácsony előtt az Isten magához vette.

- No, no, Lyebegyev.

- Tökéletesen igaz: egy ebéd után kifordúlt a kocsiból s mint egy gyermek, rögtön kiadta a lelkét. Hetvenhárom esztendő volt neki szánva a formuláré szerint. Eszébe is jutott akkor ez a dolog Zaharÿcs Péternek, a ki így szólt hozzám: „Ezt te megjósoltad!"

A herczeg felállt, a min Lyebegyev elcsodálkozott.

- Nagyon közönyösnek méltóztatik lenni, hehehe.

- Igazán nem jól érzem magamat, a fejem fáj; talán az utazástól, - felelt a herczeg elkomorodva.

- Ki kellene önnek jönni nyaralni, - ajánlotta Lyebegyev szerényen.

A herczeg elgondolkozott.

- Ön is elmegy Pavlovszkba? Villája van ott?

- Nekem nincs, de Ptyiczÿn Petrovics Iván átengedett nekem egy olcsó nyaralót. Különben én magam csak egy kis hátulsó szárnyat foglalok el, a többit...

- Kiadta?

- N-nem. Nem egészen.

- Adja ki nekem! - szólt a herczeg.

Úgy látszott, hogy Lyebegyev csak ezt várta. Ez a gondolata neki csak azelőtt három perczczel támadt. Nem volt ugyan az a nyaraló még egész bizonyos, de albérlő már volt, hát most már csak utána kellett nézni, mert az eddigi albérlő úgyis igen határozatlan volt még idáig. A herczeg ajánlkozását csaknem lelkesedéssel fogadta, annyira, hogy a mikor a herczeg a bérösszeget kérdezte, csak a kezével legyintett egyet. „Teljes összeütközés és teljes fordulat az egész dologban", gondolta magában Lyebegyev.

- A mint akarja, - szólt a herczeg a kézlegyintésre, - nem fogja kárát látni.

Kimentek a kertből.

- Mélyen tisztelt herczeg, én önnek... én... valami nagyon érdekes dolgot tudnék mondani, - mosolygott Lyebegyev, - ugyanarról, a mi után kérdezősködni méltóztatott, - tette hozzá a herczeg körül süntörögve.

A herczeg megállt.

- Alexejevna Dárjának is van Pavlovszkban nyaralója.

- Nos?

- Az a bizonyos személyiség pedig neki jó barátnéja s a mint látszik: gyakran meg akarja őt idekint látogatni. Persze: bizonyos czéllal.

- Nos?

- Ivanovna Aglája...

- Ah, elég, Lyebegyev! - szakította őt félbe a herczeg kellemetlen érzéssel, mintha valami fájó részét érintették volna; - az egész... nem... Inkább azt mondja meg, hogy mikor költözik ön át? Én szeretném, ha mentől előbb, mert vendéglőben vagyok szállva.

Ezalatt a kapuhoz értek.

- Hát addig is tessék inkább ide költözni a vendéglőből, akár még ma, holnapután pedig áthurczolkodunk Pavlovszkba.

- Majd meglátom, - felelt a herczeg és elgondolkozva kiment a kapun.

Lyebegyev utána nézett. Nagyon meglepte őt az a szórakozottság, a mely a herczeget hirtelen megszállta. Mikor elváltak, a herczeg még köszönni is elfelejtett, még a fejével sem biczczentett, a mit szinte képtelenségnek tartott a herczeg udvariasságát és szívességet ismerő Lyebegyev.

III.

Már tizenkét óra volt. A herczeg tudta, hogy Jepancsinék közűl ő most csak a tábornokot találhatja otthonn a városban, a hivatalában, sőt meglehet, hogy már azt sem. Gondolta, hogy a tábornok azt is megteheti vele, hogy rögtön kiviszi őt a családjához Pavlovszkba, pedig ő előbb egy másik látogatást szeretett volna tenni. A herczeg el is határozta, hogy előbb ezt a látogatást teszi meg, s felkeresi azt a házat, a melybe annyira vágyott.

A házról csak annyit tudott, hogy az a Gorohovája-utczában, a Szadovájától nem messzire van. Elindult. Elérve oda, a hol a Gorohovája- s a Szadovája-utczák egymást keresztezik, rögtön feltünt neki egy különös külsejű ház s a herczeg azt mondta magában: „Bizonyosan ez lesz az”. Közeledett a házhoz s érezte, hogy nagyon kellemetlen volna neki, ha nem találta volna el az igazit. A ház nagy, sötét, háromemeletes volt, minden különös építészeti csín nélkül, a milyen házak még a múlt századból maradtak meg Szent-Pétervárott. Odament a kapuhoz és elolvasta a feliratot: „Rogozsin, tiszteletbeli polgár utódainak háza”. Kinyitotta az üveges bejáró ajtót s elindult felfelé a durva kőlépcsőkön. Tudta, hogy Rogozsin az anyjával és fitestvérével az egész első emeletet lakta. Egy cseléd hosszú folyosón keresztül vezette a herczeget egy ajtó elé, melyet maga Rogozsin Szemjonÿcs Parthén nyitott ki. Ez, mikor meglátta a herczeget, annyira elsápadt és megrémült, hogy néhány pillanatig kőbálványhoz hasonlított, csak azután mosolyodott el, de olyan félig keservesen.

- Parthén! talán alkalmatlan időben jöttem; talán inkább majd máskor jövök, - szólt a herczeg szintén zavartan.

- Dehogy máskor, dehogy! - szólt Parthén végre magához térve - tessék besétálni! Jer be.

A sápadtság és valami görcsös rángás még mindig nem tünt el a Parthén arczáról. Míg a herczeget odakísérte egy székhez, ez véletlenül visszafordult s Rogozsinnak egy rendkívül sajátságos, szinte nehéz tekintetével találkozott, a miről mintha valami nem régi, nehéz, sötét dolog jutott volna eszébe. A herczeg állva maradt s egy ideig merőn nézett a Rogozsin arczába, a kinek szemei mintha még tüzesebb szikrát vetettek volna. Végre Rogozsin elnevette magát s tétovázva szólalt meg:

- Mit bámulsz úgy rám? Ülj le.

A herczeg leült.

- Parthén, mondd meg őszintén: tudtad-e te, hogy én ma Szent-Pétervárra érkezem? Igen, vagy nem?

- Hogy el fogsz jönni, azt gondoltam, s a mint látod, nem tévedtem, - tette hozzá gúnyos nevetéssel, - de honnan tudhattam volna én azt, hogy ma érkezel meg?

Az éles, különös ingerültség, a melylyel e szavakat Rogozsin mondta, még jobban meglepte a herczeget.

- Hát még ha tudtad volna is, hogy ma: minek azért úgy felindulni? - szólt a herczeg csendesen.

- Mit fakgatódzol?

- Az imént reggel, a mint kiléptem a vasúti kocsiból, tökéletesen olyan szemeket láttam egy pillanatra, mint a milyenekkel te nézel most rám.

- Ihol van ni! Ki szemei voltak azok? - dünnyögött Rogozsin gyanúsan. A herczegnek úgy tetszett, hogy Rogozsin összerázkódott.

- Nem tudom; csak úgy rémlett a tömeg közt. Nekem most minden rémleni kezd. Én, barátom, csaknem olyanformán érzem mostanában magamat, mint öt évvel ezelőtt, mikor még roha-maim voltak.

- Nos, meglehet, hogy nem is ok nélkül rémlett, én nem tudom, - dörmögött Rogozsin.

A kedveskedő mosoly most igen nem illett az arczához.

- Nos, megint külföldre készülsz, vagy mi? - kérdezte hirtelen, aztán hozzá tette: - hát arra emlékezel-e még, mikor őszszel egy vasúti kocsiban utaztunk Pszkovból, te... abban a köpenyegben, betétes czipőben?

S Rogozsin nagyot nevetett, még pedig ezúttal nyilt epességgel, mintha örült volna, hogy mérgét kiöntheti.

- Egészen berendezkedtél itt? - kérdezte a herczeg, szétnézve a dolgozószobában.

- Igen, ez az én lakásom. Hol lehetnék egyebütt?

- Rég nem láttuk egymást. Rólad olyanokat hallottam, hogy azokból nem ismertem rád.

- Mit nem beszélnek az emberek! - jegyezte meg Rogozsin szárazon.

- Hanem, hogy a társaságodat szétkergetted, és hogy te itthonn ülsz! Jól érzed így magad? Tied a ház, vagy közös?

- Az anyámé. Azon a korridoron van hozzá az átjárás.

- Hát a testvéred, hol lakik?

- Szemjon Szemjonÿcs? a szárny-épületben.

- Családos?

- Özvegy. Mit akarsz vele?

A herczeg nem felelt, elgondolkozott.

- Én, mikor a ti házatokat kerestem, száz lépésről megismertem.

- Miről?

- Nem tudom én. A te házadnak éppen olyan a fizionomiája, mint a te egész családodnak, mint a ti Rogozsin-féle életeteknek, s ha azt kérdezed, hogy miben áll ez: én nem tudom megmondani. Bizonyosan csak hallucinátió.

- Furcsa! - nevetett Rogozsin, nem egészen értve a herczeg beszédét. - Ezt a házat még a nagyapám építtette.

- Valami sötétség terjeng benne. Te is olyan sötétben ülsz itt, - szólt a herczeg széjjelnézve.

A szoba nagy volt, magas, sötétes falakkal, megzsufolva mindenféle bútorral, leginkább nagy üzleti asztalokkal, szekrényekkel, a melyekben az üzleti könyveket és iratokat őrizték. Egy vörös, szattyánbőr díványról látni lehetett, hogy azon hált Rogozsin. A herczeg azon az asztalon, a melyhez leültek, két-három könyvet vett észre; ezek egyike egy történeti könyv, ki volt nyitva s egy jegyzék volt benne. A falon néhány füstös, ócska festett kép függött; egy arczkép egészen magára vonta a herczeg figyelmét; egy körülbelül ötven éves férfit ábrázolt, német szabású ruhában, igen ritka ősz szakállal, ránczos, sárga arczczal, gyanakvó szemekkel.

- Ez talán az apád? - kérdezte a herczeg.

- Eltaláltad, - felelt Rogozsin kellemetlen mosolylyal, mintha valami élczet akarna mondani a megboldogultra.

- Csak nem volt ó-hitű?[14]

- Nem; eljárt a templomba, de tényleg mindig mondogatta, hogy az ó-hit jobb. A szkopczokat is nagyon szerette. Ez volt az ő szobája is. Miért kérdezed a hitvallását?

- Itt fogod megtartani a lakodalmat?

- I-i-itt, - felelt Rogozsin, kissé megrezzenve a nem várt kérdéstől.

- Hamar meglesz?

- Tudod, hogy nem tőlem függ.

- Parthén, én nem vagyok ellenséged, nem akarlak semmiben sem meggátolni. Mikor Moszkvában meg akartál vele esküdni, akkor se zavartalak. Ő maga szaladt el hozzám, hogy „mentsem" meg őt tőled. Saját szavát ismétlem előtted. Aztán tőlem is megszökött; te újra felkutattad, újra esküvőre akartad vezetni, s a mint hallom, megint elmenekült tőled. Igaz-e ez? Lyebegyev tudatta velem, azért is utaztam ide. Azzal a czéllal jöttem pedig ide, hogy rábeszéljem őt végre, hogy egészsége helyreállítása végett menjen külföldre. Nagyon rosszúl van ő testileg, de különösen lelkileg. Én nem akartam őt magam a külföldre elkísérni, hanem azt akartam, hogy menjen cl maga. Tiszta igazat mondok neked. De ha igaz az, a mit a legutóbbi eseményeket illetőleg hallottam, akkor én nem is mutatom neki magamat s hozzád sem jövök el többet, csak most is azt mondom, hogy te veled ő végképpen tönkremegy. De te is, talán még inkább, mint ő. Ha szétválnátok, annak én nagyon örülnék, de arra egy lépést sem teszek, hogy én szakítsalak el egymástól benneteket. Hiába nevetsz, mert mi ott külön laktunk, még két külön városban is s ezt te nagyon jól tudod. Hiszen már többször mondtam neked, hogy én őt nem szerelemmel szeretem, hanem szánalommal... Azért jöttem most is, hogy megnyugtassalak, mert én téged szeretlek. Nagyon szeretlek. Most pedig elmegyek és soha vissza nem jövök hozzád. Isten áldjon meg.

A herczeg felállt.

[14] A temérdek orosz szekták egyikét hívják ezen a néven.

- Maradj még, - szólt Rogozsin szeliden, ülve maradva s fejét jobb tenyerébe hajtva, - oly rég nem láttalak.

A herczeg újra leült. Egy ideig szótlanul maradtak.

- Mihelyt nem vagy velem, Nyikolajevics Leó, mindjárt el vagyok ellened keseredve. Az elmúlt három hónap alatt, míg nem láttalak, minden perczben dühös voltam rád, lelkemre mondom. Szerettelek volna megölni. Most pedig alig egy negyedórája, hogy itt ülsz és minden irántad való haragom elmúlt s már megint úgy szeretlek, mint régen. Maradj még...

- Mikor veled vagyok, akkor hiszel is nekem, de mihelyt nem vagyok veled, azonnal gyanakodol.

- Hiszek a szavadban, a mikor itt vagy; hiszen tudom, hogy minket egymástól elválasztani nem lehet...

- Miért tetted ezt hozzá? S lám: már megint ingerült vagy, - szólt a herczeg csodálkozással nézve Rogozsinra.

- Hja, barátom, itt nem a mi véleményünkről van szó, - felelt az, - itt mi nélkülünk határoztak. Azt mondod: te szánalommal szereted. Én bennem meg egy csöpp szánalom sincs iránta. Különben ő engem mindennél jobban gyűlöl. Tudom, hogy most én rajtam nevet. Esküvőre készül velem, pedig soha nem is gondol rám. Elhiszed-e, hogy öt nap óta nem voltam nála, mert nem merek hozzá menni, mindjárt azt kérdi: „mi tetszik?" Hányszor megszégyenített ő már engem.

- Megszégyenített?

- Mintha nem tudnád. Hiszen te veled hagyott ott engem az esküvő előtti pillanatban!

- Hiszen te magad sem hiszed felőle, hogy...

- Hát Moszkvában Zemtyuzsnyikov katonatiszttel nem szégyenített meg? Biztosan tudom, hogy megszégyenített, még pedig az után, hogy maga tűzte ki az esküvőnket.

- Lehetetlen, - kiáltott fel a herczeg.

- Biztosan tudom! - erősítette meggyőződéssel Rogozsin. - Vagy ő nem olyan? Barátom, szó sincs róla, hogy ő olyan lenne. Te veled nem lesz olyan, de én velem olyan. Ez már így van. Mint az utolsó féregre, úgy néz rám. Kellerrel, azzal a tiszttel, a ki boxolni szokott, milyen juxot csinált, csak hogy engem nevetségessé tegyen... Hiszen te nem tudod, hogy megcsúfolt ő engem Moszkvában. S mennyi pénzt elpocsékoltam, de mennyit...

- De... mért akarod te mégis őt elvenni? Mi lesz még azután? - kérdezte a herczeg elrémülten.

Rogozsin indulatosan nézett a herczegre, nem felelt, csak később folytatta.

- Nem merek hozzá menni, öt napja nem voltam már nála, félek, hogy kikerget. „Én - azt mondja: - én még a magam ura vagyok s ha akarom, végképp elkergetlek, én pedig külföldre megyek." Néha persze csak ijesztget és nevet rajtam; de néha meg csakugyan haragszik, rosszkedvű, egy szót sem szól: s ettől félek én. Egyszer az jutott eszembe, hogy nem megyek hozzá üres kézzel, hát akkor is kigunyolt, aztán méregbe jött. Kati szobaleányának olyan szép nagykendőmet ajándékozott oda, a milyen neki talán soha sem volt, ha még oly nagyurasan élt is. Arról pedig, hogy mikor esküdjünk hát meg: még csak szót sem szabad tenni. Egyszer, mikor féltékenykedtem s arra a kérdésére, hogy mit csinálnék én vele, ha csakugyan rajta-kapnám valamin, azt feleltem, hogy ő azt jól tudja, mit csinálnék.

- És tudja?

- Tudom is én, - nevetett epésen Rogozsin. - Moszkvában akkor senkivel sem birtam rajtakapni, pedig nagyon kémkedtem utána. Akkor egyszer elővettem és azt mondtam neki: „Te azt igérted, hogy megesküszöl velem, tisztességes családba léphetnél be, - de tudod-e, hogy ki s mi vagy te így?" És megmondtam neki, hogy kicsoda ő.

- Megmondtad?

- Meg.

- Nos?

- Azt mondta: „Most már inasomnak sem fogadnálak el, hát még férjemnek!" Én meg azt mondtam erre, hogy most már azért sem tágítok mellőle; mire ő azzal fenyegetett, hogy mindjárt előhivatja a boxolómestert, Kellert, és kidobat vele. Erre én rárohantam és kékre vertem.

- Lehetetlen! - szólt a herczeg elképedve.

- Mondom, hogy úgy volt, - felelt Rogozsin csendesen, szemét hunyorgatva, - ott maradtam nála másfél napig, étlen, szomjan, térdenállva könyörögtem neki; „meghalok, megölöm magam, ha meg nem bocsátasz". Egész nap olyan volt, mint az őrült, hol sírt, hol meg akart engem ölni egy késsel, hol szidalmazott. Összehítta Zaljozsevet, Kellert és Zemtyuzsnyikovot és másokat és azok előtt gyalázott. „Uraim, jerünk ma valamennyien színházba, ez meg hadd üljön itt, ha nem akar kimenni; nem vagyok én ő hozzá lánczolva. Szemjonÿcs Parthén, ön azért kap teát, ha én nem leszek is itthonn, bizonyára megéhezett egész nap." A színházból egyedül tért vissza: „azok mind gyávák és hitványak - azt mondja - félnek tőled és engem is ijesztgetnek: azt mondják, hogy te innen szépen el nem mégy, talán még meg is ölsz. Pedig én még csak be sem zárom a hálószoba ajtaját, mikor lefekszem: ennyire félek én te tőled! Tudd meg ezt! Ittál teát?" „Nem, - mondok - nem is kell." „Nagyon szerénykedel, pedig az éppen nem illik hozzád." És a mint mondta, úgy is cselekedett, nem zárta be az ajtaját. Reggel kijön - nevet: „Te tán megőrültél - vagy mi? kérdezi; - hiszen így éhen halhatsz." „Bocsáss meg," mondom én. „Megmondtam már, hogy meg nem bocsátok, nem megyek hozzád. Te talán az egész éjjel ezen a széken ültél, nem aludtál?" „Nem, nem aludtam." „Nagyon okos vagy. Ma sem akarsz teázni és ebédelni?" „Mondtam már, hogy addig nem, mig meg nem bocsátasz." „Oh, ha tudnád, hogy mennyire nem illik ez tehozzád! Akár csak nyereg a tehénre. Tán csak nem az jutott eszedbe, hogy engem megijessz? Megharagudott, de nem sokáig, aztán megint ingerkedni kezdett velem. Meg is csodáltam akkor, hogy már nem dühöng. Pedig a megbántást nem felejti, sokáig rovásán tartja. Akkor jutott eszembe, hogy ő engem annyira lenéz, hogy még haragudni sem tud rám sokáig. És ez úgy is van. Egyszerre csak azt kérdi tőlem: Tudod-e te, ki az a római pápa?" „Hallottam felőle" - mondok. „Te semmit sem tudsz a világtörténelemből, Szemjonÿcs Parthén." „Én nem tanultam semmit sem" - feleltem én. - „No hát itt adok neked valami olvasni valót: volt egyszer egy pápa, a ki egy császárra megharagudott s ez három napig étlen, szomjan, mezítláb és térdenállva kérte a pápát az udvar közepéről, hogy bocsásson meg neki. Mit gondolsz, mi minden járt az eszében annak a császárnak azalatt, a míg térden állva könyörgött? megállj: majd elolvasom neked." S ezzel egy könyvet hozott elő és abból verseket olvasott föl nekem, a melyekben az volt elmondva, mint esküdött meg magában a császár, hogy ezért megbosszúlja magát a pápán. „Hát nem tetszik ez neked, Szemjonÿcs Parthén?" „Az egészen helyes, a mit olvastál," feleltem én. - „Aha, magad mondod, hogy helyes, e szerint tán te is fogadást teszel magadban, hogy - azt mondod - ha majd ez feleségem lesz, majd eszébe juttatom én ezt neki, majd elégtételt veszek rajta." - „Nem tudom - mondok - talán csakugyan így gondolkozom." - „Hogyne tudnád?" „Hát csak úgy... nem tudom. Nem ilyeneken járt most az én eszem." „Ugyan min gondolkozol

hát most?" „A mint felállsz, elmégy mellettem, hát nézlek és nézésemmel kisérgetlek; megsuhog a ruhád: azonnal megdobog a szívem, kimégy a szobából: végig gondolom minden szavadat, hogy milyen hangon mit mondtál: az elmult éjjel azonban semmire sem gondoltam, egyre csak azt hallgattam: hogy' lélekzel s hogy' megmozdúltál vagy kétszer..." „No persze - nevetett föl - arról nem gondolkoztál, hogy engemet megvertél!" „Meglehet - mondok - hogy arra is gondoltam; nem tudom." „Hát ha meg nem bocsátok neked és nem megyek hozzád feleségül?" „Mondtam már, hogy akkor a vízbe ölöm magamat." „De talán elébb megölsz engem..." Ezt mondva, elgondolkozott.

Azután megharagudott, kiment. Félóra mulva visszatért és így szólt: „Szemjonÿcs Párthén, én férjhez megyek hozzád, nem azért, mintha félnék tőled, de mert mindegy elpusztulni akár így, akár úgy. Most pedig ülj le, rögtön hozatom neked az ebédet. S tudd meg, hogy ha én egyszer hozzád férjhez megyek, akkor hű feleséged is leszek, afelől biztos lehetsz." Itt elhallgatott s kis szünet után így szólt: „Mégsem vagy te lakáj, pedig eleinte azt hittem, hogy te egy közönséges lakáj vagy." Erre az esküvőt is kitűzte, aztán egy hét mulva megszökött előlem ide, Lyebegyevhez. Mikor én ide megérkeztem, akkor megint azt mondta: „Nem utasítlak én téged vissza, csak még várni akarok addig, a míg nekem úgy tetszik, mert én még mindig ura vagyok magamnak. Várj te is, ha úgy tetszik..." Hát így állunk most. Mit gondolsz minderről, Nyikolajevics Leó?

- De te mit gondolsz? - kérdezte vissza a herczeg, szomorúan nézve Rogozsinra.

- Hát én tán tudok gondolkozni?

A herczeg fölállt s megint el akart menni.

- Már csak mégse zavarlak, - szólt szeliden, csaknem szórakozottan, s mintha valamely benső, titkos gondolattal foglalkozott volna.

- Tudod-e mit kérdek én tőled, - szólt hirtelen Rogozsin szikrázó szemekkel, - hogy tudsz te az én javamra így lemondani? azt nem értem. Talán egészen kiszerettél belőle? Ezelőtt mégis csak búsúltál, láttam én azt. S ha lemondtál, miért siettél hozzám olyan nyakrafőre? Szánalomból? hehehe.

- Azt hiszed, hogy megcsallak?

- Nem, én hiszek neked, de nem értem a dolgot. Csak azt sejtem, hogy a te szánalmad még erősebb, mint az én szerelmem.

S Rogozsin arczán megint valami elkeseredettség, harag mutatkozott.

- Hogy te nem tudod elválasztani a te szerelmedet az epéskedéstől! - mosolygott a herczeg; - pedig így még rosszabb. Én csak azt mondom neked, Párthén barátom, hogy te őt...

- Megölöm?

A herczeg összerázkódott.

- Gyűlölni fogod őt mostani szerelmedért, mindazokért a szenvedésekért, a melyeket most elviselsz. Én csak azon csodálkozom, hogy igérkezhetett ő megint hozzád? Mikor ezt tegnap meghallottam, nem akartam elhinni. Mit akar veled? Tán a pénzedre vágyik? Bolondság. Hiszen már a pénzed is jól elgóráltad. Vagy csak azért, hogy egyáltalában férjhez menjen! Hiszen rajtad kívül is találna eleget, de bárki is jobb volna náladnál, mert te még csakugyan meg találod őt ölni s ezt ő talán nagyon is jól tudja. És csakugyan, talán ez... Én hallottam, hogy vannak olyanok, a kik éppen az ilyen szerelmet keresik... Csakhogy...

Megállt és elgondolkozott.

- Miért mosolyodtál el megint az apám arczképén? - kérdezte Rogozsin fürkészve a herczeg arczán minden legkisebb változást.

- Az jutott eszembe, hogy ha nem történtek volna veled mindezek a dolgok, ha nem esett volna rád ez a szerelem, te is éppen olyan lettél volna, mint az apád, még pedig igen rövid idő mulva. Megülnél csendesen ebben a házban egy engedelmes, szótalan feleséggel, nem bíznál senkiben, nem is volna szükséged senkire, csak élnéd a pénzedet. Akkor aligha foglalkoznál régi históriás könyvekkel, legföljebb vénségedre...

- Csak csúfolj! S a minap ő szóról-szóra ezt mondta nekem, mikor egyszer ezt az arczképet megnézte. Csodálatos, hogy mennyire mindenben megegyeztek ti most...

- Hát volt ő már tenálad? - kérdezte kíváncsian a herczeg.

- Volt. Sokáig nézegette ezt az arczképet, kérdezősködött a megboldogultról. Akkor azt is mondta: „Te is ilyen lennél, Szemjonÿcs Parthén; olyan erősen szenvedélyes ember vagy, hogy még Szibériába juthatnál, ha nem volna elég eszed; mert neked van eszed!" (Akár hiszed, akár nem, ezt mondta. Igy még sohasem beszélt velem.) „Mihamar abban hagynád jelenlegi ostobaságaidat, - azt mondja, - és mert teljesen műveletlen ember vagy, hát halomra gyüjtenéd a pénzedet s itt ülnél a szkopczaiddal ebben a házban, meglehet: magad is áttérnél a szkopczok hitére; annyira megszeretnéd a pénzt, hogy nem csak két milliót, hanem tizet is össze kuporgatnál és éhen halnál a pénzes zsákaidon, mert téged mindenben nagy szenvedély vezet." Igy beszélt, csaknem e szavakkal. Először beszélt így velem, máskor mindig csak tréfált, nevetett; az igaz, hogy ezúttal is nevetni kezdett a végén, de aztán nagyon elkomorodott. Az egész házat megszemlélte, bejárta s mintha félt volna valamitől. „Az egészet megváltoztatom, - mondtam neki, - vagy akár más házat is veszek a lakodalmunkig." „Nem, nem! - felelt ő, - nem kell semmit sem változtatni, így fogunk itt lakni. Én az anyád mellett akarok élni, ha a feleséged leszek."

Bevittem őt anyámhoz is: nagy tisztelettel volt iránta, mintha csak leánya lett volna. Anyám már két év óta alig tud magáról valamit, olyan mint a gyermek. Én megfogtam az anyám kezét, a fejünk fölé emeltem: „anyám, add ránk áldásodat", s ő arra igen érzékenyen megcsókolta az anyám kezét. Meglátta nálam ezt a könyvet is: „Micsoda, - kérdezte tőlem, - hát te az orosz történetet olvasod?" (Mert hiszen ő mondta még Moszkvában, hogy legalább a Szolovjov-féle orosz históriát olvasnám el); „ezt nagyon jól teszed, - tette hozzá, - majd felírom neked egy jegyzékbe, hogy micsoda könyveket olvasgass." Ilyen szépen még sohasem beszélt volt velem, annyira hogy én csak csodálkoztam.

- Én ennek nagyon örülök Parthén, - mondá a herczeg őszinte érzéssel, - ki tudja: az Isten tán utoljára is összehoz benneteket.

- Soha! - kiáltott fel Rogozsin keserűen.

- Nézd csak, Parthén, ha annyira szereted, hát nem akarod te azt, hogy kiérdemeljed az ő becsülését? Vagy ha ezt akarod, hát nem bizol magadban ez iránt? Az imént azt mondtam; nem értem, hogy mért jár ő te utánad. S bár eldönteni én nem tudom, de annyi világos előttem, hogy itt okvetetlenül kell valami meggondolt oknak lenni. A szerelmedben ő bizonyos, de bizonyosan látja a fogyatkozásaidat is. Ez másképp nem lehet. Az, a mit most elmondtál, csak megerősíti ezt. Magad mondtad, hogy tudott teveled másképp is beszélni mint beszélt és bánt veled azelőtt. Te képzelődő, féltékeny vagy, azért nagyítasz mindent, a mit tapasztaltál. Mert az egyszer bizonyos, hogy ő nem gondolkozik rólad oly rosszúl, mint képzeled. Máskülönben azt kellene hinni, hogy ő öntudatosan készül a késnek vagy a víznek nekimenni, mikor feleségül akar hozzád menni. Hát lehetséges ilyesmi? Ki megy önként jószántából a kés alá vagy neki a víznek?

Parthén keserű mosolylyal hallgatta a herczeget. Úgy látszott, hogy az ő meggyőződése már nem volt megingatható.

- Milyen kétségbeesetten nézel te most énrám, Parthén.

- Nincs más hátra, mint hogy elveszítsem, megöljem magamat. He! Még csakugyan azért jön hozzám feleségül, mert azt várja, hogy megkéselem! Hát te még idáig csakugyan nem sejtetted, hogy miről van itt szó?

- Nem értelek.

- No, meglehet, hogy csakugyan nem értesz, hisz azt beszélik rólad, hogy te... izé. Hát az van a dologban, értsd meg, hogy ő mást szeret. S tudod ki az a más? Te. Mit? Ez neked ujság?

- Én?

- Te. Mindjárt azon az estén, a névestélyén beléd szeretett. Csak azért nem akar a feleséged lenni, mert - azt mondja - megbecstelenítené, megrontaná az életedet, mert ő, - a mint mondja - rossz hírű. Hanem, énhozzám - az más! én hozzám bátran feleségül jöhet: hát ennyire becsül ő engemet, jegyezd meg magadnak.

- De hogyan lehet az, hogy te előled énhozzám menekült, én tőlem pedig...

- Tetőled pedig énhozzám. He! Ki tudná azt megmondani, hogy micsoda eszejárása van neki. Mintha mindig lázban volna: sír, kaczag egyszerre. Tetőled azért jött el, mert nagyon szeret s nem bírja ki veled. Azt mondtad az imént, hogy én kutattam fel őt. Nem igaz: ő maga futott hozzám, hogy jerünk mentől előbb az esküvőre. „Pezsgőt! Jerünk a czigányokhoz mulatni!" Ha én nem volnék, már rég a vízbe ugrott volna. Csak azért nem ugrik a vízbe, mert én neki tán még a víznél is félelmetesebb vagyok. Elkeseredésében jön hozzám feleségül, ha ugyan eljön. No, de elég! Mit bámulsz úgy? Hát te ezeket csakugyan nem tudtad? Csodállak.

- Mindezt csak féltékenységből mondod, Parthén, mindez csak beteges nagyítás, - mormogott a herczeg rendkívül izgatottan.

- Ne bántsd! - kiáltott Rogozsin s gyorsan kikapta a herczeg kezéből a kést, a melyet ez az asztalról fölvett a könyv mellől és visszatette azt előbbi helyére.

- Nekem mintha előérzetem lett volna, a mikor Szent-Pétervárra jöttem, - mondá a herczeg, - nem akartam én ide jönni. Szerettem volna mindent kidobni a szívemből, mindent elfeledni. No, Isten veled!... De mit akarsz?

Szórakozottságában a herczeg megint fel akarta venni az asztalról a kést s Rogozsin megint kikapta azt a kezéből s az asztalra dobta. Egészen egyszerű kés volt az, agancsnyéllel, pengéje mintegy tíz-tizenkét czentiméter hosszú. Látván, hogy a herczegnek nagyon feltünt, hogy kétszer is kikapták a kezéből a kést, Rogozsin mégegyszer felvette azt s betette a könyvbe, a könyvet pedig egy másik asztalra tette.

- Tán a könyveket szoktad vele fölvágni? - kérdezte a herczeg szórakozottan.

- Azt, azt.

- Hiszen ez kertész-kés.

- Az. Hát tán kertész-késsel nem lehet könyvet felvágni?

- De... egészen új.

- Hát aztán? - Hát nem vehetek én akár most is egy uj kést? - kiáltott Rogozsin, de már mérgesen.

A herczeg összerezzent és fürkészve nézett Rogozsinra.

- Eh! mit is beszélünk, - szólt aztán magához térve és nevetve, - bocsáss meg barátom, olyan nehéz a fejem... ez a betegség... egészen szórakozott és nevetséges vagyok. Nem is erről akartam beszélni... nem emlékszem már, hogy miről. Isten áldjon meg...

- Ne arra, - szólt Rogozsin.

- Már azt sem tudom.

- Erre, erre, jer majd én megmutatom.

IV.

Ugyanazon a szobákon mentek ki, a melyeken a herczeg bejött; elül ment Rogozsin, utána a herczeg. A harmadik szoba ajtaja fölött egy különös formáju, nagy kép függött, a mely a keresztről levett Üdvözítőt ábrázolta. Rogozsin megállt a kép előtt s szétmutatva az egyebütt is látható képekre, így szólt:

- Ezeket a képeket az apám mind csekély árakon, árveréseken vette. Nagyon szerette a képeket. Egy műértő ember mind végignézte; azt mondta, hogy mind nem ér semmit, kivéve ezt az egyet, az ajtó fölött, a melyet pedig szintén csak két rubelért vett az öreg. Már az apámnak igértek érte háromszázat, az öcsémnek pedig Szaveljov, a gazdag kereskedő, a ki nagy műbarát, csak a múlt héten kínált ötszázat. Én megtartottam magamnak...

- Igen, ez... Holbein Hans egyik képének a kópiája, - mondá a herczeg, közelebbről megvizsgálva a képet, - s bár én nem vagyok valami kiváló szakértő de azt hiszem, hogy igen jó kópia. Én láttam ezt a képet külföldön s nem bírom elfelejteni. De... mit akarsz te...

Rogozsin hirtelen ott hagyta a képet és tovább indult. A herczeg méltán csodálkozott, hogy Rogozsin olyan egyszerre félbeszakította a beszélgetést, a melyet pedig ő kezdett meg.

- Nézd csak, Nyikolajevics Leó, én már rég akartam tőled kérdezni, hogy hiszel-e te az Istenben vagy sem? - szólalt meg újra néhány lépés után Rogozsin.

- Beh különös kérdéseid vannak... s milyen furcsán nézel!

- Én nagyon szeretem ezt a képet nézni, - mormogott egy kevés szünet után Rogozsin, mintha már elfelejtette volna, hogy mit kérdezett.

- Azt a képet! - kiáltott fel a herczeg egy meglepő gondolat benyomása alatt, - azt a képet! Hiszen ettől a képtől némely ember egészen elveszítheti minden hitét.

- Az igaz, hogy elveszítheti, - erősítette váratlanul Rogozsin, miközben elérték a kijárat ajtaját.

- Hogyan? - állt meg a herczeg, - mi lelt téged? Én inkább csak tréfáltam, te pedig olyan komolyan! S miért kérdezted te én tőlem, hogy hiszem-e én az Istent?

- Csak úgy. Már régebben is akartam ezt kérdezni. Mai napság sokan nem hisznek. Hát az igaz-e, a mit nekem egy részeges ember mondott, hogy sehol nincs a földön annyi istentagadó, mint Oroszországban?

Rogozsin alig láthatólag elmosolyodott s kinyitotta az ajtót, kezében tartva a kilincset s várva, míg a herczeg kimegy. A herczeg csodálkozott, de kiment. Rogozsin utána ment az ajtó elé s bezárta maga után. Mind a ketten olyan tekintettel álltak szemben egymással, mintha elfelejtették volna, hova indultak és mitévők legyenek.

- Nos, Isten veled! - szólt a herczeg kezet nyujtva.

- Isten veled, - felelt Rogozsin erősen, de gépiesen szorítva meg az odanyujtott kezet.

A herczeg lelépett az utolsó lépcső-fokon és visszafordult.

- A mi pedig a hitet illeti, - szólt, - nekem a múlt héten két nap alatt négy különféle találkozásom volt. Egy reggel egy vasuti szakaszban vagy négy óra hosszat beszéltem egy bizonyos Sz. úrral, a kivel akkor ismerkedtem meg. Már azelőtt is sokat hallottam róla, a többi közt azt is, hogy atheista. Tény, hogy nagyon tanult ember s én örültem, hogy egy igazi tudóssal beszélhetek. Az Istenben ő nem hisz. Csak egy lepett meg engem: az, hogy mintha az egész idő alatt nem arról beszélt volna, ez pedig azért volt meglepő, mert a mint máskor is találkoztam ilyen hitetlen emberekkel, vagy ha ilyenféle könyvet olvastam, hát nekem mindig úgy tetszett, mintha beszédben is, írásban is egyáltalában nem arról beszélnek, bátor úgy látszik, hogy arról. Ezt én Sz.-nek is megmondtam, azt hiszem, nem fejeztem ki magamat világosan, mert nem felelt rá semmit. Éjjel egy vidéki vendéglőben háltam meg, a melyben éppen a megelőző éjjel történt egy gyilkosság. A dolog úgy történt, hogy két paraszt hált meg abban a vendéglőben. Józanok voltak, egymás régi jó barátai, élemedett férfiak, de az egyik egy ezüst órát sejtett meg a másiknál. Ez az óra annyira megtetszett neki, hogy nem birta elszívelni: fogta a kését s mikor barátja háttal volt felé, felnézett az ég felé, keresztet vetett magára, s magában buzgón így imádkozott: „Uram Isten, a Krisztus kínszenvedésére kérlek, bocsásd meg az én vétkemet" s azzal leszúrta a barátját s elvette tőle az órát.

Rogozsin csak úgy rengett a nevetéstől. Szinte különös volt a hahotázása iménti sötét hangulata után.

- Ezt már szeretem! No ez jó! - kiáltott szinte görcsösen, - az egyik egyáltalában nem hiszi az Istent, a másik pedig annyira hiszi, hogy még a gyilkosságot is imádsággal kezdi. No barátom, herczeg, ilyet nem bírna az ember kigondolni. Hahaha! No, ez nagyon jó.

- Reggel kimentem a városba csatangolni, - folytatta a herczeg; - látom, hogy a fagyalogjárón egy teljesen részeg katona botorkál. Hozzám jön és azt mondja: „Uram, vedd meg az ezüst keresztemet; odaadom egy rubelért; ezüst." Látom a kezében a keresztet, a melyet valószínüleg csak akkor vett le a nyakáról, csakhogy nem volt az ezüstből, hanem ólomból, nyolcz végű, egész bizanczi mintára. Adtam neki egy rubelt s elvettem a keresztet és mindjárt fel is akasztottam a nyakamba. S láttam: mennyire örült a katona, hogy engem becsaphatott. És ment rögtön a kapott pénzt beinni. Hanem gondoltam magamban: ezt a Krisztus-elárulót még nem itéltem el, hiszen ki tudja: mi lakik az ilyen részegesek szívében. Egy óra múlva visszatérve a vendéglőbe, látok egy parasztasszonyt, karján egy csecsemővel. Az asszony még fiatal, a gyerek vagy hathetes. A gyerek éppen akkor mosolyodott el életében először; az asszony ezt látva, keresztet vetett magára. Kérdésemre azt, felelte, hogy azért vetett magára keresztet, mert nagy ő anyai öröme s mert az Isten is örül valahányszor az égből lenézve látja, hogy valamely halandó Ő előtte buzgósággal imádkozik. Ebben én a keresztyéni istenfélés legigazabb megnyilatkozását láttam. S meglehet, hogy ez az asszony éppen annak a katonának a felesége volt. Nézd csak, Parthén: a te iménti kérdésedre ez az én feleletem: a vallásos érzés lényege nincs alávetve semmiféle okoskodásnak, cselekedetnek, gonoszkodásnak, semmiféle atheizmusnak; ez valami más és örökké más marad; ez olyas valami, a melyről mindig le fognak csúszni az atheisták és soha sem *arról* fognak beszélni. És a mi fő: ezt leghamarabb és

legvilágosabban mindig az orosz szíven fogod észre venni: ez az én véleményem. Ez az én első meggyőződésem, melyet Oroszországban szereztem. Van itt elég végezni való, Parthén! Van mit végezni a mi orosz világunkban, hidd el ezt nekem. Emlékezz csak rá: mint barátkoztunk mi meg Moszkvában és mikről beszéltünk mi veled egy időben... S én egyátalában nem akartam most ide visszatérni! És azt hittem, hogy egészen, de egészen másképpen találkozom én itt veled! No de Isten veled! Ne hagyjon el téged soha az Isten!

Megfordult s újra elindult.

- Nyikolajevics Leó, - kiáltott utána Rogozsin, - nálad van a kereszt, a melyet a katonától vettél?

- Nálam.

S a herczeg újra megállt.

- Mutasd.

Ez megint olyan különös volt. A herczeg visszament a lépcsőn s levéve nyakáról a keresztet, megmutatta neki.

- Add nekem, - mondá Rogozsin.

- Minek? Talán...

- Hordani fogom, a magamét pedig odaadom neked, te is hordd.

- Tehát keresztet akarsz velem cserélni? Jól van, Parthén, én örülök rajta; legyünk testvérek.[15]

A herczeg odaadta az ő ólomkeresztjét, Párthén levette a maga aranykeresztjét és kicserélték. De a herczeg még ezután is szomorúan vette észre, hogy az előbbeni gúnyos mosoly még most sem tünt el az ő „testvére" arczáról. Rogozsin szótlanul megfogta a herczeg kezét, egy kis ideig megállt, mintha nem tudná magát valamire elhatározni, aztán maga után huzta a herczeget, alig hallhatólag mondván: „jerünk". Keresztül mentek az első emelet folyosóján s becsengettek egy ajtónál. Az ajtót mindjárt kinyitották. Egy öreg, görbehátú, feketeruhás asszony szótlanul hajtotta meg magát Rogozsinnak. Megint sötét, rideg, de tiszta szobákon mentek keresztül. Rogozsin bevezette a herczeget egy nagyobb szobába, a hol a kályha mellett karosszékében ült egy töpörödött, egészen fehérhajú anyóka, a kin első tekintetre észre lehetett venni, hogy második gyermekkorát éli. Fekete ruha volt rajta, fekete nagy kendő a nyakán, tiszta fehér főkötő a fején. Mellette egy még idősebb öreg asszony ült, hasonlóképpen feketében és szótlanul harisnyát kötött. Az első öregasszony meglátva Rogozsint és a herczeget, rájuk mosolygott és néhányszor szívesen bólintott a fejével.

- Anyám, - szólt Rogozsin, kezet csókolva annak, - ez az én legjobb barátom, Myskin Nyikolajevics Leó herczeg; keresztet cseréltem vele; egy időben valóságos édes testvérem volt Moszkvában, sokat tett értem. Áldd meg őt, anyám, úgy mintha csak édes fiad volna. Megállj, öregem, én majd vezetem a kezedet...

De az öregasszony maga felemelte jobb kezét, három középső ujját kiegyenesítette s háromszor áhítatosan keresztet vetett a herczegre. Azután még egyszer szeliden és szívesen bólintott neki a fejével.

- No, jerünk Nyikolajevics Leó, - mondá Párthén. - csak ezért híttalak vissza.

---

[15] Orosz szokás, különösen a népnél, hogy a nyakukban, az ing alatt, zsinórra fűzött kis keresztet viselnek; ha valaki egy másikkal testi-lelki jó barátságba lép, kicseréli vele a keresztjét.

Mikor megint kiértek, így szólt:

- Szegény anyám, semmit sem ért abból, a mit előtte mondanak, az én szavaimat sem értette s téged mégis megáldott: következésképp ezt ő maga akarta... No, Isten veled, dolgom van nekem is, neked is...

S kinyitotta az ajtót.

- Megállj, hadd öleljelek meg legalább búcsúzásul, te különös ember, - szólt a herczeg, szeliden, szemrehányó tekintettel nézve rá és meg akarta ölelni. De Párthén alig emelte föl karjait s újra leeresztette. Habozott, azután elfordult, hogy ne lássa a herczeget, s nem akarta azt megölelni.

- Ne félj! Ha elvettem is a keresztedet, de az órádért nem öllek meg, - dörmögött azután, furcsán elnevetve magát. Hanem most egyszerre átváltozott az arcza: szörnyen elsápadt, ajkai remegtek, szemei tűzben égtek. Felemelte karjait, minden erejével magához ölelte a herczeget és pihegve szólt:

- Hát - legyen ő a tied! A tied! Én lemondok róla! Ne feledd el Rogozsint.

S otthagyva a herczeget, a nélkül, hogy ránézett volna, sietve szaladt vissza a lépcsőn és becsapta maga után az ajtót.

V.

Már késő volt, csaknem félhárom óra s a herczeg nem találta otthon Jepancsin tábornokot. Látogatójegyét otthagyva, elindult a „Mérleg"-fogadóba Kolyát fölkeresni. Arról azt mondták ott, hogy még reggel elment, azóta nem jött vissza, valószínüleg Jepancsinéknál fog ebédelni Pavlovszkban, de meglehet, hogy vissza is jön. A herczeg megebédelt, aztán unalmában nekiindult a városnak, a melyet még nem igen ismert. Hat óra tájban a carszkoje-szeloi vasut pályaházánál találta magát. A magány kezdte bántani. Jegyet váltott Pavlovszkba és sietett elutazni, de a mikor már éppen le akart ülni a vasuti kocsiban, hirtelen eldobta a menetjegyet s újra kiszállt. Az utczán őgyelegve mintha valami hirtelen gondolata támadt volna, de a mely őt már rég gyötri. Mintha valamit keresne, de a mit aztán órákig elfelejt. S a mikor ezen a beteges hangulaton rajta kapta magát, egyúttal az is eszébe ötlött, hogy ő abban a pillanatban a gyalogjárón egy bolt kirakata előtt állott és nagy figyelemmel vizsgálta azt. Mindenáron meg akarta állapítani, hogy vajjon néhány perczczel az előtt csakugyan látta-e ő a bolt kirakatát s abban az árukat? s nem volt-e az csupán csak rémkép? Különben még egy különös érdeklődése is volt a kirakat iránt: úgy rémlett ugyanis neki, hogy az áruk közt ő egy tárgyat különösen megnézett s azt fel is becsülte magában hatvan ezüst kopejkára. Visszafordult. S ime csakugyan itt van a bolt - s a kirakatban ott van az a bizonyos hatvan kopejkát érő tárgy; „nos, persze, hogy nem ér többet hatvan kopejkánál" konstatálta most magában s elmosolyodott. De ez a nevetés nagyon nehezére esett. Azután hirtelen megfordult és tovább ment. Most már bizonyos volt felőle, hogy az a tüzes, indulatos tekintet sem volt rémkép, a melyet a múltkor a vasútról kiszállat látott egy pillanatra a tömegben.

Igyekezett másfelé terelni gondolatait. Elgondolta a többi közt, hogy az ő epileptikus állapotában volt egy fokozat éppen a roham előtt (ha ugyan a roham teljesen éber állapotában jött rá), mikor egyszerre bús hangulata és sötét lelkiállapota közben perczenkint mintha lobbot vetett volna az agyveleje s minden életereje rendkívül rohamosan megfeszült volna. Az élettudat, az öntudat, mintha egy pillanat alatt megtízszereződött volna benne, de csak villám-

szerüen. Eszét és szívét különös világosság özönlötte el s minden izgatottsága, kétsége és nyugtalansága hirtelen eltünt s helyet adott bizonyos emelkedett, világos nyugodtságnak, harmónikus örömnek és reménynek.

De az ilyen perczek csak előjelei voltak ama végső másodpercznek (soha sem többnek), a melylyel maga a roham kezdődött. Természetes, hogy az a másodpercz mindig elviselhetetlen volt. Mikor erről később már magához térve, gondolkozott, gyakran mondta magában, hogy az öntudatnak és tán „felsőbb állapotnak" mindezen villámszerű jelensége nem egyéb, mint betegség, a normális állapot megzavarása, de ha ez így van, akkor ez nem „felsőbb állapot" hanem ellenkezőleg: a legalsóbbhoz tartozó.

Ezeken gondolkozott a Télikert egy padján ülve. Már hét óra felé volt az idő. A kert néptelen volt; a leszálló napot egy kis időre valami homály borította el. A lég nyomott volt, mint vihar előtt szokott lenni. Egyszerre különös, ellenállhatatlan vágy, szinte varázserő vett rajta erőt. Felállt a padról s a kertből egyenesen a szentpétervári oldalra[16] ment. Az imént a Néva partján megkérdezte egy járókelőtől, hogy merre van a szentpétervári oldal? Az megmutatta, de ő nem ment el oda. A czím, a melyet keresett, rég megvolt már nála. Könnyen felkereshette Lyebegyev nőrokonát, de csaknem bizonyosra vette, hogy nem találja otthonn azt, a kit keresett. Bizonyosan elment Pavlovszkba, máskülönben Kolya hírt adott volna a „Mérleg"-ben, mint a hogy ezt a vendéglősnek megigérte. S a herczeg, ha most mégis elindult oda, ezt nem azért tette, hogy ő vele találkozzék. Más, sötét, gyötrelmes kíváncsiság hajtotta őt. Egy új, váratlan gondolata támadt. A vihar pedig tényleg közeledni látszott, bár lassan. Már hallani lehetett a távoli mennydörgést. Valahogy mostan mindig eszébe jutott a Lyebegyev unokaöcscse, a kit nem régen látott. S különös, hogy mindig úgy látta azt, mint ama bizonyos gyilkost, a kiről Lyebegyev megemlékezett. Eszébe jutott az a pinczér is, a ki őt az ebédnél kiszolgálta; az eszes, szolid és óvatos legény, különben ki tudja: nehéz az embernek ilyen idegen világban magát kiismerni. Különben az orosz szellemben erősen kezdett hinni. Bár az is igaz, hogy senkinek a lelkébe belenézni nem lehet. Hiszen Rogozsinnal mily sok időt töltött, de azért ismeri-e ő jól Rogozsint? „De milyen csúf, önhitt ember az a Lyebegyev unokaöcscse!" Tán csak nem az ölte meg Zsemarinékat? Mintha összezavarnám a fogalmakat... mily különös ez. Szédül a fejem... De milyen rokonszenves, kellemes arcza és szinte gyerekes nevetése van Lyebegyev idősebb leányának!" Különösnek találta, hogy ő ezt az arczot már csaknem egészen elfelejtette s csak most jutott eszébe. Hanem a mi oly bizonyos, mint kétszerkettő négy, hát az az, hogy Lyebegyev az unokaöcscsét is imádja.

Különben minek itélje ő meg ezeket, a ki csak ma érkezett hozzájuk? Hiszen ime ma Lyebegyev újabb talány előtte. Egyébiránt Rogozsin, ha megöl valakit, azt nem fogja minden rendszer nélkül cselekedni.

Rajz után készíttet magának hozzávaló műszert. No, de hát... biztos az... hogy Rogozsin ölni fog? - gondolta hirtelen a herczeg, - „nem alávalóság-e éntőlem, ily czinikusan róla ilyet feltenni?" s szégyenpir borította el arczát. Megállt, mintha lábai legyökereztek volna. Egyszerre eszébe jutott az iménti jelenet a pavlovszki pályaháznál s az a kérdés, a melyet ő oly egyenesen intézett Rogozsinhoz, ama villogó szemek iránt, eszébe jutott a Rogozsinnal kicserélt kereszt, a Rogozsin legutóbbi görcsös ölelése, anyjának áldása... S mindezek után ő most „váratlan gondolattól" hajtva, „különös czéllal" megy valahová. Egész lelkét elfogta a kétség és fájdalom. Rögtön vissza akart fordulni, de aztán meggondolta a dolgot s tovább folytatta útját.

[16] Egy városrészt hívnak így.

Oly rég nem látta őt, látnia kell pedig, és... igen: szeretne most Rogozsinnal találkozni, hogy karon fogja őt s együtt menjenek. Az ő szíve tiszta, hisz ő nem vetélytársa Rogozsinnak. Holnap maga elmegy Rogozsinhoz s megmondja neki, hogy látta őt. Hadd legyen köztük minden világos. De képes-e Rogozsin világosan látni? Ő, a herczeg, nem is szeretheti szenvedélylyel ezt a nőt. De milyen különös az a Holbein-féle kép!... S itt ez az utcza... Úgylátszik ez lesz az a ház; úgy van: 16-ik szám, „Filoszof kollégiumi titkár özvegyének háza" - ez az. A herczeg becsengetett és Filippovna Násztászja után tudakozódott.

Maga a ház asszonya jött ki s azt felelte, hogy Filippovna Násztászja még reggel kiment Pavlovszkba Alexejevna Dárjához, s meglehet, hogy néhány napig ott is marad. Filoszofné asszony kistermetű, hegyes orrú, mintegy negyven éves nő volt s ravaszul és fürkészően nézett. Arra a kérdésére, hogy mit mondjon: ki kereste lakóját, a herczeg először nem felelt, hanem aztán meggondolta magát és megmondta a nevét. Filoszofnéra a herczeg neve láthatólag erős hatással volt. A herczeg szórakozottan megnézte őt mégegyszer, aztán sarkon fordult s visszament a vendéglőbe. Ezúttal már megint sápadt, gyenge, szenvedő, izgatott volt; térdei reszkettek s megkékült ajkán homályos, bátortalan mosoly bolyongott; az ő „váratlan gondolata" egyszerre igaznak bizonyult s ő újra hinni kezdett az ő démonjának.

Talán azért, mert most megint látni vélte azokat a csillogó szemeket? Hiszen éppen is ezért jött ő most ehhez a házhoz, hogy azokat a csillogó szemeket meglássa, végképpen meggyőződjék, hogy okvetetlenül megint fel fognak-e villogni azok a szemek ennél a háznál. Hát akkor miért oly izgatott most? Mintha nem várta volna ezt! Igen: ugyanazok a szemek voltak, a melyeknek tekintetét a múltkor a pályaháznál egy pillanatra felfogta a tömegben: eziránt most már nem maradt semmi kétség; ugyanazok a szemek, a melyeket az imént Rogozsinnál ültében a vállán keresztül véletlenül szintén meglátott. Rogozsin az imént tettette magát s azt kérdezte: ki szemei voltak azok?

A herczeg pedig még az imént is a pályaháznál, mikor azért ült fel a carszkoje-szelói vasútra, hogy Agláját meglátogassa, voltaképpen azért tért vissza, hogy egyenesen Rogozsinhoz menjen s megmondja neki, hogy kié volt az a villogó szem? De a mint kijött a váróteremből, olyan nehéz hangulat vett rajta erőt, hogy csak a boltkirakat előtt tért magához, a hol egy tárgyat hatvan kopejkára becsült. Különös, rettenetes démon kísértette a herczeget s nem akart már többé tőle tágítani. Ez a démon suttogta neki az imént a Télikertben, hogy Rogozsin, a ki őt minden lépésében figyelemmel tartja, megtudva azt, hogy ő nem megy ki most Pavlovszkba, Rogozsin egész bizonyosan oda megy, ahhoz a pétervároldali házhoz, s ott kérdezősködni fog a herczeg után, a ki pedig szavát adta, hogy nem fogja *őt* felkeresni s hogy „nem azért utazott ő most Szent-Pétervárra". S Rogozsin most nem is bujt el mint a multkor, hanem ott áll nyiltan az utcza másik oldalán, mintegy ötven lépésnyire s kezét keresztbe fonva várta. Úgy állt ott, mint valami vizsgálóbíró s nem mint... Micsoda „nem mint"?

S mért nem ment most hozzá a herczeg, hanem elfordult tőle, mintha észre sem vette volna őt, jóllehet tekintetük találkozott. Hiszen az imént ő szerette volna Rogozsint karonfogni s együtt menni vele oda! Hiszen úgy is el akart hozzá menni holnap s megmondani neki, hogy ott volt őnála! Vagy csakugyan volt olyasmi a mai Rogozsin magaviseletében, szavaiban, tekintetében, a mi igazolná a herczeg rettenetes sejtelmeit és démonának fellázító suttogásait?

Voltak pillanatok, melyekben a herczeget ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy most rögtön elmenjen Rogozsinhoz, haza várja azt, szégyenkezve megölelje és sírva elmondjon neki mindent. De már ott volt a vendéglőnél...

Rendkívül ellenszenves volt neki ez a vendéglő a korridorjaival, szobáival s napközben többször kelletlenül gondolt arra, hogy neki ide vissza kell térnie. Egyszerre csak eszébe jutott a kés, a melyet az imént látott. „De hát miért ne legyen Rogozsinnak az asztalán nem egy, de

akármennyi kés!” gondolta roppant elcsodálkozva magamagán, s ugyanekkor hirtelen eszébe jutott a boltkirakat is, a melyben éppen egy kést becsült néhány kopejkára. „De hát micsoda összefüggés lehet itt!” gondolta magában, s újra szégyent kezdett érzeni. A vendéglő kapuja előtt néhány pillanatra megállt. Igy szokott az történni olyan emberekkel, a kik a hirtelen feltolakodó emlékeket nem szeretik; a szégyen hatása alatt rendesen megállnak egy-egy pillanatra.

A kapu alatt, a hol máskülönben sem uralkodott valami jó világosság, most nagyon sötét volt; a készülő vihar felhői elnyomták az esthajnal fényét s abban a pillanatban, a melyben a herczeg a házhoz ért, megindult az eső. Mikor a kapu alá belépett, a lépcső bejáratánál egy embert pillantott meg. Az ember mintha valamit várt volna ott és hirtelen eltünt. A herczeg nem bírta azt az embert jól megnézni s nem tudta volna megmondani, hogy miféle lehetett az? Különben itt sok ember járt-kelt, hiszen azért volt vendéglő. Hanem azért arra a hirtelen meggyőződésre jutott, hogy az az ember nem lehetett más, mint Rogozsin. A herczeg a másik pillanatban utána futott a lépcsőn. „Most mindjárt minden ki fog derülni”, gondolta magában csodálatos meggyőződéssel.

A lépcső felvezetett az első és második emeletre, a hol a szobák voltak. A lépcső olyan volt, mint a régen épített vendéglőkben általában: szűk, homályos, egy vastag kőoszlop körül kanyargó és kőlapokból összeróva. Az első fordulónál kis tér volt, a mellett egy fülkeszerű mélyedés. A keresett ember elférhetett benne. S a herczeg a sötétség ellenére, észrevette, hogy ott csakugyan rejtőzik valaki.

A herczegnek egyszerre az jutott eszébe, hogy elmegy mellette a nélkül, hogy csak rá is nézne. Már előre is tett egy lépést, de nem bírt magával és visszafordult.

Tekintetével az a bizonyos két villogó szem találkozott. A fülkében volt ember is tett kifelé egy lépést. Egy másodperczig csaknem szorosan egymás mellett állva néztek farkasszemet. Egyszerre csak a herczeg vállon ragadta az embert és előbbre huzta a világosság felé, hogy jobban megnézhesse. Rogozsin szemei szikráztak s ajkát dühöngő mosoly torzította el. Jobb kezét felemelte és abban valami megvillant; a herczeg rá sem gondolt, hogy azt feltartóztassa. Csak annyira emlékezett később, hogy azt kiáltotta:

- Parthén, nem hiszek neked...

S erre egyszerre minden elsötétedett előtte: lelkét szokatlan belső fényesség özönlötte el. Ez talán egy fél másodperczig tartott, de világosan és öntudatosan emlékezett e pillanat kezdetére, rémkiáltásának első hangjára, mely után öntudatát elvesztette.

Epileptikus rohama volt, a mely pedig már rég nem bántotta őt. A konvulziótól, a görcsöktől és hánykolódástól a test lecsuszott a lépcső aljára. Nemsokára, mintegy öt percz múlva észrevették az ott fekvő herczeget s rögtön tömeg verődött össze körülte. Feje körül vértócsa volt s az találgatásokra adott okot: maga ütötte-e meg magát ez az ember, vagy valami merénylet történt? De mihamar észrevették némelyek a nehéz kórt, sőt akadt egy, a ki felismerte benne a vendéglő egyik lakóját.

Különben Kolya véletlenül hazajött a városba és hét óra tájban megjelent a „Mérleg” fogadóban, éppen mikor a herczeg fölött a körülállók tanakodtak. Oda rohant és rögtön felismerte a herczeget. Azonnal intézkedtek. A herczeget felvitték a szobájába, a ki kezdett ugyan magáról életjelt adni, de sokáig nem nyerte vissza teljes öntudatát. Az orvos, a kit előhíttak, kijelentette, hogy a fejsérülés egyáltalában nem veszélyes. Mikor pedig egy óra múlva a herczeg már egészen magához jött, Kolya átvitte őt kocsin Lyebegyevhez, a faluba. Lyebegyev rendkívüli odaadással és tisztelettel fogadta a herczeget s miatta siettette is a nyaralóba való átköltözést, úgy, hogy harmadnap már mindnyájan Pavlovszkban voltak.

VI.

A Lyebegyev nyaralója nem nagy, de kényelmes és takaros volt. Egy része meg éppen ki is volt csinosítva. A herczegnek a nyaraló nagyon megtetszett. Ő maga azután, hogy Pavlovszkba átköltöztek, egészen magához jött s külsőleg egész egészségesnek látszott, csak belsőleg nem érezte még magát egészen jól. Megérkezése napján több vendég gyült köréje a nyaraló verandáján, ezek közt Gánya, a ki annyira megváltozott, lesoványodott, hogy a herczeg alig ismert rá. Ott voltak továbbá Várja és Ptyiczÿn, a kik szintén Pavlovszkban nyaraltak. Ivolgin generális pedig úgyszólván mindig Lyebegyevnél kvártélyozott. Lyebegyev mindent elkövetett, hogy a generálist a herczegtől távol tartsa, de azért igen barátságosan bánt vele. Sőt a családtagokat is folytonosan elhessegette a herczeg közeléből.

- Először azért, mert különben minden tiszteletmegadásnak vége volna, másodszor pedig azért, mert egyáltalában nem illik, - magyarázta Lyebegyev a herczeg egyenes kérdésérc.

- De miért? - fakgatódzott a herczeg, - hiszen ez az ön óvatossága nekem csak terhemre van. Én unom magamat egyedül s ön az ön örökös óvatosságával és lábujjhegyen járásával még jobban növeli unalmamat.

A herczeg arra czélzott, hogy Lyebegyev elhajkurászta ugyan a herczegtől a háziakat, de ő maga csaknem minden pillanatban be-bement a herczeghez, bedugta a fejét, szétnézett, mintha csak arról akart volna meggyőződni, hogy ott van-e a herczeg? Nem szökött-e meg? Azután lábujjhegyen somfordált a herczeg székéhez, úgy, hogy azt gyakran meg is ijesztette ezzel. Kolyára, a kinek szabad bejárása volt a herczeghez, Lyebegyev rémitően haragudott. Kolya pedig észrevette, hogy mikor ő bent van a herczegnél, Lyebegyev ott settenkedik az ajtó előtt s minden kiejtett szót megles a kulcslyukon, ezt persze tudtára is adta Kolya a herczegnek.

- Ön mintha megvett volna engemet, hogy szinte zár alatt tart, - mondta egyszer neki a herczeg, - de én azt akarom, hogy ha nyaralok, hát szabadon éljek s legyen ön meggyőződve, hogy el fogok fogadni mindenkit, a kit akarok és ki fogok járni, a mikor nekem tetszik.

- A legeslegkisebb kétségen kívül, - ágált Lyebegyev a kezével.

A herczeg fürkészve nézte őt végig tetőtől talpig.

- Timofejevics Lukián, hát azt a kis szekrényt, a mely az ön ágya mellett s a feje fölött függött a falon, elhozta ide?

- Nem.

- Csak nem hagyta ott?

- Nem lehet elhozni, ki kellene feszíteni a falból. Nagyon erősen be van csinálva.

- Hát talán akkor itt is van olyan szekrénykéje?

- Még jobb, sokkal jobb; azzal együtt vettem meg ezt a nyaralót.

- Á-á! S ki volt az, a kit ön az imént nem bocsátott be hozzám? Ezelőtt egy órával...

- A... a... generális. Tény, hogy nem eresztettem be, minek alkalmatlankodnék ő önnek. Én, herczeg, azt az embert nagyon tisztelem; az nagy ember; nem hiszi? Pedig... hanem azért... jobb lenne, legkegyelmesebb herczeg, ha ön egyáltalában nem fogadná őt.

- De miért? És miért áll ön most is lábujjhegyen, Lyebegyev? S miért jön úgy hozzám, mintha valami titkot akarna a fülembe sugni?

- Nem vagyok méltó, hogy másképp álljak meg ön előtt, - szólt Lyebegyev bűnbánóan a mellét verve, - de nem fog-e nagyon is visszaélni a generális az ön vendégszeretetével! Hiszen már készül hozzám egészen átköltözni, ez nem volna baj, de nagyon tolakodó: mindjárt megteszi magát rokonnak. Már velem nem egyszer kisütötte a rokonságot. Tegnap már azt mondta, hogy ön is unokaöcscse neki. Ha ez igaz, akkor én is rokona volnék önnek, kegyelmes herczeg. No de ez nem baj, csak gyöngeség, de csak az imént konstatáltam, hogy ő nála egész életében, hadnagyi korától kezdve egész a múlt évi július 11-ikéig soha sem ült kétszáznál kevesebb személy az asztalnál. Végre már annyira ment, hogy fel sem álltak az asztaltól, hanem egy ültő-helyükben meg is vacsoráltak, meg is teáztak, vagyis egyfolytában mindennap vagy tizenöt óra hosszat ültek az asztalnál s ez így tartott harmincz évig; alig értek rá a háznál asztalabroszt változtatni. Ha egy felkelt és elment, jött másik a helyébe. Ünnepi napokon, a czár nevenapján pedig háromszáz vendég is volt. Oroszország ezredéves ünnepén pedig hétszáz ember evett az asztalánál. Hisz ez szenvedély! Az ilyen hír valakiről igen rossz jel; az ilyen vendégszerető férfiút fél az ember a házánál látni s én azt gondoltam, nem lesz-e miránk kettőnkre nézve nagyon kényelmetlen ilyen túlságosan is vendégeskedni szerető ember?

- De a mint látom: ön igen jóban van vele?

- Mint a testvéremmel, de inkább tréfára veszem a dolgot, hát hadd legyünk rokonok; bánom is én, csak megtisztelő reám nézve. Hanem én őt ama bizonyos kétszáz ember, sőt Oroszország ezredévének ellenére is a legfigyelemreméltóbb embernek tartom. Őszintén beszélek. Ön, herczeg, az imént azt mondta, hogy én úgy jövök be önhöz, mintha valami titkot akarnék sugni. No hát el tetszett találni: titok csakugyan van; az a bizonyos perszóna éppen most tudatta velem, hogy szeretne önnel tanuk nélkül találkozni.

- Miért tanuk nélkül? Semmi esetre sem. Magam megyek el hozzá még ma.

- Az lehetetlen, az nem lehet, hadonázott Lyebegyev - pedig nem attól fél ő, a mit ön tán képzel. Apropos: az az elvetemedett mindennap eljön az ön egészsége felől tudakozódni; van erről önnek tudomása?

- Ön kissé nagyon is gyakran nevezgeti azt az embert elvetemedettnek, ez nekem gyanus.

- Itt semmi, de semmi gyanura ok nincsen, - sietett Lyebegyev magát igazolni, - én csak azt akartam mondani, hogy az a bizonyos perszóna nem attól az embertől fél, hanem egészen mástól, egészen.

- Hát mitől? beszéljen világosan, - türelmetlenkedett a herczeg, látva Lyebegyev titokzatos tekergőző hajlongásait.

- Éppen az a titok.

S Lyebegyev elmosolyodott.

- Kinek a titka?

- Az öné. Hiszen ön tiltotta meg nekem, legkegyelmesebb herczeg, hogy ön előtt beszéljek, - motyogta Lyebegyev s megörülve annak, hogy a herczeget sikerült kíváncsivá tennie, gyorsan hozzátette, hogy: - Ivanovna Aglájától fél.

A herczeg összerántotta szemöldökét és kis ideig nem szólt.

- Lelkemre mondom, Lyebegyev, hogy itthagyom a nyaralóját, - szólalt meg aztán. - Hol van Ardalionovics Gavrila és Ptyiczÿn? Itt vannak önnél? Őket is bizonyosan ide hivta.

- Jönnek, sőt velük a generális is. Minden ajtót kitárok előttük, még a leányaimat is mind összehivom, rögtön, azonnal, - suttogott Lyebegyev ijedten, kezével hadarászva s egyik ajtótól a másikhoz ugrálva.

Ebben a pillanatban Kolya megjelent a terraszon s jelentette, hogy vendégek jönnek: Prokofjevna Lizaveta a három leányával.

- Beeresszem vagy ne eresszem Ptyiczÿnéket és Ardalionovics Gavrilát? Beeresszem vagy ne eresszem a generálist? - ugrott a herczeghez Lyebegyev, meglepetve a nem várt hírtől.

- Miért ne! Mindenkit, a ki be akar jönni; Lyebegyev, maga egészen félreért engem. Nekem nincs okom, hogy bárki elől is elrejtőzzem.

Kolya igazat mondott. Jepancsinék mindjárt nyomon követték őt; ugyanakkor megjelentek Ptyiczÿnék, Gánya és Ivolgin generális is.

Jepancsinék értesültek a herczeg betegségéről, valamint arról, hogy Pavlovszkban van s a tábornokné e hír hallatára nagyon meg volt lepetve. Már előbb hallotta a férjétől, hogy a herczeg Szent-Péterváron ott hagyta annál a látogatójegyét s ő biztosra vette, hogy a herczeg sietni fog őket Pavlovszkban is meglátogatni, habár immáron „elkésve". S mikor hiába várt s legutóbb meghallotta, hogy a herczeg már kint is lakik Pavlovszkban, összeveszett az egész családdal, kivált mikor egyszer ebédnél Aglája azt találta mondani, hogy mama azért haragszik, mert a herczeg nem jön ő hozzájuk. Prokofjevna Lizaveta haragjában még az asztaltól is felkelt és kiment. Mikor aztán Kolya a herczegről s ennek betegségéről hírt adott, Prokofjevna Lizaveta erősen állt azon elhatározása mellett, hogy rögtön ki kell hozatni a herczeghez valamely elsőrangú orvosi tekintélyt. Ezt a leányok ellenezték, de azért nem akarták anyjukat magára hagyni, mikor ez hirtelen arra határozta el magát, hogy meglátogatja a beteget.

- Ő halálos ágyán fekszik, - lelkendezett Prokofjevna Lizaveta, - mi meg itt még czeremonizáljunk? Barátja ő a mi házunknak, vagy nem?

- De hivatlanul mégse kellene oda tolakodni, - jegyezte meg Aglája.

- Hát ne jer, még jobb: mert ha Pavlovics Jenő el talál az alatt jönni, nem lesz, a ki fogadja.

E szavak után persze Aglája is rögtön hozzájuk csatlakozott, a mit különben a nélkül is megcselekedett volna. Scs. herczeg, a ki Adelájdával foglalatoskodott, szintén késznek nyilatkozott a hölgyeket elkísérni. Különben is nagyon érdeklődött Myskin herczeg iránt. Kisült, hogy ő azzal ismerős is, sőt egy-két hétig valami városban együtt is laktak. Ez ezelőtt mintegy három hónappal történt. Scs. herczeg többször igen rokonszenvesen is emlékezett meg Jepancsinék előtt Myskin herczegről.

A Jepancsinék nyaralója nem volt háromszáz lépésnyinél messzebb a Lyebegyev nyaralójától. A legelső kellemetlen benyomást az gyakorolta Prokofjevna Lizavetára, hogy a herczeget egy csomó vendég közt találta, kivált pedig azért, mert a vendégek közül néhányat határozottan ki nem állhatott; második kellemetlen meglepetés pedig az volt, hogy a halálos ágyon fekvő beteg helyett egy egészséges, gavallérosan öltözött mosolygó fiatalember sietett elibök. A tábornokné még meg is állt nagy meglepetésében Kolya nagy gyönyörüségére, a ki hiszen azt is elmondhatta volna, hogy a herczeg már nem beteg s halálos ágyról szó sem lehet, de erről említést sem tett s most azon örvendezett magában, hogy mennyire fog most mindjárt mérgelődni Prokofjevna Lizaveta azon, hogy ő az ő kedves rokonát, a herczeget teljesen egészségesnek találja. Lyebegyev, Ptyiczÿn és Ivolgin generális siettek a hölgyeknek helyet adni. Aglájának a generális adott széket. Várja szokása szerint ünnepies magatartással és suttogó hangon üdvözölte a kisasszonyokat.

- Az igaz, herczeg, hogy én azt hittem, ágyban foglak téged találni s nem tagadom, bosszankodtam most, a mikor megláttam mosolygó arczodat; de esküszöm neked, hogy ez csak egy pillanatig tartott, a míg jól felgondoltam a dolgot. Én, mihelyt jól felgondolok valamit, mindig okosabban cselekszem és beszélek; azt hiszem, te is. Most pedig a te felgyógyulásodnak nem örülök kevésbbé, mint hogyha a saját fiam gyógyult volna fel, s ha te ezt el nem hiszed, az neked szégyen, nem nekem. S ez a haszontalan fiú még ilyen tréfát mer én velem üzni! Úgylátszik, hogy te őt protegálod; no hát én előre figyelmeztetlek, hogy egy szép reggelen le fogok mondani arról a szerencséről, hogy tovább is fentartsam vele az ismeretséget.

- Hát mit vétettem én, - szólt közbe Kolya, - hiszen akárhogy erősítgettem volna, hogy a herczeg egészséges, ön el nem hitte volna, mert sokkal érdekesebb volt önnek, hogy a herczeget halálos ágyon képzelje.

- Sokáig maradsz itt? - fordult a herczeghez Prokofjevna Lizaveta.

- Az egész nyáron, sőt talán tovább is.

- Reménylem egyedül vagy? Nincs feleséged?

- Nincs, - mosolygott a herczeg a naiv tréfán.

- Nincs min mosolyogni; meg szokott az történni. De miért nem költöztél mihozzánk? Nálunk egy egész szárnyépület üresen áll. Egyébiránt a te dolgod. Ő tőle bérled ezt a lakást? Ettől? - tette hozzá halkabban s a fejével Lyebegyev felé intett; - aztán ez még mindig olyan czikornyásan hajlong?

Ebben a pillanatban Vjéra kijött a szobából a terraszra, rendes szokása szerint karján a gyerekkel. Lyebegyev, a ki a székek körül sürgött-forgott s határozottan nem lelte a helyét, de roppant szeretett volna ott maradni, egyszerre csak nekiesett Vjérának, megfenyegette a kezével, hogy elriassza a terraszról, sőt megfeledkezvén magáról, még rá is dobbantott a lábával.

- Őrült ez? - kérdezte a tábornokné.

- Nem, csak...

- Talán hát részeg? No, nem irigylem a társaságodat, - mondá a tábornokné, miközben végighordta a szemét a többi vendégen is; pedig milyen kedves az a leányka, ki az?

- Lukianovna Vjéra, ennek a Lyebegyevnek a leánya.

- Á! Igen kedves teremtés. Szeretnék vele megismerkedni.

Lyebegyev hallván a tábornokné szavait, már maga vonszolta oda leányát, hogy bemutassa.

- Árvák, elhagyott árvák, - nyöszörgött, - árva ez a gyerek is karján, a testvére, Lyubov, a lehető legtörvényesebb házasság gyümölcse; anyja, a feleségem ezelőtt hat héttel halt meg betegágyban, az Isten akarta úgy... igenis... de anyja helyett legalább itt van a testvére... nem több, mint testvére... sem több, sem kevesebb...

- Te pedig, bátyuska, sem több, sem kevesebb nem vagy, mint félbolond, már megbocsáss. No elég, azt hiszem: megértettél, - vetett véget a dolognak Prokofjevna Lizaveta a legnagyobb méltatlankodással.

- Szent igaz! - felelt Lyebegyev mély tisztelettel és földig hajolt.

- Hallja csak Lyebegyev úr, igaz, a mit magáról beszélnek, hogy maga az apokalipsist magyarázza? - kérdezte Aglája.

- Szent igaz... már tizenöt év óta.

- Hallottam magáról, sőt ha jól emlékszem: az ujságok is emlegették önt.

- Nem; egy másik magyarázót emlegettek; az meghalt s most én léptem örökébe, - felelt Lyebegyev, nem tudva hova lenni örömében.

- Legyen olyan jó: magyarázzon majd nekem is valamit a szomszédság révén. Én semmit sem értek az apokalipsisből.

- Lehetetlenség nem figyelmeztetnem kegyedet, Ivanovna Aglája, - szólalt meg hirtelen Ivolgin generális, a ki mintha tűkön ült volna a türelmetlenségtől, hogy megszólalhasson, - lehetetlenség nem figyelmeztetnem, hogy ez ő nála csupa charlatanizmus; igaz, hogy a nyaralásnak megvannak a maga jogai és a maga mulatságai s az apokalipsissel való foglalkozás épp olyan foglalkozás, mint bármely más, sőt igen figyelemreméltó is... de én... A mint látom: kegyed csodálkozva néz rám? Van szerencsém magamat bemutatni: Ivolgin tábornok. Én kegyedet a karomon hordtam, Ivanovna Aglája.

- Nagyon örülök. Ismerem Ardalionovna Varvarát, és Alexandrovna Ninát, - szólt Aglája minden erejéből igyekezve, hogy el ne kaczagja magát.

Prokofjevna Lizaveta indulatba jött. Valami, a mi régen nyomta a lelkét, kitört belőle. Ő Ivolgin generálist ki nem állhatta, pedig csak nem régen ismerkedett meg vele.

- Hazudsz, bátyuska, mint rendesen; sohasem hordtad te őt a karodon.

- Mama, maga elfeledte már, pedig Isten bizony hordott a karján Trevjben, - szólt Aglája. - Akkor Trevjben laktunk. Emlékszem, hogy én akkor hat éves lehettem. Nyilpuskát is csinált nekem és megtanított lőni; meg is lőttem egy galambot. Emlékszik még: egyszer egy galambot lőttünk együtt?

- Nekem pedig papiros sisakot és fakardot hozott: én emlékszem, - erősítette Adelájda.

- Én is emlékszem rá, - szólt Alexandra, - még össze is vesztetek a megsebzett galamb miatt és én a szögletbe állítottalak benneteket; Adelájda sisakban és karddal állt a szögletben.

A generális, a mikor azt mondta, hogy ő Agláját a karján hordozta, ezt csak úgy mondta, éppen hogy beszédbe ereszkedhessék s egyedül azért, mert ő majdnem mindig ilyenformán kezdte a beszédet minden fiatalabb emberrel, ha meg akart azzal ismerkedni. De most egész véletlenül az történt, hogy igazat talált mondani s hogy véletlenül ő maga sem tudta, hogy igazat mond, annyira, hogy a mikor Aglája egész váratlanul bizonyítani kezdte a galamblövés történetét, a generális emlékező tehetségében egyszerre világosság gyult ki s ő maga is egész részletesen kezdett emlékezni az esetre, mint a hogy a hajlott koruaknak néha egész váratlanul eszükbe jut valamely régesrégi esemény. Nehéz volna megmondani, hogy e visszaemlékezésben mi hatott oly erősen a szegény - és szokása szerint kissé ittas generálisra, de annyi bizonyos, egyszerre nagy meghatottság vett rajta erőt.

- Emlékszem, mindenre emlékszem, - kiáltott fel; - akkor én törzskari százados voltam. Kegyed pedig oly kedves, oly szép kicsike. Alexandrovna Nina... Gánya... akkor mink bejáratosak voltunk önökhöz, Fjodorovics Iván...

- S látod, hova jutottál! - szólt közbe a tábornokné, - de úgy látszik, hogy végképpen még sem ittad el minden nemesebb érzésedet, ha ez annyira meghatott. Aztán a feleségedet is elgyötörted. A helyett, hogy a gyerekeidet nevelnéd, az adósok börtönében ülsz. Eredj innen, bátyuska, bujj el valahova, fordulj a falnak és sírd ki magadat, jusson eszedbe régi jóravaló-

ságod s tán megbocsát az Isten. Eredj, eredj, komolyan mondom. Semmi sem alkalmasabb az embert megjavítani, mint a régiekre való bűnbánó visszaemlékezés.

De nem kellett azt ismételni a generálisnak, hogy mindez komolyan volt mondva: a generális, mint minden iszákos ember, rendkívül érzékeny volt s nem tudta könnyen elviselni a régi jó időkre való visszaemlékezést. Felállt és csöndesen elindult az ajtó felé, úgy hogy Prokofjevna Lizavetának azonnal megesett rajta a szíve.

- Alexandrycs Ardalion, bátyuska, - kiáltott utána - megállj csak egy pillanatra; hiszen mindnyájan gyarlók vagyunk; ha majd érezni fogod, hogy szünik a lelkiismeretfurdalásod, jer el hozzám, majd elüldögélünk, elbeszélgetünk a régiekről. Hiszen meglehet, hogy én százszor gyarlóbb vagyok, mint te; no, most pedig Isten megáldjon, mehetsz, nincs itt neked semmi... - fejezte be a tábornokné megijedve attól, hogy a generális csakugyan visszafordult.

- Ne bántsd, ne babusgasd, - állította meg a herczeg Kolyát, a ki az apja után akart menni, - máskülönben elrontod az egészet egy percz alatt.

- Igaz, ne bántsd; majd egy félóra múlva menj ki hozzá, - mondta Prokofjevna Lizaveta.

- Lám, mire visz az, ha az ember életében egyszer igazat talál mondani; egész a könnyekig megindult, - merészkedett Lyebegyev megjegyezni.

- No bátyuska, csak te ne beszélj; te is jó madár lehetsz, ha igaz, a mit rólad hallottam, - fordult neki Prokofjevna Lizaveta.

A herczeg kellőleg méltányolta a tábornokné és leányai látogatását s kijelentette, hogy még e látogatás előtt, mihelyt teljesen jól érezte volna magát, feltett szándéka volt meglátogatni a tábornokékat. Prokofjevna Lizaveta szétnézvén a herczeg vendégei közt, kijelentette, hogy a herczeg e szándékát akár mindjárt is foganatosíthatja. Ptyiczÿn mihamar felkelt helyéről, kiment s visszavonult a szárnyépületbe, a hova Lyebegyevet is nagyon szerette volna magával vinni; ez meg is igérte, hogy rögtön utána megy; ezalatt Várja a kisasszonyokkal beszélt. Úgy ő, mint Gánya nagyon örültek, hogy a tábornok eltávozott. Gánya mihamar követte Ptyiczÿnt; míg ott volt a terraszon, nagyon illedelmesen és szerényen viselte magát és egyáltalában nem jött zavarba a Prokofjevna Lizaveta lesujtó pillantásaitól, a ki kétszer is végig nézte őt tetőtől-talpig. A kik ismerték, azt hihették, hogy nagyon megváltozott. S ez nagyon tetszett Aglájának.

- Ardalionovics Gavrila volt az, a ki most elment? - kérdezte Aglája olyan hangosan és élesen, mint a hogy ő igen gyakran szokta félbeszakítani mások beszélgetését, voltaképpen senkihez sem intézve kérdését.

- Ő, - felelte a herczeg.

- Alig ismertem meg. Nagyon megváltozott, még pedig... igen előnyösen.

- Nagyon örülök az ő érdekében, - mondá a herczeg.

- Igen beteg volt, - jegyezte meg Várja örvendő részvéttel.

- Mennyiben változott volna meg előnyösen? - kérdezte haragos méltatlankodással, csaknem ijedten a tábornokné; - hol vetted ezt a megfigyelésedet? Semmit se látok rajta, a mi előnyösebb volna. Mi az voltaképpen, a mit te előnyös változásnak láttál rajta?

- A „szegény lovagnál" nincs szemrevalóbb, - szólt közbe váratlanul Kolya, a ki az egész idő alatt a Prokofjevna Lizaveta széke mellett állt.

- Én is azt gondolom, - mondá Scs. herczeg nevetve.

- Én is tökéletesen azon a véleményen vagyok, - jelentette ki ünnepélyesen Adelajda.

- Micsoda „szegény lovagnál?" - kérdezte Prokofjevna Lizaveta, bosszúsan nézve végig mind-azokat, a kik most közbeszóltak, de meglátva, hogy Aglája elpirult, haraggal jegyezte meg: - megint valami ostobaság? Micsoda szegény lovagról beszélnek?

- Talán bizony először történik, hogy ez a tacskó, a mama kedvencze, érthetetlen szavakat darál, - felelt Aglája lenéző méltatlankodással.

Kolya azonban hahotázott és diadalmaskodott. Aglája még jobban megharagudott és attól még egyszer olyan szép volt. Aglája minden haragos kifakadásából (ez pedig igen gyakran meg-esett vele), daczára minden látható komolyságának és kérlelhetetlenségének, mindig annyi gyermetegség, nem sikerült titkolódzás rítt ki, hogy lehetetlen volt rajta nem nevetni. Most is nevettek a nőtestvérei. Scs. herczeg, sőt még Nyikolajevics Leó herczeg is elmosolyodott, miközben valamiért elpirult. Aglájának nagyon jól állt a zavar, valamint az a bosszúság, a melyet zavara miatt érzett.

- Hiszen a mama szavait is nem egyszer összevissza forgatta már, - tette hozzá utólag Aglája.

- Én csak a kegyed saját szavaira támaszkodom, igazolta magát Kolya. Kegyed egy hónappal ezelőtt don Quixotteot lapozgatta, s akkor mondta, hogy „nincs különb a szegény lovagnál". Én nem tudom, kire értette ezt akkor: Don Quixottera-e vagy Pavlovics Jenőre, vagy talán egy harmadik személyre, de valakire minden bizonnyal értette és...

- Kedves barátom, a mint látom, te már túlságosan sokat megengedsz magadnak, - szakította őt félbe bosszúsan Prokofjevna Lizaveta.

- Hát csak én? - folytatta Kolya a magáét. - Hiszen akkor is mindnyájan beszéltek s most is mindenki azt mondja; csak az imént mondta Scs. herczeg és Ivanovna Adelajda, hogy ők is a szegény lovag mellett vannak, következésképp az a szegény lovag tényleg létezik s szerintem - ha Ivanovna Adelajda akarta volna - mi már mindnyájan tudnók, hogy kicsoda az a „szegény lovag".

- Mi közöm nekem hozzá? - nevetett Adelajda.

- Nem akarta megfesteni az arczképét: ez a köze hozzá. Ivanovna Aglája kérte akkor kegyedet, hogy fesse meg a „szegény lovag"-ot, még a kép eszméjét is egészen elmondta, de kegyed nem akarta...

- De kit festettem volna meg? A kép eszméje csak ennyi volt, hogy a „szegény lovag

Soha le nem eresztette
A sisakja vasrostélyát."

Milyen arczot lehet ebből festeni? Mit fessenek meg? a vasrostélyt?

- Egy szót sem értek, hogy mi az istencsodája az a rostély! - szólt ingerülten a tábornokné, a ki kezdte nagyon jól megérteni, hogy kit értenek az alatt a „szegény lovag" alatt. De leginkább bántotta őt az, hogy Nyikolajevics Leó herczeg is nagy zavarban volt s végül úgy elvesztette lélekjelenlétét, mint egy tíz esztendős fiú. - Vége lesz már egyszer ennek az ostobaságnak, vagy sem? Megmagyarázzátok-e végre azt a „szegény lovagot?" vagy talán ez olyan mély-séges titok, hogy nem szabad hozzányulni sem?

De erre a többiek csak tovább nevettek.

- Az eset egyszerüen az, - magyarázta Scs. herczeg, a ki már szeretett volna egyébről beszélni, - hogy van egy „szegény lovag" című költemény s mikor egyszer Ivanovna Adelajda számára egy megfestendő tárgyat kerestünk, valaki a „szegény lovag"-ot említette; már nem is tudom: ki?

- Ivanovna Aglája, - szólt közbe Kolya.

- Meglehet, - hagyta helyben Scs. herczeg, - de én már nem emlékszem; némelyek nevettek ezen a képeszmén, mások azt mondták, hogy ez a lehető legjobb gondolat, de ahhoz, hogy a „szegény lovag"-ot meg lehessen festeni, mindenesetre szükséges egy személyiség. Elkezdtek hát válogatni az ismerősök közt, de egyet sem találtak alkalmasnak és a dolog abban maradt: ez az egész. Nem tudom: hogy' jutott ez most eszébe Ardalionovics Nyikolajnak. A mi akkor helyén való és mulatságos volt, az most már egészen érdektelen.

- Azért jutott eszébe, - szólt epésen és sértődötten a tábornokné, - mert valami újabb ostobaság lappang alatta.

- Semmi ostobaság sem lappang alatta, hanem igenis a legmélyebb tisztelet, - szólalt meg váratlanul, fontoskodó és komoly hangon Aglája, a kinek sikerült egészen összeszedni magát és elnyomni előbbeni zavarát. Sőt bizonyos jelekből azt is lehetett következtetni, hogy most még ő maga is örül annak, hogy a tréfát egyre tovább füzik s ez a változás éppen akkor állott be nála, mikor egyre jobban nyilvánvaló lett a herczeg nagy zavara.

- Egyszer kaczagnak, mint a gyerekek, másszor meg azt mondják, hogy itt a legmélyebb tiszteletről van szó! Eh, félbolondok! Micsoda tisztelet? Megmondod mindjárt, hogy hol vette magát nálad egyszerre az a mélységes tisztelet?

- Ott vette magát, - válaszolt Aglája anyja bosszús kérdésére a legnagyobb komolysággal, - hogy a versben egy olyan ember van rajzolva, a ki képes magának ideálokat teremteni, ezekben hinni s ha egyszer hisz bennök: vakon azoknak szentelni magát. Ez nem található gyakran a mi korunkban. A versben nincs ugyan megmondva, hogy miben állt voltaképpen a „szegény lovag" ideálja, de kivehető, hogy az valami fényes kép, a „tiszta szépség" képe lehetett, s a szerelmes lovag nyakkendő helyett még olvasót is akasztott a nyakába. Igaz, hogy van a versben egy meg nem magyarázott dolog is, a B. N. A. betük.

- D. N. A., - igazította ki Kolya.

- De én azt mondom, hogy B. N. A. s így is akarom mondani, - felelt bosszankodva Aglája; bárhogy legyen is a dolog, annyi világos, hogy annak a szegény lovagnak mindegy volt már, bárki lett és bármit cselekedett légyen is az ő hölgye. Neki elég volt az, hogy ő azt választotta ki magának és hitt annak „tiszta szépség"-ében. S éppen abban van itt az érdem, hogy ha az a hölgy idővel lopott volna is, a lovag tovább hitt volna benne s kész lett volna érte lándzsát törni. Ezek szerint kellett volna, ha jól tudom, egy platonikus szerelemnek élő középkori lovagot megfesteni; persze: idealizálva. A „szegény lovag" e tekintetben már a legszélsőségig, az aszkétizmusig jut. El kell ismerni, hogy az erre való képesség nem kis jelentőségű s hogy dicséretreméltó, még ha az illető lovag Don Quixotte is. A „szegény lovag" a Don Quixotte, de komoly és nem komikus. Én kezdetben nem értettem, kinevettem a „szegény lovagot", de most már becsülöm és szeretem.

Igy végezte Aglája s ha ránézett az ember, nem tudhatta, hogy komolyan beszél-e, vagy gúnyolódik.

- No az a te lovagod félbolond! - határozta el a tábornokné; - de neked is ugyancsak elpörgött a nyelved, mátuska, egész felolvasást tartottál; szerintem ez nem is illik neked, és semmi esetre sem megengedhető. Micsoda vers az? Mondd fel: te bizonyosan tudod. Okvetetlenül meg akarom ismerni azt a verset. Egész életemben nem állhattam a verseket, mintha csak előérzetem lett volna. Az Istenért herczeg, ne türelmetlenkedjél; úgy látszik, hogy nekünk kettőnknek a béketűrés jutott osztályrészül, - fordult aztán a herczeghez. Nagyon bosszús volt.

Myskin herczeg akart valamit mondani, de még mindig tartó zavara miatt nem birt szólani. Csak az egy Aglája nem volt zavarban, sőt mintha még örült volna. Felállt, komolyan és fontos képpel s olyan arczkifejezéssel, mintha csak várta volna, hogy felszólítsák, kiállt a terrasz közepére, a herczeggel szemben. Mindnyájan bizonyos kíváncsisággal néztek rá, némelyek valami új tréfát várva tőle. Aglájának tetszett az affektáczió, a melylyel a vers elszavalásához készült. Anyja már el akarta őt hajtani a helyéről, a mikor belekezdett az ismert ballada szavalásába, de ekkor az utcza felől két új vendég érkezett a terraszra. Jepancsin Fjodorovics Iván tábornok s vele egy fiatalember. Ez egy kis mozgást idézett elő.

VII.

A tábornok kíséretében jött fiatalember vagy huszonnyolcz éves lehetett, magas termetű, szép és okos arczú, nagy, szellemes, gúnyos, fekete szemű. Aglája félre se tekintett rá, csak folytatta a szavalatot és folytonosan a herczegre nézett, mintha csak egyedül annak szavalna. A herczeg meg volt győződve, hogy Aglája ezt bizonyos czélból teszi. Prokofjevna Lizaveta parancsoló mozdulattal intett a jövevényeknek, hogy álljanak meg s ne zavarják az előadást. A herczeg nagyon érdeklődött a tábornokkal jött fiatalember iránt s biztosra vette, hogy az Radomszkij Pavlovics Jenő, a kiről már sokat hallott. Az új vendég ajkán gúnyos mosoly játszott az egész szavalat alatt, mintha már ő is hallott volna valamit a „szegény lovag”-ról.

„Meglehet, hogy éppen ez találta ki”, gondolta magában a herczeg.

De egészen másvalami történt Aglájával. Az első affektálást és illegést, a melylyel kiállt, hogy szavaljon, oly komolysággal takarta el, annyira behatolt a költemény szellemébe, oly értelmesen ejtett ki minden szót s oly nemes egyszerűséggel hangsúlyozta azokat, hogy a szavalata vége felé nemcsak általános figyelmet keltett, hanem a ballada nagyszerű szellemének tolmácsolásával mintegy igazolta azt az affektált fontoskodást, a melylyel a terrasz közepére ünnepiesen kivonult. Abban a fontoskodásban most csak azt lehetett látni, hogy mily határtalanul, sőt talán báván is értékelte ő azt, a minek előadására vállalkozott. Szemei csillogtak s remek szép arczán alig észrevehető görcsös rángás volt egypárszor látható, melyet a felindulás és ihlettség idézett elő. A ballada így szólt:

Északon egy szegény lovas;
Elvonulva élt magában,
Látszólag bús és szerény,
Bátor és hős valójában.

Megfejthetlen egy látomány
Rémlett vala néki egyszer
S bevéső dött a szivébe
El nem muló kegyelettel.

Attól kezdve sohse nézett
Nőre, lett legyen az bárki,
S haláláig nem is akart
Csak egygyel is szóba állni.

Szalag helyett rózsafűzért
Öltött vala a mellén át,
És soha föl nem emelte
A sisakja vas rostélyát.

Szűz szerelem, nemes ábránd
Volt az ő szivének drága
S D. M. A-t festett a saját
Vérével a paizsára.

S Palesztína pusztáiban
A mint jártak a vitézek,
A csatákban is hódolva
Egy-egy édes, női névnek;

Ő akkor is azt kiáltá:
Lumen Coeli, sancta Rosa,
S ezzel rohant, mint fergeteg
A muzulman harczolókra.

Haza térve elzárta őt
Ujra vára ősi odva,
És úgy halt meg búsan, mintha
Meg lett volna tébolyodva.

A herczeg mikor később erre a szavalatra visszaemlékezett, sohasem tudta felfogni: hogyan lehetett oly szép, őszinte érzést oly világos, kiméletlen gúnynyal párosítani. Hogy gúny volt a dologban, ahhoz nem fért kétség, s az világos volt abból is, hogy Aglája a D. M. A. betüket a vers szövegében B. F. N.-nel helyettesítette. Ez nem volt tévedés, se ő (a herczeg) nem hallotta rosszúl s erről sokkal később tényleg meg is győződött. Aglája változtatása tényleg szántszándékos volt. A „szegény lovag"-ról már egy hónappal az előtt sokat beszéltek (és nevettek.) S mégis - a herczeg úgy érezte, - hogy Aglája a helyettesített betüket nemcsak, hogy nem gúnyosan ejtette ki, de sőt a legkomolyabban, naiv egyszerüséggel, mintha tényleg azok a betük fordulnának elő a balladában. A tábornokné persze nem ismerte a verset s így nem vett észre semmit; Fjodorovics Iván pedig csak annyit tudott és látott, hogy itt most egy verset szavaltak. A többi vendégek legnagyobb része észrevette a tréfát és csodálkozott is annak merészségén, de úgy tettek, mintha semmit sem vettek volna észre. De Pavlovics Jenő (s erre a herczeg fogadni is mert volna) nemcsak megértette a dolgot, hanem igyekezett is kimutatni, hogy megértette: nagyon is gúnyosan mosolygott.

- Jaj, beh szép volt! - kiáltott fel a szavalat után a tábornokné igazi lelkesedéssel; - ki írta ezt a verset?

- Mama, ne szégyenítsen meg bennünket! Puskin írta! - felelt Adelajda.

- Oh, köztetek még nagyobb fonákság is érheti az embert, - szólt keserüen Prokofjevna Lizaveta; igazán szégyen! Mihelyt haza megyünk, rögtön előadjátok nekem ezt a verset.

- Hiszen nekünk, ha jól tudom, egyáltalában nincsenek meg Puskin munkái.

- Két ütött-kopott kötet hányódik valahol ősidők óta, - jegyezte meg Alexandra.

- Rögtön be kell küldeni a városba és meghozatni; menjen be Fjodor vagy Alexej a legelső vonattal; legjobb, ha Alexej megy. Aglája, jer ide, csókolj meg, nagyon szépen szavaltál; ha őszinte voltál, - tette hozzá csaknem suttogva, - akkor én téged nagyon sajnállak; de ha csak ki

akartad őt figurázni, akkor nem helyeslem eljárásodat, annyira, hogy inkább ne is szavaltál volna. Érted? Elmehetsz, kisasszony, majd még beszélünk erről. Hanem most veszem észre, hogy itt felejtettük magunkat.

E közben a herczeg odament a tábornokot üdvözölni s ez bemutatta neki Radomszkij Pavlovics Jenőt.

- Az úton fogtam el; megtudta, hogy én ide jövök s hogy a mieink mind itt vannak...

- Megtudtam, hogy ön is itt van, - szólt közbe Pavlovics Jenő, - s minthogy már rég szerettem volna önnel megismerkedni, felhasználtam a jó alkalmat. Ön tán betegeskedik? Éppen most hallom...

- Semmi bajom sincs és nagyon örülök, hogy önnel megismerkedhettem; sokat hallottam már önről Scs. herczegtől, - felelt Nyikolajevics Leó, kezét nyujtva.

A két új ismerős igen szívesen szorított egymással kezet és erősen szembe nézték egymást. A társalgás egy pillanat alatt általánossá lett. A herczeg észrevette, hogy Pavlovics Jenő polgári ruhája rendkívüli meglepetést keltett, annyira, hogy egyidőre minden egyéb háttérbe szorult. Azt lehetett volna hinni, hogy ebben a ruhaválasztásban valami fontos dolog rejlett. S a tábornok is szinte izgatottan beszélt. Csak az egy Aglája volt nyugodt s legfeljebb azt hasonlítgatta össze magában, hogy a katonai rendi-ruha illett-e jobban Radomszkijnak vagy a polgári, azután elfordult tőle és többet rá se nézett. Prokofjevna Lizaveta sem akart tőle semmit sem kérdezni, bár - úgy lehet - ő is nyugtalankodott egy kicsit. A herczegnek úgy látszott, mintha Pavlovics Jenő nem nagy kegyben volna a tábornoknénál.

- Én is egészen elbámultam, nem akartam szemeimnek hinni, - szólt Fjodorovics Iván, - nem akartam elhinni, a mikor az imént Szent-Pétervároń találkoztam vele. S miért e hirtelen változás? ez itt a kérdés.

- Hiszen csak egy kis időre, néhány hónapra, legfeljebb egy évre kértem szabadságot, - mosolygott Radomszkij.

- De a mint én az ön körülményeit ismerem, erre semmi szüksége sem volt, - heveskedett még mindig a tábornok.

- Hát a birtokaimat bejárni? Hiszen ezt ön is tanácsolta; - azután meg külföldre is szeretnék...

A beszélgetés azután más irányt vett, bár bizonyos nyugtalanság még ezután is észrevehető volt.

- Tehát a „szegény lovag” újra szőnyegre került? - kérdezte Pavlovics Jenő, odamenve Aglájához.

A herczeg nagy meglepetésére Aglája csodálkozó és kérdő tekintettel mérte végig Radomszkijt, mintha azt akarta volna annak tudtára adni, hogy ő közöttük a „szegény lovagról” szó sem lehetett s hogy nem is érti a hozzá intézett kérdést.

- Késő ma már Puskinért a városba küldeni, késő, - pörölt Kolya a tábornoknéval, - századikszor mondom már, hogy késő...

- Igaz, hogy ma már késő, - szólt Pavlovics Jenő arra fordulva s ott hagyva Agláját; - azt hiszem, hogy most már a boltok be vannak zárva a városban, hiszen kilencz óra, - tette hozzá, kihuzva zsebóráját.

- Ha már idáig vártunk vele, várhatunk még holnapig, - mondá Adelajda.

- De nem is illik nagyvilági embereknek olyan túlságosan foglalkozni az irodalommal, - jegyezte meg Kolya; - tessék megkérdezni Pavlovics Jenőt. Sokkal illőbb vörös kerekű sárga hintóval foglalkozni.

- Maga már megint könyvekből idéz, Kolya, - szólt Adelajda.

- Nem is tud másképpen, csak könyvekből, - jegyezte meg Pavlovics Jenő, - egész frázisokat kapkod ki a kritikai szemlékből. Nekem már régóta van szerencsém ismerni Ardalionovics Miklós szavajárását, de ő most az egyszer nem könyvből czitált. Ő világosan az én vörös kerekű sárga kocsimra czélzott. Csakhogy én azt már rég kicseréltem, s ön, fiatal úr, elkésett a megjegyzésével.

A herczegnek nagyon tetszett, hogy Radomszkij oly otthonosan, elegánsan, szerényen és vidáman viselte magát, de különösen az, hogy olyan barátságosan szólt Kolyához is, mintha az ő vele egyenlő volna.

- Mi az? - fordult Prokofjevna Lizaveta Vjerához, a Lyebegyev leányához, a ki ott állt előtte, kezében néhány nagy alakú, pompás, csaknem újkötésű könyvet tartva.

- Puskin, - felelt Vjera - a mi Puskinunk. A papa mondta, hogy hozzam el önnek.

- Hogy-hogy? Mi jusson? - szólt Lizaveta Prokofjevna elcsodálkozva.

- Hiszen nem ajándékba, dehogy is ajándékba! Nem mernék én olyat tenni, - ugrott elő a leánya mögül Lyebegyev - hanem a megfelelő vételárért. Ez a mi saját, családi Puskinunk, a legjobb kiadás, a melyet ma már nem is lehet kapni. Illő hódolattal ajánlom fel megvételre, hogy kielégíthessem méltóságodnak az irodalom iránt táplált legnemesebb érzelmeiből folyó nagyrabecsült türelmetlenségét.

- Úgy! el akarod adni? Az más! Köszönöm. Ne félj, nem fogsz rajta veszíteni. Csak azt a csavarintékos hajlongásodat hagyd abba bátyuska. Halottam felőled; azt mondják, hogy nagyon olvasott ember vagy; majd beszélünk még. Magad akarod a könyveket hozzám elhozni?

- A legmélyebb tisztelettel... és hódolattal, - hajlongott még nagyobb ficzamokkal Lyebegyev, kikapva a könyveket a leánya kezéből.

- Csak el ne veszítsd s hozd el épen, nem bánom, ha minden tisztelet és hódolat nélkül is, - szólt a tábornokné, jól végig nézve Lyebegyevet; majd csak a küszöbig foglak ereszteni, hanem ma eszem ágában sincs, hogy elfogadjalak. A Vjéra leányodat azonban akár rögtön elküldheted: ő nekem nagyon tetszik.

- Miért nem szól ön, apám, azokról odakint? - fordult Vjéra türelmetlenül az apjához, - hiszen így maguktól is bejönnek: már is zajongnak. Nyikolajevics Leó, - fordult aztán a herczeghez, a ki már kalapja után nyult, - valamifélék keresik önt, már rég itt várnak; négyen vannak és szitkozódnak, de apám nem akarja őket bebocsátani önhöz.

- Kik azok? - kérdezte a herczeg.

- Valami dolguk van önnel; de olyanok azok, hogy ha most be nem ereszti ön őket, hát az úton is föltartóztatják. Jobb lesz őket bebocsátani, Nyikolajevics Leó, legalább hamarább megszabadul tőlük. Ardalionovics Gavrila és Ptyiczÿn igyekeznek a lelkökre beszélni, de azok reájuk se hallgatnak.

- A Pavliscsev fia! Szót sem érdemel! - hadarászott a kezével Lyebegyev, - nem érdemes velük szóba sem állni; sőt nem is illik, legkegyelmesebb herczeg, hogy ön alkalmatlanságot szerezzen magának ő miattuk. Ez az egész.

- A Pavliscsev fia! Istenem! - kiáltott föl a herczeg véghetetlen zavarral, - tudom... de hiszen én... ezt az ügyet Ardalionovics Gavrilára bíztam). Csak az imént mondta nekem Ardalionovics Gavrila...

Ardalionovics Gavrila éppen kijött a terraszra, utána Ptyiczÿn. A közeli szobában zaj hallatszott, Ivolgin generális hangja, mintha ez túl akarta volna kiabálni a többiek beszédét. Kolya a zaj hallatára rögtön beszaladt.

- Ez nagyon érdekes, - szólt hangosan Pavlovics Jenő.

„Úgy látszik, ez ismeri az ügyet", - gondolta a herczeg.

- Micsoda Pavliscsev fia? És... micsoda fia lehet Pavliscsevnek? - kérdezte csodálkozva Fjodorovics Iván, kiváncsian nézve a körülállók arczába, aztán meglepetéssel látva, hogy ez az új história éppen csak ő előtte új.

- Nagyon jó lesz, ha ön most azonnal, még pedig személyesen intézkedik ebben a dologban, - szólt különös komolysággal Aglája a herczeghez közeledve, - mi meg, engedje meg, majd tanúi leszünk. Önt ferde helyzetbe akarják hozni, herczeg; önnek diadallal kell ebből kikerülnie és én már előre kimondhatatlanul örülök az ön sikerének.

- Én is azt akarom, hogy végre véget érjen ez az alávaló kötekedés, - kiáltott föl a tábornokné, - csak fogd meg jól a bot végét, herczeg, ne kiméld őket. Nekem már tele súgták-búgták a fülemet ezzel a dologgal s én már sokat szenvedtem te miattad. Érdekes lesz ezt látni. Hídd be őket, mi pedig üljünk le. Aglája gondolata igen jó. Hallotta ön már ezt a dolgot, herczeg? - fordult aztán Scs. herczeghez.

- Óh igen. Éppen önöknél. Nagyon kiváncsi vagyok azokra a fiatalemberekre.

- Ezek ugy-e bizony nihilisták?

- Nem éppen nihilisták, - lépett előre Lyebegyev, a ki csaknem reszketett az izgatottságtól, - ezek mások; az unokaöcsém azt mondja, hogy ezek már a nihilistákon is túlmennek. Önök csalódnak, ha azt hiszik, hogy jelenlétökkel őket zavarba hozzák; azokat semmi sem zavarja, méltóságos asszonyom. A nihilisták elvégre is tanult, sőt néha tudós emberek, ezek pedig főképpen csak anyagi sikerekért küzdenek. Ezek a nihilisták utódai, de nem közvetlenül, nem hirlapi czikkekben vitézkednek, hanem egyenesen ökölre mennek. Herczeg, én önnek mégse tanácsolnám...

De a herczeg már ment az ajtó felé, hogy azt kinyissa.

- Maga sokat fecseg, Lyebegyev, - szólt elmosolyodva, - magát nagyon elkeserítette az unokaöccse. Ne higyjen neki, Prokofjevna Lizaveta. Hanem azért még sem szeretném, hogy itt mindnyájok előtt végezzek velök. Bocsásson meg, Prokofjevna Lizaveta: azok majd bejönnek, én megmutatom őket önnek, azután elmegyek velök. Tessék, uraim!

A herczeget az a gondolat nyugtalanította, hogy nem készakarva rendezte-e valaki ezt a jelenetet éppen mostanra, mikor nála ezek a vendégek vannak. Hívására öt ember jött be, ezek közt négy új, az ötödik pedig Ivolgin generális, a kit szörnyű szónoki hevület lepett meg. „Ez minden bizonnyal az én pártomon van", - gondolta a herczeg. Kolya is becsúszott köztük s hevesen beszélt Hippolittal, a ki szintén a jövevények közt volt; Hippolit csak gúnyosan nevetett a Kolya szavaira.

A herczeg leültette vendégeit. Ezek mind igen fiatalok voltak, úgyszólva, nem is teljes korúak, csak egyikük lehetett vagy harmincz éves, ama bizonyos nyugalmazott hadnagy a Rogozsin-féle kompániából, a ki boxoló-leczkéket adott és a ki „maga is sokszor 20-25 rubelt is

adogatott volt valamikor a szegényeknek.” Látni való rajta, hogy ő csak nagyobb bátorság kedvéért kisérte a többieket s azért, hogy ha szükség talál rá lenni, hát helyt álljon. A többi közt első szerepet az vitt, a kit a „Pavliscsev fia” névvel emlegettek s a ki különben úgy mutatta be magát, hogy ő Budrovszkij Antyip. Ez egy fogyatékosan öltözött fiatalember volt, piszkos mellényben, betűrt fehérneműben, fekete, zsírfoltos nyakkendővel, mosatlan kézzel, vörös arczczal, szőke hajjal és szemtelen tekintettel. Szikár testű fiatalember volt, s mintegy húsz éves lehetett. Gyorsan, izgatottan beszélt, elharapdálta a szó végét s olyan hangon, mintha idegen lett volna, holott teljesen orosz volt.

Vele volt Lyebegyev unokaöcscse és Hippolit. Ez utóbbi igen fiatal, 17-18 éves legényke volt, okos, de ingerült arczczal, a melyen különben a betegség rettentő nyomokat hagyott. Sovány volt, csaknem csontvázszerű, szinte halványsárga, szeme tüzelt s arczán két felől vörös folt látszott. Örökösen köhécselt, hörögve beszélt. Látni való volt rajta, hogy a legnagyobb fokú tüdővészben szenvedett s hogy nem él tovább 2-3 hétnél. Nagyon fáradt volt s ő ült le legelőször. A többiek, mikor bejöttek, csaknem megfélénkültek, hanem azért fontos arczot vágtak.

- Budrovszkij Antyip, sietett magát a „Pavliscsev fia” bemutatni.

- Doktorenko Vlagyimir, - szólt hangosan, mintegy dicsekedve az ő Doktorenko nevével a Lyebegyev unokaöcscse.

- Keller! - dörmögött a nyugalmazott hadnagy.

- Tyerentyev Hippolit! - szólalt meg váratlanul, hörgő hangon az utolsó.

Mindnyájan leültek, szemben a herczeggel, nagy komolyan néztek s bátorságuk kimutatása czéljából sapkájukat egyik kezükből áttették a másikba; mindnyájuk szólni akart, azonban egyikük sem szólalt meg, csak néztek, mintha valamit várnának, de olyan tekintettel, mintha azt akarták volna mondani; „Úgy nézz ránk, hogy minket rá nem szedsz!” Érezni lehetett, hogy csak az első szót várják valakitől s rögtön rákezdik a beszédet, egyszerre, egymás szavába vágva.

VIII.

- Uraim, én nem vártam önöket, - kezdte a herczeg, - egész a mai napig beteg voltam s az ön dolgát (itt Budrovszkijhoz fordult) én már egy hónappal ezelőtt rábíztam Ivolgin Ardalionovics Gavrilára. Egyébiránt én nem vonakodom a személyes fölvilágosításoktól, de beláthatják, hogy éppen most... azt indítványoznám, hogy jerünk, be egy másik szobába, ha ugyan röviden... Itt most az én jóbarátaim vannak... s higyjék el...

- Jóbarátai... azok lehetnek, a mennyi tetszik, - szólt közbe igen követelő hangon Lyebegyev unokaöcscse, - de engedje meg kijelenteni, hogy udvariasabban is fogadhatott volna s nem kellett volna megvárakoztatni bennünket az inas-szobában...

- Persze... én is... hát ez a herczegi modor! Én sem vagyok az ön inasa! - dörmögött Budrovszkij remegő ajakkal, a melyről a nyál szétfrecsegett s ugy nekigyorsította beszédét, hogy a tizedik szó táján mar nem lehetett semmit sem megérteni.

- Ez a herczegi modor! - kiáltott herpitélő hangon Hippolit.

- Ha ez én velem történt volna, - mordult föl a boxoló, - tudniillik, ha az egyenesen én rám vonatkozott volna, akkor én mint nemes ember, a Budrovszkij helyén... én...

- Uraim, én csak ezelőtt egy perczczel tudtam meg, hogy önök itt vannak, esküszöm önöknek, - felelt a herczeg.

- Mi nem félünk az ön jóbarátaitól, herczeg, bárkik legyenek is azok, mert mi jogos alapon állunk, jelentkezett újra a Lyebegyev unokaöcscse.

- De hol vette ön azt a jogot, ha szabad kérdezni, vijjogott újra Hippolit, most már rendkívül ingerülten, - hogy a Budrovszkij dolgát az ön jóbarátainak itélőszéke elé bocsássa? Hát ha mi egyáltalában nem óhajtjuk biráinkúl az ön jóbarátait? Nagyon is tudjuk, hogy mit jelenthet az ön jóbarátainak bíráskodása.

- De hiszen mondom, hogy menjünk át egy másik szobába, - szólt a herczeg nehezen szóhoz jutva.

- De azért még sincs joga... nincs... nincs... az ön barátai... - dadogott újra Budrovszkij vadúl körülnézve, azután szótlanul kimeresztette rövidlátó, vörös eres szemeit, egész testével előre hajolva.

Erre a herczeg úgy elcsodálkozott, hogy ő is szótlanul meresztette a szemét Budrovszkijra.

- Nyikolajevics Leó! - szólt Prokofjevna Lizaveta, - nesze, olvasd el ezt most mindjárt, ebben a szempillantásban: ez éppen a te dolgodra vonatkozik.

Ezzel átadott neki egy élczlapot s abban ujjával egy czikkre mutatott. A lapot Lyebegyev még akkor adta át nagy titokban a tábornoknénak, a mikor a jövevények éppen bevonúltak. A mit Prokofjevna Lizaveta e czikkből idáig olvashatott, az rendkívül meglepte, fölizgatta őt.

- Tán jobb lesz, ha majd később magamban elolvasom, - hebegett a herczeg.

- Ha te nem akarod, akkor olvasd föl te, Kolya, de hangosan, hangosan! - szólt Prokofjevna Lizaveta, türelmetlenül kikapva a herczeg kezéből a lapot, - olvasd föl hangosan, hogy mindenki jól megértse.

Prokofjevna Lizaveta igen könnyen hevülő hölgy volt, annyira, hogy néha nem sokat gondolkozott, nyilt tengeren fölszedte hirtelen az összes horgonyokat, nem nézve az időjárást sem. Fjodorovics Iván nyugtalanúl izgett-mozgott. Hanem egyelőre valamennyien önkéntelenül kiváncsian várták a történendőket. Kolya szétnyitotta a lapot s olvasni kezdte a czikket, a melyre a hozzáugrott Lyebegyev rámutatott az újjával.

„A proletariátus és az újabb nemzedék. Epizód a mindennapi rablásokból! Haladás! Reform! Igazság!”

Ez volt a czikk czíme, a melyben el volt mondva, hogy mi történt a minap, a mi úgynevezett szent Oroszországunkban, a reformok, a nemzeti föllendülés, az iparpártolás, a munkás-kezek megbénítása stb. stb. korában. Történt pedig az eset egy volt földesúrnak (de profundis!) a fiával, mely földesúr az újabb szokások szerint vagyonát elkártyázván, kénytelen volt katonai szolgálatba állni, aztán valami kis hűtlen vagyonkezelés miatt börtönben végezte életét, a fia pedig félkegyelmüképpen nőtt föl. A mi újabb nemzedéki hősünk ezelőtt mintegy másfél évvel külföldi divatú betétes czipőben s egy kopott köpönyegben dideregve tért haza Oroszországba Svájczból, a hol hülyeségből gyógyíttatta magát, - de hát kérem, lehet-e hülyeséget gyógyítani? De hát milyen szerencse érte az ifjú bárót. Miután apja a börtönben meghalt, a még gyerek bárósarjadékot egy gazdag földesúr vette magához. Ez a földesúr, nevezzük őt P.-nek, szibarita életet élt, nyárban fürdőkön, télben pedig Páris mulatóhelyein tenger pénzt

pazarolt el. Hanem az árva bárógyereket urasan neveltette, nevelőket és nevelőnőket (bizonyosan csinos nevelőnőket) tartott mellette, a kiket alkalomszerüleg Párisból hozott magával. De mert a növendék hülye volt, nem tanult meg egy nyelven sem beszélni, még csak oroszúl sem. Végre az a gondolata jött P.-nek, hogy a fiatal úr hülyeségét Svájczban kigyógyíttatja. Egészen ingyenélő földesúrhoz való gondolat, a ki azt hiszi, hogy jó pénzért még észt is lehet a piaczon vásárolni. Öt évig volt az ifjú úr Svájczban, elment rá temérdek pénz, hanem persze a hülyeségből ki nem gyógyult, mindazonáltal tagadhatatlan, hogy félig-meddig hasonlítani kezdett az emberhez. Egyszerre csak P. meghalt, egész váratlanul. Végrendelet persze nincs. Az éhes örökösök úgy támadnak mindenfelől, mint a raj. Az új nemzedékű ifjú úr, jóllehet félkegyelmű, megpróbálta rászedni a professzorát s két évig ingyen tartatta azzal magát, eltitkolva jóltevőjének a halálát. De a professzor is megúnta a nagyétvágyú ingyen kosztost s könyörületből a saját költségén küldte őt vissza, - persze III-ik osztályban, - Oroszországba, nach Russland. Azt lehetett volna hinni, hogy hősünknek hátat fordított a szerencse. De nem úgy történt. Fortuna, a ki egész kormányzóságokat éhhalállal pusztít, elözönli jótéteményeivel az arisztokratát. Alig hogy ez megérkezik Szent-Pétervárra, meghal Moszkvában egy anyai ágról való rokona, (természetesen kereskedői czéhből, egy ostoba ó-hitü raszkolnyik) s néhány milliónyi vagyonát ráhagyja erre a mi bárósarjadékunkra, a ki a hülyeségét gyógyíttatta Svájczban. No persze, más nóta kezdődött. A mi betétes czipőjű bárócskánk körül, a ki mihamar belebódorodott egy kétes hírű hölgybe, hirtelenében egy egész tömeg jóbarát sereglett össze, mindjárt támadtak rokonok is, főképpen azonban egész csomó előkelő szüzek, a kik epednek a törvényes házasság után, kivált, a hol annyi előny kinálkozik, mint arisztokrata czím, milliók és - hülyeség, hiszen ennél jobb férjet lámpással sem lehet találni, sem megrendelésre kapni...

- Ez már... ezt nem értem! - kiáltott a tábornok a legnagyobb méltatlankodás hangján.

- Hagyja abba, Kolya, - szólt a herczeg könyörgő hangon.

Mindenfelől felkiáltások hallatszottak.

- Olvasni, tovább olvasni, bármibe kerüljön is, - robbant közbe Prokofjevna Lizaveta - herczeg, ha félbehagyatod a felolvasást, nem maradunk jóbarátok.

Nem volt mit tenni, Kolya elkeseredetten, kipirulva, izgatott, remegő hangon folytatta az olvasást:

„Hanem ezalatt, a míg a millionárius örökös a hetedik égbe ragadtatta magát, egy másik dolog adta magát elő. Egy szép reggel megjelenik nála egy szerényen, de tisztességesen öltözött látogató (a kin észre volt vehető, hogy a progresszív eszméknek híve) kijelenti, hogy ő ügyvéd, s egy fiatalember nevében, megbizásából teszi látogatását. Az a fiatalember pedig senki más, mint a P. fia, jóllehet más nevet visel. A kéjelgő P. tudniillik hálójába kerített egy fiatal, de jónevelésű szegény leányt, s mikor ennek következményei kezdtek mutatkozni, hirtelen férjhez adta egy mesteremberhez, a kiket egy ideig segélyezni is akart, de a segélyt a nemeslelkű mesterember visszautasította. Múltak az idők s P. elfeledkezett már a leányról is, meg a fiáról is, aztán - mint már említve volt - végrendelet nélkül meghalt. E közben a már törvényes házasságban született fiú, a ki persze az anyja férjének a nevével nőtt fel, minden nélkül maradt hátra az életben beteges anyjával, miután ennek férje meghalt; úgy kellett magát mindennapi munkájával, leczkeadással fentartani s a fővárosban a gimnáziumot látogatni. De mit kaphatni az orosz kereskedőktől leczkeadásokért! Még az sem nagyon könnyített a fiatalember sorsán, hogy anyja időközben meghalt. Most már az a kérdés: hogyan kell magát viselnie ebben a dologban a bárói sarjadéknak? Önök, szíves olvasóim bizonyára azt gondolják, hogy ő így szólt: „Én egész életemben élveztem a fény jótéteményeit; tízezreket

költött el rám P. Svájczban; ime, most nekem millióim vannak s a P. nemes jellemű fia, a ki származásáért semmi esetre sem felelős, leczkeadásokból tengődik. A mit énrám költöttek, az igazság szerint őt illette volna. Ha én teljesen nemes, gyöngéd és igazságos akarnék lenni, akkor át kellene adnom az én öröklött vagyonom felét a P. fiának, de minthogy én először is számító ember vagyok, nagyon jól értem, hogy ez nem jogos dolog, tehát én az én vagyonom felét nem adom oda neki. Hanem az már mégis nagy aljasság volna, ha azokat a tízezreket sem dobnám vissza neki, a melyeket az én hülyeségemre költöttek el." - De nem így történt, nyájas olvasó! A mi újabb nemzedékű úrfiaink nem így gondolkodnak. Bármint okoskodott, minden rábeszélőképességét felhasználva, a szegény fiatalember ügyvédje: a svájczi növendék hajthatatlan maradt. Sőt tovább ment a svájczi betétes czipőt alig letett úrfi: még azt sem akarta belátni, hogy az a nemes jellemű szegény fiatalember nem alamizsnát kér tőle, hanem jogos részét követeli bárha a rideg törvény nem itéli is azt jogosnak. Az úrfi kivesz a tárczájából ötezer rubelt és elküldi azt a nemes jellemű fiatalembernek, szemtelen alamizsnául. Önök nem hiszik? Önök méltatlankodnak, fellázadnak, nyájas olvasók? Pedig szóról-szóra így történt. Természetes, hogy a pénzt rögtön visszaküldték neki, úgyszólván visszavágták az arczába. Az ügy nem tartozik a törvényszékre, tehát nem marad hátra más, mint a nyilvánosság. S mi ezennel átadjuk az olvasó közönségnek a történetet, jótállván annak valódiságáért. Egy kiváló humoristánk hallva ez esetet, egy remek epigrammra hangolódott, mely méltó volna rá, hogy ne csak egy vidéki, hanem a fővárosi ujságokban is helyet foglaljon:

Schneider[17] Leója[18] öt évig
Forgatta a köpönyegét,
S közönséges naplopással
Tölté vala az életét;
Visszajőve lakkczipősen
Belé ült a milliókba
S meglopott egy tisztességes
Diákot ez idióta.

Mikor Kolya az olvasást elvégezte, gyorsan átadta a lapot a herczegnek, aztán egy szót sem szólva a szögletbe suhant s ott kezével eltakarta az arczát. Nem bírta elviselni a szégyenkezést s még gyermekes, mocsoktalan fogékonysága rendkívül fel volt zavarva. De úgy látszott, hogy a jelenlevőket mind roppant kellemetlen érzés lepte meg. A leányok kivált nagyon restelkedtek. Prokofjevna Lizaveta tartóztatta dühét s talán most már sajnálta is, hogy a dologba ártotta magát; most már hallgatott. A herczeg annyira röstelte magát, hogy nem mert szétnézni. De a legkülönösebb, hogy Hippolit és a „Pavliscsev fia" is mintha nagy zavarban lettek volna, sőt látható volt, hogy a Lyebegyev unokaöcscse sem volt a helyzettel megelégedve. Csak az egy boxoló-mester ült teljes nyugalommal s bajuszát sodorgatva, kissé lesütötte ugyan a szemét, de nem zavarában, hanem inkább nemes szerénységből s a nagyon is szemmel látható diadaltól. Látszott rajta, hogy végtelenül tetszett neki a felolvasott czikk.

- Az ördög tudja, hogy mi ez? - dörmögött halkan Fjodorovics Iván, - mintha ötven kocsis szedte volna össze minden tudományát, hogy ezt a szennyes czikket megírja.

- Bocsánat, tisztelt uram, miért tetszik így sértegetődzni? - szólalt meg összerezzenve Hippolit.

[17] Tudniillik a svájczi tanár.

[18] Tudniillik Myskin Nyikolajevics Leo.

- Ez, ez, ez... a nemes emberre nézve... ön is beláthatja, tábornok... nagyon sérelmes! - kiáltott fel a boxoló-mester, hasonlóképpen összerezzenve, de azért bajuszát még mindig sodorgatva s vállát ránczigálva.

- Először is én nem vagyok önöknek „tisztelt uram", másodszor pedig nincs szándékom bővebb magyarázatokba bocsátkozni, - felelt élesen Fjodorovics Iván magából kikelve s felállván, a terrasz kijáratához ment, és láthatólag mérgelődött Prokofjevna Lizavetára, hogy az még mindig nem akart helyéről megmozdulni.

- Uraim, - szólt szomoruan és izgatottan a herczeg, - engedjék meg... értsük meg végre egymást. Az imént felolvasott czikket én nem bánom, csak az rá a megjegyzésem, hogy egy szó sem igaz belőle. Önök azt maguk is jól tudják, ez igazán szégyenletes, annyira, hogy én nagyon csodálnám, ha azt önök közül írta volna valaki.

- Én eddig a pillanatig semmit sem tudtam erről a czikkről, - szólt Hippolit, - én nem helyeslem ezt a czikket.

- Én tudtam ugyan, hogy az a czikk megíródott, de én... magam sem tanácsoltam volna a kinyomatását, mert ez még korai, - jegyezte meg a Lyebegyev unokaöcscse.

- Én tudtam, és jogom volt rá... - motyogott a „Pavliscsev fia".

- Hogyan? Hát ön maga írta volna azt? - kérdezte a herczeg kíváncsian nézve Burdovszkijra, - az lehetetlen.

- Egyébiránt kétségbe is vonhatjuk önnek arra való jogát, hogy ilyeneket kérdezzen, - szólt közbe a Lyebegyev unokaöcscse.

- Hiszen én csak csodálkoztam azon, hogy Burdovszkij úrnak sikerült volna... s csak annyit akarok még mondani, hogyha önök már átadták ezt a dolgot a nyilvánosságnak, hát akkor miért tiltakozik olyan nagyon, mikor én az imént ezt az ügyet az én barátaim előtt felemlítettem?

- No, végre! - dünnyögött mérgelődve Prokofjevna Lizaveta.

- Sőt el méltóztatott felejteni, herczeg, - szólt türelmetlenül, a székek közt előre bujva Lyebegyev, csaknem lázasan - el méltóztatott felejteni, hogy csak mérhetetlen szívjósága folytán méltóztatott őket elfogadni s hogy nekik semmi joguk sincs követelődzni, annál kevésbbé, mert ön már átadta ezt az ügyet Ardalionovics Gavrilának s ezt is csak rendkívüli jóságából kifolyólag és hogy ön, legkegyelmesebb herczeg, most, legjobb barátai körében nem áldozhatja fel idejét ilyen emberek kedvéért, hanem jogában volna ezeket az urakat a verandáról - hogy úgy mondjuk - egyszerüen és azonnal kivezettetni s én mint házigazda, a lehető legnagyobb örömmel kész volnék - -

- Tökéletesen igaz! - dörrent közbe egész váratlanul valahonnan a szobából az Ivolgin generális hangja.

- Elég, Lyebegyev, elég! - kezdte a herczeg, de szavait elnyelték a felriadt fenyegetések.

- Nem úgy herczeg, megbocsásson, de most már nem elég! - kiáltotta túl valamennyit a Lyebegyev unokaöcscse, - most már tisztázni kell a dolgot, mert úgylátszik: még mindig nem értik. Jogi fogásokat kevertek bele s ezen az alapon ki szeretnének bennünket innen vezettetni, de hát ön végképp olyan bolondoknak tart minket, herczeg, mint a kik ne tudnák azt, hogy jogi alapon mi öntől egy garast se követelhetünk! Oh, jól tudjuk mi azt, hogy ha nincs is törvényes jogi alapunk, de van jogunk az emberiség és a természet alapján; ez a jog a józan ész és a lelkiismeret törvényén alapszik, s habár ez a jog nincs beírva valamely gyarló emberektől

tákolt rongyos codexbe, de a tisztességes, lelkiismeretes ember köteles akkor is tisztességesnek és lelkiismeretesnek maradni, ha erről a codexek nem is rendelkeznek. Mi tehát nem kérünk, hanem követelünk; eljöttünk, mert önben feltettük a józan észt, emberséget és lelkiismeretességet. Igaz, hogy nem jöttünk be meghunyászkodva, mint az ön kosztosai és talpnyalói, hanem bejöttünk emelt fővel, mint szabad emberek s világért sem könyörögni, hanem szabadon és önérzetesen követelni, (jól jegyezze meg magának!). Mi önérzetesen és egyenesen teszszük fel önnek a kérdést: Helyesnek tartja-e ön az ön álláspontját Budrovszkijjal szemben, vagy sem? Elismeri-e ön, hogy önnek a Pavliscsev halála hasznára volt, sőt hogy az önt megmentette? Ha pedig elismeri (a mi világos), hát akkor hajlandó-e jogosnak és lelkiismeretesnek tartani azt, hogy milliókhoz jutván, kárpótlást adjon a Pavliscsev nyomorgó fiának, jóllehet ez a Budrovszkij nevet viseli? Igen vagy nem? Ha igen, akkor elégítsen ki bennünket s a dolognak vége van. De ha nem, akkor mi rögtön távozunk és a tárgyalásokat megszakítjuk; de akkor itt, az ön jóbarátai előtt kijelentjük önnek, hogy ön neveletlen és félkegyelmű ember; hogy ezután is becsületes és lelkiismeretes embernek tartania magát egyáltalán nem lesz joga. Elvégeztem. Feltettem a kérdést. S most vezettessen ki bennünket a verandáról, ha van hozzá bátorsága. Ön ezt megteheti, hatalmában van. De ne feledje, hogy mi annak daczára is követelünk és nem kérünk. Követelünk és nem kérünk!

- Követelünk, követelünk és nem kérünk! - hebegett Budrovszkij s olyan vörös lett, mint a rák.

Kis időre csend állott be. Senki sem akart a dologba avatkozni, kivéve tán az egy Lyebegyevet, a ki egészen lázban volt. De - különös! - Lyebegyevet, a ki láthatólag a herczeg pártján volt, most az unokaöcscse beszéde után mintha valami családi büszkeség töltötte volna el, legalább bizonyos elégedettséggel nézett végig a társaságon.

- Az én véleményem szerint, - kezdte a herczeg meglehetős csendesen - önnek, Doktorenko úr, abban, a mit éppen most elmondott, félig-meddig igaza van, sőt beismerem, hogy a felénél többen is s én teljesen is egyetértenék önnel, ha ki nem felejtett volna egyet-mást. Hogy mi az, a mit kifelejtett, azt én pontosan nem tudom most kifejezni, de az bizonyos, hogy a teljes igazsághoz az ön szavaiból valami hiányzik. De hát térjünk a dologra, uraim. Mondják meg: minek nyomtatták ki önök ezt a czikket? Hiszen abban a mennyi a szó, annyi a hazugság, elannyira uraim, hogy én szerintem önök alávalóságot követtek el.

- Kérem.

- Tisztelt uram!

- Ez már... ez már... - hallatszott a vendégek felől.

- A mi a czikket illeti, - szólalt meg herpitélő hangon Hippolit, - mondtam már önnek, hogy én és mások azt nem helyeseljük. A czikket különben ez írta (itt a boxoló-mesterre mutatott); beismerem, hogy illetlenül, rossz helyesírással írta meg és olyan erélylyel, mint a hogy az ilyen katonaviselt emberek szoktak írni. Ő ostoba és ezenfelül üzletember, ezt én neki mindennap szemébe mondom, hanem azért félig-meddig mégis igaza volt, mert a nyilvánossághoz mindenkinek törvényes joga van, következésképp Budrovszkijnak is. A mi pedig azt illeti, hogy az imént tiltakoztam volt a vendégek jelenléte ellen, hát ezt csak azért tettem, hogy ehhez való jogunkat kinyilvánítsam, tényleg pedig még örülünk, hogy tanuk előtt tárgyalhatunk. S még jobb, hogy ezek a tanuk az ön jóbarátai, mert hiszen a Budrovszkij joga csaknem matematikai igazság.

- Hát akkor miért csaptak olyan lármát, mikor bejöttek, ha egyszer kívánatosnak tartják a tanuk jelenlétét? - csodálkozott a herczeg.

- A czikkre vonatkozólag herczeg, - szólt közbe a boxoló, roppant megkívánva, hogy ő is hallassa magát, - én beismerem, hogy a szerzője csakugyan én vagyok, jóllehet az én beteg barátom, a kinek én betegsége miatt mindent meg szoktam bocsátani, összekritizálta is azt. De én azt egy jóbarátom lapjában mint vidéki levelet adattam ki. A vers tényleg nem tőlem van, hanem egy ismert humoristától. Budrovszkijnak el is olvastam a czikk elejét s ő rögtön beleegyezett, hogy kiadjam, de tán belátja ön is, hogy ezt az ő beleegyezése nélkül is megtehettem volna. A nyilvánosság igen nemes és hasznos joga mindenkinek. Reménylem: ön is van annyira progresszivista, herczeg hogy ezt nem vonja kétségbe...

- Semmi kifogásom ellene, csakhogy az ön czikke...

- Éles? De hiszen itt a közérdeket kell tekinteni; aztán meg lehetséges-e a kínálkozó alkalmat meg nem ragadni? A bűnös lakoljon, de a közérdek ne szenvedjen. A mi már a némi túlzást illeti, hát az itt mellékes, mert itt a czél a fő; fő a nemes példaadás; a részleteket majd később fogjuk taglalni, de különben itt van stylus, van humorisztikus felfogás és utoljára: mások is így írnak, azt csak ön is belátja, hahaha!

- Ez egészen tévesztett út és mód, biztosítom az urakat, - szólt a herczeg - önök azért adták ki azt a czikket, mert azt tették fel rólam, hogy én semmi szín alatt sem fogom Budrovszkij urat kielégíteni s mert rám akartak ijeszteni és bosszút akartak rajtam állni. De miért gondolkoztak úgy önök? hiszen meglehet, hogy én már el is határoztam Budrovszkij úr kielégítését? Sőt most mindenki előtt kijelentem, hogy erre kész is vagyok...

- Ez már a bölcs és nemes férfi bölcs és nemes szava, - jegyezte meg a boxoló.

- Atya Isten! - pattant ki az ijedtség Prokofjevna Lizavetából.

- Ez már tűrhetetlen, - dörmögte a tábornok.

- Bocsánat uraim, én majd elmondom a dolgot, - könyörgött a herczeg, - ezelőtt mintegy öt héttel, megjelent nálam Z. városában Csebarov, az ön meghatalmazottja, Budrovszkij úr. Ön igen hizelgően írta le ezt az urat az ön czikkében, Keller úr, mert Csebarov nekem egy csöppet sem tetszett meg. Őszintén megvallva, énrám azt a benyomást tette, hogy ez a Csebarov fölhasználta az ön egyszerűségét, Budrovszkij úr s úgy vette önt rá erre az egész dologra.

- Önnek nincs joga... én nem vagyok olyan egyszerű... ez... dadogott izgatottan Budrovszkij.

- Önnek nincs joga ilyeneket föltenni, - szólt közbe leczkéztető hangon a Lyebegyev unokaöcscse.

- Ez a legnagyobb sértés! - hörgött Hippolit, - igazságtalan sértés és nem tartozik a dologra.

- Bocsánat uraim, bocsánat! - sietett a herczeg békítő hangon; - én csak azért mondtam ezt, mert úgy gondoltam, hogy legjobb lenne talán egészen őszintéknek lennünk, de hát legyen, a mint önök akarják. Én azt mondtam Csebarovnak, hogy miután én nem lehetek Pétervárott, azonnal rábízom ezt az ügyet egy barátomra s erről önt, Budrovszkij úr, értesíteni fogom. Nyiltan kimondom, hogy én az egész dolgot valami csalásnak néztem éppen azért, mert Csebarov vette a kezébe. Óh, ne háborodjanak föl ezen uraim! - kiáltott föl a herczeg, látva Budrovszkij újabb fölizgulását, - nem vonatkozik az az ön személyére, ha én csalást említek, hiszen én akkor még önök közül senkit sem ismertem, még névleg sem, én csak Csebarov után itéltem... hiszen ha önök tudnák, hogy hányszor és milyen csúfúl megcsaltak már engem azóta, hogy az örökséget megkaptam!

- Herczeg, ön rettenetesen báva, - szólt a Lyebegyev unokaöcscse.

- S azonkívül még a herczeg milliomos is! Hanem azért ön, herczeg, minden igazi jószívűsége mellett, az általános törvények alól nem vonhatja ki magát, - szólt Hippolit.

- Meglehet, nagyon meglehet uraim, - sietett a herczeg, - bár én nem értem: micsoda általános törvényekről beszél ön. Csak ne érzékenykedjenek uraim, mert igazán különös, hogy egy szót sem lehet szólni a nélkül, hogy önök sértve ne érezzék magukat. Folytatom tehát: Engemet nagyon meglepett, hogy Pavliscsevnek van egy fia, még pedig olyan állapotban, a mint azt Csebarov előadta. Pavliscsev nekem jóltevőm volt s apámnak barátja. (Ah, miért írt ön, Keller úr, oly igazságtalanságokat az én apámról! Soha semmi hűtlen kezelést, vagy effélét az én apám el nem követett, ezt biztosan tudom.) A mit Pavliscsevről írtak az urak, az valóban eltűrhetetlen. Önök őt könnyelmünek, kéjelgőnek írták le, pedig valójában nagyon józan és komoly ember volt. Azonkívül igen tanúlt és művelt, sok tudóssal összeköttetésben állt és sok pénzt áldozott a tudományokért. A mi pedig az ő jó szívét, jótéteményeit illeti, hát én csakugyan, majdnem hülye voltam, de hiszen ezt én most mind igen jól föl bírom fogni és érdeme szerint méltatni...

- Bocsánat, - sipogott közbe Hippolit, - nem lesz-e ez túlságosan érzelgős? mi nem vagyunk gyerekek. Ön egyenesen a dologra akart térni. Ne feledje kérem, hogy már tíz óra.

- Jól van uraim, - egyezett bele rögtön a herczeg, - az első kétkedést legyőzve, azt mondtam magamba, hogy talán tévedek és Pavliscsevnek csakugyan lehetett fia. De akkor az lepett meg nagyon, hogy ez a fiú oly nyilvánosan hirdeti az ő születésének titkát, vagyis meggázolja anyja emlékét. Mert hiszen Csebarov már akkor azzal fenyegetőzött, hogy hirlapokban fogja a dolgot nyilvánosságra hozni.

- Mily ostobaság! - kiáltott föl Lyebegyev unokaöcscse.

- Önnek nincs joga... nincs... indulatoskodott Budrovszkij.

- A fiú nem lehet felelős apja bűnös cselekedetéért, az anyja pedig nem hibás, - sipogott hevesen Hippolit.

- Annál inkább helyén lett volna a kiméletesség, - felelt a herczeg.

- Herczeg, ön nemcsak báva, hanem talán még több, - nevetett epésen a Lyebegyev unokaöcscse.

- De mi joga volt önnek? - sipogott újra természetellenes hangon Hippolit.

- Semmi jogom, semmi! - sietett a herczeg a felelettel, - ebben önöknek igazuk van; önkéntelenül tettem. Én már akkor azt mondtam magamban, hogy az én személyes érzelmeimnek nem szabad ebben az ügyben irányadóknak lenni, mert ha egyszer a Pavliscsev iránti kegyeletből én ki akarom elégíteni Budrovszkij urat, akkor az nem jöhet tekintetbe, hogy tetszik-e nekem Budrovszkij úr, vagy sem.

- De ez már igazán sok! - hallatszott több hang a herczeg vendégei felől, akik közül néhányan föl is ugrottak helyeikről.

- Uraim! én azért is segíteni akarok Budrovszkij úron, mert látom, hogy mint egyszerű, védtelen ember, oly könnyen megadja magát a csalóknak, elsősorban Csebarovnak. Elhatároztam tehát, hogy kiadatok neki tízezer rubelt, mint a mennyit Pavliscsev az én számításom szerint én reám elkölthetett.

- Hogyan? csak tízezret? - kiáltott föl Hippolit.

- No herczeg, ön nem igen jártas a számtanban, vagy pedig nagyon is jártas, jóllehet olyan bávának tünteti föl magát, - szólalt meg a Lyebegyev unokaöcscse.

- Én tízezerbe nem egyezem bele, - szólt Budrovszkij.

- Antyip, egyezzél bele! - szutyongatta gyors suttogással Budrovszkijt a boxoló, - egyezzél bele, később majd a mi dolgunk lesz, hogy mit tegyünk.

- Kérem csak, Myskin úr, - sipogott Hippolit, - ne higyje, hogy mi futó bolondok vagyunk, mint a hogy azt rólunk az ön vendégei gondolják, köztük ezek a hölgyek is, a kik oly megvetéssel néznek ránk, de különösen ez a nagyvilági úr (itt Pavlovics Jenőre mutatott), a kit nekem persze nincs szerencsém ismerni, de a kiről egyet-mást hallottam.

- De uraim, önök megint nem értettek meg engemet, - fordult feléjök izgatottan a herczeg, - először is ön, Keller úr, abban a czikkben egészen hamisan adta elő az én vagyoni állapotomat; nem kaptam én milliókat, csak a nyolczad-, vagy éppen a tizedrészét annak, a mennyit ön említ; másodszor, én rám semmi esetre sem költöttek el tízezret Svájczban, mert Schneider én értem évenkint csak hatszáz rubelt kapott, azt is csak a három első esztendőben, Pavliscsev pedig semminemű nevelőket nem hozott nekem Párisból. Én hát nem ígérhetek többet Budrovszkij úrnak, hacsak nem akarom őt megsérteni, mert én neki nem alamizsnát akarok adni, hanem csak tartozásomat akarom irányában leróni. Megfoghatatlan, hogy önök ezt nem birják megérteni. Lám, már megint indulatoskodnak uraim; így sohasem fogjuk egymást megérteni. Hiszen én most már egészen keresztül látok Budrovszkij úron; ő ártatlan ember, a kit mindenki csal, s még majd nekem kell őt egytől-mástól megóvni. Aztán Ardalionovics Gavrila. a kivel azelőtt alig egypár órával beszéltem, azt közölte velem, hogy Csebarov csakugyan az az ember, a kinek én őt néztem. Tudom én uraim, hogy engemet sokan félkegyelműnek tartanak s Csebarov tudva azt, hogy én igen könnyen adom ki a pénzt, arra számított, hogy a Pavliscsev emléke iránt táplált érzelmeim révén, könnyen megcsalhat. De a mi a legfőbb dolog, s erre jól tessék figyelni uraim: kisült, hogy Budrovszkij úr egyáltalában nem fia Pavliscsevnek: éppen most értesülök Ardalionovics Gavrilától, hogy ő erre nézve megczáfolhatatlan adatok birtokába jutott. Én még ezt nem hiszem, biztosítom önöket, minthogy Ardalionovics Gavrila még nem közölhette velem a részleteket, de hogy Csebarov gazember, ez iránt már nincs semmi kétség. Ő a szerencsétlen Budrovszkij urat, valamint önöket mindnyájukat fölültette s bele vitte a legcsúfabb csalásba.

- Micsoda csalás? Hogyan „nem a Pavliscsev fia?" Hogy lehetséges ez? - hallatszott több felkiáltás. Az egész Budrovszkij-csapat roppant izgatottságban volt.

- Hát persze, hogy csalás! Mert hiszen ha kisül, hogy Budrovszkij úr nem a Pavliscsev fia, akkor az ő követelése egyszerű csalás volna (tudniillik, ha ő tudná a valót); de őt beugratták s én őt éppen tisztázni akarom, a mikor azt mondom, hogy ő részvétre érdemes és szüksége van a segedelemre, máskülönben ő is csalóvá lenne. Meg is vagyok róla győződve, hogy ő ebből az egész dologból semmit sem ért. Én is voltam úgy, mielőtt Svájczba mentem volna: dadogtam, hebegtem, akartam valamit mondani, de nem tudtam. Ezt én nagyon értem és nagy részvétet érzek, mert én is majdnem olyan vagyok, ha megengedik ezt kimondanom. De én mindezek ellenére nem vonom vissza szavamat s kész vagyok a Pavliscsev iránt való hálából Budrovszkij úrnak a tízezret kifizetni. Jó lesz ez neki tanulmányai folytatására - Pavliscsev emlékére - mert ha Budrovszkij úr nem is a Pavliscsev fia, de csaknem olyan, mintha a Pavliscsev fia volna, hiszen oly csúful rászedték őt, hogy ő bizonyára jó meggyőződéssel tartotta magát a Pavliscsev fiának. Ne legyenek olyan izgatottak, uraim, hallgassák meg most nyugodtan Ardalionovics Gavrilát, foglaljanak helyet. Megvallom, én magam is nagyon szeretném megtudni a részleteket. Ardalionovics Gavrila Pszkovban is járt az ön mamájánál, Budrovszkij úr; mert az ön mamája egyáltalában nem halt meg, mint a hogy önök ezt a czikkben írták... Tessék csak leülni, uraim.

A herczeg leült és sikerült neki a Budrovszkij-csapatot is újra leültetni. A következő tíz perczben gyorsan, hevesen beszélt, igyekezve a többieket túlkiabálni s e közben olyan szavakat is szalajtott ki nagy hevében, a melyeket később nagyon megbánt. „Jobb lett volna holnapra halasztani a dolgot, - gondolta aztán magában, - négyszem között elintézni Budrovszkijjal az ügyet; most már tán nem is lehet jóvá tenni; de hiszen hogy is lehetne azzal okosan beszélni, mikor hülye, valóságos hülye."

Ezenközben Ardalionovics Gavrila, a ki eddig félreállva hallgatott, a herczeg felszólításának engedve előre lépett s elkezdte a herczegtől rábizott ügyet világosan, szabatosan előadni. Egyszerre mindenki elhallgatott. Különösen figyelmes volt a Budrovszkij-csapat.

IX.

- Ön bizonyára nem fogja tagadni, - kezdte Ardalionovics Gavrila a teljes erejéből figyelő és meglepett Budrovszkij felé fordulva, - hogy ön éppen két évvel született azután, hogy az ön tisztelt anyja törvényes házasságra lépett Budrovszkij úrral, az ön atyjával. Erre a legkétségbevonhatatlanabb bizonyítékok vannak s a Keller úr czikkében az ön anyja rovására elmondott história csak a szerző úr nagy fantáziáját bizonyítja. Keller úr azt mondja, hogy előzőleg felolvasta önnek a czikket, bár nem egész végig... kétségtelen, hogy az illető helyet nem olvasta fel...

- Tény, hogy azt nem olvastam föl, - szólt közbe a boxoló, - de én a ténykörülményeket egészen kompetens személytől hallottam... és...

- Bocsánat, Keller úr, - szakította őt félbe Ardalionovics Gavrila, - hadd beszéljek én. Majd rákerül még a sor az ön czikkére. Hugom, Ptyiczÿna Ardalionovra Varvara közbejöttével az ő barátnőjétől, Zubkova Alexejevna Vjéra özvegy földbirtokosnétól én megkaptam a boldogult Pavliscsevnek egy levelét, a melyet az ezelőtt huszonnégy évvel írt neki külföldről. Megismerkedtem azután a most említett özvegygyel s az ő révén Vjazovkin Fjodorovics Timót nyugalmazott ezredessel, a ki annak idejében igen jó barátja volt Pavliscsevnek. Ettől még két levelet sikerült megkapnom, a melyet szintén külföldről írt Pavliscsev. Ebből a három levélből pedig megdönthetetlenül, matematikai pontossággal kiviláglik, hogy Pavliscsev a Budrovszkij úr születését megelőzőleg éppen két évvel ment ki külföldre s ott is maradt szakadatlanul három évig. Az ön mamája, Budrovszkij úr, mint azt ön is jól tudja, soha sem volt kint Oroszországból... Nem olvasom föl ezeket a leveleket, mert már késő van, csak kijelentem, hogy mindaz, a mit elmondtam, tény. De ha ön kívánja, Budrovszkij úr, holnap szolgálatára állok, hozhat magával tanúkat s az írás hitelességének konstatálására szakértőket s én nem kételkedem, hogy e levelek elolvasása után ön meg fog győződni a tőlem most előadottak kétségtelen igazságáról. Ha pedig a dolog így áll, akkor természetesen ez az egész ügy magamagától megszűnik.

Általános mozgás keletkezett. Maga Budrovszkij is fölállt:

- Ha így áll a dolog, akkor engem megcsaltak, de nem Csebarov, hanem mások és régen. Nem kellenek nekem szakértők, nem akarom holnap elolvasni a leveleket, én hiszek mindent, a mit ön elmondott - és követelésemtől elállok... nem fogadom el a tízezret... Isten önökkel...

Fogta a sapkáját s indulni készült.

- Maradjon még, Budrovszkij úr, legalább öt perczig, - szólt nyugodtan Ardalionovics Gavrila; - ebből az ügyből még több érdekes dolog is kiviláglik s ezek különösen önt nagyon érdekelhetik. Azt hiszem: ön is nyugodtabb lesz, ha az ügyet teljesen tisztába hozzuk.

Budrovszkij szótlanul leült s fejét lehajtotta, mintha elgondolkozott volna. A boxoló szinte a rémület hangján szólalt meg:

- Eh, Antyip, hiszen mondtam én neked akkor... ezelőtt három nappal, hogy hátha te csakugyan nem vagy a Pavliscsev fia!

A mire itt-ott tartózkodó nevetés hallatszott, néhányan pedig hangosan felkaczagtak.

- A mit ön most mondott, Keller úr, az nagyon fontos. - szólt Ardalionovics Gavrila, - Budrovszkij úr jóhiszeműsége mellett fel kell azonban hoznom, hogy ő ugyan tudta: mikor született, de nem tudta azt, hogy Pavliscsev mikor ment külföldre és meddig maradt ott.

- Bocsánat, Ivolgin úr, - szólt közbe ingerülten Hippolit, - minek ez a csiricsáré? Az ügy ki van magyarázva, annak főpontjára nézve mi nem kételkedünk, minek hát tovább folytatni ezt a megalázó tárgyalást? Tán csak nem akarja azt, hogy Budrovszkijt ön mentegesse? Az ön mentegetésére Budrovszkij nem szorult rá, tudja meg! Ő a nélkül is meg van alázva, az ő helyzete a nélkül is a lehető legkellemetlenebb, ezt ön beláthatná...

- Elég, Tyerentyev úr, elég; ne ingerelje magát, - szakította félbe Ardalionovics Gavrila, - úgy látszik: ön nagyon beteg. Nagy részvéttel vagyok ön iránt. Nos, jól van, nem folytatom hát tovább az ügy előadását, csak még egypár szükséges felvilágosítást fogok elmondani. Pavliscsev azért viseltetett a Budrovszkij úr anyja iránt oly jóindulattal, mert szerelmes volt annak nőtestvérébe s feleségül is vette volna, ha az meg nem halt volna. Bizonyítékaim vannak arra is, hogy a Budrovszkij úr anyját, mikor még ez csak tíz éves volt, Pavliscsev vette gondjai alá, és neveltette s gondoskodott a számára tisztességes hozományról is, mikor ez férjhez ment ahhoz, a kit szeretett. Bizonyítékaim vannak továbbá arra is, hogy az egybekelés után az ön atyja, Budrovszkij úr, miután feleségével tizenötezer rubelnyi hozományt kapott, abban hagyta addigi foglalkozását, kereskedést kezdett, abban elvesztette a tőkét, ezért elbúsult, ivásnak adta magát, megbetegedett és idő előtt meghalt, házassága után a nyolczadik évben. Az ön anyja teljesen szegényül maradt és elpusztult volna, ha Pavliscsev nem adott volna neki évenkint hatszáz rubel segélyt. Arra is vannak biztos adatok, hogy Pavliscsev önt, még mint kis gyermeket, igen szerette, még pedig azért, mert ön félig néma, hebegő, tökéletlen, szerencsétlen gyerek volt, Pavliscsev pedig egész életében különös részvéttel viseltetett a természettől mostohán ellátott gyerekek iránt, a mely körülmény szerintem igen nagy jelentőségű a mi ügyünkben. Végre a legpontosabb adataim vannak arra nézve is, hogyan fogamzott meg Pavliscsev családja és háznépe körében az a gondolat, hogy ő lett volna az ön atyja. Kétségtelen, hogy ennek a gondolatnak a híre önhöz is eljutott, Budrovszkij úr, s hogy ez egészen hatalmába ejtette önt. Az ön anyja, a kivel nekem szerencsém volt személyesen megismerkedni, tudott ugyan e mendemondáról, de azt mai napig sem sejti, hogy önnek is van róla tudomása. Az ön nagyon tiszteletreméltó anyját én Pszkovban beteg és nagyon szegény állapotban találtam; mert Pavliscsev halála után, persze, megszünt a segélyezés. Könnyek közt mondta el, hogy csak az önbe vetett reménysége tartja őt életben, mert ő nagyon bízik az ön jövőjében.

- De ez már végre is türhetetlen, - kiáltott közbe hangosan és türelmetlenül Lyebegyev unokaöcscse; - mit akar ön ezzel a regénynyel?

- Kiállhatatlanul illetlen! - tette hozzá Hippolit.

De Budrovszkij mintha semmit sem hallott volna, meg sem mozdult.

- Hogy mit akarok? - bámult el ravaszul Ardalionovics Gavrila; - hát először is azt, hogy most már Budrovszkij úr valószínüleg teljesen meg van győződve a felől, hogy Pavliscsev őt csak nagylelkűségből szerette, nem pedig mint a fiát. Másodszor ki akartam deríteni, hogy itt nem volt szó csalásról, még Csebarov úr részéről sem; ez fontos reám nézve azért, mert a herczeg az imént azt találta mondani felhevülésében, hogy én is csalást látok ebben a szerencsétlen ügyben. De itt, ellenkezőleg, teljes jóhiszemüség volt minden oldalon s ha felteszszük is, hogy Csebarov tényleg nagy csaló, itt ő csak mint közvetítő járt el, számítva persze a herczeg jószívüségére és lovagiasságára is. A mi pedig Budrovszkij urat illeti, hát ő róla azt látom, hogy ő nem is annyira érdekből, mint az igazság, a progressziv eszmék és a humanizmus nevében ment bele a dologba. Ezek után pedig a herczeg még inkább és még nagyobb, szivesebb barátsággal ajánlhatja föl neki segítségét, baráti pártfogását.

- Hagyja abba, Ardalionovics Gavrila, hagyja abba. - kiáltott föl a herczeg ijedten, de már későn.

- Mondtam már, háromszor is mondtam, - szólt ingerülten Budrovszkij, - hogy nekem nem kell az a pénz. Nem fogadom el... minek?... nem kell...

S csaknem elszaladt a terraszról. De Lyebegyev unokaöcscse megfogta és valamit súgott neki. Budrovszkij hirtelen megfordult s kivett a zsebéből egy lepecsételetlen, nagyalakú levélborítékot s azt a herczeg mellett álló asztalra dobta.

- Itt a pénze! Ne merészeljen... ne... itt a pénze... Ez az a kétszázötven rubel, a melyet ön Csebarov által alamizsnául merészelt nekem küldeni, - magyarázta Doktorenko.

- A czikkben csak ötvenről van szó, - kiáltott fel Kolya.

- Hibáztam, - szólt a herczeg odamenve Budrovszkijhoz, - nagyot hibáztam ön ellen, Budrovszkij úr, de higyje el, hogy én nem alamizsnául küldtem ezt önnek. Ha beszéltem is csalásról, azt nem önre értettem. Azt mondtam, hogy ön beteg, éppen olyan, mint én. De ön nem olyan, mint én... hiszen ön leczkéket ád és maga tartja fenn magát. Én azt mondtam, hogy ön megrágalmazta az anyját, pedig ön szereti őt; ő maga mondta ezt... én nem tudtam... ezt nekem Ardalionovics Gavrila az imént nem mondta... hibáztam... én önnek még tízezret ajánlottam fel, ebben is hibáztam: nem így kellett volna ezt fölajánlanom s most már... nem lehet jóvátenni, mert ön engemet megvet...

- Hiszen ez őrültekháza, - kiáltott fel Prokofjevna Lizaveta.

- Persze, hogy őrültekháza, - szólt élesen Aglája is, nem bírva magát tovább türtőztetni, de szavai elvesztek az általános zajban. Most már mindenki hangosan beszélt, vitatkozott, nevetett, Jepancsin Fjodorovics Iván rettenetesen fel volt indulva és sértett méltósággal várta Prokofjevna Lizaveta elindulását. A Lyebegyev unokaöcscsének azonban volt még egy kis mondanivalója:

- No, herczeg, meg kell adni, hogy ön jól fel tudja használni az ön - enyhén szólva - betegségét; oly formában tudta felajánlani a barátságát és pénzét, hogy azt önérzetes embernek most már egyáltalában nem lehet elfogadnia. Ez már vagy túlságosan együgyű, vagy túlságosan ravasz forma... ön tudja, hogy melyik inkább...

- Bocsánat, uram, - szólalt meg Ardalionovics Gavrila, a ki eközben felnyitotta a pénzeslevél borítékot, - itt nincs 250 rubel, csak 100. Ezt én csak azért konstatálom, hogy később félreértés ne legyen.

- Hagyja el! - hadarintott a kezével a herczeg.

- Nem, ne „hagyja el!” - szólt közbe rögtön a Lyebegyev unokaöcscse; - minket sért az ön szava, hogy „hagyja el”. Mi nem kétszínüsködünk, hanem nyiltan beszélünk; igenis: itt csak száz rubel van s nem a mondott kétszázötven, de hát nem mindegy az?

- N-ne-em, nem mindegy, - felelt Ardalionovics Gavrila, báva csodálkozást színlelve.

- Ne szakítson félbe; ön nem oly ostoba, mint a milyennek látszik, ügyvéd úr, - kiáltott rá epés bosszúsággal a Lyebegyev unokaöcscse. Persze, hogy száz rubel nem kétszáz s nem is mindegy, de itt a princzipium a lényeges, itt fő az inicziativa, az pedig, hogy százötven rubel hiányzik, csak mellékes. A fődolog az, hogy Budrovszkij nem fogadja el az ön alamizsnáját, kegyelmes úr, hogy ő ezt önnek az arczába vágja s ebben az értelemben egészen mindegy: száz-e az a rubel, vagy kétszáz. Hiszen Budrovszkij ezt a százat sem hozta volna vissza, hogy ha nem volna tisztességes ember. A százötven rubelt a Csebarov közbenjárási költségeire kellett adni. Ezt a százötven rubelt mi együttesen fogjuk majd a herczegnek visszaadni, ha rubelenként is, de visszaadjuk, még pedig kamatostul. Budrovszkij szegény, Budrovszkijnak nincsenek milliói, Csebarov pedig benyújtotta az eljárása számláját. Mi azt hittük, hogy megnyerjük a pert... Ki az, a ki nem így járt volna el a Budrovszkij helyén?

- Hogy ki? - szólt közbe Scs. herczeg.

- Én itt megbolondulok! - kiáltott fel újra Prokofjevna Lizaveta; - elég volt az ostobaságból, vessünk véget valahára...

- Eszembe jut nekem erről egy eset, - nevetett Pavlovics Jenő a ki sokáig némán hallgatta és nézte a jelenetet. - Egy neves ügyvéd a védőbeszédében a kliense szegénységét mentségül hozta fel a kliens azon bűne megítélésénél, hogy egyszerre hat embert megölt és kirabolt; a védőbeszédet így fejezte be az ügyvéd: „természetes, hogy kliensemnek a szegénysége juttatta eszébe azt, hogy a hat embert megölje, de ki is az, a ki az ő helyén másképpen cselekedett volna?”

- Elég! - kiáltott megint Prokofjevna Lizaveta, most már nagyon haragosan.

Szörnyen fel volt indulva: fenyegetően kapta fel a fejét s lenéző, türelmetlen és kihívó tekintettel hordozta végig szikrázó szemeit a jelenvoltakon, aligha különböztetve meg ezúttal az ellenséget a jóbaráttól. A kik Prokofjevna Lizavetát ismerték, azok rögtön megértették, hogy valami rendkívüli történt vele. Fjodorovics Iván másnap azt mondta Scs. herczegnek, hogy „ez ő vele gyakran meg szokott történni, de olyan mértékben, mint tegnap, csak igen ritkán, úgy három évenként egyszer és nem többször. Semmi esetre sem többször”.

- Elég, Fjodorovics Iván! Hagyjon nekem békét, indulatoskodott Prokofjevna Lizaveta, - mit nyujtja most nekem a karját? Nem tudott innen hamarább kivezetni? Ön férj, ön családfő: önnek kötelessége lett volna engemet, ostobát, fülön fogni, ha nem engedelmeskedtem volna önnek és nem akartam volna elmenni. Legalább a leányaira gondolt volna! Most már ön nélkül is haza találok s egész esztendőre lesz mit szégyenlenem... Várjon, még a herczegnek akarok köszönetet mondani ezért a mulatságért. Köszönöm, herczeg, ezt a szép vendéglátást. S én még leültem, hogy a fiatalságot meghallgassam. Ez alávalóság, igenis alávalóság! Ez káosz, képtelenség, ilyet az ember álmodni sem volna képes. Hát aztán van-e még több is az ilyen fiatalságból? Hallgass, Aglája! Ne beszélj, Alexandra! Ez nem a ti dolgotok... Ne forgolódjék körültem, Pavlovics Jenő; magával is torkig vagyok. Hát te édeském, még bocsánatot is kérsz tőlük? - fordult újra a herczeghez; - „bocsánat, az mondod, - bocsánat, hogy egy kis tőkepénzt ajánlottam fel önöknek”; hát te gézenguz, - fordult hirtelen Lyebegyev unokaöcscséhez - még nevetni méltóztatol? Hogy azt mondod: „mi a tőkét visszautasítjuk, mi követelünk és nem kérünk” s bizonyos, hogy ez a félkegyelmű holnapi nap utánuk fut,

felajánlja nekik a barátságát és tőkepénzét! No, ugy-e, hogy elmégy? Elmégy? Elmégy-e, vagy nem?

- Elmegyek, - felelt csendesen, békés hangon a herczeg.

- Hallották, kérem? Éppen erre is számítasz te, - fordult a tábornokné újra a Doktorenkohoz, - hiszen most már mintha csak a zsebedben volna a pénz s te most csak azért szájaskodol, hogy nekünk port hints a szemünkbe. Nem, barátocskám, keress magadnak más bolondot, de én keresztül látok rajtad. Belátok minden játékodba.

- Prokofjevna Lizaveta! - kiáltott fel a herczeg.

- Jerünk innen, Prokofjevna Lizaveta, nagyon is ideje már s magunkkal visszük a herczeget is, - szólt lehetőleg nyugodtan mosolyogva Scs. herczeg. A leányok oldalt álltak, csaknem ijedten; a tábornok valósággal meg volt ijedve s mindenki zavarban volt, csak a Lyebegyev arczán volt látható valami nagy elragadtatás.

- Képtelenséget és kaoszt mindenütt talál az ember asszonyom, - felelt némileg meghunyászkodva Lyebegyev unokaöcscse.

- De nem ilyet, mint ez itt, bátyuska, nem ilyet! - felelt szinte hisztérikusan s valami kárörvendő hangon Prokofjevna Lizaveta. - Hagyjatok már egyszer békét, - ripakodott azokra, a kik őt csillapítani igyekeztek; - nem! ilyet én még életemben nem hallottam; úgylátszik: közeledik az utolsó itélet napja. Vajjon ez a habri nyelvű (itt Budrovszkijra mutatott) nem kész-e gyilkolni is? Fogadni mernék rá, hogy igen. Ő a te tízezer rubeledet, herczeg, talán nem fogadja el, talán nem tartja illőnek elfogadni, de éjjel eljön és megöl és kiveszi azt a tízezret a fiókodból. Illendőségből nem veszi el! Ez ő nála „nemes érzés", ez „elv", vagy az ördög tudja még, hogy mi! Piha! Csupa felfordulás, fonákság. Fiatal leány nő fel a háznál, egyszerre csak az utcza közepén felugrik egy kocsira; „mamácskám, én a napokban ez s ez Karlovicshoz vagy Ivanovicshoz férjhez mentem, Isten áldjon meg!" Hát önök szerint ez rendén van? Hát ez tisztelet, becsület és természetes ez? Női kérdés?[19] Már ez a tacskó is (itt Kolyára mutatott) azt kérdezte a minap, hogy mi az a „női kérdés"? Az igazságot keresik, jogokat követelnek s maguk, mint a pogányok, a legnagyobb igazságtalanságokat követik el hirlapi czikkeikkel. „Követelünk és nem kérünk; s mitőlünk semmi köszönetet ne várjon, mert ön csak a saját lelkiismerete megnyugtatására teszi, a mit tesz." Szép morál! Hiszen ha meg nem köszönöd a jó tettet, akkor a herczeg is azt mondhatja, hogy ő sem érez semmi hálát Pavliscsev iránt, mert Pavliscsev is csak a saját lelkiismerete megnyugtatására cselekedett jót. Pedig éppen erre a Pavliscsev iránt érzett hálájára alapítottad minden számításodat; hiszen nem te tőled vett kölcsön pénzt, nem neked adós, hát akkor mire számítottál, ha nem az ő hálaérzetére? S miért utasítod mégis vissza? Micsoda őrültség! Milyen Istentől elrugaszkodás! Nem hisztek se Istent, se embert. Hiszen ti olyan követelők vagytok, hogy utoljára egymást fogjátok felfalni; ezt előre megjövendölöm nektek. Hát aztán ez nem összevisszaság, nem káosz, nem őrültség? S még ez a csacsi bocsánatot kér ő tőlük! Hát sokan vagytok-e még ilyenek? Mit vihogtok: azt, hogy beszennyeztem magamat veletek? No, az igaz, hogy beszennyeztem magamat, de már nem tehetek róla. Te meg ne vigyorogj, te piszokfészek, - esett neki hirtelen Hippolitnak, - alig bírsz lélegzetet venni s még másokat bujtogatsz fel. Elrontottad már ezt a fiút és (itt Kolyára mutatott) mindig csak rólad álmodozik, te őt atheistává tetted, te nem hiszed az Istent, pedig téged még vesszőzni kellene, tisztelt uram. Piha! No hát, elmégy-e hozzájok holnap, herczeg, Nyikolajevics Leó? Elmégy-e? - kérdezte újra a herczegtől csaknem lihegve.

[19] Tudniillik, a melyet az ugynevezett nihilisták vetettek fel, s a mely csakugyan az orosz nők emancziparációjával végződött.

- Elmegyek.

- No ha úgy, hát én többé nem ismerlek. - Itt hirtelen megfordult, hogy elmenjen, hanem aztán újra megállt. - Elmégy ehhez az istentagadóhoz is? - kérdezte Hippolitra mutatva. - De mit röhögsz te én rám mindig? - kiáltott fel indulatosan és rátámadt Hippolitra, nem bírván tovább elviselni ennek gúnyos nevetését.

- Prokofjevna Lizaveta! Prokofjevna Lizaveta! - hallatszott egyszerre mindenfelől.

- Mama, ez már szégyen! - kiáltott fel hangosan Aglája.

- Legyen nyugodt, Ivanova Aglája, - szólt nyugodtan Hippolit, a kit a hozzáugrott Prokofjevna Lizaveta karon ragadott és úgy tartott, - legyen nyugodt, a kegyed mamája be fogja látni, hogy haldokló embert nem lehet így megtámadni... s én kész vagyok megmagyarázni, hogy mire nevettem... ha megengedik...

Itt szörnyű köhécselés vett rajta erőt, mely egy egész perczig tartott.

- Hiszen már haldoklik és még mindig szónokolni akar, - szólt Prokofjevna Lizaveta, eleresztve a Hippolit karját s csaknem rémülten nézve, hogy az vért törült le ajkairól; - ugyan minek beszélnél! Jobb ha elmégy és lefekszel...

- Azt is teszem, - felelt Hippolit halkan, herpitélve s csaknem suttogvást, - mihelyt haza megyek, azonnal lefekszem, jól tudom - meghalok. Ezt már a múlt héten is megmondta nekem az orvos: B-n. Nos, ha megengedik, búcsúzásul néhány szót mondanék.

- Megbolondultál? Ostobaság! Eredj és gyógyíttasd meg magadat, a helyett, hogy itt szavalj. Eredj, eredj, feküdj le... - kiáltott fel ijedten Prokofjevna Lizaveta.

- Lefekszem és már fel sem kelek többet, - mosolygott Hippolit - már tegnap is azzal a szándékkal akartam lefeküdni, hogy halálomig fekve maradok, de azután elhatároztam, hogy ezt holnapra halasztom, a míg bír a lábam... azért, hogy ezekkel ma ide jöhessek... Csak nagyon ki vagyok merülve...

- Hát ülj le, ülj le no, mit állsz. Nesze itt egy szék, - sietett Prokofjevna Lizaveta maga egy székkel Hippolithoz.

- Köszönöm, - folytatta csöndesen Hippolit, - ön pedig üljön szemben velem s elbeszélgetünk... okvetlenül elbeszélgetünk, Prokofjevna Lizaveta, ehhez most már ragaszkodom, - tette hozzá újra mosolyogva: gondolja meg, hogy én most utoljára vagyok szabad levegőn, emberek közt s két hét múlva biztosan eltemetnek. Tehát ez bizonyos tekintetben búcsúzás az emberektől és a természettől. Én ugyan nem vagyok valami érzelgős, de - képzelje - mégis nagyon örülök annak, hogy mindez itt, Pavlovszkban történik: legalább fát és lombot látok.

- De minek most ez a beszéd, - szólt egyre jobban ijedezve Prokofjevna Lizaveta, - hiszen egészen lázban vagy. Az imént sipítottál, indulatoskodtál, de most alig bírsz lélekzetet szedni.

- Mindjárt kipihenem magam. Miért akarja megtagadni utolsó kívánságomat? S tudja-e kérem, hogy én már rég ábrándoztam arról, hogy egyszer összejőjjek önnel, Prokofjevna Lizaveta; sokat hallottam önről... Kolyától; hiszen ő az egyetlen, a ki el nem hagyott. Ön eredeti nő, excentrikus nő, ezt most magam is láttam... sőt én most egy kicsit meg is szerettem önt.

- Úristen! s én már majdnem nyakon teremtettem!

- Csak Ivanovna Aglája tartotta vissza; azt hiszem, nem csalódom? Ugy-e bár: ez az ön leánya, Ivanovna Aglája? Ő oly szép, hogy én őt az imént első tekintetre felismertem, ámbár sohasem láttam. Hadd is lássak utoljára életemben egy szép leányt, - mosolygott újra Hippolit, de oly ügyetlen, görbe mosolygással.

- Adjatok egy széket! - kiáltott Prokofjevna Lizaveta, aztán felkapott egyet maga és oda ült Hippolittal szembe, - Kolya! - rendelkezett aztán, - rögtön haza fogod őt kísérni s holnap majd én magam fogom meglátogatni.

- Ha megengedik, kérnék a herczegtől egy csésze teát... Nagyon fáradt vagyok. Azt hiszem, Prokofjevna Lizaveta, hogy el akarták vinni magukkal a herczeget teázni: maradjanak itt kérem, töltsük el együtt az időt; a herczeg bizonyára mindnyájunkat ellát teával. Bocsásson meg, hogy ilyenekkel állok elő... De én ismerem önt, ön oly jó s a herczeg is... önök mind oly jók, hogy szinte komikusak...

A herczeg nyugtalankodott, Lyebegyev pedig teljes erejével sietett ki a szobából, Vjéra után.

- Jó! van, - határozott egyszerre a tábornokné, - beszélj, de csak lassan s ne ragadtasd el magad. Nagyon megesett rajtad a szívem... Herczeg, te meg nem érdemelnéd, hogy én te nálad megteázzam, de hát legyen: itt maradok, hanem senkitől bocsánatot nem kérek. Senkitől! Ostobaság! Egyébiránt, ha nagyon összeszidtalak, herczeg, hát bocsáss meg, ha ugyan neked úgy tetszik. Máskülönben pedig én senkit sem tartóztatok itt, - fordult egyszerre haragos tekintettel a férje és leányai felé, mintha azok valami nagyot hibáztak volna ő ellene, - magam is megtalálom hazafelé az utat...

De nem fejezhette be elkezdett beszédét, mert mindnyájan a legnagyobb szívességgel csoportosultak köréje. A herczeg rögtön meghítta az egész társaságot teára és bocsánatot kért, hogy ez eddig eszébe nem jutott. Még a herczeg is olyan kedves volt, hogy valami megnyugtató szavakat motyogott s hízelegve kérdezte Prokofjevna Lizavetától, hogy nem lesz-e annak egy kicsit éles a levegő idekint a terraszon? Még Hippolittól is majd megkérdezte, hogy régen van-e már az egyetemen? De ezt még sem tette. Pavlovics Jenő és herczeg Scs. egyszerre igen kedvesek, vidámak lettek, még Adelajda és Alexandra arczain is megelégedettség váltotta fel a meglepetést, egy szóval mindenki örült, hogy a krizis Prokofjevna Lizavetára nézve elmult. Csak az egy Aglája maradt kedvetlen s szótlanul félre ült. Ott maradt az egész társaság, senki sem akart elmenni, ott maradt még Ivolgin generális is, a kinek különben Lyebegyev valamit a fülébe sugott s valószínüleg valami kellemetlenséget, mert arra a generális mindjárt félre húzódott egy szögletbe. A herczeg meghítta Budrovszkijt is, annak a társaságát is, mindegyiket külön-külön. Azok kelletlenűl dörmögték, hogy megvárják Hippolitot s elvonultak a terrasz legtávolabbi zúgába, a hol megint leültek egymás mellé. Úgy látszik, hogy Lyebegyev már korábban készíttetett teát a maguk számára, mert nemsokára megjelent a szamovárral. Az óra tizenegyet ütött.

X.

Hippolit megnedvesítette ajkát a Lyebegyev Vjérától odanyujtott teából, letette a csészét egy kis asztalra, aztán zavarral nézett szét a társaságban.

- Nézze csak, Prokofjevna Lizaveta, - szólt sajátságos sietéssel, - ezeket a porczellán-csészéket, (a melyek úgy látom igen értékesek), Lyebegyev mindig elzárva tartja egy üvegszekrényben, sohasem használja... ezt a feleségével kapta... s lássa, kérem, nekünk kivette, persze az ön tiszteletére... annyira megörült...

Még valamit akart mondani, de nem találta a kellő szavakat.

- Zavarba jött utoljára is... ezt én szinte vártam, - súgta Pavlovics Jenő a herczeg fülébe; - s ugy-e ez nem jó jel? Zavarában olyan furcsaságot talál mondani, hogy attól utoljára is felugrik Prokofjevna Lizaveta.

A herczeg kérdőleg nézett rá.

- Ön nem fél valami furcsaságtól? - folytatta Pavlovics Jenő; - én sem; sőt nem bánnám, ha valami történnék, csak azért, hogy a mi kedves Prokofjevna Lizavetánk meglakoljon. E nélkül nem is szeretnék innen elmenni. Önnek talán láza van?

- Igen, nem jól érzem magam, - felelt szórakozottan, szinte türelmetlenűl a herczeg.

A herczeg a nevét hallotta említeni: Hippolit beszélt róla.

- Nem hiszi? - nevetett hisztérikusan Hippolit, - pedig úgy van s a herczeg ezt első szóra el is fogja hinni, még csak meg se' fog rajta ütődni.

- Hallod, herczeg? - fordult hozzá a tábornokné.

A környezetben nevettek. Lyebegyev szolgálatkészen állt az előtérbe s Prokofjevna Lizaveta körül forgolódott.

- Azt mondja, hogy ez a te hajlongó házigazdád javította ki annak az úrnak a czikkét... azt, a melyet az imént terólad felolvastak.

A herczeg megütődve nézett Lyebegyevre.

- Nos, mit hallgatsz? - kérdezte Prokofjevna Lizaveta, még dobbantott is hozzá a lábával.

- Lehet, - morzsolta a fogai közt a herczeg, tovább nézve Lyebegyevet, - sőt már látom is, hogy ő javította ki.

- Igaz? - fordúlt gyorsan Lyebegyevhez Prokofjevna Lizaveta.

- A legigazabb igaz, méltóságos asszonyom! - felelte szilárdan és rendületlenűl Lyebegyev, szívére téve a kezét.

- Mintha csak dicsekednék vele! – szörnyűködött a tábornokné, csaknem felugorva a székéről.

- Alávalóság volt tőlem, - dörmögött Lyebegyev, a mellét verve s egyre lejebb hajtva a fejét.

- Mit érek én azzal, hogy te alávaló vagy? Ez azt hiszi, hogy ha alávalónak mondja magát: azzal mindjárt helyreüt mindent. S még egyszer kérdem, herczeg: nem szégyenled te magad ilyen emberek társaságában? Ezt soha meg nem bocsátom neked.

- Nekem a herczeg megbocsájt, - szólt ellágyulva és teljes meggyőződés hangján Lyebegyev.

- Egyedül csak nemes érzésből, - szólt közbe hangosan az odaugrott Keller, egyenesen Prokofjevna Lizavetához fordulva, - csak nemes érzésből, hogy barátomat ne kompromittáljam, hallgattam az imént a czikk kijavításáról, mind a mellett, hogy ugyancsak ő akart bennünket az imént a lépcsőn ledobni, mint azt hallani méltóztatott, asszonyom. Az igazság kedvéért beismerem, hogy csakugyan hozzá fordúltam s hat rubelt adtam neki, de nem a helyesírás kijavításáért, hanem azért, hogy megtudjam tőle az adatokat, a melyeket én nem tudtam pontosan. Ilyen adatok voltak: a betétes czipő, a herczeg nagy étvágya a svájczi professzornál, az ötven rubel kétszázötven helyett, egyszóval mindezek az adatok ő tőle származtak hat rubelért, de a helyesíráson és stíluson semmit sem javított.

- Meg kell jegyeznem, - szólt közbe lázas türelmetlenséggel és bizonyos behizelgő hangon Lyebegyev, - meg kell jegyeznem, hogy én a czikknek csak első részét korrigáltam s minthogy a közepéig sem jutottunk, mert egy ponton összevesztünk, hát a második részt ki sem

javítottam, azért van az tele helyesírási hibákkal, (mert tele van), ennélfogva ne tessék azt nekem tulajdonítani...

- Tessék, csak ez az, a mi őt bántja! - kiáltott fel Prokofjevna Lizaveta.

- Engedje megtudnom, - fordult Pavlovics Jenő Kellerhez, - mikor javították ki a czikket?

- Tegnap reggel, - felelt Keller, - becsületszóval kötelezték egymást, hogy el nem árúljuk ezt a titkot.

- Tehát akkor, a mikor ő te előtted csúszott-mászott s biztosított hűségéről. No, derék ember! Nem kell nekem a te Puskinod s most már a leányodat sem akarom magamnál látni.

Prokofjevna Lizaveta fel akart kelni, de hirtelen ingerülten fordult a nevető Hippolithoz:

- Hát te, kedves barátom, talán azért tartóztattál itt engemet, hogy nevetségessé tégy?

- Isten mentsen! - mosolygott kényszeredetten Hippolit, - de engemet roppant meglep az ön excentrikus volta, Prokofjevna Lizaveta; megvallom: csak azért említettem fel Lyebegyevet, hogy lássam: milyen hatást fog ez a dolog önre gyakorolni s előre tudtam, hogy milyet, de egyedül csak önre, mert a herczeg tényleg megbocsát Lyebegyevnek, sőt már meg is bocsátott... sőt talán mentséget is keresget elméjében, igaz-e, herczeg?

- Eh! - szólt haragosan Prokofjevna Lizaveta, elcsudálkozva ezen a beszéden.

- Én már sok ilyesmit hallottam önről... és mindig örömmel... nagyon megtanúltam önt tisztelni, - folytatta Hippolit, - meglehet, hogy nem illik így beszélnem s ezt látom is ő méltóságának, az ön férjének az arczán... hihihi! - s újra köhécselt.

- Majd megfúl! - szólt hidegen és élesen Prokofjevna Lizaveta szigorú kiváncsisággal nézve Hippolitot, - no, kedves barátom, elég volt. Ideje, hogy menjünk.

- Engedje meg, tisztelt uram, - szólalt meg ingerülten béketűrését elveszítve Fjodorovics Iván, - engedje megjegyeznem, hogy az én feleségem itt Nyikolajevics Leó herczegnek, az önök barátjának és szomszédjának vendége s önnek nincs sem arra joga, hogy Prokofjevna Lizaveta tetteit megitélje, sem arra, hogy mi látszik meg az én arczomon. Igenis! S ha az én feleségem itt maradt, - folytatta minden szónál ingerültebb hangon, - hát azt uram, inkább meglepetésében tette s azért, hogy mindenki által könnyen megérthető kiváncsisággal ilyen fiatalembereket lásson. Én is itt maradtam, mint a hogy állva maradok néha az utczán, ha olyasmi adja magát elő, a mi... a mi...

- Ritkaság, - segítette ki Pavlovics Jenő.

- Nagyon helyes, - örült meg a kisegítésnek ő méltósága, a ki zavarba jött a hasonlat keresésénél, - igenis: a mi ritkaság. De leginkább azt csodálom, hogy ön, fiatalember, nem képes azt belátni, hogy az én feleségem csak azért maradt itt önnél, mert ön beteg, egyedül csak részvétből s hogy az ő nevéhez és állásához semmi piszok nem ragadhat! Prokofjevna Lizaveta, - fordult azután a feleségéhez, - ha jönni akarsz, hát búcsúzzunk el a te jó herczegedtől és...

- Köszönöm a leczkéztetést, tábornok úr, - szólt komolyan és váratlanúl Hippolit és elgondolkozva nézett a tábornokra.

- Jerünk mama! Meddig akarsz még itt maradni? - szólt türelmetlenűl és makranczosan Aglája, fölkelve székéről.

- Még csak néhány pillanatig, Fjodorovics Iván, ha megengeded, - szólt Prokofjevna Lizaveta méltóságos tekintettel nézve a férjére; - nekem úgy tetszik, hogy ez a fiatalember egészen lázban van és félre beszél; látom a szeméből; így nem hagyhatjuk itt. Nyikolajevics Leó! Itt

hálhatna ő nálad, hogy ne kellene őt ma Pétervárra hurczolni. Cher prince, nem únja ön magát? - fordult aztán egész váratlanúl Scs. herczeghez, - jer ide Alexandra, kedves barátom, hadd igazítom meg a hajad.

S megigazította a leánya haját, azután megcsókolta a leányát, a kit voltaképpen csak azért is hítt magához.

- Én önt képesnek tartottam a haladásra... - szólalt meg újra Hippolit, felocsudva gondolataiból; - de most jut eszembe, hogy mit is akartam én mondani! Ime: Budrovszkij őszintén akarja az anyját védelmezni, igaz-e? Kisül: hogy meggyalázza. A herczeg segíteni akar Budrovszkijn, tiszta szívéből felajánlja neki barátságát és pénzét s ők mégis úgy állnak egymással szemben, mint ellenségek... hahaha! Önök mind gyűlölik Budrovszkijt azért, mert ő önök szerint nem szépen, nem elegánsúl viseli magát anyja iránt, ugy-e igaz? igaz? igaz? Hiszen önök mindnyájan nagyon szeretik a formák szépségét és választékosságát, igaz-e? Pedig önök közűl senki sem szerette úgy az anyját, mint Budrovszkij. Ön, herczeg, mint azt én jól tudom, Gánya által titokban pénzt küldött a Budrovszkij anyjának és én fogadni mernék (hihihi! - hahotázott e közben hisztérikusan), hogy Budrovszkij is azzal vádolja most önt, hogy ön az ő anyjával durván és tiszteletlenűl bánt el, Isten bizony úgy van, hahaha!

Itt újra erőt vett rajta a köhécselés.

- Nos, hát elmondtál-e mindent? Most menj aludni; lázad van, - szólt türelmetlenűl Prokofjevna Lizaveta, nem véve le róla nyugtalan tekintetét. - Ah, úristen, még mindig beszélni akar!

- Ön, úgylátszik, énrajtam nevet? Mit nevet ön mindig? - fordult Hippolit ingerűlten Pavlovics Jenőhöz, a ki tényleg nevetett.

- Csak azt akartam öntől kérdezni, Tyerentyev úr: igaz-e, hogy ön azt hiszi magáról, hogyha ön csak egy negyedóráig beszélhetne egy ablakból a néphez, az mindjárt egyetértene önnel s tűzön-vízen keresztül követné önt.

- Meglehet, hogy mondtam ilyet, - felelt Hippolit olyanformán, mintha vissza akarna emlékezni, - sőt bizonyosan mondtam, - tette aztán hozzá újra felélénkűlve, keményen szembe nézve Pavlovics Jenőt, - hát aztán mi következik ebből?

- Éppen semmi, én csak tudni akartam, a teljesség kedvéért.

- Nos: bevégezted? - fordult bosszúsan Prokofjevna Lizaveta Pavlovics Jenőhöz, - végezd be mentől hamarább, bátyuska, mert neki le kell feküdnie... vagy nem tudod bevégezni?

- Beismerem, hogy ön tehetséges ember lehet, - folytatta Pavlovics Jenő, - de az, a mit ön és barátai előadnak, egyenesen ököljogra vezethet, a mi különben igen gyakran előfordúl a világon. Hiszen Proudhon is az ököljogra támaszkodik. Az amerikai háborúban a legliberálisabb vezéremberek is az ültetvényesek pártjára álltak, olyan értelemben, hogy a néger - néger, alábbvaló faj, mint a fehérbőrű s következésképp a fehéreké az erő joga...

- Nos?...

- Csak azt akarom konstatálni, hogy ön nem itéli el az ököl jogát.

- Tovább!

- Ön igen következetes; csak azt akarom még megjegyezni, hogy az erő jogától nincs messze a tigrisek és krokodilusok joga.

- Meglehet. Tovább?

Hippolit alig hallgatott Pavlovics Jenőre, ha mondogatta is, hogy „nos, tovább!”, de úgy látszott: inkább a beszélgetés szerint való szokásból, mint kíváncsiságból, vagy odafigyelésből.

- Nincs tovább... ez az egész.

- Egyébként, én nem haragszom önre, - szólt egész váratlan fordulattal Hippolit s mosolyogva kezét nyujtotta Pavlovics Jenőnek, de mintha azt sem tudta volna, hogy mit csinál. Pavlovics Jenő először elbámult, hanem aztán egész rendesen megfogta az odanyújtott kezet, mintha elfogadta volna a bocsánatot.

- Nem hallgathatom el, - szólt kétértelmű elismeréssel, - hogy meg ne köszönjem önnek a türelmet, melylyel engem meghallgatott, mert az én számtalan megfigyelésem szerint a mi liberális embereink sohasem képesek az ellenvéleményeket meghallgatni, mindjárt haragra lobbannak és szitkozódnak...

- Ez tökéletesen igaz, - jegyezte meg Fjodorovics Iván, s kezeit hátra téve, a lehető legunatkozóbb arczczal ment a terrasz kijárata felé, a hol bosszúsan ásított egyet.

- No, elég lesz, bátyuska, - fordúlt Prokofjevna Lizaveta Pavlovics Jenőhöz, - holtra úntattatok már...

- Ideje távozni, - szólt csaknem ijedten kelve fel helyéről Hippolit, - én önt feltartóztattam; de el akartam önnek mindent mondani... azt hittem, hogy... ez úgy is utoljára van...

Látszott rajta, hogy csak időnkint élénkült fel csaknem önkívületi állapotából, csak perczekig volt teljesen magánál.

- Nos, Isten önökkel! - szólt hirtelen; - önök azt képzelik, hogy könnyű nekem azt mondani: Isten önökkel! hahaha! Aztán hirtelen elkedvetlenkedett, hogy nem sikerült neki azt mondania, a mit akart és hangosan, ingerűlten tette hozzá: - Méltóságos uram, van szerencsém önt meghívni a temetésemre, ha ugyan méltónak tart erre a kitüntetésre... S önöket is, uraim és hölgyeim... mind... a tábornok úrral együtt...

S újra elnevette magát; de ez már az esztelen ember nevetése volt, Prokofjevna Lizaveta ijedten lépett hozzá és megfogta a kezét. Hippolit merően nézett a tábornoknéra s ugyanazzal a nevetéssel, de a mely mintha nem folytatódott, hanem megmerevedett, megfagyott volna az arczán.

- Tudják kérem, hogy én csak azért jöttem ide ki, hogy fákat lássak? Ezeket... (itt a park fáira mutatott), hát nem nevetséges ez? Különben ebben semmi nevetséges sincs, ugy-e? - kérdezte komolyan Prokofjevna Lizavetától s megint elgondolkozott, aztán újra felemelte fejét s kíváncsian keresett valamit szemeivel a jelenvoltak közt. Pavlovics Jenőt kereste, a kit megtalálván, újra megszólalt: - Ah, tehát ön nem ment el, ön kinevetett engem, hogy én egy negyedóráig akartam volna az ablakból beszélni a néphez... S tetszik tudni, hogy én nem tizennyolcz éves vagyok: annyit feküdtem én és annyit láttam azon az ablakon keresztűl, annyit gondolkoztam... mindenről, hogy... A meghalónak nincsen kora, azt ön tudja. Ezt én még a múlt héten gondoltam, a mikor egyszer éjjel felébredtem. S tudja: mitől félnek önök legjobban? A mi őszinteségünktől félnek, bár megvetnek bennünket. Ez is azon az éjjelen jutott eszembe. Ön azt hiszi, hogy én önt az imént ki akartam nevetni. Nem, én meg akartam önt dícsérni. Prokofjevna Lizaveta, Kolya azt mondja, hogy ön valóságos gyerek... ez szép... De mit is akartam én... még valamit akartam...

Elfödte arczát a kezével és elgondolkozott.

- Igen: mikor önök az imént el akartak menni, nekem egyszerre az jutott eszembe, hogy: ni, ezek emberek s ezek többé sohasem fognak létezni, soha. S a fák sem lesznek... csak egy

tégla-fal lesz, vörös fal, a Majer-féle ház... az én ablakommal szemben... de hát próbálja ezt az ember mondani! De hát a halott mindent mondhat... s Alexejevna Mária herczegnő nem hord le érte, haha! Önök nem nevetnek? - nézett körűl a társaságon. - Látják, kérem, míg én ott feküdtem a párnámon, sok gondolatom támadt... rájöttem, hogy a természet csupa gúny. Ön az imént azt mondta, hogy én ateista vagyok, s tetszik látni: ez is a természet. Miért nevetnek megint? Önök rettentő kegyetlenek, - tette hozzá szomorú szemrehányással, újra körülnézve a társaságban, - én nem rontottam el Kolyát, - végezte be aztán, de már egészen komoly, meggyőző hangon, mintha egyszerre magához tért volna.

- Senki, de senki sem nevetett ki itt téged, légy nyugodt, - szólt Prokofjevna Lizaveta szinte gyötrődve, - holnap új orvost hivatunk, a másik nem érti a dolgát; de ülj le hát, hiszen alig állsz a lábadon, magadon kívül vagy... Ah, mit is csináljunk most vele! s arczán egy könnycsepp gördült le.

Hippolit meglepetve nézett, felemelte kezét és félénken érintette meg azt a könnycseppet, aztán valami gyerekes mosoly látszott ajakán.

- Én... önt... - szólt örömmel, - én... nem is tudja ön, hogy én önt mennyire... ő nekem mindig oly elragadtatással beszélt önről... jóllehet ő, Kolya... Szeretem az ő elragadtatását. Én őt nem rontottam el. Csak őt hagyom itt... másokat is szerettem volna itt hagyni, de nem volt kit... Sokat akartam tenni, végezni... jogom volt rá... Oh, beh sokat akartam! De most már semmit sem akarok... hadd keressék én nélkülem az igazságot. Igen, a természet csupa gúny. Mert minek szüli ő a világra a legjobb teremtéseket csak azért, hogy aztán kigunyolja? Oh, igen jó, hogy én meghalok. Meglehet, hogy én is valami rettenetes hazugságot mondtam volna ki, odavitt volna a természet. De én senkit el nem rontottam. Én másokért akartam élni az igazság felfedezésére és felemelésére. Néztem a Majer-féle ház falát s azt gondoltam, hogy ha csak egy negyed óráig beszélhetnék a néphez, mindenkit meg tudnék győzni... s életemben egyszer kerültem össze önnel s mi lett belőle? Semmi. Az lett belőle, hogy önök engemet lenéznek. Ebből az következik, hogy bolond vagyok, az, hogy nincs rám semmi szükség, az, hogy jobb ha elmegyek. És nem birtam magam után semmi emléket se' hagyni! Sem egy hangot, sem egy nyomot, sem egy cselekedetet, sem egy meggyőződést. Kérem, ne nevessék ki ezt a bolondot! Feledjenek el... kérem, feledjenek el, ne legyenek kegyetlenek. Tudják-e azt, hogy ha ez a tüdővész el nem vinne, én magam ölném meg magamat...?

A mint látszott, még sokat akart mondani, de nem volt rá ereje, lehanyatlott egy székbe, elfedte arczát és sírva fakadt, mint egy gyerek.

- No, most mit csinálunk vele? - kiáltott fel Prokofjevna Lizaveta hozzá ugorva, azután megfogta a fejét s oda ölelte azt magához, végül pedig zokogó sírásra fakadt. „No, no, no! Ne sírj no, elég volt, te jó fiú vagy, megbocsát neked az Isten. Hiszen te olyan tudatlanka vagy; no elég, légy férfi... Hiszen még később szégyelni is fogod..."

- Vannak testvéreim, - szólalt meg Hippolit, igyekezvén fejét felemelni, - ártatlan kis gyerekek; szegények; ezeket ő rontja el... az anyám. Ön szent... ön maga is valóságos gyerek - mentse meg őket. Vegye ki őket abból a... szégyenletes környezetből. Az Isten majd megfizet érte önnek.

- Szólj hát, Fjodorovics Iván, hogy mitévők legyünk most? - kiáltott ingerülten Prokofjevna Lizaveta; - legyen olyan kegyes és szakítsa meg méltóságos hallgatását. Ha nem határoz valamit, hát tudja meg, hogy akkor én magam fogok itt hálni; eleget zsarnokoskodott már fölöttem az ön egyeduri önkényével.

Prokofjevna Lizaveta rögtönös feleletet várt. De hasonló esetekben a jelenlevők, kivált ha sokan vannak, rendesen szenvedőleges kíváncsisággal hallgatnak, nem akarván semmit se magukra vállalni, s csak később szokták feltalálni jó gondolataikat.

- Az én véleményem, kedves barátom, - felelt a tábornok, - az, hogy itt inkább betegápolóra van szükség, mintsem a mi izgatottságunkra, mondjuk: egy megbizható, józan emberre. Mindenesetre meg kell kérni a herczeget... és azonnal nyugton hagyni a beteget. Holnap aztán lehet valamit kezdeni.

- Mindjárt tizenkét óra, mi megyünk. Magunkkal viszszük vagy itt marad önnél? - kérdezte ingerülten, haragosan a herczegtől Doktorenko.

- Ha úgy tetszik: maradjanak önök is itt vele, - felelt a herczeg, - hely lesz elég.

- Méltóságos uram, - szólt ünnepiesen a tábornok elé állva Keller, - ha megbizható emberre van szükség az éjjelre, én kész vagyok magamat barátomért feláldozni... én olyan lélek vagyok. Én már őt régen nagyra becsülöm. Én, az igaz, fogyatékos műveltségű ember vagyok, de ha ő elkezd kritizálni, hát mintha csak az igazság gyöngyeit pergetné, méltóságos uram.

A tábornok kétségbeesetten fordúlt el tőle.

- Én nagyon fogok örülni, ha itt marad; természetes, hogy nem lehet most neki útra kelni, - felelt a herczeg a Prokofjevna Lizaveta ingerült kérdéseire.

- De hát alszol te, vagy mi? Ha nem akarod, hát akkor elvitetem én mihozzánk. Úristen, hiszen most látom, hogy te is alig állsz a lábadon. Talán beteg vagy.

Prokofjevna Lizaveta az imént, mikor megérkeztek, nem találván a herczeget a halálos ágyán, tényleg igen nagyítva látta a herczeg jó egészségi állapotát, de a nemrégi betegség, a mai este izgató jelenetei s a Hippolittal most végbemenő dolgok úgy megviselték a herczeg idegeit, hogy ő tényleg csaknem lázas állapotban volt. Ezenkívül még valami nyugtalanság is volt a szemében: félve nézett Hippolitra, mintha még valamit várna tőle.

Egyszerre csak Hippolit felállt; rettenetes halavány volt s valami kínos szégyenkezés volt arczán látható. Szemeit hamar lesütötte és ingadozva, de mosolyogva odatántorgott Budrovszkijhoz és Doktorenkohoz, a kik a terrasz kijáratánál álltak. Ezekkel el is ment.

- Nos, éppen ettől féltem én! - kiáltott fel a herczeg, - ennek így kellett történnie.

Hippolit a legingerültebb haraggal fordúlt vissza a herczeg felé s arczának minden vonása gyűlöletet mutatott.

- Ah! ettől félt ön? S „ennek így kellett történnie” ön szerint? - sikoltott hörögve, - hát tudja meg, hogy ha én itt valakit gyűlölök (pedig mindnyájokat gyűlölöm), hát akkor a legjobban önt, hülye millionárius jótevő! Mióta csak hallottam ön felől, azóta lelkem minden erejéből gyűlölöm önt. Most is ön idézte elő az én betegségi rohamomat. Ön a haldoklót megszégyenítette, ön a hibás az én itt tanúsított aljas kislelkűségemben. Ha élve maradnék, megölném önt. Nem kell nekem az önök jósága, senkitől én semmiféle segítséget el nem fogadok; értik: senkitől! Magamon kívül voltam! Ne diadalmaskodjanak! Megátkozom mindannyijokat örökre!

Itt már egészen elfúlt.

- Azt szégyenli, hogy könnyekre fakadt, - súgta Prokofjevna Lizavetának Lyebegyev, - „ennek így kellett történnie”; no, herczeg, keresztűl látott rajta...

De Prokofjevna Lizaveta nem méltatta Lyebegyevet arra, hogy ránézzen; büszkén kiegyenesedve, fejét hátraszegve, megvető kíváncsisággal nézte „ezt a népet". Mikor Hippolit elhallgatott, a tábornok vállat akart vonni, de Prokofjevna Lizaveta haragosan végignézte őt tetőtől-talpig, mintha magyarázatot várna azért a vállvonásért, aztán a herczeghez fordúlt:

- Köszönöm önnek, házunk exczentrikus barátja, herczeg, ezt a kellemes estét, a melyben bennünket részesített. Gondolom, örül most a szíve, hogy minket is sikerült belekeverni az ön őrültségeibe. De most már elég legyen, házunk kedves barátja; köszönöm, hogy végre önmagát is végképp felfedezte előttünk.

Erre haragosan kezdte rendbe hozni a köpenyegét, várva, míg „azok" elmennek. „Azok"-ért bérkocsik állottak a kapuk elé; a felesége után a tábornok is helyénvalónak látta szólani:

- Igazán, herczeg, ezt nem vártam volna... Mindezek után, barátságos összeköttetésünk ellenére s végül Prokofjevna Lizaveta miatt is...

- Ugyan, hát hogy lehet így beszélni, hogy lehet! - kiáltott fel Adelájda és gyorsan odament a herczeghez s kezet nyújtott neki.

A herczeg zavartan mosolygott. Egyszerre csak valami forró, gyors suttogást hallott, mely szinte megpörzsölte a fülét.

- Ha ön rögtön el nem kergeti ezeket az alávaló embereket, hát én egész életemben gyűlölni fogom önt, csak önt! - suttogta Aglája, a ki egészen ki volt kelve magából s a ki hamarabb elfordúlt, mintsem a herczeg ránézhetett volna. Egyébként már nem volt kit elkergetnie: a beteg Hippolitot feltették valahogy a kocsiba s a bérkocsik elhajtottak.

- Hát aztán meddig fog ez így tartani, Fjodorovics Iván? Mit gondol ön? Meddig kell még nekem tűrnöm ezeknek a haszontalan sihedereknek a bosszantásait?

- Hiszen én, kedves barátom... én természetesen kész vagyok s... a herczeg...

Mindazáltal a tábornok kezet nyújtott a herczegnek, de mielőtt azzal kezet szoríthatott volna, futnia kellett Prokofjevna Lizaveta után, a ki szörnyű zajjal, dérrel-durral ment le a terraszról. Adelajda, a vőlegénye és Alexandra őszinte szívességgel vettek búcsút a herczegtől. Pavlovics Jenő is ezek közt volt s egyedül ő nem vesztette el vidámságát.

- Úgy lett, a hogy én gondoltam! - suttogta kedves nevetkérezéssel, - csak azt sajnálom, hogy önnek annyit kellett kiállania, kedves herczegem.

Aglája búcsúzás nélkül ment el.

Hanem az est története még ezzel nem ért véget, Prokofjevna Lizavetának még át kellett esnie egy egészen váratlan találkozáson.

Még le sem ment a lépcsőről az útra, a mely a park körül futott el, a mikor egy fényes, két fehér lótól vont fogat ment el a herczeg nyaralója előtt. A kocsiban két pompásan öltözött hölgy ült. A kocsi vagy tíz lépésnyire odább ment, de akkor hirtelen megállt; a hölgyek egyike gyorsan hátrafordúlt, mintha véletlenűl valami jó ismerősét látta volna meg.

- Pavlÿcs Jenő! Te vagy az? - kiáltott egy dallamos, tiszta hang, a melytől a herczeg összerezzent s talán még más valaki is; - no, nagyon örülök, hogy végre feltaláltalak. Már két küldönczöt is szalajtottam érted a városba. Egész nap kerestettelek.

Pavlovics Jenő úgy állt a lépcsőn, mintha mennykő csapott volna le mellette. Prokofjevna Lizaveta is megállt, de nem rémülten, mint Pavlovics Jenő: csak nézett arra a vakmerő hölgyre, de épp oly büszkén és oly hideg megvetéssel, mint ezelőtt egy perczczel „arra a népre", azután hamarosan átvetette átható tekintetét Pavlovics Jenőre.

- Nagy ujság! - folytatta a dallamos hang, - a Kupfer-féle váltók miatt ne félj; rávettem Rogozsint s ő megvette azokat harminczért. Legalább három hónapig nyugodt lehetsz. Biszkuppal s a többi hitvánnyal is egész biztosan rendbehozzuk a dolgot az én ismeretségeim révén. Nos, a mint látod, minden rendben van. Légy víg! A viszontlátásig, holnap!

A kocsi elindúlt s gyorsan eltünt.

- Meg van őrülve! - kiáltott fel végre Pavlovics Jenő bosszúságában elvörösödve s zavartan nézve körül; - sejtelmem sincs róla, hogy miről beszél. Micsoda váltók? És ki ez?

Prokofjevna Lizaveta még vagy két perczig mustrálta őt a tekintetével, aztán gyorsan megfordúlt s elindúlt a nyaralójuk felé. A többiek követték. Egy percz múlva a herczegnél a terraszon újra megjelent Pavlovics Jenő, még pedig szörnyen izgatottan.

- Herczeg, mondja meg igaz lelkére, nem tudja: mit jelentsen ez?

- Semmit sem tudok, - felelt a herczeg, a ki maga is igen izgatott, beteges hangulatban volt.

- Nem?

- Nem.

- Én sem tudom, - kaczagott fel Pavlovics Jenő; - lelkemre mondom, hogy sohasem volt közöm azokhoz a váltókhoz, higyjen ön becsületszavamnak... De mi baja önnek? Csak nem ájul el talán?

- Oh nem, nem; legyen nyugodt.

XI.

Jepancsinéknál csak harmadnapra sikerült a teljes kiengesztelődés. A herczeg sokban vétkesnek érezte ugyan magát, de meg volt róla győződve, hogy Prokofjevna Lizaveta nem haragudott meg ő reá komolyan, s ezért a három napig tartott harag egészen kihozta őt sodrából. Ezenkívül a Pavlovics Jenő s a czifra fogatos nő közt történt talányos eset is nyugtalanította őt, azon tusakodván magában, hogy talán ennek is ő volna az oka?... A mi pedig a B. F. N. betüket illeti, hát hiszen az nem volt egyéb ártatlan, gyerekes bohóságnál, a miről még csak gondolkozni is némi tekintetben megbocsáthatatlan hiba volna.

Különben amaz emlékezetes estét követő napon a herczeg abban a szerencsében részesült, hogy Scs. herczeg és Adelajda meglátogatták őt, a kik „főképpen" azért jöttek, hogy egészsége felől tudakozódjanak. Adelajda mindjárt felfedezett a kertben egy nagyszerű vén fát, a melyet minden áron le akart rajzolni, úgy, hogy ő majdnem egész látogatása alatt csak erről beszélt. Scs. herczeg igen kedves volt, mint rendesen. Végre Adelajda nem türtőztethette tovább magát s kijelentette, hogy ők ide inkognitó jöttek, (tudniillik Prokofjevna Lizaveta tudta nélkül, a ki e szerint hát még mindig igen rossz kedélyhangulatban van. De azért sem a herczeg, sem Adelájda egy szóval sem említették az otthonlévőket s mikor elmentek, nem hivták magukkal a herczeget egyet sétálni, arra meg, hogy áthíjják őt a nyaralóba, még csak távolról sem czéloztak, sőt Adelájda véletlenül ellenkező értelemben találta magát elszólni: egy aquarell-festményéről beszélve, nagyon szerette volna azt a herczegnek megmutatni: „de hogy lehetne ezt minél előbb megtenni? várjon csak! vagy elküldöm önnek Kolyától, ha az ma eljön hozzánk, vagy elhozom magam holnap, ha a herczeggel megint sétálni megyünk".

Búcsúzáskor Scs. herczeg, mintha csak most jutott volna eszébe, azt kérdezte:

- Igaz a'! Nem tudja ön, kedves Nyikolajevics Leó, ki volt az a személy, a ki tegnap este a kocsiból Pavlovics Jenőre kiáltott?

- Az Filippovna Násztászja volt, - felelt a herczeg; - hát önök nem tudták, hogy ki? Hogy ki volt vele, az a másik, azt nem tudom.

- Ismerem, hallottam felőle, - szólt Scs. herczeg; - de mit akart jelenteni az a kiáltás? Megvallom, ez olyan talányos rám nézve... és másokra nézve is...

- Valami váltókat emlegetett Pavlovics Jenőnek, - felelt igen egyszerüen a herczeg; - a váltók állítólag valami uzsorástól Rogozsinhoz kerültek, még pedig a Filippovna Násztászja közbenjárására, s hogy Rogozsin várni fog a váltókkal.

- Hallottam, kedves herczegem, de hiszen ez lehetetlenség. Pavlovics Jenőnek ilyen váltói nem lehetnek... Ily körülmények közt... Igaz, hogy régebben voltak ilyen könnyelmüségei, egyszer én is kirántottam... De ilyen körülmények közt uzsorásnak váltót adni s azok miatt nyugtalanságot szerezni - lehetetlen. És nem is tegeződhetik ő Filippovna Násztászjával: ez a fő. Ő esküdözik, hogy semmiről sem tud semmit s én hiszek neki. Azért tudakozódom öntől, kedves herczegem, hogy nem tud-e ön valamit? Nem hallott-e valamit?

- Semmit sem tudok s biztosítom önt, hogy nekem ebben a dologban semmi részem sincs.

- Ah, milyen ön, herczeg! Nem ismerek ma önre. Hát talán feltehettem én azt önről, hogy ilyesmiben része legyen? No, ön ma nincs rendes hangulatában.

Scs. megölelte és megcsókolta a herczeget.

- Kétségtelen, hogy az a bizonyos személy valahogyan és valamiben meg akarta zavarni Pavlovics Jenőt, olyanokat mondva róla mások hallatára, a mikben ő teljesen ártatlan, - tette még hozzá Scs. herczeg elég szárazon.

Nyikolajevics Leó herczeg zavarba jött, de azért mereven és kérdőleg nézett Scs. herczegre, de ez nem folytatta tovább.

- Hát nem egyszerüen váltókról van szó? Nem szó szerint úgy van, a hogy tegnap történt? - mormolta a herczeg végre türelmetlenül.

- Hiszen mondtam már, hogy nem; - itélje meg ön maga: lehet-e arról szó, hogy Pavlovics Jenőnek valami köze legyen ahhoz a... s még Rogozsinnal együtt! Ismétlem, hogy Pavlovics Jenő dúsgazdag, a mit én biztosan tudok s azonkívül a bátyjától is örökölni fog. Filippovna Násztászja egyszerüen...

Scs. herczeg hirtelen elhallgatott, minden bizonnyal azért, mert nem akart a herczegnek Filippovna Násztászjáról ilyen hangon nyilatkozni.

- De az mindenesetre valószínű, hogy Pavlovics Jenő ismerős Filippovna Násztászjával? - kérdezte Nyikolajevics Leó.

- Azt hiszem, hogy csak volt; könnyelműség! De ha volt is, nagyon régen lehetett, legalább két-három évvel ezelőtt, még Toczkij idejében. Hanem mostanában szó sem lehetett ilyesmiről s ők nem tegeződhetnek. Hiszen úgy is jól tudja, hogy az a személy sem volt itt nagy ideig. Sokan még nem is tudják, hogy újra megjelent itt. Én is csak vagy három napja, hogy észrevettem a fogatát.

- Gyönyörű fogat! - mondá Adelájda.

- Igen, gyönyörű fogat.

Aztán mind a ketten igen szíves, mondhatni barátságos, mondhatni testvéries hangulatban mentek el Nyikolajevics Leó herczegtől.

A mi hősünkre nézve pedig ez a látogatás igen lényeges hatással volt. Talán ő maga is sokat gyanított a múlt éjjel óta, talán már korábban; de egészen eddig a látogatásig nem adott teljes hitelt gyanakodásainak. De most Scs. herczeg képtelenségeket mondott ugyan, hanem az igazság körül járt és a *cselszövést* szinte megállapította. Az is meglehet, hogy Scs. herczeg egészen tisztában van a helyzettel s csak készakarva beszél képtelenségeket. Leglényegesebb az, hogy ő hozzá most azért jöttek (kivált Scs. herczeg), hogy valami felvilágosítást kapjanak, s ha ez így van, akkor őt is részesnek tartják a cselszövésben. Ám ha ez így van, akkor Filippovna Násztászjának valóban valami szörnyű czélja van. S azt, a milyen őrjöngő, czéljától eltéríteni nincs erő és hatalom.

Ezen reggel túlságosan sok izgalom gyült a herczeg szívére. Némileg Lyebegyev Vjéra szórakoztatta őt, a ki bejött hozzá a kis Lyubocskával s valamit elbeszélt neki rendkívüli vidámsággal. Azután bejött a Lyebegyev gimnázista fia is, a ki elmondta az Apokalipsisből az apja azon magyarázatát, hogy egy csillag esett le a földre, még pedig a vízforrásokra s ebből keletkezett a vasuti hálózat, a mely Európát befutja. A herczeg nem hitte, hogy ezt így magyarázta volna az öreg Lyebegyev s elhatározta, hogy azt a legelső alkalommal megkérdezi tőle. Vjérától megtudta a herczeg, hogy Keller hozzájuk költözött s hogy nem is szándékozik egyhamar elmenni, mert igen jó társaságra akadt, különösen Ivolgin generálisban, s mert ki akarja itt egészíteni fogyatékos műveltségét. A Lyebegyev gyerekei napról-napra jobban tetszettek a herczegnek.

Kolya egész nap nem volt látható; korán reggel bement Szent-Pétervárra. (Lyebegyev is jókor bement valami ügyében.) A herczeg türelmetlenül várta Ardalionovics Gavrilát, a kinek okvetlenül be kellett ma jönnie ő hozzá.

Ez csak esti hét óra felé jelent meg. A herczeg első tekintetre azt hitte, hogy „no ez mindent fog tudni”. De közte és Gánya közt sajátságos viszony volt. A herczegnek néha úgy rémlett, hogy Gánya talán szeretné köztük a teljes, bizalmas baráti viszonyt s most, mikor Gánya bejött és meglátszott rajta a nagyfokú izgatottság, a herczeg úgy gondolta, hogy most volna itt az ideje köztük a jeget megtörni, de aztán a herczeg a mindössze húsz perczig tartott látogatás alatt (Gánya sietett, mert Lyebegyevéknél várta őt a nővére, Várja), rendkívül szórakozott lett. Gánya hiába várta a kérdéseket s az időt mellékes dolgok fecsegésével töltötte el. Elmondta a többi közt, hogy Filippovna Násztászja mindössze csak három-négy nap óta van Pavlovszkban, de máris általános érdeklődést keltett, hogy valahol a Matróz-utczában lakik egy kis házban Alexejevna Dárjával s az egész Pavlovszkban alig van szebb fogat, mint az övé. Már egész sereg fiatal és vén udvarlója van; kocsiját néha lovas gavallérok kísérik. De Filippovna Násztászja most is olyan válogatós, mint volt. Egy nyaraló vőlegény már össze is veszett miatta a menyasszonyával s egy öreg tábornok kiátkozta miatta a fiát. Filippovna Násztászja gyakran hord magával a kocsijában egy fiatal, gyönyörü, alig tizenhat éves leányt, Alexejevna Dárjának egy távoli rokonát, a leány igen szépen énekel s esténként a házuk általános figyelem tárgya. Máskülönben Filippovna Násztászja rendkívül szolidul viseli magát, szerényen, de ízlésesen öltözik s valamennyi nő irigyli a szépségét és fogatát.

- Természetes, hogy a tegnap esti eset szántszándékos volt, - mondta a többi közt Gánya, de a herczeg még erre sem kérdezte, hogy miért volna szántszándékos?

Pavlovics Jenőről is hosszában-széltében beszélt Gánya, még pedig minden felszólítás nélkül, a mi azért igen furcsa volt. Ardalionovics Gavrila véleménye szerint Pavlovics Jenő nem ismerte Filippovna Násztászját s csak ezelőtt néhány nappal, futólag mutatták be neki egy séta

alkalmával s aligha volt nála, a lakásán. Hanem azért a váltók esete lehetséges. Pavlovics Jenőnek tényleg nagy vagyona van, de „némely nehézségek szintén vannak a vagyonával". Itt Gánya megszakította az elbeszélését. Nemsokára bejött érte a testvére, Ardalionovna Varvara, ott maradt pár pillanatig, elmondta (hasonlóképpen minden kérdezés nélkül), hogy Pavlovics Jenő ma, sőt talán holnap is Pétervárott marad, hogy az ő férje is (Ptyiczÿn Petrovics Iván) Pétervárott van s alighanem a Pavlovics Jenő dolgában, s hogy ott csakugyan történt valami. Elmenet megjegyezte még, hogy Prokofjevna Lizaveta rettenetes rossz hangulatban van, de legkülönösebb, hogy Aglája összeveszett mindenkivel, nemcsak apjával és anyjával, de a nőtestvéreivel is és hogy „ez igazán nem szép". Erre az Ivolgin testvérek távoztak. A „Pavlovics fia" ügyét sem említette Gánya egy szóval sem, tán fonák szerénységből, tán azért, hogy kímélje a herczeg érzelmeit; de a herczeg azért még egyszer megköszönte neki, hogy annyit fáradt ebben az ügyben.

A herczeg nagyon örült, hogy végre magára hagyták. Kiment a parkba. Egy megteendő „lépésről" akart gondolkozni. De ez a lépés nem azok közül való volt, a melyeket meg szokás gondolni, hanem azok közül, a melyek éppenis meggondolatlanok: nagyon szeretett volna mindent itthagyni s elutazni oda, a honnan idejött, valahová mentől messzebbre, elutazni most mindjárt, senkitől el sem búcsúzva. Érezte, hogy ha még csak néhány napig is itt marad, akkor többé innen ki nem szabadul. De alig gondolkozott erről tíz perczig, azt határozta, hogy elutaznia lehetetlen, hogy az kislelküség volna, hogy olyan feladatok várnak itt reá, a melyek megoldását legalább meg kell kísértenie. Ezzel a gondolattal tért haza alig egy negyedórai séta után. Ebben a pillanatban egészen szerencsétlennek érezte magát.

Lyebegyev még mindig nem tért haza s estefelé Kellernek sikerült belopakodni a herczeghez. Mihelyt bejött, rögtön azt mondta ellágyulva, hogy el akarja beszélni élete történetét és éppen ezért, ezért maradt itt Pavlovszkban. Kikergetni nem lehetett volna: nem engedett volna semmi erőnek. Sokáig készült az elbeszélésre és nagyon ügyetlenül, aztán váratlanul mindent átugorva arra a záró következtetésre jutott, hogy ő annyira elvesztette minden érzékét az erkölcsösség iránt, hogy (tisztán az istenség iránti hitetlensége folytán) még lopott is: „Képzelheti ön ezt az állapotot!"

- Nézze csak Keller, én ezt az ön helyén nem vallanám be, a mikor nincs rá semmi szükség, - kezdte a herczeg - különben az is meglehet, hogy ön csak készakarva rágalmazza magamagát.

- Csak önnek egyedül, önnek s csak azért vallom be, hogy fejlődésemet előmozdítsam. Másnak senkinek; meghalok és titkomat a sírba viszem. De ha ön azt tudná, herczeg, milyen nehéz a mi korunkban pénzhez jutni! Hol vegye az ember a pénzt? Engedje meg ezt a kérdést. Egy a felelet: hozz aranyat és gyémántot, arra majd adunk, vagyis éppen olyasmit, a mim nekem nincs; hát képes ön ezt felfogni? Mondok: nem adnak smaragdra? „Hát smaragdra is adnak", azt mondja. „No jó", mondok; fogtam a sapkámat és elmentem. Ördög vigyen el benneteket, semmire valók! Lelkemre mondom.

- Hát smaragdja volt önnek?

- Miféle smaragdjaim lehettek volna nekem! Oh herczeg, mily ártatlanul, hogy úgy mondjam: pásztoriasan nézi ön még az életet.

A herczeg végre félig-meddig Kellert sajnálta, félig-meddig pedig magát restelte. Eszébe jutott, hogy nem lehetne-e ebből a Kellerből valami úton-módon jóravaló embert csinálni? Utoljára úgy belemelegedett a beszédbe, hogy nem akaródzott elválniok. Keller már olyan hibákat is magára vett, a melyeknek már az elbeszélése is képtelenség. Eközben egyre erősítette, hogy szánja-bánja hibáit s hogy a szíve tele van könnyekkel, hanem azért úgy adta

elő vétkes éleményeit, mintha azokkal dicsekednék, annyira, hogy utoljára már mind a ketten vég nélkül hahotáztak.

- Úgy látom, - szólt a herczeg, - hogy önben valami gyerekes bizalom és nem közönséges igazságérzet lakik s ezzel már félig-meddig vezeklik is ön.

- Köszönöm, lovagias érzelemmel köszönöm, - áradozott Keller, - de lássa, herczeg, ez nálam csak elméletben van így, tényleg pedig soha sem érvényesül, s hogy miért? azt magam sem tudom.

- No, ne essék kétségbe. Most már biztosan el lehet mondani, hogy elmondta nekem minden ballépését; legalább én azt hiszem, hogy ezekhez nem lehet már semmit sem hozzáadni.

- Nem lehet? - kérdezte bizonyos szánakozó hangon Keller, - oh, herczeg, mennyire, hogy úgy mondjam, svájczi szemmel itéli meg ön az embert!

- Hát talán még több is van? - kérdezte a herczeg bátortalan csodálkozással, - hát akkor mit várt ön éntőlem, Keller úr, s minek jött énhozzám a gyónásával?

- Hogy mit vártam öntől? Először is nagyon kellemes látni az ön egyszerű jólelkűségét, kellemes önnel elüldögélni és elbeszélgetni; én legalább tudom, hogy a legerényesebb ember áll előttem; másodszor pedig...

Zavarba jött.

- Talán pénzt akart kérni? - segítette őt ki a herczeg igen komolyan és egyszerűen, sőt némileg félénken.

Keller szinte felugrott a helyéről: az előbbeni csodálkozással nézett egyenesen a herczeg szemébe s erősen odaszorította öklét az asztalhoz.

- No lám, ilyennel kizökkenti ön az embert a megindúlt kerékvágásából. De kérem, herczeg, ez már oly egyszerűség, oly ártatlanság, a milyet aranyért sem lehet találni s ezzel egyidejüleg mégis úgy keresztül lát az emberen, mint a nyíl, oly mély lélektani megfigyeléssel! De engedjen meg, herczeg, ez magyarázatot kíván, mert én... mert kiüttettem fele útamon a kerékvágásomból. Természetesen végczélom a pénzkérdés volt, de ön oly hangon tette föl nekem a pénzkérdést, mintha ön ebben semmi előítéletet nem látna, mintha ennek úgy kellene lenni.

- Igen... önnel úgy is kell lenni...

- S ön nem háborodik fel?

- Miért?

- Nézze, herczeg, én itt maradtam tegnap este először is a Bourdaloup franczia érsek iránti különös tiszteletemből (Lyebegyevnél reggeli három óráig iszogattunk), másodszor és főképpen (s itt esküszöm minden szentekre, hogy igazat beszélek), azért, mert teljesen meg akarnék önnek gyónni, hogy ezzel elősegítse szellemi fejlődésemet; ezzel a gondolattal aludtam el reggel négy órakor, persze könnyek között. Hiszi-e ön a legnemesebb érzésű embernek, hogy abban a pillanatban, a melyben elszenderedtem, a külső és hogy úgy mondjam: benső könnyek özönében (mert arra jól emlékszem, hogy zokogtam), egy pokoli gondolatom támadt: „Nem volna-e jó, gondoltam magamban, a meggyónás után pénzt kérni tőle kölcsön?" Ilyformán készítettem elő töredelmes gyónásomat azzal a feltevéssel, hogy könnyeimmel kiegyengessem az útat s hogy ön ellágyulván, nekem százötven rubelecskét adni szíveskednék. Hát ez ön szerint nem aljasság?

- De hiszen ez valószínüleg nem is igaz, csak úgy találta ki a többihez. Egyik gondolat szüli a másikat. Ez igen gyakori dolog. Velem akárhányszor megtörténik. De én azt hiszem, hogy ez nem helyes és látja, Keller, én e miatt magamnak sok szemrehányást teszek. Ön most mintha csak az én bensőmet tárta volna fel. S az ilyen kettős gondolatokkal roppant nehéz a küzdelem. Isten tudja, hogy támadnak azok. S ime, ön most ezt aljasságnak nevezi. Most hát már én újra félni fogok az ilyen gondolatoktól. De én szerintem az ilyet mégsem lehet egyszerűen aljasságnak nevezni: mit gondol ön? Ön ravaszkodott, hogy könnyei által pénzt csaljon ki; de hiszen önmaga mondja, hogy vallomásainak más czélja is volt, nemcsak a pénz, még pedig nemes czélja; a mi pedig a pénzt illeti, hát az önnek korhelykedésre kell, igaz-e? Hanem ez, ilyen gyónás után, kislelkűség. De viszont: hogy lehessen a korhelykedést is egyszerre abbanhagyni? Az lehetetlen. Mit tegyünk? Legjobb mindent rábízni az ön lelkiismeretére: mit gondol?

A herczeg nagy kíváncsisággal nézte Kellert.

- No, hát most már ezek után én igazán nem tudom, hogy miért hívják önt félkegyelműnek, hülyének! - kiáltott fel Keller.

A herczeg kissé elpirult.

- Bourdaloup nem kímélte volna az embert, ön pedig kimél engem és emberségesen ítél meg. Magam megbüntetéséül s jeléül annak, hogy meg vagyok hatva, nem kérek százötven rubelt; adjon csak huszonötöt, azzal vége. Nem kell nekem több, legalább két hétig. Két hétnél hamarább nem jövök pénzt kérni öntől. Agaskát[20] akartam egy kicsit kimulattatni, de nem érdemli meg ő azt. Oh, kedves herczeg, áldja meg önt az Isten!

Megjelent végre Lyebegyev, a ki csak most tért vissza a városból s meglátva Keller kezében a huszonöt rubeles bankjegyet, összeránczolta homlokát. De Keller kezében érezvén a pénzt, sietett elpárologni, mintha a föld égett volna a talpa alatt. Lyebegyev pedig azonnal elkezdte őt a herczeg előtt ócsárolni.

- Nincs önnek igaza, - jegyezte meg a herczeg, - ő valóban őszintén megbánta bűneit.

- Mit ér az, hogy megbánta? Éppen mint én tegnap, a mikor azt mondtam, hogy aljasság volt tőlem, hiszen ezek csak szavak.

- Hát önnél is szavak voltak? S én azt hittem...

- No, önnek, de csak önnek megmondom az igazat, mert ön a nélkül is keresztül lát az emberen, tehát bevallom, hogy a szavak és tettek, a hazugság és igazság, mind együtt vannak még énbennem és mind őszintén. Igaz, hogy a tetteket őszintén meg szoktam bánni (esküszöm rá, ha hiszi ön, ha nem) s a hazugságok és igazak mindig pokoli harczot vívnak bennem egymással az iránt: hogyan kellene valakit megcsalnom s hogyan lehetne a csalást az őszinte bűnbánással jóvá tennem. Lelkemre mondom, hogy így van! Másnak ezt el nem mondanám, mert más vagy kinevetne, vagy nagyot köpne; hanem ön, herczeg, ön emberségesen szokott itélni.

- Éppen ezt mondta az imént Keller is, - szólt a herczeg, - s magok mind a ketten mintha dicsekednének. Önök engem szinte csodálkozásba ejtenek, csakhogy Keller őszintébb, mint ön; ön egész ipart űz. No, de elég, ne ránczolja a homlokát, Lyebegyev, s ne rakja kezét a szívére. Nincs valami mondanivalója? Ön nem szokott ok nélkül bejönni.

Lyebegyev megint elkezdte tekergő hajlongását.

[20] Agaska, női név.

- Egész nap vártam önt, folytatta a herczeg, - hogy egy kérdést intézzek önhöz; feleljen legalább egyszer életében igazán és őszintén: van önnek valami része a tegnap esteli fehér fogatos kocsi dolgában, vagy nincs?

Lyebegyev megint hajlongott, heherészett, kezét dörzsölte, sőt utoljára el is tüsszentette magát, de még mindig nem határozta el magát valami feleletre.

- Látom, hogy része volt benne.

- De csak közvetve, egyes egyedűl közvetve. Szent igazat mondok. Csak annyiban volt benne részem, hogy a kellő időben tudattam ama bizonyos személyiséggel, hogy nálam milyen társaság gyűlt össze s hogy némely személyek jelen vannak.

- Tudom, hogy ön elküldte a fiát oda, de micsoda cselvetés ez megint? - kiáltott fel a herczeg türelmetlenűl.

- Nem az én cselvetésem, - szabadkozott Lyebegyev, - itt mások szerepelnek, mások, s inkább csak fantázia az egész, mint cselvetés.

- De mi hát ez az egész dolog, mondja meg már! Vagy nem látja ön azt be, hogy ez az én rovásomra megy? Hiszen be akarják feketíteni Pavlovics Jenőt.

- Herczeg! Legkegyelmesebb herczeg! - alázatoskodott megint Lyebegyev, - hiszen ön nem engedi meg, hogy teljesen kimondjam az igazat; hiszen én már negyedszer kezdtem előadni az igazságot, de ön nem engedte folytatni.

A herczeg elgondolkozott.

- No jó, mondja hát el az igazat, - szólt aztán látható küzdelem után.

- Ivanovna Aglája... - kezdte el azonnal Lyebegyev.

- Hallgasson! - dörgött rá a herczeg magából kikelve; - az nem lehet, az ostobaság! Ezt mind csak ön találta ki. Nem akarom többet ezt öntől hallani.

Késő este már tizenegy óra tájban, Kolya egy egész csomó hírrel jelent meg. A hírek pétervváriak és pavlovszkiak voltak. Hamarosan elmondta a pétervváriakat (különösen a Hippolitra vonatkozókat) s áttért a pavlovszkiakra. A mikor Kolya Pétervárról visszajött, egyenesen Jepancsinékhoz ment. „Ott szörnyű dolgok folynak! Persze: az estéli czifra fogat van a szőnyegen. De még egyébnek is kellett történnie. Én persze nem spionkodtam és nem kérdezősködtem; engem szívesen fogadtak, de önt, herczeg, egy szóval sem említették. Legkülönösebb az, hogy Aglája összeveszett a családjával - Gánya miatt. A tábornok későn tért haza, még pedig igen kedvetlenűl. Vele jött Pavlovics Jenő is, a kit szívesen méltóztattak fogadni s a ki rendkívül vidám és kedves. A legfontosabb pedig az, hogy Prokofjevna Lizaveta behívta magához a kisasszonyoknál volt Ardalionovna Varvarát s azt egyszersmindenkorra kitiltotta a házból, de a legudvariasabb módon. Ezt magától Várjától hallottam."

- De Ardalionovna Varvara két órakor én nálam volt! - szólt a herczeg csodálkozva.

- A kikergetés pedig nyolcz óra tájon történt. Én nagyon sajnálom Várját és Gányát is... hanem az igaz, hogy mindig intrigálnak, a nélkül el nem lehetnek. De biztosítom önt, kedves herczeg, hogy Gányának van szíve. Igaz, hogy ő sok tekintetben elveszett ember, de vannak olyan szép vonásai is, a milyeneket nem akárkinél találunk meg.

- Kár önnek úgy sajnálni Ardalionovics Gavrilát, - jegyezte meg a herczeg; mert ha már annyira jutott a dolog, akkor Ardalionovics Gavrila a Prokofjevna Lizaveta szemében veszélyes s akkor bizonyos gyanú megerősítést nyer.

- Milyen gyanú? - kérdezte Kolya elbámulva, - csak nem képzeli talán ön azt, hogy Aglája... az lehetetlen.

A herczeg nem felelt.

- Ön roppant szkeptikus, herczeg, - szólt újra Kolya, - ezt egy idő óta többször észre vettem; ön kezd mindenben gyanakodni... jól alkalmaztam ezúttal a szkeptikus szót?

- Azt hiszem: igen; különben én magam sem tudom.

- Különben visszavonom a „szkeptikus" szót; ön nem az. hanem féltékeny. Ön rettenetesen féltékeny Gányára ama bizonyos büszke kisasszonyt illetőleg.

Kolya e szavaknál felugrott és úgy hahotázott, mint tán még soha életében s mikor látta, hogy a herczeg elpirult, még jobban kaczagott, de rögtön elhallgatott, mihelyt észrevette, hogy az elkeseredett.

Másnap a herczegnek egész délelőtt Pétervárott volt dolga. Délután öt órakor, a mikor vissza akart utazni Pavlovszkba, a pályaháznál Fjodorovics Ivánnal találkozott. Az sietve megfogta a kezét, széjjelnézett, mintha valamitől félne s behuzta magával a herczeget egy elsőosztályú kocsiba, hogy együtt utazzanak.

- Legelébb is kedves herczegem, én rám ne haragudj s ha tán vétettem volna valamit, feledd el. Már tegnap bementem volna hozzád, de nem tudtam, hogy majd Prokofjevna Lizaveta... Nálunk otthonn egész pokol van... én csak járok-kelek, semmit sem értek. A mi téged illet, szerintem te kevésbbé vagy hibás, mint akármelyikünk, ámbátor te miattad sok történt. Látod, herczeg, emberbarátnak lenni kellemes dolog, de nem nagyon. Már eszed a gyümölcsét. Én persze szeretem a jóságot és nagyra becsülöm Prokofjevna Lizavetát, hanem...

A tábornok még sokáig folytatta így, minden összefüggés nélkül. Látható volt rajta, hogy valami roppant bántja.

- Előttem egészen világos, hogy te semmiben sem vagy hibás, - folytatta világosabban, - de egy ideig ne jer hozzánk; erre barátságosan kérlek. A mi Pavlovics Jenőt illeti, - kiáltott fel hévvel, - hát az a legképtelenebb rágalom, valami cselszövés van, hogy minket egymásra haragítsanak. Pedig mondhatom neked egész bizalmasan, hogy Pavlovics Jenő közt és köztünk még egy szó sem ejtődött el, érted? De meglehet, hogy az illető szó ki fog ejtődni, talán hamar, talán nagyon is hamar. Hát ezt akarnák elrontani, de hogy miért? azt én nem értem. Az egy bámulatos nő, egy exczentrikus nő, én annyira félek tőle, hogy sokszor aludni sem tudok. S milyen fogata van! Fehér lovak! Hisz ez chic, ez az, a mit francziául chicnek mondanak. Ki vehette neki? Isten bizony vétkeztem: tegnapelőtt azt hittem, hogy Pavlovics Jenő, de kisült, hogy ez képtelenség; de ha képtelenség, hát akkor ő mért akar minket megzavarni? Ez a kérdés. Hogy tovább is megtartsa maga mellett Pavlovics Jenőt? De ismétlem neked, hogy Pavlovics Jenő nem ismerős vele s a váltókat csak úgy találták ki. S még oly vakmerően, az utcza közepén azt kiáltja neki, hogy *te*. Mondom, hogy valami összeesküvés. Most pedig a legintimebb gondolatomat mondom el neked: Feltétlenül meg vagyok róla győződve, hogy ez személyes bosszúállás én rajtam a régiekért, tudod? Bár én igazán sohasem vétettem ellene. Még ha rá gondolok is, pirulok. Én már azt hittem, hogy végképpen eltünt valahová, hát lám megint megjelent. Hol csavarog az a Rogozsin? Én azt hittem, hogy ő már rég Rogozsinné asszonyság.

Egyszóval a tábornok roppant izgatott volt s az egész úton ilyen módon beszélt. Azzal végezte, hogy leírta a Pavlovics Jenő bátyját, a ki igen előkelő helyet foglal el Pétervárott, hetvenéves, nagy viveur, inyencz... hahaha! „Tudom, hogy ez is ismeri Filippovna Násztászját. A minap felkereste; nem fogadták el... Pedig milyen gazdag, oh milyen gazdag! Az Isten éltesse

még sokáig, hisz így is, úgy is Pavlovics Jenő fog utána örökölni... Igen... igen... s én azért mégis félek. Nem tudom, mitől, de félek. Mintha volna valami a levegőben... mint valami szárnyas egér... félek, félek."

XII.

Harmadnap délután hét órakor a herczeg sétálni készült a parkba. Egyszerre csak ott termett előtte a terraszon Prokofjevna Lizaveta.

- Először is, - kezdte az érdemes hölgy, - még csak gondolni se merj arra, hogy én talán engedelmet kérni jöttem hozzád. Csak azt várd! Te fülig hibás vagy.

A herczeg nem felelt.

- Hibás vagy-e vagy nem?

- Annyira, a mennyire önök. Egyébiránt sem én, sem ön nem vagyunk készakarva hibásak semmiben sem. Tegnapelőtt én hibásnak gondoltam magamat, de rájöttem, hogy az nem úgy van.

- Vagy úgy! No jó, most hát hallgass ide, és ülj le, mert nékem nincs szándékomban állva maradni.

Leültek.

- Másodszor: egy szót se azokról a sihederekről! Itt maradok és beszélek veled tíz perczig. Azért jöttem, hogy kikérdezzelek (s te Isten tudja, mit gondoltál már, hogy miért), de ha csak egy szóval is említed azokat a szemtelen sihedereket, hát én felállok, elmegyek és végképpen szakítok veled.

- Értem, - felelt a herczeg.

- No hát felelj: igaz-e az, hogy ezelőtt két vagy másfél hónappal te egy levelet kegyeskedtél írni Aglájának?

- I-igaz.

- Milyen czélból? Mi volt a levélben? Mutasd a levelet.

Prokofjevna Lizaveta szemei tűzben forogtak s ő csaknem reszketett a türelmetlenségtől.

- Nálam nincs a levél, - szólt a herczeg meglepetve s nagyon elvesztve bátorságát, - ha még megvan, akkor Ivanovna Aglájánál van.

- Ne ötölj-hatolj! Mit írtál neki?

- Én nem ötölök-hatolok és semmitől sem félek. Nem látok rá semmi okot, hogy én valakinek ne írhassak.

- Hallgass! Majd aztán beszélhetsz. Mi volt abban a levélben? Miért pirultál el?

A herczeg elgondolkozott.

- Én nem tudom, mit akar ön, Prokofjevna Lizaveta, csak azt látom, hogy önnek az a levél nagyon nem tetszik. Beláthatja, hogy meg is tagadhatnám a feleletet kérdéseire; de meg akarom mutatni, hogy én nem félek a levél miatt, hogy nem bántam meg annak megírását,

hogy egyáltalában nem pirulok miatta (s a herczeg itt még jobban elpirult), hát elmondom annak a tartalmát. mert könyv nélkül tudom most is.

S a herczeg szóról-szóra elmondta a levelet.

- Micsoda zürzavaros! Mit akart jelenteni ez az ostobaság te szerinted? - kérdezte nyersen Prokofjevna Lizaveta, miután a levél tartalmát végighallgatta.

- Magam sem tudom világosan: csak annyit tudok, hogy érzelmeim őszinték voltak. Akkor sokszor voltak élettel és reményekkel tele pillanataim.

- Miféle reményekkel?

- Azt nehéz megmondani, csaknem olyanokkal, a milyeneket talán ön most gondol; azok a remények... röviden: a jövőre vonatkozó remények és örömök voltak, hogy talán ott nem vagyok idegen, jött-ment. Nagyon megszerettem hazámat. Egy derüs, napfényes reggelen tollat fogtam s megírtam azt a levelet, hogy miért éppen Ivanovna Aglájához: azt nem tudom. Hiszen néha nagyon szeretne az ember jó baráthoz közeledni, s azt éreztem akkor én is...

- Talán bizony szerelmes vagy?

- N-nem. Én... én mintha csak a testvéremnek írtam volna; úgy is írtam magam alá, hogy „rokona”.

- Hm! Értem; félrevezetésből.

- Nagyon nehezemre esik ezekre válaszolnom, Prokofjevna Lizaveta.

- Tudom, hogy nehezedre esik, de nekem ahhoz semmi közöm. Figyelj ide s mondd a tiszta igazságot, mintha az Isten előtt állnál: hazudsz te most, vagy nem hazudsz?

- Nem hazudok.

- Igazán mondod, hogy nem vagy szerelmes?

- Úgy hiszem, hogy teljesen igazán.

- Ohó, „úgy hiszed!” Az a fiú adta át a levelet.

- Megkértem erre Ardalionovics Miklóst...

- A fiú? A fiú? - kérdezte békétlenül Prokofjevna Lizaveta, - én nem ismerek semmiféle Ardalionovics Miklóst; tehát a fiút kérted meg?

- Ardalionovics Miklós...

- Kölyök, ha mondom neked.

- Nem, nem kölyök az, hanem Ardalionovics Miklós - felelt a herczeg rendületlenül, bár kissé halkabban.

- No jól van, galambocskám, jól van. Ezt majd feljegyzem a rovásodra, - szólt Prokofjevna Lizaveta s kis szünetet tartott, hogy kipihenje magát.

- Hát az a „szegény lovag” kicsoda-micsoda?

- Fogalmam sincs róla; valami tréfa.

- Pedig nagyon szeretném tudni. De hát képes lett volna ő te irántad érdeklődni? Hiszen ő maga hítt téged félkegyelműnek, hülyének.

- Ezt talán nem is lett volna szükség nekem felemlíteni, - jegyezte meg a herczeg szemrehányó, de csaknem suttogó hangon.

- Ne haragudj. A leány akaratos, bolond, elkényeztetett, ha valakit megszeret, azt bizonyosan korholni fogja mások előtt, sőt szembe is bosszantani fogja, én is éppen olyan voltam. Hanem hát ne diadalmaskodjál, kedves barátom, ő nem a tiéd; nem is akarom hinni, sőt soha semmi sem lesz belőle. Azért mondom, hogy tudd magad jóelőre mihez tartani. Most pedig tudod mit: esküdjél meg nekem, hogy nem vetted még feleségül - azt.

- Hová gondol, Prokofjevna Lizaveta, az Istenért! - szólt a herczeg csaknem felugorva meglepetésében.

- De csak az Isten őrzött, hogy el nem vetted.

- Az igaz, - felelt a herczeg szemét lesütve.

- No hát, akkor talán abba vagy szerelmes? Ő miatta jöttél ide? Ő miatta?

- Nem azért jöttem, hogy megnősüljek.

- Van te előtted valami szent a világon?

- Van.

- Esküdj meg, hogy nem azért jöttél ide, hogy azt feleségül vedd.

- Esküszöm, a mire akarja.

- Hiszek neked, jer, csókolj meg. Végre szabadon lélegzem; hanem azt megmondom, hogy Agláját ne szeresd, úgy intézd a dolgot, mert a míg én élek, addig ő a tied nem lesz. Érted?

- Értem.

A herczeg annyira irult-pirult, hogy nem bírt a tábornoknéra nézni.

- Hát ne feledd, úgy vártalak, mint a Messiást (annyit ugyan meg nem érdemeltél!) éjjelenként könnyekkel áztattam a párnámat, - nem teérted galambocskám, légy nyugodt, van nekem magamnak más és örök bajom. Hanem azért vártalak olyan türelmetlenül, mert még mindig azt hiszem, hogy téged az Isten küldött nekem barátomul és vérbeli testvéremül. Nekem nincs senkim az öreg Bjelokonszkáján kívül, de az is elrepült valahová, azonkívül meg olyan ostoba lett szegény, mint a birka. Most aztán arra felelj röviden, igennel vagy nemmel: tudod-e miért kiáltott az ide tegnapelőtt este a kocsijából?

- Becsületszavamra mondom, hogy nincs benne semmi részem és nem tudok róla semmit.

- Elég, hiszek neked. Most én is egészen más véleményen vagyok, de még tegnap reggel is csak Pavlovics Jenőt okoltam. De most látom, hogy tévedtem. Hanem azért az övé sem lesz ám Aglája, annyit mondhatok neked. Már ha jó ember is, de úgy lesz, a hogy mondom. Eddig is ingadoztam, de most már erős az elhatározásom: „Zárjatok engem előbb koporsóba, tegyetek a föld alá, aztán hozzáadhatjátok a leányomat”: ezt borsoltam ma a Fjodorovics orra alá. Látod, hogy hiszek neked. Látod?

- Látom és értem.

Prokofjevna Lizaveta fürkészően nézte a herczeget; talán szerette volna tudni, hogy milyen benyomást gyakorolnak arra a Pavlovics Jenőről mondottak.

- Ivolgin Gavriláról semmit sem tudsz?

- Tudni... sokat tudok.

- Tudtad vagy nem tudtad, hogy ő érintkezik Aglájával?

- Erről semmit sem tudtam, - csodálkozott a herczeg szinte megrezzenve; - hogyan? Ön azt mondja, hogy Ardalionovics Gavrila érintkezésben van Ivanovna Aglájával? Lehetetlen.

- Csak nemrég óta. A húga, Várja csinálta neki az útat, egész télen át úgy dolgozott, mint a vakondok.

- Ezt nem hiszem, - mondá szilárdan a herczeg, - miután egy kis ideig elgondolkozott; - ha ez igaz volna, én bizonyosan tudnék róla.

- Tán azt hiszed, hogy ő maga jött volna ide s a kebledre borulva, sírva vallott volna be mindent. Oh, te szent egyűgyűség! Téged mindenki megcsal, mint... mint... azután nem szégyenled te magad, hogy úgy bízol benne? Nem látod, hogy ő téged egészen belevisz a hinárba?

- Nagyon jól tudom, hogy ő engem sokszor megcsal, - felelte a herczeg kelletlenűl és halkan, - s ő is tudja, hogy én ezt tudom, - tette hozzá, nem fejezve be, a mit mondani akart.

- Tudod és mégis bízol benne. Még csak ez kellett. Különben tőled nem is lehet egyebet várni. S én még csodálkozom! Úristen, van-e még több ilyen ember a világon! Piha! Hát azt tudod-e, hogy az a Gánya, vagy Várja megismertette Agláját Filippovna Násztászjával?

- Kit? - kiáltott fel a herczeg.

- Agláját.

- Ezt nem hiszem. Ez nem lehet! Ugyan micsoda czéljuk volna azzal?

A herczeg felugrott a székéről.

- Én sem hiszem, bár vannak rá bizonyítékok. A leány akaratos, fantasztikus, bolond. Rossz leány, rossz, rossz, rossz. Ezer esztendeig is azt fogom mondani, hogy rossz. Mind olyan, még az az ázott csirke Alexandra is; ez már egészen ki is vette magát a hatalmam alól. No, de azt én sem hiszem. Talán azért, mert nem szeretem hinni, - tette hozzá mintegy magában beszélve. - Hát te miért nem jöttél át hozzánk? - fordúlt hirtelen a herczeghez; - miért nem jöttél hozzánk három egész hónapon át? - kiáltott rá türelmetlenűl.

A herczeg el akarta mondani az ő okait, de a tábornokné megint félbeszakította.

- Téged mindenki bolondnak tart és csal. Tegnap a városban jártál: fogadni mernék rá, hogy ott jártál annál a gazembernél s térdenállva kérted, hogy fogadja el a tízezer rubelt.

- Eszemágában sem volt. Nem is láttam, azonkívül pedig nem is gazember az. Levelet kaptam tőle.

- Mutasd.

A herczeg kivett a tárczájából egy levelet, odaadta azt Prokofjevna Lizavetának. A levél így szólt:

„Tisztelt uram! Nekem természetesen semmi jogom sincs arra, hogy az emberek előtt önérzetes legyek. A közönséges felfogás szerint én erre nagyon is jelentéktelen vagyok. De ez a felfogás csak közönséges és nem az ön felfogása. Nagyon is meggyőződtem a felől, hogy ön, tisztelt uram, talán sokkal jobb másoknál. Én nem értek egyet Doktorenkoval, s ebben a tekintetben ellentétben állok vele. Én öntől soha el nem fogadok egy kopejkát sem, de ön segített az anyámon s ezért én önnek hálával tartozom. Mindenesetre pedig más szemmel nézek most önre s ezt kötelességemnek tartottam önnel tudatni. Ezek után pedig remélem, hogy köztünk minden összeköttetés megszűnik. Budrovszkij Antyip.”

„P. S. A kétszáz rubelből hiányzott összeget idővel hiánytalanúl meg fogja ön kapni.”

- Milyen zagyvalék! - szólt Prokofjevna Lizaveta, visszalökve a levelet; - nem volt érdemes elolvasni. Mit bámulsz?

- Csak vallja be, önnek is jól esett ezt a levelet elolvasni.

- Hogyan? Ezt a hiúsággal telt csiricsárét? Hát nem látod, hogy ezek mind megbolondúltak az önérzettől és hiúságtól?

- Igen, de ő azért mégis megadta magát, - szakított Doktorenkoval s mentől nagyobb benne a hiúság, annál nehezebb volt a munka, a melylyel magát legyőzte. Oh, milyen gyerek ön, Prokofjevna Lizaveta.

- Ejnye, tán azt akarod, hogy utoljára is nyakon üsselek?

- Dehogy akarom. Csak azért mondom, mert ön örül ennek a levélnek s ezt el akarja titkolni. Miért szégyenli érzelmeit?

- Egy lépést se merj többet felénk tenni, - ugrott fel a helyéről Prokofjevna Lizaveta, egészen elsápadva a haragtól; - mától kezdve még a híredet sem akarom hallani.

- De három nap múlva ide fog ön jönni, hogy meghíjjon hozzájok... no, hát nem restelli ezt? S miért szégyenli éppen legjobb és legszebb érzelmeit? Hiszen így csak magamagát gyötri.

- Ha belehalok, mégse hílak. Elfelejtem azt is, hogy kinek hínak. Már el is felejtettem.

És sietett ki a herczegtől.

- Hiszen a nélkül is meg van nekem tiltva, hogy önökhöz menjek, - kiáltott utána a herczeg.

- Mi-cso-da? Ki tiltotta meg?

Hirtelen visszafordúlt, mintha tűvel szúrták volna meg. A herczeg habozott a felelettel; érezte, hogy akaratlanúl szólta el magát.

- Ki tiltotta meg? - kérdezte hamarosan Prokofjevna Lizaveta.

- Ivanovna Aglája.

- Mikor? Felelj hát!

- Ma délelőtt adta tudtomra, hogy ne merjek többé önökhöz elmenni.

Prokofjevna Lizaveta mozdulatlanúl állt és gondolkozott.

- Kivel adta tudtodra? A fiúval? Üzenettel?

- Írásban, - felelt a herczeg.

- Hol az az írás? Add ide. Rögtön.

A herczeg egy pillanatig gondolkozott, aztán kivett a zsebéből egy kis darabka papirost, a melyre ez volt írva:

> „Nyikolajevics Leó herczeg! Ha mindazok után, a mi történt, önnek szándéka volna engemet csodálkozásba ejteni azzal, hogy minket meglátogasson, hát legyen meggyőződve, hogy én nem leszek azok közt, a kik ennek megörülnek. Jepancsina Aglája.”

Prokofjevna Lizaveta egy kis ideig elgondolkozott, aztán odasietett a herczeghez, megragadta azt a kezénél fogva s úgy vonszolta maga után.

- Rögtön jössz velem! Csak azért is rögtön, ebben a pillanatban! - kiabált rendkívül izgatottan és türelmetlenűl.

- De hiszen ön kitesz engem...

- Minek? Oh, ártatlan egyűgyűség! Hát férfi vagy te? Nos, most mindent meglátok a saját szemeimmel.

- Legalább engedje meg, hogy kalapot tehessek fel.

- Itt van a rongyos kalapod! Jerünk! Még csak elegáns kalapot sem tudsz magadnak választani. Ezt az a lány... az iméntiek után... mérgiben... dünnyögött Prokofjevna Lizaveta, magával vonszolva a herczeget, egy pillanatra sem eresztve el annak a kezét; én ma a pártodra keltem, azt mondtam: szamár vagy, hogy nem jössz hozzánk... E nélkül nem írta volna ő ezt az érthetetlen levélkét neked. Ezt az illetlen levelet... Mert az ilyen nem illik egy jóravaló, jól nevelt, eszes, okos leányhoz. Hm... az is meglehet, hogy ő maga is bosszankodott azon, hogy te nem jössz hozzánk, de arra nem számított, hogy félkegyelműnek nem lehet hinni, mert az szószerint veszi, a mint hogy úgy is történt. Mit leskelődöl, hogy én mit beszélek? - kiáltott a herczegre, észrevevén, hogy elszólta magát; - neki szüksége van ilyen bolondra, mint te vagy, s mert már rég nem látott, azért kéretett így magához. S én nagyon örülök, nagyon, hogy ilyen fricskát ad neked. Megérdemled. Ő pedig az ilyenhez nagyon ért, oh nagyon!

HARMADIK RÉSZ.

I.

Panaszkodnak nálunk, hogy kevés a praktikus ember; hogy politikus, tábornok és hivatalra való ember van sok, de gyakorlati ember nincs. Sőt, hogy még a vasutaknál sincs jóravaló szolgaszemélyzet, annyira nem vagyunk praktikusak. Azt mondják: valamely gőzhajózási társaságnál csak tűrhető adminisztrácziót is összeállítani - lehetetlenség... Halljuk, hogy valamely ujonnan megnyitott vasúton összeütközik a vonat, vagy leszakadt alattok a híd s a vonat csaknem ott telelt a havas mező közepén; csak néhány órára indúltak el az utasok és öt napig álltak a hóban... Irják, hogy sok ezer pudnyi árú rothad két-három hónapig is egy helyen, várva a továbbítást; más helyen az adminisztráló közeg egy kereskedő segédjét, a ki az árúi továbbküldését sürgette, megpofozta, azzal mentve később adminisztratív eljárását, hogy nagyon ingerült volt. Annyi az állami hivatal, hogy elgondolni is szörnyűség, hát talán csak volna elég anyag valamely gőzhajói társaság adminisztráczióját tisztességes alkalmazottakkal ellátni! Erre néha oly furcsa feleletet adnak, hogy szinte hihetetlen. Igaz, - mondják, - hogy nálunk mindenki hivataloskodik vagy hivataloskodott s ez már kétszáz év óta tart így a legjobb német példa szerint ük-ősöktől ük-unokákig, de éppen a hivataloskodó emberek a leginpraktikusabbak s a dolog annyira ment, hogy az elméletiséget és gyakorlatiatlanságot még nemrégen is a legelőnyösebbnek és nagy rekomendácziónak tartották magok a hivatalos személyiségek is. Egyébként minek beszéljünk a hivatalnokokról, mikor voltaképpen a praktikus emberekről akarunk egyetmást elmondani. Itt pedig már kétségtelen, hogy a félénkség és az inicziativára való bátorság teljes hiánya volt a praktikus ember ismertető jele - és még mai napig is az. De miért vádoljuk csak magunkat, ha ugyan az itt mondottakat vádnak veszszük? Az eredetiség hiányát mindig és a világon mindenütt a legkiválóbb tulajdonságnak ítélték olyan embereknél, a kik praktikus dolgokkal foglalkoztak, s száz ember közül kilenczvenkilencz így gondolkozott, száz közűl legfeljebb csak egy másképpen.

A feltalálókat és geniális embereket pályájok kezdetén (igen gyakran még a végén is) bolondoknak tartották a társaságban s ez olyan közönséges megjegyzés, hogy ezt mindenki tudja. Például: évtizedeken át mindenki a bankokba hurczolta a pénzét, oda czipeltek milliárdokat négy perczentre, aztán mikor a bank eltűnt, a milliárdok nagy része természetesen elkallódott a részvényesség lázában és a csalók kezén - s ezt szinte így követelte az illendőség és közerkölcs. Igenis: a közerkölcs; ha a nemes félénkség, tartózkodás és az eredetiségre való törekvés illemes hiánya eddig a közvélemény szerint elengedhetetlen volt az üzleti és jóravaló embernél, hát nagyon is nem jóravaló, sőt illetlen lett volna egyszerre mindent megváltoztatni. Ugyan melyik gyermekét szerető anya nem ijed meg és az ijedtségtől nem betegszik meg, ha fia vagy leánya kisiklik a rendes kerékvágásból: „Nem! Már csak inkább legyen boldog és éljen meg eredetieskedés nélkül” - gondolja minden anya, gyermekét ringatva.

Dajkáink már a csecsemőknek is azt dúdolják, mikor álomba akarják ringatni, hogy „aranyban fogsz járni, tábornok lesz belőled”. Következésképp még a dajkáink felfogása szerint is a legnagyobb szerencse és boldogulás az orosz emberre nézve a tábornoki rang. S valóban: kiállván középszerűen a szükséges szigorlatokat és szolgálván vagy harmincz évig: ki az nálunk, a kinek ne sikerűlne a tábornoki rangot elérni[21] s egy kis tőkét összegyűjteni? Generális nálunk

[21] Oroszországban tudniillik a polgári hivatalnokok is katonai rangfokozat szerint vannak beosztva.

csak olyan nem lehet, a ki eredeti tehetségű ember, más szóval, a ki nyugtalan természetű, következésképp praktikusaknak éppen a generálisokat kell tartani, mert azok biztos sikereket érnek el.

Meglehet, hogy itt valami félreértés is lehet; de általában beszélve, ez - úgy látszik, - igaz, s a mi társadalmunknak is teljesen igaza volt, mikor a maga praktikus emberének az eszményét megállapította. Hanem azért sok feleslegest mondtunk el itt; hiszen voltaképpen a mi ismerős családunkról, Jepancsinékról szándékoztunk néhány felvilágosító szót ejteni. Ezek vagy legalább a családnak inkább gondolkozó tagjai folytonosan szenvedtek a családnak egy csaknem általános jellemvonásától, a mely egyenes ellentétben volt az imént vázolt erényekkel. Nem értvén teljesen a helyzetet, (mert nehéz is volt azt megérteni), mégis gyanakodtak néha, hogy az ő családjukban nem úgy folynak a dolgok, mint másoknál. Másoknál minden simán folyik, őnálok zötyögősen, mások a vágányokon haladnak, ők mindúntalan kisiklanak a vágányokról. Mások minden pillanatban s a jó erkölcsöknek megfelelően félénken viselkednek, ők nem. Igaz, hogy Prokofjevna Lizaveta nagyon is ijedezett, de ez mégsem volt az a jó erkölcsű nagyvilági félénkség, a mely miatt ők búsúltak. Egyébként meglehet, hogy csak az egy Prokofjevna Lizaveta nyugtalankodott, a leányok meg nagyon fiatalok voltak, bár igen éleslátásúak és irónikusak, a tábornok pedig ha élesen látott is, nehéz helyzetekben csak annyit mondott: hm! és ezzel minden bizodalmát Prokofjevna Lizavetába vetette. E szerint a generálisnén volt a felelősség. S nem az, például, mintha a család valami különös inicziativával tűnt volna ki, vagy az eredetiségre való öntudatos törekvése folytán kisiklott volna a vágányról, a mi teljesen illetlen dolog lett volna, óh, nem! Mindez nem volt, vagyis nem volt előttük öntudatosan kitűzött czél s végűl mégis úgy esett, hogy a Jepancsin-család, bár nagy tiszteletnek örvendett, mégsem volt olyan, a milyennek kell lenni minden tiszteletnek örvendő családnak. Utóbbi időkben Prokofjevna Lizaveta mindenben magát és az ő szerencsétlen természetét kezdte okolni s ettől még növekedett a szenvedése. Magamagát minden perczben ostobának, illedelmetlen különcznek nevezgette, képzelődésével gyötörte magát, folytonosan elvesztette a fejét és nem találta fel magát a legközönségesebb helyzetben sem, minden pillanatban nagyítva a legkisebb bajt is.

Még elbeszélésünk elején említettük, hogy Jepancsinék általános és tényleges tiszteletnek örvendettek. Még a szegényes sorsból felcseperedett Fjodorovics Iványt is mindenütt szívesen fogadták, mint rendes, derék, gazdag, bár nem valami nagy eszű embert. De úgy látszik, hogy bizonyos észbeli tompaság úgyszólván elengedhetetlen feltétel minden olyan embernél, a ki üzletekkel foglalkozik. A mi pedig Prokofjevna Lizavetát illeti: ő jó családból származott, bár nálunk nem sokat adnak az előkelő származásra, ha ahhoz jó összeköttetések is nem járúlnak. De ő neki összeköttetései is voltak, tisztelték és végül megszerettek olyan személyek, a kik után másoknak is meg kellett őt szeretniük, el kellett őt fogadniok. Kétségtelen, hogy családi gondjai alaptalanok s nevetségesen felfújtak voltak, de ha valakinek szemölcs van az orrán vagy homlokán, az azt hiszi, hogy másoknak egyéb dolga sincs, mint mindig az ő szemölcsét nézni, azt kinevetni még akkor is, ha az illető Amerikát fedezte volna fel. Igaz ugyan, hogy Prokofjevna Lizavetát a társaságokban „furcsa teremtés”-nek tartották, de azért feltétlenűl tisztelték, de Prokofjevna Lizaveta végül már azt sem hitte, hogy őt tisztelik s ez volt a legnagyobb baj. Nagyon bántotta is őt az a gondolat, hogy a leányai is olyan furcsa teremtések találnak lenni, mint ő. Úgy látta, hogy azok nevetségesek, illetlenkedők, a miért egyre korholta őket és Fjodorovics Iványt; egész napokig pörölt velük, bár szinte önkívületesen szerette őket szinte a szenvedélyig. Leginkább az bántotta őt, hogy olyan leányok, mint az övéi, nincsenek a világon, de jó is, hogy nincsenek. „Nihilisták lesznek, punktum”, - gondolta néha magában. „Mert miért nem mennek férjhez? Csak azért, hogy az anyjukat kínozzák: ez az ő legfőbb czéljuk, mert ez új eszme s ezt az az átkozott női kérdés okozza. Vagy nem le akarta nyiratni

Aglája ezelőtt két évvel az ő remek haját? (Olyan haj az én időmben egyáltalában nem is volt.) Hát az a kövér Alexandra! Nem akarta az is követni amannak a példáját, csak azért, mert Aglája rábeszélte, hogy rövid hajjal majd jobban fognak aludni? Pedig hány kérőjük volt már! de hány, de hány! Még pedig milyen derék emberek! Mit várnak, csak azért, hogy az anyjukat gyötörjék. Mert egyéb okuk nincs, nincs és nincs!"

Végre az ő anyai szívére is felderült a nap; legalább egyik lánya, legalább Adelájda el lesz látva: „Legalább az egyiket lerázom a nyakamról", mondá Prokofjevna Lizaveta, mikor fenhangon kellett szólnia (magában sokkal gyöngédebben fejezte ezt ki). És mily jól, mily illedelmesen intéződött el a dolog; még a társaságban is tisztelettel szólnak róla. Ismert ember, herczegi ranggal, vagyonos, jólelkű s ezen kívül tetszik is Adelájdának - hát mi kell még? De hiszen ő Adelájdát eddig sem féltette úgy, mint a többi lányát, bár annak artisztikus hajlamai néha nagyon is bántották a Prokofjevna Lizaveta aggódó szívét. „Hanem viszont igen vidám természetű és józan gondolkozású - feltehető, hogy nem lesz rossz sorsa a leánynak" nyugtatta meg magát mindig. Leginkább Aglája miatt nyugtalankodott. A mi pedig e legidősebbet, Alexandrát illeti, hát arról nem tudta Prokofjevna Lizaveta, hogy rettegjen-e miatta vagy sem? Néha úgy rémlett neki, hogy „az a lány végképp elveszett, hiszen már huszonöt éves, tehát úgy látszik: vén lány marad. Pedig milyen szép!" Éjjelenkint még meg is siratta a lányát, a ki azalatt a lehető legnyugodtabban aludt. „De miféle is ő? - nihilista vagy bolond? - Hogy nem bolond, az iránt különben Prokofjevna Lizaveta is teljesen nyugodt volt, hiszen mindig nagyra becsülte az Ivanovna Alexandra vélekedését és szeretett vele tanácskozni. Hanem hogy „ázott csirke", ez kétségtelen; „annyira csendes és nyugodt, hogy lehetetlen megrebbenteni. Igaz különben, hogy az ázott csirkék nem nyugodtak... piha! Már azt sem tudom: mit beszélek!" Prokofjevna Lizaveta, Adelajda iránt valami megmagyarázhatatlan, részvétteljes rokonszenvvel viseltetett, sokkal nagyobbal, mint Ivanovna Aglája iránt, a kit pedig bálványozott. Az epés kitörések (pedig főképpen ezekben nyilvánult az ő anyai gondoskodása és szimpátiája), a házsártok, az „ázott csirke"-féle elnevezések csak mosolyra késztették Alexandrát. Megtörtént néha, hogy a legcsekélyebb dolgok miatt is éktelen haragra lobbant Prokofjevna Lizaveta. Például Ivanovna Alexandra szeretett sokáig aludni és rendszerint sokat álmodott; hanem ezek az álomlátások mindig igen egyszerüek, ártatlanok, hétesztendős gyerekhez illők voltak; hát még ezek az álomlátások is mérgesítették a mamát az ő ártatlanságukkal. Ivanovna Alexandra egyszer álmában kilencz tyúkot látott s ezért formaszerű veszekedése volt a mamájával - hogy miért? azt még elmondani is nehéz. Egyszer, csak egyetlenegyszer sikerült neki álmában valami originális dolgot látni: egy sötét szobában, a melybe ő bátran bement, egy barátot látott. Az álomlátást a két hahotázó nőtestvér azonnal elmondta Prokofjevna Lizavetának: de a mama akkor is megharagudott és mind a hármat bolondnak nyilvánította. „Hm! nyugodt, mint valamely bolond, valóságos „ázott csirke", nem lehel felrebbenteni, mégis búsúl, néha egészen szomorú a nézése. Min bánkódik?" Néha feladta ezt a kérdést Fjodorovics Ivánnak is, még pedig szokása szerint hisztérikusan, fenyegetően, rögtöni feleletet követelve. Fjodorovics Iván hmmögött, pislogott, felhúzta a vállát s karjait szétterjesztve végül azt mondta:

- Férj kell neki.

- Csak ne olyat adjon neki az Isten, mint ön, Fjodorovics Iván, - robbant fel végre mint a bomba, Prokofjevna Lizaveta; - nem olyan észjárásút, nem olyan itélkezésüt, mint ön, Fjodorovics Iván, nem olyan nyers tuskót, mint ön, Fjodorovics Iván...

Fjodorovics Iván rögtön elmenekült, Prokofjevna Lizaveta pedig a felrobbanása után megnyugodott. Persze ugyanaznap estefelé szokatlanul figyelmes, csendes, szelid és kellemeskedő volt Fjodorovics Iván iránt, az ő „nyers tuskója" iránt, az ő jó, kedves, imádott Fjodorovics Ivánja iránt, mert ő egész életében szerette, sőt most is szerelmes volt az ő Fjodorovics

Iványába, a mit maga Fjodorovics Iván is igen jól tudott s a ki viszont végtelenül becsülte az ő Prokofjevna Lizavetáját.

De legtöbb aggodalmat Aglája okozott a tábornoknénak.

„Tökéletesen olyan, mint én, tökéletesen! Minden tekintetben az én másolatom, mondogatta magában Prokofjevna Lizaveta, - önfejű, csúf kis boszorkány! Nihilista, különcz, esztelen, rossz, rossz, rossz! Oh Istenem, milyen szerencsétlen lesz!”

De a mint már mondtuk: a feljött nap egy perczre mindent felmelegített, megfényesített volna. Csaknem egy egész hónapja volt Prokofjevna Lizavetának, a melyben teljesen kipihente volna minden fáradozásait. Az Adelájda küszöbön álló férjhezmenetele alkalmából a társaságban beszélni kezdtek Aglájáról is s Aglája mindig és mindenütt oly helyesen, szépen, okosan, méltóságosan viselte magát, csak kissé büszkén, de az olyan jól állt neki! Anyjához egész hónap alatt oly gyöngéd, figyelmes volt! („Igaz, hogy azt a Pavlovics Jenőt jól szemmel kell tartani, kipróbálni, s a mint látszik: Aglája nem igen tünteti ki őt mások fölött.”) Elég az hozzá, hogy egész váratlanul nagyon jó lányka lett - és milyen szép. Istenem, milyen szép! Napról-napra szebb! És...

És mihelyt megjelent „ez a hitvány herczegecske”, ez a félkegyelmű, egyszeribe minden megfordult, a házban minden fenekestül felfordult.

Ugyan mi történt?

Másokra nézve bizonyára semmi sem történt volna. De éppen abban különbözött másoktól Prokofjevna Lizaveta, hogy a legegyszerűbb dolgok kombinálásában és összezavarásában sikerült neki mindig olyasmit látni, a mi őt szinte a belebetegedésig megijesztette, meglepte a legképtelenebb félelemmel, a mely tehát a legterhesebb is volt. Mily meglepetés lehetett az tehát neki, mikor a nevetséges és alaptalan nyugtalanságok közepett olyasmi jelentkezett, a mi mintha csakugyan lényeges s a mi csakugyan megérdemli az izgatottságot, kételkedést és gyanakodást!

„De hogy’ merték nekem azt az anonim levelet írni arról a *teremtésről*, mintha az összeköttetésben volna Aglájával?” - gondolta magában Prokofjevna Lizaveta az egész úton, míg a herczeget magával czipelte s otthon, mikor leültette azt a kerek asztal mellé, a melynél az egész család együtt ült: „hogy’ is mertek ilyenre gondolni? Hiszen én meghalnék szégyenemben, ha csak egy hajszálnyit is elhinnék belőle vagy megmutatnám ezt a levelet Aglájának. Ilyen tréfát űzni velünk, Jepancsinékkal! És mindennek csak ön az oka, Fjodorovics Iván! Ah mért nem is költöztünk át Jelaginba! Mindig mondtam, hogy jerünk Jelaginba. Meglehet, hogy az a Várjka írta ezt a levelet, vagy talán... mindennek Fjodorovics Iván az oka. Ő rá csinálta ezt a tréfát az a *teremtés*, emlékül a régi viszonyra, hogy bolond szerepben mutassa be őt, éppen úgy, mint a hogy’ bolonddá tartotta, kinevette, orránál fogva vezette, mikor Fjodorovics Iván ékszert vitt neki... A vége azonban mégis az, hogy a mi lányaink, a mi kisasszonyaink, eladó lányaink, a legjobb társaságba való leánykák vannak a dologba bekeverve. Fjodorovics Iván; örüljön neki! Nem bocsátok meg ennek a herczegecskének soha, de soha! S miért van Aglája három nap óta hisztériában, mért veszett össze a nővéreivel, még Alexandrával is, a kinek pedig mindig úgy csókolgatta a kezét, mintha az az anyja volna! Mért oly talányos három nap óta? Mit akar ő Ivolgin Gavrilával? Mért kezdte tegnap és ma dicsérni Ivolgin Gavrilát és miért fakadt sírva? Minek emlegetik ebben az anonim levélben azt az átkozott „szegény lovagot”, holott ő annak a levelét még az édes testvéreinek sem mutatta meg? És minek... ugyan minek futottam én hozzá, mint valamely megriasztott macska és minek czipeltem én őt ide most? Uramistenem, megbolondultam, hogy ezt cselekedtem. A lányomról fiatal embereknek titkokat mond el, még pedig olyanokat, a melyek csaknem kizárólag ő rá

tartoznak! Uramistenem, még jó, hogy félkegyelmű és... és házunk barátja. De hát Aglája csakugyan rá nézhetett ilyen szörnyszülöttre? Istenem, mit nem fecsegek! Piha! Eredetiségek vagyunk mi... Üveg alatt kell minket mutogatni tiz kopejkáért... első helyen engemet. Ezt én önnek soha meg nem bocsátom, Fjodorovics Iván, soha! S miért nem csipkedi most Aglája ezt a félkegyelműt? Azt mondta, hogy majd megcsipkedi, s lám: nem csipkedi. Sőt ni: szinte kerekre nyitja a szemét, úgy nézi, nem szól, nem megy el, csak áll, pedig ő maga tiltotta meg ennek, hogy ide jöjjön. Az meg egészen halvány. Ez az átkozott, százszor átkozott, fecsegő Pavlÿcs Jenő meg senkit szóhoz nem enged. Mindent megtudnék, csak szóba bírnám hozni...”

A herczeg csakugyan csaknem sápadtan ült a kerek asztal mellett s a mint látszott: egyszerre félt is, meg maga előtt is érthetetlen elragadtatást érzett. Oh mennyire félt arra az oldalra nézni, a honnan állhatatosan nézte őt az az ismerős két fekete szem, egyúttal pedig majd meghalt a nagy boldogságtól, hogy megint itt ülhet ő közöttük, hallhatja az ismerős hangokat - azok után, a miket Aglája neki írt. „Istenem, mit fog ő most mondani?” Ő maga még egy szót sem szólt, hanem nagy figyelemmel hallgatta a beszédnek neki eredt Pavlovics Jenőt, a ki ritkán volt olyan megelégedett, felbuzdult hangulatban, mint ez este. A herczeg hallgatta, de sokáig nem értett egy szót sem. Fjodorovics Iványon kívül, a ki még a hivatalából nem jött haza, valamennyien együtt voltak. Jelen volt Scs. herczeg is. Úgy látszott, hogy teázás előtt még a parkba készültek zenét hallgatni. A folyó beszélgetés még a herczeg megérkezése előtt kezdődött meg. Nemsokára valahonnan megjelent a terraszon Kolya. „Úgy látszik, - gondolta magában a herczeg, - hogy őt most is csak úgy elfogadják itt, mint eddig.”

A folyó beszélgetés láthatólag nem mindenkinek tetszett; a beszélgetés, a mint kivenni lehetett, a türelmetlen vitatkozásról kezdődött és mindenki szeretett volna más tárgyra térni, de Pavlovics Jenő annál jobban makacskodott, nem törődött a többiek kedvetlenségével. Prokofjevna Lizaveta komorkodott, bár nem értett mindent a beszédből. Aglája oldalt, csaknem egy szögletben ült és állhatatosan hallgatott.

- Én nekem nincs semmi kifogásom a liberálizmus ellen, - folytatta Pavlovics Jenő megkezdett témáját, a mely a társaság legtöbb tagját, különösen Prokofjevna Lizavetát már úntatni kezdte; - a liberálizmus nem bűn, hanem szükségképpeni kiegészítő része az egésznek; a liberálizmusnak éppen olyan létjoga van, mint a legjobb szándékú konzervativizmusnak; én csak a rossz liberálizmust támadom meg s újra kijelentem, hogy az orosz liberálizmus nem rossz liberálizmus, hanem olyan liberálizmus, a mely nem orosz. Mutassanak önök nekem egy orosz liberálist s azzal én rögtön összecsókolódzom.

- Ha ugyan annak kedve volna önnel összecsókolódzni, - jegyezte meg Ivanovna Alexandra, a ki nem közönséges izgatottságban volt. Még arcza is szokatlanúl ki volt pirúlva.

„Ezt ő magára vonatkoztatta”, - gondolá Prokofjevna Lizaveta, - „máskor csak eszik és iszik, nem lehet belőle egy szót se kivenni, de ha egyszer egy évben megszólal, hát olyat mond, hogy eltátja rá az ember a száját.”

A herczeg úgy vette észre, hogy Ivanovna Alexandrának nagyon nem tetszik, hogy Pavlovics Jenő olyan vidáman beszél, beszél pedig komoly tárgyról s mintha hévvel akarna beszélni, mintha mégis csak tréfálna.

- Én azt állítottam az ön megérkezése előtt, herczeg, - folytatta Pavlovics Jenő, - hogy nálunk idáig a liberálisok csak két osztályból kerültek ki: a szemináristák és a földbirtokosok közül. S minthogy ez a két osztály teljesen kasztokba verődött, a nemzettől valahogy elkülönítve: következésképp mindaz, a mit tettek és tesznek, egyáltalában nem nemzeti...

- Hogyan? Hogy a mit tettek, az nem orosz? - kérdé Scs. herczeg.

- Nem nemzeti; orosz lehet, de nem nemzeti; a liberálisok sem oroszok nálunk, hanem a konzervativek oroszok; s legyen ön meggyőződve, hogy a nemzet soha semmit nem fog elismerni a magáénak abból, a mit a szemináristák és földbirtokosok csináltak, csinálnak és csinálni fognak...

- Nagyszerű! Hogy lehet ilyen paradoxont állítani; ha ugyan komolyan beszél ön. Én nem fogadom el az orosz földbirtokosoknak ilyen elitélését; hiszen ön maga is orosz földbirtokos, - tette hozzá epésen Scs. herczeg.

- Nem is abban az értelemben beszélek én az orosz földbirtokosokról, mint a hogy ön gondolja. Az osztályt én tisztelem, már csak azért is, mert én is hozzá tartozom; kivált most, hogy megszűnt kaszt lenni...

- Hát az irodalomban sem történt semmi nemzeti? - kérdezte Ivanovna Alexandra.

- Én az irodalomban nem vagyok valami nagy szakértő, de szerintem az irodalom sem orosz, kivéve tán Lomonoszovot, Puskint és Gogolyt.

- Először is ez nem kevés, másodszor pedig ezeknek egyike a nép köréből származott; ketteje pedig a földbirtokos osztályból, - nevetett Adelajda.

- Igaz, de még ne tessék diadalmaskodni! Minthogy idáig még csak három orosz írónak sikerült elmondania a magáét, tudniillik a mit nem mástól kölcsönzött, ezzel mind a három egyúttal nemzetivé is lett. A mely orosz író a magáét mondja el, nem azt, a mit máshonnan kölcsönzött, az feltétlenül nemzeti író lesz, még ha rosszúl tudna is oroszul. Ez az axiomám. De nem az irodalomról kezdtünk mink beszélni, hanem a szocziálistákról. Nos hát én azt is állítani merem, hogy nálunk nincs egyetlenegy orosz szocziálista sem, - nincs és nem is volt, mert a mi szocziálistáink is mind a szeminaristák és földbirtokosok osztályából kerülnek ki. A szocziálisták úgy nálunk, mint a külföldön a jobbágyság megszüntetése előtti korból való földbirtokosok. Mit nevetnek? Tessék elémbe rakni az ő röpirataikat, czikkeiket, könyveiket s én - bár nem vagyok kritikus, be fogom bizonyítani, hogy ezeket mind volt orosz földbirtokosok írták, vagy szeminaristák. Önök újra nevetnek? S ön is, herczeg? Ön sem ért velem egyet?

Tényleg mindnyájan nevettek s a herczeg is elmosolyodott.

- Nem mondhatom meg csak úgy rövidesen, hogy egyetértek-e önnel vagy sem, - szólt a herczeg, rögtön abbahagyva a nevetést, mint egy rajtakapott kis diák; - de arról biztosítom, hogy rendkívül szívesen hallgatom önt.

A míg ezt mondta, csaknem elfult a hangja s homlokára kiült a hideg verejték. Ezek első szavai voltak azóta, hogy ott ült. Körül szeretett volna nézni, de nem mert. Pavlovics Jenő ezt észrevette rajta és elmosolyodott.

- Tényeket mondok önöknek, uraim, - folytatta aztán előbbi hangján, tudniillik látszólagos hévvel, de mintha csak tréfálna, - tényeket, a melyeket magam figyeltem meg; - legalább ezt még soha sehol sem olvastam. Ezekben a tényekben rejlik az orosz liberálizmusnak a lényege. Mert mi a liberálizmus, ha nem az eddig fennállott rendnek a megtámadása? Igaz-e? Nos, én meg azt mondom, hogy az orosz liberálizmus nem a fennálló rendnek a megtámadása, hanem megtámadása egyenesen a mi vagyonunknak, megtámadása magának Oroszországnak. A mi liberálisunk gyülöli a nemzeti szokásokat, hagyományokat, történetet, mindent. Ilyen liberálisok sehol másutt nem létezhetnek.

- Én, mindazt, a mit ön mondott, csak tréfának veszem, - szólt Scs. herczeg.

- Én nem láttam a liberálisok mindegyikét, - mondá Ivanovna Alexandra, - tehát nem is mondhatok róluk itéletet, de felháborodással hallgattam az ön fejtegetéseit: ön egyes eseteket vett fel kiinduló pontul s mégis általános szabályt hozott ki belőlük, más szóval: rágalmazott.

- Egyes eseteket? Á! Á! Mit gondol ön herczeg: egyes esetek ezek?

- Én is kénytelen vagyok kijelenteni, hogy én is igen keveset érintkeztem liberálisokkal, - felelt a herczeg, - de nekem úgy tetszik, hogy önnek van némi igaza. De persze, az ön itéletét nem lehet... általánosítani...

Belezavarodott és nem fejezte be, a mit mondani akart. Daczára azonban izgatottságának, nagyon érdeklődött a vita iránt. S Pavlovics Jenő, ámbátor már régebb idő óta csak bizonyos gúnynyal beszélt vele, mostani feleleténél bizonyos komolysággal nézett rá vissza, mintha nem várt volna tőle ilyen feleletet.

- Úgy?... hanem milyen különös... - szólt Pavlovics Jenő, - hát aztán ön komolyan felelt nekem herczeg?

- S ön talán nem komolyan kérdezett? - kérdezte az viszont csodálkozva.

Mindenki nevetett.

- Higyjen neki aztán az ember, - mondá Adelajda, - Pavlovics Jenő mindig és mindenkivel csak bolondozik.

- Szerintem ez kellemetlen vitatkozás s jobb lett volna belé se kezdeni, - jegyezte meg élesen Alexandra, - úgyis sétára készültünk...

- Jerünk is; az este pompás! - szólt Pavlovics Jenő, - de hogy bebizonyítsam, kivált a herczegnek, hogy ezúttal igazán komolyan beszéltem, még egy kérdést intézek ő hozzá. Ez a kérdés ezelőtt két órával ötlött eszembe. Nem régen sokat beszéltek arról, hogy egy fiatalember egy hat személyből álló családot gyilkolt le s hogy a bűnügyi tárgyalásnál ennek az ügyvédje azt mondta a védőbeszédében, hogy miután a vádlott nagy nyomoruságban volt, egész természetesen a gyilkosság gondolatára kellett jönnie. Szerintem a védő, mikor ezeket mondta, azt a legnagyobb meggyőződéssel cselekedte s egyúttal, hogy a legliberálisabb, leghumánusabb gondolatot mondta ki. Hát mit gondol ön: az ilyennek a kimondása csak egyes eset-e? vagy pedig általános-e ez az irányzat?

Mindnyájan felkaczagtak.

- Természetes, hogy csak egyes eset, - szóltak közbe nevetve Alexandra és Adelájda.

- Engedd megjegyeznem, Pavlovics Jenő, hogy ez a te tréfád nagyon kopott, - jegyezte meg Scs. herczeg.

- Mit gondol ön herczeg? - folytatta Pavlovics Jenő, a nélkül, hogy odahallgatna - egyes eset ez, vagy általános irányzat? Beismerem, hogy ezt a kérdést én egyenesen az ön számára találtam ki.

- Nem, ez nem egyes eset, - felelt a herczeg halkan, de szilárdan.

- De az Istenért. Nyikolajevics Leó, - kiáltott fel némi bosszankodással Scs. herczeg, - hát nem látja, hogy ő csak be akarja önt ugrasztani? Ő csak tréfál önnel.

- Azt hittem, hogy Pavlovics Jenő komolyan beszélt; - felelte a herczeg elpirúlva és szemét lesütve.

- Kedves herczegem, - folytatta Scs. herczeg, - emlékezzék csak vissza: miről beszéltünk mi önnel vagy három hónappal ezelőtt; azt mondtuk akkor, hogy a nálunk újabban szervezett bíróságoknál már sok figyelemre méltó és tehetséges védő ügyvéd van. S hány figyelemre méltó itélete van az esküdtszéknek? Mennyire örültünk akkor, hogy büszkék lehetünk ezekre. Hanem ez a ferde védelem, az a különös argumentálás természetes, hogy csak szórványos, egyes eset az ezer meg ezer közt.

Nyikolajevics Leó herczeg elgondolkozott, azután halkan bár, de határozott hangon felelt.

- Én csak azt akartam mondani, hogy az eszmék és fogalmak elferdítése nagyon gyakori, s hogy ez - fájdalom - inkább általános, mint szórványos jelenség. S ha ez a ferdítés nem volna olyan általános, akkor talán azok a képtelen bűnök sem volnának...

- Képtelen bűnök? De hiszen ilyenek, vagy még szörnyűbbek - régen is voltak, nemcsak nálunk, de mindenütt s szerintem még sokáig lesznek is. A különbség csak az, hogy nálunk régebben nem volt ilyen nagy a nyilvánosság, most azonban széltiben irogatnak róla s úgy látszik: e miatt szaporodnak az ilyen bűnök. S ebben rejlik az ön nagy tévedése, herczeg, - mondá gúnyosan mosolyogva Scs. herczeg.

- Ezt én jól tudom, felelt a herczeg, - de én azt látom, hogy a legmegrögzöttebb gonosztevő is tudja magáról, hogy ő gonosztevő, vagyis érzi a lelkiismeretében, hogy ő nem helyesen cselekszik. Hanem az olyanok, a milyeneket Pavlovics Jenő említ, még csak vétkeseknek sem tartják magukat, sőt azt hiszik, hogy helyesen, jogosan cselekszenek. S ez szerintem szörnyű különbség. És ne tessék feledni, hogy ez a fiatalabb nemzedéknél van így.

Scs. herczeg már nem nevetett s meglepetéssel hallgatta a herczeget, Pavlovics Jenő pedig szinte megdöbbenéssel nézett arra s ezúttal már minden gúny nélkül.

- Mit néznek rá olyan csodálkozva, uraim, - szólalt meg váratlanul Prokofjevna Lizaveta, - tán azt hiszik, hogy ő nem olyan okos, mint önök?

- Nem, nem azért, - szólt Pavlovics Jenő, - de ha ön így gondolkozik, herczeg, akkor - bocsánat a kérdésért - hogyan viselhette úgy magát a minap... abban a különös ügyben... Budrovszkijnak hivják, ha nem csalódom... mért nem fedezte fel ön akkor is az eszmék és fogalmak elferdítését? Legalább nekem akkor úgy tetszett, hogy nem fedezte fel.

- Uraim, - lobbant fel Prokofjevna Lizaveta, - mit okoskodunk, különbnek tartjuk magunkat őnála, ő pedig ma egy levelet kapott tőlük, attól a szögletestől, emlékszel rá Alexandra? Az bocsánatot kér a herczegtől s tudatja, hogy elvált attól a pajtásától, a ki akkor mindig ösztökélte, emlékszel rá Alexandra? S hogy ő most jobban bizik a herczegben. No, mi pedig még ilyen levelet nem kaptunk és nincs rá semmi jogunk, hogy őt oktassuk és feltartsuk előtte az orrunkat.

- Hippolit is átköltözött önhöz a nyaralóba, herczeg, éppen az imént, - szólt közbe Kolya.

- Hogyan? Már meg is jött? - kérdezte a herczeg meglepetten.

- Mindjárt azután, hogy ön Prokofjevna Lizavetával eljött; én vittem őt oda.

- No fogadni mernék, - pattogott Prokofjevna Lizaveta, egészen elfeledve, hogy csak az imént dicsérte a herczeget, - fogadni mernék, hogy ez tegnap azért ment be a városba; felmászott hozzá a padlásra s térdenállva kért tőle bocsánatot, hogy csak méltóztassék annak a rossz

férgecskének ide átköltözni. Voltál nála tegnap? Hiszen hogy bent voltál a városban, azt már az imént bevallottad. Igen, vagy nem? Térdenállva kérted-e, vagy sem?

- Bizony nem térdenállva, - szólt közbe Kolya, - sőt ellenkezőleg: Hippolit tegnap megragadta és kétszer megcsókolta a herczeg kezét, ezt én magam láttam, s ezzel vége volt a kölcsönös felvilágosításoknak; a herczeg csak annyit mondott, hogy neki is jobb lesz a nyaralójában, Hippolit pedig ebbe rögtön beleegyezett s most át is jött.

- Minek volt ez, Kolya... - dünnyögött a herczeg fölkelve és kalapja után nyulva - minek beszél el ilyeneket...

- Hová mégy? - állította meg őt Prokofjevna Lizaveta.

- Legyen nyugodt, herczeg - folytatta a neki buzdult Kolya, ne menjen oda és hagyja őt nyugton: elfáradt az átköltözésben, jobb is, ha elhalasztjuk a találkozást holnapra: ő ma megint zavarba jönne. Azt mondta reggel, hogy ő már félév óta nem érezte magát olyan jól és olyan erősnek; sokkal kevesebbet is köhécsel.

A herczeg észrevette, hogy Aglája előjött a szögletből, a hol eddig visszavonulva ült s odament az asztalhoz. Nem mert rá nézni, de egész valójával érezte, hogy Aglája most ő reá néz, s talán fenyegetően; fekete szemeiben minden bizonnyal harag lobog s arcza ki van pirulva.

- Én azt hiszem, Ardalionovics Miklós, hogy hasztalan volt a fáradtsága, ha ugyan arról a tüdősorvadásos fiúról van szó, a ki a múltkor meghítt bennünket a temetésére, - jegyezte meg Pavlovics Jenő, - ő akkor oly ékesszólással beszélt a lakásával szemközt levő falról, hogy ő minden bizonnyal szomorkodni fog annak elhagyása miatt.

- Igaz; össze fog veled veszni, czivakodni fog és itt hágy, - szólt Prokofjevna Lizaveta s méltóságosan húzta magához a kosarat, a melyben a varrása volt, nem ügyelve arra, hogy már mindenki felkelt, hogy a sétára induljanak.

- Nos, ha nem akar ön neki megbocsátani, Pavlovics Jenő, hát akkor meg fog ő halni az ön bocsánata nélkül is... ő most a fák kedvéért jött ide.

- Oh, én az én részemről mindent megbocsátok neki; ezt meg is mondhatja neki.

- Nem úgy kell ezt érteni, - szólt a herczeg halkan s némileg kelletlenül, folytonosan egy pontot nézve a földön, - hanem úgy kell érteni, hogy ön is kész legyen az ő bocsánatát elfogadni.

- Én? Hát mit vétettem én ő ellene?

- Ha ön ezt nem érti... akkor... de hiszen ön ezt jól érti; ő akkor önöket mind meg akarta áldani és mindnyájuktól várta, hogy megáldják őt, ez az egész...

- Kedves herczegem, - szólt Scs. herczeg összenézve a jelenvoltakkal, - a földön nehéz dolog paradicsomi állapotokat elérni; ön mégis erre számít; a paradicsom nagy dolog, herczeg, sokkal nagyobb, mint ön azt az ön jóságos szívével gondolja. Hagyjuk inkább abba, mert még mindnyájan zavarba jövünk s akkor...

- Gyerünk a hangversenyre, - szólt nyersen Prokofjevna Lizaveta, haragosan felkelve helyéről.

Utána mindnyájan felálltak.

II.

A herczeg hirtelen odament Pavlovics Jenőhöz.

- Pavlovics Jenő, - szólt különös keserüséggel, megfogva annak a kezét, - legyen meggyőződve, hogy én önt a legnemesebb, legjobb embernek tartom, mindennek daczára is; legyen e felől biztos...

Pavlovics Jenő a meglepetéstől szinte hátra lépett, s elnyomta feltörekvő nevetését; de jobban megnézve a herczeget úgy látta, mintha az nem lett volna magánál, vagy legalább is különös állapotban van.

- Fogadni mernék, herczeg, hogy ön egyáltalában nem ezt akarta mondani s egyáltalában nem nekem... De mi baja önnek? Rosszul van?

- Meglehet s ön nagyon helyesen jegyezte meg, hogy én talán nem is önhöz akartam szólni, - felelt a herczeg félig gúnyosan nevetve, aztán hévvel folytatta: - feledje ön el az én tegnapelőtti viselkedésemet; nagyon szégyeltem magamat az utóbbi három napon... Tudom, hogy én vagyok a hibás...

- De miben? Mit követett el ön olyan rettenetest?

- Látom, hogy ön talán a legjobban szégyenli magát miattam, Pavlovics Jenő; ön pirúl, ez a jószívűség jele. Ne féljen: rögtön távozom.

- Mi lelte ezt? Talán megint rohamai vannak? - fordult Prokofjevna Lizaveta ijedten Kolyához.

- Ne nyugtalankodjék, Prokofjevna Lizaveta; nincs nekem semmi rohamom és mindjárt el is megyek; én tudom, hogy én velem a természet mostohán bánt. Én születésemtől kezdve huszonnégy éves koromig beteg voltam. Nézzenek engem most is betegnek. Én mindjárt elmegyek innen, mindjárt. Én nem pirulok, mert hiszen azért nincs mit pirúlnom: igaz-e? hanem én fölösleges vagyok a társaságban... Vannak olyan nagyobb eszmék, a melyeket jobb nekem föl sem említeni, mert csak kinevetnek velök; erre Scs. herczeg figyelmeztet most engemet. Nekem nincs nagyvilágias modorom, érzelmeimre nem szabok mértéket; szavaim nem felelnek meg gondolataimnak, ez pedig a gondolatok megalázása. Ugyanazért nekem nincs jogom... aztán meg én képzelődő is vagyok... s meg vagyok róla győződve, hogy engemet ebben a házban senki sem bánthat meg s hogy itt engem jobban szeretnek, mintsem azt én megérdemlem, de azt is tudom (s ezt nagyon jól tudom), hogy a huszonnégy éves betegségből okvetetlenül vissza kellett maradni valaminek, annyira, hogy lehetetlenség én rajtam nem nevetni... néha... igaz-e?

Körülnézett, mintha helybenhagyást várt volna. Mindnyájan nyomott hangulatban voltak ettől a váratlan, beteges és látszólag ügyetlen érzelgéstől. Hanem ez különös jelenetre adott alkalmat.

- Minek mondja ön el ezeket itt? - kiáltott föl Aglája, - minek mondja el nekik? Nekik! nekik!

Úgy látszott, hogy Aglája méltatlankodása elérte a legszélső határt: szemei szikrát szórtak. A herczeg szótlanul állt előtte, aztán hirtelen elhalaványult.

- Itt nincs egy lélek sem, a ki ilyen szavakra érdemes volna! - folytatta Aglája ingerülten, - nincs egy lélek sem, a ki fölérne az ön kisujjával, a ki érdemes volna az ön eszére, az ön szívére! Ön tisztességesebb, becsületesebb, nemesebb, jobb és okosabb, mint ezek valamennyien. Nincs itt senki, a ki érdemes volna arra, hogy felemelje a földről az ön elejtett

zsebkendőjét. Hát minek kisebbíti, minek alázza meg magát előttük? Miért nincs önben egy kis büszkeség?

- Atyaisten! hát lehetséges volt ilyenre csak gondolni is? - csapta össze a kezét a tábornokné.

- Éljen a „Szegény lovag!" - kiáltott fel Kolya, örömében szinte magánkívül.

- Csitt! Hogy mernek engem megsérteni az ön házában? - fordult Aglája az anyjához, de már oly hisztérikus állapotban, a melyben nem szoktak semmi határt megtartani, - miért gyötör itt engem mindenki? Miért van az, herczeg, hogy három nap óta nem hagynak nekem ön miatt békét. Én férjhez nem megyek önhöz ezért a világért sem. Tudja ön ezt? Soha! Értse meg. Vagy férjhez lehetne-e menni ilyen nevetséges emberhez, mint ön? Nézze meg magát most a tükörben, hogy milyen ön! Hát miért bosszantanak ők engemet azzal, hogy én önhöz férjhez megyek? Önnek ezt tudnia kell; ön is összeesküdt ő velök...

- Soha senki sem bosszantott ezzel, - mormolta ijedten Adelajda.

- Soha senkinek ez még csak az eszébe sem jutott, - szólt Alexandra.

- Ki bosszantotta őt? Mikor? Ki mondhatta ezt neki? Álmában beszél, vagy mi? - fordult a társasághoz haragtól remegő hangon Prokofjevna Lizaveta.

- Mindenki azt mondta, mindenki, az egész három nap alatt. De én soha, soha nem megyek hozzá feleségül, - kiáltott fel újra Aglája s keserű zokogásra fakadva, zsebkendőjével elfedte arczát és egy székre hanyatlott.

- Hiszen ő eddig téged még meg se...

- Én nem is kértem meg önt, Ivanovna Aglája, - szalasztotta ki a herczeg.

- Mi-i? - kérdezte elcsodálkozva, méltatlankodva és elrémülve Prokofjevna Lizaveta - mi az?

Nem akart hinni a fülének.

- Azt akartam... mondani, - szólt a herczeg megremegve, - csak meg akartam magyarázni Ivanovna Aglájának... hogy nekem soha nem jutott volna eszembe... hogy meg merészeljem kérni az ő kezét... bármikor is... Én itt egészen ártatlan vagyok, Ivanovna Aglája... lelkemre mondom. Soha ilyenre nem is gondoltam, nem is fogok gondolni... legyen nyugodt. Valami rosszakaróm rágalmazhatott ön előtt. Legyen nyugodt.

Míg ezeket mondta, közelebb ment Aglájához. Ez levette arczáról a zsebkendőt, hirtelen ránézett a herczeg megrémült alakjára s egyszerre hangosan szembe kaczagta a herczeget, de oly vidám, fékezhetetlen hahotával, hogy Adelajda sem türtőztethette magát, odafutott a hugához, átölelte azt s szintoly vidám, féktelen kaczajra fakadt. Látva őket, a herczeg is elmosolyodott s örömmel mondogatta, hogy: „no hál'istennek hál'istennek."

Most már Alexandra sem bírt magával s ő is egész szívéből felkaczagott. Úgy látszott, mintha a kaczagásnak nem akarna vége szakadni.

- No, ezek megőrültek, - dünnyögött Prokofjevna Lizaveta, - hol megijesztenek, hol pedig...

De nevetett már Scs. herczeg is, nevetett Pavlovics Jenő is, Kolya is, sőt nevetett a herczeg is.

- Jerünk sétálni, jerünk! - kiáltott fel Adelajda; - jerünk valamennyien s ön is okvetetlenül velünk jőjjön, herczeg; nem volna miért önnek itt hagyni bennünket, maga édes ember. Ugy-e Aglája, milyen kedves ember ő? Igaz-e, mama? Ezenkívül nekem mindjárt meg kell őt ölelnem és csókolnom azért... hogy így kimagyarázta magát Aglájával szemben. Mamám, édesem, megengedi, hogy őt megcsókoljam? Aglája, engedd meg, hogy megcsókolhassam a te herczegedet, lelkendezett Adelajda s csakugyan odaszaladt a herczeghez s azt homlokon

csókolta. A herczeg Adelajda kezét megfogta és erősen megszorította, annyira, hogy Adelajda csaknem felsikoltott, végtelen gyönyörrel nézett Adelajdára, aztán hirtelen ajkához emelte és háromszor megcsókolta annak a kezét.

- No, jerünk hát! - szólt Aglája, - herczeg, engemet ön fog vezetni. Szabad mama? Szabad nekem a rólam lemondott kérővel mennem? Mert hiszen ön én rólam örökre lemondott, ugy-e, herczeg? No, de nem úgy szokás a hölgyeket karonfogni, nem úgy; hát ön azt sem tudja, hogyan kell egy hölgynek a karját nyujtani? Így ni! Most pedig jerünk. Mink megyünk elül. Akarja, hogy mink menjünk elül têt-à-tête?

Szünet nélkül csevegett még mindig nevetve.

- Hál'Istennek, hál'Istennek! - ismételte Prokofjevna Lizaveta, maga sem tudva, hogy minek örül.

„Rendkívül furcsa emberek", gondolta magában Scs. herczeg talán már századszor azóta, a mióta velük megismerkedett, de... tetszettek neki ezek a furcsa emberek. A mi pedig a herczeget illeti, hát az talán túlságosan is tetszett neki, Scs. herczeg kissé komor volt és mintha elgondolkozott volna, a mikor mindnyájan kimentek a sétára.

Pavlovics Jenő, a mint látszott, a legvidámabb hangulatban volt; a pályaházban levő hangversenyteremig az egész úton nevettette Alexandrát és Adelajdát, a kik valami különös készséggel nevettek minden tréfáján annyira, hogy lassankint azt kezdte magában gyanítani, hogy ezek a kisasszonyok egyáltalában nem is figyelnek az ő szavaira. Ettől a gondolattól Pavlovics Jenő egyszerre minden igaz ok nélkül hahotára fakadt, a mi végre egész őszinte kaczagássá vált (ilyen volt már az ő karaktere). A nővérek, a kik különben a legünnepiesebb hangulatban voltak, folytonosan szemmel tartották Agláját s a herczeget, a kik elül mentek; látni való volt, hogy a hugok nagy talány volt előttük. Scs. herczeg mindig szeretett volna közönyös dolgokról beszélni Prokofjevna Lizavetával, talán azért, hogy szórakoztassa, de ezzel csak szörnyen untatta a derék matrónát. Prokofjevna Lizavetán látni lehetett, hogy roppant szórakozott, fonák feleleteket adott, néha pedig egyáltalán nem is felelt. Pedig az Ivanovna Aglája talányossága még nem is ért véget ezen az estén. Ezzel a talányossággal még a herczegnek volt dolga. Mikor a nyaralótól vagy száz lépésnyire távoztak, Aglája gyors suttogással fordult az ő makacsul hallgató lovagjához:

- Nézzen jobbra.

A herczeg odanézett.

- Nézzen oda figyelmesen. Látja azt a lóczát a parkban, ott, a hol az a három nagy fa áll... látja azt a zöld lóczát?

A herczeg azt felelte, hogy látja.

- Tetszik önnek az a hely? Én néha jókor reggelenkint, úgy hét óra tájban, a mikor még mindenki alszik, kijárok oda s ott elüldögélek.

A herczeg dünnyögve jegyezte meg, hogy a hely igen szép.

- Most pedig hagyjon el engemet, nem akarok önnel tovább karonfogva menni. Vagy nem bánom: jerünk karonfogva, de ne szóljon hozzám egy szót sem. Zavartalanul akarok gondolkozni...

A figyelmeztetés egyáltalában fölösleges volt, mert a herczeg a tilalom nélkül sem szólt volna az egész úton egy hangot sem. Szíve nagyon dobogott, a mikor a lóczáról volt szó. Egy pillanat mulva jobban meggondolta a dolgot és szégyenkezve kergette el magától helytelen gondolatát...

A pavlovszki pályaház hangversenytermében hétköznapokon, a mint általában állitják, mindig „válogatottabb” a közönség, mint vasárnaponkint, a mikor „mindenféle emberek” szoktak kijönni a városból. A toilettek nem ünnepiesek, de csinosak. Szokás a hangversenyeken egymásnak találkát adni. Meglehet, hogy a zenekar tényleg a legjobb a nálunk szokásos kerti-helyiségi zenekarok közt s új darabokat szokott játszani. Az illem és választékosság rendkívüli, daczára bizonyos családias szinezetnek, sőt intimitásnak. A nyaraló ismerősök összejönnek, hogy egymást lássák. Némelyek ebben igaz gyönyörüséget találnak s csak ezért jönnek el; de olyanok is vannak, a kik csakis a zene kedvéért jelennek meg. A botrányok rendkívül ritkák, bár néha hétköznapokon is előfordulnak. Hanem hiszen e nélkül nem lehet meglenni.

Ezúttal az este gyönyörű volt; közönség is igen szép számmal. A zenekar előtt minden hely el volt foglalva. Társaságunk kissé oldalt foglalt helyet, a baloldali kijárat közelében. A közönség és a zene némileg fölélénkítette Prokofjevna Lizavetát és szórakoztatta a kisasszonyokat; tekinteteik ismerősökkel találkoztak s messziről integettek egymásnak fejükkel; megnézték a toaletteket, fölfedeztek bizonyos furcsaságokat, erről szót is tettek és gúnyosan nevettek hozzá. Pavlovics Jenő is gyakran köszöntötte, hol ez, hol amaz ismerősét. Agláját és a herczeget, a kik még mindig együtt voltak, némelyek már figyelemmel kezdték kísérni. A kisasszonyokhoz mihamar kezdtek fiatalemberek megjelenni s beszélgetni; mindezek barátai voltak Pavlovics Jenőnek. Volt köztük egy fiatal, igen szép, igen vidám és igen beszédes katonatiszt, a ki sietett Aglájával szóba keveredni s ennek a figyelmét magára vonni. Aglája igen figyelmes volt iránta és rendkívül vidám. Pavlovics Jenő engedelmet kért a herczegtől, hogy megismertesse őt ezzel a barátjával; a herczeg alig értette, hogy miről van szó, hanem azért a bemutatkozás megtörtént, a két fél meghajtotta magát és kezet szorított. Pavlovics Jenő barátja valamit kérdezett, de a herczeg, a mint látszott, nem felelt arra, vagy ha felelt: oly furcsán motyoghatott valamit, hogy a katonatiszt merőn nézett előbb a herczegre, azután Pavlovics Jenőre s rögtön megértette, hogy ez miért találta ki ezt az ismerkedést, alig észrevehetőleg elmosolyodott s újra Aglájához fordult. Csak Pavlovics Jenő vette észre, hogy e közben Aglája erősen elpirult.

A herczeg észre sem vette, hogy Aglájával mások beszélnek és udvarolgatnak, sőt néha arról is egészen megfeledkezett, hogy ő Aglája mellett ül. Néha szeretett volna valahova elmenni, végképp eltünni innen, elbujni valami sötét, elhagyott helyre, hogy egyedül lehessen a maga gondolataival, s hogy senki se tudhassa, hol van ő. Hadd felednék őt el egészen. Jobb lett volna, ha nem ismerték volna meg őt. Nagyritkán ránézett Aglájára és olyankor perczekig le nem vette róla a tekintetét; de tekintete feltünően különös volt, mintha az Aglája alakja egy tőle két versztányira levő tárgy lett volna, úgy mintha nem magát Agláját, hanem csak annak arczképét nézte volna.

- Mit néz ön úgy rám, herczeg? - szólt Aglája, megszakítva a környezetével folytatott vidám beszélgetést és nevetkérezést; - én félek öntől; mindig azt hiszem, hogy ki akarja nyujtani a kezét és ujjaival meg akarja tapogatni az arczomat. No ugy-e, Pavlovics Jenő, hogy egészen úgy néz rám a herczeg?

A herczeg megütődve hallgatta e szavakat, de mintha semmit sem értett volna azokból, nem felelt; hanem mikor látta, hogy mindnyájan nevetnek ő rajta, ő is nevetésre fogta a dolgot. A nevetés egyre növekedett köröskörül, a katonatiszt, a ki igen nevetős embernek látszott, majd szétpukkadt a jókedvétől. Aglája bosszúsan suttogta magában:

- Félkegyelmű!

- Uramisten! Hát ez az Aglája ilyet... Hát megőrült ő is...? - dörmögött magában Prokofjevna Lizaveta.

- Ez csak tréfa. Olyan tréfa, mint volt a „szegény lovag” balladájával, - csillapította anyját Alexandra, ugyancsak súgva, - tréfa és egyéb semmi. Aglája csak különczködik. Az igaz, hogy ez a tréfa már túlságba ment: végit kell vetni, mama.

- Még jó, hogy ilyen hülyével van dolga, - sugta vissza Prokofjevna Lizaveta, a kit a leánya magyarázása némileg lecsillapított.

A herczeg pedig meghallotta, hogy őt félkegyelműnek, hülyének nevezték s összerázkódott, de nem a hülye szótól. Ő ezt azonnal elfeledte. Hanem a tömegben, nem messze attól a helytől, a hol ő ült, feltünt egy halavány, hullámos fekete hajjal környékezett, ismerős vonású és mosolygású arcz, feltünt és eltünt. Lehet, hogy ez csak úgy rémlett neki; az egész jelenségből a herczeg képzeletében nem maradt meg egyéb, mint egy férfialak görbe mosolylyal és világoszöld nyakkendővel. Eltünt-e ez a férfi a tömegben, vagy kiment a váróterembe, azt a herczeg nem tudta megállapítani.

Egy percz múlva a herczeg gyorsan és nyugtalanul kezdett szanaszét keresgélni a szemével; az első jelenség csak előkészítés lehetett egy másodikra. Ezt bizonyosnak vette. De hát hogy feledkezhetett ő meg egy bizonyos találkozás lehetőségéről, a mikor elindultak a hangversenyre. Igaz, hogy a mikor ide jöttek, ő olyan öntudatlan állapotban volt, hogy azt sem tudta: mennek-e, nem-e. Ha figyelmesebb tudott volna lenni, hát már egy negyed órával korábban észrevehette volna azt, hogy Aglája is nyugtalanul keresgél a szemével a tömegben valakit. Most, mikor a herczeg nyugtalansága már feltünő volt, nőtt az Aglája izgatott nyugtalansága is s mihelyt a herczeg hátranézett, rögtön hátranézett Aglája is. Az izgalom oka mihamar kiderült.

Azon az oldalbejáraton, a hol a herczeg Jepancsinékkal ült, egyszerre megjelent egy legalább is tíz főből álló társaság. A társaságban elül három nő jött; ezek közül kettő határozottan szép volt s nem tünhetett föl senkinek, hogy utánuk annyi udvarló törte magát. De úgy az udvarlók, mint a hölgyek valami különösek voltak, valahogy nem olyanok, mint a hangversenyre összegyült közönség többi része. A jövevényeket azonnal észrevették csaknem mindannyian; de a legnagyobb része úgy tett, mintha egyáltalában nem látná őket s legföljebb a fiatalság mosolygott rajtuk, halkan megjegyzéseket téve egymás közt. Hogy valaki egyáltalában meg ne lássa őket, az lehetetlen volt: feltünően előre jöttek, hangosan beszéltek és nevettek. Azt lehetett róluk föltenni, hogy némelyikök ittas, bár legtöbbjük gavallérosan, választékosan volt öltözve, de voltak köztük igen furcsa külsejű, furcsa arczú egyedek is: volt köztük néhány katona, néhány öregebb úr, néhány olyan kikefélt, kifésült úriember, a ki igen elegánsnak látszik ugyan, de a kit mindenki kerül.

A váróteremből a zenekar emelvényére háromfokú kis lépcső vezet. A most bejött társaság ennél a lépcsőnél állapodott meg. A hölgyek egyike előre lépett s a kiséretből csak két személy bátorkodott még utána menni; az egyik egy középkorú, eléggé szerény kinézésű ember volt, de olyanforma, a ki senkit nem ismer s a kit senki sem ismer. A másik vidám tekintetű és határozottan kétes exisztencziájú egyéniségnek látszott. Más nem követte az exczentrikus hölgyet, a ki mikor a lépcsőn lejött, még csak vissza sem nézett, mintha neki egyáltalában mindegy lett volna: követik-e őt vagy sem. Csak nevetett és tovább is hangosan beszélt. Ez a hölgy rendkívül jó izléssel és gazdagon volt öltözve, csak valamivel festőiesebben, mint kellett volna. A zenekar előtt a másik oldalra ment, a hol a kijáratnál valakire egy kocsi várt.

A herczeg már több mint három hónap óta nem látta őt. Mióta megérkezett Pétervárra, mindennap készült őt meglátogatni, de tán valami titkos előérzet tartotta ettől vissza. Mert az az egy bizonyos volt előtte, hogy a találkozás nagyon nyomasztó hangulatot keltett volna. Legalább sehogy’ sem tudta elképzelni a vele való találkozás jelenetét, pedig igen sokszor

próbálta azt elképzelni. Egy bizonyos volt előtte: hogy a találkozás nagyon nyomasztó hangulatot keltett volna. Többször eszébe jutott az elmult hat hónap alatt az az első érzés, a melyet ez a nő első látása keltett benne, pedig akkor csak az arczképét látta meg; de még az arczképre való visszaemlékezés is nehezére esett. A vidéken töltött azon hónap, a melyben csaknem mindennap láthatta őt, rettenetesen hatott rá, annyira, hogy lehetőleg elhessegette magától az erre való visszaemlékezést. Ennek a nőnek arczában mindig volt valami, a mi ő rá kínosan hatott; a herczeg Rogozsinnal való beszélgetése alkalmával ezt a kínos hatást átfordította a végtelen sajnálkozás érzésére és igaza volt: ez az arcz még a fotográfiáról is a sajnálkozásnak szenvedését idézte elő az ő szívében s ez az érzés soha - még most sem - hagyta el őt. Óh, nem, sőt még erősebb lett. De azzal, a mit Rogozsinnak mondott volt, a herczeg nem volt megelégedve; és csak most, ebben a pillanatban értette meg talán közvetetlen érzéssel, hogy mi hiányzott a Rogozsinhoz intézett szavaiból. Hiányzott olyan szó, a mely a megrémülést fejezte volna ki. Most teljesen érezte ezt; teljesen meg volt győződve, az ő saját okai alapján, hogy ez a nő meg van őrülve. Ezúttal ahhoz hasonlót érzett a herczeg, mint hogyha egy, a világon mindennél jobban szeretett nőt egyszerre csak lánczra verve, vasrács mögött, a felvigyázó korbácsa alatt pillantott volna meg.

- Mi lelte önt? - kérdezte Aglája gyors suttogással, ránézve a hercegre s naivul megrázva annak a karját.

A herczeg Aglája felé fordította a fejét, ránézett, beletekintett annak szikrázó, fekete szemeibe, a melyeknek szikravetéseit nem tudta megérteni, igyekezett mosolyogni, de azután mintha megint egészen megfeledkezett volna Aglájáról, visszafordította tekintetét az ő különös látományára. Filippovna Násztászja e pillanatban éppen a Jepancsin-kisasszonyok előtt haladt el. Pavlovics Jenő, a ki éppen valami mulatságos dolgot mesélt Ivanovna Alexandrának, gyorsan és neki hevülve beszélt. A herczeg később is emlékezett rá, hogy Aglája halkan, félig suttogva, azt mondta akkor: „Milyen... ez a!”

Ez egészen határozatlan mondás volt s Aglája hamarosan el is harapta a többit, de ez elég volt. Filippovna Násztászja mintha senkit észre sem vett volna, s mintha csak most látta volna meg Pavlovics Jenőt, fölkiáltott:

- B-bah! Hát itt van ő is! Néha semmi áron sem birlak felkutatni, máskor meg - midőn nem is vélné az ember - itt ülsz... Hiszen én azt hittem, hogy te ott vagy a bátyádnál.

Pavlovics Jenő izgatott lett, dühösen nézett Filippovna Násztászjára, aztán hamar elfordúlt tőle.

- Micsoda? Talán nem ismersz? Képzeljék, még meg sem ismer! Meglőtte magát! Tudniillik a bátyád meglőtte magát ma reggel. Ezelőtt két órával hallottam. Hiszen már a fél város tudja. Azt mondják: háromszázötvenezernyi kincstári pénz hiányzik... mások azt mondják: ötszázezer. Én meg mindig arra számítottam, hogy te majd örökölni fogsz utána, de az mindent elherdált. Nagyon kicsapongó öregecske volt... No, Isten veled! Bonne chance! Hát azért kértél te idejekorán hosszú szabadságot, te róka! Hiszen tudtad te ezt jó előre, már tegnap is...

Jóllehet ez a vakmerő tolakodás, a bizalmasság fitogtatása, mely bizalmasság nem volt meg köztük, minden bizonnyal valami különös czélból történt, Pavlovics Jenő úgy akart a helyzetből szabadulni, hogy észre sem veszi az őt sértegető hölgyet. Hanem azért Filippovna Násztászja szavai úgy hatottak rá, mint a villámütés. Bátyja halálának hallatára elsápadt és Filippovna Násztászja felé fordult. Ebben a pillanatban Prokofjevna Lizaveta gyorsan fölkelt a helyéről, felkeltek utána a többiek is s ő csaknem futva ment el onnan. Csak Nyikolajevics Leó herczeg maradt egy pillanatig mintegy határozatlanul a helyén. Pavlovics Jenő is ott maradt állva, nem tudva, hogy mit csináljon. De alig mentek Jepancsinék húsz lépésre, a mint rettenetes botrány történt. A Pavlovics Jenő katonatiszt barátja rettenetesen fel volt háborodva:

- Itt csak korbács használ, másképpen meg nem szabadulunk ettől az aljas teremtéstől! - kiáltott fel csaknem ordítva. (A mint látszik: régebben is bizalmasa volt Pavlovics Jenőnek.)

Filippovna Násztászja gyorsan feléje fordult; szemei szikráztak, oda ugrott egy közel álló, egészen ismeretlen fiatalemberhez, kikapott annak kezéből egy finom lovagló-ostort s azzal keresztül-kasul vagdalta az őt megsértő katonatiszt arczát. Mindez egy pillanat alatt történt. A katonatiszt magánkívüli dühvel rontott rá; Filippovna Násztászja mellett már nem volt a kísérete; a középkorú, szerény külsejű úr eltünt, a vidám úr pedig félre állt és teli torkából kaczagott. Persze: egy percz múlva megjelent volna a rendőrség, de addig is rosszúl járt volna Filippovna Násztászja, ha váratlan segítséget nem kapott volna: a herczegnek, a ki két lépésnyi távolságban állott, sikerült hátulról a katonatiszt kezét megkapni. A tiszt kiszabadítva kezét, messze ellökte magától a herczeget, úgy hogy ez vagy három lépésnyire eltántorodott s leesett egy székre. De ekkorra Filippovna Násztászjának két újabb védője akadt. A dühöngő tiszt előtt a boxoló-mester, Keller állt.

- Keller! Nyugalmazott hadnagy, - mutatta be magát nagy méltósággal; - tetszik egy kis mérkőzés, kapitány úr? Akkor én a gyönge nemet felváltva önnek szolgálatára állok. Áttanultam az egész angol boxolást. Ne hadonázzon, kapitány úr; részvéttel vagyok ön iránt, mert ön igazán vérig van sértve, de azt nem engedhetem meg, hogy ön egy hölgygyel a közönség szeme láttára ökölre menjen. De hogy ha ön nemes emberek módjára... hiszen ön ért engem, kapitány úr.

De a kapitány ezalatt magához tért és oda sem hallgatott Kellerre. Ebben a perczben a közönség sorából előkerült Rogozsin, gyorsan karonfogta és elvitte Filippovna Násztászját. Rogozsin roppant halavány volt és remegett. Mikor Filippovna Násztászjával a kapitány előtt elment, haragos ingerkedéssel szólt ahhoz:

- Tyüh! Mi történt veled! Csupa vér az orrmányod! Tyüh!

A kapitány magához térve és teljesen felfogva, hogy kikkel van dolga, arczát eltakarta zsebkendőjével és udvariasan fordult a herczeghez, a ki már felkelt a székről:

- Ön Myskin herczeg, a kivel nekem az imént szerencsém volt megismerkedni?

- Kérem, az a nő őrült. Őrült, biztosítom önt, - felelt a herczeg remegő hangon s maga sem tudva hogy miért, odanyujtotta reszkető kezét.

- Én persze nem dicsekedhetem ilyen körülményes értesültséggel; de nekem okvetlenül tudnom kell az ön nevét.

Ezzel fejével intett és elment. A rendőrség éppen öt perczczel jelent meg azután, hogy a szereplő személyek utolsója is eltünt a helyszínről. Különben a botrány nem tartott két percznél tovább. A közönség egy része eltávozott, mások csak átültek egyik székről a másikra; némelyek nagyon örültek a botránynak, mások nagy érdeklődéssel beszélgettek róla. Egy szóval: a dolog úgy folyt le, mint rendesen. A zenekar újra játszani kezdett. A herczeg elment Jepancsinék után. Ha eszébe jutott volna, mikor a széken ült, balra nézni az után, hogy őt a kapitány ellökte, megláthatta volna Agláját mintegy húsz lépésnyire, a mint az megállt, hogy végignézze a skandalumot és nem engedelmeskedett tovább menő anyja és nővérei hivásának. Scs. herczeg hozzá futott, igyekezett őt rávenni a távozásra s ő végre engedelmeskedett. Prokofjevna Lizaveta figyelmét nem kerülte el, hogy Aglája roppantúl fel volt indúlva, mikor hozzájuk visszatért. Hanem aztán néhány percz múlva már a legközönyösebb, bár makranczos hangon azt mondta Aglája:

- Látni akartam, hogyan végződik a komédia.

III.

A hangversenyteremben történtek Jepancsinéknál úgy a mamára, mint a leányokra szinte rémületes hatást gyakoroltak. Prokofjevna Lizaveta szerint abban a botrányban nagyon is sok történt és nagyon sok dolog megmagyarázódott s ennek folytán ő már határozott fellépésre készült.

De a többiek is azt tartották, hogy itt valami különös történt s hogy - talán szerencsére - valami rendkívüli titok kezd kibontakozni a homályból. Daczára Scs. herczeg erősködésének, Pavlovics Jenő „ime le van leplezve; rajta kapatott, hogy viszonya volt azzal a teremtéssel". Igy gondolkozott Prokofjevna Lizaveta, sőt két idősebb leánya is. Ennek a felfedezésnek pedig az volt az eredménye, hogy megszaporodott a talányok száma. Az idősebb két lány gyanakodott, hogy Aglája többet tud a dolgok állásáról, mint ők a mamájukkal együttvéve. Scs. herczeg is sötét volt, mint az éjszaka és nagyon el-elmélyedt gondolataiba. Prokofjevna Lizaveta, a mikor a hangversenyről hazamenekültek, nem. szólt hozzá az egész úton egy szót sem, de ő ezt, úgy látszik, észre sem vette. Adelajda megpróbált egy kérdést hozzá: „Mi az, a miről ott beszéltek: hogy valami történt Pétervárott?" De Scs. herczeg csak valamit dünnyögött, azt is legsavanyúbb arczczal, aztán határozatlanul mondott valamit a vizsgálatról s hogy az egész ostoba képtelenség. „Ez kétséget sem szenved", felelt Adelajda s többé semmiről sem kérdezősködött. Aglája pedig valahogy rendkívül nyugodt lett s mindössze annyit mondott útközben, hogy minek olyan nagyon sietni; egyszer visszafordult s meglátta a herczeget, a ki utánok sietett. Látva ennek erőlködését, hogy őket utólérje, Aglája gúnyosan elmosolyodott s többé vissza nem nézett.

A városból éppen hazatért Fjodorovics Iván a nyaraló előtt találkozott velök. Rögtön Pavlovics Jenővel állt szóba. De a felesége fenyegető tekintettel ment el mellette, nem is felelve köszöntésére. Leányai és Scs. herczeg arczából a tábornok rögtön leolvasta, hogy a házban vihar van. Hanem az ő arczkifejezése a nélkül is elég nyugtalan volt. Azonnal karonfogta Scs. herczeget, megállította a bejáratnál s csaknem suttogva szólt hozzá néhány szót. A mikor később felmentek a terraszra Prokofjevna Lizavetához, mind a kettőjük arczán meglátszott, hogy valami rendkívüli dolgot tudtak meg egymástól. Lassankint mindenki felment Prokofjevna Lizavetához, az emeletre s a terraszon végül csak a herczeg maradt. Ez egy szögletben ült, mintha valamit várt volna, de maga sem tudta, hogy mit; úgy látszott, hogy megfeledkezett az egész világról s kész lett volna akár két évig megülni ott, a hová leültették.

Felülről néha izgatott beszéd hallatszott le hozzája. Ő maga sem tudta volna megmondani, hogy mióta ül már ott. Már késő volt s egészen besötétedett. Egyszerre csak megjelent a terraszon Aglája; látszólag nyugodt volt, bár kissé halavány. Meglátván a herczeget, a kit „váratlanul ott talált", Aglája elmosolyodott, mintha meg lett volna lepetve.

- Mit csinál ön itt? - kérdezte odamenve a herczeghez.

A herczeg valamit motyogott s zavartan ugrott fel a székről, de Aglája mindjárt leült mellé s erre a herczeg is újra helyet foglalt. Aglája röviden, de figyelmesen végignézte a herczeget, aztán kinézett az ablakon, mintha csak szórakozásból, és újra visszavitte tekintetét a herczegre. „Talán megint gunyolódni akar velem", gondolta a herczeg, „különben mindjárt elkezdhette volna ott..."

- Nem parancsol teát? Mindjárt hozathatok, - szólalt meg Aglája néhány másodperczny hallgatás után.

- Nem... köszönöm... nem tudom...

- Ugyan már, hogy lehet ilyet nem tudni! Ah! Igaz a! Nézze csak: mit csinálna ön, ha valaki önt párbajra híná? Már az imént akartam ezt öntől kérdezni.

- De... ugyan ki? Engem senki sem hí párbajra.

- De ha kihínák? Nagyon megijedne?

- Azt hiszem, hogy... nagyon félnék.

- Komolyan? Hát ön gyáva?

- N-nem, azt hiszem, hogy nem. Gyáva az, a ki fél és elszalad, de a ki fél és még sem szalad el, az még nem gyáva, - szólt a herczeg elmosolyodva.

- S ön nem szalad el?

- Meglehet, hogy nem szaladok el, - nevetett a herczeg.

- Én, bár nő vagyok, semmi szin alatt sem szaladnék el, - jegyezte meg Aglája csaknem sértő hangon. - Különben pedig ön énvelem csak tréfál és szokása szerint tetteti magát, hogy annál érdekesebbé tegye magát. Mondja csak: rendesen tizenkét lépésről szokás lőni? Vagy néha tízről is? S ugy-e: ilyen esetekben elkerülhetetlen a halál vagy a megsebesülés?

- Úgy látszik, hogy a párbajokban ritkán találnak.

- Ritkán? Hiszen Puskint is lelőtték.

- Meglehet, hogy csak véletlenségből.

- Éppen nem véletlenségből. A párbaj életre-halálra ment, s őt lelőtték.

- A golyó olyan lent találta Puskint, hogy Dantes bizonyosan valahová feljebb czélzott, a fejre, vagy a mellre. Igy pedig nem szokás czélozni, a golyó tehát inkább véletlenül, mintegy ráhibázva találhatta Puskint. Ezt én kompetens emberektől tudom.

- Nekem pedig azt beszélte egy katona, a kit erre nézve kikérdeztem, hogy nekik, mikor csatárlánczokba oszlanak, szabály szerint fél-embermagasságra kell czélozniok; így is van a szabályzatban mondva: „félembermagasságra", következésképp nem a mellre s nem a fejre. Kérdeztem aztán egy katonatiszttől is, és az is azt mondta, hogy tökéletesen igaz, a mit a katona mondott.

- Igaz is, mert a katonaságnál nagy távolságokról van szó.

- Tud ön lőni?

- Még sohasem lőttem.

- Talán bizony a pisztolyt sem tudja megtölteni?

- Nem én. Vagyis: értem, hogyan kell megtölteni, de még sohasem próbáltam.

- Nos, akkor nem is tudja, mert ehhez gyakorlat kell. Hallgasson hát ide és tanúlja meg; először is vesz ön jóféle, pisztolyba való lőport; a lőpor ne legyen nedves (azt mondják: a nedves nem jó; tehát száraz kell), ne legyen nagyszemű, hanem apró: hát olyat kérjen és ne olyat, a melylyel ágyúból szokás lőni. Azt mondják, hogy a golyót valahogy maguk öntik. Van önnek pisztolya?

- Nincs, nem is kell, - szólt a herczeg jót nevetve.

- Ah, mily ostobaság! Okvetlenül vegyen magának egy jó, angol vagy franczia pisztolyt; azt mondják: az a legjobb. Nos, aztán vegyen ön egy gyűszűnyi, vagy tán két gyűszűnyi lőport, s azt töltse a pisztoly csövébe. Mindenesetre jobb mentől többet! Azután verje le gyapottal (azt

mondják, hogy okvetlenűl gyapottal kell; tudom is én: miért?) ezt kaphat ön, ha másképp nem, hát valami bélelt ruhából. Mikor már bent van a gyapot, eressze be a golyót, érti: a golyót utoljára s először a lőport, máskülönben el nem sül a pisztoly. Mit nevet? Azt akarom, hogy ön mindennap próbáljon lőni s okvetlenül begyakorolja magát abba, hogy eltalálja a czélpontot. Megteszi?

A herczeg nevetett. Aglája bosszúsan toppantott a lábával. Komoly arczkifejezése ilyen beszélgetés mellett némileg csodálkozásba ejtette a herczeget. Ez érezte néha, hogy neki valami kérdezni valója volna s mindenesetre komolyabb dologról kellene szót kezdeni, mint a milyen a pisztoly megtöltése. De mindez kirepült a fejéből, kivéve azt az egyet, hogy Aglája itt űl ő mellette, ő ránéz s bármiről beszéljen is az, az neki ebben a pillanatban csaknem mindegy.

Végre lejött az emeletről a terraszra maga Fjodorovics Iván; valahova indult komor, határozott tekintettel.

- Ah, Nyikolajevics Leó, te... Hová mennél most? - kérdezte, jóllehet Nyikolajevics Leónak esze ágában sem volt, hogy helyéről elmozdúljon; - jer csak velem, mondok neked valamit.

- A viszontlátásra! - mondta Aglája és kezet nyujtott a herczegnek.

A terraszon már olyan sötét volt, hogy a herczeg nem láthatta világosan az Aglája arczát. Egy percz múlva, a mikor már a tábornokkal kimentek a nyaralóból, a herczeg roppant elpirúlt és erősen összeszorította jobb kezét.

Kisűlt, hogy Fjodorovics Ivánnal egy útja volt. A tábornok, daczára a kései időnek, nagyon sietett valakivel valamiről beszélni. Addig is gyorsan, izgatottan és elég összefüggéstelenűl a herczeggel kezdett beszélni, gyakran emlegetve Prokofjevna Lizavetát. Ha a herczeg ebben a pillanatban figyelmesebb tudott volna lenni, tán kitalálta volna, hogy a tábornok ő tőle akar egyet-mást valami úton-módon kitudni, vagy helyesebben mondva, tőle egyenesen kikérdezni valamit, csak nem tud hozzákezdeni. A herczeg annyira szórakozott volt, hogy eleinte egy szót sem hallott, s mikor a tábornok valami hevesen előadott kérdéssel megállt előtte, kénytelen volt bevallani, hogy nem érti: mit kérdez Fjodorovics Iván?

A tábornok vállat vont.

- Ejnye, beh furcsák lettetek ti mindannyian! Azt mondom, hogy én egyáltalában nem értem a Prokofjevna Lizaveta ideáit és nyugtalankodását. Most valóságos hisztériája van, sír és azt mondja, hogy minket megszégyenítettek és megaláztak; de ki? hogy? mivel? mikor és miért? Bevallom, hogy hibáztam (ezt bevallom) nagyon hibáztam, de hiszen annak a... nyughatatlan (és hozzáteszem: helytelen magaviseletű) női személynek a vakmerőségeit végre is meg lehet szüntetni rendőri úton, sőt én még ma találkozni akarok valakivel, és - rendszabályokhoz nyúlni. Mindent el lehet intézni csendesen, szeliden, sőt gyöngéden s éppen nem szükséges a botrány. Azt is beismerem, hogy a jövő eseményekkel teljes és sok a megmagyarázhatatlan dolog; van cselszövés is; de ha itt semmit sem tudnak, akkor ott sem tudnak semmit sem megmagyarázni; ha én nem hallottam, te nem hallottál, az nem hallott s az ötödik-hatodik sem hallott semmit sem, hát akkor azt kérdem én tőled: ki az, a ki valamit hallott? S mivel lehessen ezt kimagyarázni, ha nem azzal, hogy itt a dolgok állása felerészt rémlátomány, nem létező, mint például a hold világító ereje, vagy más egyéb látomány.

- *Ő* meg van őrülve! - mormogott a herczeg, fájdalmasan visszaemlékezve az imént történtekre.

- Meglehet, ha arról a... Nekem is voltak ilyen gondolataim s olyankor nyugodtan tudtam aludni. De most látom, hogy mások helyesebben gondolkoznak s most már nem hiszek az

őrültségében. Az talán egy különczködő nő, de nemcsak eszes, hanem még finom is. A mit ma Alexejevics Kapiton rovására elkövetett, nagyon is bizonyítja az én felfogásomat. Az ő részéről ez ravaszság, vagy legalább is jezsuitaság, különös célokkal...

- Miféle Alexejevics Kapiton?

- Oh Istenem, te semmire sem figyelsz, Nyikolajevics Leó. Hiszen azzal kezdtem, hogy Alexejevics Kapitonról beszéltem neked; annyira meg voltam lepetve, hogy még most is remeg a kezem-lábam. Azért is késtem ma a városban. Radomszkij Alexejevics Kapiton, a Pavlovics Jenő nagybátyja...

- Vagy úgy! - szólt a herczeg.

- Meglőtte magát ma reggel hét órakor. Tiszteletreméltó, hetven éves epikuri öregecske volt s tökéletesen igaz, a mit ő mondott, hogy jelentékeny kincstári pénzhiányt fedeztek fel...

- De honnan tudja ezt ő...

- Honnan? Ha-ha! Hiszen már egész törzskar gyűlt össze körülötte, mihelyt itt megjelent. Tudod-e, kik látogatják őt mostanában, „örülve, hogy van szerencséjük vele megismerkedhetni?" Természetes, hogy a járókelőktől valamit hallhatott, hiszen most egész Pétervár arról beszél, itt meg a fél Pavlovszk vagy éppen az egész Pavlovszk. De milyen finom czélzást tett ő a Pavlovics Jenő rendi-ruhájára, vagyis, a mint hallottam, arra, hogy Pavlovics Jenőnek idejekorán sikerült nyugdíjba menni. Pokoli megjegyzés! Nem, ez nem mutat őrültségre. Én persze nem hiszem, hogy Pavlovics Jenőnek előre tudomása lehetett a katasztrófáról, tudniillik arról, hogy a hónap bizonyos napján hét órakor stb. De mindezt előre érezhette. Én pedig, sőt mi mindnyájan, még Scs. herczeg is, arra számítottunk, hogy az még örökséget fog neki hagyni. Szörnyű! Rémületes! Egyébaránt értsd meg, hogy én Pavlovics Jenőt semmiben sem hibáztatom és sietek ezt neked kijelenteni, mindazáltal a dolog gyanús. Scs. herczeg rendkívül meg van lepve. Az egész igen különös.

- De mi volna gyanús a Pavlovics Jenő magaviseletében?

- Semmi. Ő a legtisztességesebben viselte magát. Én nem is czélzok semmire sem. Azt hiszem, hogy a saját vagyona épen marad. Persze, Prokofjevna Lizaveta hallani sem akar róla... De a fő, hogy ezek családi katasztrófák, vagyis rendetlenségek... nem is tudja az ember minek nevezni. Te, az igazat megmondva, házunk jóbarátja vagy, Nyikolajevics Leó, s képzeld csak, most sült ki, bár nem egész világosan, hogy Pavlovics Jenő állítólag több mint egy hónappal ezelőtt nyilatkozott volna Aglája előtt s hogy Aglája állítólag kereken visszautasította őt...

- Lehetetlen! - kiáltott fel hévvel a herczeg.

- Hát te talán tudsz valamit? Látod, legkedvesebb barátom, - nyugtalankodott a tábornok, megállva a helyén, mintha legyökereztek volna a lábai, - meglehet, hogy kár volt, sőt helytelen volt előtted elszólni magamat, de ez csak azért történt, mert... te... lehet mondani, olyan ember vagy... Te talán tudsz valami részletet?

- Én semmit sem tudok... Pavlovics Jenőről, - dünnyögött a herczeg.

- Én sem tudok. Engem... engem, kedves barátom, határozottan a sírba akarnak vinni, s nem akarják belátni, hogy ez az embernek igen nehezen esik és hogy én azt el nem viselem. Éppen most olyan jelenetünk volt, hogy az szörnyűség. Úgy beszélek veled, mint az édes fiammal. Fődolog, hogy Aglája csak neveti az anyját. Azt, hogy ő, a mint látszik, visszautasította Pavlovics Jenőt s hogy köztük egész formaszerű nyilatkozatok történtek, a nővérei mondták el, de csak czélzásképpen... hanem igen világos czélzással. De ő olyan akaratos és fantasztikus

teremtés, hogy azt ki sem lehet mondani. Megengedem, hogy ő nagylelkű, hogy kitünő ész- és szívbeli tehetségekkel van megáldva, de aztán a makranczosság, a gúnyolódás, egyszóval - valóságos boszorkány. Karakter, még pedig nagy képzelődéssel. Csak az imént gúnyolta ki az anyját szemtől-szembe, aztán a testvéreit, és Scs. herczeget; magamat nem is említem, mert az ritkaság, hogy engemet ki ne nevessen, de hát, tudod, én őt szeretem, még azt is szeretem, ha gúnyolódik, s úgy látszik, hogy az a kis boszorkány azért szeret engem, már t. i. jobban, mint a többit, legalább úgy látszik. Fogadni mernék, hogy már téged is kigúnyolt valamiért. Éppen most láttam, hogy ketten valamit beszéltetek az emeleten történt jelenet után; úgy ült ott veled, mintha semmi sem történt volna.

A herczeg szörnyen elpirúlt és összeszorította jobb kezét, de nem szólt.

- Kedves jó barátom, Nyikolajevics Leó, - szólt a tábornok egészen érzékeny és meleg hangon, - én... sőt Prokofjevna Lizaveta is (a ki különben téged megint becsülni kezd, sőt a te réveden engem is, csak azt nem tudom, miért?), mi mindannyian szeretünk téged, szeretünk és tisztelünk őszintén, daczára annak... egyszóval daczára a látszatnak. De magad is beláthatod, mily talányos, mily borzasztó azt hallani, a mikor az a hidegvérű kis boszorkány gúnyos nevetéssel kijelenti, hogy az az „őrült nő a fejébe vette, hogy engemet bármi áron férjhez adjon Nyikolajevics Leóhoz s ezért kitúrja a házunkból Pavlovics Jenőt." Ezt mondta, hanem aztán minden további felvilágosítást megtagad, hahotázik, s mi csak a szájunkat tátjuk. Aztán becsapta ránk az ajtót és elment. Azután elmondták nekem, hogy az imént... veled hogy' ment karonfogva... és... és... Nézd csak, kedves herczegem, te nem vagy könnyen sérthető ember, te igen okos vagy, ezt én észrevettem rajtad, de... meg ne haragudj: istenbizony, Aglája téged csak bolonddá tart. Ne gondold talán, hogy... ő egyszerűen csak mulat rajtad, meg mirajtunk is, mert nincs más dolga. No, Isten veled! Te ismered a mi érzelmeinket. Hozzád való őszinte érzelmeinket. Azok változhatatlanok... soha... semmi esetben... de most nekem itt van dolgom! A viszontlátásig! Ritkán voltam még úgy bent a szószban (azt hiszem: így mondják), mint most. Ejh, nyaralás, nyaralás!

A herczeg, a mint egyedűl maradt a keresztúton, körülnézett, gyorsan átment az utczán, gyorsan odament egy kivilágított nyaraló ablaka alá, szétnyitott egy kis papirost, a melyet erősen szorongatott volt a jobbkezében, mikor Fjodorovics Ivánnal beszélt, s elolvasta azt az ablak világossága mellett.

> „Holnap reggel hét órakor a zöld lóczán leszek a parkban és várni fogom önt oda. Elhatároztam, hogy beszélnem kell önnel egy rendkivül fontos dologról, a mely önt közelről érdekli."
>
> „P. S. Remélem, hogy ezt a levélkét senkinek meg nem mutatja. Helytelennek tartom ugyan, hogy én ilyen levelet írok önnek, de meggyőződtem róla, hogy ön erre érdemes; megírtam tehát, pirulva szégyenemben az ön nevetséges karaktere miatt."
>
> „PP. SS. Azt a zöld lóczát értem, a melyet önnek a multkor mutattam. Szégyelje magát, hogy még ezt is szükségesnek tartom önnek megírni."

A levélke sebtiben volt írva és összehajtva; valószinüleg közvetetlenűl azelőtt írta Aglája, hogy lejött a terraszra. A herczeg kimondhatatlan izgatottsággal, szinte ijedten gyűrte vissza kezébe a levélkét, s gyorsan elment az ablaktól, mint a megriasztott tolvaj, de akkor egész váratlanúl összeütődött egy alakkal, a ki közvetlenűl mellette állt.

- Én önt mindenütt keresem, herczeg, - szólalt meg az alak.

- Ön az, Keller? - kérdezte a herczeg meglepetten.

- Keresem önt, herczeg. Vártam önt a Jepancsinék nyaralójánál, a hová én persze nem mehettem be. Azután nyomon követtem önt, mikor a tábornokkal ment. Szolgálatjára állok, herczeg; rendelkezzék Kellerrel. Kész vagyok áldozatot hozni, sőt ha kell, meg is halni.

- De... miért?

- Nos, az bizonyos, hogy önt provokálják. Ismerem Molodczov kapitányt... tudniillik nem személyesen... az nem tűri el a sértést. A magunkfélét, már mint engemet és Rogozsint, kész semmibe se venni - s talán méltán, - de ebben az esetben ön az egyedüli, a kit kérdőre vonhat. Most hát majd le kell rónom ön iránti hálámat, herczeg. Ő már kérdezősködött ön felől s holnap már minden bizonynyal megjelenik önnél egy barátja, sőt talán már ott is van. Ha megtisztel engem azzal, hogy párbajsegédének választ, hát én kész vagyok önért a tűzbe is menni. Ezért kerestem önt, herczeg.

- Hát ön is párbajról beszél! - szólt a herczeg s hahotára fakadt Keller nagy bámulatára. Roppantúl hahotázott. Keller csaknem sértve érezte magát ettől a hangos nevetéstől.

- Mert hiszen ön megkapta neki a kezét, herczeg. Valamire való ember az ilyet, kivált közönség előtt, nehezen tűri el.

- De ő engemet mellbe lökött! - nevetett a herczeg - nincs hát miért megverekednünk. Majd bocsánatot kérek tőle s azzal vége. Ha pedig verekedni akar, hát megverekszünk. Hadd lőjjön; szinte kívánom. Hahaha! Most már tudom, hogyan kell a pisztolyt megtölteni. Tudja-e, hogy éppen most tanítottak meg rá, hogyan kell a pisztolyt megtölteni? Meg tudja ön tölteni a pisztolyt, Keller?... Legelébb is lőport kell venni, még pedig pisztolyba valót, nem nedveset és nem olyan nagyszeműt, a milyennel ágyúból szokás lőni; aztán a lőport kell legelébb beönteni, arra gyapotot verni, valami téli ruhából s csak azután kell a golyót beereszteni, nem pedig előbb a golyót, azután a lőport, mert akkor nem sül el. Hallja, Keller, akkor nem sül el. Hahaha! Hát nem nagyszerű ez, Keller barátom? Ah, Keller, tudja-e, hogy én magát most mindjárt megölelem és megcsókolom. Hahaha! Hol vette ön magát olyan hirtelen a múltkor ő mellettük? Jőjjön el hozzám mentül hamarabb: pezsgőt iszunk. Mind leiszszuk magunkat. Tudja-e, hogy tizenkét üveg pezsgőm van a Lyebegyev pinczéjében? Lyebegyev adta el nekem harmadnapja alkalom adtán. Összehivok egy egész nagy társaságot. Nos, és fog ön ma éjjel aludni?

- Mint minden éjjel.

- Akkor hát szép álmokat! Hahaha!

A herczeg átment az úton és eltünt a parkban; Keller elgondolkozva maradt ott. Ő még nem látta a herczeget ilyen különös hangulatban, sőt el nem tudott volna arról ilyet képzelni.

„Meglehet, hogy láza van, mert igen ideges ember, hanem az az egy bizonyos, hogy nem fél. Istenemre, az ilyenek nem félnek”, gondolta magában Keller. „Hm! Pezsgő! Ez érdekes hír! Tizenkét üveggel! Éppen egy tuczat. Ez egészen rendes garnison. S fogadni mernék rá, hogy Lyebegyev azt a pezsgőt hitelbe vette valakitől... Hm... ez a herczeg mégis csak kedves ember. Szeretem az ilyeneket. No de nincs miért vesztegetni az időt s ha... pezsgő, hát arra most van a legjobb idő.”

Az természetesen igaz volt, hogy a herczegnek mintha láza lett volna. Sokáig őgyelgett a sötét parkban s csak későn vette észre magát egy sétaúton. Úgy rémlett neki, hogy ezen az úton ő már végig ment a lóczától kezdve egy vén fáig, végig ment pedig nem egyszer, hanem vagy harminczszor, negyvenszer oda és vissza. Hanem hogy ez idő alatt min járt az esze, azt nem tudta visszaképzelni, ha akarta volna sem. Végre egy olyan gondolaton kapta rajta magát, a mely miatt majd eldűlt a nevetéstől, bár éppen nem volt mit nevetni. Azt gondolta, hogy a

párbaj lehetősége nem egyedül csak a Keller fejében fogamzhatott meg s hogy a pisztolytöltésre vonatkozó oktatás talán nem minden ok nélkül való. „Bah! - állt meg egyszerre, más gondolatra jőve, - ő az imént, mikor lejött a terraszra s engemet a szögletben űlni meglátott, roppantúl elcsodálkozott és... úgy nevetett! aztán teáról beszélt; pedig hiszen akkor már készen volt nála ez a levélke, következésképp okvetlenűl tudnia kellett, hogy én ott űlök a terraszon, de akkor min csodálkozott hát? Hahaha!”

Kivette a levélkét a zsebéből és megcsókolta, de aztán megint hirtelen megállt és elgondolkozott:

„Milyen különös! Milyen különös!” - szólt aztán magában némi szomorúsággal. Figyelmesen szétnézett és csodálkozott, hogyan jutott ő ide? Fáradt volt, odament a lóczához és leült. Köröskörül halotti csend volt. A zene már rég elhallgatott a pályaháznál. A parkban már talán senki sem volt; lehetett féltizenkét óra. Csendes, meleg, világos éjjel volt, a minők szoktak lenni Pétervárott június hó elején,[22] hanem azért a sűrű, árnyékos parkban, kivált pedig azon a séta-úton, a hol a herczeg űlt, csaknem egészen sötét volt.

Ha valaki e pillanatban azt mondta volna neki, hogy ő szerelmes lett, szenvedélyes szerelmes, hát ő meglepetve tagadta volna ezt, sőt talán felháborodással is. S ha valaki még azt is hozzátette volna, hogy az Aglája levele szerelmes levél, hogy abban szerelmi légyottról van szó, hát ő halálra szégyelte volna magát azért az emberért, a ki ilyesmit mondhat s tán párbajra is hítta volna azt. Mindez pedig teljes őszinteséggel történt volna meg s ő soha semminemű kétértelmű gondolatot el nem tűrt volna a szerelem lehetőségéről közte és Aglája közt, akár egyik, akár másik részről. Ilyen gondolat őt szégyennel töltötte volna el, mert lehetetlennek tartotta, hogy szerelmet érezzen valaki olyan ember iránt, mint ő.

Gondolataiból léptek zaja ébresztette fel s ő felemelte fejét. Egy ember, a kinek arczát a homályban nem lehetett felismerni, hozzá közeledett s leült mellé. A herczeg gyorsan feléje fordúlt s felismerte a Rogozsin sápadt arczát.

- Jól sejtettem, hogy valahol itt őgyelegsz; nem is kerestelek sokáig, - dörmögött Rogozsin a fogain keresztűl.

A vendéglő folyosóján történt találkozás óta most látták egymást először. A herczeg meglepetve Rogozsin váratlan megjelenésétől, egy ideig alig bírta gondolatait rendezni és kínos érzés vett rajta erőt; Rogozsin ezt látta: de bár kezdetben ő is zavarban volt, bizonyos betanúlt feszélytelenséggel beszélt; a herczeg később belátta, hogy ez nem volt betanúlt feszélytelenség, s ha volt valami szögletesség a Rogozsin beszédében és taglejtésében, hát az csak külső lehetett; lelkében az az ember nem változhatott.

- Hogy’... tudtál te engemet itt megtalálni? - kérdezte a herczeg, hogy valamit szóljon.

- Kellertől hallottam, mikor az imént a szállásodon kerestelek; azt mondta: „elment a parkba”: no, gondoltam magamban, akkor hát jól sejtettem.

- Mit „sejtettél”? - kérdezte a herczeg izgatottan.

Rogozsin elnevette magát, de nem felelt.

- Megkaptam a leveledet, Nyikolajevics Leó; hiába minden... kár a fáradságért. Most pedig ő tőle jövök: meghagyta, hogy okvetlenűl elvigyelek hozzá. Valamit sürgősen akar neked mondani. Még mára kéret.

- Majd elmegyek holnap. Most mindjárt hazamegyek; jössz hozzám?

[22] Az ugynevezett »fehér éjszakák«.

- Minek? Elmondtam neked mindent, a mit kellett; Isten áldjon meg.

- Hát nem jössz be hozzám? - kérdezte a herczeg csendesen.

- Furcsa ember vagy te, Nyikolajevics Leó; lehetetlen rajtad nem csodálkozni.

S Rogozsin epésen nevetett.

- Miért? Miért mérgelődöl te most én rám annyira? - kérdezte szomorúan a herczeg; - hiszen jól tudod magad is, hogy mindaz, a mit te most gondoltál, nem igaz. Különben úgy is tudtam, hogy irántam táplált gyűlölködésed meg nem szűnt, - s tudod-e miből? Abból, mert te támadtál meg engemet és e miatt nem szűnik meg a te gyűlölködésed. Ismétlem neked, hogy én csak arra a Rogozsinra emlékezem, a kivel én azon a bizonyos napon keresztet cseréltem és testvérré lettem; írtam neked a tegnapi levelemben, hogy verd ki a fejedből azt a képtelenséget s ne is beszélj arról nekem. Hát miért kerülsz engemet? Miért dugod el tőlem a kezedet? Ismétlem, hogy én mindazt, a mi akkor történt, tisztán csak képzelgésnek tartom: most már úgy ismerlek téged arról a napról, mint önmagamat. Az, a mit te a fejedbe vettél, nem létezett és nem létezhetett. Hát akkor minek létezzék köztünk a gyűlölködés?

- Ugyan, mit beszélsz te gyűlölségről, - nevetett megint Rogozsin feleletül a herczeg hévvel teljes beszédére. Rogozsin tényleg mintegy két lépésnyire félre állt a herczegtől és kezét eldugta.

- Én most éppen nem járhatok hozzád, Nyikolajevics Leó, - szólt azután lassan és nyomatékosan.

- Hát annyira gyűlölsz, vagy mi?

- Nem szeretlek, Nyikolajevics Leó, hát minek menjek hozzád? Ejh, herczeg, olyan vagy te, mint a gyerek: semmit meg nem értesz. Igaz, hogy éppen azt írtad a leveledben is, a mit most mondasz, de hát talán én nem hiszek neked? Minden szavadat elhiszem és tudom, hogy te engemet soha meg nem csaltál és ezután sem fogsz megcsalni; hanem azért csak mégsem szeretlek. Azt írod, hogy mindent elfeledtél s nem ismersz más Rogozsint, mint a keresztcserélés révén testvéreddé lett Párthént, azt pedig nem ismered, a ki akkor kést fogott rád. De honnan ismered te az én érzelmeimet? (Rogozsin újra gúnyosan nevetett.) Hiszen meglehet, hogy én azt a tettemet azóta egyszer sem bántam meg s te már a te testvéri kibékülésedről írsz nekem. Meglehet pedig, hogy én még ugyanaznap este mást gondoltam, az pedig...

- Eszedbe sem jutott, - vágott közbe a herczeg; - no persze! Sőt fogadni mernék, hogy te akkor egyenesen vasútra ültél s kijöttél ide a hangversenyre, hogy őt a közönségben láthasd és szemmel kísérhesd, éppen úgy, mint ma. Azt hiszed, hogy ez engem meglep! Hiszen ha nem lettél volna akkor is olyan lelki állapotban, hogy mindig csak ő rajta járjon az eszed, hát talán rám se fogtad volna a késed. Nekem akkor reggel óta előérzetem volt, a mint egyszer megláttalak; tudod-e milyen voltál te akkor? Talán éppen akkor támadt gyanús gondolatom, mikor keresztet cseréltünk. Miért vezettél te akkor engemet a te öreg anyádhoz? Talán azzal akartad magadat visszatartóztatni? Nem is lehet különben, hogy te akkor arra gondoltál volna, csak érezted, mint én... Egy szóból megéreztük mind a ketten. Ha akkor reám nem emeled a kezed, mi volnék én most te előtted? Hiszen én már előre gyanusítottalak téged... Ne húzd össze a szemöldököd! Nos, mit nevetsz? „Nem bántad meg. Hiszen talán ha meg akarnád is bánni, akkor sem teheted, mert nem szeretsz engemet. S ha oly ártatlan volnék is előtted, mint az angyal, még sem fogsz te engem kiállhatni mindaddig, míg azt képzeled, hogy ő engem szeret és nem téged. Ez a féltékenység. S ime, mit gondoltam én ezen a héten. Elmondtam neked Parthén: tudod-e te, hogy ő téged most talán jobban szeret, mint bárki mást s minél többet kínoz téged, annál jobban szeret? Ő ezt neked meg nem mondja; de ezt meg kell látni.

Mert miért megy utoljára is hozzád feleségül? Majd egyszer meg fogja ő ezt neked mondani. Némely nő azt akarja, hogy így szeressék őt, s ő éppen ilyen természetű. A te jellemed és szerelmed meg fogja őt győzni. A nő képes valakit halálra gyötörni, gúnyolni, és azért sohasem fog lelkiismeretfurdalást érezni, mert mindig így gondolkozik: most halálra gyötröm, de majd kárpótolom őt szerelemmel.

Rogozsin a herczeg szavaitól hahotára fakadt.

- Talán bizony te is ilyen hinárba jutottál, herczeg? Hallottam valamit; nem tudom: igaz-e?

- Mit? Mit hallottál? - kérdezte a herczeg összerezzenve és roppant zavartan.

Rogozsin tovább nevetett. Úgy látszott, hogy nem minden kíváncsiság, sőt talán nem minden megelégedettség nélkül hallgatta a herczeget: a herczeg örvendező és heves elragadtatása nagyon meglepte és felbátorította őt.

- Nemcsak hogy hallottam, de most már magam is látom, hogy igaz; mert ugyan mikor beszéltél te úgy, mint most? - szólt Rogozsin. - Mintha csak nem is te beszélnél. Ha nem hallottam volna felőled olyasmit, hát nem is jöttem volna el hozzád, kivált ide a parkba s éjfélkor.

- Egyáltalában nem értelek, Szemjonÿcs Parthén.

- Ő már rég mondta ezt nekem rólad, ma pedig én is jól megnéztelek: hogyan ültél a hangversenyen *azzal*, Filippovna Násztászja mennyre-földre esküdözik, hogy te olyan szerelmes vagy Jepancsina Aglájába, mint a macska. Nekem ez mindegy, nem az én dolgom; ha te kiszerettél is Filippovna Násztászjából, ő nem szeretett ki tebelőled. Hiszen tudod, hogy ő minden áron feleségül akarja vetetni veled amazt, fogadást tett rá, hehehe. Azt mondja nekem: „e nélkül nem leszek a feleséged, ha majd ők mennek esküvőre, mink is megyünk esküvőre". Hogy mi akar ez lenni; azt én nem vagyok képes felfogni; vagy határtalanúl szeret téged, vagy pedig... ha szeret, hát akkor miért akar veled mást elvetetni? Azt mondja: „boldognak akarom látni a herczeget", következésképp szeret téged.

- Mondtam és irtam neked, hogy ő... nincs magánál, - mondá a herczeg, zavartan hallgatva végig Rogozsint.

- Az Isten tudja! Meglehet, hogy tévedsz... Különben ő nekem ma, mikor a hangversenyről hazakisértem, határidőt tűzött ki: azt mondja, hogy három hét múlva, vagy tán hamarabb is, meg fogunk esküdni; megesküdött rá, levett egy szentképet s azt megcsókolta, úgy esküdött meg. Most hát már te rajtad a sor, herczeg, hehe!

- Ostobaság! Az, a mit te énrólam mondtál, soha meg nem történik. Holnap elmegyek hozzátok.

- Miért volna ő őrült? - jegyezte meg Rogozsin, - mikor mások mind okosnak tartják őt, egyedűl te tartod őrültnek. Akkor hogy' tudna oda leveleket írni? Ha őrült volna, ott is észrevennék rajta a leveleiből.

- Micsoda leveleiből? - kérdezte a herczeg ijedten.

- Oda irogat, *amannak*, az pedig elolvassa. Vagy nem tudod? No hát tudd meg; bizonyosan meg is fogja azt majd neked mutatni.

- Ez lehetetlen! - kiáltott fel a herczeg.

- Ejh, Nyikolajevics Leó, te még nem igen ismered ezt az útat, csak botorkálsz rajta, a mint látom. Várj csak; fogsz még te magadnak külön rendőrséget tartani, magad is talpon leszel éjjel-nappal, minden hozzávezető lépésről tudomásod lesz, mihelyt...

- Hadd el és soha erről nekem egy szót se szólj, - kiáltott rá a herczeg. - Nézd csak, Parthén, én az imént itt fel s alá jártam s egyszerre csak felkaczagtam - magam sem tudom, hogy miért. Talán azért, mert eszembe jutott, hogy holnap van a születésem napja. Most mindjárt tizenkét óra. Jerünk, várjuk be ébren a reggelt. Van nálam bor, iszunk egyet s kívánj nekem olyan jót, a melyről magam sem tudom, hogy mi legyen, de éppen te légy az, a ki nekem jót kívánsz, mert én neked teljes boldogságot kívánok. Ha nem: akkor váltsuk vissza a keresztjeinket. Lásd, nem küldted el nekem másnap a keresztet. Itt van veled? Rajtad van?

- Rajtam, - felelt Rogozsin.

- Nos akkor hát jerünk. Nem akarom, hogy nélküled kezdjem meg új életemet, mert hiszen rám nézve új élet kezdődik. Te nem is tudod, Parthén, hogy a mai nappal rám nézve új élet kezdődik.

- Most már látom és tudom. Ezt majd megmondom ő neki is. Alig lehet rád ismerni, Nyikolajevics Leó.

IV.

A herczeg, a mikor Rogozsinnal hazatért, nagy meglepetéssel látta, hogy a fényesen kivilágított verandán egy nagy és zajos társaság gyült össze. A víg társaság hahotázott, fecsegett, pörölt. Gyanítani lehetett, hogy a társaság tagjai már idáig is vígan töltötték az időt, s tényleg, a mint felértek a verandára, látták, hogy a társaság erősen pezsgőzött, még pedig a jelekből itélve: már jó régen, mert némelyek már nagyon is fcszélyezetlen hangulatban voltak. A vendégeket a herczeg mind ismerte, de furcsa volt, hogy így egyszerre mind összejöttek, mintha csak meghítták volna őket, jóllehet a herczeg senkit meg nem hítt s a születése napja is csak véletlenül jutott eszébe.

- Jónak említetted a pezsgőt; nézd: hogy összeszaladtak rá! - dörmögött Rogozsin, a mint a herczeg után felért a verandára; - ismerem az efélét; csak füttyenteni kell nekik, - tette hozzá csaknem haragosan, eszébe jutva persze nem régi éleményei.

A társaság tagjai a herczeget éljenzéssel és jókívánatokkal fogadták, aztán körülvették. Némelyek igen zajosan viselkedtek, mások csendesebben, de a születésnapi üdvözlettel különkülön előállott mindegyik. Egy-két egyéniség jelenléte érdekelte a herczeget. Igy például a Budrovszkijé: de a legkülönösebb volt az, hogy a kompániában ott volt Pavlovics Jenő is; a herczeg alig hitt szemeinek s csaknem megijedt, mikor őt meglátta.

Időközben a kivörösödött és ünnepi hangulatban volt Lyebegyev odafutott a herczeghez. Lyebegyev már nagyon is „elkészült" állapotban volt. Fecsegéséből kiderült, hogy a társaság tisztára véletlenül verődött össze. Legelsőnek, még este, Hippolit érkezett meg s mert sokkal jobban érezte magát, meg akarta várni a herczeget a verandán. Hippolit lefeküdt a diványra; aztán hozzá szegődött Lyebegyev, azután az egész család, tudniillik a leányok és Ivolgin generális. Budrovszkij azért jött, hogy Hippolitot elkísérje. Gánya és Ptyiczÿn nem régen tértek be, a mint erre elmenőben voltak; azután jött Keller, a ki hírül hozta a születésnapot és pezsgőt követelt. Pavlovics Jenő mindössze ezelőtt egy félórával jelent meg. A pezsgőzést Kolya is követelte és minden erejéből azon volt, hogy ünnepélyt csapjanak. Lyebegyev készséggel tett eleget a közkivánalomnak.

- De a magaméból, a magaméból, - hebegte a herczegnek, - a magam költségére... hogy annál igazibb legyen a ragaszkodás jele és az ünneplés; lesz vacsora is, a lányom most készíti. No,

herczeg, ha tudná, hogy miről beszélnek mindenfelé. Emlékezik Hamlet szavaira: „Lenni, vagy nem lenni!” Egészen időszerű théma! Kérdések és feleletek... S még Tyerentyev úr is a legnagyobb mértékben - nem akar lefeküdni. Csak úgy nyelte a pezsgőt s nem ártott meg neki... Jőjjön közelebb a társasághoz, herczeg, és lássa saját szemeivel. Mindnyájan vártuk önt, az ön nagyszerű, boldog szellemét...

A herczeg észrevette a Lyebegyev Vjéra kedves, gyöngéd tekintetét, a ki szintén igyekezett a társaságon át hozzáfurakodni. A herczeg a többiek mellőzésével legelőbb is Vjérának nyujtott kezet; ez elpirult az örömtől és azt kívánta neki, hogy „*ettől a naptól kezdve* örökké boldog legyen”. Azután nyakra-főre kisietett a konyhába. Fiatalabb nőtestvére elaludt a szomszéd szobában, de a kis fiú, Lyebegyev fia, ott állt Kolya és Hippolit mellett és a szeméből látszott, hogy ő kész akár tíz óra hosszat is itt egy helyben állni, hallgatni, élvezni a beszélgetéseket.

- Én különösen vártam önt és roppant örülök, hogy ön oly boldogan tért haza, szólt Hippolit, a mikor a herczeg Vjéra után rögtön ő hozzá fordult.

- Honnan tudja ön, hogy én „boldog” vagyok?

- Arczáról látom. Üdvözölje gyorsan a többi urakat is, aztán üljön ide mellénk. Én különösen vártam önt, - tette hozzá, jelentősen nyomatékot adva annak, hogy ő várt.

A herczegnek arra a megjegyzésére, hogy nem árt-e neki az ilyen kései virrasztás, Hippolit azt felelte, hogy ő maga is csodálkozik azon, hogy ő azelőtt három nappal meg akart halni s hogy ő soha jobban nem érezte magát, mint ma este.

Budrovszkij felugrott a székéről s azt motyogta, hogy ő „csak úgy...” hogy ő Hippolitot kísérte ide s hogy ő is nagyon örül; hogy a mit a levélben írt, az ostobaság, most pedig nagyon örül... Azután a nélkül hogy befejezte volna, a mit mondani akart, erősen megszorította a herczeg kezét és leült.

Utoljára a herczeg Pavlovics Jenőhöz ment. Az mindjárt karonfogta őt.

- Egypár szavam van önhöz, - szólt suttogva Pavlovics Jenő, - egy igen fontos dologban; jerünk be valahová egy perczre.

- Egypár szavam volna önhöz, - szólt egy másik suttogó a herczeg másik fülébe s egy másik kéz fogta őt karon a másik oldalról. A herczeg csodálkozva látta maga mellett az Isten tudja honnan előbukkant Ferdyscsenko rendetlen, nekivörösödött, hunyorgó és nevető alakját.

- Emlékezik még ön Ferdyscsenkora, herczeg? - kérdezte az.

- Hol vette ön itt magát? - kiáltott föl a herczeg.

- Majd elmondja, - felelt az oda siető Keller; - elbujt, nem akart önhöz kijönni; ő tele van megbánással; hibásnak érzi magát.

- Miben?

- Én hoztam őt ide, herczeg, az imént találkoztam vele; ez az én legjobb barátaim egyike; de megbánta hibáját.

- Nagyon örülök, uraim; legyenek szívesek a többiek mellé leülni; rögtön visszajövök, - szólt a herczeg sietve Pavlovics Jenő után.

- Itt ugyan érdekes társaság van, - kezdte Pavlovics Jenő, - s én szívesen vártam önre vagy egy félóráig. De a dologra, kedves herczegem: én már mindent rendbehoztam Kurmysevvel s azért jöttem, hogy önt megnyugtassam; nincs önnek mitől tartani, ő nagyon, de nagyon lojálisan fogja föl a dolgot, annyival inkább, mert szerintem voltaképpen ő a hibás.

- Micsoda Kurmysev?

- Hát az, a kinek ön az imént megfogta a kezét. Ő annyira dühös volt, hogy már holnap ide akarta küldeni a segédeit.

- Ugyan kérem! Mily ostobaság!

- Persze, hogy ostobaság és bizonyosan ostobasággal is végződnék, de ezek az emberek...

- Ön talán még más valamiért is jött, Pavlovics Jenő?

- Óh, természetesen, még más valamiért is, - felelt az nevetve; - én, kedves herczegem, holnap korán reggel elutazom abban a szerencsétlen dologban (tudniillik a nagybátyámében) Szent-Pétervárra; képzelje, minden igaz, mindenki tudja is már, csak én nem tudtam. Ez a dolog engem annyira meglepett, hogy én *oda* (Jepancsinékhoz) nem értem rá bemenni; holnap sem leszek ott, mert a városban leszek, érti? Meglehet, hogy vagy három napig nem leszek itt, egy szóval, rosszra fordult a dolgom. Jóllehet a dolog nem olyan nagyon fontos, mégis úgy vélem, hogy valamiképpen, a legőszintébb módon meg kell önnel magamat értetnem, még pedig mentől előbb, vagyis mielőtt elutaznám. Én, ha ön úgy akarja, várni fogok, míg eloszlik ez a kompánia; különben is oly izgatott vagyok, hogy hiába feküdném le, nem tudnék elaludni. Azért jöttem önhöz, édes, kedves herczegem, hogy az ön barátságát megnyerjem. Ön páratlan ember, a ki nem hazudik lépten-nyomon, sőt talán sohasem s nekem most szükségem van egy jóbarátra, tanácsadóra; mert én most határozottan a szerencsétlen emberek közé tartozom.

Újra elnevette magát.

- Csak az a baj, - szólt a herczeg kissé elgondolkozva, - hogy ön be akarja várni, míg ezek szétmennek, de Isten tudja: mikor lesz az. Nem volna-e jobb, ha lemennénk a parkba; majd kimentem magamat nálok; várjanak meg, mig visszatérek.

- Világért sem; nem akarom, hogy azzal gyanusítsanak, mintha nekem titkos beszélni valóm volna önnel; itt vannak olyan emberek, a kik nagyon érdeklődnek irántunk, - ön ezt nem tudja, herczeg? Sokkal jobb, ha látják, hogy a nélkül is a legbarátságosabb viszony van köztünk, érti? Ők egy-két óra múlva elmennek s akkor én húsz perczet, legföljebb egy félórát fogok öntől kérni...

- Jól van, legyen szerencsém; magyarázatok nélkül is nagyon örvendek; az ön kijelentését pedig a barátságos viszonyt illetőleg nagyon köszönöm. Bocsásson meg, hogy ma egy kissé szórakozott vagyok; tudja kérem: most sehogy sem tudok figyelmes lenni.

- Látom, látom, - dörmögött alig elmosolyodva Pavlovics Jenő, a ki ez este nagyon nevető hangulatban volt.

- Mit lát ön? - rezzent össze a herczeg.

- Ön nem is gyanítja, kedves herczeg, - szólt Pavlovics Jenő, folytatva a nevetést és kerülve az egyenes felelet, - nem is gyanítja, hogy én egyenesen azért jöttem ide, hogy önt rászedjem és mellékesen kivegyek önből valamit?

- Hogy ön ki akar belőlem valamit venni, az kétséget sem szenved, - szólt a herczeg, szintén nevetésre fakadva, - sőt talán meg is akar engem csalni. No de hát én öntől nem félek. Azonkívül nekem most mindegy, higyje el. És... és... és minthogy én meg vagyok győződve afelől, hogy ön mégis csak pompás ember, hát még az is meglehet, hogy csakugyan úgy válunk el, mint igen jó barátok. Ön nekem nagyon megtetszett, Pavlovics Jenő, ön... nagyon, de nagyon rendes ember, én legalább úgy gondolom.

- Nos, önnel mindenesetre kedves dolog összeköttetésben állni, bármint legyen is a dolog vége, - fejezte be Pavlovics Jenő, - jerünk, hadd ürítsek egy poharat az ön egészségére; nagyon örülök, hogy sikerült önnek a nyakára kötni magamat. Ah! - szakította magát félbe - az a Hippolit úr lakni jött ide önhöz?

- Igen.

- Azt hiszem, hogy csak nem hal meg rögtön?

- Miért?

- Csak úgy; egy félóráig voltam itt vele...

Hippolit ezalatt mindig várta a herczeget s folytonosan szemmel tartotta őt és Pavlovics Jenőt, mikor ezek félreállva beszélgettek, és lázasan megélénkült, mikor a herczeg az asztalhoz jött a vendégével. Nyugtalan és felindult volt: az izzadtság kiütött a homlokán. Szikrázó szemeiben valami téveteg, de folytonos nyugtalanságon kívül bizonyos határozatlan türelmetlenség is látható volt. Tekintete czéltalanul tévedezett egyik tárgyról a másikra, egyik arczról a másikra. Bár az eddigi zajos beszélgetésben ő is élénk részt vett, élénksége csak lázszerű volt, a beszélgetés iránt nem volt kellő figyelemmel, vitázása nem volt világos, inkább gúnyos és lenézően paradox; nem fejezte be elkezdett mondatait, abbanhagyta azt is, a miről ő maga kezdett hévvel beszélni. A herczeg sajnálkozva és csodálkozva tudta meg, hogy már két pohár pezsgőt itattak meg vele s hogy az előtte állott, félig kiürített pohár már a harmadik. De ezt csak későn tudta meg.

- Tudja-e kérem, hogy én nagyon örülök annak, hogy éppen ma van a születésenapja? - kiáltott föl Hippolit.

- Miért?

- Majd meglátja; előbb üljön le: hát először is azért, hogy összegyűlt önnek ez az egész - népsége. Számítottam is rá, hogy itt népet találok s életemben ez az első számításom, a melyben nem csalódtam. Kár, hogy nem tudtam előbb az ön születése napjáról, mert akkor valami ajándékkal jelentem volna meg... ha-ha! különben meglehet, hogy így is ajándékkal jöttem. Messze még a reggel?

- Virradtig már két óra sincs, - jegyezte meg Ptyiczÿn, az órájára nézve.

- Minek ide a virradat, mikor most a nélkül is olvasni lehet odakint is, - jegyezte meg valaki.

- Annak, hogy én látni akarom a nap karimáját. Mit gondol, herczeg: lehet-e a nap egészségére inni?

Hippolit nyersen tette fel ezt a kérdést, mindnyájokhoz intézve szavait, mintha csak vezényelt volna, de úgy látszott, hogy ezt maga sem vette észre.

- Jól van, igyunk rá egyet, de önnek tán le kellene pihennie, Hippolit - mi?

- Ön mindig az alvással van megakadva, herczeg; ön úgy tesz, mintha a dajkám volna, mihelyt mutatkozni fog és megzendül a nap az égen (ki írta azt a verset, hogy „Megzendült a nap az égen;" értelmetlen mondás, de szép), azonnal lefekszünk. Lyebegyev! ugy-e, hogy a nap az élet forrása? Mit jelent „az élet forrása" az apokalipszisben? Hallott ön a Polyn csillagról, herczeg?

- Hallottam, hogy Lyebegyev azt a csillagot az Európát behálózó vasutak csillagának tartja.

- Nem, bocsánat! így nem lehet! - szólt közbe Lyebegyev felugorva és kezével hadonázva, mintha meg akarná akadályozni a felviharzott általános nevetést, - bocsánat. Ezekkel az

urakkal... mindezek az urak, - fordult hirtelen a herczeg felé, - hiszen ez, bizonyos pontokban, izé... s minden teketória nélkül úgy rácsapott kétszer az asztalra, hogy az általános nevetés még jobban harsogott.

Lyebegyev ugyan rendes „esti" állapotában volt, de ezúttal nagyon is fel volt gerjedve az eddig folyt „tudományos" vita folytán s ilyen esetben ő határtalan és a legnagyobb mértékben őszinte megvetéssel viselkedett ellenfelei iránt.

- Ez nem úgy van! Ezelőtt félórával megegyeztünk abban, herczeg, hogy egyik a másikat félbe nem szakitja, hogy senki sem kaczag azalatt, míg valaki beszél, hogy mindenki szabadon kibeszélhesse magát, azután hadd mondhassák el a magukét az ateisták is, ha akarják; elnökké a generálist választották meg, igenis. De tessék, mi lett belőle! Igy mindenkit ki lehet hozni a sodrából, akármilyen mély vagy akármilyen magas eszméi legyenek is...

- Beszéljen, halljuk! senki sem szakítja félbe, - hangzott többfelől.

- Beszéljen, csak félre ne beszéljen!

- Mi az a Polyn csillag? - kérdezte valaki.

- Fogalmam sincs róla, - felelt Ivolgin generális, fontos képpel újra elfoglalva az elnöki széket.

- Herczeg, én kimondhatatlanúl szeretem ezeket a vitákat, ingerkedéseket, persze a tudományosokat, - dörmögött Keller, nyugtalanúl izegve-mozogva a széken, - a tudományos és politikai vitákat, - fordúlt váratlanul Pavlovics Jenőhöz, a ki csaknem mellette űlt. Tetszik tudni én roppant szeretek olvasni az ujságokban az angol parlamentről, már tudniillik arról, hogy miről okoskodnak ott (tetszik tudni: én nem vagyok politikus), s azok abban, a mit mondanak, úgy viselik magukat, mint, - hogy úgy mondjam, - a politikusok: „a nemes vicomte, a ki tulsó oldalon űl", „a nemes gróf, a ki velem egy véleményen van", „az én nemes ellenfelem, a ki meglepte Európát az ő indítványával", vagyis mindezek a kifejezések, a szabad nemzetnek ez az egész parlamentárizmusa rendkívül édesgeti a magunkforma népet. Engem az ilyen egészen elragad, herczeg. Én lelkem mélyében mindig művész voltam: esküszöm önnek, Pavlovics Jenő.

- Hát aztán mit jelent az egész? - békétlenkedett a másik szegletből Gánya, - ön szerint az következik a dologból, hogy a vasút az emberiség átka, a földre szakadt csapás, a mely felkavarta az „élet forrását".

Ardalionovics Gavrila ezen az estén rendkívül felbuzdúlt, de vidám, csaknem diadalmas hangulatban volt, legalább a herczegnek úgy látszott. Lyebegyevvel persze csak tréfált, hogy felingerelje, de mihamar maga is nekihevült.

- Nem a vasutakról van szó, nem! - szólt Lyebegyev egyszerre fel is ingerűlve, de kimondhatatlan gyönyört is érezve, - voltaképpen magok a vasutak el nem rontják az élet forrását, de minden együttvéve, egészben: az az átkos; átkos az utóbbi korok berendezkedése egész tudományos és gyakorlati összességében: és csakugyan meglehet, hogy ez átkos.

- Bizonyosan átkos-e, vagy csak talán? Ezt fontos tudni, - kérdezte Pavlovics Jenő.

- Átkos, átkos, bizonyosan átkos! - erősítette hevesen Lyebegyev.

- Ne buzgólkodjék annyira, Lyebegyev úr; ön reggelenkint sokkal békésebb, - jegyezte meg Ptyiczÿn mosolyogva.

- Azért aztán esténkint sokkal őszintébb vagyok! Sokkal lelkesűltebb és őszintébb! - fordúlt hozzá nekihevűlten Lyebegyev; - egyenesebb és határozottabb, becsületesebb s becsületreméltóbb s bár ezekben a tekintetekben én kimutatom gyengéimet, de fütyülök rá! Én most

önöket mindnyájokat kihívom, önöket atheistákat; mivel mentik meg önök a világot s miben lelték fel önök az élet normális útját? Önök a tudomány, ipartársulás, a megérdemelt keresmény stb. emberei? Mivel? A hitellel? Mi az a hitel? Mire vezet a hitel?

- Ejh, ön nagyon is kíváncsi! - jegyezte meg Pavlovics Jenő.

- Erre csak azt mondom, hogy a ki ilyen kérdések iránt nem érdeklődik, az nagyvilági naplopó.

- Hát legalább szolidaritásra s az érdekek egyensúlyára vezet, - felelt Ptyiczÿn a Lyebegyev kérdésére.

- S ez az egész. Nem lévén semmi erkölcsi alapja, csak a személyes egoizmusra és anyagi szükségletekre támaszkodik. Általános béke, általános jólét - muszájból. Ugy-e bár, így tetszik érteni, mélyen tisztelt uram, ha szabad kérdeznem?

- Hiszen általános szükséglet, hogy élni, enni és inni kell; a legőszintébb, tudományos meggyőződés pedig az iránt, hogy e szükségleteket nem lehet kielégíteni általános társulás és az érdekek szolidaritása nélkül, azt hiszem eléggé erős gondolat arra, hogy támpontúl és az „élet forrásául" szolgáljon az emberiség jövendő koraira nézve, - jegyezte meg most már komolyan a nekihevült Gánya.

- Az evés és ivás szükségessége, vagyis kizárólag csak az önfentartás ösztöne...

- Hát nem elég magában az önfentartás ösztöne? Hiszen ez az emberiség normális törvénye.

- Ki mondta ezt önnek? - kiáltott közbe Pavlovics Jenő, - hogy törvény, az igaz, de csak annyira normális, mint a pusztítás, sőt az önpusztítás törvénye. Hát csak az önfentartásban volna az emberiségnek az ő normális törvénye?

- Ehe! - szólt Hippolit, gyorsan odafordúlva Pavlovics Jenőhöz s vad érdeklődéssel nézve azt végig; de látva, hogy az nevet, elnevette magát ő is, meglökte a mellette álló Kolyát s újra megkérdezte attól, hogy hány óra? Magához rántotta a Kolya ezüst óráját és kíváncsian nézte meg annak a mutatóját. Azután, mintha mindent elfelejtett volna, végignyúlt a divánon, feje alá tette a kezét s kezdte a padlást nézni; fél percz múlva már megint az asztalnál ült, kiegyenesedve és figyelmesen hallgatva Lyebegyev szószaporító beszédét.

- Önző, gúnyos és földhöz ragadt gondolat! - felelt Lyebegyev a Pavlovics Jenő paradoxonjára, - olyan gondolat, a mely csak arra való, hogy a vitázó felet tőrbe csalja, de igaz gondolat. Mert higyje el ön, nagyvilági gúnyolódó és lovaskatonatiszt, (ha nem minden tehetség nélkül való is), hogy ön maga sem képzeli, mennyire igaz az ön gondolata. Igen! Az önfentartás és az önpusztítás törvénye egyaránt erős az emberiségben. Az ördög is uralkodik az emberen az időknek még eddigelé meg nem határozható végeig. Ön nevet? Ön nem hisz az ördögben? Az ördög megtagadása franczia találmány és igen könnyelmű gondolkozásra vall. Tudja ön, ki az az ördög? Tudja-e a nevét? S lám, a nélkül, hogy a nevét is tudná, ön a Voltaire példáját követve, kineveti őt, az ő lópatáját, farkát, szarvát, a miket pedig mind önök találtak ki; mert a tisztátalan lélek rettenetes lélek, nem pedig lópatás és szarvas, mint a hogy azt önök kitalálták. De hát nem erről van most szó...

- Honnan tudja ön, hogy nem róla van szó? - kiáltott oda Hippolit s fölkaczagott, mintha valami roham érte volna.

- Ez is ügyes és czélzatos eszme! - kapott a szón Lyebegyev, - de ezért mégsem erről van szó, hanem arról, hogy nem gyengült-e meg az „élet forrása".

- A vasutaktól? - kiáltott közbe Kolya.

- Nem a vasuti közlekedési eszközöktől, fiatal, de kóficz növendékember, hanem attól az irányzattól, a melynek a vasutak, hogy úgy mondjam, festett képéül, művészi kifejezéséül szolgálhatnak. Azt mondják, hogy az emberiség boldogulása érdekében sietnek, csörömpölnek, tesznek-vesznek. „Nagyon is sok a zaj és az üzérkedés az emberiségben és kevés a lelki nyugalom", panaszkodik egy tiszteletre méltó gondolkozó. Hadd legyen, de a szekér zörgése, a mely az éhező embernek kenyeret szállít, talán jobb a lelki nyugalomnál, felelé rá meggyőzőleg egy másik sokat untatott gondolkozó. De én, a semmiséggel határos Lyebegyev, nem hiszek az emberiségnek kenyeret szállító szekérben. Mert azok a szekerek, a melyek az emberiségnek kenyeret szállítanak, a jóllakás örömében - nem támaszkodván semmi erkölcsi alapra - a legnagyobb hideg vérrel kizárhatják az emberiség egy részét, a mint ez már meg is történt...

- Már hogy a szekerek zárhatják ki olyan nagy hidegvérrel? - kérdezte valaki.

- A mint már meg is történt, - ismételte Lyebegyev, rá se hederítve a megjegyzésre, - volt már nem egy emberbarát, de az erkölcsi alap nélkül szűkölködő emberbarát - nem is említve a hiúságát – emberevő: mert sértse meg csak valaki a számtalan emberbarát valamelyikének a hiúságát, az rögtön kész kicsinyes bosszúból négy sarka felől felgyujtani a világot, egyébaránt éppen úgy, mint akármelyikünk s őszintén szólva mint én, valamennyi közt a leghitványabb, mert meglehet, hogy én volnék első, a ki a tűzhöz fát hoznék, magam pedig elszaladnék. No, de megint nem erről van szó.

- De utoljára is: miről van hát szó?

- Ez már unalmas.

- Egy múlt időkből való anekdotáról van szó, mert kénytelen vagyok egy anekdotát elbeszélni. A mi korunkban, a mi hazánkban, a melyet önök uraim, remélem, mindnyájan úgy szeretnek, mint én, mert részemről kész vagyok véremet is ontani...

- Tovább! Tovább!

- A mi hazánkban éppen úgy, mint Európában, általános és helyi minőségű, szörnyű éhinségek látogatják meg az embereket, még pedig a mennyire emlékszem és kiszámítani tudom, most már gyakrabban, mint minden huszonöt évben egyszer. Nem vitatom e szám pontosságát; de az inség aránylag ritka.

- Mihez aránylag?

- A tizenkettedik s a vele szomszédos századokhoz. Mert akkor, mint a krónikások feljegyezték, az általános éhinség két, legfeljebb három évenkint jelent meg annyira, hogy olyankor az emberek ráadták magukat az emberevésre is, bár ezt titokban tartották. Egy ilyen inséges egyszer önként elbeszélte az elöljárónak, hogy ő az ő hosszú, nyomoruságos életében megölt és a legnagyobb titokban maga megevett hatvan szerzetes barátot s mintegy hat kis gyereket, tehát gyereket aránylag sokkal kevesebbet, mint lelkipásztort. Világi, felnőtt embereket hasonló czélból soha sem bántott.

- Az lehetetlen, - kiáltott fel maga az elnöklő generális, csaknem sértődött hangon. - Én, uraim, gyakran okoskodtam és vitatkoztam vele, s mindig ilyen dolgokról, de a legtöbbször olyan képtelenségekkel hozakodik elő, hogy szinte fáj tőlük az ember füle; soha egy csepp valószínüség sincs az előadásában.

- Generális! Ne feledd el Karsz ostromát; önök pedig, uraim, tudják meg, hogy a mit most elmondtam, az tiszta szent igazság. Megjegyzem, hogy csaknem minden ténylegesség, ha legvalószínübb törvényeken alapul is, csaknem mindig valószínütlennek és hazúgnak látszik. Sőt mentül igazabb valamely esemény vagy dolog, annál valószínütlenebbnek tünik fel.

- Hát vajjon meglehet-e enni hatvan barátot? - nevettek köröskörül.

- Hiszen az tudni való, hogy nem egyszerre ette meg, hanem talán tizenöt-húsz év alatt s ez már csak megérthető és természetes.

- Természetes is?

- Természetes is! - felelt Lyebegyev pedáns makacssággal; - azonkívül meg a katolikus barát már természeténél fogva könnyen lépre megy, azt könnyű becsalni az erdőbe vagy más puszta helyre s ott vele a fentebb elmondott módon elbánni, hanem én azért nem tagadom, hogy a megevett személyek száma roppant nagy, szinte türhetetlen.

- Meglehet uraim, hogy ez az eset egészen igaz, - jegyezte meg a herczeg, a ki eddig szótlanul hallgatta a vitatkozókat, csak gyakran szíve mélyéből nevetett a nevetőkkel. Látható volt rajta, hogy rendkívül örült az általános vidám hangulatnak, sőt még annak is, hogy olyan sokat ittak. Talán egész este egy szót sem szólt volna, de egyszerre csak eszébe jutott, hogy valami mondani valója van. Megszólalt pedig oly rendkívüli komolysággal, hogy mindnyájan kíváncsian fordultak feléje.

- Uraim, arról én is hallottam, hogy régen igen gyakori volt az éhinség; jól lehet én nem ismerem elég jól a történelmet. De úgy látszik, mégis úgy volt. Mikor én a svájczi hegyek közé kerültem, nagyon bámultam a régi lovagvárakat, a melyek meredek hegyoldalakra, csupasz sziklákra s legalább fél-versztányi magasságban (gyalog, kanyargó utakon tehát több versztányira) voltak építve. Tudnivaló, hogy mi a vár; egy kőhegy. Építése szörnyű, szinte képtelenség. Az meg már bizonyos, hogy azokat a várakat mind a szegény emberek, a jobbágyok építették, a kik ezenkívül kötelesek voltak még mindenféle adókat fizetni s a papságot is tartani. Miből tarthatták azok fenn magukat, hogyan munkálhatták meg a földjüket? Kevesen is voltak, bizonyosan nagy volt köztük az éhség miatt a halálozás, hiszen a szó szoros értelmében nem volt mit enniök. Én néha azt is gondoltam: hogy történhetett az, hogy el nem pusztult végképpen az akkori nép, hogy' maradhatott fenn, hogy' bírta nyomorát elviselni? Hogy voltak emberevő emberek, sőt talán sokan is, abban Lyebegyevnek kétségtelenül igaza van; csak azt nem tudom: minek keverte ő ebbe a dologba éppen a barátokat? Mit akart ő ezzel mondani?

- Bizonyosan azt, hogy a tizenkettedik században csak a barátokat lehetett megenni, mert akkor csak azok voltak kövérek, - jegyezte meg Ardalionovics Gavrila.

- Fenséges és a lehető legigazabb megjegyzés! - kiáltott fel Lyebegyev, - mert az illető a világiakhoz nem is nyult. A hatvan számban egy világi sincs, csak mind lelkipásztor, ez pedig szörnyű gondolat, történelmi gondolat; végre pedig statisztikai gondolat s a gondolkozni tudó embernél ilyen tényekből formálódik a história: mert számtani pontossággal ki lehet mutatni, hogy a papság legalább is hatvanszor jobban élt, mint a többi akkori emberiség, s talán hatvanszor kövérebb is volt, mint a többi akkori ember...

- Ez nagyítás, Lyebegyev, nagyítás! - kaczagtak köröskörül.

- Én megengedem, hogy ez históriai gondolat, de mit akar ön belőle kihozni? - kérdezte a herczeg. (Oly komolyan és olyan tréfa nélkül beszélt, hogy ezzel Lyebegyevet az általános hangulat közepett akaratlanul is komikus színbe hozta; kicsi hijja volt, hogy ő rajta is el nem kezdtek már nevetni, de ő ezt nem vette észre.)

- Ugyan herczeg, hát nem látja ön, hogy ez őrült ember? - hajlott hozzá Pavlovics Jenő; - nekem az imént azt mondták itt, hogy az ügyvédkedéstől és perbeszédektől zavarodott meg s hogy ügyvédi vizsgát akar tenni. Azt hiszem: valami kitünő paródia vár ránk mindjárt.

- Roppant nagy dolgot akarok belőle kihozni, - harsogott Lyebegyev, - de mindenekelőtt vizsgáljuk meg a vétkes pszikologiai és juridikai állapotát. Látjuk, hogy a vétkes, vagyis hogy úgy mondjam, az én kliensem, daczára a lehetetlenségnek, hogy magának ennivalót találjon, érdekes pályafutásában néhányszor bűnbánatra hajlik s tartóztatja magát az egyházi férfiaktól. Ezt világosan látjuk a tényekből; említés tétetik arról, hegy ennek daczára megevett öt vagy hat gyereket, a mi aránylag igen csekély szám, de más tekintetben igen lényeges. Látjuk, hogy szörnyű lelkiismeretfurdalásoktól kínoztatva (mert az én kliensem vallásos és lelkiismeretes ember, a mit be fogok bizonyítani) s hogy apaszsza bűnei nagyságát, próbaképp átváltoztatja szerzetesi táplálékát laikus táplálékra. Hogy ezt próbaképpen tette, ez megint nem szenved kétséget, mert ha csak gasztronomiai változatosság kedvéért cselekedte volna, akkor az áldozatok száma tulságosan csekély volna: miért evett volna meg csak hatot és nem harminczat? De ha ez csak próba volt, csak a szentségtöréstől, az egyház meggyalázásától való félelemből, akkor a hatos szám nagyon is érthető; mert hat kisérlet arra nézve, hogy lelkiismeretfurdalásait elcsitítsa, nagyon is elég, mert a próbák bizonyosan nem sikerültek. Továbbá szerintem a csecsszopó gyerek nagyon kicsiny, azaz nem nagy, elannyira, hogy egy bizonyos időre a csecsszopókból kétszer, ötször annyi kellett volna neki, mint a szentegyház férfiaiból; úgy hogy ha a bűn egyfelől apadt is, másfelől elvégre is növekedett, ha nem minőségben, hát mennyiségben. Igy gondolkozván, uraim, én mindenesetre belenézek a tizenkettedik század bűnösének a szívébe. A mi pedig engemet, tizenkilenczedik századbeli embert illet, hát én talán egészen másképpen gondolkoznám, a mit van szerencsém önöknek tudomására juttatni, úgy hogy önöknek uraim, kár úgy vigyorogni rám, öntől pedig, generális, a vigyorgás tiszta illetlenség. Továbbá, uraim, a csecsszopó az én saját tapasztalásaim szerint gyönge táplálkozású s talán nagyon is gyönge, úgy hogy nem elégíthetvén ki a szükségletet, egyedül csak lelkiismeretfurdalásokat idézhet elő. Most jön a befejezés, a finale, uraim, a finale, a melyben megfejtődik az akkori és a jelenlegi idők egyike legnagyobb kérdése. A bűnös odáig jut, hogy előáll és bepanaszolja önmagát az egyházi férfiak előtt s átadja magát az igazságszolgáltatásnak. Előáll a kérdés: hogy mily szenvedések vártak rá az akkori időben? Mily kerékbetörés, tűz és vas? S mi kényszerítette őt arra, hogy feladja magát? Miért nem tette azt, hogy egyszerüen megállapodott volna a hatvanas számnál s megőrizte volna titkát végső lehelletéig? Miért nem hagyta magukra egyszerüen a barátokat s miért nem adta át magát a bűnbánó remete életnek? Vagy végül: miért nem lépett be maga is a barátok közé? Ez a kérdések kérdése. Bizonyos, hogy volt valami erősebb, hatalmasabb, mint az olajbafőzés, vagy mint a tizenkétéves megszokás. Bizonyos, hogy volt valami gondolat erősebb minden szerencsétlenségnél, éhinségnél, pestisnél, s mindannál a rettenetességnél, a melyet nem bírt volna elviselni az akkori ember, ha nincs az élet forrásnak az a szívet megható, irányító és megtermékenyítő gondolata. Mutassanak nekem önök ehhez hasonló erőt a mai bűnös és vasutas világban... Jobban mondva: a mi gőzhajós és vasutas világunkban, de én csak bűnös és vasutas világot mondok, mert ittas vagyok és igazat mondok. Mutassanak önök nekem csak egy eszmét, a mely csak felényire is úgy meghatná az emberi szívet, mint azok a régi századbeliek. S merje végül valaki azt mondani, hogy meg nem gyöngültek, fel nem kavarodtak az élet forrásai ama bizonyos „csillag" alatt, ama hálózatban, a mely az emberiséget körülveszi. Hiába állnak elő önök a maguk jólétével, gazdagságával, az éhség ritkaságával s a közlekedési eszközök gyorsaságával. A gazdagság nagyobb, de az erő kisebb; megkapó eszme sincs; minden ellágyult, minden kiment a formájából. De elég! Nem ez most a kérdés, hanem az, mélyen tisztelt herczegem, hogy nem volna-e jó intézkedni a tisztelt vendégsereg megvendégelése iránt?

Lyebegyev, a ki a hallgatók egy részét már igazán bosszantotta, (megjegyzendő, hogy a boros üvegekből az egész idő alatt folytonosan pattogott a dugó), beszédének váratlan befejezésével egyszerre kibékített mindenkit. Ő maga az ilyen befejezést „ügyes ügyvédi fordulatnak" nevezte. Újra vidám nevetés hangzott fel, a vendégek fölélénkültek; mindnyájan felálltak az

asztaltól, hogy tagjaikat kinyujtóztassák s hogy kimenjenek a verandára. Lyebegyev beszédével csak Keller nem volt megelégedve s roppant fel volt indulva.

- Megtámadja a felvilágosultságot és haladást, prédikálja a tizenkettedik század babonásságát, teljes ártatlanságban akarja magát feltüntetni, de ő maga ugyan miből építette ezt a házat? Kérdezzék meg csak tőle, - szólt Keller hangosan, mindenkit megállítva.

- Én láttam az Apokalipszisnek egy igazi magyarázóját, - mondá a generális egyik szögletben más hallgatóságnak, a többi közt Ptyiczÿnnek, a kit a kabátja gombjánál fogva tartott, - hallottam tudniillik a boldogult Burmisztrov Szemjonovics Gergelyt; az, - hogy úgy mondjam, - felgyujtotta a szíveket. Az úgy tett, hogy legalább is pápaszemet tett fel, kinyitott egy bőrbe kötött régi nagy könyvet, nos, és ezen kívül az ősz szakálla a... két érdemrendje, a melyeket közjótékonyságért kapott. Beszédét morózusan, szigorú hangon kezdte, meghajoltak előtte a generálisok is, a hölgyek pedig elájultak, - hát ez meg azzal végzi beszédét, hogy gondoskodjunk a vendégségről. Hát mit ér ez?

Ptyiczÿn, a generálist hallgatva elmosolyodott s mintha a kalapja után akart volna nyulni; Gánya már rég megszünt inni s eltolta maga elől a poharat, arczán valami sötétség kezdett mutatkozni. Mikor az asztaltól felálltak, ő odament Rogozsinhoz s leült mellé. Azt lehetett volna képzelni felőlük, hogy a legszívesebb barátság van köztük. Rogozsin, a ki eleinte szintén szertett volna titokban elosonni, most mozdulatlanul ült, fejét lehorgasztotta s mintha elfelejtette volna, hogy el akart menni. Egész este nem ivott egy csöpp bort sem és igen el volt merülve gondolataiba, csak néha emelte fel szemét, hogy a társaságon végig nézzen. Úgy látszott, mintha valami rendkívüli, ő reá nézve valami fontos dolgot várt volna.

A herczeg mindössze két-három poharat ivott ki s éppen csak jókedvű volt. Felkelvén az asztaltól, a Pavlovics Jenő tekintetével találkozott, eszébe jutott a rájuk várakozó beszélgetés és barátságosan elmosolyodott, Pavlovics Jenő a fejével intett neki, aztán Hippolitra mutatott, a kit ebben a pillanatban merően megnézett. Hippolit aludt, végignyujtózkodva a diványon.

- Mondja csak herczeg, minek furakodott be ide önhöz ez a fiú? - kérdezte Pavlovics Jenő félre nem érthető bosszankodással, sőt haraggal, hogy a herczeg szinte elcsudálkozott; - fogadni mernék, hogy nem jót forgat az eszében.

- Úgy vettem észre, Pavlovics Jenő, hogy ő ma nagyon is érdekli önt, igazam van?

- S tegye hozzá, hogy a saját dolgaimmal is elég bajom lehet ma, s én magam is csodálom, hogy egész este nem birok szabadulni ettől a kiállhatatlan arcztól.

- Szép arcza van annak.

- Nézze csak, nézze! - kiáltott föl Pavlovics Jenő, megragadva a herczeg kezét, - látja...

A herczeg még egyszer csodálkozva nézte meg Pavlovics Jenőt.

V.

Hippolit, a ki a Lyebegyev előadása alatt hirtelen elaludt a diványon, most felébredt, mintha valaki oldalba lökte volna, összerázkódott, fölegyenesedett, körülnézett és elsápadt; úgy nézett széjjel, mintha megijedt volna; de ez az ijedelem szinte rémületté fokozódott arczán, mikor mindenre visszaemlékezett.

- Hogyan? már elmennek? Vége van? Mindennek vége van? Felkelt a nap? kérdezte izgatottan, megragadva a herczeg kezét; - hány óra? Az Istenért: egy óra? Elaludtam. Sokáig aludtam? - tette hozzá csaknem kétségbeesett arczczal, mintha olyasmit aludt volna el, a mitől legalább is az élete függött.

- Ön legfeljebb hét-nyolcz perczig aludt, - felelt Pavlovics Jenő.

Hippolit ránézett s néhány pillanatig gondolkozott.

- Csak? Akkor hát én...

Mélyen és megkönnyebbülten lélegzett fel, mintha valami rendkívüli tehertől szabadult volna meg. Rájött végre, hogy semminek sincs még „vége", hogy még nem virrad, hogy a vendégek csak azért keltek fel az asztaltól, hogy valamit harapjanak s hogy Lyebegyev mindössze csak egy dolgot fecsegett még el. Elmosolyodott s a tüdősorvadás pirossága két foltban megélénkült arczán.

- S ön a perczeket is megszámlálta, míg én aludtam, Pavlovics Jenő, - szólt Hippolit gúnyosan, - ön az egész este nem tudott tőlem szabadulni, jól láttam... Á! Rogozsin! Éppen most láttam őt álmomban, sugta a herczegnek szemöldökét összehuzva s az asztal mellett ülő Rogozsin felé intve; ah, igen, hol a szónok? Hol van Lyebegyev? Tehát Lyebegyev már elvégezte a mondókáját? Miről beszélt? Igaz-e herczeg, hogy ön egyszer azt mondta, hogy a világ megváltója a „szépség"? Uraim - kiáltott az összes jelenvoltakra, - a herczeg azt állítja, hogy a világot a „szépség" menti meg. Én meg azt mondom, hogy neki azért vannak most ilyen játszó gondolatai, mert szerelmes. Uraim, a herczeg szerelmes; az imént, mikor hazajött, mindjárt észrevettem rajta. Ne piruljon herczeg, mert még megsajnálom. Milyen szépség menti meg a világot? Kolyától hallottam... Ön lelkes keresztyén? Kolya azt mondja, hogy ön magamagát keresztyénnek nevezi.

A herczeg figyelmesen megnézte őt és nem felelt.

- Ön nem felel? Ön talán azt gondolja, hogy én önt nagyon szeretem? - tette hozzá hirtelen Hippolit, mintha elszólta volna magát.

- Nem, azt nem hiszem. Tudom, hogy ön engem nem szeret.

- Hogyan? Még a tegnapi után is? Hiszen tegnap őszinte voltam önnel.

- Tegnap is tudtam, hogy ön engem nem szeret.

- Tudniillik azért, mert én önt irigylem? Ön mindig ezt képzelte és képzeli most is, de... de minek beszélek én erről önnek? Én még pezsgőt akarok inni; töltsön, Keller.

- Önnek nem szabad többet inni, Hippolit, nem adok önnek...

S a herczeg elhuzta előle a poharat.

- Helyes... - egyezett bele Hippolit, mintha meggondolta volna a dolgot - még azt találnák mondani, hogy... de hát mi közöm nekem ahhoz, hogy mit mondanak, ördög bujjék beléjük. Igaz-e? Ugy-e hogy igaz? Hadd beszéljenek azután, a mit tetszik, igaz-e, herczeg? De mi közünk nekünk ahhoz, a mi azután lesz? Én különben csak álmosságomban beszélek így. Csak most jut eszembe, mily szörnyű rosszat álmodtam. Nem kívánok önnek olyan álmokat, herczeg, jóllehet én talán valóban nem szeretem. Egyébiránt miért kellene annak rosszat kívánnunk, a kit nem szeretünk? Igaz-e, herczeg? De mit kérdezősködöm én mindig. Nyujtsa a kezét, hadd szorítom meg jó erősen, így ni! Lám, ön mégis csak kezet nyujtott nekem. Következésképp hiszi, hogy őszintén szorítok önnel kezet. Nos, jól van, nem iszom többet. Hány óra? Egyébiránt én úgy is tudom hány óra. Itt az ideje! Mi az? Abban a szögletben egy

kis harapni valóról gondoskodnak? Akkor hát ez az asztal szabad. Nagyon jó. Uraim én... hanem ezek az urak nem hallgatnak ide... szeretnék egy czikket fölolvasni, herczeg. Igaz, hogy a harapni való érdekesebb, de...

Hippolit kirántott a felső oldalzsebéből egy nagy iratcsomagot, a melyet nagy piros pecsét foglalt össze. A csomagot letette maga elé az asztalra.

Ez hatást idézett elő az erre el nem készült társaságban; Pavlovics Jenő még fel is ugrott a széken: Gánya hirtelen az asztalnál termett, hasonlóképpen tett Rogozsin is, de bizonyos megvető arczczal, mint a ki tudja, hogy miről lesz szó. A közelben álló Lyebegyev kíváncsian nézte a csomagot s nagyon szerette volna tudni, hogy mi az?

- Mi ez? - kérdezte a herczeg nyugtalanul.

- Megmondtam, herczeg, hogy én a felkelő nap első megcsillanásával lefekszem; becsület-szavamra mondom: majd meglátja, - felelt Hippolit, - de... de... ön tán bizony azt képzeli, hogy én nem vagyok képes ezt a csomagot felbontani? - tette hozzá bizonyos kihivással nézve végig mindenkit s mintha mindnyájokhoz szólt volna. A herczeg észrevette, hogy a fiatal-ember egész testében reszketett.

- Mi közülünk senki erre még csak nem is gondol, - felelt a herczeg mindnyájokért, - s honnan képzeli ön, hogy itt valakinek olyas gondolata volna és hogy... micsoda különös ötlet az öntől, hogy ön most felolvasást akar tartani! Mi akar ez lenni, Hippolit?

- Mi készül itt? Mi történt vele megint? - kérdezték többen. Mindnyájan közelebb jöttek, némelyek még folytatva az evést. A piros pecsétes csomag mindenkit úgy vonzott, mint a mágnes.

- Ezt én tegnap írtam, mindjárt azután, a mint önnek szavamat adtam, hogy átköltözöm önhöz, herczeg. Tegnap egész nap el voltam foglalva az írással, még éjjel is folytattam s ma reggel fejeztem be; reggel felé azután álmot láttam...

- Nem volna-e jobb holnapra halasztani? - kérdezte a herczeg.

- Holnap már nem lesz rá idő, - nevetett Hippolit; - egyébiránt ne nyugtalankodjék ön: fel-olvasom negyven percz, legfölebb egy óra alatt. S lássa csak: milyen nagy az érdeklődés? Mindnyájan ide gyültek, mindnyájan nézik ezt a pecsétet, mert hiszen ha be nem pecsételtem volna ezt a csomagot, nem lett volna semmi hatás. Hahaha! Ime milyen jelentősége van a titokzatosságnak. Uraim, felbontsam a csomagot vagy sem? - kiáltott fel az ő különös neve-tésével, miközben szemei csillogtak. - Titok! Titok! S tudja-e herczeg, hogy ki jelentette azt ki, hogy „nem lesz idő”? Ezt egy nagy és hatalmas angyal jelentette ki az Apokalipszisben.

- Jobb, ha nem olvassa fel! - szólt Pavlovics Jenő, de oly nyugtalan tekintettel, hogy ez sokaknak feltünt.

- Ne olvassa fel! - kiáltott fel a herczeg is, rátéve kezét az irat-csomagra.

- Ki akar itt felolvasni? Most az a dolgunk, hogy együnk, - jegyezte meg valaki. - Tán valami hirlapi czikk? - tudakozódott egy második, - Hátha unalmas? - tette hozzá a harmadik. - De miről van szó? - kíváncsiskodtak többen. De a herczeg ijedt gesztusa mintha magát Hippolitot is megijesztette volna.

- Tehát... ne olvassak? - suttogott Hippolit, megkékült ajkán görbe mosolygással, - ne olvas-sak? - ismételte végigtekintve az egész társaságon, megnézve minden arczot, - ön... talán... fél? - fordult vissza a herczeghez.

- Mitől? - kérdezte az egyre nagyobb zavarodottsággal.

- Van-e valakinél egy húszkopejkás pénzdarab? - szólt Hippolit hirtelen felugorva az asztaltól, - vagy más valami pénzdarab?

- Itt van, - felelt Lyebegyev, odanyujtva neki egy váltópénzt; - Lyebegyevnek úgy rémlett, hogy Hippolit elméje megháborodott.

- Lukijanovna Vjéra! - szólt Hippolit szapora beszéddel, - fogja s dobja az asztalra: sas-e vagy írás? Ha sas, fel fogok olvasni.

Vjéra ijedten nézett a pénzdarabra, Hippolitra, azután apjára; aztán ügyetlenül, fejét félre tartva, mintha neki nem szabadna pénzdarabra nézni, az asztalra dobta azt. A pénzdarab felfelé a sas oldalával esett.

- Felolvasom! - suttogta Hippolit, mintha a sors ránehezedését érezné. Tán akkor sem sápadt volna el jobban, ha halálos ítéletét olvassák fel előtte. - Egyébiránt miért? - szólt megrázkódva, miután egy fél perczig hallgatott; - hát én vetettem sorsot az imént? - s újra azzal a kérdő őszinteséggel nézett körül. - De hiszen ez csodálatra méltó lélektani tünemény! - kiáltott fel aztán a herczeghez fordulva. - Ez... ez... megfoghatatlan tünemény, herczeg! - folytatta felélénkülve s valahogy magához térve, - ezt jegyezze fel magának herczeg; hiszen, úgy tudom, hogy ön adatokat gyüjt a halálbüntetésekre vonatkozólag... Legalább nekem azt mondták, hahaha! Oh Istenem, mily képtelenség.

Hippolit leült a diványra, mind a két kezével lekönyökölt az asztalra s tenyerébe fogta a fejét.

- Hiszen ez úgyszólván szégyen. De hát mit bánom én, ha szégyen is, - szólt a fejét újra felkapva; uraim! felbontom a csomagot, - mond váratlan elhatározottsággal, - én... én... különben én senkit sem kényszerítek arra, hogy engemet végig hallgasson...

Izgatottan, remegő kézzel bontotta fel a csomagot, kivett abból néhány beírt papir-lapot, letette azt maga elé és szétrakosgatta.

- Mi ez? Miről akar ez itt felolvasni? - kérdezték némelyek a sötétben; a többiek hallgattak. Hanem azért mindnyájan oda ültek és kíváncsian vártak. Meglehet, hogy csakugyan valami rendkívülit vártak. Vjéra megfogózkodott az apja székébe s ijedtében csaknem sírva fakadt; majdnem olyan ijedt volt Kolya is. A már leült Lyebegyev hirtelen felállt, felkapott egy gyertyát s közelebb tette azt Hippolithoz, hogy az jobban lásson.

- Uraim, mindjárt meglátják, hogy mi ez, - szólalt meg Hippolit, nem tudni miért s arra rögtön elkezdte az olvasást: „Elmulaszthatatlan nyilatkozat." Mottó: „Aprés moi le dèluge." Tyűh! Az ördög vigye el! - kiáltott fel, mintha megégette volna magát: - hát képes voltam én ilyen ostoba mottót választani? Hallják csak uraim, biztosítom önöket, hogy mindez elvégre is a legnagyobb sületlenség. Csak néhány eszmémet vetettem papirra... Ha azt gondolják, hogy itt valami titokzatos, vagy tiltott dologról van szó... egy szóval...

- Jobb volna, ha minden előszó nélkül hozzá fogna a felolvasáshoz, - jegyezte meg Gánya.

- Belezavarodott, - elméskedett valaki.

- Sok az összevissza-beszéd, - szólalt meg az idáig makacsul hallgatott Rogozsin.

Hippolit gyorsan ránézett s a mint szemeik találkoztak, Rogozsin keserű, epés tekintettel nézett vissza és lassan mondta a következő különös szavakat:

- Nem így kell ezt a dolgot csinálni, öcskös, nem így...

Mit akart ezzel Rogozsin mondani, azt persze senki sem értette, de szavai elég különös hatást gyakoroltak mindenkire: mintha mindenkinek egy közös gondolata támadt volna. Hippolitra pedig szörnyű hatással voltak e szavak: annyira összerázkódott, hogy a herczeg már segítségül

akarta felé nyujtani a kezét s Hippolit bizonyosan fel is kiáltott volna, ha szava láthatólag el nem állt volna. Hippolit egy egész perczig nem tudott szólni s nehezen lélegezve folytonosan Rogozsint nézte. Végre rendkívüli erőlködéssel szólalt meg:

- Tehát ön volt az?... ön?...

- Micsoda? Mi voltam én? - felelte Rogozsin elbámulva, mire Hippolit nekihevülten, szinte dühösen és nyersen felelt:

- Ön volt nálam a mult héten egy éjjel, két óra tájban azon a napon, a melyen én önt reggel meglátogattam - ön! Ismerje be, hogy ön volt!

- A múlt héten éjjel? Nem ment el önnek végképp az esze, öcskös?

Az „öcskös" egy perczre megint elhallgatott s mutató ujját a homlokára tette, mintha emlékezetében keresgélne, azután halvány, de a meglepetéstől még mindig görbére álló mosolyában valami ravaszság, sőt diadal villant meg.

- Ön volt! - szólt végre csaknem suttogva, de rendkívül meggyőződéssel, - ön eljött hozzám, szótlanul leült nálam az ablak mellé egy székre és egy óráig ott volt; sőt tovább; éjfélkor egy és két óra közt; aztán felkelt és három óra tájban elment. Ön volt az, ön! Miért ijesztett meg engem, minek jött el, hogy engemet megkínozzon: ezt nem értem, de ön volt.

S tekintetében egyszerre határtalan gyülölet látszott, daczára annak, hogy az ijedtségtől való reszketése még mindig tartott.

- Uraim, mindjárt megtudnak mindent... most... én... kérem; figyeljenek...

Hippolit roppant sietséggel újra felvette iratait, a melyeknek levelei szétrepültek volt: igyekezett azokat összerakni; a levelek reszkettek az ő reszkető kezében s ő sokáig bajlódott a rendezgetéssel.

- Megőrült vagy magánkívül van, - dörmögött alig hallhatóan Rogozsin.

Az olvasás végre megkezdődött. Eleinte mintegy tíz perczig a páratlan czikk szerzője még mindig lihegve, egyenlőtlenül, szakadozottan olvasott, hanem aztán hangja megszilárdult és teljesen kifejezte a felolvasott szavak gondolatát; csak helylyel-közzel vett erőt a felolvasón az erős köhögés, a felolvasás közepe táján pedig a nagyfokú elrekedés; a rendkívüli fellelkesülés, a mely a felolvasás folyamában egyre növekedett, végre a legmagasabb fokot érte el, de ezzel együtt az a beteges benyomás is, a melyet a hallgatóságra gyakorolt. A „czikk" a következőképpen hangzott:

„Az én elmulaszthatatlan nyilatkozatom."

„Aprés moi le déluge!"

„Tegnap reggel nálam volt a herczeg; a többi közt rábeszélt, hogy költözzem át hozzá a nyaralóba. Előre tudtam, hogy ezzel elő fog állni s biztosan azt fogja mondani, hogy a nyaralóban „könnyebb lesz meghalni az emberek és fák közt", mint a hogy ő magát kifejezni szokta. Hanem ma nem említette a meghalást, csak azt mondta, hogy „könnyebb ott eléldegélni", a mi különben én reám nézve csaknem mindegy, az én helyzetemben. Megkérdeztem tőle, hogy mit ért ő az ő szüntelenül emlegetett „fái" alatt s miért köti úgy rám azokat a fákat és csodálkozva tudtam meg tőle, hogy állítólag én fejeztem ki magamat úgy azon az estén, hogy azért mentem ki Pavlovszkba, mert még egyszer fákat akartam látni. Mikor megjegyeztem neki, hogy mindegy meghalni akár fák alatt, akár pedig úgy, hogy ablakomból nézem a téglafalat, s hogy két hét kedvéért nincs mit teketóriázni, hát ő azonnal egyetértett velem; de megjegyezte, hogy a zöld és tiszta levegő okvetetlenül valami fizikai változást idéz elő

bennem, hogy izgatottságom és álmaim megváltoznak, sőt, meglehet, megkönnyebbülnek. Én erre megint nevetve mondtam neki, hogy ő úgy beszél, mint valami materiálista. Ő azt felelte szokott mosolygásával, hogy ő mindig is materiálista volt. Minthogy pedig ő sohasem hazudik, ezek a szavak mégis csak jelentenek valamit. Az ő mosolygása kedves; ezúttal figyelmesebben megnéztem őt. Nem tudom: szeretem-e őt most vagy sem; most nem érek rá ezzel törődni. De azt meg kell jegyeznem, hogy iránta öt hónapig táplált gyülöletem most csillapodni kezd. Ki tudja: talán Pavlovszkba is csak azért mentem ki, hogy őt lássam. De... miért hagytam én ott akkor a szobámat? Halálra itéltnek nem szabad elhagyni az ő zugát; s ha én most nem határoztam volna el végképp magamat s ellenkezőleg azt határoztam volna, hogy várok az utolsó perczig, akkor persze el nem hagytam volna a szobámat semmiért sem s nem fogadtam volna el az ő ajánlatát, hogy átköltözzem ő hozzá Pavlovszkba meghalni."

„Sietnem kell, hogy ezen nyilatkozatomat holnapig okvetlenül befejezzem. Ebből az következik, hogy nem lesz időm mégegyszer átolvasni s kijavítani a mit írtam; elolvasom holnap, a mikor majd felolvasom a herczegnek s két-három tanunak, a kiket majd ő nála találok. Minthogy itt egy szó hazugság sem lesz, hanem csak tiszta igazság, utolsó ünnepies igazság, előre kíváncsi vagyok: milyen benyomást fog ez gyakorolni önmagamra akkor, a mikor majd felolvasom. Egyébként hiába írtam le azokat a szavakat, hogy „utolsó, ünnepies igazság"; két hétre már a nélkül is felesleges hazudni, mert két hétig élni sem érdemes; ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy csak a tiszta igazságot írom. NB. el ne felejtsem majd ezt a gondolatot: nem vagyok-e én most őrült? tudniillik pillanatonkint. Azt hallottam, hogy a tüdősorvadásos betegek, a mikor már az utolsót járják, időnkint elmezavarban is szenvednek. Ezt majd meg kell figyelnem holnap a felolvasáskor, abból a benyomásból, a melyet a hallgatókra fogok gyakorolni. Ezt a kérdést okvetlenül eldönteni a legpontosabban; másképp nem foghatok semmihez."

„Nekem úgy tetszik, hogy szörnyű ostobaságot írtam; de nem érek rá kikorrigálni; ezenkívül szavamra fogadom, hogy készakarva ki nem korrigálok ebben a czikkben egy szót sem, még ha észrevenném is, hogy minden második sorban ellent mondok magamnak. Éppen így lehet majd holnap a felolvasásnál megállapítanom, hogy szabályos-e a gondolatmenetem? Észreveszem-e hibáimat s helyes-e, a mit én ebben a szobában hat hónap alatt elgondoltam, vagy csak félrebeszélés?

„Ha ezelőtt két hónappal el kellett volna hagyni a szobámat úgy, a mint most, s el kellett volna búcsúznom a Májer-féle ház falától, biztos vagyok benne, hogy nagyon szomorú lettem volna. Most azonban semmit sem érzek, pedig holnap itt hagyom a szobát is, azt a falat is - örökre. Következésképp az a meggyőződésem, hogy két hét kedvéért nincs miért sajnálkozni vagy érzelegni s most már parancsolhatok érzelmeimnek. De igaz-e ez? Igaz-e, hogy természetem most már egészen le van győzve? Ha most engem kínvallatásra fognának, minden bizonynyal ordítanék és nem mondanám azt, hogy nem érdemes ordítani és fájdalmat érezni, minthogy úgyis csak két hétig élek már.

„De igaz-e, hogy már csak két hétig élhetek és nem tovább? A multkor Pavlovszkban hazudtam; B-n nekem semmit sem mondott s engemet sohasem látott; de egy héttel ezelőtt bevezették hozzám Kiszlorodov tanulót; ez meggyőződésszerüleg materiálista, atheista és nihilista s éppen ezért hivattam őt magamhoz; szükségem volt egy emberre, a ki végre megmondja nekem a kendőzetlen igazságot minden kímélet és czeremónia nélkül. Ez a tanuló úgy is tett, s nem csak teljes készséggel és kímélet nélkül, sőt látható kedvteléssel (a mi szerintem már fölösleges volt) kiköpte egyenesen, hogy nem élek tovább egy hónapnál; tán valamicskével tovább is, ha a körülmények kedvezők lesznek, de az is meglehet, hogy sokkal hamarabb meghalok. Véleménye szerint hirtelen is meghalhatok, akár holnap is; hogy voltak már ilyen esetek, még pedig nem is olyan régen, mert csak három napja, hogy egy fiatal, tüdőbeteg hölgy Kolomnában, mikor éppen a piaczra készült, holmit vásárolni, hirtelen rosszul lett,

lefeküdt a diványra, egyet sóhajtott és meghalt. Mindezt Kiszlorodov mondta el nekem, még pedig szinte kérkedve részvéttelenségével és kíméletlenségével, s mintha engemet meg akart volna tisztelni, tudniillik azt bizonyítva, hogy engemet is olyan mindent tagadó felsőbb lénynek tart, mint önmagát, a kinek a meghalás természetesen semmi sem. A dolog vége különben mindenképpen az, hogy egy hónap és nem több. Hogy ő ebben nem tévedett, afelől teljesen meg vagyok győződve."

„Nagyon csodálkozom azon: hogy' tudta a herczeg kitalálni, hogy nekem „rossz álmaim" vannak; szó szerint azt mondta, hogy Pavlovszkban izgatottságom és álomlátásaim megváltoznak. S miért az álmok? ő vagy orvos, vagy tényleg rendkívüli eszű ember és sok mindent ki tud találni. (De hogy ő elvégre is „hülye", „félkegyelmű", ahhoz kétség nem fér.) Éppen az ő megjövetele előtt igen szép álmom volt; egyébaránt ilyen szép álmokat én mostanában százával látok. Elaludtam, azt hiszem: egy órával megérkezése előtt s azt álmodtam, hogy egy szobában vagyok (de nem a magamében). A szoba nagyobb és magasabb volt, mint az enyém, jobban is volt bútorozva, világosabb is volt; volt benne szekrény is, divány is, s az én nagy, széles ágyam, a mely zöldselyem-takaróval volt leterítve."

„Ebben a szobában én egy állatszörnyeteget pillantottam meg. Valami skorpió-féle volt, de nem skorpió, hanem ocsmányabb és szörnyebb, még pedig azért, mert ilyen állatok a természetben elő nem fordulnak s mert ez készakarva jelent meg így én előttem s mert ebben valami titkot kellett sejteni. Jól megnéztem: csúf, mintegy négyhüvelyknyi állat volt, fejénél mintegy két ujjnyi széles, farka felé egyre vékonyabb. Fejétől egy hüvelyknyire vállaiból negyvenöt foknyi szögben két lába nyult ki, minden oldalán egy-egy, úgy hogy az állat felülről nézve keresztalak volt. Fejét nem néztem meg jól, de láttam, hogy két kis bajusza volt, hasonló két kis bajusza volt a farka és a lábai végén is, összesen tehát nyolcz bajusza. Az állat nagyon gyorsan szaladgált a szobában lábaira és farkára támaszkodva, s mikor szaladt, akkor lábai és vállai is úgy kanyarogtak, mint valami kigyócskák, s ezt utálat volt látni. Szörnyen féltem, hogy megharap, azt mondták nekem, hogy ez mérges állat; de leginkább az a kérdés gyötört, hogy ki küldte ezt az én szobámba, mit akart az velem tenni s mi ebben a titokzatosság? Az állat elbujt a szekrény alá, bebujt egy zúgba. Felültem egy székre lábaimat is felhúzva. Az állat gyorsan keresztül futott a szobán s valahol a székem mellett eltünt.

„Félve néztem széjjel, s mert felhúzott lábbal ültem, reméltem, hogy nem mászhat fel utánam a székre. Egyszerre a hátam mögött, csaknem a fejemnél ropogó zajt hallok; megfordultam és láttam, hogy a csúf állat a falon mászik felfelé s már csaknem egyirányban van a fejemmel, sőt már a hajamat éri a farkával, melylyel rendkívül gyorsan csapkodott. Én felugrottam, s erre eltünt a szörnyű állat is. Nem mertem az ágyba lefeküdni, mert féltem, hogy a párnám alá mászik. A szobába bejött anyám s egy ismerőse. Ők elkezdték a szörnyű állatot hajszolni, de nyugodtabbak voltak, mint én, sőt nem is féltek. De ők semmit sem értettek. Egyszerre a csoda-állat megint előbujt; ezúttal nagyon lassan mászott s mintha valami szándéka lett volna, lassan tekergődzött s így még undorítóbb volt. Most anyám kinyitotta az ajtót s bekiáltotta a Normát, a mi nagy fekete bundáskutyánkat, a mely ezelőtt öt évvel megdöglött. Norma berohant a szobába s meglepetve állt meg a szörny-állat előtt. Megállt a szörny-állat is, de még mindig tekergődzött és verdeste lába és farka végével a padozatot. Az állatok - ha nem tévedek, - misztikus ijedelmet nem képesek érezni, de ebben a perczben nekem úgy tetszett, hogy a Norma ijedtségében volt valami különös, valami misztikus s hogy ő is érezte épp úgy, mint én, hogy a csoda-állatban van valami végzetes és titokzatos. A kutya lassan visszavonult a csoda-állattól, a mely lassan és óvatosan mászott utána: úgy látszik, rá akart ugrani, hogy megharapja. De daczára ijedtségének, Norma rendkívül dühösen nézett, bár egész testében remegett. Egyszerre csak lassan kivicsorította éles fogait, kitátotta nagy vörös száját, neki huzakodott, elhatározta magát és megkapta fogaival a szörny-állatot. Úgy látszik, a csoda-állat

nagy erőlködést vitt véghez, hogy kiszabadítsa magát, mert Norma még egyszer megfogta, ezúttal már röptében, a csoda-állat megroppant a Norma fogai közt, kint maradt farka és lábai szörnyű gyorsasággal forogtak. Egyszerre csak Norma nyöszörgő hangot adott, a csoda-állatnak mégis csak sikerült megcsípni a nyelvét. Norma nyöszörögve és ugatva nyitotta ki a száját s én láttam, hogy az átharapott csoda-állat még mozgott a kutya szájában és fehér nedvet fecskendett szét maga körül... Itt felébredtem és bejött a herczeg."

- Uraim, - szólt Hippolit abbanhagyva az olvasást és bizonyos szégyenkezést árulva el; - én nem olvastam el ezt a czikket azután, hogy megírtam és tényleg sok fölöslegest összeirtam. Ez az álom...

- Mégis csak megvolt, - szólt Gánya.

- Beismerem, hogy itt sok a személyes, vagyis a mi magamra vonatkozik...

Hippolitnak, míg ezt mondta, igen fáradt, elgyengűlt tekintete volt s egy kendővel törülgette az izzadtságot a homlokáról.

- Igenis, ön túlságosan sokat foglalkozik magával, - sziszegett Lyebegyev.

- Ismétlem, uraim, hogy én senkit sem kényszerítek arra, hogy engemet végig hallgasson; a kinek nem tetszik, elmehet.

- Elhajt másokat, holott ő maga is idegen itt; - dörmögött alig hallhatóan Rogozsin.

- Hátha mindnyájan felkelünk és elmegyünk? - kérdezte váratlanúl Ferdyscsenko, a ki idáig nem mert hangosan szólni.

Hippolit hirtelen lesütötte szemét és fölvette kéziratát, de újra fölemelte fejét s szikrázó szemekkel és arczán a két folttal daczosan Ferdyscsenkora nézve így szólt:

- Ön engem egy cseppet sem szeret.

Nevetés hallatszott, de a többség nem nevetett. Hippolit roppantul elpirúlt.

- Hippolit, - szólt a herczeg, - rakja össze kéziratát és adja át nekem, ön pedig feküdjék le itt az én szobámban. Elalvás előtt és holnap majd beszélgetünk, de csak azzal a kikötéssel, hogy soha többé ezt a kéziratot elő nem vesszük. Jó lesz?

- Hát lehetséges ez? - nézett rá Hippolit nagy csodálkozással; - uraim! - kiáltott fel megint lázas élénkséggel; - ez egy ostoba epizód, a melyben nem tudtam magamat helyesen viselni. Nem fogom többé a fölolvasást félbeszakítani. A ki hallgatni akarja, hallgassa...

Hamarosan egy korty vizet ivott, gyorsan lekönyökölt az asztalra, hogy elfedje magát a tekintetek elől és makacsul folytatni kezdte a fölolvasást. Zavara különben mihamar eltünt...

„Az az eszme, hogy nem érdemes néhány hétig élni, azt hiszem: ezelőtt egy hónappal kezdett rajtam mindjobban és jobban erőt venni, de teljesen csak harmadnapra kerített hatalmába, a mikor arról az estéről Pavlovszkból hazatértem. Ez a gondolat az ő teljességében abban a pillanatban vett erőt rajtam a herczegnél a verandán, a mikor utolsó próbát akartam tenni az élettel, embereket és fákat akartam látni, heveskedtem, védelmeztem a Burdovszkij jogait és arról ábrándoztam, hogy ott mindnyájan kitárják karjaikat s engemet megölelnek, valamiért bocsánatot kérnek tőlem s én bocsánatot kérek ő tőlük; egy szóval úgy jártam el, mint ostoba. S éppen abban a pillanatban szülemlett meg „utolsó meggyőződésem". Csodálkozom most: hogyan tudtam én teljes hat hónapig e nélkül a „meggyőződés" nélkül élni. Biztosan tudtam, hogy gyógyíthatatlan tüdősorvadásom van, nem ámítottam magamat és a dolog világos volt előttem. De mentől világosabban beláttam azt, annál görcsösebben ragaszkodtam az élethez: élni akartam bármi áron! Beismerem, hogy haragudtam az ostoba sorsra, a mely el akart taposni, mint egy legyet, a nélkül, hogy tudnám: miért? De miért nem elégedtem meg a haraggal?

Miért kezdtem el csakugyan élni, tudva, hogy nekem már nem lehet kezdeni; miért próbálkoztam, tudva, hogy nekem már nincs mit próbálgatnom? S akkor már olvasni sem tudtam és végképp felhagytam az olvasással; mit olvassak, mit tanúljak én hat hónapra? Ez a gondolat gyakran vitt arra, hogy eldobjam a könyvet."

„Oh igen: a Májer-féle ház kőfala sokat beszélhetne. Sokat írtam én fel arra. Nem volt olyan folt azon a piszkos falon, a melyet én ne tanulmányoztam volna. Átkozott kőfal! S mégis drágább nekem az a fal Pavlovszk minden fájánál, vagyis drágábbnak kellene lennie, ha nem volna nekem most már egészen mindegy."

„Eszembe jut most: mily szomjas kíváncsisággal kezdtem akkor megvigyázni azok életmódját; ilyen érdeklődést máskor én nem tapasztaltam magamnál. Gyakran türelmetlenül és szitkozódva vártam Kolyát, mikor olyan beteg voltam, hogy nem mehettem ki a szobából. Annyira behatoltam minden aprólékosságba, érdeklődtem minden hír iránt, hogy - úgy tetszik - szószátyárrá lettem. Nem bírtam például felfogni, hogy ezek az emberek, a kik úgy duzzadnak az élettől, mért nem tudnak dúsgazdagokká lenni (különben ezt most sem bírom felfogni); ismertem egy szegény embert, a kiről később azt hallottam, hogy éhen halt meg, s emlékszem rá, hogy ettől egészen magamon kívül voltam; ha azt a szegény embert életre lehetett volna kelteni, én tán képes lettem volna őt lefejezni. Néha egész heteken át jobban éreztem magamat, s kimehettem az utczára; de az utcza végre olyan boszankodást keltett bennem, hogy napokig bezárkóztam, ámbár kimehettem volna, mint akárki más. Ki nem állhattam azt a jövő-menő, örökösen elfoglalt, ügyes-bajos tekintetű és izgatott népet, a mely körültem a gyalogjárón rajzott. Minek nekik az örökös bajlódás, örökös izgalom és tevés-vevés, minek nekik az örökös haragosság, (mert mind haragosak, kedvetlenek). Ki az oka annak, hogy ők szerencsétlenek s nem tudnak élni, pedig még ötven-hatvan évig kell élniök. Miért juttatta magát Zarnyiczyn annyira, hogy éhen haljon, a mikor még hatvan évig élhetett volna? És mindenki mutogatja a sebét, a munkától feltört kezét, dühösködik és azt mondja: „dolgozunk, mint a marha, gyötörjük magunkat, s éhezünk, mint a kutya. Mások nem dolgoznak, nem gyötrődnek, mégis gazdagok." (Régi nóta!) Köztünk szaladoz reggeltől estig valami szerencsétlen flótás, a ki „jó családból való", Szurikov Tomycs Iván, (a mi házunkban, éppen felettünk lakik), könyökén mindig ki van szakadva a ruhája, gombjai leszakadva; mások megbizásaiban szaladgál, mint hordár. Ha szóba ereszkedik vele az ember, azt mondja: „szegény koldus vagyok, meghalt a feleségem, nem volt miből orvosságot venni, a télen elpusztult a gyermekem, a nagyobb leányom áruba bocsátotta magát"... S örökösen így sír és panaszkodik. Oh én egy cseppet, de egy cseppet sem sajnáltam az ilyen ostobákat. Sem most, sem ezelőtt - s ezt én büszkeséggel mondom. Miért nem Rothschild ő? Ki az oka, hogy nincsenek neki milliói, mint Rothschildnak, hogy nincsenek arany-garmadái! Ha egyszer él, hát minden a hatalmában van. Ki az oka, hogy ő ezt nem érti?"

„Oh, most már nekem mindegy, most már nem érek rá haragudni, de akkor - ismétlem - éjjelenkint a szó szoros értelmében harapdáltam dühömben a párnámat és téptem a paplanomat. Oh, mennyire kívántam én akkor, hogy bár csak kihajtanának engem, a tizennyolcz éves, rongyos ruházatú, szegény fiút az utczára s hagynának ott teljesen magamra, lakás nélkül, foglalkozás nélkül, egy harapás nélkül ismerősök és rokonok nélkül egy nagy városban, csak egészséges lennék: - majd megmutatnám én..."

„Mit mutattam volna meg?"

„Oh, önök tán azt hiszik, hogy én nem tudom: mennyire megaláztam magam már ezzel az én „Nyilatkozatommal" is. Van-e a ki engemet tapasztalatlan ficzkónak nem tart, elfeledvén, hogy úgy élni, a mint én éltem ezen a hat hónapon át, annyi, mint ha valaki aggastyánkoráig

él. Hadd nevessenek, hadd mondják, hogy mindez csak mese-beszéd. Én tényleg mesélgettem is magamnak; egész éjjeleimet azzal töltöttem, azok most mind eszembe jutnak nekem."

„De vajjon elmondjam-e azokat itt újra, most, a mikor már a mesék ideje én rám nézve elmult? És kinek mondanám el? Hiszen én csak akkor nyugtattam meg velük magamat, a mikor már világosan láttam, hogy a görög nyelvtant sem szabad már tanulnom s erről az is eszembe jutott, hogy a szintaxisig sem jutok el halálomig, és a mint ezt elgondoltam, az asztal alá dobtam a könyvet, még most is ott hányódik. Megtiltottam Matrjonának, hogy onnan felvegye."

„Lehet, hogy ez az én „nyilatkozatom" valakinek a kezébe kerül s annak türelme lesz, hogy ezt elolvassa, az engemet őrültnek, gimnázistának, vagy halálra itéltnek fog tartani; a kinek természetesen úgy rémlett, hogy rajta kívül senki sem becsüli olyan nagyra az életet, ezt igen könnyen elfecsérli s hogy szerinte senki sem érdemli meg az életet. De én kijelentem, hogy olvasóm téved s hogy az én meggyőződésem egészen független attól, hogy napjaim meg vannak számlálva. Kérdezzük meg csak az egyeseket, hogy miben tartják ők a boldogságot? Oh, legyenek önök meggyőződve, hogy Kolumbus nem akkor volt boldog, a mikor Amerikát fölfedezte, hanem akkor, a mikor azt látta, hogy felfedezési buvárkodása sikerre vezethet, legyenek meggyőződve, hogy boldogsága tetőfokát akkor érte el, mikor az Uj Világ fölfedezése előtt három nappal a fellázadt hajó-népség majdnem visszafordította a hajót Európa felé. Nem az Uj Világról van itt szó! Kolumbus úgy halt meg, hogy úgyszólván alig látta az Uj Világot és lényegében nem tudta, hogy mit fedezett fel. Itt a dolog lényege az életben van. De minek beszélek én erről. Azt gyanítom, hogy mindaz, a mit én most leírok, annyira hasonlít a közönséges frázisokhoz, hogy engemet minden valószínüség szerint alsóbb osztálybeli tanulónak fognak tartani, a ki „a nap felkeltéről" csinál írásbeli dolgozatot, vagy azt mondják majd, hogy akartam valamit mondani, de legjobb akaratom mellett sem bírtam magamat kimagyarázni. Megjegyzem azonban, hogy a legzseniálisabb, vagy egyszerüen bármely komoly emberi gondolatban mindig marad hátra valami, a mit sehogysem lehet másokkal közölni, érthetővé tenni, ha egész köteteket írna, vagy ha harmincz évig magyarázgatná is egy ilyen gondolatát; mindig maradna valami, a mi semmi szín alatt sem megy ki az ember koponyája alól és ott marad örökre; meg is hal bele az ember, a nélkül, hogy azt valakivel közölhette volna, pedig meglehet: az volt a legfőbb ideája. Ha nekem se sikerül most mindazt közölni, a mi engem hat hónapig gyötört, legalább megértik, hogy rájutva ezen utolsó meggyőződésemre, ezért én tán igen drágán is fizettem meg. S éppen ez az, a mit én bizonyos czélok miatt mulhatatlanul szükségesnek láttam kiemelni az én „Nyilatkozatomban",

„No de folytatom."

VI.

„Nem akarok hazudni: a valóság e hat hónap alatt engem is horgára kapott s néha annyira magával ragadott, hogy néha elfeledkeztem sorsomról, jobban mondva: nem akartam rá gondolni, sőt némely dologba is belefogtam. Mikor én ezelőtt vagy nyolcz hónappal már igen beteg lettem: megszakítottam összeköttetéseimet, s magukra hagytam volt barátaimat. Minthogy én különben is mindig kedvetlen ember voltam, barátaimnak nem esett nehezükre engem elfelejteni; természetesen: a nélkül is elfelejtettek volna. Családom körében is elkülönített helyzetem volt. Ezelőtt mintegy öt hónappal egyszersmindenkorra bezárkóztam és a család lakóosztályától egészen elkülönítettem magamat. Mindig hallgatóztak a szobám előtt, de senki sem mert hozzám bejönni, csak bizonyos meghatározott időben, mikor a szobát takarítani kellett, vagy ebédet hoztak be. Anyám remegett parancsaimra s moczczanni sem mert előttem,

ha néha bebocsátottam őt magamhoz. A gyermekeket mindig üldözte miattam, hogy ne zajongjanak és engem ne zavarjanak, én azonban mégis gyakran panaszkodtam a gyereklárma miatt; gondolom: mennyire szeretnek most azok engem! A „hű Kolyát", mint a hogy én őt elneveztem, úgy hiszem, szintén sokat meggyötörtem. Az utóbbi időkben ő is nagyon terhemre volt: ez igen természetes, mert az emberek arra vannak teremtve, hogy egymásnak terhére legyenek, de azt észrevettem, hogy ő úgy viselte el az én ingerültségemet, mintha felfogadta volna magában, hogy a beteget kímélni fogja. Persze, hogy ez engem még jobban bosszantott; de úgy látszik, ő utánozni akarta a herczeget a „keresztyéni türelemben", a mi már egy kissé nevetséges volt. Ő fiatal és hevülékeny ember, s természetesen: mindent utánoz; s nekem úgy tetszett, hogy ideje lett volna már neki a maga eszével élni. Én őt nagyon szeretem, Szurikovot is gyötörtem, a ki felettünk lakott s a ki reggeltől estig valami megbizatásokban szaladgált: folytonosan azt bizonyítgattam neki, hogy ő maga a hibás a szegénységében, - annyira, hogy végre megijedt s nem járt többé hozzám. Ő igen béketürő ember, békés lény (NB. Azt mondják: a békés természet rendkívüli nagy erő; erről majd tudakozódnom kell a herczegtől, mert ez az ő saját kifejezése); de mikor márczius hónapban felmentem hozzá megnézni: hogyan pusztították el - az ő szavai szerint - a kis gyermekét s ennek holttesténél véletlenül elnevettem magamat (mert újra magyarázni kezdtem Szurikovnak, hogy ő maga a hibás), akkor annak a szegény nyomorultnak az ajkai megremegtek s egyik kezével engem vállon ragadva másik kezével az ajtóra mutatott s csendesen, tudniillik csaknem suttogva azt mondta: „tessék eltakarodni". Én kimentem s ez nekem nagyon tetszett, még pedig mindjárt abban a perczben, a melyben engem ő kiutasított; hanem szavai később bizonyos lenéző szánakozást keltettek bennem ő iránta, a mit pedig egyáltalában nem akartam érezni. Még a sértés perczében sem tudott ez az ember megharagudni, (mert hiszen megsértettem őt, bár akaratlanul). Ajkai akkor egyáltalában nem a haragtól remegtek meg, arra esküszöm, megkapta a kezemet és határozottan nem haragudott, a mikor azt mondta: „tessék eltakarodni". Sok volt benne a méltóság, sőt túlon-túl sok, annyi, hogy nem is illett az arczához (s az igazat megvallva: a jelenetben sok volt a komikum), de nem haragudott. Meglehet, hogy egyszerüen lenézett engemet. Attól kezdve néhányszor, mikor a lépcsőn találkoztam vele, lekapta előttem a kalapját, a mit azelőtt soha sem cselekedett, de már nem állt meg, mint azelőtt, hanem zavartan futott el mellettem. Ha lenézett is engem, azt a maga módja szerint tette, tudniillik „békésen". Az is meglehet, hogy csak félelemből vette le a kalapját előttem, mint a hitelezője fia előtt, mert hiszen anyámnak folytonosan adósa volt s adósságából sohasem bírt kikászolódni. Ez a legvalószínübb. Szerettem volna magamat előtte kimagyarázni, biztos voltam benne, hogy tíz percz múlva bocsánatot kért volna tőlem; de meggondoltam a dolgot s jobbnak itéltem nem bolygatni tovább."

„Ebben az időben, tudniillik, mikor a Szurikov gyereke „elpusztult", úgy márczius közepén egyszerre sokkal jobban kezdtem magamat érezni s ez így tartott vagy két hétig. Kezdtem kijárni, leginkább esti szürkületkor. Szerettem a márcziusi estéket, a mikor fagyni kezdett s mikor a gázlámpákat kezdték meggyujtogatni. Néha messzire elmentem. Egyszerre a sötétben utolért egy „jobb családból való" ember, a kit nem bírtam jól megnézni; valami papircsomagot vitt magával s valami furcsa köpenyeg volt rajta, a mely a korai tavaszhoz még nagyon is könnyű volt. Mikor egy lámpáshoz ért, mintegy tíz lépésnyire előttem észrevettem, hogy valamit kiejtett a zsebéből. Én siettem azt felvenni - s ideje is volt, mert már odaugrott egy hosszú kaftános, de meglátva az elejtett tárgyat az én kezemben, futólag rám nézett és elillant mellettem. Az elejtett tárgy egy jól megtömött, régi divatú, nagy szattyántárcza volt; de valahogyan én első pillanatra kitaláltam, hogy nem pénz volt benne. A tárcza gazdája már vagy húsz lépésnyire volt előttem s hamar eltünt a tömegben. Utána futottam és rákiabáltam; de minthogy nem tudtam egyebet kiáltani, mint azt, hogy „héj!", azért az illető vissza sem nézett. Egyszerre csak balra tért, egy ház kapuja alá. A mint én befutottam a kapú alá, a hol nagyon

sötét volt, már akkor ott senki sem volt. A ház roppant nagy volt, ama kaszárnyaszerű épületek egyike, a melyeket az üzérkedők azért építenek, hogy apró lakásokra osztva értékesítsék; az ilyen házakban van száz szoba is. Mikor a kapu alatt beszaladtam, úgy láttam, mintha a nagy udvar jobbra eső, belső szögletében egy ember ment volna, bár a sötétben alig bírtam valamit látni. A szögletbe szaladva egy bejáratot vettem észre a lépcsőzet felé. A lépcső keskeny, rendkívül piszkos és egészen sötét volt; hallottam, hogy a lépcsőn egy ember sietett fel s én utána iramodtam, arra számítva, hogy a míg valahol ajtót nyitnak neki, utólérhetem. Úgy is történt. A lépcsőszakaszok igen rövidek voltak, de sokáig tartottak, úgy hogy én egészen kifogytam a lélekzetből; az ötödik emeleten kinyitottak meg bezártak egy ajtót s azt én még akkor észrevettem, mikor három lépcsőfordulóval lejebb voltam."

„Mire felfutottam s ott kifujtam magamat, mire becsengettem, ezalatt elmúlt néhány percz. Végre kinyitotta az ajtót egy asszony, a ki a kis kuczkóban egy szamovárban élesztgette a tüzet; szótlanúl kihallgatta kérdezősködésemet, persze semmit sem értett és szótlanul kinyitotta előttem az ajtót, a mely egy kis alacsony szobába vezetett; a szobában rendkívül hitvány bútor volt, az is csak a legszükségesebb, közte egy széles, elfüggönyözött ágy, a melyen „Tyerentyics" feküdt, (legalább az asszony így szólította őt); úgy vettem észre, hogy az ember részeg volt. Az asztalon egy gyertya-csonk égett egy vastartóban s egy fél itczés pálinkás üveg állt, csaknem egészen kiürítve. Tyerentyics valamit nyerített felém fektében s a következő ajtóra mutatott, az asszony visszament s én nem tehettem egyebet, mint kinyitottam az ajtót s bementem a következő szobába."

„Ez a szoba még szűkebb és alacsonyabb volt az előbbinél, úgy hogy nem is tudtam: merre forduljak benne: a szűk, egy személyre való ágy roppant sok helyet foglalt el; volt még ott ezenkívül három közönséges szék, megrakva mindenféle lim-lommal, aztán egy közönséges, konyhába való puhafa asztal, mely egy ócska, tarka diván előtt állt, úgy hogy az asztal és diván közt csaknem lehetetlen volt a járás. Az asztalon éppen olyan vasgyertyatartó állt faggyúgyertyával, az ágyon pedig egy gyerek sipított, a ki alig lehetett több három évesnél; a gyereket egy beteg, sápadt asszony pólyázta; ez látszólag fiatal volt, túlságos pongyolában s úgy látszott, hogy csak most kezdett lábadozni a gyerekágy után. A gyerek szörnyen ordított, várva a szoptatást. A divánon egy másik gyerek aludt; ez mintegy hároméves leányka volt s úgy látszik, egy frakkal volt betakarva. Az asztalnál egy rongyoskabátú úr állt (a felsőjét már levetette s az ágyra volt dobva) s kezében egy kék papirost forgatott, a melybe mintegy két fontnyi buzakenyér és két kis kolbászka volt göngyölve. Az asztalon tea-kanna volt, mellette néhány darab fekete kenyér. Az ágy alól egy be nem zárt láda s két rongyos batyú kandikált ki."

„Egy szóval: roppant nagy volt a rendetlenség. Nekem az első pillanattól kezdve úgy látszott, hogy ők mind a ketten - úgy a férfi, mint a nő - rendes emberek, de a szegénység e megalázó helyzetbe sodorta őket, a melyben a rendetlenség ellen való küzdelem végre is meghiusul, sőt van eset rá, hogy az ilyen rendetlenségben, a mely napról-napra növekedik, némelyek bizonyos keserű, bizonyos kárörvendő elégtételt éreznek."

„Mikor én beléptem, az úr, a ki szintén csak az imént érkezett be és a magával hozott csomagot éppen kipakolta, valami fölött indulatos, gyors szóváltást kezdett a feleségével; ez, habár nem készült még el a pólyázással, ráért a feleselésre; úgy látszik: szokás szerint igen rossz hireket mondtak egymásnak. A körülbelül huszonnyolcz évesnek látszó férfiú arcza szikár, barna fekete szakállas volt, közepén kiborotvált állal; igen jóravalónak, sőt kellemesnek láttam őt. Kedvetlen volt ugyan, de a könnyen lobbanó büszkeségnek bizonyos beteges áramlatával. Mikor beléptem, különös jelenet folyt le."

„Vannak emberek, a kik ingerlékeny sértődöttségükben különös kéjt találnak, különösen, ha ez a sérelem a legvégső határig terjed (a mi rendesen igen hamarosan megtörténik); ilyen

pillanatokban még tán kellemesebb is az illetőknek, hogy meg vannak sértve, minthogy ha nem volnának megsértve. Az ilyen ingerlékeny emberek később mindig megbánással tépelődnek, persze: ha okosabbak, képesek felgondolni, hogy tízszerte jobban felingerültek, mintsem kellett volna. Az úr a szobában néhány pillanatig megütődve nézett rám, a felesége pedig ijedten, mintha abban valami szörnyű képtelenség volna, hogy ő hozzájuk valaki benyitja az ajtót; hanem aztán a férfi csaknem dühösen rohant rám; én még rá sem értem néhány szót motyogni, ő pedig - különösen azért, mert látta, hogy rendesen vagyok öltözve - roppant megsértve érezte magát attól, hogy én elég vakmerő voltam minden czeremónia nélkül benézni az ő zúgába s meglátni azt a rendetlenséget, a mely miatt ő maga is annyira szégyelte magát. Persze: jól esett neki, ha valakin kitölthette mérgét az ő bajai és balsikerei miatt. Egy pillanatig még azt is gondoltam, hogy birokra kél velem: elsápadt, mintha női hisztéria vett volna rajta erőt és roppant megijesztette a feleségét.

„- Hogy mert ön így bejönni ide? Takarodjék! - kiáltott rám remegve s alig bírva a szavakat kiejteni. Hanem akkor egyszerre meglátta a kezemben a tárczáját."

„- Azt hiszem, ezt ön ejtette el, - szóltam én lehetőleg nyugodtan és szárazon. (Ez különben így is illett.)"

„Az ember néhány perczig teljes rémülettel állt előttem, mintha nem bírná a helyzetet megérteni, azután gyorsan az oldalzsebéhez kapott, eltátotta a száját az ijedelemtől, végül pedig öklével homlokon ütötte magát."

„- Istenem! Hol lelte ön meg? Hogyan?"

„Néhány szóval s lehetőleg még szárazabb hangon elmondtam neki: hogy' jutottam a tárczájához, hogy' futottam és kiabáltam rá s hogy' jöttem ide."

„- Oh, Istenem! - fordult a feleségéhez, - itt van minden okiratunk, mindenünk... oh, tisztelt uram, tudja-e ön, hogy mit tett énvelem? Elvesztem volna végképpen."

„Én eközben megfogtam az ajtókilincset, hogy szó nélkül távozzam; de magam is fáradt voltam s felhevülésem olyan erős köhögési rohamban tört ki rajtam, hogy alig bírtam megállani a lábamon. Láttam, mint ugrált a háziúr jobbra-balra, hogy nekem egy széket adhasson, mint lökte le végre egy székről a lim-lomot s oda hozva azt nekem, óvatosan leültetett rá. Hanem az én köhögésem még meg nem szünt vagy három perczig. Mikor magamhoz tértem, ő már mellettem ült egy másik széken és merően nézett rám."

„- Ön úgy látszik... szenved? - szólt olyan hangon, mint rendesen az orvosok szoktak szólni a beteghez, mikor meg akarják vizsgálni; - én is... orvos vagyok (nem mondta hogy doktor), - s ezt mondva, a szobájára mutatott, mintha protestálna jelenlegi helyzete ellen, - látom, hogy önnek..."

„- Tüdősorvadásom van, - szóltam lehetőleg röviden és felálltam."

„Ő is rögtön felugrott."

„- Meglehet, hogy ön túloz, s ha... vigyázna magára..."

„Nagyon kijött a sodrából s mintha még mindig nem tudott volna magához térni; a tárcza ott lógott a balkezében."

„- Oh, legyen nyugodt, - szóltam és újra megfogva az ajtókilincset, - a múlt héten vizsgált meg B-n (megint csak belehoztam a dologba B-nt) s az én állapotom már meg van határozva. Bocsánatot kérek..."

„Megint ki akartam nyitni az ajtót, hogy elmenjek s otthagyjam a hálálkodó doktort, de átkozott köhögésem újra megrohant.”

„Az orvos nem tágított, hogy újra üljek le és pihenjem ki magam; aztán a feleségéhez fordult, a ki ott maradva a helyén, néhány hálálkodó szót intézett hozzám, szintén kérve, hogy maradjak. Az asszony eközben igen zavarba jött, annyira, hogy még el is pirult halaványsárga száraz arcza. Maradtam, de olyan arczkifejezéssel, a mely minden pillanatban elárulta, hogy félek nekik terhökre lenni. Láttam aztán, hogy az én doktoromat roppant kínozta a megbánás.”

„- Hogyha talán én... - kezdte zavartan, - én annyira hálás vagyok ön iránt és annyira bűnösnek érzem magamat... én... majd meglátja... (s itt újra a szobájára mutatott) jelenleg én olyan körülmények közt...”

„- Oh, - szóltam én, - nincs erről mit beszélni; rendes dolog: ön valószínüleg elvesztette állását s azért jött Szent-Pétervárra, hogy igazolja magát s esetleg más állást keressen.”

„- Honnan... tudja ön ezt? - kérdezte ő megdöbbenéssel.”

„- Az meglátszik első tekintetre, - feleltem én akaratlanul is gúnyosan, - ide sokan jönnek a vidékről nagy reményekkel, aztán itt lótnak-futnak.”

„Az én doktorom egyszerre nekihevülve, remegő ajakkal kezdett beszélni; panaszkodott, s beszédével - megvallom - magával ragadott, csaknem egy óráig nála maradtam. Különben igen közönséges történetet beszélt el. Orvos volt egy kormányzóságban, állami alkalmazásban, de valami cselszövényt kezdtek ellene, a melybe a feleségét is belekeverték. Őt feltüzelte az önérzet - heveskedett; aztán a kormányzósági elüljáróságban olyan változás történt, a melyben az ő ellenségei kerekedtek felül; ő elvesztette állását s utolsó garasait összeszedve, feljött Pétervárra, hogy magát igazolja; itt persze sokáig nem bírt kihallgatáshoz jutni: végre kihallgatták; de igazolásával elutasították, azután ígéretekkel kecsegtették, majd valami igazoló beadvány írására utasították, de a mikor ezt megírta, nem fogadták el tőle és azt mondták, hogy kérvényt adjon be, egyszóval már öt hónap óta lótott-futott és mindenét fölemésztette; felesége rongyocskái zálogban voltak s itt még egy gyerekök is született és... és „ma véglegesen elutasítottak a kérvényemmel is, s most alig van mit ennünk, semmink sincs, a feleségem most kelt fel a betegágyból. Én, én...”

„Felugrott a székről és elfordult. Felesége a szögletben sírt s a kis gyerek újra sipítani kezdett. Kivettem jegyzőkönyvemet s elkezdtem abban írni. Mikor ezt befejeztem és felálltam, a doktor előttem állt s félénk kíváncsisággal nézett rám.

„- Felírtam az ön nevét, - mondtam én, - nos, és a többit: szolgálata helyét, a kormányzó nevét, a dátumot. Van egy iskolatársam, Bahmutov, a kinek a bátyja Bahmutov Matvejevics Péter, valóságos állami tanácsos és direktor...”

„- Bahmutov Matvejevics Péter! - kiáltott fel a doktor csaknem reszketve, - hiszen úgyszólván ő tőle függ minden.”

„S tényleg: az én doktorom dolgában minden jól sikerült, mintha csak regényben történt volna. Megmondtam ezeknek a szerencsétleneknek, hogy ne nagyon sokat reméljenek tőlem, hogy én magam is szegény gimnázista vagyok (készakarva kisebbítettem magamat, hiszen én már elvégeztem volt a gimnáziumot), hogy felesleges nekik az én nevem megtudni, de hogy én rögtön elmegyek a Vaszilyevszkij-Osztrovra az én barátomhoz, Bahmutovhoz, s minthogy biztosan tudom, hogy ennek a bátyja, a valóságos állami tanácsos (egy agglegény), mindent megtesz az öcscse kedvéért, a kit kimondhatatlanul szeret, hát meglehet, hogy az én barátom tehet valamit önökért és persze énértem a bátyjánál...”

„- Csak azt engednék meg, hogy kimagyarázhatnám magamat ő méltóságánál. Csak abban a szerencsében részesülhetnék, hogy színe elé bocsássanak! - kiáltott fel a doktor lázasan, szikrázó szemekkel."

„Én azt mondtam, hogy ha holnap el nem jövök hozzájok, az azt jelenti, hogy mindennek vége s ők akkor már hiába várnak. Nagy tisztességgel kísértek ki; csaknem magukon kívül voltak. Sohasem fogom arczukat elfelejteni. Én kocsiba ültem s rögtön a Vaszilyevszkij-Osztrovra hajtattam."

„Ezzel a Bahmutovval én a gimnáziumban néhány éven keresztül állandóan ellenséges lábon álltam. Arisztokratának tartottuk, legalább én annak hittem; igen szépen öltözködött, lóháton járt, különben sohasem nagyzolt, kitünő pajtás volt, mindig első eminens volt, én pedig soha, semmiben sem voltam első. Minden tanulótársa szerette őt, csak én nem. Ő néhányszor meglátogatott engem, de én mindig kedvetlenül és ingerülten fogadtam őt. Most már vagy egy év óta nem láttam őt; az egyetemre járt. Mikor úgy kilencz óra tájban bementem hozzá (nagy czeremóniával: bejelentettek) eleinte meglepetve fogadott, egyáltalában nem volt hozzám szíves, de hamarosan jó kedve lett s a mint engem jól megnézett, elkaczagta magát."

„- De mi jutott önnek eszébe, Tyerentyev, hogy engemet meglátogasson! - kiáltott fel az ő rendes, kedves fesztelenségével, néha ugyan fenhéjázó, de sohasem bántó hangon, a melyet én nagyon szerettem nála, s a mely miatt őt gyülöltem. - De mi ez? - kiáltott fel aztán ijedten, - ön beteg?"

„A köhögés újra gyötört, leestem egy székre s alig bírtam lélekzethez jutni."

„- Ne nyugtalankodjék, - feleltem én, - tüdősorvadásom van: egy kéréssel jöttem önhöz."

„Meglepetten ült le s én rögtön elmondtam neki a doktor dolgát, hogy tegyen valamit a bátyjánál, a kire neki nagy befolyása van."

„- Megteszek mindent, okvetlenül megteszek s mindjárt holnap megrohanom a bátyámat; örülök, ha segíthetek annak az embernek a baján, a melyet ön oly szépen adott elő... De mégis hogy' jutott önnek eszébe én hozzám eljönni, Tyerentyev?"

„- Nagyon sok függ a dologban az ön bátyjától. S ezenkívül mi örökös ellenségek voltunk, Bahmutov, s mivel ön nemeslelkű ember, hát gondoltam: ellensége kérését nem fogja ön megtagadni, - tettem hozzá iróniával."

„- Mint a hogy Napoleon Angliához fordult, - felelt ő kaczagva; - megteszem, mindenesetre megteszem. Sőt ha lehet: azonnal is elmegyek a bátyámhoz, - tette hozzá sietve, látván, hogy én komolyan és szigorú tekintettel felkeltem a székről."

„S tényleg: a doktor dolga a lehető legjobb kerékvágásba jutott. Másfél hónap múlva nemcsak állást kapott egy másik kormányzóságban, hanem utiköltséget s egyéb segélyt is. Sőt gyanakszom, hogy Bahmutov, a ki gyakran meglátogatta a doktorokat (míg én egészen szárazon fogadtam a néha hozzám is ellátogató doktort), tehát gyanakszom, hogy Bahmutov még arra is rávette a doktort, hogy ez kölcsönt fogadjon el tőle. Bahmutovval én az utóbbi hat hét alatt vagy kétszer találkoztam, harmadszor pedig akkor, a mikor a doktorékat felpakoltuk."

„Bahmutov erre az alkalomra búcsú-ebédet rendezett a lakásán, pezsgővel, s ez ebéden részt vett a doktor felesége is, de mihamar hazament a kis gyerekéhez. Ez május elején volt, derült szép estén. Bahmutov engem haza kísért; a Miklós-hídon mentünk keresztül; mind a ketten jócskán mámorosak voltunk. Bahmutov örvendezve beszélte, hogy ez a dolog olyan jól sikerült, valamiért még nekem is hálálkodott, magyarázta, hogy milyen jól érzi ő most magát ilyen nemes cselekedet után, biztosított engem, hogy az érdem egészen az enyém s ferde az, a

mit most kezdenek tanítani, hogy az egyesek cselekedete semmi jelentőséggel sem bír. Én is roppant szerettem volna beszélni."

„- A ki az egyesek „jótékonyságára" támaszkodik, - kezdtem én - az az emberi természet ellen cselekszik és lenézi az ember személyi méltóságát. Hanem a „társadalmi jótékonyság" organizációja és a személyes szabadság kérdése két különböző dolog, bár egymást ki nem zárja. Az egyes jócselekedet örökké megmarad, mert az a személyiség, individualitás következménye, egyik személyiségnek a másikra való hatásából folyó következmény. Moszkvában élt egy öreg úr, egy „tábornok", vagyis valóságos állami tanácsos, a kinek német neve volt; az egész életében a börtönök és foglyok után szaladgált; minden Szibériába indított rabcsapat előre tudta, hogy a Verébhegyen meglátogatja őket az „öreg generális". Az öreg a legnagyobb komolysággal és odaadással csinálta ezt; megjelent a Verébhegyen, végigjárta a rabok sorait, megállt mindegyik előtt, mindegyiket kikérdezte, hogy mire volna szüksége, úgyszólván soha senkinek sem tartott erkölcsi prédikációt és mindnyájokat „galambocskám"-nak szólította. Adott nekik pénzt, utánuk küldözgette, a mikor azoknak szükségük volt, az olvasni tudók közt könyveket osztogatott ki abban a meggyőződésben, hogy útközben majd olvasgatni fognak. A rabok vétkei felől ritkán kérdezősködött, legfeljebb meghallgatta, ha valamelyik rab maga hozta elő a dolgát. Minden rab egyforma volt előtte, különbséget nem tett köztük. Úgy beszélt velök, mint a testvéreivel s azok úgy tekintették őt, mint atyjokat. Észrevett a csapatban egy asszonyt, karján kis gyerekkel, s odament, dédelgette, csiklandozta a gyereket mindaddig, a míg az nem nevetett. S ezt cselekedte esztendőkön át egész haláláig; annyira jutott, hogy ismerték már egész Oroszországban, egész Szibériában, már tudniillik a rabságot viselt emberek."

„Egy Szibériában volt embertől hallottam, hogy ő maga hallotta, mily gyakran emlegették a legmegrögzöttebb gonosztevők is a „generálist", pedig mikor ez egyszer-egyszer meglátogatta a rabcsapatokat, alig bírt többet adni egynek-egynek húsz kopejkánál. Igaz, hogy nem valami nagy elragadtatással, sem valami nagy komolysággal nem emlegették a tábornokot. Például egy vén bűnös, a ki meggyilkolt vagy húsz embert, megölt vagy hat gyereket, tisztán csak a maga gyönyörűségére (mert ilyenek is vannak), egyszerre csak felsóhajtott s azt kérdezte: „Hát ugyan az az öreg generális él-e még?" E közben talán még el is nevette magát - és ennyi az egész. S ki tudja, milyen kígyó fekszi meg az ilyennek a szívét azzal az „öreg generálissal", a kit nem bír húsz év múlva sem elfelejteni? Ki tudja: mily jelentőséggel fog bírni egy személyiségnek a másik személyiség sorsában való ilyen részvétele? A legjobb sakkjátszó is csak egy-két lépést tud előre kiszámítani; egy franczia sakkistát, a ki tíz lépést előre ki tudott számítani, csodaképpen emlegettek. De hány itt a lépés, a mit előre nem tudhatunk! Mikor ön, Bahmutov, jótékonyságot cselekszik bármely formában, odaadja személyiségének egy részét és megszerzi egy másik személyiség egy részét; a dolog tehát kölcsönös. Ön, ha jól felgondolja, végre is úgy fogja tekinteni jótékonyságát, mint tudományt, a mely magába öleli az ön egész életét és be is töltheti az egész életét. Másfelől minden szép gondolata és minden jótette, a melyeket ön talán már el is felejtett, felélednek és gyümölcsöt hoznak. S ki tudja: milyen része lehet önnek az emberiség jövő sorsa intézésében? Ha pedig annyira juthat ön, hogy a világra egy nagy eszmét hagyhat örökül, akkor... és így tovább; sokat beszéltem akkor."

„- S ha felgondolja az ember, - szólalt meg Bahmutov, mintha keserű szemrehányást tenne valakinek - hogy öntől meg van tagadva az élet!"

„Ebben a pillanatban a hídon álltunk, lekönyökölve a korlátfára és néztünk a Névába."

„- Tudja-e mi jutott nekem eszembe? - szóltam én, még jobban lehajolva a karfára."

„- Talán hogy leugorjék a vízbe? - kiáltott fel Bahmutov ijedten, mintha kiolvasta volna arczomból gondolatomat."

„- Nem, egyelőre csak azzal foglalkozom, hogy ime, nekem már csak két-három, talán négy hónapom van hátra az életben; de például, mikor már csak éppen két hónapom lesz hátra s akkor olyan jó dolgot akarnék véghez vinni, mint volt most, teszem a doktoréké, hát akkor nekem le kellene arról tennem, mert nem volna rá időm s valami kisebb jótettet kellene keresnem, a melyre képes volnék (ha már annyira elfogna a jó cselekedetre való vágyakozás). Azt hiszem: egyetért ön velem, hogy ez mulatságos egy gondolat."

„A szegény Bahmutov nagyon nyugtalankodott miattam; egészen a kapumig elkísért és oly tapintatos volt, hogy egyszer sem próbált vigasztalni vagy megnyugtatni, hanem csaknem mindig hallgatott. Mikor elbúcsúzott tőlem, melegen megszorította a kezemet és engedelmet kért, hogy meglátogathasson. Azt feleltem neki, hogy ha úgy jön el hozzám, mint vigasztaló (mert hiszen - a mint megmagyaráztam neki - még ha egy szót sem szól, akkor is csak vigasztalás czéljából jön), hát ezzel mindannyiszor még jobban emlékeztetni fog a meghalásra. Ő vállat vont, de igazat adott nekem; elég udvariasan váltunk el, a mire én nem is számítottam."

„Hanem ez az éjjel volt az, a melyen „utolsó meggyőződésem" első magva elvettetett. Nagy vágygyal kaptam ezen az új eszmén, elemeztem, tanulmányoztam (az egész éjjel nem aludtam akkor) s mentől jobban belemélyedtem, annál jobban megijedtem. Szörnyű félelem lepett meg, a melytől a következő napokban sem tudtam szabadulni! De három hét alatt megjött az elhatározásom, még pedig igen sajátságos körülmények közt, a melyek különben talán semmi összeköttetésben sincsenek e dolgok folyamatával. Vagy tíz nappal azelőtt bejött hozzám Rogozsin egy olyan dolgában, a melyre felesleges volna itt bővebben kiterjeszkedni. Azelőtt én sohasem láttam Rogozsint, de igen sokat hallottam felőle. Megadtam neki a szükséges felvilágosításokat s ő mihamar elment, s mert csak felvilágosításokért jött, hát ezzel vége is lett volna köztünk mindennek. De ő nagyon felköltötte érdeklődésemet s aznap folytonosan különös gondolatok hatása alatt állottam, úgy hogy elhatároztam, másnap visszaadom neki a látogatást. Láttam, hogy Rogozsin nem fogadott szívesen, sőt „tapintatosan" czélzott is arra, hogy semmi okunk sincs az ismeretség folytatására; mindazáltal igen érdekes órát töltöttem nála s valószínüleg ő is. Olyan kontraszt volt köztünk, a mely lehetetlen volt, hogy fel ne tünjön, kivált nekem: az én napjaim már meg voltak számlálva, ő pedig benne volt a legteljesebb, legközvetetlenebb életben, élt az idővel, nem törődött az „utolsó meggyőződéssel", következményekkel, számokkal, - semmivel. Daczára az ő rossz hangulatának, nekem úgy tetszett, hogy ő eszes ember és sokat képes megérteni, jóllehet, igen kevés dolog érdekli, a mi rajta kívül van. Nem czéloztam előtte az én „utolsó meggyőződésemre", de nekem valahogyan úgy rémlett, hogy ő azt - mikor engem végighallgatott - kitalálta. Elhallgatott, szörnyen elhallgatott. Mikor elmentem mondtam is neki, hogy daczára teljesen ellenkező mivoltunknak, les extremités se touchent (megmagyaráztam ezt neki oroszul is), úgy hogy talán ő maga sem áll igen messze az én „utolsó meggyőződésemtől". Erre ő nekem igen kedvetlen és savanyú fintorral felelt, felállt, előkereste a sapkámat, mintha én elmenni készülnék és egyszerűen kivezetett sötét lakásából, úgy tettetvén magát, mintha tiszta udvariasságból kikísérne. Nagyon meglepett engem az ő háza: olyan, mint a temető s ez, úgy látszik, tetszik neki, a mi különben érthető."

„Ez a látogatás Rogozsinnál igen kifárasztott. Azonkívül már reggel óta rosszul éreztem magamat; estefelé nagyon elgyengültem és lefeküdtem; időnkint erős lázam volt. sőt néha magamon kívül is voltam. Kolya ott volt nálam tizenegy óráig. De jól emlékezem mindenre, a miről beszéltünk. Hanem a mikor a szemem néha megkáprázott, mindig Fomics Iványt láttam, mintha az többmilliónyi pénzt kapott volna. Nem tudta, hogy hová tegye a pénzt, mindig ezen törte a fejét, reszketett attól való félelmében, hogy ellopják a pénzt, s végül mintha elhatározta volna elásását. Én azt tanácsoltam neki, hogy a helyett, hogy olyan nagy rakás aranyat a földbe ásson, inkább öntessen az aranyból egy koporsót „elpusztított" gyereke számára és váltsa ki

ezen az áron a földből a gyereket. Ezt az én gúnyolódásomat Szurikov mintha hálás könnyezéssel fogadta volna s rögtön hozzáfogott a terv kiviteléhez. Én meg mintha erre egyet köptem volna s elmentem. Mikor magamhoz tértem, Kolya azt erősítette, hogy én egy cseppet sem aludtam, hanem mindig Szurikovról beszéltem."

„Néha nagyon is szomorú voltam, úgy, hogy Kolya igen nyugtalan volt, mikor elment. Mikor felkeltem, hogy bezárjam utána az ajtót, egyszerre csak eszembe jutott az a kép, a melyet azelőtt Rogozsinnál láttam, az ő egyik legsötétebb szobájában az ajtó fölött. Azt a képet ő mutatta meg nekem, de csak úgy mellékesen; én azt hiszem, hogy mintegy öt perczig néztem volt azt a képet. Művészeti szempontból nézve nem volt azon a képen semmi feltűnő, de az egész valami különös nyugtalanságot ébresztett bennem."

„A kép a keresztről levett Krisztust ábrázolja. Nekem úgy tetszik, hogy a művészek, a kik akár a keresztre feszített, akár a keresztről levett Krisztust festették, még eddig mindnyájan rendkívül szép arczczal festették meg a Krisztust; ezt a szép arczkifejezést még akkor is igyekeznek megtartani, mikor ő a legnagyobb gyötrelmeket állja ki. Hanem a Rogozsin képén szépségről szó sincsen; ez a szó teljes értelmében egy emberi hulla, a mely roppant kínokat állt ki a megfeszíttetésig. a megsebesíttetésig. a dárda-döfésekig, megverettetésig, a nép csúfolásáig, mikor ő a keresztet a vállán czipelte s leroskadt az alatt. Igaz, hogy ez olyan ember arcza, a kit éppen most vettek le a keresztről, vagyis olyané, a kiben még sok az élet, a melegség; még nem hidegült meg benne semmi sem, úgy, hogy a haldokló arczán még áttetszik a szenvedés, a melyet mintha még most is érezne, s ezt igen szépen vitte ki a művész; hanem az arcz nincs megkímélve egy cseppet sem; ez maga a természet, valóban ilyennek kell lennie az ember holttestének olyan gyötrelmek után, bárki legyen is az. Tudom, hogy a keresztyén egyház még az első időkben megállapította, hogy a Krisztus nem képlegesen szenvedett, hanem ténylegesen, s hogy teste is alá volt rendelve a kereszten a természet törvényeinek. Az illető képen az arcz szörnyen el van verve, feldagadva, szörnyü véres, kék foltokkal; a szem nyitva van, meredt; a szem fehére élettelen, megüvegesedett. De különös, hogy ha rá néz az ember a megkínzott ember hullájára, egy különös és érdekes kérdés ötlik eszébe: ha ezt a hullát látták mind az ő tanítványai (pedig ilyennek kellett látniok), ha ilyennek látták ők, az ő jövendőbeli apostolai, ilyennek látták a szent asszonyok, a kik a kereszt alatt állottak, a kik mind imádták és benne hittek; hogy' hihettek azok abban, hogy ez a hulla fel fog támadni? Önkéntelenül felötlik a kérdés, hogy ha a halál ilyen rettenetes s a természet törvényei erősek: hogyan lehessen azokon diadalmaskodni? Hogyan lehessen rajtuk diadalmaskodni, mikor az sem bírt velök, a ki életében legyőzte a természetet, a ki felkiáltott: *Talifa kumi* s a leányzó feltámadt; „Lázár kelj fel" s a halott felkelt! A természet e kép láttára valami roppant nagy, kérlelhetetlen és néma szörnyetegnek rémlik vagy helyesebben mondva valami legújabb találmányú roppant nagy gépnek, a mely érzéketlenül, siketen megkapott, összetört és elnyelt egy lényt, olyan lényt, a mely maga felért egy egész természettel és annak minden törvényeivel, az egész földdel, a mely talán csak azért teremtetett, hogy rajta ő megjelenhessen. S ha maga az Üdvözítő megláthatta volna a maga arczát a keresztre feszíttetés előtt, hát vajjon elment volna-e akkor is a kereszthalálra s úgy halt volna-e meg akkor is? Ez a kérdés is önkénytelenül felötlik ama kép láttára."

„Mindez kísértett engem magamon kívüli állapotomban, persze töredékesen, szakadozottan, még pedig egész másfél óra hosszat Kolya távozása után. Rémelhet-e az embernek olyasmi, a minek nincs alakja, formája? S nekem úgy rémlett, mintha azt a végtelen, azt a siket, sötét, néma valóságot valami különös, képtelen formában láttam volna. Emlékszem, hogy mintha valaki kézen vezetett volna engem, kezében gyertyával s rámutatott valami roppant nagy, undorító szörnyetegre, mondván, hogy ez az a sötét, siket, legyőzhetetlen erejű valami és nevetett, mikor én arra méltatlankodva néztem. Szobámban egy szentkép előtt mindig meg-

gyújtanak éjjelre egy kis lámpát, annak a fénye nagyon csekély, de azért mindent lehet mellette látni, sőt közelében olvasni is. Azt hiszem, egy óra felé volt az idő; ébren voltam, nyitott szemekkel feküdtem, egyszerre csak kinyílt az ajtó és bejött Rogozsin."

„Bejött, bezárta az ajtót, szótlanul rám nézett s csendesen odament ahhoz az asztalhoz, a mely csaknem a kis lámpa alatt áll. Én nagyon elbámultam és várakozva néztem: Rogozsin lekönyökölt a kis asztalra, szótlanul nézett felém. Igy telt el vagy két percz s emlékszem, hogy engem nagyon bántott és bosszantott az ő szótlansága. Mért nem akar beszélni? Persze: az is különösnek tetszett nekem, hogy ő oly későn jött hozzám, de emlékszem, hogy ezen nem csodálkoztam valami nagyon. Ellenkezőleg: jóllehet én reggel nem mondtam el neki mindazt, a mit gondoltam, de tudom, hogy ő azt kitalálta; s ez a gondolat olyan volt, hogy annak ötletéből el lehetett még egyszer hozzám jönni, még ha oly későn is. Gondoltam is, hogy ő el fog jönni. Reggel némileg ellenséges hangulatban váltunk el, sőt én emlékszem rá, hogy ő néhányszor igen gúnyosan nézett volt rám. S éppen ezt a gúnyt láttam én ezúttal is az ő szemében s éppen az bántott engem annyira. Abban pedig, hogy az tényleg Rogozsin volt, nem pedig valami hagymázas látomány, eleitől kezdve egy szikrányit sem kételkedtem. Kétkedni eszembe se jutott."

„Ő pedig tovább is ült mozdulatlan és gúnyosan nézett rám. Én bosszúsan fordultam meg ágyamon, én is lekönyököltem párnámra s eltökéltem, hogy én is hallgatok, még ha az egész időt is ilyen szótlanul töltjük el. Mindenáron azt akartam, hogy ő kezdjen szót. Igy telhetett el vagy húsz percz. Egyszerre csak az a gondolatom támadt, hogy hátha ez nem is Rogozsin, csak látomány?

„Soha én egész betegségem alatt látományt nem láttam; de nekem úgy tetszett mindig, gyermekkoromban is, de még most is, vagyis nemrégen, hogy ha nekem vagy egyszer látományom lesz, hát én rögtön meghalok, ellenére annak, hogy én a látományokban nem hiszek. Ám mikor az a gondolatom támadt, hogy az nem Rogozsin, hanem csak látomány, hát - jól emlékszem - egy cseppet sem ijedtem meg. Sőt haragudtam. Különös az is, hogy annak a kérdésnek eldöntése: Rogozsin-e ez vagy nem? nem olyan nagyon foglalkoztatott és izgatott, mint az ember képzelné; azt hiszem: akkor én másról gondolkoztam. Például sokkal inkább foglalkoztam azzal: hogy' van az, hogy Rogozsin, a ki utóljára házi otthonkában, papucsban volt, most frakkban, fehér mellényben van, fehér nyakkendővel! Arra is gondoltam, hogy ha ez látomány s én nem félek tőle, hát mért nem kelek fel, hogy hozzá menve bizonyosságot szerezzek? Meglehet különben, hogy nem mertem, féltem. De alig gondoltam azt, hogy félek, hirtelen, mintha jeges vízzel öntötték volna végig egész testemet; a hátamon hideget éreztem s térdeim reszkettek. Ebben a pillanatban Rogozsin, mintha kitalálta volna, hogy félek, elvette a kezét, a melyre lekönyökölt volt, felegyenesedett és kezdte a száját kinyitni, mintha nevetni készülne; mereven nézett rám. Annyira feldühödtem, hogy rá akartam vetni magamat, de mert felfogadtam, hogy nem kezdek beszélgetést, hát ott maradtam az ágyamban annyival is inkább, mert még mindig nem voltam biztos abban, hogy Rogozsin-e ez, vagy csak látomány?"

„Nem emlékszem rá biztosan: meddig tartott ez; arra sem emlékszem: elkábultam-e időközben vagy sem? Végre Rogozsin felállt, éppoly figyelmesen és lassan nézett rám, mint előbb, mikor bejött, de már nem mosolygott s lassan, lábujjhegyen az ajtóhoz ment, kinyitotta azt és kiment. Én nem keltem fel az ágyamból; nem emlékszem: meddig feküdtem még nyitott szemmel, és gondolkoztam, Isten tudja: miről; arra sem emlékszem: hogyan merültem önfeledtségbe. Másnap reggel arra ébredtem fel, hogy kopogtattak az ajtómon, tíz óra tájban. Az volt a megállapodás, hogy ha tíz óráig ki nem nyitom az ajtómat és nem kiáltok, hogy hozzák a teámat, hát Matrjona köteles hozzám bekopogtatni. Mikor kinyitottam neki az ajtót, rögtön az jutott eszembe: hogy' jöhetett ő be, mikor az ajtó be volt kulcsolva? Megvizsgáltam a zárat

és meggyőződtem, hogy Rogozsin nem jöhetett be, mert nálunk éjjelre minden ajtót gondosan bekulcsolnak."

„Hát ez a különös eset az, a mely arra indított, hogy végképp határozzak. E végleges határozatot tehát nem a logika, nem valamely logikus meggyőződés érlelte meg bennem, hanem az utálat. Nem lehet megmaradni az életben, ha az ilyen különös, rám nézve sérelmes formákat vehet fel. Ez a látomány engem megalázott. Én nem vagyok képes megadni magamat olyan sötét erőnek, mely a tarantella alakját ölti magára. S csak akkor könnyebbültem meg, mikor a félhomályban végleges elhatározást éreztem magamban. Ez csak az első momentum volt; a másik momentumért Pavlovszkba mentem, de ez már eléggé meg van magyarázva."

VII.

„Volt nekem egy kis zsebbe való pisztolyom; még gyerekkoromban szereztem be, abban a nevetséges korban, mikor a gyereknek tetszeni kezdenek a párbajokról szóló történetek, a rabló-históriák, mikor azzal a gondolattal bíbelődik, hogy majd őt is kihíjják párbajra s mily hősiesen fog ő a pisztoly csöve elé állni! Ezelőtt egy hónappal megvizsgáltam és rendbe hoztam a pisztolyomat. A ládikában, a melyben el volt téve, két golyóbist is találtam, a lőporos szarúban pedig három töltésre való lőport. A pisztoly hitvány, félre hord és csak vagy tizenöt lépésre visz; de persze azért szétrobbanthatja az agyat, ha közvetetlenül a halántékra tesszük a csöve végét."

„Elhatároztam, hogy Pavlovszkban fogok meghalni, napkeltekor, - s lemegyek a parkba, hogy senkinek alkalmatlanságot ne szerezzek. Az én „Nyilatkozatom" eléggé megmagyaráz mindent a rendőrségnek. A pszichológia barátjai és azok, a kikre ilyesmi tartozik, következtessenek majd az egészből a mi nekik tetszik. Azt azonban nem szeretném, ha ez a kézirat átadatnék a nyilvánosságnak. Kérem a herczeget: tartson meg belőle magánál egy példányt, egyet pedig adjon át Jepancsina Ivanovna Aglájának. Csontvázamat az orvosi akadémiának hagyom tudományos czélra."

„Én semmiféle bírákat magam fölött el nem ismerek és tudom, hogy én most minden bírói hatalmon kívül állok. Az imént az az ötletem támadt: mi lenne abból, ha nekem most eszembe jutna valakit megölni, vagy akár tíz embert is, vagy valami rettenetességet elkövetni, de olyat, a mi a legrettenetesebb volna a világon? Milyen bolond helyzetbe kerülne a bíróság velem szemben, az én két-három heti életemmel! Meghalnék kényelmesen valamely kórházban, jó melegben, figyelmes orvosi gondozás mellett, meglehet, sokkal kényelmesebben és gyöngédebb gondozás közt, mint otthonn. Nem értem: hogyan nem jut a hozzám hasonló embereknek ilyesmi eszükbe, ha mindjárt csak a tréfa kedvéért is! Különben meglehet, hogy eszükbe is jut; a hozzám hasonló betegek közt is akadnak tréfakedvelő emberek.

„De ha nem ismerek is el magam fölött bíróságot, azért tudom, hogy mégis el fognak ítélni, mikor én már néma vádlott leszek. Nem akarok a nélkül eltávozni, hogy ne feleljek - szabadon, kényszerítés nélkül - nem magam igazolására, oh nem! Nekem nincs miért, nincs kitől bocsánatot, elnézést kérnem; csak azért állok elő feleletemmel, mert nekem úgy tetszik. Itt legalább is különös eszmékről van szó: kinek, milyen jognál fogva, mily indító okból juthatna eszébe valakinek, hogy kétségbevonja most az én jogomat erre az én két-három hátralevő hetemre? Mely bíróság avatkozhatnék ebbe? Kinek lehetne arra szüksége, hogy engemet ne csak elitéljenek, hanem a büntetést végre is hajtsák rajtam? Hát talán igazán szüksége volna erre valakinek? Erkölcsi szempontokból? Azt még érteném, ha virágzó egészséggel és erővel

fordulnék életem ellen, a mely hasznára lehetne embertársaimnak stb.; ez az erkölcsi felfogás az ósdi észjárás szerint szemrehányást tehetne nekem, hogy én mások megkérdezése nélkül rendelkeztem a saját életemmel, de most, a mikor már az én napjaim úgyis meg vannak számlálva? Milyen felelősségről lehet itt szó, a mikor még a herczeg keresztyénies felfogása szerint is jobb, ha meghalok! (Olyan keresztyének, mint ő, mindig rájönnek erre a gondolatra: ez nekik kedves vesszőparipájok.) S mi közük nekik a nevetséges „pavlovszki fához?" Azt akarom én talán, hogy megédesítsem utolsó napjaimat? Hát föl tudják ők azt fogni, hogy mentől nagyobb az én tévedésem, mentől jobban átadom magamat az élet és szeretet utolsó kísértetének, annál szerencsétlenebb vagyok? Minek nekem a természet, a pavlovszki park, a nap felkelése és lemenése, az önök kék ege, az önök elégedett arcza, mikor ez az egész végtelen élet azzal kezdte, hogy engemet feleslegesnek itélt? Mit ér nekem mind ez a szépség, mikor nekem minden órában, minden pillanatban tudnom kell, hogy a legkisebb légy is, mely a napfényben körülöttem zsong, tudja az ő helyét az életben, köti magát ahhoz, boldog abban, csak én vagyok kirekesztve mindenből s ezt csak kislelküségem miatt nem akartam eddig megérteni. Oh, hiszen én tudom, hogy a herczeg s önök mindannyian jobban szeretnék, ha én az utolsó nyüglődések felolvasása helyett inkább elénekelném a Milvoi-féle klasszikus strófát:

»O puissent voir votre beauté sacrés
Tant d'amis sourds à mes adieux!
Qu'ils meurent pleins de jours, que leur mort soit pleurée
Qu'un ami leur ferme les yeux.«

„De higyjék el, higyjék el jó emberek, hogy ebben az erkölcsös strófában is annyi az epésség, annyi a kibékületlen, önző mérgelődés, hogy talán maga a költő is tévedett és ezt a mérgelődést a kibékülés könnyeinek nézte s úgy halt meg; Isten nyugasztalja!"

„Vallás! Az örökéletet én nem tagadom, s talán sohasem tagadtam; de azért mindig kérdés marad: miért szükséges még ebből a tekintetből is az én kibékülésem? Hát talán a másvilágon megharagszik valaki azért, hogy én nem akartam várni két-három hétig? Nem hiszem én azt; már akkor inkább felteszem azt, hogy itt szükség volt az én semmis életemre, egy atom életére, hogy hozzájárúljak az egésznek valamely általános harmóniájához, valamely plus és minus kitöltéséhez, valamely kontraszthoz, stb., épp úgy, mint a hogy nap-nap mellett millió meg millió lény életének feláldozására szükség van, a melyek halála nélkül a világ nem állhatna fenn (bár meg kell jegyeznem, hogy ez magában véve nem valami nagyszerű gondolat). De hát legyen! Megengedem, hogy a világ rendszere lehetetlen volna a nélkül, hogy egyik lény a másikat felfalja; még azt is megengedem, hogy én semmit sem értek ehhez a rendszerhez; hanem aztán biztosan tudom a következőket: ha már egyszer tudatára ébresztettek annak, hogy „vagyok", hát akkor mi közöm nekem ahhoz, hogy a világ hibákkal van megteremtve s hogy az másképp fenn nem állhat? Ki fog engem ezért elitélni? Bármint okoskodjanak az urak, mindez képtelenség és igazságtalanság."

„Mindazáltal én sohasem tudtam feltenni - még ha szerettem volna is, - hogy nincs jövő élet és Gondviselés. Valószínübb, hogy mindez van, de hogy mi ezt és ennek törvényeit felfogni képesek nem vagyunk. De ha ezt felfogni oly nehéz, sőt lehetetlen, hát én feleljek azért, hogy nem bírtam megérteni a megérthetetlent? Igaz, azt mondják - s persze velük együtt a herczeg is, - hogy minden okoskodás nélkül, egyedül erkölcsösségből, engedelmeskedni kell s hogy önmegadásomért kárpótlást kapok a másvilágon. Csakhogy mi nagyon lealacsonyítjuk a Gondviselést, a mikor a mi saját felfogásainkat ráerőszakoljuk a miatt való bosszankodásunkban, hogy nem bírjuk őt felfogni. De viszont, ha nem bírjuk őt felfogni, akkor nehéz azért felelni, hogy az embernek erre való képessége meg nem adatott. Ha pedig ez így van,

akkor hogyan fognak engem megítélni ezért, hogy én nem bírtam felfogni a Gondviselés igazi akaratát és törvényeit? Bizony jobb, ha a vallásról tovább nem okoskodunk."

„De elég is! Mire ezekhez a sorokhoz érek, bizonyára fölkel a nap, „megharsan az ég", és szétözönlik a roppant, számbavehetetlen erő a nap alatt. Legyen. Én meghalok, nyugodtan nézve az élet és erő forrására s nem kívánom ezt az életet. Ha hatalmamban lett volna a nemszületés, hát bizonyosan nem vállaltam volna el a létezést ilyen nevetséges feltételek mellett. De hatalmamban van még a meghalás, bár most már végszámadást csinálok. Nem nagy hatalom s nem nagy a vele való élés, a fellázadás sem."

„Utolsó kijelentésem: egyáltalában nem azért halok meg, mintha nem volnék képes elviselni még ezt a három hetet; oh volna nekem arra elég erőm s ha akarnám, meg volnék nyugtatva az engemet ért bántódás tudatától, de én nem vagyok franczia költő s nekem ilyen megnyugtatás nem kell. Végre megvan a csábítás is: a természet annyira meghatározta az ő három hetével az én tevékenységemet, hogy talán az öngyilkosság az egyetlen dolog, a mit a saját akaratomból és erőmből elkövethetek. Nos: talán nekem is van rá kedvem, hogy még valamit cselekedhessek. Az ellenkezés néha nem kis dolog..."

A „Nyilatkozat" véget ért; Hippolit végre elhallgatott.

A végletekben van néha a czinikus őszinteségnek olyan foka, a mikor az ideges ember felingerülve és magából kikelve már semmitől sem riad vissza és kész minden botrányra, sőt örül is annak; ez állapot gyakran áll elő az életerők végső kiapadása közeledtével. Hippolittal is így volt. Ez a tizennyolcz éves, beteges fiú magában véve oly gyengének látszott, mint a fáról leszakadt levél, de mihelyt végig tekintett hallgatóin, rögtön a legkihívóbb, lenéző és sértő megvetés látszott tekintetében és mosolyában. Sietett a kihívó magatartásával. De a hallgatóság is fel volt ingerülve. Mindnyájan zajosan és haragosan keltek fel az asztal mellől.

Egyszerre csak gyorsan felugrott Hippolit.

- Felkelt a nap! - kiáltott, meglátva a fák napsugaras hegyeit s a herczeg felé fordúlva oda mutatott, mint valami csodára, - felkelt a nap!

- Hát ön talán azt hitte, hogy nem fog felkelni? - jegyezte meg Ferdyscsenko.

- Megint hőség lesz egész nap, - dörmögött bosszúsan Gánya, kezében tartva már a kalapját, aztán nyujtózkodott és ásított, - ugyan hogy' lehet egész hónapon át ilyen szárazság! Megyünk vagy nem, Ptyiczÿn?

Hippolit csodálkozva, szinte önfeledten hallgatódzott, aztán szörnyen elsápadt, összerázkódott.

- Ön nagyon ügyetlenűl fejezi ki közönyösségét, hogy engemet azzal bántson, - fordúlt Gányához, merően nézve arra, - ön egy semmirekellő.

- No ez már egy kicsit sok, - kiáltott Ferdyscsenko, - ez már fenomenális elgyengűlés!

- Egyszerűen ostobaság, - szólt Gánya.

Hippolit valamennyire összeszedte magát.

- Értem, uraim, - kezdte remegve és minden szót megnyomva, - értem, hogy én megérdemlem az önök személyes bosszúállását és... sajnálom, hogy ezzel a micsodával (itt a kézirásra mutatott) önöket úntattam, de különben azt is sajnálom, hogy halálra nem úntattam önöket, (itt ostobán mosolygott). Megkínoztam önt, Pavlovics Jenő? - fordúlt hirtelen ehhez: - megkínoztam vagy sem? Szóljon!

- Kissé hosszadalmas volt, de...

- Mondja bátran. Ne hazudjon, legalább egyszer életében, - heveskedett még mindig reszketve Hippolit,

- Oh, nekem mindegy! Legyen szíves, hagyjon nekem békét, - felelt Pavlovics Jenő kicsinylőleg és elfordult.

- Jó éjszakát, herczeg, - szólt Ptyiczÿn a herczeghez lépve.

- De hiszen mindjárt meglövi magát, mit akar ön! Nézzen csak rá! - kiáltott közbe Vjéra s roppant ijedten ment oda Hippolithoz, még meg is ragadta annak a karját, - hiszen azt mondta, hogy napfelkeltekor megöli magát; mit akarnak az urak?

- Nem lövi meg magát, - hallatszott néhány vendég kárörvendő szava, a többi közt a Gányáé.

- Uraim, vigyázzanak! - szólt Kolya, szintén megfogva a Hippolit kezét; - nézzenek csak rá! Herczeg! Mozdúljon már, herczeg!

Hippolitot Vjéra, Kolya, Keller és Burdovszkij körülfogták s mindnyájan megfogták annak a karját.

- Neki joga van, joga... - motyogott Burdovszkij, de az is magán kívül.

- Kérem, herczeg: mi az ön rendelkezése? - szólt Lyebegyev a herczeghez lépve. Lyebegyev ittas volt és ingerült a szemtelenségig.

- Miféle rendelkezés?

- Mert, bocsánat, én vagyok a házigazda, bár teljes tisztelettel vagyok ön iránt... Tegyük fel, hogy ön is házigazda, de azt meg nem engedhetem, hogy itt az én házamban... Igenis...

- Nem lövi meg magát, csak makranczoskodik a legényke, - szólt közbe méltatlankodva, applombmal és váratlanúl Ivolgin generális.

- Ejha, jól van, tábornok! - segített neki Ferdyscsenko.

- Tudom, hogy nem lövi meg magát, tábornok úr, mélyen tisztelt tábornok úr. hanem azért mégis... mivelhogy én házigazda vagyok...

- Hallja csak, Tyerentyev úr, - szólalt meg Ptyiczÿn, a mint elbúcsúzott a herczegtől, s kezet nyujtott Hippolitnak, - ön, a mint hallottam, az ön emlékiratában rendelkezik a saját csontvázáról és azt az akadémiának hagyományozza. Úgy érti azt ön, hogy a saját csontvázát, már hogy a saját csontjait hagyja az akadémiára?

- Igen, a saját csontjaimat...

- Úgy, úgy! Mert tévedni is lehet; azt mondják, hogy már volt is rá eset.

- Miért ingerli őt? - kiáltott fel a herczeg.

- Könnyekre fakasztják, - tette hozzá Ferdyscsenko.

De Hippolit éppen nem sírt. Fel akart kelni a helyéről, de azok, a kik körülte álltak, egyszerre mind a négyen megkapták a kezét. Nevetés hallatszott.

- Annyira jutott, hogy már a kezénél fogva kell tartani; ezért olvasta fel azt a füzetet is, - jegyezte meg Rogozsin. - Isten veled, herczeg. Eh, beh sokáig itt ragadtunk; a csontjaim is megfájúltak.

- Ha ön tényleg meg akarta magát lőni, Tyerentyev, - nevetett Pavlovics Jenő, - hát én az ön helyén, ilyen ingerkedések után, csak azért se lőném meg magamat, hogy ezeket bosszantsam.

- Ezek roppant szeretnék látni: mint lövöm meg magamat, - felelt Hippolit.

Úgy beszélt, mintha dobálódzott volna.

- Azon fognak bosszankodni, hogy ezt nem láthatják meg.

- Tehát ön is azt hiszi, hogy nem láthatják meg?

- Én nem akarom önt hecczelni; ellenkezőleg azt hiszem: nagyon lehetséges, hogy ön meglövi magát. Fődolog, hogy ne haragudjék, - szólt Pavlovics Jenő leereszkedő hanghordozással.

- Csak most látom, mily nagy hibát követtem én el azzal, hogy felolvastam ezt a füzetet, - szólt Hippolit váratlanúl s oly bizodalmasan nézve Pavlovics Jenőre, mintha jóbarátjától kérne jó tanácsot.

- A helyzet kómikus, de... igazán nem tudom, mit tanácsoljak önnek, - felelt Pavlovics Jenő mosolyogva.

Hippolit merően, sokáig nézett rá és nem szólt. Azt lehetett volna róla képzelni, hogy pillanatonkint egészen öntudatlanságban volt.

- Nem, kérem, bocsánat! Micsoda manér volna az! - szólt megint Lyebegyev, - „meglövöm magamat, - azt mondja, - meglövöm magamat a parkban, hogy senkinek se okozzak nyugtalanságot!" Azt hiszi, senkit sem nyugtalanít azzal, ha három lépésnyire lemegy a kertbe?

- Uraim! - kezdte a herczeg.

- Nem, bocsánat, mélyen tisztelt herczeg, - szólt közbe nekibokrosodva Lyebegyev, - minthogy önnek is látni méltóztatik, hogy ez nem tréfa, s minthogy az ön vendégeinek legalább a fele szintén azon a véleményen van, hogy most, az itt elhangzott szavak után ő már feltétlenül kénytelen magát meglőni, én, mint házigazda, tanúk előtt kijelentem, hogy felhívom önt a közreműködésre,

- Mit csináljak, Lyebegyev? Hiszen én kész vagyok önnek segíteni.

- Megmondom mit. Először is: hadd adja ő rögtön ide a pisztolyát az összes hozzávalókkal. Ha ide adja, akkor én beleegyezem abba, hogy ő itt töltse a házban az éjszakát, mert tekintettel vagyok betegségére, de persze csak azzal a feltétellel, hogy aláveti magát az én felügyeletemnek. Hanem holnap feltétlenül el kell innen távoznia, a hová neki tetszik; már megbocsásson herczeg. Ha pedig a fegyvert ide nem adja, akkor én rögtön megfogom a kezét, én az egyiket, a generális a másikat s azonnal értesítem a rendőrséget és akkor már az egész ügy a hatóságra fog tartozni. Majd elmegy Ferdyscsenko úr, ő ottan járatos.

Zaj keletkezett; Lyebegyev tüzeskedett és túlment a határon; Ferdyscsenko készült a rendőrségre menni; Gánya megmaradt a véleménye mellett, hogy senki sem fogja magát agyonlőni; Pavlovics Jenő néma maradt.

- Herczeg, - szólt Hippolit suttogva, - repült-e ön le valaha torony tetejéről?

- N-nem, - felelt a herczeg báván.

- Hát talán azt hiszi ön, hogy én nem láttam előre mindezt a gyűlölködést? - suttogott megint Hippolit szikrázó szemekkel nézve a herczegre, mintha feleletet várt volna tőle. - Elég! - kiáltott aztán az egész társaságra, - hibás vagyok... mindenkinél hibásabb. Lyebegyev, itt a kulcs (ezzel kivett a tárczájából három-négy kulcsot egy aczélgyűrűre fűzve), ime: ez az utolsóelőtti... Kolya majd megmutatja... Kolya! Hol van Kolya? - kiáltott Kolyára nézve, de azt nem látva, - ah... ő az! majd ő megmutatja; ő pakkolta be velem az imént a táskámat. Vezesse oda Lyebegyevet, Kolya... ott van a herczeg szobájában az asztal alatt... az én táskám... ez a kulcs hozzá... az alján van a pisztoly is, a lőporszarú is. De csak azzal a föltétellel adom át a

pisztolyt, Lyebegyev úr, hogy ön azt nekem holnap, a mikor majd Pétervárra megyek, visszaadja, érti? Ezt én a herczeg kedvéért teszem, nem az önéért.

- Így már jó! - kapott a kulcs után Lyebegyev és epésen nevetve beszaladt a szomszéd szobába. Kolya megállt, valamit akart mondani, de Lyebegyev elvonszolta őt magával.

Hippolit nézte a nevető vendégeket. A herczeg észrevette rajta, hogy fogai úgy vaczogtak, mintha legnagyobb hideglelése lett volna.

- Mily haszontalanok ezek mind! - suttogott megint a herczegnek Hippolit, egészen hozzáhajolva.

- Rájok se hederítsen; ön nagyon gyenge...

- Mindjárt... mindjárt elmegyek.

S ekkor hirtelen átölelte a herczeget.

- Ön talán azt képzeli, hogy én őrült vagyok? - szólt különös nevetéssel nézve a herczegre.

- Nem, hanem ön...

- Mindjárt, mindjárt; ne szóljon; egy szót se szóljon; várjon... hadd nézzek az ön szemeibe... Álljon csak így, hadd nézzem önt. Most én egy embertől veszek búcsút.

Állt és mozdulatlanúl, szótlanúl nézett a herczegre vagy tíz perczig; nagyon halavány volt, halántékai nedvesek voltak az izzadtságtól s különös fogással tartotta a herczeg kezét, mintha félt volna azt elereszteni.

- Hippolit, Hippolit, mi lelte önt? - kiáltott a herczeg.

- Mindjárt... elég... lefekszem. Iszom egy kortyot a nap egészségére... Akarom, akarom, ne bántson.

Gyorsan felkapott az asztalról egy poharat, s gyorsan oda ment a terraszra vezető ajtóhoz. A herczeg utána akart futni, de éppen akkor, mintha csak készakarva történt volna, Pavlovics Jenő kezet nyujtott neki, hogy elbúcsúzzék. Elmúlt egy másodpercz s hirtelen általános felkiáltás hallatszott a terraszon, ezt pedig rendkívüli zűrzavar követte.

Az történt, hogy Hippolit a terrasz kijáratához érve megállt, balkezében a poharat tartva, jobb kezét pedig a kabátja zsebébe dugva. Keller később azt állította, hogy Hippolit már akkor is a zsebében tartotta a jobb kezét, a mikor bent a herczeggel beszélt s hogy ő (Keller) már akkor gyanakodott. Keller is utána szaladt Hippolitnak, de ő is elkésett. Csak annyit látott, hogy a Hippolit jobb kezében valami hirtelen megvillant, s hogy abban a pillanatban egy kis zsebpisztoly már a Hippolit halántékánál volt. Keller odaugrott, hogy megkapja annak a kezét, de abban a pillanatban Hippolit megrántotta a pisztoly ravaszát. Erre a kakas éles, száraz csattanása következett, de lövés nem történt. Mikor Keller átkarolta Hippolitot, ez lehanyatlott a kezére, mintha élettelen lett volna, talán attól, mert maga is azt képzelte, hogy ő most már meg van ölve. A pisztoly már Keller kezében volt. Hippolitot megfogták, széket tettek alája, leültették és mindnyájan körülvették, mind óbégattak, kérdezősködtek. Mindnyájan hallották a kakas csettenését és látták, hogy Hippolit életben van, még csak horzsolást sem kapott. Maga Hippolit úgy ült ott, hogy azt sem tudta, mi történik vele és tompa, értelmetlen tekintettel nézett szét a körülte állók közt. Lyebegyev és Kolya ebben a pillanatban futottak oda.

- Csütörtököt mondott? - kérdezték többen

- Talán meg sincs töltve? - találgatták mások.

- Meg van töltve! - szólt Keller a pisztolyt megvizsgálva, - hanem...

- Ugy-e, hogy nem sült el?

- Nem volt kapszli a piramison, - magyarázta Keller.

Az erre következett szánalmas jelenetet nehéz leírni. Az első pillanat általános rémületét mihamar nevetés váltotta fel; némelyek még kaczagtak is, kárörvendő elégtételt találva az esetben. Hippolit idegesen zokogott, kezét tördelve, mindenkihez odarohant, még Kellerhez is, megfogta annak mind a két kezét és esküdözött, hogy egész véletlenül felejtette el a kapszlit, hogy hiszen „ime, mind itt van a kapszli a zsebében, legalább tíz darab" (s meg is mutatta mindenkinek köröskörül), hogy csak azért nem tette fel már hamarabb a kapszlit, mert attól tartott, hogy véletlenűl a zsebében talál a pisztoly elsülni, hogy arra számított, hogy majd ráér rátenni, a mikor szükség lesz rá, és egyszerre csak elfelejtette. Odarohant a herczeghez, Pavlovics Jenőhöz, rimánkodott Kellernek, hogy adja neki vissza a pisztolyt, hadd mutassa meg most mindjárt mindenkinek, hogy „az ő becsülete becsület". Mert így ő „örökre becstelen marad".

Végre eszméletlenül összerogyott. Bevitték a herczeg szobájába s Lyebegyev, a ki egyszeribe kijózanodott, rögtön orvosért küldött, maga pedig leányával, fiával, Burdovszkijjal és a generálissal ott maradt a beteg ágya mellett. Mikor az eszméletlen Hippolitot kivitték, Keller a szoba közepén állt és fennhangon minden szót erősen megnyomva, szinte ihletetten szólt:

- Uraim, ha önök közül valaki az én jelenlétemben még egyszer azt meri mondani, hogy ő a kapszlit szándékosan felejtette el, azt állítja, hogy a szerencsétlen fiatalember csak komédiázott, hát annak én velem gyűlik meg a baja.

De nem is feleltek neki. Végre a vendégek seregestül gyorsan elmentek. Ptyiczÿn, Gánya és Rogozsin együtt távoztak.

A herczeg nagyon csodálkozott, hogy Pavlovics Jenő megváltoztatva eredeti szándékát, elmegy a nélkül, hogy elmondaná, a mit akart.

- Hiszen ön énvelem beszélni akart akkor, ha majd a vendégek mind elmentek, - mondta a herczeg Pavlovics Jenőnek.

- Tökéletesen igaz, - felelt az mindjárt leülve egy székre s leültetve maga mellé a herczeget, - de most egyelőre megváltoztattam szándékomat. Megvallom önnek, hogy némileg zavarban vagyok, de ön is. Gondolataim összezavarodtak; ezenkívül az, a miről én önnel beszélni szeretnék, rám nézve nagyon fontos dolog, de önre nézve is. Látja, herczeg, én legalább egyszer életemben szeretnék teljesen tisztességes dolgot cselekedni, tudniillik minden hátsó gondolat nélkül; nos, én pedig azt hiszem, hogy most, ebben a pillanatban én teljesen képtelen vagyok valamely teljesen tisztességes dologra, és meglehet, hogy ön sem... vagyis... na, de majd másszor megbeszéljük ezt. Meglehet, az ügy is nyer világosságában rám nézve is, önre nézve is, ha várunk még vagy három napig, a meddig én Pétervárott leszek.

Itt megint felkelt és szinte különös volt, hogy minek ült hát le? A herczegnek úgy tetszett, hogy Pavlovics Jenő nincs megelégedve és ingerült, hogy ellenséges hangulatban van, hogy tekintete egészen más, mint volt az imént.

- Ön persze most a beteghez megy?

- Igen... nagyon féltem, - felelte a herczeg.

- Ne féljen, még bizonyosan elél vagy hat hétig. Sőt meglehet, hogy itt össze is szedi magát. De a legjobb, ha ön őt holnap elkergeti.

- Meglehet: én is elősegítettem a dolgot azzal, hogy... nem szóltam semmit; meglehet, ő azt gondolta, hogy én is kétkedem abban, hogy meglövi magát. Mit gondol ön, Pavlovics Jenő?

- Szó sincs róla. Ön túlságosan jó, hogy még ilyenekkel is törődik. Hallottam, de még sohasem láttam természetben, hogy legyen ember, a ki meglője magát csak azért, hogy megdícsérjék érte, vagy a miatt való bosszúságában, hogy a vitézségét nem dícsérik. Én ilyesmiben nem hinnék. Hanem ön mindenesetre kergesse el őt holnap.

- Ön azt hiszi, hogy még egyszer magára fog lőni?...

- Nem, most már nem lövi meg magát. De óvakodjék ön ezektől a frázisos emberektől. Ismétlem, hogy az ilyen minden tehetség nélkül való, türelmetlen és tehetetlen embereknek igen közönséges menekvésük a bűn. Majd meglátja, hogy ez a fiatal úr képes vagy tíz lelket elveszíteni, csupán csak a „tréfa" kedvéért, mint a hogy ő maga fejezte ki magát iménti felolvasásában. Most én e szavai miatt nem fogok tudni aludni.

- Ön talán túlságosan is nyugtalankodik.

- Ön bámulatos ember, herczeg; ön nem hiszi, hogy ő *most* képes volna tíz embert megölni?

- Félek önnek felelni; mindez nagyon különös, hanem...

- Nos, nem vitatkozom önnel, - fejezte be a beszélgetést Pavlovics Jenő ingerülten, - különben is ön oly bátor ember; csak aztán ön is közte ne legyen annak a tíznek.

- A legvalószinübb, hogy ő senkit sem fog megölni, - mondá a herczeg elgondolkozva. Pavlovics Jenő epésen felkaczagott.

- Isten önnel! Igaz: hallotta ön, hogy a nyilatkozata másolatát Ivanovna Aglájának hagyományozta?

- Igen, észrevettem és... gondolkozom is ezen.

- Úgy-úgy, a tíz emberre bekövetkezhető sors esetére, - nevetett újra Pavlovics Jenő, és kiment.

Egy óra múlva (már négy óra volt) a herczeg lement a parkba. Megpróbálta otthon az alvást, de oly heves szívdobogása volt, hogy nem tudott aludni. Egyébaránt otthonn minden el volt rendezve és lehetőleg helyreállt a nyugalom; a beteg elaludt, s a megjelent orvos kijelentette, hogy különösebb veszedelemtől nem lehet tartani. Lyebegyev, Kolya és Burdovszkij a beteg szobájában feküdtek le, hogy felváltsák egymást az ápolásban.

Hanem a herczeg nyugtalankodása perczről-perczre növekedett. Ténfergett a parkban, szórakozottan nézgélt körül és csodálkozva állt meg, a mikor a pályaház előtti kis térre ért, azután meglátta az üres padsorokat. Visszafordúlt, s azon az úton, a melyen tegnap Jepancsinékkal a hangversenyre jött, elment ahhoz a zöld lóczához, a mely mellé a légyottot kitűzték, leült a lóczára s egyszerre hangosan felkaczagott, a miért kimondhatatlanúl megharagudott magára. Nyugtalansága tovább tartott s szeretett volna valahova elmenni, de nem tudta: hova. Feje felett a fán egy madár énekelt s ő elkezdte azt szemével a falombok közt keresni. Eszébe jutott egy rég elfeledt emlék. Svájczban történt gyógyulásának első évében, sőt mindjárt az első hónapokban. Akkor még tökéletesen olyan volt, mint a hülye, még beszélni sem tudott jól, és sehogy sem bírta megérteni, hogy mit akarnak ő vele. Egyszer elment a hegyek közé, szép verőfényes nap volt és ő sokáig járt-kelt egy gyötrő, de formátlan gondolattal. Előtte a napfényes ég, lent egy tó, körös-körül a csillogó végtelen láthatár. Sokáig nézett körös-körül. Most eszébe jutott, mint terjesztette ő ki akkor karjait abba a fényes, végtelen kékségbe és sírt. Az bántotta, hogy ő mindebben a szép természetben idegen. Mily örökös nagy ünnepély ez, a melynek vége nincs, a melyhez ő oly régóta és szakadatlanul vágyódik, és a melybe ő soha

belé nem élheti magát. Minden reggel ilyen fényes nap kel fel; a vízesés felett minden reggel szivárvány látszik, minden este bíborszínben ég az a távolban álló magas, havas hegy; s ennek a szépségnek minden legkisebb zümmögő bogár része, mindegyiknek megvan a maga helye és mindegyik boldog a maga helyén. És mindegyiknek megvan a maga útja és mindegyik tudja a maga útját, dalolva megy el és dalolva jő vissza; egyedül csak ő nem tud semmit, nem ért meg semmit: sem az embereket, sem a hangokat, ő mindenben idegen. Óh, természetes, hogy ő akkor nem tudott ezekkel a szavakkal beszélni és nem tudta gondolatait így kifejezni: némán, siketen gyötrődött; de most úgy tetszett neki, hogy ő mindezt akkor is elmondta, ugyanezeket a szavakat s meg volt győződve, hogy a szíve ettől a gondolattól vert úgy.

Megfeledkezett magáról a lóczán, de álmadozásában is tovább tartott izgatottsága. Elszenderedése előtt eszébe jutott, hogy Hippolit megöl tíz embert s nevetett ezen a képtelen feltevésen. Körülötte gyönyörű, világos csend uralkodott, csak a lombok susogtak, a mi - úgy tetszik - még növeli a csendet és magányt. Sok álomlátása volt s valamennyi izgalmas, úgy, hogy többször meg-megrezzent. Végre egy nőt látott, ő azt ismerte, ismerte a szenvedésig: mindig meg tudta volna azt nevezni és mutatni, de - különös! - mintha annak most egyáltalában nem az az arcza lett volna, a melyet ő eddig ismert s kínos volt neki, hogy ezt a nőt nem tudja amannak elismerni. Ebben az arczban azonban annyi volt a bűnbánat és rémület, hogy ez a nő látszólag roppant nagy bűnös lehetett s csak az imént követhetett el valami szörnyűséget. Halvány arczán könny remegett; magához intette kezével őt és ujját ajkára tette, mintha arra akarta volna figyelmeztetni, hogy lassabban kövesse őt. A herczeg szíve elzsibbadt: nem akarta erről a nőről föltenni, hogy ez bűnös, de érezte egyúttal, hogy most rögtön oly szörnyűség fog történni, a mely hatással lesz az ő egész életére. A nő - úgy látszott - valamit akart neki mutatni, nem messze a parkban. Ő felállt, hogy kövesse a nőt s ekkor hirtelen valaki pajzánul, csengő hangon elkaczagta magát mellette, valakinek a kezét ott találta a magáéban; ő megragadta azt a kezet, hevesen megszorította azt és - fölébredt. Előtte hangosan kaczagva Aglája állt.

VIII.

Aglája nevetett, de boszankodott is.

- Alszik! Ön aludt! - kiáltott lenéző csodálkozással.

- Kegyed az! - motyogott a herczeg, még mindig nem térve egészen magához s csodálkozva, - ah, igen! Ez találka... én itt aludtam.

- Láttam.

- Senki sem volt itt kegyeden kívül? Azt hittem, hogy egy - más nő volt itt.

- Itt más nő volt?

Végre egészen fölocsudott a herczeg.

- Az csak álom volt, - szólt elgondolkozva, - különös, ilyen pillanatban olyan álom. Foglaljon helyet.

Megfogta Aglája kezét s leültette őt a lóczára, maga is leült mellé s gondolkozott. Aglája nem szólt, csak merően nézte a herczeget. A herczeg is nézte, de úgy, mintha néha egyáltalában nem látná őt maga előtt. Aglája pirulni kezdett.

- Ah, igaz! - szólt a herczeg összerezzenve, - Hippolit meglőtte magát.

- Mikor? Önnél? - kérdezte Aglája, de minden nagyobb fölindulás nélkül, - hiszen tegnap este még élt? Hogy tudott ön itt aludni, ha ő meglőtte magát? - kiáltott fel aztán hirtelen fölélénkülve.

- Hiszen nem halt meg; a pisztoly nem sült el.

Aglája követelésére a herczeg kénytelen volt rögtön, még pedig egész részletesen elbeszélni az esetet. Siettette a herczeget az elbeszélésben, de azért szüntelenül félbeszakította kérdéseivel, a melyek többnyire nem tartoztak a dologra. A többi közt nagy érdeklődéssel hallgatta azt, a mit Pavlovics Jenő beszélt.

- Nos, elég, sietnünk kell, - szólt, miután a herczeg elbeszélése végére ért, - mindössze egy óráig lehetünk itt, mert nyolcz órakor okvetlenül otthonn kell lennem, nehogy megtudják, hogy itt voltam; pedig nekem itt dolgom van: sokat kell önnek mondanom. Csakhogy ön most egészen kihozott a sodromból. Azt hiszem, hogy a Hippolit pisztolyának csakugyan nem kellett elsülnie, az nagyon illik ő hozzá. De meg van ön győződve, hogy ő tényleg meg akarta magát lőni s hogy a dologban nem volt csalás?

- Semmi csalás nem volt.

- Ez valószínűbb is. Azt mondta ő, hogy ön adja át nekem az ő emlékirata másolatát? És miért nem hozta ön el azt?

- Hiszen ő nem halt meg. Majd elkérem tőle.

- Mindenesetre hozza el. Ez neki nagyon jól fog esni, mert ő talán csak azért lőtt magára, hogy azt az emlékiratot én elolvassam. Kérem, ne nevessen, mert ez nagyon lehetséges.

- Én nem nevetek, mert magam is meg vagyok győződve, hogy ez részben nagyon lehetséges.

- Meg van győződve? Ön is azt képzeli? - kérdezte Aglája roppant csodálkozással.

Gyorsan kérdezősködött, sietve beszélt de mintha néha elvesztette volna a beszéd fonalát és gyakran nem fejezte be azt, a mit elkezdett; általában igen izgatott volt a tekintete, mégis talán félt is koronkint. Egyszerű, hétköznapi ruha volt rajta, a mely nagyon illett neki. Gyakran megrázkódott, elpirult és a lócza legvégére ült.

- Bizonyára úgy van, - szólt a herczeg, - hogy Hippolit azt akarta, hogy kegyed is, de mi is mindnyájan megdicsérjük őt...

- Miért dicsérjék?

- Hogy' is mondjam csak... Nehéz ezt megmagyarázni. Elég az hozzá, hogy bizonyosan azt akarta, hogy mindenki félreálljon előtte s azt mondja neki, hogy őt nagyon szeretik és becsülik, és mindenki nagyon könyörögjön neki, hogy maradjon életben. Nagyon lehetséges, hogy leginkább kegyedre gondolt, mert ilyen körülmények közt is gondolt kegyedre, bár meglehet, hogy tán maga sem tudta, hogy kegyedre gondol.

- Ezt már egyáltalában nem értem: rám gondolt, de nem tudta, hogy rám gondol. Egyébiránt meglehet, hogy értem; tudja-e, hogy én már magam is gondoltam arra, vagy harminczszor, már tizenhárom éves koromban is, hogy megmérgezem magamat s meg akartam ezt írni szüleimnek, aztán én is elgondoltam: mint fogok feküdni a koporsóban és mindenki siratni fog, mindenki hibáztatni fogja magát, hogy velem olyan kiméletlen volt... Mit mosolyog ön megint? - szakította magát félbe hirtelen, szemöldökeit összerántva, - miről gondolkozik önmagában, a mikor egyedül ábrándozik? Talán bizony az orosz hadak fővezérének tartja magát és hogy megverte Napoleont.

- Nos, becsületszavamra mondom, hogy erről gondolkozom, kivált a mikor elszenderedem, - nevetett a herczeg, - csakhogy nem Napoleont verem meg, hanem Ausztriát.

- Én nem akarok önnel tréfálkozni, Nyikolajevics Leó, Hippolittal majd személyesen találkozom; kérem, értesítse őt erről. A mi pedig önt illeti, hát én azt tartom, hogy ön rosszul viseli magát, mert nem szép, kiméletlen dolog úgy itélni meg egy emberi lelket, mint a hogy' ön megitéli Hippolitot. Önben nincs gyöngédség, maga az igazság nem mindig igazságosság.

A herczeg elgondolkozott, aztán így szólt:

- Azt hiszem, hogy kegyed igazságtalan; én semmi rosszat sem találok abban, hogy ő úgy gondolkozott, mert hiszen mindenkiben megvan a hajlandóság úgy gondolkozni; különben pedig az is lehet, hogy ő semmire sem gondolt, csak éppen ezt akarta, szeretett volna utoljára emberekkel találkozni s kiérdemelni azok szeretetét és becsülését; hiszen ezek mind igen szép érzések, csakhogy itt valahogy' nem úgy történt, itt betegséggel és még valamivel van dolgunk. Különben az ilyesmi egy embernél igen jól sikerül, másnál rosszul...

- Ezt bizonyosan önmagáról gondolta ön? - jegyezte meg Aglája.

- Igen, magamról, - felelt a herczeg, nem látván semmi kárörvendezést ebben a kérdésben.

- Hanem azért én az ön helyén semmi szín alatt sem aludtam volna el; úgy látszik: ön akárhol leül, azonnal elalszik; ez igen nem szép öntől.

- Hiszen egész éjjel nem aludtam, aztán jártam-keltem, voltam a hangversenyteremben.

- Miféle hangversenyteremben?

- Ott, a hol tegnap zene volt; azután idejöttem, leültem; gondolkoztam, gondolkoztam és elaludtam.

- No lám! ez változtat a dolgon. Minek ment ön a hangversenyterembe?

- Nem tudom; csak úgy...

- Jól van, erről majd máskor. Ön mindig kihoz engem a sodromból. De mi közöm is nekem ahhoz, hogy ön a hangversenyterembe jár! Miféle nőről álmodott ön?

- Arról... hiszen kegyed látta őt...

- Értem, nagyon is értem. Ön őt nagyon... hogy mutatta önnek őt az álom? Különben én tudni sem akarok róla, - vetett véget bosszúsan a megkezdett kérdezősködésnek; - kérem, ne szakítson engem félbe...

Egy kis ideig hallgatott, mintha gondolatait rendezte volna, vagy bosszúságát akarta volna eloszlatni.

- Megmondom hát, hogy miért híttam én önt ide: ajánlatot akarok önnek tenni, hogy legyen az én barátom. Mit néz rám úgy? - tette hozzá csaknem haraggal.

A herczeg tényleg erősen ránézett ebben a pillanatban, észrevevén, hogy Aglája megint roppantul elpirult. Ilyen esetekben Aglája mentől jobban elpirult, annál jobban haragudott is magára, a mit meg lehetett látni szikrázó szemeiben; haragját egy pillanat mulva rendesen átvitte arra, a kivel beszélt, lett légyen az akár hibás, akár nem, s elkezdett azzal veszekedni, ismervén lobbanékony és szégyenlős természetét, ritkán elegyedett beszélgetésbe valakivel és sokkal hallgatagabb volt, mint testvérei, sőt néha túlságosan is hallgatag. Mikor pedig, különösen ilyen kényes helyzetben okvetlenül beszélnie kellett, a beszélgetést rendkívüli fensőbbséggel, sőt bizonyos kihívó hangon kezdte. Azt meg előre meg tudta érezni, ha pirulni kezdett.

- Ön talán nem is akarja elfogadni ajánlatomat? - kérdezte, büszkén nézve le a herczegre.

- Oh, dehogy nem; elfogadom, csakhogy ez egészen szükségtelen... azaz én soha sem gondoltam, hogy ilyen ajánlatot előbb meg is kell tenni, - felelt a herczeg zavartan.

- Hát mit gondolt ön? Ugyan miért másért híttam volna én önt ide? Mit képzel ön? Különben tán ön is egy kis bolondosnak tart engem, mint otthonn mindenki?

- Én nem tudtam, hogy kegyedet annak tartják otthonn... én... én nem tartom annak.

- Nem? Nagyon szép öntől. Nagyon szellemesen fejezte ki magát.

- Szerintem kegyed néha nagyon is okos, - folytatta a herczeg; - például az imént is igen okos szót mondott. Azt mondta, hogy maga az igazság nem mindig igazságosság. Ezt én megjegyeztem magamnak és gondolkozni fogok róla.

Agláját most elöntötte az elégültség melege. Ezek a változások nagyon gyorsan és egész őszinteséggel váltakoztak benne. A herczeg is megörült, örömében még nevetett is, a mint Aglájára nézett.

- Nos, most figyeljen, - kezdte Aglája újra, - sokáig vártam önt, hogy ezeket elmondhassam önnek; attól az időtől kezdve vártam, mikor ön nekem onnan azt a levelet írta, sőt még korábban... A felét már hallotta ön tőlem tegnap: én önt a legtisztességesebb, legigazabb embernek tartom, tisztességesebbnek és igazabbnak mindenkinél s ha önről azt mondják, hogy az ön értelmi képessége... tudniillik, hogy az ön elméje néha beteges, hát ez nem igaz; ezt én biztosan tudom, efelett másokkal már vitáztam is, mert ha az ön elméje néha tényleg beteges is (persze ön nem fog ezért rám megharagudni: én magasabb szempontból beszélek), azért az ön elméje általában különb, mint a többieké mind összevéve, sőt olyan, a milyenről azok nem is álmodnak, mert kétféle elme van: általános, fő és nem általános, mellékes. Igaz! Ugy-e hogy igaz?

- Meglehet, hogy igaz, - felelt a herczeg alig hallhatólag; szíve roppant remegett és dobogott.

- Tudtam, hogy ön ezt megérti, - folytatta Aglája fontoskodó hangon, - Scs. herczeg és Pavlovics Jenő erről a két elméről semmit sem tud; Alexandra sem; de képzelje csak: mama megértette.

- Kegyed nagyon hasonlít Prokofjevna Lizavetához.

- Hogyan? Csakugyan? - csodálkozott Aglája.

- Istenemre! Úgy van!

- Köszönöm, - szólt Aglája eltünődve, - nagyon örülök, hogy a mamához hasonlítok. Ugy-e, ön nagyon tiszteli őt? - tette hozzá, nem is tudva, mily báva volt a kérdése.

- Nagyon tisztelem és becsülöm, nagyon. S igen örülök, hogy kegyed ezt ily egyenesen megértette.

- Én is örülök, mert észrevettem, hogy ő rajta gyakran... nevetnek. De térjünk a fődologra: én sokáig gondolkoztam, s végre önt választottam. Nem akarom, hogy én rajtam otthonn nevessenek; nem akarom, hogy kis hóbortosnak tartsanak; nem akarom, hogy boszantsanak... Ebben én megállapodtam s röviden elutasítottam Pavlovics Jenőt, mert nem akarom, hogy engemet minduntalan férjhez adjanak... Én... én... nos én meg akarok szökni hazulról s önt választottam ki, hogy ebben engemet segítsen.

- Megszökni! - kiáltott fel a herczeg.

- Igen, igen, igen, megszökni! - válaszolt Aglája, egyszerre fellobbanva és rendkívüli haraggal, - nem türöm tovább, hogy ott nekem örökösen pironkodni kelljen. Én nem akarok pirulni senki előtt; sem Scs. herczeg, sem Pavlovics Jenő, sem senki más előtt, ugyanazért választottam ki önt. Önnel én mindenről, mindenről kész vagyok beszélni, még a legfőbbről is, ha nekem úgy tetszik, de önnek sem szabad én előttem semmit sem elhallgatni. Legalább egy emberrel akarok úgy beszélni, mint magammal. Ők egyszerre csak azt kezdték beszélni, hogy én önt várom, hogy én önt szeretem. Ez még az ön megérkezése előtt volt, pedig én nem mutattam meg nekik az ön levelét; most pedig mindenki azt beszéli. Én bátor akarok lenni, nem félni semmitől. Én nem akarok az ő báljaikra eljárni, én hasznos dolgokat akarok cselekedni. Már rég el akartam menni. Húsz esztendeje már, hogy én ő náluk le vagyok pecsételve s mindig férjhez akarnak adni. Már tizennégy éves koromban meg akartam szökni, bár még akkor ostoba voltam. Most már mindent kiszámítottam, csak önt vártam, hogy kikérdezzem önt a külföldről. Én még soha egy gót-stilü templomot sem láttam; el akarok menni Rómába, meg akarom nézni a tudományos intézeteket, Párisban akarok tanulni. Az utóbbi években mindig tanultam, készültem és igen sokat olvastam; elolvastam mind a tiltott könyveket.[23] Alexandra és Adelajda minden könyvet elolvashatnak, nekik szabad, nekem meg minden darabot kézhez adnak, reám mindig vigyáznak. Én a testvéreimmel nem akarok veszekedni, de anyámnak és apámnak már rég kijelentettem, hogy társadalmi állásomat tökéletesen meg akarom változtatni. Az volt a tervem, hogy neveléssel és tanítással fogok foglalkozni, és önre számítottam, mert azt mondta, hogy szereti a gyerekeket. Lehet az, hogy mi együtt foglalkozzunk neveléssel és tanítással? Ha nem is most mindjárt, de majd később? Együtt fogjuk a közérdeket szolgálni; én nem akarok tábornok leánya maradni. Mondja kérem: nagyon tanult ember ön?

- Oh, egyáltalában nem.

- Kár, pedig én azt hittem... miért hittem én azt? Azért mégis csak ön fog engemet vezetni, mert én erre önt választottam ki.

- Ez képtelenség, Ivanovna Aglája.

- De én el akarok szökni hazulról, el akarok! - kiáltott Aglája s szemei újra szikráztak - ha ön ebbe bele nem egyezik, akkor én férjhez megyek Ardalionovics Gavrilához. Nem türöm tovább, hogy engemet otthonn hitvány asszonyi teremtésnek tartsanak és Isten tudja mi mindenben hibáztassanak.

- Ép eszén van kegyed? - szólt a herczeg csaknem felugorva a helyéről, - ki hibáztatja kegyedet? Miben?

- Mindenki, anyám, apám, testvéreim, Scs. herczeg, még a maga hitvány Kolyája is. Ha nem is nyiltan, de gondolatban. Ezt én már mind megmondtam anyámnak is, apámnak is a szemébe. Mama egész nap beteg volt. Másnap pedig Alexandra és a papa azt mondták nekem, hogy én magam sem tudom, mi mindent hadarok össze s hogy milyen szavakat használok. Én meg rögtön a torkukra forrasztottam, hogy én mindent értek, értem a szavakat is. hogy én már nem vagyok kis leány, hogy én már ezelőtt két évvel csak azért is elolvastam Paul de Kocknak két regényét, hogy mindent tudjak. Mikor ezt a mama meghallotta, csaknem elájult.

A herczegnek különös gondolata támadt. Hosszan ránézett Aglájára és elmosolyodott. Alig bírta elhinni, hogy mellette ugyanaz a büszke leány ül, a ki egyszer oly lenézéssel és orrfintorgatással olvasta el ő előtte az Ardalionovics Gavrila levelét. Nem birta felfogni: mint

[23] Tudniillik, a melyeket az orosz czenzura tilt el s a melyeket Oroszországban nyomtatni, vagy - ha külföldiek - az országba bevinni nem szabad.

lehet ilyen rátarti, akaratos szép leány egyúttal annyira gyerek, a ki tényleg talán nem is ért még minden szót.

- Mindig a szülei háznál volt kegyed, Ivanovna Aglája? - kérdezte a herczeg, - azt akarom ezzel mondani, hogy nem járt kegyed soha valami iskolába? Valamely nevelő-intézetbe?

- Soha sehová nem jártam, mindig otthonn ültem, mintha lepecsételtek és bedugaszoltak volna egy üvegbe, az üvegből pedig egyenesen férjhez akarnak adni; mit nevet ön megint? Úgy veszem észre, hogy ön is kinevet s az ő pártjukra áll, - tette hozzá fenyegetően rántva össze szemöldökét; - ne haragítson engemet, a nélkül sem tudom, mi történik velem... Meg vagyok róla győződve, hogy ön abban a szent hitben jött ide, hogy én szerelmes vagyok önbe s szerelmi légyottra hivtam önt ide, - fejezte be ingerkedő, boszantó hangon.

- Tény, hogy tegnap attól tartottam, - felelt a herczeg igen őszintén, bár nagyon zavart volt, - de ma meggyőződtem, hogy kegyed - -

- Hogyan! - kiáltott fel Aglája s alsó ajka megremegett, - ön attól félt, hogy én... ön azt merte képzelni, hogy én... Uramisten! Talán még arra gyanakodott, hogy azért hivtam ide önt, hogy hálómba kerítsem, hogy itt kettesben meglepjenek bennünket, aztán arra legyen ön kényszerítve, hogy engem elvegyen...

- Ivanovna Aglája! Nem bántja kegyedet a lelkiismerete ezekért a szavakért? Hogy születhetett meg ily piszkos gondolat a kegyed tiszta, ártatlan szívében? Fogadni mernék rá, hogy kegyed önmaga sem hiszi azt, a mit mond és... nem is tudja, mit mond.

Aglája makacs hallgatással ült, mintha maga is megijedt volna attól, a mit mondott.

- Egyáltalában nem bánt a lelkiismeret, - mormogott aztán, - honnan tudja ön, hogy az én szívem ártatlan? Hogy mert ön akkor nekem szerelmes levelet írni?

- Szerelmes levelet? Az én levelem - szerelmes? Az a levél a legtiszteletteljesebb, az a levél az én szívemből életem legszomorúbb pillanatában fakadt. Akkor én úgy gondoltam kegyedre, mint valami fényességre... én...

- No, jól van, jól, - szakította őt félbe Aglája, de már egészen más hangon, teljes megbánással és csaknem ijedten, még oda is hajolt feléje, de még mindig azon igyekezett, hogy rá ne nézzen, aztán meg akarta érinteni a vállát, hogy még őszintébbnek lássék kérlelése, - jól van, - ismételte roppantul restelkedve, - beismerem, hogy nagyon ostoba kifejezést használtam. Én csak úgy... hogy önt kipróbáljam. Vegye úgy, mintha semmit sem mondtam volna. Ha pedig megsértettem önt, hát bocsánatot kérek. Kérem ne nézzen rám ilyen egyenesen, forduljon el. Azt mondta ön, hogy az igen piszkos gondolat; készakarva mondtam ki pedig, hogy önt falhoz szorítsam vele. Néha én magam is megijedek attól, a mit mondani akarok, aztán mégis csak kimondom. Ön azt mondta az imént, hogy ön azt a levelet élete legszomorúbb perczében írta. Én tudom, micsoda percz volt az. - mondá Aglája csendesen s újra lesütötte szemét.

- Oh, ha kegyed mindent tudna!

- Mindent tudok! - kiáltott fel Aglája újra felindulva, - ön akkor egy egész hónapig egy szobában lakott azzal az alávaló nővel, a kivel megszökött...

Aglája már nem pirult, hanem elsápadt, a mikor e szavakat kiejtette, aztán hirtelen felállott, mintha elfeledkezett volna magáról, de megint leült, mintha magához tért volna. Ajkai még sokáig remegtek. Vagy egy perczig nem szóltak. A herczeg roppant meg volt lepetve Aglája váratlan kifakadásától, s nem tudta azt minek tulajdonítani.

- Én önt egyáltalában nem szeretem, - szólalt meg egyszerre Aglája, mintha végét akarta volna vetni ennek a beszélgetésnek.

A herczeg nem felelt s újra néhány percznyi csend következett.

- Én Ardalionovics Gavrilát szeretem, - szólt megint Aglája gyorsan, de alig hallhatólag s még lejebb csüggesztette a fejét.

- Az nem igaz, - mondá a herczeg, szintén félig suttogva.

- Én hát hazudok? Ez pedig igaz; tegnapelőtt ugyanezen a lóczán adtam neki szavamat.

A herczeg megrémült és elgondolkozott.

- Ez nem igaz, - szólt aztán határozott hangon, - mindezt csak kitalálta kegyed.

- Ön csodálatosan udvarias. Tudja meg, hogy ő egészen megváltozott, jobban szeret engemet, mint az életét. Megégette előttem a kezét, csak hogy bebizonyítsa, hogy jobban szeret engem, mint a saját életét.

- Megégette a kezét!

- Igen, a kezét. Ha hiszi, ha nem, nekem mindegy.

A herczeg megint elhallgatott. Aglája szavaiban nem lehetett tréfát érezni. Aglája haragos volt.

- Hogy' lehetett az? Ide hozott magával egy gyertyát? Ha itt történt a dolog, másképp nem tudom elképzelni.

- Igen... egy gyertyát. Mi ebben a hihetetlen?

- Egy egész gyertyát? Vagy gyertyatartóban?

- Nos igen... nem... egy fél gyertyát... egy gyertyavéget... egy egész gyertyát: az mindegy, hagyjuk abba! Gyufát is hozott, ha tudni akarja. Meggyujtotta a gyertyát és egy egész fél óráig tartotta az újját a lángon; hát ez olyan lehetetlen?

- Én őt tegnap láttam; egyik ujjának sincs semmi baja...

Aglája egyszerre elkaczagta magát, mint egy kis gyerek.

- Tudja-e, hogy miért hazudtam én most? - fordúlt hirtelen a herczeghez a leggyermetegebb bizalommal és még mindig nevetve, - azért, mert ha az ember hazudni akar, s olyat állít, a mi valami rendkívüli, valami exczentrikus, valami, a mi ritkán történik, vagy soha meg nem történik, hát akkor a hazugság valószinűbbnek látszik. Ezt én már észrevettem. Nekem nem sikerült, mert én nem értek hozzá...

Erre megint elkomolyodott, mintha magához tért volna.

- Jóllehet én akkor a „szegény lovagról" szavaltam önnek, - fordúlt a herczeghez komolyan, sőt szomorúan nézve rá, - s bár ezzel azt akartam... hogy önt egy bizonyos dologért megdícsérjem, de egyúttal meg is akartam bélyegezni magaviseletéért, s tudtára adni önnek, hogy én mindent tudok...

- Kegyed nagyon igazságtalan énhozzám... s ahhoz a szerencsétlen nőhöz, a kiről éppen most olyan rettenetesen nyilatkozott, Aglája.

- Mert én mindent tudok, mindent; azért fejezem így ki magamat. Tudom, hogy ön ezelőtt fél esztendővel mindenki fülehallatára megkérte annak a kezét. Ne szakítson félbe; lássa ön, hogy minden kommentár nélkül beszélek. Aztán az a nő megszökött Rogozsinnal; azután ön valami faluban, vagy városban élt vele s akkor öntől szökött el valakihez. (Aglája szörnyen elpirúlt.)

Azután megint visszatért Rogozsinhoz, a ki úgy szereti őt, mint... mint egy őrült. Azután ön, a ki pedig igen okos ember, most idesietett utána, mihelyt megtudta, hogy az visszatért Péter-várra. Tegnap este ön odarohant, hogy megvédelmezze őt, csak az imént pedig róla álmodott... látja, hogy én mindent tudok; mert hiszen ön ő érte, csak ő érte utazott ide?

- Igen, ő érte, - felelt csendesen, szomorúan és eltünődve, fejét lehajtva a herczeg, nem is gyanítva, mily szikrázó tekintettel nézett ő reája Aglája, - ő érte, azért, hogy megtudjam... Én nem hiszem, hogy ő boldog lehessen Rogozsinnal, bár... egy szóval, én nem tudom; mit tehetnék én itt ő érte, hogyan segíthetnék rajta, de azért mégis eljöttem.

A herczeg összerázkódott s Aglájára nézett, a ki őt bosszankodva hallgatta.

- Ha eljött ön a nélkül, hogy tudná, minek, akkor nagyon szeretheti őt, - szólt végre Aglája.

- Nem, - felelt a herczeg, - nem szeretem. Oh, ha tudná kegyed, mily szörnyűködve gondolok én arra az időre, a melyet ő vele töltöttem el!

Még meg is remegett egész teste e szavaknál.

- Mondjon el mindent, - szólt Aglája.

- Nincs az egészben olyasmi, a mit kegyed meg ne hallgathatna. Hogy miért szerettem volna én ezt a dolgot kegyednek, egyedül kegyednek már eddig is elbeszélni, azt én nem tudom; talán azért, mert kegyedet csakugyan nagyon szerettem. Az a szerencsétlen nő mélyen meg van győződve, hogy ő egy elbukott, bűnös teremtés, a legbűnösebb a világon. Oh, ne dobjon rá kegyed követ! Ő már úgyis eléggé elgyötörte magát azzal, hogy a legmélyebben megveti magamagát. S mi az ő vétke. Istenem! Minden pillanatban magából kikelve kiáltja ugyan, hogy ő nem ismeri el magát vétkesnek, hogy ő az embereknek, egy feslett életű gonosztevőnek az áldozata; de bármit beszéljen is ő, annyi bizonyos, hogy ő az első, a ki önmagának nem hisz és a legtisztább lelkiismerettel ellenkezőleg azt hiszi, hogy ő maga a vétkes és bűnös mindenben. Mikor én megpróbáltam ezt a képzelgését elűzni, annyira szenvedett, hogy szívem mindig vérezni fog, valahányszor meg fogok emlékezni arról a szörnyű időről. Mintha szívemet egyszer s mindenkorra keresztül szúrták volna. Ő megszökött tőlem; tudja, kérem, miért? Éppen csak azért, hogy bebizonyítsa nekem, hogy ő aljas. De mindennél rettentőbb az, hogy ő talán maga sem tudta azt, hogy csak be akarja ezt nekem bizonyítani, hanem megszökött azért, mert okvetlenül belső ösztönből valami csúf dolgot kellett elkövetnie, hogy azt mondhassa magának: „Lásd, újabb aljasságot követtél el, következésképp te alávaló féreg vagy”. Oh, meglehet, hogy kegyed ezt meg sem érti, Aglája. Tudja-e, hogy a gyalázat tudatának ezen szakadatlansága talán valami rendkívüli, szörnyű, természetellenes kéjjel hat ő reá, mint hogyha valakin bosszút akarna állani. Néha annyira vittem őt, hogy mintha újra fényt és világosságot látott volna maga körül, de megint csak elkeseredett s annyira ment. hogy engem is azzal vádolt, hogy én magasan ő fölibe helyezem magamat, (mikor pedig ilyen gondolatom még álmomban sem volt) s egyenesen kijelentette, mikor feleségül akartam őt venni, hogy ő senkitől sem kér sem leereszkedő részvétet, sem segítséget, sem „maga-magához való felemelést”. Látta őt tegnap: hát azt hiszi, hogy boldog ő abban a társaságban, hogy az neki való társaság? Kegyed nem is képzeli, mennyire művelt nő az s mi mindent képes az felfogni. Néha engem egészen bámulatba ejtett.

- Ott is olyan... prédikációkat tartott ön neki?

- Oh nem! - folytatta a herczeg eltünődve, nem vévén észre a kérdés hangját, - én csaknem mindig hallgattam. Sokszor akartam beszelni, de igazán, néha nem tudtam, hogy mit mondjak. Oh, én szerettem őt; nagyon szerettem... de aztán... később... ő mindent kitalált.

- Mit talált ki?

- Hogy én őt csak sajnálom, s hogy már... nem szeretem.

- Honnan tudja ön: meglehet, hogy ő csakugyan szereti azt a... birtokost, a kivel elment.

- Nem, én mindent tudok; ő csak tréfát űzött azzal az emberrel.

- S önnel sohasem űzött tréfát?

- N-nem. Nevetett néha rajtam, méregből; oh, olyankor szemrehányásokat tett nekem, - haragjában, - és maga szenvedett. De... azután... oh, jobb arra vissza nem emlékezni.

Eltakarta kezével az arcát.

- S tudja-e kérem, hogy én csaknem mindennap kapok tőle levelet? - kérdezte Aglája.

- Tehát igaz! - kiáltott fel a herczeg, - hallottam, de nem akartam elhinni.

- Kitől hallotta?

- Rogozsin mondta tegnap, csakhogy nem egészen világosan.

- Tegnap? Tegnap reggel? Mikor tegnap? A hangverseny előtt vagy azután?

- A hangverseny után, este, tizenkét órakor.

- Á, á! Nos, ha Rogozsin... Tudja, miről írogat nekem azokban a levelekben?

- Semmivel sem ejtene csodálatba, hisz ő nem ép eszü.

- Itt vannak a levelei (Aglája kivett a zsebéből három levelet, három borítékban s odadobta a herczeg elibe). Már egy hét óta kér, rimánkodik, istenkedik, hogy menjek önhöz férjhez. Ő... nos, ő okos, bár esztelen s önnek igaza van, hogy ő sokkal okosabb, mint én... azt írja nekem, hogy ő szerelmes énbelém, hogy mindennap keresi az alkalmat, hogy engemet, - ha messziről is, - láthasson. Azt írja, hogy ön szeret engem, hogy ő ezt tudja, rég észrevette, s hogy ön én-felőlem ővele ott beszélgetett. Ő minket boldogoknak akar látni; ő megvan győződve, hogy csak én tehetem önt boldoggá. Olyan különösen, szinte vadúl ír... Én senkinek sem mutattam a leveleket, önt vártam; tudja, mit jelent ez? Nem talál ön ki semmit?

- Ez megint újabb őrültség, - felelt a herczeg és ajkai megremegtek.

- Csak nem fakad ön sírva?

- Nem, Aglája, nem sírok, - felelt a herczeg ránézve Aglájára.

- Mitévő legyek én itt? Mit tanácsol ön? Mert az nem lehet, hogy én tovább is kapjak ilyen leveleket.

- Oh, hagyja őt, könyörgöm kegyednek, - kiáltott a herczeg, - mit tehetne kegyed abban a sötétségben; én mindent el fogok követni, hogy ő többet kegyednek ne írjon.

- Ha úgy van, akkor ön szívtelen ember, - szólt Aglája, - hát nem látja ön, hogy ő nem énbelém szerelmes, hanem önbe, egyes-egyedül önbe! Hogy lehet az, hogy ön mindent felfedezett ő benne, csak ezt nem?... Tudja-e, mit jelentenek ezek a levelek? Ezek a féltékenységet jelentik; többet, mint a féltékenységet. Azt hiszi ön, hogy ő csakugyan férjhez megy Rogozsinhoz, mint azt ezekben a levelekben írja? Ő kész öngyilkos lenni, mihelyt én önnel az oltár elé lépek.

A herczeg összerázkódott, szíve elzsibbadt. Csodálkozva nézett Aglájára: különös volt fölfedezni, hogy ez a gyermek már régen igazi nő.

- Isten látja lelkemet, Aglája, hogy mindent el tudnék követni, csak visszaszerezhetném nyugodalmát és boldogságát, odaadnám ezért az életemet is, de... én már nem tudom őt szeretni s ezt ő jól tudja.

- Akkor áldozza fel magát; ez úgy illik önhöz! Hiszen ön oly nagy jótevő! Ne szólítson engem Aglájának. Ön az imént is egyszerűen csak azt mondta nekem: „Aglája...” Ön köteles őt új életre, hozni... köteles ő vele megint elutazni, hogy megnyugtassa, kibékítse a szívét. Hiszen ön is szereti őt.

- Én nem áldozhatom fel úgy magamat, bár szeretném egyszer... s talán most is szeretném. De én bizonyosan tudom, hogy ő énvelem elveszne, azért hagyom inkább magára. Ma két órakor kellett volna vele találkoznom; meglehet, hogy most már el sem megyek hozzá. Az ő büszkeségében ő soha meg nem bocsátja az én szerelmemet - s elveszünk mind a ketten. Ez természetellenes - csakhogy itt minden természetellenes. Kegyed azt mondja, hogy ő szeret engem; de hát szerelem ez? Lehet-e szerelemről szó azok után, a miket én már elszenvedtem? Nem, itt más valami van, nem szerelem.

- Hogy elhalványúlt ön! - szólt Aglája ijedten.

- Nem tesz semmit; keveset aludtam; elgyengűltem és... mi csakugyan kegyedről beszéltünk akkor, Aglája.

- Valóban? Ön csakugyan képes volt ő vele énrólam beszélni és... és hogy’ tudott ön engem megszeretni, mikor mindössze egyszer látott?

- Magam sem tudom, hogy’? Akkori sötét állapotomban talán új hajnalról álmodoztam. Mindez csak ábránd volt. Később szórakozást kerestem. Három évig nem szándékoztam ide jönni.

- Következésképp ő miatta jött ide.

S Aglája hangjában valami remegés volt hallható.

- Igen, ő miatta.

Néhány pillanatnyi sötét hallgatás következett be. Aglája fölkelt.

- Ha ön azt mondja, - kezdte tétovázó hangon, - ha ön maga is azt hiszi, hogy az... az ön nőszemélye... esztelen, hát nekem semmi közöm az ő esztelenségeihez... Kérem önt, Nyikolajevics Leó, vegye át tőlem ezt a három levelet, s dobja neki vissza a nevemben. S ha még egyszer, - folytatta Aglája, hirtelen felemelve hangját, - csak egy sort is mer nekem küldeni, mondja meg neki, hogy panaszt teszek apámnál s akkor őt bekisérik a dologházba...

A herczeg felugrott s ijedten nézte az Aglája hirtelen haragját, aztán mintha valami köd bocsátkozott volna le előtte...

- Lehetetlen, hogy kegyed így érezzen... - motyogott a herczeg.

- De igenis, lehetséges! - kiáltott Aglája mintegy önkivületben.

- Mi lehetséges? Mi az? - hangzott mögöttük egy ijedt hang.

Előttük Prokofjevna Lizaveta állt.

- Az a lehetséges és bizonyos, hogy én férjhez megyek Ardalionovics Gavrilához! Hogy én szeretem Ardalionovics Gavrilát és hogy holnapi nap megszököm vele! - rohanta meg Aglája az anyját, - tetszett hallani? Ki van elégítve kíváncsisága? Meg van vele elégedve?

S ezzel hazaszaladt.

- Nem, bátyuska, ön nem megy el innen egy tapodtat sem, - állította meg Prokofjevna Lizaveta a herczeget, - legyen olyan kedves, kísérjen haza s adjon felvilágosítást... Milyen bajai is vannak az embernek... már egész éjjel nem aludtam...

A herczeg elindult utána.

IX.

Hazaérve Prokofjevna Lizaveta mindjárt az első szobában megállt; nem bírt tovább menni s leereszkedett egy pamlagra teljesen elgyengülve; még arról is megfeledkezett, hogy a herczeget üléssel kínálja meg. Meglehetős nagy terem volt, közepén kerek asztallal, kandallóval, roppant sok virággal az ablaknál elhelyezett állványokon s egy üvegajtóval, a mely a kertbe vezetett. Rögtön bejött Adelajda és Alexandra, kérdőleg nézve anyjukra és a herczegre.

A leányok a nyaralóban rendesen kilencz óra tájban keltek fel, csak Aglája szokott az utóbbi két-három nap óta valamivel korábban kelni és a kertbe kisétálni, de még mindig nem hét, hanem nyolcz órakor, vagy még később. Prokofjevna Lizaveta, a ki különféle izgalmai miatt csakugyan nem aludt az éjjel, nyolcz óra tájt kelt föl, szándékosan azért, hogy felkeresse Agláját a kertben, biztosra vevén, hogy az már felkelt; de sem a kertben, sem hálószobájában nem találta azt. Erre izgatottság vett rajta erőt s felköltötte leányait. A cselédleánytól megtudták, hogy Ivanovna Aglája már hét órakor kiment a parkba. A leányok nevettek testvérüknek újabb szeszélyén, azt mondták anyjuknak, hogy Aglája még meg talál haragudni, ha a mama utána megy a parkba s hogy az most valószínüleg ott űl azon a zöld lóczán, kezében könyvvel, mely lóczáról ezelőtt három nappal is beszélt és a mely miatt majd összeveszett Scs. herczeggel, mert a herczeg nem találta valami különösnek a lócza környékét. Mikor Prokofjevna Lizaveta meglátta a találkát és hallotta a különös szavakat, több oknál fogva megijedt; de most magával hozván a herczeget, zavarba jött, hogy „ugyan miért is ne találkozhatott volna Aglája a herczeggel a parkban s miért ne beszélhetett volna vele még akkor is, ha talán előre megbeszélték a találkát?”

- Ne gondolja, bátyuskám, herczeg, - szedte magát össze végre, - ne gondolja, hogy én önt vallatás végett czipeltem ide... Én, galambocskám, a tegnapi este után talán sokáig nem is óhajtottam volna veled találkozni.

Megint zavarba jött egy kicsit.

- Mindazonáltal nagyon szeretné ön tudni, hogyan találkoztunk mi ma Ivanovna Aglájával? - szólalt meg a herczeg rendkívül nyugodtan.

- Nos, igaz, szeretném! - kapott a szón Prokofjevna Lizaveta, - nem félek én az egyenes szavaktól sem. Mert én senkit sem sértek és nem is akarok sérteni.

- Természetes, sértegetés nélkül, természetes módon szeretné megtudni; ön - anya. Mi egy tegnapi előleges megállapodás folytán találkoztunk ma reggel hét órakor Ivanovna Aglájával a zöld lóczánál. Tegnap este egy levélkében tudatta, hogy találkozni s fontos dologról akar beszélni velem, összejöttünk és beszélgettünk egy óráig olyan dolgokról, a melyek különösen csak Ivanovna Agláját érdeklik; ez az egész.

- Persze, ez az egész, bátyuska és kétségen kívül az egész, - szólt Prokofjevna Lizaveta méltóságosan.

- Nagyon jól van, herczeg, - szólt Aglája, a ki e pillanatban belépett a szobába, - szívből köszönöm önnek, hogy nem tartott engem képesnek arra, hogy hazugsághoz folyamodjam. Elég, mama; vagy még folytatni akarja a fakgatást?

- Te jól tudod, hogy nekem még idáig sohasem kellett semmiért pirulnom előtted, bár te azt talán szeretnéd, - felelt fensőbbséggel Prokofjevna Lizaveta, - Isten önnel, herczeg, bocsásson meg, hogy háborgattam. Reménylem, nem fog kételkedni az ön iránt táplált változhatatlan tiszteletemben.

A herczeg azonnal elbúcsúzott és elment, Alexandra és Adelajda elnevették magukat és összesugtak. Prokofjevna Lizaveta szigoruan nézett rájuk.

- Csak azon nevettünk, mama, - szólalt meg Adelájda, - hogy a herczeg oly remekül hajtotta meg magát; néha egészen olyan, mint egy zsák, most pedig egyszerre valóságos... Pavlovics Jenő!

- Illemre és méltóságra a szív tanít, nem a tánczmester, - mondá fontosan Prokofjevna Lizaveta s fölment az emeleten levő szobájába a nélkül, hogy csak rá is nézett volna Aglájára.

Mikor a herczeg tíz óra tájban hazament, a terraszon Lukijanovna Vjérával és egy cseléd-leánynyal találkozott, ezek együtt takarítottak és söpörgették a tegnapi rendetlenség nyomait.

- Hál' Istennek, sikerült elkészülnünk, mire meg tetszett érkezni, - szólt örömmel Vjéra.

- Jó napot! Nekem kissé szédül a fejem; rosszúl aludtam; szeretnék egy kicsit aludni.

- Itt a terraszon, mint tegnap? Jól van. Megmondom mindenkinek, hogy fel ne költsék önt. Papa elment valahova.

A cseléd kiment; Vjéra is utána akart menni, de visszafordult és fontos arczczal közeledett a herczeghez.

- Herczeg, legyen szánalommal az iránt a... szerencsétlen ember iránt, ne hajtsa el ma.

- Semmi szín alatt sem; maradhat, ameddig akar.

- Ő most semmit sem csinál... ne legyen iránta szigorú.

- Dehogy leszek; miért lennék?

- És... ne vesse ki őt; ez a fő.

- Oh, világért sem.

- Ostoba is vagyok, hogy én ilyesmit olyan embernek mondok, mint ön, pirult el Vjéra. S ha kimerült is ön, - folytatta Vjéra, félig már megfordulva, hogy elmenjen, - azért önnek most mégis oly szép... boldog szemei vannak.

- Boldogok? - kérdezte a herczeg élénken s vigan felnevetett.

De az egyszerű, báva Vjéra most hirtelen zavarba jött, még jobban elpirult és tovább nevetve gyorsan kiment a szobából.

- Milyen... derék leányka! - gondolta a herczeg s azonnal el is feledkezett róla. A terrasz szögletébe ment, a hol egy pamlag és egy kis asztal állt, leült, eltakarta kezével arczát, s úgy maradt vagy tíz percig; aztán gyorsan és izgatottan nyult az oldalzsebébe, kivette onnan a három levelet.

De az ajtó újra nyilt és megjelent Kolya. A herczeg mintha megörült volna, hogy vissza kellett tennie zsebébe a leveleket, és elhalasztani a pillanatot.

- No, ez aztán furcsa eset volt! - szólt Kolya leülve a pamlagra és egyenesen rátérve a dologra, mint az a hozzá hasonlók szokása. Hogy vélekedik ön most Hippolit felől? Nem becsüli?

- Miért... mert... de Kolya, én ki vagyok merülve... Különben is nagyon keserves ezt a dolgot újra kezdeni... Hogy van ő különben?

- Alszik és még elalszik vagy két óráig. Értem, ön nem aludt itthonn, a parkban járt... persze: izgatottság... meghiszem azt...

- Honnan tudja ön, hogy én a parkban jártam és nem aludtam itthonn?

- Éppen most hallottam Vjérától. Azt mondta, hogy ne jőjjek be; de én meg nem állhattam; csak egy pillanatra. Én az utóbbi két órát ott töltöttem a beteg mellett; most Lyebegyev Kosztyát ültettem oda, Burdovszkij elment. Nos, feküdjön le, herczeg; nyugodalmas jó... nos: nyugodalmas jó napot! Csak, tudja kérem, én nagyon meg vagyok lepetve.

- Persze... mindez...

- Nem az, herczeg, nem; én meg vagyok lepetve a Hippolit emlékiratától. Különösen attól a helytől, a hol ő a Gondviselésről és a jövő életről beszél. Abban gi-gá-szi gondolat van!

A herczeg szeretettel nézett Kolyára, a ki természetesen csak azért jött be, hogy mentől hamarabb szóba hozhassa a gigászi gondolatot.

- A fődolog azonban nem abban az egy gondolatban van, hanem az egész összeállításban. Ha azt Voltaire, vagy Rousseau írja meg, én elolvasom, megjegyzem magamnak, de engemet az nem fog ennyire meglepni. De egy ember, a ki biztosan tudja, hogy csak tíz percze van hátra s így beszél - hát ez már csak nagy büszkeség? Hiszen ez a saját önérzetétől való legnagyobb függetlenség, hisz ez egyenes bravurozás... Nem, ez gigászi lelkierő. S még ezek után állítsa valaki, hogy ő készakarva nem tett a pisztolyára kapszlit! Ez alávalóság és természetellenes. Pedig, tudja kérem, tegnap ő mindent átgondolt, ravaszkodott: én soha ő vele nem pakoltam be semmiféle táskát és soha nem láttam a pisztolyát; ő maga pakolt be mindent, úgy hogy ő engem egészen zavarba hozott. Vjéra azt mondja, hogy ön őt itt hagyja; esküszöm, hogy nem lesz belőle semmi veszedelem, annál kevésbbé, mert mi sohasem hagyjuk őt magára.

- Ki volt vele éjjel?

- Én, Lyebegyev Kosztya, Burdovszkij; Keller nem sokáig maradt, átment aludni Lyebegyevhez, mert nálunk nem volt hová lefeküdni. Ferdyscsenko is Lyebegyevnél aludt s hét órakor ment el. A generális mindig Lyebegyevnél van, de most az is elment... Meglehet, hogy Lyebegyev mindjárt eljön önhöz; ő kereste önt, kétszer is kérdezte... nem tudom miért... Beeresszük őt vagy sem, ha ön alszik? Én is megyek aludni. Ah, igaz: mondanék én önnek valamit; csodálkozásba ejtett engem az imént a generális: Burdovszkij felköltött engem, mint sorost, hét órakor, sőt csaknem hatkor; én kimentem egy pillanatra, hát odakint látom a generálist, de oly részegen, hogy engem meg sem ismert; ott áll előttem, mint egy kapubálvány: azután, a mint egy kissé eszmélni kezdett, nekem esett: „hogy van a beteg? azért jöttem, hogy állapota felől tudakozódjam". Én elmondom neki a beteg helyzetét, ezt, azt. „Ez mind igen jó, - azt mondja, - de nem ez a fő, a miért én idejöttem, a miért én felkeltem, hanem az, hogy figyelmeztesselek: okom van feltenni, hogy Ferdyscsenko úr előtt nem lehet mindenről beszélni... és tartózkodni kell tőle..." Érti ön ezt, herczeg?

- Vajjon? Egyébaránt... nekünk mindegy.

- Kétségtelenül mindegy; mi nem vagyunk szabadkőmüvesek. Annyira, hogy én szinte csodálkoztam: miért akart a generális engemet emiatt éjjel felkelteni?

- Azt mondja ön, hogy Ferdyscsenko elment?

- Hét órakor bejött hozzám elmenőben, a mikor éppen soros voltam. Azt mondta, hogy megyen tovább aludni Vilkinhez, van egy ilyen nevű korhely. No, de itt van Tyimofejics Lukiján... A herczeg aludni akar, Tyimofejics Lukiján, ne háborgassa őt.

- Mindössze csak egy rövid pillanatra, mélyen tisztelt herczegem; bizonyos és szerintem nagyon fontos ügyben, - szólt vontatott, de bizonyos átható hangon a belépő Lyebegyev és fontoskodva hajtotta meg magát. Csak az imént tért haza s be sem mehetett a szobájába, még a kalapja is a kezében volt. Arcza felhős, de különösen önérzetes kifejezésű volt. A herczeg leültette.

- Ön már kétszer keresett? Ön talán még mindig nyugtalankodik a tegnapiak miatt...

- A tegnapi fiú esetét érti a herczeg? Oh nem; tegnap az én gondolataim nem voltak rendben... de ma már nem fogom kontrakarérozni az ön rendelkezéseit, bármit akarjon is ön.

- Kontraka... hogy mondta ön?

- Azt mondtam: kontrakarérozni; ez franczia szó, mint sok más, a mely meghonosult az orosz nyelvben; de én nem kötöm magam hozzá valami nagyon.

- Miért oly fontos és ünnepies ön ma, Lyebegyev s miért beszél úgy, mintha mérték szerint szabná, - nevetett a herczeg.

- Ardalionovics Miklós, - fordult Kolyához csaknem olvadozó hangon Lyebegyev, - nekem a herczegnek olyan mondanivalóm van, a mi kizárólag csak...

- No persze, persze, nekem semmi közöm hozzá, ajánlom magamat, herczeg, - szólt Kolya és azonnal távozott.

- Szeretem a szófogadó gyermeket, - szólt Lyebegyev, utána nézve, - derék fiúcska, bár rátartó. Rendkívüli szerencsétlenségen estem át, herczeg, tegnap este, vagy ma hajnalban... még ingadozom az időpont meghatározásában.

- Mi az?

- Elvesztettem négyszáz rubelt az oldalzsebemből, mélyen tisztelt herczeg; megkereszteltek, - tette hozzá Lyebegyev savanyú mosolylyal.

- Ön elvesztett négyszáz rubelt? Kár!

- Kár bizony, kivált ilyen szegény, nemesen, munkája után élő embernek.

- Persze, persze; hogy történhetett az meg?

- A bor következtében. Én most úgy jöttem önhöz, mint a Gondviseléshez, herczeg. A négyszáz ezüstrubelnyi összeget tegnap délután kaptam egy adósomtól s a vonattal jöttem vissza. A tárcza a zsebemben volt. Ruhát változtatván, áttettem a pénzt is abba a ruhába, a melyet felöltöttem, czélom lévén magamnál tartani a pénzt, hogy este egy bizonyos kérelem folytán átadhassam... Csak a megbizottat vártam.

- Nézze csak, Tyimofejics Lukián: igaz az, hogy ön a lapokban hirdeti magát, mint a ki arany- és ezüstneműekre pénzt kölcsönöz?

- De csak megbizottam által: az én saját nevem nincs publikálva, sőt a lakásom sem. Van egy kis elenyésző nagyságú tőkepénzem s minthogy a családom egyre szaporodik, beláthatja ön is, hogy a tisztességes kamatoztatás...

- No, no, én csak tudni akartam; bocsásson meg, hogy félbeszakítottam.

- A megbízott nem jelentkezett. Abban az időben idehozták a szerencsétlen fiatalembert; én már derültebb hangulatban voltam, mert megebédeltem; megjelentek a vendégek, ittunk... teát és... egy szóval én vesztemre vigadoztam. Mikor pedig már egészen későn bejött az a Keller, s hírt adott az ön ünnepnapjáról, valamint a pezsgőre vonatkozó rendelkezéséről, akkor én, legdrágább és legmélyebben tisztelt herczegem, miután nekem szívem van, (a mit ön már bizonyosan észrevett, mert ezt én megérdemlem), pedig nem mondom, hogy érzékeny szívem, de nemes, a mire büszke is vagyok, - én a készülődő ünnepély emelésére s abban a várakozásban, hogy önt személyesen üdvözölhessem, arra gondoltam, hogy a hazatérésemkor levetett ünneplő kabátomat mégis csak jó lesz visszacserélnem, a mit végre is hajtottam, a mit ön, herczeg, bizonyára észre is vett, miután egész este ünneplő ruhában láthatott engem. Visszacserélvén a ruhámat, ott felejtettem a tárczámat a kabátzsebemben... Tökéletesen igaz, hogy a kit az Isten meg akar verni, annak legelébb is az eszét veszi el. Csak ma, fél nyolczkor, a mikor felébredtem, ugrottam fel, mint egy féleszű s első dolgom volt a kabátomhoz rohanni; a zseb üres volt. A tárczának nyoma sincs.

- Ah, ez kellemetlen.

- Igenis, kellemetlen s ön igazi helyes tapintattal lelte meg a ráillő helyes kifejezést, - jegyezte meg Lyebegyev, nem minden irigység nélkül.

- Hanem hát... ez... komoly dolog, - kezdett nyugtalankodni a herczeg.

- Igenis, komoly, s ezt a szót herczeg, ön ismét igen szerencsésen...

- Ugyan, hagyja már, Lyebegyev, mit kereshet itt az ember szerencsés kifejezéseket? A dolog lényege nem a szavakban van... Nem tartja ön azt lehetségesnek, hogy ittas állapotában ejthette ki a zsebéből?

- De igenis. Ittas állapotában az emberrel minden lehetséges, mint azt ön, mélyen tisztelt herczeg, a lehető legőszintébben megemlíteni méltóztatott. De méltóztassék csak a dolgot megitélni: ha én akkor ejtettem ki a zsebemből a tárczát, mikor kabátot váltottam, akkor a kiejtett tárgynak ott kellene feküdni a földön: de hol van a tárgy?

- Nem tette be valamelyik fiókba, az asztalába?

- Mindent átkerestem és kutattam, annyival inkább, mert a tárczát sehová el nem rejtettem, semmiféle fiókot ki nem nyitottam, a mire világosan emlékszem.

- A szekrényben nézte?

- Legeslegelőször, sőt ma már nem egyszer. De hogy' is tehettem volna én azt a szekrénybe, igazán nagyrabecsült herczeg?

- Bevallom, Lyebegyev, hogy ez a dolog engem nyugtalanít. Meglehet, hogy valaki meglelte a földön.

- Vagy kicsente a zsebből. Két alternativa.

- Ez engem nagyon nyugtalanít, mert ki lehetett? Ez a kérdés?

- Minden kétségen felül álló dolog, hogy ez a főkérdés; ön csodálatos módon megtalálja a szabatos szavakat és eszméket és igen pontosan meghatározza a helyzetet, legkegyelmesebb herczeg.

- Ah, Tyimofejics Lukián, hagyja el ezeket a tréfákat, itt...

- Tréfák! - kiáltott fel Lyebegyev, összecsapva a kezét.

- No, no, no, jól van, hiszen én nem haragszom, itt másról van szó... Én a tettesért rettegek. Kire gyanakszik ön?

- A lehető legnagyobb mértékben fogas kérdés és... egyúttal a legmélyebbre ható. A cselédre nem gyanakodhatom: az ott űlt a konyhában. Az édes szülötteimet nem...

- Még csak az kéne!

- Következésképp valaki a vendégek közül volt.

- De lehetséges-e ez?

- Teljesen és a legnagyobb mértékben lehetetlen, de mindenesetre így kell neki lenni. Kész vagyok azonban megengedni, sőt meg vagyok róla győződve, hogy ha lopás történt, hát az nem este követtetett el, mikor mindnyájan együtt voltunk, hanem éjjel, sőt talán hajnalban, az itt háltak valamelyike által.

- Ah, Istenem!

- Burdovszkijt és Ardalionovics Gavrilát természetesen kiveszem; ők nem is voltak bent nálam.

- No még! Hiszen még ha bementek volna is önhöz! Ki hált önnél?

- A két középső szobában négyen háltak nálam: én, a generális, Keller és Ferdyscsenko úr. Következésképp négyünk közül volt valaki.

- Tudniillik hármuk közül; de ki?

- A rend és igazság kedvéért én magamat is közibök számítottam; de be fogja látni, herczeg, hogy én magamat nem lophattam meg, bár ilyen esetek már előfordultak...

- Jaj, Lyebegyev, beh unalmas ez így! - kiáltott fel türelmetlenűl a herczeg, - térjen a dologra, mit húzza-vonja...

- Következésképp csak hárman maradnak, még pedig először is Keller úr, a ki állhatatlan, iszákos és néha liberális ember, már tudniillik a zsebekre nézvést, egyéb hajlamaira nézvést pedig, hogy úgy mondjam, inkább a régi római lovagiasságra emlékeztet, mintsem a liberálizmusra. Ő eleinte a beteg szobájában aludt, s csak később jött át hozzánk azon ürügy alatt, hogy csupasz földön kegyetlenűl esik az alvás.

- Ön gyanakszik rá?

- Gyanakodtam. Mikor én reggeli nyolcz órakor felugrottam s mint a féleszű, a fejemhez kaptam: rögtön felébresztettem a generálist is, a ki az ártatlanok álmát aludta. Tekintetbe véve Ferdyscsenkonak különös eltünését, a mi már magában gyanút keltett bennünk, rögtön elhatároztuk, hogy megmotozzuk Kellert, a ki úgy feküdt ott, mint... mint... egy darab vas. Teljesen átkutattuk: a zsebében nem volt egy centime sem, sőt rongyos ruháján még zsebet sem bírtunk felfedezni, egyet sem. A kék, koczkás, pamut zsebkendője egészen illetlen állapotban. Találtunk nála ezenkívül egy szerelmes levelet valami szobaleánytól, a ki fenyegető hangon pénzt követel tőle, azután egy kitépett részt ama bizonyos hírlapi közleményből. A generális kijelentette, hogy ez nem bűnös. Teljesebb megbizonyosodás kedvéért őt is felköltöttük, a mi csak erős döföléssel sikerült: alig bírta megérteni, hogy miről van szó; kitátotta a száját; ittas arcz, arczkifejezése buta és ártatlan, sőt ostoba; ez sem a bűnös.

- No, ennek örülök, - szólt a herczeg örvendezve, - mert én ő miatta féltem.

- Félt? Tehát bizonyosan volt rá önnek oka? - hunyorgott Lyebegyev.

- Dehogy! Csak úgy! - akadozott a herczeg, - szörnyű ostobául mondtam, hogy féltettem őt. Legyen olyan jó, Lyebegyev, ne adja tovább...

- Herczeg, herczeg! Az ön szavai a szívembe hatolnak... A szívem mélyéig! Ott meg némaság van, mint a sírban! - jelentette ki Lyebegyev ünnepélyesen, miközben kalapját a szívéhez szorította.

- Jól van, jól. Akkor hát Ferdyscsenko? Vagyis azt akarom mondani, hogy ön Ferdyscsenkót gyanusítja?

- Hát kit mást? - szólt Lyebegyev csöndesen, merően nézve a herczegre.

- No persze... kit mást... vagyis: miféle bizonyítékai vannak önnek?

- Bizonyítékok vannak. Először is hét órakor, sőt talán félhét órakor történt eltávozása.

- Tudom, Kolya mondta, a kihez Ferdyscsenko bement és azt mondta, hogy elmegy tovább aludni... nem tudom már a nevét, hogy kihez... egy barátjához.

- Vilkinhez. Tehát Ardalionovics Miklós már mondta önnek?

- A lopásról ő semmit sem szólt.

- Ő nem is tudja, mert én még egyelőre titokban tartom az egészet. Tehát ő Vilkinhez megy; nagyon egyszerünek látszik, hogy a részeg ember éppen olyan részeges emberhez szeret menni, mint a milyen ő maga; megy virradatkor minden kíséret nélkül. Hanem éppen itt akadunk a dolog nyomára: elmenvén, hátrahagyja az adreszét... Most már vizsgálja meg, herczeg, azt a kérdést, hogy miért hagyta hátra az adreszét... Miért megy ő be készakarva kerülőt csinálva Ardalionovics Miklóshoz, s miért közli vele, hogy „megyek - azt mondja - tovább aludni Vilkinhez". Kit érdekel az, hogy ő elmegy, sőt hogy éppen Vilkinhez? Mit hirdeti ő ezt? Nem, itt ravaszság lappang, tolvaj ravaszság. Ez azt jelenti: „ime, én készakarva nem takargatom a nyomomat, hát lehetek-e én akkor tolvaj? Mert ugyan tudatja-e a tolvaj, hogy hová megy?" Túlságos törekvés arra, hogy a gyanút elhárítsa magáról s hogy - úgyszólván - eltörölje nyomait a fövényben... Megértett-e ön engemet, mélyen tisztelt herczeg?

- Meg, nagyon is meg, hanem mindez nagyon kevés.

- A második bizonyíték: kisül, hogy a nyom hamis s hogy a bemondott adresz nem pontos. Egy óra múlva, vagyis nyolcz órakor én már bekopogtattam Vilkinhez; itt lakik a Piatája-ulicában: ismerős is vagyok vele. Kisült, hogy nincs nála semmiféle Ferdyscsenko sem. Megtudtam ugyan a teljesen süket cselédtől, hogy azelőtt egy órával valaki tényleg kopogtatott, még pedig elég erősen, annyira, hogy a csengetyühuzót is összetépte előbb. De a cseléd nem nyitott ajtót, nem akarván felkelteni Vilkin urat s talán magának sem akaródzván felkelni, ez meg szokott történni.

- S ez az ön összes bizonyítéka? Ez kevés.

- De herczeg, gondolja meg, hogy kire gyanakodjam hát? - fejezte be ellágyulva Lyebegyev s valami ravaszság villant meg nevetésében.

- Át kellett volna még egyszer kutatni a szobákat és a fiókokat, - szólt a herczeg komolyan, némi gondolkozás után.

- Átkutattam! - sóhajtott Lyebegyev még jobban ellágyulva.

- Hm!... de minek kellett önnek kabátot váltani! - kiáltott fel a herczeg, bosszúsan ütve az asztalra.

- Ez egy régi vigjátékból való kérdés. De legeslegjobb lelkű herczeg: ön már túlságosan is a szívére veszi az én szerencsétlenségemet. Nem vagyok én arra érdemes. Vagyis én egymagam

nem vagyok arra érdemes; hanem hát ön a bűnösért is... azért a semmi Ferdyscsenko úrért is szenved?

- Nos igen, ön tényleg gondot adott nekem, - felelt a herczeg szórakozottan s kellemetlenül. - Most aztán mit szándékozik ön cselekedni?... Ha egyszer annyira meg van ön győződve, hogy Ferdyscsenko volt...

- Herczeg, mélyen tisztelt herczeg ki más, ha nem ő? - szólt növekedő érzékenységgel Lyebegyev, - hiszen miután nincs más valaki, a kire gondolhatnék s úgyszólván teljes lehetetlenség Ferdyscsenko úron kivül más valakire gyanakodni, hát úgyszólván ez is bizonyíték Ferdyscsenko úr ellen, s ez már a harmadik bizonyíték. Mert ismét csak azt kérdem, hogy ki hát más? Hiszen csak nem fogom tán Burdovszkij urat gyanusítani, hehehe!

- Eh, micsoda őrültség!

- Sőt a generálist se, hehehe!

- Vad gondolat! - szólt csaknem mérgesen a herczeg, türelmetlenül mozogva helyén.

- No de milyen vad gondolat! Hehehe! Meg is nevettetett engem az az ember, már mint az a generális. Megyünk vele az imént a friss nyomon Vilkin felé... s meg kell jegyeznem, hogy a generális még jobban meg volt lepetve, mint én, a mikor őt a lopás észrevevése után felköltöttem, sőt annyira megrémült, hogy az arcza is elváltozott, elvörösödött, meg elhalványodott, végre pedig oly viharos és nemes haragra gerjedt, hogy olyan mértékben én azt nem is vártam volna tőle. Oh, milyen nemeslelkű ember! Folytonosan hazudik, ez a gyöngéje, de a mellett mély érzésű, és ártatlan, báva lelkületénél fogva a legnagyobb bizalomra érdemes ember. Mondtam már önnek, mélyen tisztelt herczeg, hogy nem csak gyenge vagyok a generálissal szemben, hanem szinte szerelmes vagyok belé. Egyszerre csak megáll az utcza közepén, szétgombolja a kabátját, kitárja a mellét: „Kutass ki, - azt mondja, - kikutattad Kellert, hát engem miért nem kutatsz ki? Ezt kívánja - azt mondja - az igazság." Keze, lába reszket, egészen elhalványult; szinte félelmetes volt. Én elnevetem magam és azt mondom: nézd csak, generális, ha nekem másvalaki mondana ilyesmit felőled, hát én rögtön sajátkezüleg venném le a fejemet, rátenném azt egy nagy tálra s azt mondanám a gyanakodóknak: „látjátok ezt a fejet; no hát ezzel az én saját fejemmel állok jót érte, s nemcsak hogy jótállok, hanem a tűzbe is bemegyek érte". Hát - mondok - ennyire meg vagyok én te felőled győződve. Erre ő átölelt engem az utcza közepén, könnyekre fakadt, reszketett, s oly erővel ölelt magához, hogy alig birtam nagy köhögve lélekzethez jutni: „te vagy az én egyetlen barátom, azt mondja, - a ki nekem az én szerencsétlenségeim közt megmarad". Mély érzésű ember, annyit mondhatok! No persze útközben mindjárt el is mondott egy anekdotát arról, hogy állítólag egyszer, még fiatal korában őt is gyanusították egy ötszázezer rubeles lopással, de hogy ő mindjárt másnap belerohant egy égő házba, s kimentette onnan az őt gyanusító grófot és Alexandrovna Ninát, a ki akkor még leány volt. A gróf átölelte őt, s így jött létre az ő házassága Alexandrovna Ninával, másnap pedig a leégett ház romjai közt meglelték az elveszettnek hitt pénzt is egy kis pénzesszekrényben, ez a szekrény vasból volt, angol készítmény, titkos zárral s valahogy leesett volt a padozat alá, úgy, hogy senki sem vette ott észre, csak a házégés alkalmával bukkantak rá. Ez persze elejétől végig szemenszedett hazugság. Hanem azért, mikor Alexandrovna Ninaról beszélt, hát szinte pihegett. Alexandrovna Nina is a legnemesebb lelkű személy, bár én rám haragszik.

- Ön nem ismerős vele?

- Úgyszólván nem, de teljes szívemből szeretnék vele megismerkedni, ha egyébért nem, azért: hogy igazolhassam előtte magamat. Alexandrovna Nina azért neheztel rám, mert én állítólag korhelykedéssel rontom az ő férjet. De én nemcsak hogy nem rontom, sőt inkább javítom a

férjét s meglehet, hogy valami rossz társaságtól mentem meg. Azonkívül ő nekem barátom, s én őt, bevallom, most már nem is fogom elhagyni, vagyis: a hova ő, oda én is, mert ő vele csak érzékenységgel lehet bánni. Jelenleg ő még a századosnéját sem látogatja, habár titokban kívánkozik is hozzá, sőt néha sóhajtozik utána, különösen pedig minden reggel, a mikor felkel és a csizmáit felhuzza; én bizony nem tudom, hogy miért éppen abban az időtájban. Pénze nincs, ez a baj, a századosnénál pedig pénz nélkül megjelenni lehetetlen. Nem kért még öntől pénzt a generális, mélységesen tisztelt herczeg?

- Nem; nem kért.

- Szégyenkezik. Már akart: sőt nekem be is vallotta, hogy alkalmatlankodni akart önnek, de szégyenlős, annyival is inkább, mert csak nemrégen kötelezte le ön őt, azonfelül attól is tart, hogy ön nem adna neki. Mint jó barátja előtt öntötte ki előttem a szívét.

- S ön nem ad neki pénzt?

- Herczeg! Mélységesen tisztelt herczeg! Ezért az emberért nemcsak pénzt, hanem, hogy úgy mondjam, életemet is... de nem; nem akarok nagyítani: nem mondom, hogy életemet feláldoznám érte, de ha, úgy szólván, hideglelést, vagy valami rohamot, sőt köhögést kellene érte elviselnem, hát azt, istenemre a legszívesebben elviselném érte, feltéve, hogy szükség volna rá: mert én őt ugyan elveszett, de nagy embernek tartom. Igenis: nemcsak pénzt...

- E szerint hát pénzt csakugyan ád neki?

- Na ne-em; pénzt nem adtam s ő maga is jól tudja, hogy nem is adnék neki, de egyes-egyedül azért, hogy visszatartóztassam és javítsam őt. Mert rám kötötte magát, hogy jön velem Pétervárra: mert hiszen én megyek Pétervárra, hogy Ferdyscsenko urat friss nyomon kapjam, mivel biztosan tudom, hogy ő már ott van. Az én generálisom csak úgy buzog; de azt gyanítom, hogy Pétervárott eloldalog tőlem, hogy meglátogassa a kapitánynét. Bevallom: én készakarva is eleresztem őt magamtól, mint a hogy' meg is egyeztünk, hogy megérkezésünk után rögtön elválunk, kinek merre tetszik, hogy annál bizonyosabban elcsíphessük Ferdyscsenko urat. Igy tehát én őt eleresztem, aztán egyszerre, mintha az égből pottyannék le, meglepem őt a kapitánynénál, főképpen azért, hogy megszégyenítsem őt, mint családos embert, általában szólva: mint embert.

- Csak lármát ne csapjon, Lyebegyev, az Istenre kérem: lármát ne csapion, - szólt a herczeg halk hangon és nagyon nyugtalanúl.

- Oh, nem: inkább csak a megszégyenítés kedvéért s hogy meglássam: milyen arczot fog vágni, mert sokat lehet ám következtetni az arczkifejezésből, mélységesen tisztelt herczeg, különösen az olyan embernél. Ah, herczeg! Bár nagy az én saját bajom, azért még most sem tehetem, hogy ne gondoljak rá, valamint arra, hogy erkölcsét megjavítsam. Nagy kérésem van önhöz, mélyen tisztelt herczeg, sőt bevallom, hogy egyenesen azért jöttem: ön már ismerős az ő családjával, sőt lakott is náluk; hát hogyha ön, legjobb lelkű herczeg, hajlandó volna nekem ebben segítségemre lenni, kizárólag csak a generális és az ő boldogsága érdekében...

Lyebegyev még a kezét is összetette, mintha imádkozott volna.

- Hogyan? Miben legyek segítségére? Legyen meggyőződve, hogy én nagyon óhajtom önt teljesen megérteni, Lyebegyev.

- Egyesegyedül ennek tudatában jelentem meg önnél. Alexandrovna Nina közvetítésével lehetne rá hatni, a ki, hogy úgy mondjuk: megfigyelné és folytonosan ügyelne őméltóságára a család belsejében. Fájdalom, én nem vagyok vele ismerős... Azonkívül itt van Ardalionovics Miklós is, a ki úgyszólván fiatal lelke egész bensejével imádja önt: ő is segíthetne talán...

- Nem, Isten őrizzen, hogy Alexandrovna Ninát beleártsuk ebbe a dologba... sőt Kolyát se... Különben én talán még nem is értem önt, Lyebegyev.

- Hiszen nincsen is itt mit megérteni, - szólt Lyebegyev, szinte felugorva a székén, - egyes-egyedül az érzékenység és a szelidség: ime, ezek a mi betegünk számára való orvosságok. Megengedi ön, herczeg, hogy én őt betegnek tartsam?

- Sőt ez az ön gyöngédsége és okossága mellett szól...

- Nagyobb világosság kedvéért egy példával szolgálok, mely a gyakorlati életből van véve. Ön látja, milyen ember ő; jelenleg egyedüli gyengéje a kapitányné, a kinél pénz nélkül nem lehet megjelennie s én őt ma az ő szerencséjére meg akarom lepni; de tegyük fel, hogy nemcsak a kapitányné a hibája, hanem hogy elkövetne igazi bűnt is, nos: valamely lehetőleg becstelen tettet (bár ő ilyesmire általában képtelen), hát én szerintem még akkor is mindenre rá lehet őt vezetni szelid és nemes, - hogy úgy mondjam, - szivességgel, mivel hogy ő igen érzékeny ember. Tessék elhinni, hogy ő napokig sem tartja ki, maga-magától elmond mindent, sírva fakad és mindent beismer, kivált ha tapintatosan és nemesen bánnak vele, olyanformán, hogy úgyszólván lépte-nyoma a család és az ön felügyelete alatt legyen... Oh, legnemesebb szívű herczeg! - ugrott fel Lyebegyev szinte ihletetten, - hiszen én nem is állítom, hogy ő egész bizonyosan... Én úgyszólván kész vagyok érte minden véremet s akár azonnal kiontani, bár meg fogja ön engedni, hogy az ő telhetetlensége és iszákossága, valamint a kapitányné s mindez együttvéve rávihetik őt mindenre.

- Természetes, hogy ilyen czélokból én mindig kész vagyok közreműködni, - szólt a herczeg felállva, - de megvallom, Lyebegyev, hogy én roppant nyugtalan vagyok; mondja csak; kérem: hiszen ön még mindig... egyszóval ön maga mondja, hogy Ferdyscsenko urat gyanusítja.

- De ugyan kit is mást? Kit mást, legőszintébb herczeg? - kérdezte újra Lyebegyev ellágyúlva, kezét a mellén keresztbe téve és édeskésen mosolyogva.

A herczeg elkomorúlt és felállt.

- Nézze csak, Tyimofejics Lukián, roppant nagy dolog volna itt a tévedés. Az a Ferdyscsenko... én szeretnék róla rosszat mondani... de az a Ferdyscsenko... vagyis ki tudja... talán ő volt. Azt akarom mondani, hogy ő talán tényleg képesebb ilyen dologra, mint...

Lyebegyev füleit hegyezte.

- Látja, - folytatta a herczeg egyre zavartabban és komorabban, miközben fel s alá járt és igyekezett Lyebegyev tekintetét elkerűlni, - én velem tudatták... nekem azt mondták Ferdyscsenko úrról, mintha ő egyebeken kívül olyan ember volna, a kitől tartózkodni kell, s a ki előtt nem tanácsos beszélni... semmi fölöslegest...érti ön? Ezt én csak azért hozom fel, mert meglehet, hogy ő tényleg képesebb volt erre a dologra, mint más... hogy valahogy' ne tévedjünk: ez a fődolog, érti-e?

- S ki mondta ezt önnek Ferdyscsenko úrról? - fakadt ki Lyebegyev.

- Úgy... besúgták; egyébiránt én azt magam sem hiszem... nagyon bánt, hogy ezt önnel közölnöm kellett, de biztosítom önt, hogy én magam sem hiszem... ez valami ostobaság lesz... Pfuj, be bolondúl cselekedtem...

- Látja, herczeg, - szólt Lyebegyev szinte megrendülten, - ez fontos, nagyon fontos, tudniillik nem Ferdyscsenko urat, hanem azt a bizonyos személyt illetőleg, a kitől ön ezt hallotta. (Lyebegyev, míg ezeket mondta, folytonosan a herczeg mellett futkosott föl s alá, igyekezvén azzal katonásan lépést tartani.) Most én is közlök önnel valamit, herczeg: a generális az imént, mikor ahhoz a Vilkinhez mentünk, azután, hogy a tűzesetről beszélt, haragtól égve szintén

Ferdyscsenko úrra célozott, de oly ízetlenül, hogy én önkénytelenül néhány kérdést intéztem hozzá, s ennek következtében tökéletesen meggyőződtem, hogy mindez a hír egyesegyedül őméltóságának, a generálisnak költői találmánya... a mi különben, hogy úgy mondjam, az ő báva lelkéből fakadt. Mert ő hazudni is egyedül azért hazudik, mert nem bír a saját érzékenységével. Most már tessék felgondolni: ha ő hazudott, hát akkor ön honnan vehette azt az értesülést? Ki közölhette azt önnel, ha egyszer az őnála is csak pillanatnyi költői hevület szüleménye volt? Ez fontos... felette fontos... és úgyszólván...

- Nekem ezt csak az imént Kolya mondta, neki pedig nemrégiben az apja, a kivel hat óra után találkozott a folyosón, a mikor valamiért oda kiment.

S a herczeg elmondott mindent részletesen.

- Nos, ez az, a mit gyanúokoknak neveznek, - nevetett alig hallhatóan s kezét dörzsölve Lyebegyev, - így gondoltam én is! Ez azt jelenti, hogy a méltóságos generális úr azért szakította félbe az igazak álmát, hogy kimenvén felköltse kedvencz fiát, s figyelmeztesse azt arra, hogy milyen veszélyes a Ferdyscsenko szomszédsága. Most már miért volna olyan veszedelmes Ferdyscsenko úr és miért volt őméltóságának olyan szülői nyugtalansága, hehehe.

- Várjon csak, Lyebegyev, - szólt a herczeg végleg megzavarodva, - vigyázzon: ne csapjon zajt puhatolódzásaival. Csendesen járjon el. Kérem önt, Lyebegyev, könyörgök... Esküszöm, hogy ha csendesen, zaj nélkül jár el, akkor én is segítségére leszek, de csak úgy, hogy senki meg ne tudja, senki!

- Legyen meggyőződve legjobb, legőszintébb és legnemesebb herczeg, - kiáltott fel Lyebegyev határozott ihletséggel, - hogy mindez a titok meg fog halni az én legnemesebb szívem fenekén. Csendesen, zajtalanúl fogunk működni együtt! Sőt én a saját véremet is kész vagyok... legkegyelmesebb herczeg: én alávaló vagyok szívemben és lelkemben, de kérdezzen meg ne csak valamely alávaló, hanem bármely gazembert is: kivel jobb neki együtt működni, olyan gazemberrel-e, mint ő maga, vagy olyan legnemesebb emberrel, mint ön, legőszintébb herczegem? Az azt fogja felelni, hogy a legnemesebb emberrel: s ebben van az erény diadala! A viszontlátásig, mélyen tisztelt herczeg! Tehát lassan, csendesen... és együtt működve...

X.

A herczeg megértette végre: miért fázott ő mindannyiszor, valahányszor ahhoz a három levélhez akart nyúlni s miért halogatta azok elolvasását egész estig.

Mikor reggel a pamlagján szenderegve még mindig nem tudta elhatározni, hogy a három levélboríték közül melyiket nyissa fel először, újra nehéz álma volt s újra megjelent előtte az a „bűnös nő". Az a nő megint könnyező szemekkel nézett rá, megint hítta magával s ő megint úgy ébredt fel, mint az imént: gyötrődve emlékezett arra a nőre. El akart mindjárt indúlni hozzá, de nem bírt; végre csaknem kétségbeesetten felbontotta és olvasni kezdte a leveleket.

Ezek a levelek is álomhoz hasonlítottak. Néha különös, képtelen és természetellenes álmai vannak az embernek, s ha felébred, világosan emlékszik azokra és csodálkozik azok furcsaságán. Legelőször is arra emlékezünk, hogy az öntudat nem hagyott el bennünket egész álomlátásunk alatt; emlékszünk arra is, hogy mind e hosszú, nagyon hosszú idő alatt rendkívül ravaszul és logikusan viselkedtünk, védekezvén a gyilkosok ellen, a kik alattomoskodtak, rejtegették gonosz szándékukat, barátságos arczot mutattak, pedig fegyvert rejtegettek maguknál s csak valami jeladásra vártak; emlékezünk: mily ravaszul szedtük rá azokat, végül elbujtunk előlük; majd rájöttünk, hogy azok igen jól tudják a mi ravaszkodásunkat, csak

tettetik magukat, mintha nem tudnák: hová rejtőztünk el; de újra rászedtük őket: s minderre elevenen emlékszünk. De hogy' lehetséges az, hogy a mi eszünk beleegyezett olyan kézzel fogható képtelenségekbe és otrombaságokba, a minőkkel teljes-tele volt álmunk? Egyik gyilkos például szemünk előtt lett asszonynyá, asszonyból pedig kicsiny, ravasz, utálatos törpévé: s mi ezt rögtön mind elfogadtuk mint tényt, úgyszólván a legkisebb megütődés nélkül, még pedig ugyanabban az időben, a melyben eszünk másfelől a legerősebb megfeszítésben volt, rendkívüli erőt, ravaszságot, találékonyságot és logikát gyakorolván. Miért van az, hogy miután már felébredtünk az álomból s bele jutottunk a valóságba, úgy érezzük, még pedig néha nem közönséges, erős benyomással, hogy az álommal együtt valami megfejthetetlen dolgot hagytunk el? Nevetünk az álom képtelenségén, egyúttal azonban érezzük, hogy e képtelenségek lánczolatában van valami eszme, de ez eszme már némileg tényszerű, valami olyan, a mi hozzá tartozik a mi valódi életünkhöz, valami létező a szívünkben; mintha álmunk valami újat, prófétait, várt dolgot közölt volna velünk; benyomásunk erős, kellemes vagy kínos, de hogy miben áll voltaképpen s mi az, a mit velünk közölt, azt nem bírjuk megérteni, arra nem tudunk visszaemlékezni.

Csaknem ilyesmit érzett a herczeg a levelek elolvasása után is. Sőt mielőtt felbontotta volna azokat, már azok létezése is úgy tünt fel előtte, mint valami álom. Hogy' határozta el magát az, hogy ő neki írjon? - kérdezte magában, a mint este egyedül őgyelgett s néha maga sem tudta: hol jár. Hogy' írhatott az erről a dologról, s hogy születhetett meg annak agyában ez az esztelen gondolat? Hanem ez a gondolat már testet öltött s a herczeg most már azon csodálkozott, hogy míg ő ezeket a leveleket olvasta, maga is csaknem hinni kezdett e gondolat lehetőségében és megvalósításában. Persze ez csak álom, rém és esztelenség volt, de volt benne olyasmi is, a mi gyötrelmesen való és kínosan igaz volt, a mi igazolni látszott az álmot is, a rémet is, az esztelenséget is. Néhány óráig mintha magánkívül lett volna attól, a mit olvasott, a minek részleteire perczenként visszaemlékezett, a mibe szinte belegondolta magát. Sőt néha szerette volna magának azt mondani, hogy ő mindezt előre érezte, már régen eltalálta: úgy rémlett neki, mintha mindezt ő már olvasta volna, valamikor réges-régen, s mindazt a mitől ő azóta rettegett, a mi miatt búsult, kínokat állott ki: mindaz bennfoglaltatnék ezekben az immár rég elolvasott levelekben.

„Mikor felnyitja kegyed ezt a levelet (így kezdődött az első levél) mindenekelőtt nézze meg az aláírást. Az aláírás mindent megmagyaráz kegyednek s nekem nincs mit magyarázgatnom. Ha bármily tekintetben is egyenlő lennék kegyeddel, sértve érezhetné magát kegyed e vakmerőségtől: de ki vagyok én és ki kegyed! Mi annyira két ellentét vagyunk s én annyira alant állok kegyed mellett, hogy én semmi esetre sem sérthetem meg kegyedet, még ha akarnám sem."

Tovább, egy másik helyen ezt írta:

„Ne nézze az én szavaimat a beteges ész beteges diadalmaskodásának, de kegyed én előttem a tökéletesség. Én láttam kegyedet, látom is mindennap. Én nem bírálom kegyedet, nem bírálgatás útján jutottam arra, hogy kegyed a tökéletesség; én egyszerűen hiszem ezt. De vétkes is vagyok kegyed előtt: én szeretem kegyedet. Pedig a tökéletességet nem lehet szeretni; a tökéletességre csak nézni lehet, mint éppen a tökéletességre - igaz-e? S én mégis szerelmes vagyok kegyedbe. Jóllehet a szeretet egyenlővé teszi az embereket, kegyed ne féljen: én nem tartom kegyedet magammal egyenlőnek még legtitkoltabb gondolatomban sem. Azt írtam: „ne féljen" - de hát félhet-e kegyed? Ha lehetséges volna, én megcsókolgatnám a kegyed lába nyomait. Oh, én nem tartom magamat kegyeddel egyenlőnek... Nézze meg az aláírást, nézze meg mentől hamarabb."

„De úgy veszem észre (írta egy másik levélben), hogy én kegyedet ő vele egyesíteni akarom s még egyszer sem kérdeztem kegyedtől: szereti-e őt? Ő kegyedet első látásra megszerette. Ő

úgy emlegeti kegyedet, mint a „világosságot”; ez az ő saját kifejezése; én tőle hallottam. De én a nélkül is megértettem, hogy kegyed neki a világa. Én egy egész hónapig éltem az ő közelében és akkor kezdtem arról meggyőződni, hogy kegyed is szereti őt: ő és kegyed én előttem egyek.”

Egy másik helyen:

„Mit jelentsen az, hogy a mikor én tegnap kegyed mellett elmentem, kegyed mintha elpirult volna. Lehetetlen! Ez talán csak úgy rémlett nekem. Ha kegyedet bevezetnék a legpiszkosabb lebujba, s megmutatnák kegyednek a legmeztelenebb bűnt: kegyednek még akkor sem volna szabad elpirulni; kegyed soha, semmi szín alatt sem méltatlankodhatik valamely sértődés miatt. Kegyed gyülölheti mind a gonoszokat és alávalókat, de nem magáért, hanem azokért, akiket azok a gonoszok és alávalók bántanak. Kegyedet senki sem bánthatja meg. Lássa, kérem, nekem úgy tetszik, mintha kegyednek engemet még szeretnie is kellene. Én reám nézve kegyed éppen az, a mi ő reá nézve: világító szellem; az angyal nem gyülölhet, nem teheti azt, hogy ne szeressen.

Gyakran feltettem magamnak azt a kérdést, hogy lehet-e mindenkit szeretni, minden embert, minden felebarátunkat? Természetes, hogy nem, hogy ez nem is volna természetes. Az emberiség iránt való elvont szeretetben az ember úgyszólván mindig csak magamagát szereti. De ez nekünk lehetetlen, kegyed pedig egészen más: hogyne szerethetett volna kegyed akárkit is, mikor kegyed senkivel sem hasonlíthatja össze magát, mikor kegyed felül áll minden sérthetőségen, felül minden személyes megbánthatóságon! Egyedül csak kegyed képes minden önzés nélkül szeretni, nem magáért, hanem azért, a kit szeret. Oh, mily keserves volna nekem megtudnom, hogy kegyed én miattam szégyent vagy haragot érez! Ez volna az ön veszte: mert akkor rögtön egyenlővé tenném magát énvelem...”

„Tegnap, a mikor kegyeddel találkoztam és hazajöttem, kigondoltam egy képet. A Krisztust a festők mindig az evangéliumi hagyományok szerint festik; én őt másképpen festeném: én őt egyedül festeném le, hiszen gyakran egyedül hagyták őt a tanítványai. Csak egy kis gyermeket adnék még melléje. A gyermek ott játszik mellette, talán el is beszél neki valamit az ő gyermeki nyelvén, a Krisztus hallgatta őt, de most elgondolkozik; kezét önkénytelenül ott felejtette a gyerek fényes fején. Ő a távolba néz, egész a láthatárig; tekintetében oly nagy gondolat látszik, mint az egész világ; arczkifejezése bús. A gyerek elhallgat, odakönyököl az Ő térdére, s arczát kezével feltámasztva, fejét felemeli és a gyerekeknél néha szokásos elgondolkozással mereven néz ő reá. A nap éppen leszállóban van... Ez volna az én képem. Kegyed ártatlan és ebben az ártatlanságban rejlik a kegyed tökéletessége. Oh, csak erre gondoljon mindig! Mi köze kegyednek az én szenvedélyemhez, a melyet kegyed iránt érzek? Kegyed máris az enyém, én egész életemben kegyed körül leszek... Én nemsokára meghalok.”

Végre az utolsó levélben a következők voltak:

„Az Istenért, ne gondoljon rólam semmit; ne gondolja azt se, hogy én megalázom magamat, mikor így írok kegyedhez, sem azt, mintha én olyan lényekhez tartoznám, a kik kéjelegnek abban, hogy önmagukat megalázzák, ha mindjárt büszkeségből is. Oh, én nekem megvannak a magam gyönyörei, de ezt nehéz volna kegyednek megmagyaráznom. Még önmagamnak sem tudnék róla világosan számot adni, jóllehet gyakran évődöm ezzel. De tudom, hogy nem alacsonyíthatom le magamat még büszkeségi rohamaimban sem.”

„Hogy miért akarom én kegyeteket egyesíteni: kegyetekért-e, vagy magamért? Magamra nézve természetesen minden elhatározás tőlem függ: ezt már én rég mondogatom magamnak... Hallottam, hogy a kegyed nővére Adelajda azt mondta volt az én arczképemről, hogy ilyen szépség felforgathatja a világot. De én nem tartok igényt a világra: kegyednek bizonyára nevetségesnek tünik fel én tőlem ilyet hallani, a kit csipkében és gyémántokban látott

korhelyek és semmirevaló emberek társaságában. Ne tekintse ezt, hiszen én már úgyszólván nem létezem s ezt én jól tudom; hiszen tudja, hogy mi él bennem én helyettem. Ezt én mindennap két rémséges szemben olvasom, a mely két szem folytonosan rám néz: még akkor is, a mikor messze van tőlem. Ezek a szemek most hallgatnak (mindig hallgatnak), de én tudom az ő titkukat. Ő neki sötét, unalmas a háza s abban titok lappang. Meg vagyok róla győződve, hogy ő egy tokban selyembe göngyölve egy beretvát rejteget, mint a moszkvai gyilkos; az is egy házban lakott az anyjával s az is selyembe göngyölte a beretváját, a melylyel aztán egy gégét elmetszett. Az egész idő alatt, míg egyszer ő náluk voltam, mindig úgy tetszett nekem, hogy ott valahol - talán még az ő apjától - el van rejtve egy hulla, betakarva, mint annál a moszkvainál s éppen úgy körül van az rakva orvosságos üvegekkel, még a szoba-szögletet is meg tudtam volna mutatni. Ő mindig hallgat; de én tudom, hogy ő annyira szeret engem, hogy immár lehetetlen neki engemet nem gyülölnie. Az én esküvőm s a kegyed esküvője egy napon lesz, úgy egyeztünk meg ő vele. Nekem nincs ő előtte titkom. Én őt rémületemben meg tudnám ölni, de ő... hamarább megöl engem... éppen most elnevette magát s azt mondja, hogy nem vagyok eszemnél: ő tudja, hogy én kegyednek írok...”

S még töméntelen ilyen esztelenség volt azokban a levelekben. A második két nagy alakú levélpapirra terjedt, teleírva apró betükkel.

A herczeg végre kijött a sötét parkból, a hol sokáig őgyelgett, épp úgy, mint tegnap. A fényes, átlátszó éjjel még fényesebbnek látszott most neki: „hát olyan korán van még?” gondolta magában. (Elfelejtett magával órát vinni.) Mintha valahonnan messziről zenét hallott volna; „úgy hiszem, a pályaházban szól a zene”, - gondolta megint - „persze: ők ma nem mentek oda”. Míg ezeket gondolta, azon vette magát észre, hogy a Jepancsinék nyaralója előtt állt, tudta, hogy okvetlenül ide fog kilyukadni és megzsibbadt szívvel lépett fel a terraszra. Senkivel sem találkozott, a terrasz üres volt. Várt egy kicsit, aztán benyitott a terembe. „Ez az ajtó soha sincs bezárva”, gondolta magában. A terem is üres volt s csaknem egészen sötét. Tétovázva állt meg a terem közepén. Egyszerre csak kinyilt egy ajtó, s bejött Ivanovna Alexandra, kezében gyertyával. Ez meglátva a herczeget, elcsodálkozott s megállt előtte, mintha valamit kérdezni akart volna. Látnivaló volt, hogy csak át akart menni a termen, egyik szobából a másikba s egyáltalában nem volt rá elkészülve, hogy itt valakit találjon.

- Hol veszi ön itt magát? kérdezte végre.

- Be... jöttem...

- Mama gyöngélkedik; Aglája is, Adelajda éppen most fekszik le; én is feküdni megyek. Ma este mindnyájan itthonn töltöttük az időt. Papa és a herczeg Pétervárott vannak.

- Én... eljöttem... eljöttem... kegyetekhez... most...

- Tudja-e hány óra?

- N-nem.

- Félegy. Mi mindig egy órakor fekszünk le.

- Ah, én azt hittem, hogy... féltíz.

- Sebaj! - nevetett Alexandra; - s miért nem jött el ön előbb? Meglehet, hogy várták is önt...

- Azt... hittem... - hebegett a herczeg.

- A viszontlátásig! Ezen majd mindnyájan jót nevetünk holnap.

A herczeg a parkot körülfutó úton hazament. Szíve dobogott, gondolatai összekavarodtak s minden úgy tünt fel neki maga körül, mint valami álom. S az az álomlátás megint előtte lebegett:

ugyanaz a nő jött ki a parkból, megállt előtte, mintha már várt volna rá. A herczeg összerázkódott és megállt; az megfogta és erősen megszorította a kezét. „Nem, ez nem álomlátás."

S végre szemtől-szemben álltak, először azután, hogy elváltak volt; a nő valamit mondott neki, de ő szótlanul nézett arra; szíve megtelt és megfájdult a gyötrelemtől. Sohasem bírta később ezt a találkozást elfelejteni s mindig fájdalommal gondolt arra vissza. Filippovna Násztászja térdre borult előtte, ott az utcza közepén; a herczeg ijedten lépett hátra, de az megragadta az ő kezét, hogy megcsókolgathassa, s éppen úgy mint a korábbi álomlátásokban, könnyek csillogtak hosszú szempilláin.

- Állj fel, állj fel! - szólt a herczeg ijedt suttogással, igyekezve azt felemelni, - állj fel hamar!

- Boldog vagy? boldog? - kérdezte Filippovna Násztászja, - csak egy szót mondj: boldog vagy-e most? Ma, ebben a pillanatban? Nála voltál? Mit mondott?

Nem kelt fel, nem hallgatott a herczegre; gyorsan kérdezősködött, mintha üldözték volna.

- Én holnap elutazom, mint a hogy te rendelted. Én nem fogok... hiszen utoljára látlak, utoljára! Most már legeslegutoljára!

- Térj magadhoz, állj fel! - szólt a herczeg kétségbeesetten.

Filippovna Násztászja szinte rátapadt a tekintetével, a mint a kezét tartotta.

- Isten veled! - mondá végre felállva, aztán gyorsan, szinte futva távozott. A herczeg látta, hogy rögtön ott termett mellette Rogozsin, karonfogta és elvezette.

- Várj meg, herczeg, - kiáltott vissza Rogozsin, - öt percz múlva visszajövök egypár szóra.

Öt percz múlva tényleg vissza is jött; a herczeg ugyanazon helyen állva várta meg őt.

- Kocsira ültettem, - mondta Rogozsin, - tíz óra óta várt rá a kocsi amott a szögleten. Ő tudta, hogy te egész este ott leszel amannál. A mit a múltkor írtál volt, szóról-szóra közölte velem, ő már nem ír többet amannak"; megigérte; innen pedig a te kívánságodra holnap elutazik. Szeretett volna veled utoljára találkozni, ámbár te őt ezzel az óhajtásával elutasítottad; itt ezen a helyen vártunk rád, míg hazamégy - azon a lóczán ültünk ni!

- Ő maga hítt el magával tégedet?

- Miért ne? Csak azt láttam, a mit úgyis tudtam. - Elolvastad-e a leveleket?

- Hát tán tényleg te is olvastad? - kérdezte a herczeg meglepetve.

- Hogyne! minden levelét megmutatta nekem. Emlékszel, mit írt a beretváról? hehehe.

- Az esztelen! - kiáltott fel a herczeg, kezeit tördelve.

- Ki tudja? talán nem is esztelen, - szólt csöndesen, mintegy magában beszélve, Rogozsin.

A herczeg nem felelt.

- No, Isten veled! - szólt Rogozsin, - hiszen holnap én is elutazom, bocsáss meg, ha vétettem ellened. De hát mi az, kedves barátom, - fordult vissza hirtelen, - miért nem feleltél te neki egy igét sem? Arra a kérdésére, hogy „boldog vagy-e?"

- Nem, nem, nem! - kiáltott fel a herczeg határtalan szomorusággal.

- Mért nem mondtad, hogy „igen", - nevetett epésen Rogozsin s elment a nélkül, hogy visszatekintett volna.

NEGYEDIK RÉSZ.

I.

Vagy egy hét mult el azóta, hogy elbeszélésünk két személye a zöld lóczánál találkozott. Egy napfényes reggelen, féltizenegy óra tájban Ptyiczyna Ardalionovna Varvara valamely ismerősét jött volt ki meglátogatni s kedvetlenül, eltünődve tért vissza Pétervárra.

Vannak emberek, a kikről nehéz olyasmit mondani, a mi egyszerre és egészben tipikus és karakterisztikus minőségükben jellemezné őket; ezek azok, a kiket „közönségeseknek", „többségnek" szokás nevezni s a kik tényleg minden társadalomban roppant nagy többséget tesznek. Az írók regényeikben és elbeszéléseikben leginkább a társadalom tipusait igyekeznek rajzolni s ezeket képletesen, művésziesen feltüntetni, - olyan tipusokat, a melyek igen ritkán találkoznak a valóságban s a melyek mindezek daczára csaknem valódiabbak a valóságnál. Podkolyeszin[24] az ő tipikus formájában talán túlzás is, de éppen nem valószínűtlen. Hány okos ember volt, a ki megismervén Gogoly révén Podkolyeszint, azonnal azt állította, hogy az ő jó ismerősei közt tíz meg száz van olyan, a ki roppant hasonlít Podkolyeszinhez. Ezek Gogoly előtt is tudták, hogy ezek az ismerősök és barátok éppen olyanok, mint Podkolyeszin, csak azt nem tudták, hogy azokat Podkolyeszinnek hívják. A valóságban a vőlegények roppant ritkán ugranak ki az ablakból az esküvő előtt, mert ez - minden mást leszámítva - igen alkalmatlan dolog; mégis hány olyan vőlegény van, még pedig igen derék és okos ember, a ki az esküvője előtt lelke mélyében meg van győződve arról, hogy ő is egy Podkolyeszin. A férjek sem mind kiáltják azt lépten-nyomon, hogy „Tu l'as voulu George Dandin!" De, Istenem, hány milliószor és billiószor kiáltották el ezt az egész világon a férjek a mézeshetek után, sőt talán mindjárt az esküvő után való napon is!

Tehát a valóságban ez a tipikusság, ezek a George Dandinok és Podkolyeszinek tényleg léteznek, mindennap előttünk jönnek-mennek, csak valamennyire élénkebb állapotban. Hozzátéve végül, hogy az a George Dandin, a mint azt Molière megalkotta, egészen is föltalálható bár ritkán, befejezzük elmélkedésünket, a mely már kezd a hirlapi kritikákhoz hasonlítani. Mindazáltal megmarad a kérdés: Mit csináljon a regényíró a teljesen „közönséges" emberekkel s hogy fesse őket az olvasónak, hogy valamennyire is érdekessé tegye őket? Végképp mellőzni őket semmiképp sem lehet, mert a közönséges emberek minden perczben és a legtöbb esetben kikerülhetetlen lánczszemeket képeznek az élet folyamatában; ha tehát őket mellőznők, vétenénk a valószínűség ellen. Viszont megtölteni a regényeket csupa tipusokkal, vagy pedig az érdekesség kedvéért, furcsa, rendkívüli alakokkal: még nagyobb vétés volna a valószínűség ellen, sőt talán nem volna érdekes sem. Szerintünk az író feladata kikeresni az érdekes és tanulságos momentumokat még a közönséges dolgokban is. Mikor pedig - például - valamely közönséges személy lényegessége éppen az ő örökös és változhatatlan közönségességében rejlik, vagy pedig, a mi még jobb, ha az ilyen személy daczára minden arra való törekvésének, hogy bármi áron is kiragadja magát a közönségesség és szokvány dagványából, mégis megmarad abban, akkor az ilyen némi tekintetben mégis tipikussá is lesz, mint oly közönségesség, a mely semmi áron sem akar az maradni, a mi, s mindenáron eredeti akar lenni, ámbátor legkisebb képessége sincs az önállóságra.

[24] Gogolynak egy hőse.

Az ilyen közönséges emberek közé tartozik a mi elbeszélésünknek több személye is, a kiket még eddig - az igazat megvallva - igen kevéssé magyaráztunk meg az olvasónak. Ilyenek névszerint Ptyiczyna Ardalionovna Varvara, ennek a férje: Ptyiczyn úr, és az elsőnek a fitestvére: Ardalionovics Gavrila.

Valóban, nem lehet valami bosszantóbb, mint például gazdagnak, jó családból valónak, meglehetős külsejűnek, elég műveltnek, meglehetős eszesnek s jónak lenni, egyúttal azonban nem bírni semmi talentummal, semmi sajátossággal (még furcsasággal sem), sem egy saját eszmével, hanem csak olyannak lenni, mint „mindenki". Van gazdagsága, de az nem Rothschildi; van jó családja, de az soha semmivel sem tüntette ki magát; van csinos külseje, de az igen keveset fejez ki; van meglehetős műveltsége, de nem tud vele mit csinálni; van esze, de nincsen egy saját ideája; van szíve, de nem tud nagylelkű lenni stb. Ilyen ember tömérdek van a világon, sőt sokkal több, mint gondolnók. S ezek, mint minden más emberek, két főcsoportra oszlanak: az egyikhez tartoznak a korlátoltak, másikhoz a „sokkal okosabbak". Az előbbiek szerencsésebbek. A korlátolt „közönséges" embernek például semmi sem könnyebb, mint azt elképzelni, hogy ő nem közönséges, és eredeti ember s ezzel megnyugtatni magát minden tétovázásban. Némely kisasszonykának nem kellett egyebet tennie, mint lenyírni a haját, kék pápaszemet föltenni s magát nihilistának nevezni és mindjárt meg volt győződve, hogy mihelyt az orrán volt a pápaszem, azonnal lett neki saját „meggyőződése" is. Valaki csak egy csöppnyi jóságot és emberbaráti érzelmet sejt meg a szívében s azonnal meg van győződve róla, hogy senki a világon nem érez úgy, mint ő, hogy ő vezérlő férfiú az általános haladásban. Másvalaki meghall félfüllel valami csinos eszmét, vagy kikap valamely olvasmányból egy gondolatfoszlányt s azonnal azt hiszi, hogy az az ő „saját eszméje, gondolata" s hogy az az ő agyában fogamzott meg. A bávaság vakmerősége - ha így lehet magunkat kifejezni - ilyen esetekben túlmegy minden határon; mindez nem valószínű, de lépten-nyomon előfordul. A bávaság eme vakmerőségét az ostoba embernek e hívését önmagában és talentumában remekül írja le Gogoly a Pirogov hadnagy tipusában. Pirogov egy perczre sem kételkedik még abban sem, hogy ő lángész, sőt hogy minden lángésznél különb; annyira nem kételkedik, hogy erre nézve soha kérdést sem intéz magához, egyébiránt kérdések ő reá nézve nem is léteznek. A nagy író kénytelen volt őt végre az olvasó jó érzésének kielégítésére jól elnáspángolni, de látva, hogy a jeles ember egyet rántott magán s erősítőül mindjárt nagyot evett: bámulatában nagyot nézett, és olvasóit magukra hagyta. Mindig fájlaltam, hogy a jeles Pirogovot Gogoly csak az alsóbbranguak közül választotta ki, mert Pirogov annyira öntelt, hogy semmi sem könnyebb neki, mint rendkívüli hadvezérnek képzelni magát, sőt nem is csak úgy képzeli ezt, hanem egy hajszálnyit sem kételkedik abban, hogyha egyszer megkapja a tábornoki rangot, azzal együtt kitünő hadvezérré is lesz. S hányan követnek el szörnyű baklövéseket az ilyenek közül a csatatéren! S hány Pirogov volt a mi íróink, tudósaink és forradalmáraink közt? Azt mondom: „volt", de persze van most is elég...

A mi elbeszélésünk szereplő személye, Igolvin Ardalionovics Gavrila a második csoporthoz tartozott; ő a „sokkal okosabbak" számát szaporította, ámbár minden izében el volt telve azzal a vággyal, hogy eredeti legyen. Hanem aztán ez a csoport, mint már föntebb is megjegyeztük, sokkal szerencsétlenebb, mint a másik. Mert éppen az a dolog bibéje, hogy az eszes „közönséges" ember, ha mellékesen (sőt ha egész életében is) zseniális és eredeti embernek képzelné magát, szíve mélyén mindig ott táplálja a kétség kigyóját, a mi arra vezet, hogy az eszes ember néha teljesen kétségbeesik; de ha megadja is magát sorsának, akkor is végképp meg van mérgezve a hírvágytól. Egyébiránt mi mindenesetre a végletekről beszélünk: emez okos emberek legnagyobb többségénél a dolog éppen nem végződik ilyen tragikusan, legföljebb hajlott korukban néha kisebb-nagyobb máj- és vesebajt éreznek s ennyi az egész. Mindazonáltal, mielőtt belenyugodnának sorsukba, az ilyen emberek sokáig évődnek, elkezdve ifju

koruktól, egész hajlott korukig - és mindig azzal a vágygyal, hogy eredetiek legyenek. Sőt furcsa esetek is fordulnak elő: az eredetiség hajhászásában némely ember hitványságokra is képes vetemedni; sőt az is előfordul, hogy egynémely ilyen ember nemcsak tisztességes, de jó is, családjának áldása, munkájával még idegeneket is istápol - s mi a vége? egész életén át nem tud megnyugodni. Egy cseppet sem nyugszik meg abban a gondolatban, hogy oly szépen teljesítette emberi kötelességeit, ellenkezőleg: ez még bosszantja őt: „Ime - mondja magában - mire pazaroltam el egész életemet! ime: mi kötötte meg kezemet, lábamat, - mi akadályozott engem a puskapor föltalálásában! Ha ez nem lett volna, én okvetlenül fölfedezem vala vagy a puskaport, vagy Amerikát, - biztosan még nem tudom: melyiket, hanem valamelyiket mindenesetre." Legkarakterisztikusabb ezeknél az uraknál, hogy tényleg egész életükön át nem képesek rájönni, hogy mit is kellene fölfedezniök s mi az, a minek fölfedezésére egész életökben készen vannak: a puskapor-e, vagy Amerika? Hanem a fölfedezésre való szenvedésük és évődésük igazán elég volna Kolumbusnak vagy Galileinek.

Ardalionovics Gavrila éppen így indult neki az életnek; de még csak éppen hogy neki indult. Még sok évődés várt reá. Mély és folytonos érzése annak, hogy nincs talentuma, egyúttal pedig olthatatlan vágya: meggyőződni az iránt, hogy ő önálló ember, erősen megsebzették a szívét csaknem már serdülő korában. Irigykedő, váltakozó vágyú fiatalember volt s úgylátszik: már ingerlékeny idegességgel született. Vágyainak rohamosságát ő azok erőteljességének tekintette. Aziránt való szenvedélyes törekvésében, hogy feltünjön, kész volt néha a leggondolatlanabb lépésekre: de mihelyt a meggondolatlan lépésre került a dolog, a mi hősünk mindig okosabb lett, mintsem arra a lépésre elhatározta volna magát. Ez megölte őt. Meglehet, hogy alkalomadtán hitvány dologra is elhatározta volna magát: csak elérhetett volna valamit abból, a mit óhajtott; de mihelyt tenni kellett volna, mindig kisült, hogy sokkal tisztességesebb, hogysem nagyon hitvány dolgokat volna képes elkövetni. (Kisebb hitványságokra mindig kész volt.) Családja szegénységére és elzüllésére utálattal és gyűlölettel gondolt. Anyjával is gőgösen, lenézőleg bánt, daczára annak, hogy maga is jól tudta, hogy anyjának jó hírneve és jelleme az ő előmenetelének főtámasza volt. Mikor Jepancsinékhoz bejutott, mindjárt így gondolkozott: „Ha már rosszalkodni kell, hát rosszalkodni napfogytig, csak eredménye legyen", - s úgyszólván sohasem rosszalkodott mindvégig. De miért is gondolta ő azt, hogy ő neki majd okvetlenül rosszalkodni kell? Aglájától ő akkor egyszerüen megijedt, de azért nem tágított tőle, bár sohasem hitte komolyan, hogy valaha azt megnyerheti. Később a Filippovna Násztászjával történt dolgában egyszeribe azt képzelte, hogy mindennek alapja a pénz. „Ha rosszalkodni, hát rosszalkodni", ismételgette magában akkor mindennap önelégültséggel, de bizonyos félelemmel is; „ha rosszalkodunk, hát akkor már menjünk a szélsőségig, - bátorítgatta magát, - a rutin ilyen esetekben tétovázik, de mi nem tétovázunk". Eljátszván Agláját és letepertetvén a körülményektől, végképp lehangolódott s tényleg elvitte a herczeghez azt a pénzt, a melyet az az esztelen nő neki odadobott s a melyet annak a nőnek szintén egy esztelen férfi adott volt. A pénz visszaadását ő később ezerszer is megbánta, ámbár azzal mindig dicsekedett. Tény, hogy három napig sírt, míg a herczeg akkor Pétervárott időzött, de e három nap alatt sikerült neki meg is gyűlölni a herczeget azért, mert az már nagyon is mély részvéttel nézett ő reá, holott az a tény, hogy ő oly nagy összeget visszaadott, „nem akárkitől telt volna ki". De annak nemes beismerése, hogy neki minden baja csak a szakadatlanul égő becsvágyból ered, rettenetesen kínozta őt. Csak sokkal később látta be, mily komoly fordulatot vehettek volna az ő dolgai oly ártatlan és különös teremtéssel, mint Aglája. A megbánás marta a szívét; kilépett szolgálatából s átadta magát az évődésnek. Ptyiczÿnéknél lakott atyjával és anyjával, s nyiltan lenézte Ptyiczÿnt, bár egyidejüleg hallgatott annak tanácsaira s annyira józaneszű volt, hogy csaknem mindenben ki is kérte annak tanácsát. Ardalionovics Gavrila például azért is haragudott, hogy Ptyiczÿnnek nem jutott még eszébe Rothschilddé lenni s nem is tűzte ki ezt czélul. „Ha már egyszer uzsorás, hát ne álljon meg feleúton, nyúzza meg az

embereket, préseljen ki belőlük minden pénzt, legyen karakter: legyen Juda királya." Ptyiczÿn szerény és csöndes ember volt; csak mosolygott, de egyszer szükségesnek látta, hogy komolyan beszéljen Gányával s ezúttal bizonyos méltóságot is tanúsított. Bebizonyította Gányának, hogy ő nem cselekszik tisztességtelen dolgot s Gúnyának nincs igaza, a mikor őt zsidónak nevezi; hogy ő abban nem hibás, ha a pénznek olyan az ára; hogy ő igazságosan és becsületesen jár el s valójában ő csak ágens ezekben az ügyekben s végül, hogy ő már az ő pontosságánál fogva igen jó és tisztelt névvel bír a legelőkelőbb emberek előtt is és éppen ezért gyarapodik egyre az ő ügyforgalma. „Rothschild én belőlem nem lesz, minek is - tette hozzá nevetve - de lesz házam a Lyityejnája-utczában, meglehet: kettő is s ezzel vége". „De úgy lehet, - gondolta magában, - hogy három is," de ezt sohasem mondta ki hangosan és ebbeli ábrándjait gondosan takargatta. A természet szereti és dédelgeti az ilyen embereket és Ptyiczÿnt nem három, hanem bizonyosan négy házzal fogja megjutalmazni, még pedig azért, mert ez már gyerek-kora óta tudta, hogy ő belőle sohasem lesz Rothschild. Hanem négy házon túl már a természet sem megy s Ptyiczÿnéknek ennyivel meg is kell elégedni.

Egészen más volt Ardalionovics Gavrila nőtestvére. Ennek is nagy vágyai voltak, de inkább makacsok, mint rohamosak. Sok józan esze volt, a mikor a dolog törésre került, sőt józan esze azelőtt sem hagyta el.

Igaz, hogy ő is azon „közönséges emberek" közé tartozott, a kik eredetiségről ábrándoznak, de jókor rájött, hogy ő benne nincs egy hajszálnyi különösebb eredetiség sem és e miatt nem nagyon búsult, ki tudja: talán valami sajátos büszkeségből. Első gyakorlatias lépését nagy határozottsággal tette meg: férjhez ment Ptyiczÿn úrhoz; de férjhez menvén nem mondta azt, hogy „ha rosszalkodni, hát rosszalkodni a végletekig, csak czélt érjünk", mint a hogy ezt ilyen esetben Ardalionovics Gavrila bizonyára cselekedte volna, sőt majdnem meg is cselekedte, a mikor mint bátya helybenhagyta a huga határozatát. Ellenkezőleg: Ardalionovna Varvara csak azután adta beleegyezését a férjhezmenetelhez, mikor alaposan meggyőződött, hogy jövendő férje szerény, kellemes, csaknem művelt ember, a ki nagyobb hitványságot soha, semmiért sem fogna elkövetni. Kisebb hitványságokkal, mint szóra sem érdemes dolgokkal, Ardalionovna Varvara nem törődött, mert ugyan hol nem fordulnak elő eféle kicsinységek? Hiszen nem hajszolhat az ember mindig ideálokat. Azonkívül tudta, hogy férjhez menvén adhat egy zugot az apjának, anyjának és testvéreinek. Látván bátyja szerencsétlenségét, igyekezett azon segíteni, daczára a korábbi családi kellemetlenségeknek. Ptyiczÿn néha unszolgatta Gányát (de természetesen barátságos módon), hogy keressen magának valami állást. „Látod, te megveted a tábornokokat is, a tábornoki állást is, - mondta neki néha tréfásan, - s nézd: „azok" mind azzal végzik, hogy tábornokká lesznek; majd meglátod te is." - „De hol veszik ezek azt, hogy én a tábornokokat és a tábornoki állást megvetem?" - gondolta magában szarkasztikusan Gánya. Hogy a bátyja sorsán segítsen, Ardalionovna Varvara elhatározta, hogy működésök körét kibővítik: befurakodott Jepancsinékhoz, a miben nagy segítségére voltak a gyermekkori emlékek: ő is, bátyja is még gyermekkorukban játszótársai voltak a Jepancsin gyerekeknek. Jegyezzük meg itt, hogy ha Ardalionovna Varvara valamely különös gondolatot táplált volna, a mikor Jepancsinékat kezdte látogatni, akkor talán egy csapásra kiemelkedik vala az emberek ama csoportjából, a melybe maga sorozta be magát; de ő nem táplált ilyesmit; sőt eléggé alapos számítása volt: ő csak a család karakterére támaszkodott. Aglája karakterét pedig szünetlenül tanulmányozta. Feladatául tüzte ki, hogy bátyja és Aglája közt visszaállítja a barátságot. Lehet, hogy valamit tényleg el is ért; lehet, hogy hibákat is követett el, mint például a mikor túlságosan sokat számított bátyjára s olyat várt attól, a mire az soha, semmi szín alatt sem lett volna képes. Hanem azért ő mindenképpen elég jól mesterkedett Jepancsinéknál: heteken át nem említette a bátyját, mindig igen előzékeny és őszinte volt, egyszerüen, de méltóságosan viselte magát. A mi pedig lelkiismeretét illeti, ő nem félt abba

betekinteni és semmiben sem tudott magának szemrehányást tenni. S éppen ez adott neki erőt. Csak néha vette észre magán, hogy talán boszankodik, hogy ő benne is sok a hiúság, sőt tán elnyomott becsvágy is; ezt különösen olyankor vette észre magán csaknem minden esetben, a mikor Jepancsinéktól elment.

Jelenleg is onnan jött haza, még pedig gyötrelmes lehangoltsággal, melyen áttörte magát némi keserű gúny is. Ptyiczÿn Pavlovszkban egy igénytelen, de kényelmes faházban lakott, mely a poros út szélén állt s a melyre nézve kilátása volt, hogy már nemsokára az ő tulajdonába megy át annyira, hogy már eladása iránt is alkudozni kezdett. Felmenvén a tornáczra, szokatlan zajt hallott fent a házban s ráismert a bátyja és apja pörölő hangjára. Bemenvén és meglátván Gányát, a ki a dühtől sápadtan s csaknem haját tépve szaladgált fel s alá a szobában, Ardalionovna Varvara elkomolyodott és fáradtan ült le egy diványra, le sem téve a kalapját. Nagyon jól tudta, hogy ha még egy pillanatig olyan kedvetlenül marad s nem kérdi meg a bátyját, hogy miért szaladgál, az még jobban megharagszik, sietett tehát kérdés alakjában megszólítani.

- Még mindig a régi?

- Micsoda régi! - kiáltott fel Gánya, - a régi! Az ördög a megmondhatója: mi történik itt, nem pedig a régi. Az öreg szinte meg van dühödve... Anyánk rí. Istenemre, Várja, én elkergetem az öreget... vagy magam megyek el tőletek, - tette hozzá, valószínüleg eszébe jutván, hogy nem lehet ám mások házából valakit kikergetni.

- Elnézéssel kell lenni, - mormolta Várja.

- Micsoda elnézéssel? Ki iránt? - pattogott Gánya. - Talán az ő semmirevalóságai iránt? Nem, ez már türhetetlen, türhetetlen, türhetetlen. S még mit nem tesz: ő a hibás és még neki áll feljebb, mintha csak azt mondaná: „nem akarok a kapun bemenni, csináljatok utat a kerítésen át”. Hát neked mi bajod?

- Semmi, - válaszolt Várja kedvetlenül.

Gánya merően nézett rá.

- Ott voltál? - kérdezte aztán hirtelen.

- Ott.

- Ni, már megint kiabálnak! Milyen szégyen! És még éppen ilyen időben.

- Micsoda időben? Nem látok semmi különös időt.

Gánya még fürkészőbb szemmel vizsgálta hugát.

- Megtudtál talán valamit? - kérdezte aztán.

- Semmi különöset, vagy legalább is semmi váratlant. Megtudtam, hogy minden igaz. Férjemnek igaza volt: a hogy’ ő előre megjósolta, úgy is történt. Hol van ő?

- Nincs itthon. Mi történt?

- Elhatározott dolog, hogy a herczeg megkéri Agláját; az idősebb Jepancsin-leányok mondták. Aglája beleegyezik; már nem is titkolják a dolgot. (Pedig ott egész mostanig csupa titkolódzás volt minden.) Adelajda esküvőjét újra elhalasztják, hogy mind a kettőt egyszerre tarthassák meg egy napon: ez nekik valami költői! Egészen olyan is, mint valami vers. Inkább te is írnál egy üdvözlő verset a lakodalomra, a helyett hogy itt fel s alá szaladgálsz. Ma este Bjelokonszkája lesz náluk; éppen jókor érkezett ide; vendégek is lesznek. A herczeget bemutatják Bjelokonszkájának, bátor már ismerik egymást, úgy látszik: nyilvánosságra hozzák az egészet.

Csak attól tartanak, hogy a herczeg fel talál valamit dönteni és összetörni, a mikor a vendégek jelenlétében bemegy a szobába, vagy maga talál elhasalni. Kitelik tőle.

Gánya nagyon figyelmesen hallgatott minden szót, de huga nagy csodálkozására a meglepő hír, a mint látszott, éppen nem volt rá olyan meglepő hatással.

- Hiszen ez előre látható volt, - szólt egy kissé elgondolkozva; - tehát vége! - tette hozzá furcsa gúnynyal, ravaszul nézve hugára s még mindig fel s alá járva a szobában, csak most már sokkal lassabban.

- Még jó, hogy ilyen filozófiával fogod fel a dolgot; igazán örülök, - mondá Várja.

- Most aztán nem lesz rá gondunk; legalább nekem nem.

- Úgy hiszem, hogy őszintén, tétovázás nélkül és fáradhatatlanul voltam szolgálatodra; én nem kérdeztem tőled: milyen szerencsét és boldogságot kerestél te Aglájánál.

- Hát talán én... boldogságot kerestem ő nála?

- Ugyan, az Isten áldjon meg, ne filozofálj megint. Hát persze, hogy azt. S persze, hogy elég volt részünkről a bolondot játszani. Bevallom, hogy én sohasem tudtam ezt a dolgot komolyan venni: csakis „minden eshetőségre" való tekintetből ártottam bele magamat, számítottam az ő nevetséges karakterére, főképpen pedig meg akartalak téged nyugtatni; de kilenczvenkilencz esetben ennek a dolognak dugába kellett dőlnie. Én a mai napig sem tudom: mi volt az a siker, a mit te ezelőtt elérni véltél volt.

- Most ti engemet megint hajszolni fogtok, hogy állás után lássak, előadásokat fogtok tartani a kitartásról és akaraterőről, valamint arról, hogy kicsivel is be kell érni és így tovább; könyv nélkül tudom, - hahotázott Gánya.

„Valami új terve van", - gondolta Várja.

- Hát aztán - örülnek a szülők? - kérdezte Gánya.

- Nem nagyon, úgy látom. Egyébiránt magad is megitélheted; Fjodorovics Iván meg van elégedve: Prokofjevna Lizaveta fél, mert már régebben is ellenszenvvel gondolt a herczeg vőlegénységére, ez tudvalevő dolog.

- Én nem ezt kérdeztem; a herczeg vőlegénysége lehetetlen és képtelen; ez világos. Én a mostani helyzetről kérdezősködöm, hogy s mint áll az a dolog: beleegyezett-e formaszerint Aglája?

- Eddig még nem mondott nemet, ez az egész; de ő tőle nem is lehetett egyebet várni. Tudod, hogy a makranczosságig szégyenkező: gyerekkorában bebújt a szekrénybe s ott ült két-három óráig, csak hogy ne kelljen a vendégek előtt megjelennie; most felnőtt, de még mai napig is olyan. Tudod, én azt képzelem, hogy ott valami komoly dolog történik, még az ő részéről is. Azt mondják, hogy ő a herczeget egyszerűen kineveti, neveti reggeltől estig, hogy el ne árulja magát, de bizonyosan módját tudja ejteni, hogy mindennap közöljön vele valamit titokban, mert az mintha csak a hetedik égben járna, úgy ragyog... azt mondják, hogy roppant nevetséges. Tőlük hallottam. Azt is észrevettem, hogy az idősebb leányok szemtől-szembe kinevettek engem.

Gánya végre elkomorodott: Várja talán készakarva ment ilyen részletekbe, hogy kifürkészsze bátyja gondolatát. De fönt megint zaj keletkezett.

- Elkergetem! - ordított fel Gánya, mintha megörült volna annak, hogy bosszankodásának véget vethet.

- S akkor ő megint elmegy, hogy bennünket mindenütt megszégyenítsen, mint tegnap.

- Hogy-hogy tegnap? mi az a tegnap? Talán bizony... - tette hozzá Gánya egyszeriben roppantul megijedve.

- Oh Istenem, hát te nem is tudod? - kérdezte Gánya.

- Hogyan? hát igaz volna, hogy ő ott volt? - kiáltott fel Gánya, egészen elvörösödve a szégyentől és dühtől; - úristen, hiszen te onnan jösz, mit hallottál? Ott volt az öreg? Ott volt vagy nem?

S Gánya az ajtóhoz rohant; Várja hozzáugrott s megfogta őt mind a két kezével.

- Mit akarsz? Hová mégy? Ha most kibocsátod, még rosszabbat cselekszik, mindenkit sorra jár.

- Mit tett ő ottan? Mit beszélt?

- Ők maguk sem tudták elbeszélni és megérteni; csak mindnyájukat megijesztette. Fjodorovics Iványt kereste, az nem volt otthon. Akkor Prokofjevna Lizavetát követelte. Ettől először állást kért, hogy valami keresetforrása legyen, azután ránk: én rám, férjemre, különösen pedig te rád panaszkodott... Isten tudja, mit nem beszélt össze-vissza.

- Mért nem tudtad meg? - szólt Gánya remegve.

- Lehetett is! Ő maga is aligha tudta: mit beszélt, s meglehet, nekem nem is mondtak el mindent.

Gánya a fejéhez kapott s az ablakhoz rohant; Várja leült a másik ablakhoz.

- Aglája kész nevetség, - szólalt meg újra Várja, - megállít engem és azt mondja: „adja át különös tiszteletemet szüleinek; a napokban én mindenesetre fogok alkalmat találni, hogy találkozhassam a kegyed papájával". S ezt egészen komolyan mondta. Roppant furcsa...

- Nem tréfált? nem?

- Hiszen éppen az a furcsa, hogy nem.

- Tud-e ő egyet-mást az ügyről, mit gondolsz?

- Hogy a családjokban nem tudnak mindent, az kétségtelen; de te nekem most egy eszmét adtál; meglehet, hogy Aglája mindent tud. Csak ő maga, mert a nőtestvérei is igen csodálkoztak, a mikor ő oly komolyan tiszteltette apánkat. De miért éppen apánkat? S ha ő mindent tud, akkor a herczegtől hallotta.

- Nem nehéz kitalálni, hogy kitől hallotta. Zsivány, tolvaj! Még csak ez kellett. Ime, ilyen nálunk a „családfő!"

- Eh, ostobaság! - kiáltott föl Várja megharagudva, - egy korhelyhistória s ezzel vége. S ki gondolta ezt ki? Lyebegyev, a herczeg... hanem ők is szép emberek! Ennyire sem becsülöm őket, ni!

- Az öreg tolvaj és iszákos, - folytatta epésen Gánya, - én koldus vagyok, a húgom férje uzsorás; volna is mihez ragaszkodni Aglájának. Mondhatom szép társaság!

- A te húgod férje, az az uzsorás, neked...

- Enni ad ugy-e? Sohse teketóriázz kérlek.

- Mit mérgelődöl? - vágott közbe Várja, - nem érted a dolgot, mint egy iskolásgyerek. Vagy azt hiszed, hogy mindez árthatott neked Aglája előtt? Nem ismered te akkor őt; ő kész a

legkiválóbb kérőnek hátat fordítani s akármelyik diákkal éhen halni egy padlásszobában: ez az ő ábrándja. Te sohasem birtad megérteni, mily érdekes lettél volna te az ő szemében, ha szilárdan és büszkén tudtad volna elviselni a mi sorsunkat! A herczeg is csak azzal tudta őt megfogni, hogy először is: egyáltalában nem is akarta megfogni, másodszor: mert a herczeget mindenki félkegyelműnek tartja. Már az az egy is tetszik neki, hogy a herczeg miatt az egész családját izgatottságba ejti. Eh, nem birtok ti ebből semmit sem megérteni.

- No, majd meglátjuk, megértjük-e vagy sem, - dörmögött Gánya titokzatosan - csakhogy én mégsem akarnám, hogy ő valamit megtudjon az öregről. Én azt hittem, hogy a herczeg meg bírja magát tartóztatni s nem mond el semmit. Ő még Lyebegyevet is visszatartotta; még nekem sem akart mindent elmondani, mikor faggatóra vettem...

- Következésképp magad is láthatod, hogy ő nélküle is mindent tudnak. De mit akarsz még te? Mit reménylesz? Hiszen még ha maradt volna is valami reménység, ez csak legfeljebb szánalmat gerjesztene benned irántam.

- No, a botránytól ő is megijedne, még ha annyira szereti is a regényességet. Ti mind egyformák vagytok.

- Már hogy Aglája ijedne meg! - szólt gúnyosan Várja, lenéző tekintetet vetve bátyjára, - ah, beh hitvány a te lelked! Nem vagytok ti semmire sem érdemesek. Ha nevetséges és különcz is ő, de mindnyájunknál ezerszerte nemesebb!

- No, ne haragudj, - dörmögött Gánya újra önelégülten.

- Csak anyámat sajnálom, - folytatta Várja, - félek, hogy az apánk históriáját megtudja, oh, nagyon félek!

- Pedig már bizonyosan tudja is, - jegyezte meg Gánya.

Várja fel akart kelni, hogy felmenjen Alexandrovna Ninához, de megint megállt és figyelmesen nézett a bátyjára.

- Ugyan ki mondta volna el neki?

- Bizonyosan Hippolit. Azt hiszem, első dolga volt, mihelyt átjött hozzánk, mindent elkotyogni anyánknak.

- De ugyan, kérlek, honnan tudná Hippolit? A herczeg és Lyebegyev megállapodtak, hogy senkinek sem szólnak. Kolya pedig semmit sem tud.

- Hogy Hippolit honnan tudná? Megtudta. Nem is képzeled, mily ravasz ficzkó az; milyen szószátyár, milyen jó orra van arra, hogy minden rosszat, minden botrányt kiszimatoljon. Ha hiszed, ha nem, én meg vagyok győződve, hogy ő neki Agláját is sikerült a maga részére megnyerni. S ha még eddig nem sikerült, hát sikerülni fog neki. Rogozsin is összeköttetésbe lépett vele. De hogy a herczeg ezt nem veszi észre! S mennyire kerülget most az a ficzkó engemet is! Személyes ellenségének tart engemet, ezt én már rég észrevettem, de miért? Mit akar? Hiszen meghal: ezt én nem birom felfogni. Hanem rászedem én ő kegyelmét: majd meglátod, hogy ő nem fog engem bolonddá tartani, hanem én őt.

- Minek csaltad őt ide, ha annyira gyűlölöd? Aztán érdemes-e ő arra, hogy bolonddá tartsd?

- Hiszen te tanácsoltad, hogy csaljam ide.

- Azt hittem, hogy hasznunkra lehet; hát azt tudod-e, hogy ő is beleszeretett Aglájába s már írt is neki? Tőlem kérdezősködtek felőle... s kevésbe múlt, hogy Prokofjevna Lizavetának is nem írt.

- Ebben a tekintetben ő nem veszedelmes, - mondá Gánya epésen nevetve, - különben lehet valami a dologban. Hogy szerelmes, az nagyon lehetséges, hiszen siheder. De... névtelen leveleket ő nem fog írni a vénasszonynak, hiszen ő olyan mérges kis kölyök, oly öntelt középszerűség! Meg vagyok róla győződve, hogy engemet Aglája előtt intrikusnak festett le, az volt az első dolga. Megvallom, hogy kezdetben elég bolond voltam s eljárt előtte a szám; azt hiszem, hogy egyedül azért, hogy bosszút álljon a herczegen, az én érdekemben fog cselekedni; olyan ravasz kölyök az. Oh, én most már egészen átlátok rajta. Arról a lopásról pedig ő az anyjától hallott, a századosnétól. Mert ha az öreg elhatározta magát a lopásra, azt a kapitánynéért tette. Egyszerre csak minden igaz ok nélkül azt mondja nekem, hogy a „generális" az ő anyjának négyszáz rubelt igért; s ezt minden czeremónia és minden bevezetés nélkül mondta. Én mindjárt felfogtam a helyzetet. S úgy nézett a szemembe, valami különös kéjelgéssel; bizonyosan elmondta anyánknak is, egyes-egyedül azért, hogy gyönyörködhessék annak kétségbeesésében. De hogy miért nem tud már meghalni? Hiszen kötelezte magát, hogy három hét alatt meghal, - s itt még hízásnak indult. Megszünt a köhögése. Tegnap este maga mondta, hogy már második napja nem köhög vért.

- Kergesd el.

- Én őt nem gyűlölöm, csak megvetem, - felelt Gánya büszkén, - no de jól van, ha gyűlölöm is! - kiáltott fel aztán rendkívül haragosan, - ezt én neki megmondom a szemébe is, megmondom a halálos ágyán is. Ha te olvastad volna az ő utolsó nyilatkozatát, - Istenem, mily vakmerő bávaság! Valóságos Pirogov hadnagy, főképpen azonban kölyök! Oh, mily gyönyörűséggel tudtam volna én őt akkor megrakni, csak éppen azért, hogy elcsodálkozzék. Most mindenkin bosszút akar állni azért, mert akkor nem sikerült neki... de mi ez? Ott megint pörölnek? Elvégre is mi akar ez lenni? Ezt én már utoljára sem tűrhetem. Ptyiczÿn! - kiáltott az éppen bejövő sógorra, - mi az? mi történik nálunk? ez... ez...

Hanem a zaj közelebb jött, az ajtó hirtelen kinyilt, s az öreg Ivolgin haragosan, vörösen, magából kikelten szinte neki esett Ptyiczÿnnek. Az öreg úr után jött Alexandrovna Nina, Kolya és leghátul Hippolit.

II.

Hippolit már öt nap óta Ptyczÿnék házába költözött. Ez mintegy természetesen történt, a nélkül, hogy különösebben megállapodtak volna erre nézve a herczeggel: nemcsak hogy össze nem pöröltek, de látszólag úgy váltak el egymástól, mint jóbarátok. Ardalionovics Gavrila, a ki oly ellenséges hangulattal volt ama bizonyos estén Hippolit iránt, harmadnap maga jött el érte, bizonyosan valami különös, hirtelen jött czéltól vezettetve. Nem tudni miért: Rogozsin is járni kezdett a beteghez. A herczegnek eleinte úgy tetszett, hogy még jobb lesz, a „szegény fiura" nézve, ha az elmegy ő tőle. De már átköltözésekor azt mondta volt Hippolit, hogy Ptyiczÿnhez költözik, „a ki oly jó, hogy ád neki egy megbúvó zugot", és mintegy készakarva sohasem mondta, hogy Gányához költözik, ámbár éppen Gánya sürgette, hogy Hippolitot oda vegyék a házba. Gánya ezt mindjárt akkor észrevette, és sértődötten zárta be a szívébe.

Gányának igaza volt, a mikor azt mondta a hugának, hogy a beteg jobban érzi magát. Hippolit tényleg jobban volt mint előbb, a mit első tekintetre meg lehetett rajta látni. Lassan jött be a szobába, leghátul kullogva, gúnyos ellenséges indulatú mosolygással. Alexandrovna Nina nagyon ijedt volt. (Az utóbbi félév alatt ő nagyon megváltozott, lesoványodott; férjhezadván leányát átköltözvén ahhoz, látszólag megszünt a gyermekei dolgába avatkozni.) Kolya

kedvetlen volt: sokat nem értett meg a „generális őrültségéből”, mint a hogy ő magát kifejezte, s persze nem tudta az új családi zavar alapos okát. De annyi világos volt előtte, hogy apja már óráról-órára és mindenütt annyi bolondságot követ el s egyszerre úgy megváltozott, hogy mintha egészen más ember volna most, mint volt azelőtt. A miatt is nyugtalankodott, hogy az öreg úr az utóbbi három nap alatt csaknem végképpen abbahagyta az ivást. Azt is tudta róla, hogy az öreg elvált Lyebegyevtől s a herczegtől s össze is veszett velük. Kolya különben éppen az imént jött haza egy félitcze pálinkával, a melyet a saját pénzéből vett.

- Igazán kedves anyám, - igyekezett Kolya még fent rábeszélni Alexandrovna Ninát, - még jobb, ha a papa iszik. Már három napja, hogy rá se nézett az italra. Bizonyosan valami szomorúsága van; igazán jobb lesz; hiszen én neki még az adósok börtönébe is hordtam...

A generális sarkig kinyitotta az ajtót és megállt a küszöbön, mintha remegett volna a méltatlankodástól.

- Tisztelt uram! - kiáltott dörgő hangon Ptyiczÿnre, - ha ön tényleg kész arra, hogy egy tacskó és atheista kedvéért föláldozzon egy öreg embert, vagy legalább is az ön feleségének az apját, a ki becsülettel szolgálta felséges uralkodóját, hát akkor az én lábam ettől az órától kezdve nem lépi át az ön küszöbét. Válaszszon, uram, válaszszon rögtön; vagy én, vagy ez a... ráspoly! Igenis, ráspoly. Véletlenül mondtam, de ez - ráspoly. Mert ő mint a ráspoly morzsolja az én szívemet, még pedig minden tisztelet nélkül... Igenis, mint a ráspoly.

- Nem dugóhuzó? - kérdezte Hippolit.

- Nem, nem dugóhuzó, mert én neked generális vagyok, nem pedig pálinkás üveg. Nekem kitüntetéseim vannak, vitézségi érmeim, neked pedig kutyafüled van. Vagy ő, vagy én! Határozzon uram, de mindjárt! - kiáltott újra mérgesen Ptyiczÿnre. Itt Kolya széket adott neki, a melyre ő csaknem kimerülten leült...

- Igazán jobb volna, ha kialudná magát, - motyogott a meglepett Ptyiczÿn.

- Még fenyegetődzik! - szólt halkan Gánya a hugához.

- Aludni! - kiáltott föl a generális; - nem vagyok én részeg, tisztelt uram, mit sérteget ön engem. Látom, - folytatta fölállva, - hogy itt mindenki és minden ellenem van. Elég! Elmegyek. De tudja meg, tisztelt uram, tudja meg...

Nem hagyták tovább beszélni és újra leültették; igyekeztek őt megnyugtatni, kérlelni. Gánya dühösen húzódott be egy szögletbe, Alexandrovna Nina remegett és sírt.

- Mit vétettem én neki? Mit panaszkodik? - kiáltott föl Hippolit, fogát csikorgatva.

- Talán semmit sem vétett? - szólalt meg egyszeribe Alexandrovna Nina, - ön kiváltképpen szégyenelhetné magát... embertelenség annyira kínozni ezt az öreg embert... különösen az ön helyén.

- Először is: ugyan micsodás az az én helyem, asszonyom? Én kegyedet nagyrabecsülöm... kegyednek a személyét, de...

- Ez már sok, - kiáltott föl a generális, - összetépi a lelkemet és szívemet. Azt akarná, hogy higyjek az atheizmusban. Tudd meg, kölyök, hogy te még a világra sem jöttél, a mikor már engem elhalmoztak kitüntetésekkel; te pedig csak egy kétfelé szakított, köhögő, irigykedő féreg vagy... Haldokolsz a mérgelődéstől és a hitetlenségtől... Minek is hozott át téged ide Gavrila? Mindenki ellenem van, kezdve az idegentől a saját fiamig.

- Elég már! micsoda tragédiát kezd már! - szólt közbe Gánya; - jobb lett volna, ha meg nem szégyenít bennünket az egész világ előtt.

- Mivel szégyenítlek én meg téged, te kölyök? Téged? Én csak tisztességet szerezhetek neked, nem szégyent.

Fölugrott s most már nem bírtak vele; de Ardalionovics Gavrilán is meglátszott, hogy dühös.

- Köszönöm az ilyen tisztességet! - szólt bosszúsan.

- Mit mondtál? - dörgött a generális elsápadva és egy lépést téve a fia elé.

- Azt, hogy csak egy szót kell szólnom, és... - felelt Gánya ordítva, de nem fejezte be. Apa és fiú rendkívüli felindultságban álltak egymással szemközt. Különösen dühös volt Gánya.

- Gánya! mit csinálsz? - kiáltott föl Alexandrovna Nina, fiához szaladva, hogy azt visszatartóztassa.

- Mily ostobaság ez mind a két részről, - szólt közbe Várja méltatlankodva; - hagyjon nekik békét, mama, - fordult aztán anyjához.

- Csakis anyámért kimélem őt, - szólt Gánya tragikus hangon.

- Beszélj! - üvöltött a generális, teljesen kikelve magából, - beszélj, ha nem akarod, hogy apai átok érjen... beszélj!

- No, nagyon félek én az ön átkától! S ki az oka annak, hogy ön már nyolczadik napja olyan, mint a ki megháborodott? Látja: még a napokat is tudom: nyolczadik napja. Vigyázzon, ne kergessen engem a végletekre; különben mindent elmondok... Mit keresett tegnap Jepancsinéknál? S még öreg embernek tartja magát, családfőnek; megőszült... derék ember, azt mondhatom!

- Hallgass, Gánya! - kiáltott föl Kolya, - hallgass, bolond.

- De mivel sértettem meg őt én? - állt elő újra Hippolit, de még mintha mindig az előbbeni gúnyos hangon, - miért nevez ő engem kölyöknek? Hallották? Hiszen ő maga kötötte rám magát s elkezdett nekem valami Jeropjegov századosról mesélni. Én egyáltalában nem pályázom az ön barátságára, generális úr; jól tudja, hogy ezelőtt is mindig kerültem. Azt csak beláthatja, hogy nekem semmi közöm az ön Jeropjegov századosához. Én nem Jeropjegov kapitány kedvéért jöttem ide. Én csak azt a véleményemet fejeztem volt ki az imént, hogy talán az a Jeropjegov kapitány soha nem is létezett. Erre lobbant fel úgy a generális.

- Kétséget sem szenved, hogy soha nem létezett, - szólt közbe Gánya.

A generális úgy állt ott, mintha váratlanul pofonvágták volna s czéltalanul nézegetett körül. Fia szavainak rendkívüli őszintesége nagyon meglepte őt. Hippolit a Gánya szavaitól hahotára fakadt s azt mondta: „No, látja, a saját fia is azt mondja, hogy soha semmiféle Jeropjegov kapitány nem létezett a világon.” Az öreg egész zavartan dünnyögött:

- Jeropjegov Kapiton, és nem kapitány... Kapiton... nyugalmazott alezredes, Jeropjegov Kapiton.

- De még Kapiton nevű Jeropjegov sem létezett, - tüzeskedett Gánya.

- Mi... miért ne lett volna? - dünnyögött a generális és arcza vörösödni kezdett.

- Elég már! - csitította őket Ptyiczÿn és Várja.

- Hallgass, Gánya! - kiáltott rá újra Kolya is.

De ez a közbelépés mintha a tábornokot is észre térítette volna.

- Hogyne lett volna? Miért ne létezett volna? - kiáltott fenyegető hangon a fiára.

- Azért, mert nem létezett. Nem létezett s azzal vége! Sőt egyáltalában nem is létezhetik. Tessék! Hagyja abba az egészet, azt mondom.

- És ez fiú... az én édes fiam, a kit én... óh Istenem!... Hogy Jeropjegov nem létezett, Jeropjegov Jeroska...

- No tessék, hol Kapitoska, hol Jeroska, - szólt közbe Hippolit.

- Kapitoska, uram Kapitoska és nem Jeroska. Kapiton, Alexejevics kapitány... vagy mit is mondok: Kapiton... alezredes... nyugalmazott... a ki Máriát vette el, Petrovna Máriát, vezetéknevén Szu... Szu... nekem jóbarátom és bajtársam... Szutugova Máriát... Sőt már hadapród korában... Én ő érte véremet ontottam... S még hogy Jeropjegov Kapitoska nem létezett. Hogy nem létezett!

A generális hadarva kiabált, de úgy, hogy azt lehetett volna hinni, hogy nem arra vonatkozott a kiabálás, a kiről szó volt. Máskor sokkal jobban sértve érezte volna magát annak kijelentésére, hogy Jeropjegov Kapiton egyáltalában nem létezett, kiabált volna, jelenetet csinált volna, kikelt volna önmagából, de utóvégre is felment volna az emeletre aludni. De most, az emberi szív rendkívüli sajátságánál fogva az történt, hogy éppen a Jeropjegov létezését tagadó, sértő kételkedés töltötte színültig a poharat. Az öreg elvörösödött, felemelte a kezét és azt kiáltotta:

- Elég! Átkom reád... takarodj ebből a házból... Miklós, hozd utánam a táskámat... én innen elmegyek.

Sietve és rendkívül haragosan távozott. Utána sietett Alexandrovna Nina, Kolya és Ptyiczÿn.

- Látod, mit tettél! - mondá Várja a bátyjának; - igen könnyen megesik, hogy ő most megint oda lábatlankodik. Milyen szégyen.

- Ne lopj! - kiáltott Gánya csaknem elfulladva a bosszúságtól; tekintete ekkor hirtelen találkozott a Hippolitéval; Gánya csaknem összerázkódott; - ön pedig, tisztelt uram, - kiáltott arra, - meggondolhatná, hogy ön utóvégre is más házában van és... igénybe vévén a vendégszeretet, nem kellene ingerelnie az öreget, a ki, a mint látszik, megtébolyodott.

Hippolit is mintha valami rázkódást érzett volna, de hirtelen összeszedte magát.

- Én nem vagyok önnel egészen egy véleményen arra nézve, hogy az ön papája megtébolyodott, - felelt nyugodtan, - ellenkezőleg nekem úgy látszik, mintha észbeli tehetsége az utóbbi időben gyarapodott volna, nem hiszi? Olyan óvatos, körültekintő, mindent kifürkész és minden szót megmérlegel... Hiszen arról a Kapitoskáról is bizonyos czéllal kezdett ő én velem beszélni, képzelje csak: engemet arra akart rávenni...

- Eh, bánom is én, akármire akarta önt rávenni! Kérem, uram, ne ravaszkodjék, ne kétszínüsködjék tovább! - szólt Gánya kedvetlenül, - ha ön is tudja az igazi okát annak, hogy miért van az öreg most ilyen hangulatban (pedig ön bizonyosan tudja, mert az utóbbi öt nap alatt ön folytonosan spionkodott), hát akkor még kevésbbé kellene önnek a... szerencsétlen embert ingerelni és a dolog nagyításával anyámat nyugtalanítani, mert az egész dolog csupa ostobaság, egy részeges kompánia históriája, egyéb semmi, különben sincs még semmivel sem bizonyítva és én nem is adok rá semmit... De ön nem lehet el ingerkedés és kémkedés nélkül, mert ön... ön...

- Kölyök, - nevetett Hippolit.

- Mert ön hitvány ember, a ki egy fél óráig kínozta az embereket, azt hivén, hogy megijeszti őket, ha meglövi magát azzal a töltetlen pisztolylyal, a melylyel ön, maga-magát elhibázó öngyilkos, annyit kérkedett, jobbra-balra epéskedve. Én önt vendégszeretettel fogadtam, ön itt hízásnak indult, köhögése megszünt s most azzal fizet...

- Bocsánat, csak egypár szót! Én Ardalionovna Varvaránál vagyok és nem önnél, ön nem részesített engem semmiféle vendégszeretetben, sőt úgy hiszem, hogy ön is a Ptyiczÿn úr vendégszeretetét élvezi; ezelőtt négy nappal kértem anyámat, hogy keressen nekem lakást Pavlovszkban s költözzön oda ő is, mert tényleg jobban érzem magamat, ámbár sem hizásnak nem indultam, sem a köhögésem meg nem szünt. Anyám tegnap este értesített, hogy van lakás s én sietek önt viszont arról értesíteni, hogy köszönetet mondva az ön mamájának és hugának, még ma átköltözöm a saját lakásomba, a mit különben már tegnap este elhatároztam. Bocsásson meg, hogy félbeszakítottam önt, úgy látszik, még sok mondanivalója lett volna.

- Oh, ha a dolog így áll... - szólt Gánya megremegve.

- S ha így áll, hát engedje meg, hogy leülhessek, - folytatta Hippolit nagy nyugalommal leülve arra a székre, a melyen az imént a generális ült, - hiszen én mégis csak beteg vagyok; nos, most már kész vagyok önt hallgatni, annyival is inkább, mert azt hiszem: ez utolsó beszélgetésünk, sőt talán utolsó találkozásunk is.

Gánya egyszerre lelkiismeretfurdalást érzett.

- Higyje el, hogy nem alacsonyítom le magamat annyira, hogy önnel számadásba bocsátkozzam, - szólt, - de ha ön...

- Kár önnek olyan lenézéssel viselkedni, - szakította őt félbe Hippolit, - én az én részemről mindjárt az első napon, a mikor ide költöztem, elhatároztam, hogy nem tagadom meg magamtól azt az élvezetet, hogy mindent a fogához verjek önnek, még pedig a legnyiltabban, a mikor majd egymástól elbúcsúzunk. S ezt én most véghez is akarom vinni, persze csak ön után.

- Én pedig arra kérem önt, hogy távozzék ebből a szobából.

- Jobb, ha elmondja ön, a mit akart, mert majd megbánja, hogy nem beszélte ki magát egészen.

- Hagyja abba, Hippolit; szégyenletes ez a dolog; legyen olyan jó, hagyja abba! - szólt közbe Várja.

- A hölgy iránti udvariasságból megtehetem, - nevetett Hippolit helyéről fölkelve, - jól van, Ardalionovna Varvara, a kegyed kedvéért kész vagyok a dolgot elhalasztani, de csakis elhalasztani, mert köztem és a kegyed bátyja közt némi kölcsönös fölvilágosítás elkerülhetetlen s én a világon semmiért sem megyek el innen addig, míg magam után félreértést hagyhatok.

- Ön egyszerűen egy fecsegő, - kiáltott fel Gánya, - s ezért nem akar innen szószaporítás nélkül elmenni.

- No látja, - jegyezte meg hidegvérrel Hippolit, - ön már nem bírja magát tartóztatni. Igazán mondom: meg fogja bánni, ha most ki nem beszéli magát. Én még egyszer átengedem önnek a szót. Várok.

Ardalionovics Gavrila nem szólt, csak megvetően nézett.

- Tehát nem akar beszélni. Meg akarja mutatni, hogy erős karakterű: nos, a hogy tetszik. Én részemről lehetőleg rövid leszek. Ma már kétszer-háromszor vetették szememre a vendéglátást; ez nem igazságos. Mikor önök engemet ide meghíttak, engemet be akartak csalni a hálójukba, mert arra számítottak, hogy én bosszút akarok állani a herczegen. Azonkívül meghallották, hogy Ivanovna Aglája részvéttel van irántam és elolvasta az én vallomásaimat. Nem tudom miért, arra számítván, hogy én egészen az önök érdekeinek szolgálatába fogok

állani, azt remélték, hogy énbennem talán majd segítséget nyernek. Nem akarok erről részletesebben beszélni, de az önök részéről sem kívánok sem beismerést, sem megerősítést; elég az hozzá, hogy én itthagyom önöket a lelkiismeretökkel s hogy mi most már kitünően értjük egymást.

- No de milyen nagyra fújja fel ön a legközönségesebb dolgot! - kiáltott fel Várja.

- Hiszen mondtam, hogy fecsegő és értelmetlen, - szólt Gánya.

- Bocsásson meg Ardalionovna Varvara, még folytatom. A herczeget én persze se' szeretni, se' becsülni nem tudom; hanem azért ő határozottan jó ember, ámbár... meglehetősen nevetséges. De gyűlölnöm őt nem volna miért; én jogosítottam fel a kegyed bátyját arra, hogy mást higyjen felőlem, mikor ő engemet a herczeg ellen lázított; inkább arra számítottam, hogy majd jót nevetek a csomó kibonyolításánál. Tudtam, hogy a kegyed bátyja elszólja magát előttem s a legnagyobb mértékben félre fog faragni. Úgy is történt... Én kész vagyok őt most kimélni, de egyesegyedül a kegyed iránt való gyöngédségből, Ardalionovna Varvara. De a mikor kijelentem, hogy engemet nem oly könnyű horogra kapni, egyúttal azt is megmagyarázom: miért akartam én a kegyed bátyját magamaga előtt így bolonddá tartani. Beismerem nyiltan, hogy ezt gyűlöletből cselekedtem. Haldokolván (mert hiszen én mégis csak meghalok, bár, - a mint kegyetek állítják, - hízásnak indúltam), azt éreztem, hogy sokkal nyugodtabban megyek a paradicsomba, ha sikerül bolonddá tartanom legalább egyet azok közül, a kik engemet egész életemen át üldöztek, a kiket egész életemben gyűlöltem és a kiknek számát oly odaadással szaporítja a kegyed mélyen tisztelt bátyja. Gyűlölöm én önt, Ardalionovics Gavrila, még pedig egyedül azért - a mi önnek talán furcsán tűnhetik fel, - egyesegyedül azért, mert ön tipusa, megtestesülése, személyesítője és netovábbja a legvakmerőbb, legönzőbb, leghitványabb és legalávalóbb közönségességnek. Ön a jól tartott közönségesség, ön a nem kételkedő, olimpusi nyugalmu közönségesség, ön a rutinok rutinja. Az ön sorsa az, hogy a legkisebb eredeti idea sem születhetik meg sohasem az eszében, sem a szívében. De ön határtalanúl irigy; ön szentűl meg van győződve, hogy ön nagy lángész, hanem azért rossz pillanataiban mégis vannak kétségei s olyankor ön mérgelődik és irigykedik. Oh, az ön láthatárán még vannak fekete pontok; ezek csak akkor múlnak el, mikor ön majd végképp elbúsúl, a mi nincs már messze; hanem azért még ön előtt hosszú és változatos út áll, nem mondhatom, hogy egyúttal vidám is és ennek örülök. Először is megjósolhatom, hogy ön nem fogja elnyerni azt a bizonyos személyt...

- No, ez már tűrhetetlen, - kiáltott fel Várja, - mikor végzi már be, maga méregduda?

Gánya elsápadt, reszketett és hallgatott, Hippolit szünetet tartott, állhatatosan és kéjelegve nézett Gányára, azután átvitte tekintetét Várjára, felkaczagott, meghajtotta magát és kiment a nélkül, hogy többet egy szót is szólt volna.

Ardalionovics Gavrila joggal panaszkodhatott volna a sorsra és szerencsétlenségére. Várja egy ideig nem mert hozzá szólni, sőt rá se' nézett, a mikor az hosszú lépésekkel körülötte fel és alá járt: végre Gánya az ablakhoz ment és háttal állt Várja felé. Várja arra az orosz közmondásra gondolt, hogy két vége van a botnak. Fentről megint zaj hallatszott.

- Elmégy? - fordult meg hirtelen Gánya, hallván, hogy Várja felkelt a helyéről; - várj; nézd csak ezt.

Odament húgához s ledobott elébe egy kis levélforma papirt.

- Uramisten! - kiáltott fel Várja s összecsapta a kezét.

A levélke éppen hét sorból állt:

„Ardalionovics Gavrila! Meggyőződvén, hogy ön jóindulattal viseltetik irányomban, elhatároztam, hogy egy reám nézve fontos dologban az ön tanácsát kikérem. Szeretnék önnel holnap reggel pontban hét órakor a zöld lóczánál találkozni. Ez a mi nyaralónk közelében van. Ardalionovna Varvara, a kinek okvetlenül el kell önt oda kisérnie, nagyon jól ismeri azt a helyet. I. A.”

- Hát aztán legyen vele okos az ember! - szólt Várja, karjait szétterjesztve.

Bármennyire nem szeretett volna ebben a pillanatban Gánya felfuvalkodni, még sem tehette, hogy diadalérzésének kifejezést ne adjon, kivált Hippolitnak imént kifejezett lealázó jóslata után. Arczán nyiltan megjelent az önelégültség mosolya, de még Várja is csak úgy ragyogott az örömtől.

- S mindez éppen most történik, a mikor ő náluk az eljegyzést akarják nyilvánosságra hozni. No hát légy vele tisztában, ha tudsz!

- Mit gondolsz, miről akar ő holnap énvelem beszélni? - kérdezte Gánya.

- Az mindegy; fődolog az, hogy hat hónap óta először most akar veled találkozni. Hallgass rám, Gánya: bármi történjék ott, az az egy bizonyos, hogy az fontos dolog! Nagyon fontos. Ne czeremóniázz megint, ne hibázd el a dolgot, aztán ne is gyáváskodj: vigyázz. Hát talán nem jött volna ő rá arra, hogy miért kerülgettem én őket egy egész félévig? S képzeld csak: nekem egy szót sem szólt ma, még csak egy pillantással sem! Hiszen én ma is cselvetés végett mentem hozzájuk; a vén asszony nem is tudta, hogy ott vagyok, különben tán kikergetett volna. Koczkáztatott lépés volt tőlem a te érdekedben, megtudni, hogy...

Fentről újra zaj és lárma hallatszott, a lépcsőn többen jöttek lefelé.

- Meg kell ezt most akadályozni bármi áron is! - riadozott Várja; - árnyéka se legyen a botránynak. Menj és kérj bocsánatot.

De a család feje már az utczán volt. Kolya czipelte utána a táskát. Alexandrovna Nina a tornáczon állt és sírt; utánok akart szaladni, de Ptyiczÿn visszatartotta őt.

- Ezzel még csak jobban feltüzelné őt, - mondá Ptyiczÿn az anyósának; - úgy sincs hová mennie, fél óra múlva visszahozzák; én már beszéltem Kolyával: most csak hadd fújja ki magát az öreg.

- Mit bolondoznak? Hová mennek? - kiáltott utánok Gánya az ablakból; - hiszen úgy sincs hová menniök!

- Jőjjön vissza, papa! - kiáltott Várja, - a szomszédok mindent látnak, hallanak.

A generális megállt, megfordult, fölemelte kezét és visszakiáltott.

- Átkozott legyen ezen ház!

- És ezt is okvetlenül szinpadi hangon kell mondania! - dünnyögött Gánya, zajosan becsapva az ablakot.

A szomszédok csakugyan mindent hallottak. Várja kiszaladt a szobából.

Mikor Várja kiment, Gánya a levelet az asztalról fölvette, megcsókolta, nyelvével csettentett és néhány tánczoló lépést tett.

III.

A generálissal való bajmolódás minden más időben egyszerüen simult volna el. Máskor is történtek vele - bár elég ritkán - hasonló, hirtelen támadt, ártatlan csetepaték, mert hiszen ő - az igazat megvallva - igen békés, sőt csaknem jóindulatu ember volt. Talán százszor is birokra kelt azzal a rendetlen életmóddal, a mely az utóbbi időkben rajta erőt vett. Egyszerre csak eszébe jutott, hogy ő „családapa", megkérlelte feleségét s őszintén könnyezett. Alexandrovna Ninát az imádásig szerette azért, hogy az oly sokat és oly szemrehányás nélkül bocsátott meg neki s hogy az szerette őt az ő félbolond, hitvány minőségében is. Hanem a rendetlen életmód ellen fölvett küzdelem rendesen igen rövid ideig tartott; a generális igen „pillanatnyi" ember volt, bár ez is csak a maga nemében; nem bírta sokáig kitartani a megbánó és dologtalan életet a családjában és rendesen lázadással végezte: túlságokba ment, a melyek miatt talán egyidejüleg vádolta is magát, de nem birt magával; czivakodott, elkezdett képletesen és ékesszólóan beszélni, mértéktelen és képtelen tiszteletet követelt maga iránt s végül eltünt a házból, néha még hosszabb időre is. Az utóbbi két évben családja dolgairól csak általánosságban, vagy éppen csak hallomás után tudott egyetmást, részletekbe pedig sohasem bocsátkozott, nem érezvén ehhez a legkisebb hivatást sem.

De most az egyszer „a generálissal való bajmolódás" valami különös volt; mintha mindnyájan tudtak volna valamit, de mintha senki sem mert volna egy szót is szólani. A generális a „forma kedvéért" megjelent a családban, tudniillik Alexandrovna Ninánál, de mindössze csak azelőtt három nappal, ám valahogy nem békés hangulatban s nem bűnbánó érzéssel, mint a hogy ez máskor történt, hanem ellenkezőleg: rendkívüli ingerültséggel. Beszédes, nyugtalan volt, heves beszédbe ereszkedett mindenkivel, a kivel csak találkozott, sőt mintha megrohant volna mindenkit, de mindig annyira különös és váratlan dolgokról beszélt, hogy sehogy sem bírtak rájönni: mi az, a mi őt annyira nyugtalanítja. Néha vidám volt, de legtöbbször gondolatokba mélyedt, bátor maga sem tudta: miről gondolkozik; egyszerre csak elkezdett mesélni Jepancsinékról, a herczegről, Lyebegyevről, aztán hirtelen félbeszakította az elbeszélést és végképp elhallgatott, a kérdezősködésekre meg csak tompa mosolylyal felelt, egyébiránt észre sem vette, hogy kérdeznek tőle valamit s hogy ő mosolyog. A legutóbbi éjszakát sóhajtozással, nyögéssel töltötte s roppant nyugtalanította Alexandrovna Ninát, a ki nem tudni miért: egész éjjel meleg borogatásokat rakott rá; reggel felé hirtelen elaludt; aludt négy óráig s rendkívüli, erős hipochondrikus hangulatban ébredt fel, a minek az lett a vége, hogy összeveszett Hippolittal és megátkozta „ezen házat". Azt is észrevették, hogy az utóbbi napok alatt a szélsőségig menő tisztességérzet vett rajta erőt s ennek következtében minduntalan a legkisebb dologtól is sértve érezte magát. Kolya azzal vígasztalta anyját, hogy mindez csak attól van, mert az öreg nem ihatik s talán attól is, hogy búsul Lyebegyev után, a kivel az utóbbi időkben nagyon összebarátkozott. De ezelőtt három nappal hirtelen összeveszett Lyebegyevvel s irtózatos haraggal váltak el egymástól; sőt még a herczeggel is volt valami jelenet. A tábornok kérdezősködött a herczegnél s végül gyanakodott, hogy valamiért az sem akar előtte őszintén nyilatkozni. Ha történt is - mint Gánya biztosan gondolta - valamelyes beszélgetés Hippolit és Alexandrovna Nina közt, még akkor is furcsa, hogy az a mérges fiatal úr, a kit Gánya oly nyiltan fecsegőnek nevezett, nem találta szükségesnek, hogy Kolyát éppen úgy fölvilágosítsa. Nagyon valószínű, hogy az még sem volt olyan rossz kölyök, mint a minőnek őt Gánya a hugának lefestette, hanem valami másfajta rossz; aztán Alexandrovna Ninának is aligha mondott el az valamit egyesegyedül abból a czélból, hogy a szegény asszonynak „összetépje a szívét". Ne feledjük, hogy az emberek cselekvéseinek okai rendesen határtalanul ténylegesebbek és különfélébbek, mint a minőknek mi azokat később fölfedezzük és ritkán lehet azokat határozottan körvonalozni. Ugyanazért néha legjobban teszi az elbeszélő, ha

egyedül az események elsorolására szorítkozik. Mi is így fogunk cselekedni a generálissal ezúttal történt katasztrófa megmagyarázásával, mert bármint akarjuk is, kénytelenek vagyunk ezúttal elbeszélésünk emez alakjával bővebbet foglalkozni, mint eredetileg szándékunk volt.

Az események pedig a következő sorrendben követték egymást.

Mikor Lyebegyev elment Pétervárra Ferdyscsenkot felkutatni és onnan még aznap visszatért a generálissal együtt, hazajövetelekor a herczegnek semmit sem mondott. Ha a herczeg abban az időben nem lett volna annyira szórakozott s nem lett volna annyira elfoglalva más, ő rá nézve sokkal fontosabb benyomásokkal, hamar észrevehette volna, hogy Lyebegyev még az azután következett két napon sem állt elő magyarázgatásokkal, sőt ellenkezőleg: mintha kerülte volna a találkozást. Végre észrevette a herczeg s nagyon csodálkozott, hogy e két napon, ha véletlenül Lyebegyevvel találkozott, ez mindig a legkitünőbb kedélyhangulatban volt s csaknem mindig a generális társaságában. A két jóbarát most már egy pillanatra sem vált el egymástól. A herczeg hallott néha felülről hangos és gyors beszélgetést, hahotázó, vidám pörölést; sőt egyszer, egy napon késő este, hirtelenül és váratlanul egy csapongó katonadal hangjait is hallotta s azokban rögtön fölismerte a generális erős basszusát. De a megkezdett dal nem ért végire, hanem hirtelen elhallgatott. Azután körülbelül egy óra hosszáig nagyon élénk és a jelekből itélve részeges beszélgetés folyt. A jelekből azt is ki lehetett venni, hogy a fent mulató czimborák összeölelkeztek s egyikök sírva fakadt. Erre hirtelen kemény veszekedés támadt, de ez is hamarosan véget ért. Ez egész idő alatt Kolya igen nyugtalan hangulatban volt. A herczeg többnyire nem szokott otthon lenni s néha igen későn ért haza; ilyenkor mindig azt jelentették neki, hogy Kolya egész nap kereste őt. De ha aztán találkoztak, Kolya sohasem tudott valami különösebbet mondani, legföljebb annyit, hogy ő határozottan „elégedetlen" a generálissal és annak jelenlegi magaviseletével: „csavarognak, korhelykednek a közeli korcsmában, ölelkeznek és veszekednek az utczán, ingerkednek egymással, de nem tudnak egymástól elválni". Mikor a herczeg megjegyezte, hogy hiszen ez eddig is csaknem mindennap így volt, Kolya nem tudott mit válaszolni s megmagyarázni, hogy honnan ered az ő jelenlegi nyugtalansága.

Másnap reggel a katonadal és czivakodás után, mikor a herczeg tizenegy óra tájban kijött a házból, egyszerre a generális állt előtte, roppant izgatottan, csaknem remegve.

- Régóta keresem a szerencsét, hogy önnel találkozzam, mélyen tisztelt Nyikolajevics Leó, régóta, nagyon régóta, - dörmögött a generális, nagyon, szinte a megfájulásig megszorítva a herczeg kezét, - régóta, nagyon régóta.

A herczeg üléssel kinálta meg a generálist.

- Nem, nem ülök le, anélkül is feltartóztatom önt; majd - máskor. Úgy hiszem gratulálhatok ahhoz, hogy szíve vágya teljesült?

- Micsoda szívem vágya?

A herczeg zavarba jött. Azt hitte, mint a hogy' hasonló helyzetben mindenki hinni szokta, hogy senki semmit sem lát, nem ért, és nem gyanít.

- Legyen nyugodt, legyen nyugodt! Nem fogom érinteni legdelikátabb érzelmeit. Magam is tapasztaltam és tudom, hogy ha idegen... úgy szólván... az orrát... mint a példabeszéd mondja... oda dugja, a hova nem kéne... Ezt én minden reggel tapasztalom. Más, fontos dolog miatt jöttem. Igen fontos dolog miatt, herczeg.

A herczeg még egyszer megkínálta őt üléssel és maga is leült.

- Jól van, egy pillanatra... Tanácsért jöttem. Persze: én praktikus czél nélkül élek, de becsülöm önmagamat és... a gyakorlatiasság, a mely - általában szólva - annyira nem sajátsága az orosz embernek... szeretném magamat, feleségemet és gyermekeimet olyan helyzetbe hozni... egy-szóval, jó tanácsért jöttem, herczeg.

A herczeg felbuzdulva dicsérte a generális szándékát.

- No, de ez mind csak ostobaság, - szólt közbe hirtelen a generális, - én voltaképpen nem emiatt, hanem más fontos dolog miatt jöttem. Nevezetesen meg akarom magyarázni önnek, Nyikolajevics Leó, mint olyan embernek, a kinek őszinteségében és nemes érzésében feltétlenül hiszek, hogyan... hogyan... Ön nem csodálkozik az én szavaimon, herczeg?

A herczeg, ha nem is nagy csodálkozással, de rendkívüli figyelemmel és kíváncsisággal hallgatta vendége szavait. Az öreg kissé halvány volt, ajkai néha meg-megremegtek, kezeinek mintha nem tudta volna helyöket lelni. Csak néhány perczig ült s az alatt kétszer is felugrott valamiért a székről, aztán megint hirtelen visszaült, és látni lehetett rajta, hogy nem tudja, mit csinál. Az asztalon könyvek hevertek; a generális felvett egyet, miközben tovább beszélt, belenézett a kinyitott könyvbe, aztán mindjárt visszatette azt, felkapott egy másik könyvet, a melyet azonban ki sem nyitott, hanem ott tartotta azt egész idő alatt a jobb kezében, szünetlenül hadonázva vele.

- Elég! - kiáltott fel hirtelen, - látom, hogy én önt nagyon megzavartam.

- De kérem, egy cseppet sem, ellenkezőleg: nagyon figyelmezek és igyekszem kitalálni...

- Herczeg! Én tiszteletet gerjesztő helyzetbe akarok jutni... azt akarom, hogy tiszteltessem önmagamat és... jogaimat.

- Az olyan ember, a ki ilyen törekvéssel van, már magában véve ezért is minden tiszteletre méltó.

A herczeg ezt a frázist abban az erős hitben mondta, hogy a lehető legjobb hatást fogja vele gyakorolni. Valahogy ösztönszerűleg sejtette, hogy valamely alkalmas, hangzatos és kellemes frázissal, ha az a kellő pillanatban mondatik, egyszerre meg lehet szelídíteni és békíteni olyan embert, mint a generális és olyan helyzetben, a milyenben az jelenleg volt. Mindenesetre az volt a feladat, hogy az ilyen vendéget megkönnyebbült szívvel kell elbocsátani.

A frázis hízelgett, tetszett a generálisnak s igen meg volt attól hatva; egyszeribe elérzékenyült, egy pillanat alatt megváltoztatta hangját, s hosszadalmas, ünnepélyes magyarázgatásokba bocsátkozott. De bármily feszült figyelemmel volt is a herczeg, a szó teljes értelmében nem értett meg egy igét sem. A generális mintegy tíz perczig hevesen, gyorsan beszélt, mintha nem ért volna rá rohamosan jött gondolatait kifejezni; utoljára még könnyek is csillogtak szemében, mindazáltal azok csak puszta frázisok voltak kezdet és vég nélkül, váratlan szavak és váratlan gondolatok, gyorsan és váratlanul egymásba szakadozva és egyik a másikat átugrálva.

- Elég! Ön megértett engem s én nyugodt vagyok, - fejezte be hirtelen és felállt - az olyan szív, mint az öné, lehetetlen, hogy meg ne értse a szenvedő embert. Herczeg, ön oly nemes, mint valamely eszménykép. Micsodák mások önhöz képest! De ön fiatal s én áldásomat adom önre. Hogy a dolog végére térjek: én azért jöttem önhöz, hogy egy órát kérjek öntől egy fontos beszélgetésre s ebben van az én legfőbb reménységem. Én csak barátságot és szívet keresek, herczeg; én sohasem birtam összhangba jutni az én szívem követeléseivel.

- De miért ne beszéljünk most mindjárt? én kész vagyok önt meghallgatni...

- Nem, herczeg, nem! - szólt közbe a generális hevesen - most mindjárt nem! Most csupa ábránd volna! Nagyon, nagyon fontos a dolog! Az az egy órai beszélgetés véglegesen dönteni

fog sorsom felett. Az az én órám lesz s nem akarnám, hogy olyan szent órában a legelső jövevény, valamely vakmerő tolakodó megzavarjon bennünket, pedig az olyan vakmerő tolakodó nem ritkaság - tette hozzá, hirtelen odahajolva a herczeghez, titkolódzó, csaknem ijedt suttogással, - olyan tolakodó, a ki nem érdemli meg az ön csizmasarkának a rúgását! Szerelmes herczeg! Oh azt én nem mondom, hogy az én csizmám sarkának a rúgását. Különösen tessék megjegyezni, hogy én említést sem tettem az én lábamról, mert én sokkal többre becsülöm magamat, hogysem ilyet csak úgy egyszerűen kimondanék; de egyedül ön képes azt megérteni, hogy mikor én ilyenformán félreállok a magam csizmája sarkával, ezzel talán igen nagy büszkeséget és méltóságérzetet árulok el. Önön kívül ezt senki sem képes megérteni és ő legkevésbbé. Ő semmit sem képes megérteni, herczeg; teljesen, de teljes képtelen valamit felfogni. Szív kell ahhoz, hogy valaki ilyesmit megérthessen.

Utoljára a herczeg már szinte megijedt s a generálisnak másnapra ugyancsak ezt az órát tűzte ki a beszélgetésre. A generális felbátorodva, rendkívül megbékülve, csaknem megnyugodva ment el. Este hét órakor a herczeg magához hivatta Lyebegyevet.

Lyebegyev szokatlan gyorsasággal jelent meg, „szerencséjének tartotta", mint a hogy' mindjárt belépésével kijelentette; mintha árnyéka sem lett volna annak, hogy három napig, mintha csak bujkált volna s észrevehetőleg kerülte a találkozást a herczeggel. Leült egy szék szélire, grimaszokat csinált, mosolygott, szemei nevettek, forogtak, kezeit dörzsölte s báva figyelemmel várta, hogy mit fog hallani, micsoda nagy fontosságu jelentést, a melyet már oly régen vár s a melyet már mindenki sejtett. A herczeg megint elkedvetlenedett; világos lett előtte, hogy egyszerre mindenki vár valamit tőle, hogy mindenki úgy néz rá, mintha őt valamiért üdvözölni szeretnék, mindenki czélozgatott, mosolygott, hunyorgatott. Keller már háromszor is befutott hozzá „csak egy pillanatra" s azon is látható volt, hogy szeretne gratulálni; mindig ünnepies hangon kezdte, de mindig homályosan, semmit sem fejezett be és hamar zavarba jött. (Az utóbbi napokban valahol erősen korhelykedett s valamelyik kávéházban nagyban vitézkedett.) Még Kolya is, minden szomorúsága daczára valami kétszer szintén olyan homályosan kezdett a herczeggel beszélni.

A herczeg egyenesen és meglehetős ingerült hangon kérdezte Lyebegyevtől, hogy mit tart ő a generális jelenlegi helyzetéről s miért olyan nyugtalan az? A herczeg néhány szóval elmondta a multkori jelenetet.

- Mindenkinek megvan a maga nyugtalansága, herczeg, és... különösen a mi különös és nyugtalan századunkban; igenis, - felelt bizonyos szárazsággal Lyebegyev és sértődötten elhallgatott, mintha roppantúl csalódott volna várakozásában.

- Milyen filozófia! - nevetett a herczeg.

- A filozófia nagyon szükséges; nagyon szükséges volna a mi századunkban, gyakorlati alkalmazásban, ámde nálunk megvetik a filozófiát, ez a baj. Részemről ha megtisztelve is éreztem magamat önnek bizonyos, mindkettőnk előtt ismeretes pontra vonatkozó bizalmától, de ez a körülményeknek csak bizonyos fokáig terjedt és semmiképp sem tovább... Ezt én jól értem és egy cseppet sem panaszkodom...

- Lyebegyev, ön mintha valamiért apprehendálna?

- Eszem ágában sincs, mélyen tisztelt és fénytől ragyogó herczegem, eszem ágában sincs, - kiáltott fel ünnepélyesen Lyebegyev, kezét a szívéhez szorítva, - sőt ellenkezőleg: éppen az imént jöttem rá, hogy sem állásomnál, sem eszemnél és szívemnél, sem vagyoni állásomnál, sem eddigi magaviseletemnél, sem tanúltságomnál, sem semminél fogva meg nem érdemeltem az ön nagyrabecsült és minden reményemet messze felülmúló bizalmát; s ha szolgálhatok

valamiben önnek, hát csak mint rabszolga, mint jobbágy, nem másképpen... nem haragszom én, hanem búsúlok.

- De Tyimofejics Lukián, az Isten áldja meg!

- Nem másképpen! Jelenleg is, ebben az esetben is. Megismerkedvén önnel és szívvel, lélekkel csüggvén önön, így szóltam magamban: baráti viszonyra én érdemes nem vagyok, de mint házigazda talán elérhetek kellő időben annyit, hogy bizonyos előrelátható és bekövetkezhető változásokról legalább pár szónyi értesülést nyerhetek.

Ezt elmondván, Lyebegyev szinte belemerítette apró, szúró szemét a meglepetten rá néző herczeg szemébe: még mindig reménykedett, hogy kiváncsiságát kielégítheti.

- Határozottan nem értek egy igét sem, - kiáltott fel a herczeg csaknem haragosan; - és... ön a legrettenetesebb fondorkodó! - fakadt aztán a legőszintébb kaczagásra.

Rögtön elnevette magát Lyebegyev is s felderült tekintetéből látni lehetett, hogy reményei határozottabbak lettek és megkétszereződtek.

- Tudja-e, mit mondok én önnek, Tyimofejics Lukián? Ne haragudjék meg rám, de én csodálom az ön bávaságát s nem egyedűl az önét. Ön oly bávasággal vár éntőlem valamit, még pedig éppen ebben a pillanatban, hogy én szinte restellem ön előtt magamat azért, hogy nincs mivel az ön kíváncsiságát kielégíteni; de esküszöm önnek, hogy határozottan nincs semmi mondanivalóm.

A herczeg megint elnevette magát.

Lyebegyev igyekezett méltóságos lenni. Igaz, hogy ő néha nagyon is báva volt az ő kiváncsiskodásával, de egyúttal ravasz is volt, sőt némely esetekben nagyon is önzően hallgatag s a herczeg az ő zárkózottságával csaknem ellenséget szerzett magának Lyebegyevben. Csakhogy a herczeg nem azért zárkózott el tőle, mintha lenézte volna őt, hanem azért, mert a Lyebegyev kíváncsiságának témája nagyon kényes volt. A herczeg még csak ezelőtt néhány nappal is úgy tekintette némely ábrándját, mint bűnt, Tyimofejics Lukián pedig a herczeg begombolkozását személyes bizalmatlankodásnak és idegenkedésnek vette, elkeseredett szívvel távozott s a herczeg miatt nemcsak Kolyára és Kellerre féltékenykedett, de a saját leányára, Lukianovna Vjérára is. Talán ebben a pillanatban is szeretett volna egész őszintén valami nagyon érdekes dolgot közölni a herczeggel, de sötéten elhallgatott és nem mondott semmit.

- Mivel lehetek szolgálatára, mélyen tisztelt herczeg, mert elvégre is ön hivatott engem! - szólt végre huzamosabb hallgatás után.

- Hát voltaképpen a generálisról akartam... - felelt a herczeg, szintén elgondolkozva kissé - és... arról a lopásról, a melyről ön említést tett.

- Mit tetszik ez alatt érteni?

- No tessék, mintha most már nem is tudná, miről van szó. Oh Istenem! Micsoda szerepet játszik maga, Tyimofejics Lukián. A pénzről van szó, a pénzről, arról a négyszáz rubelről, a melyet ön akkor elvesztett a tárczájából s a melyről ön akkor annyit beszélt, azon a reggelen, a melyen Pétervárra utazott, hát érti-e már?

- Ah, arról a négyszáz rubelről beszél ön! - szólt vontatva Lyebegyev, mintha csak most jött volna rá az igazira, - köszönöm az ön őszinte részvétét; ez nagyon hízelgő rám nézve, de... én már azt a pénzt megleltem, még pedig régen.

- Meglelte! Ah hálistennek!

- Az ön felkiáltása igen nemes, mivelhogy négyszáz rubel nem megvetendő összeg egy nehéz munkája után élő szegény embernek, a kinek még oly számos árvája is van...

- Nem úgy értettem én azt! Természetesen annak is örülök, hogy ön meglelte a pénzt, igazította ki magát a herczeg hamarosan, - de... hogy' lelte meg?

- Rendkívül egyszerűen az alatt a szék alatt, a mely fölött a kabátom fel volt akasztva, még pedig úgy, hogy a tárcza minden valószínűség szerint kiesett a zsebből a földre.

- Hogyan, a szék alatt? Az lehetetlen, hiszen ön maga mondta volt, hogy minden zúgot átkutatott; hogy lehetett az, hogy éppen azon a helyen nem kereste?

- Éppen az a fő, hogy kerestem. Nagyon, de nagyon is jól emlékszem, hogy ott is kerestem. Négykézláb mászva tapogatództam azon a helyen, félre is húztam a széket s nem hittem a saját szemeimnek, mikor semmit sem találtam, mikor láttam, hogy üres ott a tér, mint a tenyerem, hanem azért mégis csak tovább tapogatództam. Hasonló kislelkűség mindig erőt vesz az emberen, valahányszor nagyon szeretne valamit meglelni... kivált ha jelentékeny, elszomorító veszteségről van szó s látja, hogy nincs ott semmi, hogy a hely üres; mégis megnézi az ember tízszer is.

- Jól van, tegyük fel; hanem hogy történhetett ez mégis? Én még mindig nem értem - mormogott a herczeg, kiesve a sodrából; - azt mondja ön, hogy akkor nem volt ott semmi, mikor ott keresgélt, most pedig egyszerre csak ott volt a tárcza!

- Már pedig egyszerre csak ott volt.

A herczeg furcsán nézett Lyebegyevre.

- S a generális? - kérdezte váratlanul.

- Mit a generális? - kérdezte vissza Lyebegyev, újra nem értve a kérdést.

- Ah Istenem! Azt kérdeztem, mit mondott a generális, a mikor ön a tárczát a szék alatt meglelte! Hiszen ő vele kereste volt ott először.

- Először ő vele. De most már én az igazat megvallva, nem szóltam és jobbnak tartottam nem tudatni vele, hogy én már megleltem a tárczát, egymagamban.

- Mi... miért? S megvan mind a pénz?

- Belenéztem a tárczába, megvan mind, az utolsó rubelig.

- Legalább nekem mondta volna meg ön, - mondá a herczeg elgondolkozva.

- Nem akartam önt zavarni herczeg, az ön személyi és talán rendkívüli - hogy úgy mondjam - benyomásaiban; azonkívül magam is úgy viseltem magamat, mintha nem találtam volna meg semmit sem. Kinyitottam a tárczát, átvizsgáltam, azután bezártam és újra visszatettem a szék alá.

- De ugyan minek?

- Csak úgy; további kíváncsiságból, - heherészett Lyebegyev kezeit dörzsölve.

- Hát most is ott fekszik a tárcza? Már harmadnap óta?

- Óh nem, csak egy napig feküdt ott. Tetszik tudni, azt akartam, hogy részben a generális is meglelje. Mert hogy ha én megleltem, hát akkor miért nem vette azt észre a generális is, mikor az a szék alól annyira kikandikált, hogy majd kiszúrta az ember szemét. Én többször fölemeltem azt a széket s úgy helyeztem el, hogy a tárcza már egészen világosan láthatóvá lett, de a generális semmiképpen sem vette észre s ez így ment egész nap. Úgy látszik, hogy ő most

nagyon szórakozott s nem tudni, hogy mit akar: beszél, mesél, nevet, hahotázik, azután egyszerre roppantul megharagszik rám, azt sem tudom miért. Végre kijöttünk a szobából s én az ajtót szándékosan nem kulcsoltam be; ő tétovázott, valamit akart mondani, valószínűleg a pénzzel teli tárczáért aggódott, de aztán egyszerre csak rémségesen dühbe jött és egy szót sem szólt; alig tettünk két lépést az utczán, ő otthagyott és más útra tért. Csak este találkoztunk a korcsmában.

- De elvégre is ön csak kivette a tárczát a szék alól?

- Nem, a tárcza amaz éjszakán eltünt a szék alól.

- Hát most hol van?

- Itt van, - kaczagott Lyebegyev, egészen felegyenesedve a székről és barátságosan nézve a herczegre, - egyszerre csak ide varázsolódott az én saját kabátom zsebébe. Méltóztassék csak megtapogatni.

Tényleg, a kabát baloldalán, egészen lent, kidudorodás, valóságos zacskó volt látható s tapogatással rögtön meg lehetett tudni, hogy ott egy bőrtárcza van, a hová az a kiszakadt zsebből csúszott le.

- Kivettem és megnéztem, mind megvan. Újra visszabocsátottam s így járok vele tegnap reggel óta, itt hordom a kabát bélésében, néha még a lábamat is verdesi.

- S ön úgy tesz, mintha észre sem venné?

- Úgy teszek. S képzelje csak, mélyen tisztelt herczeg, jóllehet a dolog nem is érdemes az ön figyelmére, már csak megemlítem, hogy az én kabátzsebeim mindig rendben vannak, mindig épek - s most egyszerre csak kisül, hogy ez az egy lyukas. Megnéztem figyelmesebben - hát mintha valaki tollkéssel vágta volna fel: ugy-e, szinte hihetetlen?

- S... a generális?

- Egész nap haragudott, tegnap is, ma is; roppantul elégedetlen; hol örül és szinte dévaj, hol érzékeny, egész a könnyezésig, hirtelen megharagszik, de úgy, hogy én néha meg is ijedek tőle, Isten úgy segéljen! Pedig ő utóvégre sem katonának való ember. Tegnap ott ülünk a korcsmában; az én kabátom alsó szárnya egészen előre biggyedt, mint egy domb; ő oda kancsalít; mérgelődik. A szemembe már ő rég nem néz egyenesen, legföljebb akkor, ha már nagyon kapatos, vagy végképpen el van érzékenyülve; de tegnap vagy kétszer úgy nézett rám, hogy szinte a hideg futkosott a hátamon. Különben is elhatároztam, hogy holnap meglelem a tárczát, de holnapig még egy estét jól töltök a generálissal.

- Miért kínozza őt úgy? - kiáltott föl a herczeg.

- Nem kínzom, herczeg, nem kínzom, - felelt hévvel Lyebegyev, - én őt őszintén szeretem és... becsülöm: akár hiszi, akár nem: nekem ő most még drágább, mint előbb; még nagyobbra becsülöm őt.

Lyebegyev mindezt annyira komolyan és őszintén adta elő, hogy a herczeg szinte megharagudott rá.

- Szereti, és mégis így kínozza! Az Isten áldja meg, hiszen már azzal az egygyel, hogy elébe tette önnek az elveszett pénzt, előbb a szék alá, aztán a kabátba, nyiltan azt bizonyította be, hogy nem akar önnel ravaszkodni, hanem lelke jóindulatából bocsánatot kér öntől. Hallja: bocsánatot kér. Meglehet, hogy bízik az ön finom érzésében; következésképp bízik az ön barátságában. Ön pedig, annyira megalázza őt... a legbecsületesebb embert.

- A legbecsületesebbet, herczeg, a legbecsületesebbet - kapott a szón Lyebegyev ragyogó szemmel, - s éppen csak ön volt képes ilyen igazságos szót kimondani, legnemesebb herczeg. Éppen ezért vagyok én önnek alázatos szolgája egész az imádásig, bár sokban bűnös vagyok. De most már határoztam! Meglelem a tárczát mindjárt, azonnal, és nem holnap; ime: az ön szemeláttára húzom elő; itt van; ime: megvan mind a pénz is; ime: vegye át, legnemesebb herczeg és őrizze meg holnapig. Holnap vagy holnapután majd visszaveszem; de tetszik tudni, herczeg, kézzel fogható dolog, hogy az elveszett pénz az első éjjel valahol az én kertemben volt elrejtve; mit gondol ön?

- Csak arra vigyázzon, hogy ne mondja neki egyenesen a szemébe, hogy meglelte a tárczát. Legjobb, ha ő egyszerűen meglátja, hogy a kabát-bélésben már nincs semmi, abból majd mindent megtud.

- Úgy? nem volna jobb megmondani, hogy megleltem s hogy idáig nem vettem észre?

- Ne-em, - felelt a herczeg elgondolkozva, - most már késő; és veszedelmesebb; igazán jobb, ha nem szól egy szót sem. Ő hozzá pedig legyen szíves, de... ne túlságosan és... és... tudja kérem...

- Tudom, herczeg, tudom, tudniillik tudom, hogy talán nem is fogok szót fogadni, mert most olyan szívemnek kellene lenni, mint az öné. Különben is magam is ingerlékeny vagyok, pedig ő mostanában gyakran igen fenhéjázóan szokott velem bánni; hol ölelkezik velem, hol pedig megaláz és lenéz; no de hát azt fogom tenni, hogy az üres kabát-szárnyat készakarva mutogatom majd neki, hehehe! A viszontlátásra, herczeg, mert látnivaló, hogy zavarom, hogy úgy mondjam: fölötte érdekes érzelmeiben.

- De az Istenért, maradjon a pénzestárcza históriája épp oly titokban, mint eddig.

- A lehető legcsendesebben viselkedünk.

Hanem daczára az ügy elintézésének, a herczeg továbbra is komor maradt, talán még komorabb, mint előbb. Türelmetlenül várta a másnapi találkát a generálissal.

IV.

A találka tizenkét órára volt kitűzve s a herczeg véletlenül elkésett. Mikor hazaérkezett, már akkor a generális ott várt rá. Első pillanatra meglátta, hogy az nincs megelégedve, talán éppen azért, mert várakoznia kellett. A herczeg bocsánatot kérvén, helylyel kínálta meg vendégét, de oly különösen, félénken viselte magát, mintha a generális porczellánból lett volna s ő félne, hogy feldönti és összetöri. Azelőtt sohasem volt bátortalan a generálissal, sőt a félénkség eszébe sem jutott. A herczeg mihamar észrevette, hogy ez egészen más ember, mint volt a tegnapi: az egész emberen zavartság és szórakozottság helyett bizonyos rendkívüli tartózkodás látszott; azt lehetett volna következtetni, hogy ez olyan ember, a ki valamire végképp elhatározta magát. Nyugodtsága különben inkább külsőleges volt, mint igazi. Egyébiránt a vendég előkelően udvarias volt, bár méltóságán meglátszott a tartózkodás, sőt eleinte bizonyos leereszkedéssel viselkedett a herczeg irányában, mint a hogy az néha az előkelően udvarias, büszke és igazságtalanul megbántott embereknél tapasztalható. Kedveskedő hangon beszélt, bár bizonyos sértődöttség volt szavában észlelhető.

- Ime itt van az ön könyve, a melyet a multkor elvittem öntől, - mutatott az asztalra letett könyvre, - nagyon köszönöm.

- Ah, igaz! elolvasta azt a czikket, tábornok! Hogy tetszett? Ugy-e érdekes? - örvendezett a herczeg, hogy mentül hamarabb valami mellékes dologról beszélhetnek.

- Megengedem, hogy érdekes, de nyers és természetesen: tökéletlen. Sőt talán szóról szóra hazug is.

A generális hatásosan, sőt a szavakat kissé nyujtva beszélt.

- Óh, az oly egyszerű elbeszélés; egy öreg katona elbeszélése, a ki szemtanúja volt azoknak az eseményeknek, a melyek akkor lefolytak, mikor a francziák Moszkvában voltak; némely részlete pompás, különben is a szemtanúk bárminő följegyzései igen értékesek, bárki lett légyen is a szemtanú. Igaz-e?

- Ha én vagyok a szerző helyén, nem nyomtattam volna ki; a mi pedig általában a szemtanúk följegyzéseit illeti, hát inkább hisznek a mulattató, vastag hazugságoknak, mint a tisztességes és érdemes embernek. Én ismerek néhány emlékiratot az 1812-ik évből, a mely... Herczeg, én elhatároztam, hogy itt hagyom ezt a házat, a Lyebegyev úr házát.

A generális jelentősen nézett a herczegre.

- Van önnek lakása Pavlovszkban a... a leányánál, - szólt a herczeg, nem tudván mit mondani. Eszébe jutott, hogy hiszen a generális tanácsért jött.

- A. feleségemnél; más szóval saját magamnál, a leányom házában.

- Bocsánat, én...

- Itt hagyom a Lyebegyev úr házát azért, kedves herczeg, mert szakítottam ezzel az emberrel; szakítottam vele tegnap este és sajnálom, hogy ezt korábban meg nem tettem. Én, herczegem, tiszteletet követelek mindenkitől, még olyanoktól is, a kiknek úgyszólván, odaajándékozom a szívemet. Herczeg, én gyakran odaajándékozom a szívemet s a legtöbb esetben megcsalódom. Ez az ember sem volt érdemes az én ajándékomra.

- Ő benne sok a rendetlenség, - jegyezte meg tartózkodva a herczeg - s vannak bizonyos vonások benne... mindazonáltal van neki szíve is s ravasz, de gyakran mulattató esze járása.

A finom kifejezések és tiszteletteljes hang láthatólag hizelegtek a generálisnak, ámbár néha még mindig gyanakodva nézett. Hanem a herczeg hangja oly természetes és őszinte volt, hogy lehetetlen volt abban kételkedni.

- Hogy vannak jóravaló tulajdonságai is, - szólt a tábornok, - azt én mondtam el ő róla legelőször s barátságommal is csaknem megajándékoztam azt az individuumot. De én nem szorúltam rá az ő házára és vendéglátására, mert nekem magamnak is van családom. Én nem szépítem az én hibáimat; én nem tudok magamon uralkodni; én többször iszogattam vele és most talán könnyeket is hullatok e miatt. De hiszen nemcsak éppen az ivás kedvéért (bocsássa meg, herczeg, az ingerült ember nyers őszinteségét), nem csupán csak az ivás kedvéért barátkoztam én ő vele. Engem éppen az ő tulajdonságai csábítottak el. De ha ő egyszerre elég vakmerő szemembe mondani, hogy ő 1812-ben, még mint gyerek elvesztette a ballábát s el is temette azt a vaganykovi temetőben Moszkvában, hát ez már túlmegy minden határon, tiszteletlenségről tanuskodik és szemtelenséget árul el.

- Meglehet, hogy ez csak tréfa volt, hogy jókedvet csináljon vele.

- Értem. Az ártatlan jókedvet kereső hazugság, még ha nyers is, nem sérti az emberi szívet. Vannak, a kik tiszta barátságból is hazudnak, hogy ezzel beszélgető társuknak kedvében járjanak; de ha áttetszik a tiszteletlenség, ha talán éppen ilyen tiszteletlenséggel akarja valaki

értésünkre adni, hogy terhére van a barátságunk, akkor a nemesen gondolkozó ember nem tehet mást, mint elfordul, széttépi a barátság kötelékét s a sértegetőt rendreutasítja.

A generális szinte elvörösödött, a míg beszélt.

- Hiszen Lyebegyev 1812-ben nem is lehetett Moszkvában; sokkal fiatalabb ő; ez nevetséges.

- Először is ez, ám tegyük fel, hogy ő akkor már a világra jött, de hogy meri ő azt a szemembe mondani, hogy egy franczia chasseur reá czélzott egy ágyúval s csupa mulatságból ellőtte neki az egyik lábát; hogy ő az ellőtt lábát aztán fölvette, hazavitte és eltemette a vaganykovi temetőben, emlékkövet is állított fölibe, a melynek egyik oldalára a következő fölírást helyezte: „Itt nyugszik Lyebegyev kollégiumi titkárnak a lába", másik oldalára pedig: „Kedves porok, nyugodjatok békében a föltámadás napjáig", - és végül hogy ő a lába lelkiüdvéért minden évben misét mondat (a mi már szentségtörés) s ezért minden évben Moszkvába utazik. Aztán meg engemet is hí Moszkvába, hogy erről személyesen meggyőződjem, hogy megmutassa nekem a sírt, sőt azt a franczia ágyút is a Kremlben, a melyet aztán a francziáktól a mieink elfoglaltak; esküdözik, hogy az a kapútól a tizenegyedik ágyú a sorban, régi szerkezetű franczia falkonet.

- De hiszen mind a két lába ép és egészséges, legalább úgy látszik, - nevetett a herczeg, - biztosítom önt, hogy ez a legártatlanabb tréfa, kár érte haragudni.

- Már hiszen én is értek ehhez; a mi az ép lábait illeti, hát ez még, megengedem, nem éppen valószínű; azt állítja, hogy neki a legujabb szerkezetű Csernoszvitov-féle műlába van...

- Ah, hiszen azt mondják, hogy az olyannal tánczolni is lehet.

- Nagyon jól tudom; mert Csernoszvitovnak, mikor azt a műlábát feltalálta, első dolga volt hozzám szaladni vele. Hanem a Csernoszvitov-féle találmány sokkal későbbi... Aztán még azt is állítani meri, hogy a boldogult felesége sem tudta egész házasságuk idejében sem, hogy neki, a férjnek falába van. „Ha te, - azt mondja nekem, mikor figyelmeztettem állításai képtelenségeire, - ha te 1812-ben Napoleon apródja lehettél, akkor engedj meg nekem is annyit, hogy eltemethettem legyen egyik lábamat a vaganykovi temetőben."

- Ah, hát ön talán... - kezdte a herczeg zavartan.

A tábornok is mintha egy kissé zavarba jött volna, de ugyanabban a pillanatban határozott gőggel, sőt bizonyos gúnynyal nézett le a herczegre.

- Csak fejezze be, a mit mondani akart, herczeg, fejezze be, - szólt különösen megnyújtva minden szót. - Én kegyes vagyok, csak ki vele: ne titkolja, hogy már magában az a gondolat is nevetséges önnek, hogy ön most egy embert ilyen lealázott és... hasznavehetetlen állapotban lát maga előtt, egyúttal pedig azt hallja, hogy ez az ember... nagy események szemtanuja volt. Nem fecsegett még ő önnek én rólam valamit?

- Nem; semmit sem hallottam Lyebegyevtől; - ha ugyan ön Lybegyevet érti.

- Hm... én az ellenkezőt gondoltam. Voltaképpen tegnap arról kezdtünk beszélni... arról a különös czikkről. Én felemlítettem a czikk képtelenségeit s minthogy én magam is szemtanú voltam... ön mosolyog herczeg? Ön arczomat nézi?

- Nem én...

- Én látszólag fiatalos vagyok, - folytatta a generális nyújtva a szavakat, - de néhány évvel mégis idősebb, mint a milyennek látszom. 1812-ben én tíz-tizenegy éves lehettem. Én magam sem tudom egész bizonyosan: hány éves vagyok. A szolgálati ívemben megvan; nekem pedig

egész életemben megvolt az a gyengeségem, hogy mindig idősebbnek mondtam magamat, mint a milyen voltam.

- Biztosítom önt, generális, hogy éppen nem találom furcsának, hogy ön 1812-ben Moszkvában volt... s természetesen... ön éppen úgy beszélhet az akkori eseményekről, mint... bármily más szemtanú. Egy autobiografusunk éppen azzal kezdi feljegyzéseit, hogy őt mint szopósgyereket 1812-ben a franczia katonák kenyérrel táplálták.

- Tetszik látni, - hagyta helyben a generális leereszkedően, - az én történetem persze elüt a közönségesektől, de nincs benne semmi lehetetlenség. Az igazság igen gyakran látszik lehetetlenségnek. Udvari apród! Persze, ez kissé különösen hangzik. De a tíz éves fiú esete talán éppen annak fiatal korában leli magyarázatát. Egy tizenöt éves suhanczczal talán nem történhetett volna meg ugyanaz, s ez azért is bizonyosabb, mert ha én akkor tizenöt éves vagyok, nem szököm meg a mi faházunkból azon a napon, a melyen Napoleon Moszkvába bevonult, nem szöktem volna meg anyámtól, a ki nem ért rá Moszkvából elmenekülni és reszketett a félelemtől. Tizenöt éves korral én is megijedtem volna, de tíz éves lévén, semmitől sem féltem, átfurtam magamat a tömegen a palota kapujáig, mikor Napoleon éppen leszállt a lováról.

- Ön valóban nagyon jól jegyezte meg, hogy éppen tíz éves korában nem ijedhetett meg - hagyta helyben a herczeg félénken és attól a gondolattól gyötrődve, hogy most mindjárt elpirul.

- Természetesen; s az egész oly egyszerűen és természetesen folyt le, hogy jobban már nem is lehetett; ha például egy regényíró írná meg ezt, hát az mindjárt összehordana minden képtelenséget és valótlanságot.

- Oh, az már bizonyos! - kiáltott fel a herczeg. - Ez a gondolat már engem is megszállt, még pedig nem is régen. Én tudok egy valóban megtörtént gyilkosságról, a melyet egy óráért követtek el, - most már bent is van az ujságokban. Ha ezt egy író gondolja vala ki, a népélet ismerői és a kritikusok mindjárt azt kiáltották volna, hogy ez nem valószínű, ha pedig az ember az ujságban olvassa, érzi, hogy éppen ilyen történetekből ismerheti meg az ember az orosz népéletet. Az ön megjegyzése nagyon helyes, tábornok úr, fejezte be hévvel a herczeg, nagyon megörülve, hogy arczpirulás nélkül túleshetett a dolgon.

- Ugy-e, ugy-e? - kiáltott fel a generális, a megelégedéstől csillogó szemekkel, - a kis fiú nem érti a veszedelmet s áttöri magát a tömegen, hogy lássa a fényt, az uniformisokat, a kíséretet, végre pedig azt a nagy embert, a kiről akkor annyi sokat beszéltek. Mert akkor néhány éven keresztül csak arról beszéltek. A világ tele volt az ő nevével, s én azt úgyszólván az anyatejjel szívtam magamba. Napoleon, a mint tőlem két lépésnyire elhalad, váratlanul észreveszi az én arczomat; én pedig akkor úrfiasan voltam öltözve, mert engem nagyon csinosan járattak. Beláthatja, herczeg, hogy miután egymagam voltam olyan a tömegben...

- Természetesen, ez őt meglephette és arról is tanuskodhatott, hogy nem menekültek mind el a városból s hogy úri emberek is gyerekestül otthon maradtak.

- Helyes, nagyon helyes! Ő meg akarta nyerni a bojárokat. Mikor rám vetette az ő sas szemeit, az én szemeim valószínüleg felragyogtak s arra az ő kérdésére, hogy „Voila un garçon bien elevé! Qui est ton père?" én az izgatottságtól pihegve, azt feleltem neki: „tábornok, a ki a csatatéren halt meg a hazájáért". „Le fils d'un boyard et d'un brave pardessus le marché! J'aimes les boyards. M'aimes-tu petit?" Erre a gyors kérdésre én is gyorsan feleltem: „az orosz szív képes még a haza ellenségében is felismerni a nagy embert". Vagyis voltaképpen nem emlékszem már szó szerint így fejeztem-e ki magamat, hiszen gyerek voltam... hanem az értelme valószínűleg ez volt. Napoleon meg volt lepetve s azt mondta kíséretének: „Szeretem

ennek a gyereknek a büszkeségét! De ha minden orosz úgy gondolkozik, mint ez a gyerek, akkor...” De nem fejezte be, hanem bement a palotába. Én mindjárt a kíséret közé vegyültem és utána mentem. A kíséret emberei már helyet engedtek nekem s úgy néztek rám, mint kegyenczre. De mindez gyorsan történt. Csak arra emlékszem még, hogy a császár belépvén az első terembe, megállt Katalin czárnő arczképe előtt, sokáig elgondolkozva nézte azt, végre pedig így szólt: „Ez nagy asszony volt” és tovább ment. Két nap múlva engem már mindenki ismert a Kreml palotájában s úgy híttak, hogy „le petit boyard”. Csak hálni jártam haza. Az otthonvalók csaknem megőrültek. Két nap múlva meghalt a Napoleon udvari apródja, De Basencourt báró, nem bírta elviselni a hadjárat strapáit. Napoleonnak eszébe jutottam én; engem rögtön hivattak, elővezettek, a nélkül, hogy megmondták volna: mit akarnak velem, rám szabták a megboldogult, tizenkétéves fiú ruháját, akkor bevezettek díszruhában a császárhoz, a császár a fejével bicczentett, azután megmagyarázták nekem, hogy méltónak találtattam a legfelsőbb kegyre s mostantól kezdve ő felsége apródja vagyok. Én nagyon örültem s valóban meleg rokonszenvet éreztem iránta, különben már korábban is... Nos, képzelheti, hogy a fényes díszruha különben is igen sokat tesz egy gyerekre nézve... Sötétzöld frakkom volt, keskeny, hosszú fecskefarkkal, arany gombom, vörös hajtóka, arany szegélylyel a frakkujjakon, magas, álló, nyitott gallérom, aranynyal kihímezve, fehér térdnadrágom, fehér mellényem, selyemharisnyám... s mikor a császár lóháton kisétált, a kíséretben én is ott voltam magasszárú lovas-csizmában. Bár a helyzet nem volt fényes és már előre érezhető volt a roppant szükség, azért az etikettet szigorúan megtartották, sőt annál szigorúbban, mentől jobban érezhető volt a baj.

- Persze, persze... - dörmögött a herczeg csaknem kétségbeesett arczczal, - az ön emlékiratai... nagyon érdekesek lehetnének...

A generális természetesen ezúttal csak újra mondta el, a mit már tegnap elbeszélt Lyebegyevnek, következésképp előadása egész folyékony volt; hanem most újra gyanakodva nézett a herczegre.

- Az én emlékirataim? - szólt kétszeres büszkeséggel, - hogy én kiadjam emlékirataimat? Ez sohasem volt ambiczióm, herczeg. Különben az én emlékirataim már készen is vannak, ott hevernek a fiókomban. Majd ha behunytam szememet, hadd lássanak akkor napvilágot s biztosan hiszem, hogy akkor majd idegen nyelvekre is le fogják fordítani - nem talán a mű irodalmi becséért, óh nem, de ama roppant nagy események fontossága miatt, a melyeknek én szemtanúja voltam, ha mint gyerek is; ez különben még jobb, mert én a „nagy embernek” belehatoltam, hogy úgy mondjam: legintimebb hálószobájába is. Én hallottam éjjelenkint a „szerencsétlenség óriásának” nyögéseit; ő nem titkolta a gyerek előtt sóhajait és könnyeit, bár én már akkor is megértettem, hogy az ő szomorúságának az oka - Sándor czár hallgatása.

- De hiszen leveleket írkált... békét kínálva... - jegyezte meg a herczeg bátortalanul.

- Voltaképpen nem tudhatni mit kínálgatott a leveleiben, de minden nap, minden órában írt, egyik levelet a másik után. Rettentően nyugtalankodott. Egyszer egy éjjel, mikor egyedül voltunk, sírva rohantam hozzá (oh, én szerettem őt!) „Kérjen bocsánatot Sándor czártól felség!” - kiáltottam rá. Tudniillik úgy kellett volna magamat kifejeznem: hogy „Béküljön ki Sándor czárral”, de mint gyerek kimondtam úgy, a hogy’ gondoltam. „Oh, gyermekem! - felelt ő, miközben a szobában fel s alá sétált, - óh gyermekem! (mintha nem vette volna észre, hogy csak tíz éves vagyok, mert szeretett velem beszélgetni) óh, gyermekem, én kész vagyok Sándor czár lábait megcsókolni, de az osztrák császár számára csak örökös gyűlöletem van, s... elvégre... te nem értesz a politikához.” Mintha hirtelen eszébe jutott volna, hogy kivel beszél: elhallgatott, de szemei még sokáig szikráztak. Nos ha leírnám mindezeket a tényeket (még nagyobb jelentőségű dolgoknak is voltam én szemtanúja) - s kiadnám őket most, hát

valamennyi kritikus, valamennyi féltékeny író, valamennyi klikk... nem! Köszönöm alássan, nem kérek belőle.

- A klikkre nézve igaza van önnek, - szólt a herczeg némi szünet után csendesen, - én is nem régen olvastam Charrace könyvét a waterlooi ütközetről. Úgy látszik: komoly könyv s a szakértők azt mondják, hogy roppant tárgyismerettel van megírva. De minden lapján észrevehető a Napoleon megaláztatása fölött való káröröm s ha meg lehetne tagadni Napoleontól a tehetséget más hadjáratoknál is, hát ennek Charrace nagyon örülne; ez pedig nem szép olyan komoly könyvben, mert ez már a pártoskodás szelleme. Nagyon el volt ön akkor foglalva a... császárral?

A generális el volt ragadtatva. A herczeg kérdésének komolysága és egyszerűsége eloszlatta gyanakodásának utolsó maradványait is.

- Charrace! Óh én magam is nagyon haragudtam rá! Én akkor mindjárt írtam is neki, de... de én most voltaképpen nem is emlékszem... Ön azt kérdezi: el voltam-e nagyon foglalva akkori szolgálatomban? Óh nem! Engem ugyan apródnak híttak, de én ezt már akkor sem vettem komolyan. Ezenkívül Napoleon mihamar elvesztette abbeli reménységét, hogy az oroszokat magához édesgesse, s persze: elfelejtett volna engemet is, a kit politikából vett magához, hogyha... hogyha meg nem szeretett volna engemet, a mit most büszkén említek fel. Engem pedig a szívem vonzott hozzá. A szolgálattal nem sokat törődtünk; meg kellett néha jelenni a palotában s lóháton kísérni a császárt sétáin: - ez az egész. Én meglehetősen jól lovagoltam. Rendesen ebéd előtt szokott volt kilovagolni s kíséretében voltunk: én, Davoux és Rusztán mameluk...

- Constant, - szólta el magát a herczeg akaratlanul.

- N-n-nem. Constant akkor nem volt ott; akkor ő levelet vitt Jozefin császárnénak; hanem ő helyette volt két ordonancz, néhány lengyel ulánus... nos, és ebből állt a kíséret, nem számítva a tábornokokat és marsallokat, a kiket Napoleon azért vitt magával, hogy szemlét tartson velük a katonaság fölött, megvizsgálja a környéket és a hadak állását s ezekről velük tanácskozzék... Legtöbbször volt vele Davoux, a ki, mint most is emlékezem - nagy, testes, hidegvérű, pápaszemes, furcsa nézésű ember volt. A császár legtöbbször ő vele tanácskozott, nagyon becsülte annak véleményét. Emlékszem, hogy már több nap óta tanácskoztak; Davoux eljött reggel is, este is és gyakran még pöröltek is; végre Napoleon mintha megadta volna magát. Ketten voltak a szobában, én voltam a harmadik, a kit talán ők észre sem vettek. Egyszerre csak Napoleon tekintete rám esik s egy különös gondolata támadt. „Gyermekem! - szólt hozzám, - mit képzelsz: ha áttérek az ortodox hitre s felszabadítom a ti rabjaitokat: velem tartanak-e az oroszok, vagy sem?" - „Soha!" - kiáltottam fel méltatlankodva. Napoleon meg volt lepetve. „E gyereknek hazafiasságtól fellángolt szeméből - mondá ő - én az egész orosz nemzet lelkületét kiolvasom. Elég, Davoux! Mindez csak hiábavalóság. Adja elő másik tervét."

- Hanem ez a terv is nagy gondolat volt! - szólt a herczeg látható érdeklődéssel; - e szerint ön ezt a tervet Davouxnak tulajdonítja?

- Legalább ők ketten tanácskoztak fölötte. Természetes, hogy a gondolat napoleoni, sasszerű gondolat, de a másik terv is mély gondolat volt... Ez volt az a híres „Conseil du lion", mint a hogy maga Napoleon nevezte Davouxnak ezt a tervét. Ez a terv abból állt, hogy zárkózzanak be a Kremlbe az egész haddal, építsenek barakokat, vegyék körül magukat sánczczal, szegezzék ki az ágyúkat, öljenek le lehetőleg mentől több lovat és sózzák be a lóhúst; szerezzenek be kenyérnek valót s teleljenek ki tavaszig, tavaszszal pedig vágják magukat keresztül az orosz hadakon. Ez a terv nagyon tetszett Napoleonnak. Minden nap kilovagoltunk a Kreml falai

körül. Napoleon megmutogatta, hol kell rést törni, hol kell építeni, hol a raveline stb., csupa éles tekintet, gyorsaság és határozottság volt. Végre minden el volt határozva; Davoux követelte, hogy a határozat véglegesnek mondassék ki. Megint csak ketten voltak együtt, én voltam a harmadik. Napoleon újra fel s alá járt a szobában, kezeit mellén összefonva. Én nem tudtam tekintetemet levenni arcáról, szívem dobogott. „Én megyek", - szólt Davoux. - „Hová?" - kérdezte Napoleon. - „A lovakat besózni", - felelt Davoux. Napoleon összerázkódott; a koczka el volt vetve. „Gyermekem, - szólt hozzám, - mit tartasz te a mi elhatározásunkról? Persze ezt ő csak úgy kérdezte tőlem, mint néha a lángeszű emberek az utolsó pillanatban bármely élettelen tárgyhoz is fordulni szoktak. Én, Napoleon helyett Davouxhoz fordultam s mintegy ihletetten azt mondtam: „Tábornok úr, igyekezzenek hazajutni övéikhez." Ez az előbbeni tervet széttépte. Davoux csak a vállát vonogatta s elmenőben suttogva azt mondta, hogy: „Bah! Il devient superstícieux!" S másnap ki volt adva a parancs a visszavonulásra.

- Ez mind igen érdekes, - szólt a herczeg, de nagyon halkan, - ha mindez csakugyan így történt... vagyis azt akarom mondani... - sietett magát kijavítani.

- Oh, herczeg, - kiáltott fel a generális annyira elszédülve a saját elbeszélésétől, hogy most már talán a legmeggondolatlanabb közbeszólás sem tartóztathatta volna őt fel, - ön azt mondja: „mindez így volt!" De még több is volt, biztosíthatom, hogy sokkal több. Ezek mind csak mizerábilis politikai dolgok. De ismétlem, hogy én szemtanúja voltam e nagy ember éjszakai könnyeinek és sóhajtásainak. Utoljára, az igaz, már nem sírt, a könnyek eltüntek, csak sóhajtások hallatszottak néha, de arczát, mintha egyre jobban bevonta volna valami sötétség. Mintha az örökkévalóság már beárnyékolta volna őt sötét szárnyával. Néha egész éjjeleket egyedül, szótlanul töltöttünk; Rusztán mameluk a szomszéd szobában hortyogott: roppant mélyen tudott aludni az az ember. „Hanem aztán nagyon hű ő hozzám és dinasztiámhoz", - mondá néha Napoleon. Egyszer nagyon szomorú voltam s ő észrevette, hogy én könnyezem; kegyesen nézett reám: „Te sajnálsz engem", - kiáltott fel, - „te gyerek vagy s te rajtad kívül talán még egy másik gyerek is sajnál engemet: az én fiam, le roi de Rome; a többiek mind, de mind gyűlölnek s testvéreim lesznek az elsők, a kik szerencsétlenségemben majd elhagynak". Én zokogni kezdtem és hozzá rohantam; itt már ő sem bírt magával; összeölelkeztünk és könnyeink összefolytak. „Irjon levelet Jozefin császárnénak, írjon!" - zokogtam én, Napoleon összerázkódott, elgondolkozott és így szólt: „Te juttattad eszembe a harmadik szívet, a mely engem szeret; köszönöm, barátom." Rögtön leült és megírta azt a levelet Jozefinhez, a melylyel Constant mindjárt másnap útra kelt.

- Ön igen helyesen cselekedett, - mondá a herczeg, - rossz gondolatai közt a helyes érzésre vezette őt.

- Tökéletesen úgy van, herczeg, s mily szépen fogja fel ön ezt, egészen az ön saját szívéhez méltóan, - kiáltott föl a generális ünnepélyesen és különös bár, de igazi könnyek jelentek meg szemében. - Úgy van, herczeg, az nagyszerű jelenet volt. S tudja-e, hogy én majdnem elutaztam vele Párisba s akkor természetesen megosztottam volna vele a számkivetés kopár szigetét, de, fájdalom, utaink ketté váltak. Elváltunk, ő a kopár szigetre jutott, a hol szörnyű búbánatai közepett vagy egyszer tán eszébe jutottak annak a szegény fiucskának a könnyei, a ki őt Moszkvában a búcsúzáskor megölelte; engemet pedig elküldtek a hadapród-iskolába, a hol szigorúság és pajtásaim nyersesége várt rám és... Fájdalom! Elmult minden, mint az álom. „Nem akarom szüleidet tőled megfosztani s nem viszlek el magammal!" - mondá ő nekem a visszavonulás napján, - „de szeretnék érted valamit tenni." Ekkor már felült a lovára. „Irjon valamit emlékül a kis hugom albumába", - mondám én félénken, mert ő roppant izgatott és sötét hangulatban volt. Felém fordult, tollat kért és elvette az albumot. „Milyen idős a

hugod?” kérdezte, mikor már a toll a kezében volt. Hároméves, feleltem én. „Petite fille alors.” És ezt írta az albumba:

„Ne mentez jamais”

„Napoleon, votre ami sincére”

- Mily tanács, kivált abban a válságos pillanatban: igaz-e, herczeg?

- Igen, ez különös.

- Ez az albumlap aranyrámában, üveg alatt, egész életében ott függött a hugom vendéglátó szobájában a legszembeötlőbb helyen; hugom gyermekágyban halt meg; hol van jelenleg az az albumlap, nem tudom... de... ah Istenem! Már két óra! Hogy elraboltam az ön drága idejét, herczeg. Ez megbocsáthatatlan!

- Oh, ellenkezőleg, - hebegett a herczeg, - ön annyira szórakoztatott engem... azután meg... oly érdekes volt; hálával tartozom önnek.

- Herczeg! - szólt a generális újra nagyon megszorítva a herczeg kezét s szikrázó szemeivel mereven ránézve, mintha csak most jutott volna eszébe valami rendkívüli eszme, - ön annyira jó, annyira nemeslelkű, hogy én önt szinte megsajnálom. Nagy lelki gyönyörűséggel nézek önre: oh, áldja meg önt az Isten. Legyen az ön élete szeretettel teljes! Az én életemnek már vége! Isten önnel, Isten önnel!

Gyorsan kiment, miközben arczát elfedte kezével. Felindultságának őszinteségében a herczeg nem kételkedhetett. Azt is meg tudta érteni, hogy az öreg úr méltán ittasodott meg előadása sikerétől, - mindazáltal sejtette, hogy a generális a hazugok ama fajtájából való volt, a kik bár a kéjelgésig, sőt az önfeledtségig hazudnak, de elragadtatásuk legmagasabb fokán is gyanakodnak, hogy nem hisznek, nem hihetnek nekik. Jelenlegi helyzetében az öreg úr magába térhetett, rendkívül elszégyelhette magát, gyanakodhatott a herczegre, hogy ez rendkívül részvéttel van iránta s ez őt bánthatta. „Nem cselekedtem-e rosszul, hogy őt ekkora elragadtatásig engedtem jutni?” - nyugtalankodott a herczeg, aztán nem bírt tovább magával: hangos kaczajra fakadt, s vagy tíz perczig hahotázott. Szemrehányásokat akart magának tenni ezért a kaczagásért; de eszébe jutott, hogy nincs miért magát vádolnia, hiszen ő végtelenül sajnálta a generálist.

Sejtelme megvalósult. Még aznap este különös, rövid, de határozott hangú levelet kapott. A generális tudatta vele, hogy vele is örökre szakít, hogy tiszteli őt, hálával is van iránta, de még ő tőle sem fogadja el a „részvét jeleit, a melyek megalázzák az anélkül is szerencsétlen ember önérzetét”. A herczeg, mikor arról értesült, hogy az öreg bezárkózott Alexandrovna Ninánál, csaknem megnyugodott felőle. De azt már tudjuk, hogy a generális Prokofjevna Lizavetánál is valami zenebonát követett el. Itt nem bocsátkozhatunk részletekbe, csak röviden említjük meg, hogy a generális látogatásának lényege az volt, hogy az öreg megijesztette Prokofjevna Lizavetát s Gányára tett keserű czélzásaival fölháborította a derék matronát. A generálist csúfosan kikergették, ezért volt neki oly keserves éjszakája és reggele; végképp elkeseredett s csaknem megtébolyodva futott ki az utczára.

Kolya még mindig nem értette teljesen a dolgok állását, sőt szigorú rendszabályokról gondolkozott.

- No, hova bódorodunk most, mit gondol ön tábornok? - kérdezte epésen Kolya, - a herczeghez nem akar menni, Lyebegyevvel összeveszett, pénze nincs; nekem soha nem is szokott lenni: most aztán itt ülünk az utcza közepén.

- Jobb az utcza közepén, mint a középutczán, - dörmögött a generális; - ezzel... a szójátékkal roppant hatást csináltam... a... tiszti kaszinóban... negyvennégyben... Ezer... nyolczszáz... negyvennegyedik évben... igen! Nem emlékszem már... Oh, ne juttasd eszembe, ne juttasd eszembe, ne juttasd. „Hol az én ifjuságom, hol az én frisseségem!" Hogy mondta... ki mondta ezt, Kolya?

- Gogoly mondta papa, a „Holt lelkek" czímű korrajzában, - felelt Kolya és félénken nézett apjára.

- Holt lelkek! Oh igen, meghaltak! Ha majd engem eltemetsz, azt irasd a sírkövemre, hogy: „Itt nyugszik a holt lélek."

„Szégyen követ lépten-nyomon."

- Hát ezt ki mondta, Kolya?

- Nem tudom, papa.

- Hogy Jeropjegov nem létezett! Jeropjegov Jeroska! - kiáltott fel magából kikelve s megállva az utczán. - S ezt a fiam mondja, az édes fiam! Jeropjegov olyan ember volt, a ki tizenegy hónapig testvérem helyett testvérem volt s a kiért én párbajt... Azt mondta neki egyszer Vygorjeczkij herczeg, a mi kapitányunk, egy pohár borocska mellett: „Te Grisa, mondd meg csak: hol vetted te a te Anna-rendjeledet?" „Hazám csataterein: ott kaptam." Erre én rákiáltok: „Bravó, Grisa!" Nos, ebből aztán párbaj lett, aztán elvette... Szu... Szutugina Petrovna Máriát és a csatatéren esett el... A golyó lepattant az én rendjelemről, a mellemről s egyenesen homlokon érte őt: „Ezt soha el nem felejtem!" kiáltotta fel és azonnal meghalt. Én... én tiszteséggel szolgáltam, Kolya; nemesen szolgáltam, de a szégyen... „Szégyen követ lépten-nyomon." Te és Nina jőjjetek a siromhoz. „Szegény Nina!" Én őt régen úgy híttam, Kolya, réges-régen, még az első időkben s ő úgy szeretett engem. Nina, Nina! Mivé tettelek én téged! Miért tudsz te engemet szeretni, te béketűrő lélek! Kolya, a te anyádnak angyali lelke van, érted: angyali!

- Tudom én azt, papa. Kedves papa: jerünk vissza, haza, mamához! Ő utánunk szaladt. No, miért állt meg? Mintha nem értene... No, hát miért sír?

Kolya maga is sírt s apja kezét csókolgatta.

- Te nekem kezet csókolsz, nekem!

- Igen hát önnek! Mi csodálni való van ebben? Ugyan mit sír itt az utcza közepén! Aztán még generális! katonaember! No jerünk!

- Áldjon meg a jó Isten, kedves gyermek, azért, hogy tisztelettel voltál a megvetett - igen: a megvetett öreg iránt, apád iránt... adja Isten, hogy neked is ilyen fiad legyen... le roi de Rome... Oh, legyen átkozott ezen ház!

- De mi akar ez lenni! - indulatoskodott Kolya, - mi történt? Miért nem akar ön hazajönni? Talán megháborodott?

- Megmagyarázom majd neked... neked mindent elmondok; ne kiabálj, meghallják... le roi de Rome... Oh beh nehéz a szívem, beh nagy az én bánatom!

„Dajkám, hol vagy eltemetve."

- Ki mondta ezt, Kolya?

- Nem tudom én, ki mondta. Jerünk haza azonnal. Gánykát én nyakon verem, ha kell... no, hova megy már megint?

A generális Kolyát egy közeli ház tornáczára vonszolta maga után.

- Hová megy? hisz' ez idegen ház!

A generális leült a tornáczra, s egyre húzta magához Kolyát a kezénél fogva.

- Hajolj le, hajolj le, - mormogott a generális, - mindent elmondok neked... becstelenség... hajolj le... a füleddel; a füledbe mondom el...

- Mit csinál? - rémült meg Kolya, mindazáltal odatartotta a fülét.

- Le roi de Rome... - suttogta az öreg egész testében remegve.

- Mi? de mit akar mindig azzal, hogy le roi de Rome? mi?

- Én... én... - suttogott újra a generális, egyre erősebben kapaszkodva a fia vállába - én... neked... mindent... Mária... Mária... Petrovna... Szu-szu-szu...

Kolya kirántotta magát, most már ő ragadta meg az apja vállát s mint egy őrült nézett arra. Az öreg elvörösödött, ajkai megkékültek, arczán görcsös rángások szaladoztak. Nemsokára lehajlott s lassankint kezdett leroskadni a Kolya karjára.

- Gutaütés! - kiáltott Kolya torkaszakadtából, rájövén végre, hogy mi történt.

V.

Igazában véve Ardalionovna Varvara a bátyjával folytatott beszélgetésben némileg nagyította a herczeg és Jepancsina Aglája eljegyzéséről szóló hírt. Meglehet, hogy, mint éleslátású asszony, kitalálta, mi fog történni a közel jövőben; meglehet: mérgelődött azon, hogy szép reményei füstbe mentek (a melyekben különben maga sem hitt), tehát emberi gyarlóságánál fogva nem tagadhatta meg magától azt az ösztönt, hogy a bajt nagyítsa, hogy még több mérget öntsön a bátyja szívére, a kit máskülönben őszintén és részvéttel szeretett. Mindenesetre bizonyos, hogy olyan pontos értesüléseket ő nem kaphatott az ő barátnőitől, a Jepancsin-leányoktól, mert ott csak czélzások, félig elejtett szavak, találgatások történtek. Az is meglehet, hogy Aglája testvérei készakarva fecsegtek valamit, hogy így ők is megtudhassanak valamit Ardalionovna Varvarától; meglehet végül az is, hogy ők sem tagadhatták meg női természetüket s föl akarták egy kicsit ingerelni az ő gyerekkori barátnőjüket, hiszen idáig távolról sem bírták sejteni, hogy mit akar az?

Másfelől a herczeg is, bár teljesen igaza volt, mikor azt állította Lyebegyevnek, hogy semmit sem tud vele közölni, mert ő vele semmi különös sem történt, meglehet, hogy csalódott. Való, hogy mindnyájokkal valami különös történt; semmi sem adta magát elő, de mintha mégis igen sok történt volna. Ez utóbbit sejtette olyan jól Ardalionovna Varvara az ő igazi női ösztönével.

De hogy' történt az, hogy Jepancsinéknál egyszerre mindenki és egyértelemmel azzal évődött, hogy Aglájával valami fontos dolog történt, s hogy most az ő sorsáról van szó: ezt igen nehéz volna rendszeresen megmagyarázni. De mihelyt ez a gondolat fölvillant náluk, egyszerre mindnyájan azt mondták, hogy ők már rég sejtették, sőt világosan előre láttak mindent, hogy minden világos volt már a „szegény lovag" története óta, sőt még korábban, csakhogy akkor még nem tudtak hinni ilyen képtelenségben. Így beszéltek Aglája nővérei.

Természetes, hogy Prokofjevna Lizaveta is mindnyájuknál korábban sejtett és tudott mindent s már rég „fájt a szive", de a herczeggel való kombináczió most egyszerre nagyon nem tetszett

neki, különösen azért, mert ez egyszerre kiütötte őt a sodrából. Egy kérdéssel álltak szemben, a melyet azonnal meg kellett oldani; de nemcsak megoldani nem lehetett azt, hanem még a kérdést sem tudta a szegény Prokofjevna Lizaveta világosan fölállítani, bármint törte is rajta a fejét. A dolog nehéz volt: „Jó lesz-e a herczeg, vagy nem lesz jó? Jó-e mindez, vagy nem jó? Ha nem jó (a mi pedig kétségtelen), hát miért nem jó? Ha pedig talán jó (a mi szintúgy lehetséges), hát akkor miért jó?" Maga a családfő, Fjodorovics Iván is nagyon elcsodálkozott, hogy hiszen „Isten őtet úgy segélje: neki is rémlett valami az utóbbi időben." Rögtön elhallgatott ugyan feleségének fenyegető pillantásától, de elhallgatása reggel történt, és este, a mint feleségével egyedül volt s kénytelen volt beszélni, egész váratlan gondolatoknak adott kifejezést: „Utoljára is mi van a dologban? (Hosszabb csend.) Persze mindez nagyon különös, ha ugyan egyáltalában igaz, a mit pedig ő nem tagad, de..." (Megint csend.) „Másfelől pedig ha egyenesen szembenézi az ember ezt az ügyet, hát hiszen a herczeg - istenuccse! - a lehető legkülönb legény és... és... és, nos végre is: a neve is rokonnév, a családunkhoz tartozó, mindez olyan látszatot ad a dolognak, hogy úgyszólván a családi név fölemelésére irányul, a mely név a világ előtt le van alacsonyítva, tudniillik abból a szempontból tekintve, vagyis azért... persze: a világ! a világ! - világ! Mindazáltal nem éppen minden vagyon nélkül való ember, ha nem is valami nagyon gazdag. Van neki vagy... vagy... vagy..." (Szünni nem akaró hallgatás és határozott belezavarodás.) Prokofjevna Lizaveta hallván a férje fejtegetéseit, egészen kikelt magából.

Az ő véleménye szerint minden, a mi történt, „megbocsáthatatlan, sőt vétkes ostobaság, valami fantasztikus, bolond és képtelen rémlátomány." Mindenekelőtt magában az, hogy „ez a herczegecske - beteg idióta, másodszor pedig - ostoba, a ki sem a világot nem ismeri, sem a világban helye nincs: ugyan kinek mutathatjuk meg, ha magunkhoz veszszük? Valami tiltott irányzatú demokrata, még csak hivatalocskája sincs és... és... mit mond majd Bjelokonszkája? De hát ilyen férjet szántak-e ők Aglájának, ilyet?" Természetesen a legutóbbi argumentum volt a legfőbb. Az anyai szív remegett ettől a gondolattól, vér és könny özönlötte el, bár egyúttal szíve közepén olyasmi is megmozdult, a mi azt mondta neki: „ugyan miért ne volna a herczeg olyan, a minőt ti akartok?" S éppen a saját szívének emez ellenvetései foglalták el leginkább Prokofjevna Lizavetát.

Aglája nőtestvéreinek a herczeggel való összeköttetés gondolata valahogyan megtetszett, sőt nem is tartották azt olyan nagyon különösnek - egy szóval: igen könnyen egészen a herczeg pártjára tudtak volna állani. De mind a ketten elhatározták, hogy nem szólnak a dologba. Egyszersmindenkor tapasztalható dolog volt a családban, hogy mentől határozottabban és kitartóbban ellenkeztek bizonyos közös és vitás családi ügyben Prokofjevna Lizavetával, annál nagyobb bizonyítékul szolgált ez arra nézve, hogy ő már körülbelül egyetért velük. Hanem Ivanovna Alexandra mégsem állhatta meg szó nélkül. Anyja már régóta tanácsadójának tekintvén őt, minden perczben hivatta őt mostanában s kérte a tanácsát, főképpen pedig magyarázatát annak, hogy „miképpen történhetett ez? Hogy' nem látta ezt senki sem? Mért nem szóltak akkor mindjárt? Mit jelentett akkor az az ostoba „szegény lovag"? Miért van az, hogy csak egyedül neki, Prokofjevna Lizavetának kell mindent figyelemmel kísérni, észrevenni, megsejteni, a többiek pedig mind csak összetett kézzel ülnek? stb. stb." Ivanovna Alexandra kezdetben óvatos volt s csak annyit jegyzett meg, hogy ő igen valószínűnek tartja a papa azon észrevételét, hogy a világ előtt nagyon is jól festene, ha egy Myskin herczeget választanának ki egy Jepancsin-leány férjéül. Lassankint neki hevülvén, még azt is megjegyezte, hogy a herczeg éppen nem ostoba, ostoba soha nem is volt, a mi pedig állását illeti, hát Isten tudja milyen állásba juthat nálunk Oroszországban egy rendes ember. Minderre a mama rögtönösen azt válaszolta, hogy Alexandra „szabadon gondolkozó", s mindennek az az átkozott „női kérdés" az oka. Azután egy félóra mulva bement a városba, ott a Kamennŷj-

osztrovra[25], hogy találkozzék Bjelokonszkájával, a ki akkor éppen Pétervárott volt. Bjelokonszkája keresztanyja volt Aglájának.

Az öreg Bjelokonszkája végig hallgatta Prokofjevna Lizaveta lázas és kétségbeesett vallomásait s egyáltalában nem érzett megindultságot a kétségbeesett családanya könnyeitől, sőt gúnyosan nézett arra. Roppant zsarnok volt; még a legrégibb barátságban sem türte az egyenlőséget s Prokofjevna Lizavetára is úgy nézett, mint protegéejára, a hogy nézett rá ezelőtt harmincz évvel. Megjegyezte a többi közt, hogy „azok ott, a mint látszik, megrögzött szokásuk szerint nagyon is előre szaladtak s a légyből elefántot csináltak"; hogy bármennyit beszéltek neki, nem birták őt meggyőzni afelől, hogy náluk tényleg valami komoly dolog történt; hogy nem volna-e jó még egy kicsit várni, míg csakugyan történik valami, hogy a herczeg ő szerinte jóravaló fiatalember, bár beteges, furcsa és túlságosan is jelentéktelen. A legrosszabb benne az, hogy nyiltan szeretőt tart. Prokofjevna Lizaveta nagyon jól megértette, hogy Bjelokonszkája haragszik egy kicsit, hogy felsült az ő pártfogoltjával, Pavlovics Jenővel. Pavlovszkba még ingerültebben tért vissza s rögtön kikapott mindenki, különösen azért, hogy „mind megbolondultak", hogy sehol a világon nem történnek ilyenek, csak őnáluk; „mit siettek? Mert mi történt? Bármennyire kutassam is, nem birok rájönni, hogy valami tényleg történt volna! Várjatok, míg valami történik! Az még semmit sem bizonyít, hogy Fjodorovics Ivánnak egy és más úgy rémlett; nem kell a légyből elefántot csinálni" stb. stb.

Következésképp az volt a végzés, hogy meg kell nyugodni s hidegvérrel várni. De fájdalom, e hidegvér nem tartott tíz perczig sem. A hidegvér megsemmisítésére irányzott első csapás egy hír volt arról, a mi a mama távollétében a Kamennÿj-osztrovon történt. (Prokofjevna Lizaveta elutazása másnap reggel történt azután, hogy a herczeg tíz óra helyett egy órakor jelent meg náluk.) Aglája nővérei a mama türelmetlen kérdéseire igen részletesen feleltek, különösen azt hangsúlyozván, hogy a mama távolléte alatt, úgy látszik, éppen nem történt semmi sem, hogy a herczeg itt volt, hogy Aglája sokáig nem jött ki hozzá s mihelyt kijött, azt ajánlotta a herczegnek, hogy sakkozzanak, hogy a herczeg a sakkban a lépéseket sem ismeri s hogy Aglája rögtön megmattolta őt, erre Aglája nagyon vidám lett s roppant élczelt a herczeg fölött ennek tudatlansága miatt s annyira kinevette, hogy rossz volt a herczegre rá is nézni. Azután azt ajánlotta neki, hogy kártyázzanak durákot.[26] Itt azonban egészen megfordítva történt: a herczeg olyan tudást tanusított a durák-játékban, mint egy... egy professzor; mesterien játszott; Aglája hamiskodott, csalt, a herczeg szemeláttára rosszúl tett a kihívott kártyára s mégis mindannyiszor durák maradt; legalább ötször egymásután. Aglája szörnyen szertelenkedett, sőt egészen meg is feledkezett magáról; olyan vakmerőségeket és sértéseket mondott a herczegnek, hogy az már a nevetést is abban hagyta s egészen elsápadt, mikor Aglája azt mondta, hogy soha be nem teszi a lábát ebbe a szobába mindaddig, míg a herczeg itt lesz, hogy nem is illik a herczegnek ő hozzájuk járni, különösen pedig éjnek idején, egy órakor, „mindazok után, a mik történtek". Erre becsapta az ajtót és elment. A herczeg úgy távozott, mintha temetésről ment volna haza, nem hatott rá semmi megnyugtató rábeszélés. Egyszer aztán egy negyedóra múlva azután, hogy a herczeg eltávozott, Aglája lefutott az emeletről a verandára, de oly gyorsan, hogy a szemeit sem ért rá megtörölni, pedig szemei ki voltak sírva: azért futott pedig le, mert Kolya egy sündisznót hozott neki. Mindnyájan elkezdték nézni a töviskés állatot. Kérdezősködéseikre Kolya elmondta, hogy a sün nem az övé, hogy ő most gimnázista társával, Lyebegyev Kosztyával van, a ki kint maradt az utczán, mert szégyenli magát, mert egy fejsze van nála; hogy a sünt is, a fejszét is éppen most vették egy paraszttól. A sünt maga

[25] Városrész.

[26] Durák = ostoba. Nálunk is ugyancsak ezen a néven ismert kártya-játék.

a paraszt kínálta eladásra s ötven kopejkát vett érte, a fejsze eladására pedig ők beszélték rá, mert igen jó fejsze. Erre Aglája nekiesett Kolyának, hogy adja el neki rögtön a sünt, kérésével szinte magánkívül volt s Kolyát még „kedvesnek" is nevezte; Kolya sokáig nem akart beleegyezni az eladásba, de végre nem bírta magát tartani, behivta Lyebegyev Kosztyát, a ki be is jött s roppant zavart volt a fejsze miatt. Most azonban kisült, hogy a sün egyáltalában nem az övék, hanem egy harmadik, Petrov nevű fiúé, a ki mindkettőjüknek pénzt adott, hogy vegyék meg neki egy negyedik fiútól Schlosser „Történetét" a melyet ez - meg lévén pénz dolgában szorúlva - olcsón akart eladni; ők el is mentek Schlosser „Történetét" megvenni, de nem birtak ellentállni s megvették a sünt, következésképp a sün is, a fejsze is a harmadik fiúé, a kinek most éppen el akarják vinni a Schlosser „Története" helyett... De Aglája annyira kötődött, hogy végre eladták neki a sünt. Mihelyt ezt Aglája megkapta, rögtön elhelyezte a Kolya segítségével egy fonott kosárkába, betakarta egy asztalkendővel s elkezdte Kolyát kérni, hogy rögtön és egyenesen vigye a sünt a herczegnek az ő nevében, azzal a kéréssel, hogy fogadja azt cl tőle „legmélyebb tisztelete jeléül". Kolya örömmel vállalkozott erre s szavát adta, hogy a megbízásban el fog járni, de azonnal fakgatódzni kezdett: „Mit jelent a sün és hasonló ajándék?" Aglája azt felelte, hogy ez nem az ő dolga. Kolya erre azt felelte, hogy meg van győződve róla, hogy ebben allegória van. Aglája megharagudott, azt mondta Kolyának, hogy az még éretlen gyerek és semmi egyéb. Kolya azonnal azt felelte neki, hogy ha nem tisztelné benne a nőt s ezenkívül a saját meggyőződéseit, hát most mindjárt bebizonyítaná neki, hogy meg tud felelni hasonló sértésekre. Végre is azzal végződött a csetepaté, hogy Kolya mégis nagy diadallal vitte el a sünt s utána szaladt Lyebegyev Kosztya is; Aglája látva, hogy Kolya nagyon is csóválja a kosarat, a terraszról utána kiáltott: „Kérem Kolya, ki ne ejtse a sünt, galambocskám!" Mintha nem is történt volna köztük semmi; Kolya megállt és ő is egész szívességgel válaszolt: „Nem, Ivanovna Aglája, nem ejtem ki, legyen teljesen nyugodt;" aztán megint tovább futott. Aglája hangos kaczajra fakadt, s elégülten ment fel a szobájába, aztán egész nap nagyon vidám volt.

Ennek a történetkének a híre egészen kihozta a sodrából Prokofjevna Lizavetát: nyugtalansága tetőfokra hágott, főképpen a sün miatt; mit jelentsen az a sün? Talán valami előre meghatározott jel? Mit kell az alatt érteni? Micsoda távirat lehet az? Ehhez járult még, hogy a szegény Fjodorovics Iván, a ki a vallatásnál szintén jelen volt, feleletével végképp elrontotta a dolgot. Az ő véleménye szerint itt semmiféle táviratról szó sincs s hogy a sün egyszerüen sün, legfeljebb még barátságot, a sértések elfeledését és kibékülést jelenthet, egyszóval: az egész csak gyerekség, de ártatlan és megbocsátható.

Zárjel közt megjegyezhető, hogy a tábornok egészen eltalálta az igazat. A herczeg, a mint Aglájától kinevettetve és kiüzetve hazaért, már mintegy félóra óta a legsötétebb kedélyhangulatban ült, mikor egyszerre csak Kolya a sündisznóval megjelent. Rögtön kiderült az ég; a herczeg mintha halottaiból támadt volna fel; kikérdezte Kolyát, minden szavára figyelt, minden szót tízszer is újra kérdezett, nevetett mint egy gyerek s gyakran megszorítgatta a szintén nevető két fiú kezét. Azt kellett következtetni, hogy Aglája megbocsát s a herczeg megint meglátogathatja őt, akár ma este s ez ő reá nézve nemcsak fődolog volt, hanem minden.

- Milyen gyerekek vagyunk mi még, Kolya, és... és... milyen jó az, hogy gyerekek vagyunk! - kiáltott fel a herczeg, örömtől ittasodtan.

- Egy szó mint száz: ő szerelmes önbe, herczeg, ez az egész! - szólt Kolya tekintélyes, ellenvetést nem váró hangon.

A herczeg meghökkent, de ezúttal egy szót sem szólt, Kolya pedig hahotázott és tapsolt; egy percz múlva kaczagott a herczeg is, azután egész estig minden öt perczben megnézte az óráját: mennyi idő múlt el már s mennyinek kell még elmúlni estig.

De a hangulat a Jepancsin-háznál végre is felülkerekedett: Prokofjevna Lizaveta nem bírta magát türtőztetni és daczára férje és leányai ellenkezésének, Aglájáért küldött azzal a czéllal, hogy egyszer már feladja neki az utolsó kérdést és ő tőle magától tudja meg a világos és utolsó feleletet. „Hadd legyen egyszerre mindennek vége, aztán többé ne legyen rá gondunk. Máskülönben - tette hozzá - én estig nem bírnám kitartani." S csak ekkor vették észre, mily összevisszát csináltak a dologból. Aglájától, - a ki tettetett meglepetést színlelt, méltatlankodott, hahotázott és gúnyolódott a herczeg fölött, - semmi határozottat nem birtak megtudni. Prokofjevna Lizaveta ágyba feküdt s csak a teához jött ki, abban az időtájban, a melyben a herczeget várták. A herczeget remegve várta s mikor az megjelent, csaknem magánkívül lett.

A herczeg is félénken, csaknem tapogatódzva jött be, furcsán mosolygott, mindenkit szembenézett. S mintha mindenkitől kérdezett volna valamit, mert Aglája megint nem volt a szobában s a herczeg ettől megint nagyon megijedt.

Ezen az estén nem volt vendég, csak a családtagok voltak otthonn. Scs. herczeg még Pétervárott volt, a hol a Pavlovics Jenő bátyja dolgaival volt elfoglalva. „Legalább az lenne itt s adna valami tanácsot", - évődött magában Prokofjevna Lizaveta. Fjodorovics Iván roppant gondtelt ábrázattal ült, a nővérek komolyak voltak s mintha fogadásból hallgattak volna. Prokofjevna Lizaveta nem tudta: miről kezdjen beszélgetést. Egyszerre csak elkezdte erélyesen szidni a vasutat és határozottan kihivóan nézett a herczegre.

Fájdalom, Aglája nem jelent meg, s a herczeg el volt veszve. Csaknem hebegve és fejét vesztve ki akarta fejezni azt a véleményét, hogy vasutakat építeni igen hasznos dolog, de Adelajda váratlanul elnevette magát s a herczeg újfent meg volt semmisülve. Ebben a pillanatban jött be Aglája komolyan és méltóságosan, czeremóniával hajtotta meg magát a herczegnek s a kerek asztal legfőbb helyét ünnepiesen foglalta el. A herczegre kérdően nézett. Mindnyájan érezték, hogy az elhatározó pillanat itt van.

- Megkapta ön a sünt? - kérdezte erősen, csaknem haragosan.

- Meg, - felelte a herczeg elvörösödve és elzsibbadva.

- Mondja meg csak rögtön, hogy mit gondol ön erről a dologról? Ez feltétlenül szükséges a mama és az egész család nyugalmának érdekében.

- Várj csak, Aglája, - szólt közbe a tábornok nyugtalanul.

- Ez már túlmegy minden határon, - ijedt meg Prokofjevna Lizaveta.

- Nincsenek itt semmi határok, mama, - felelt rögtön és szigorú hangon a leánya; - én ma egy sünt küldtem a herczegnek s tudni szeretném, hogy mit gondol ő erről. Nos, herczeg?

- Mit ért az alatt, Ivanovna Aglája, hogy mit gondolok?

- A sünről.

- Hát én... azt hiszem, Ivanovna Aglája, kegyed azt akarja tudni, hogyan fogadtam én a sünt... vagyis jobban mondva, hogyan tekintettem én... arra a küldeményre... tudniillik a sünre... ebben az esetben felteszem, hogy... egy szóval...

A herczegnek elfogyott a lélegzete s ő elhallgatott.

- No, nem sokat mondott, - szólt Aglája, mintegy ötpercznyi szünet után, - jól van, hagyjuk el a sünt; de én már nagyon örülök, hogy végre végezhetünk a mindenfelől felhalmozódott félreértésekkel. Engedje végre megtudni öntől magától, személyesen: meg akar-e ön engemet kérni, vagy sem?

- Ah, uramisten! - fakadt ki Prokofjevna Lizaveta.

A herczeg megrázkódott, megingott; Fjodorovics Iván mintha kővé meredt volna; a nővérek elbámultak.

- Ne hazudjon, herczeg, hanem mondja meg az igazat. Ön miatt engemet különös vallatásokkal zaklatnak, hát van-e ezen zaklatásoknak valamelyes alapjuk? Nos?

- Én eddig nem gondoltam erre, Ivanovna Aglája, - szólalt meg a herczeg hirtelen felélénkülve, - de kegyed maga is jól tudja: mennyire szeretem kegyedet s mennyire hiszek benne... még most is...

- Én azt kérdeztem öntől: megkéri-e a kezemet vagy sem?

- Megkérem, - felelt a herczeg zsibbadozva.

Általános, erős mozgás keletkezett.

- Mindezt nem így szokás csinálni, kedves barátom. - szólalt meg nagy nyugtalansággal Fjodorovics Iván, - ez... ez... csaknem képtelenség; ha ez így megy, Aglája... bocsásson meg, kedves, jó herczegem... Prokofjevna Lizaveta! - fordult hirtelen segítségért a feleségéhez, - itt... meg kellene vizsgálni...

- Én nem avatkozom bele, - felelt Prokofjevna Lizaveta, elhárító mozdulatot téve a kezével.

- Engedje meg, mama, hogy én is szólhassak; hiszen talán én is csak jelentek valamit ebben az ügyben: hiszen sorsomnak egy rendkívüli pillanatáról van szó, s magam akarok mindent megtudni, még pedig tanuk előtt, a minek nagyon örülök. Engedje megkérdeznem, herczeg. hogy ha ön „ilyen szándékot táplál", hát mit gondol: hogyan fog ön engemet boldoggá tenni?

- Igazán nem tudom mit feleljek, Ivanovna Aglája; itt... itt... mi is lehet a felelet? aztán meg... szükséges-e?

- Úgylátszik: ön zavarba jött; pihenjen egy kissé és gyüjtsön új erőt; igyék egy pohár vizet, különben úgyis kap mindjárt teát.

- Én szeretem kegyedet, Ivanovna Aglája, nagyon szeretem; egyedül csak kegyedet szeretem, és... ne tréfáljon, kérem, én nagyon szeretem kegyedet.

- Hja, ez fontos dolog; nem vagyunk már gyerekek, hát alaposan végére kell járnunk... legyen szíves most a felől adni felvilágosítást, hogy mennyi az ön vagyona?

- No. no, no, Aglája! mi ez? ezt nem szokás így... - dörmögött ijedten Fjodorovics Iván.

- Aljasság! - mondá Prokofjevna hangos suttogással.

- Megőrült! - suttogta szintén hangosan Alexandra.

- Vagyonom... vagyis pénzem? - csodálkozott a herczeg.

- Az, az!

- Nekem... nekem most százharminczötezerem van, - dünnyögött a herczeg elpirulva.

- Csak? - szólt hangosan és őszintén elcsodálkozva Aglája, a nélkül, hogy csak egy kissé is elpirult volna; - egyébiránt nem baj; kivált ha tud vele gazdálkodni... szándékozik-e hivatalt vállalni?

- Házitanítói vizsgát akartam tenni.

- Nagyon szép; persze ez szaporítaná az ön jövedelmét; hát kamarás nem akar lenni?

- Kamarás? Ez soha eszembe sem jutott, de...

Hanem itt már nem bírtak magukkal az Aglája nővérei és kaczajra fakadtak. Adelájda már rég észrevette Aglája arczának rángó vonásaiban a hirtelen és visszatartóztathatatlanul kitörendő nevetés jeleit, a melyen egyelőre még uralkodni tudott. Aglája fenyegetően akart kaczagó nővéreire nézni, de ő maga sem bírta ki tovább egy másodperczcnél s ő is a legféktelenebb, szinte hisztérikus hahotára fakadt, azután fölugrott és kifutott a szobából.

- Előre tudtam, hogy csak tréfál, - kiáltott föl Adelajda, - tudtam a sün elküldésekor.

- Nem, ezt már meg nem engedem, nem tűröm, - fortyant föl hirtelen megharagudva Prokofjevna Lizaveta s gyorsan elindult Aglája után. Utána rögtön kiment a két leány is. A szobában csak a családfő maradt a herczeggel.

- Ez... ez... hát képzeltél te valaha ilyet, Nyikolajevics Leó? - kiáltott föl élesen a tábornok, maga sem tudván, hogy mit akar mondani; - de komolyan kérdem, komolyan.

- Én azt látom, hogy Ivanovna Aglája engemet nevetség tárgyává tesz, - felelt a herczeg szomorúan.

- Légy türelemmel, barátom; én elmegyek, te pedig várj itt... mert... világosíts föl legalább te: hogy' történt mindez, s hogy mit jelent mindez, - hogy úgy mondjam - egészében? Beláthatod magad is, kedves barátom, hogy én apa vagyok; utoljára is apa vagyok, s éppen ezért nem értek a dologból semmit; hát legalább te világosíts föl.

- Én szeretem Ivanovna Agláját; ő ezt tudja és... úgylátszik: régen tudja.

A tábornok fölhuzogatta a vállát.

- Különös... különös; - és nagyon szereted?

- Nagyon.

- Különös ez nekem mind, nagyon különös. Vagyis oly meglepetés és csapás, hogy... Nézd csak, kedves, barátom, én nem a vagyoni állásod miatt, (bár azt hittem, hogy többecskéd van) de... nekem a leányom boldogsága... végül pedig... képes vagy-e te, hogy úgy mondjam... izé... őt boldoggá tenni? És... és... mi ez az ő részéről: tréfa, vagy valóság? Nem a te részedről, értsd meg, hanem az ő részéről.

Az ajtó mögül Ivanovna Alexandra hangja volt hallható; a papát hítták.

- Várj csak itt, barátom, várj! Várj és gondolkozzál a dolog felől, én mindjárt... - szólt a tábornok csaknem ijedten sietve kifelé az Alexandra hívására.

Feleségét és Aglája leányát egymás karjaiban, könnyeket hullatva találta. Ezek a boldogság, elérzékenyülés és kibékülés könnyei voltak. Aglája csókokkal borította az anyja kezét, arczát, ajkát; mindketten hevesen szorongatták egymást...

- No, nézz rá most, Fjodorovics Iván, ez most ő a maga valóságában, - mondá Prokofjevna Lizaveta.

Aglája felemelte az ő boldog és kisirt arczocskáját a mamája kebléről, a papára tekintett, hangosan felnevetett, hozzáugrott, melegen megölelte és többször megcsókolta. Aztán megint anyjához suhant, s ezúttal végképp elrejtette arczát annak kebelén, hogy most már senki se láthassa és újra sírva fakadt. Prokofjevna Lizaveta eltakarta őt nagykendője egyik végével.

- No hát, mit csinálsz te mi velünk, te rossz leányka, te! - szólt Prokofjevna Lizaveta, de már vidáman, mintha egyszerre könnyebben lélegzett volna.

- Rossz, igazán rossz! - kapott a szón Aglája; - semmirevaló elkényeztetett! Mondja meg ezt a papának is. Ah, hiszen ő itt van. Papa, itt van maga, hallja? - nevetett könnyein keresztül.

- Kedveském, bálványom! - szólalt meg a tábornok a boldogságtól ragyogva és leánya kezét csókolgatva. (Aglája nem vonta el tőle a kezét.) - Így hát te, a mint látom, szereted azt a fiatalembert.

- Dehogy, dehogy, dehogy! Ki nem állhatom... az ön fiatalemberét! - szólt Aglája szinte haragosan s felemelte a fejét - s ha maga még egyszer merészkedik őt... komolyan mondom, hallja: komolyan mondom.

S tényleg komolyan beszélt, még el is vörösödött és szemei szikráztak. A papa szinte megijedt, de Prokofjevna Lizaveta az Aglája feje fölött egy jelt adott neki s ez megértette, mit jelent az: „ne kérdezősködjél!"

- Ha úgy van, kedves angyalom, hát legyen úgy, a hogy' te akarod, ő ott egyedül várakozik; nem volna-e jó gyöngéden értésére adni, hogy menjen el?

Most meg a tábornok adott intő jelt Prokofjevna Lizavetának...

- Nem, nem, - szólt Aglája, - ez már fölösleges volna; különösen, ha „gyöngéden"; menjenek ki hozzá, én majd később magam is kimegyek; kimegyek rögtön. Bocsánatot akarok kérni attól a... fiatalembertől, mert én őt megsértettem.

- Még pedig nagyon, - hagyta helyben nagyon komolyan Fjodorovics Iván.

- Nos, akkor... jobb, ha maguk itt maradnak s én megyek előre, csak azután jönnek maguk utánam, de mindjárt, ebben a pillanatban; így jobb lesz.

Már odament az ajtóhoz, de ott hirtelen visszafordult.

- Elnevetem magamat! Meghalok a nevetéstől! - mondá bánatosan.

Hanem ugyanabban a pillanatban kinyitotta az ajtót s elszaladt a herczeghez.

- No, hát mi ez? Hát mi ez? - kérdezte sebtiben Fjodorovics Iván.

- Kimondani is félek, - felelt hasonlóképpen sebtiben Prokofjevna Lizaveta, - pedig szerintem a helyzet világos.

- Szerintem is világos. Világos, mint a nap: úgy szereti.

- Ha csak szeretné, de szerelmes! - szólt közbe Ivanovna Alexandra, - de az a kérdés: kibe?

- Isten áldása legyen rajta, ha ez a sorsa! - mondá ájtatosan Prokofjevna Lizaveta, keresztet vetve.

- Ez a sors! - jegyezte meg Fjodorovics Iván, - sorsát pedig senki sem kerülheti ki.

Mindnyájan bementek a vendéglátó szobába s ott új meglepetés várt rájok.

Aglája nemcsak hogy hahotára nem fakadt, a mikor a herczeghez bement, de szinte félénken szólt hozzá:

- Bocsásson meg az ostoba, rossz, elkényeztetett leánykának (s itt megfogta a herczeg kezét) és legyen meggyőződve, hogy önt mindnyájan határtalanul tiszteljük. S ha én elég vakmerő voltam kitréfálni az ön szép... jólelkűségét, hát bocsásson meg nekem, mint a hogy' megbocsátják a gyereknek a pajkosságot; bocsásson meg, hogy én olyan illetlen kérdésekkel állottam elő, a melyeknek természetesen semmi következményük sem lehet!...

Az utolsó szavakat Aglája különös nyomatékkal ejtette ki.

Az apa, anya és a nővérek mind jókor érkeztek meg arra, hogy mindezt meglássák és meghallják s mindnyájokat meglepték az „illetlen kérdések, a melyeknek semmi következményük sem lehet", még inkább pedig az Aglája komoly hangulata, a melylyel erről az illetlenségről beszélt. Mindnyájan kérdően néztek össze, de a herczeg, a mint látszott, nem értette meg a szavakat és boldogsága tetőfokán volt.

- Miért beszél így kegyed, - motyogott a herczeg, - miért kér... bocsánatot...

Azt is akarta még mondani, hogy ő nem érdemes arra, hogy tőle bocsánatot kérjenek. Ki tudja: talán még is értette azokat a szavakat az illetlen kérdésekről, a melyeknek semmi következményök sem lehet, de mint különös ember még talán meg is örült azoknak. Ő reá nézve kétségtelenül a boldogság tetőfokát jelentette már az is, hogy újra akadálytalanul eljárogathat Aglájához, hogy szabad lesz azzal beszélni, elüldögélni, sétálgatni s ki tudja: ezzel talán egész életére meg lett volna elégedve. (Talán éppen ettől a megelégedettségtől is félt annyira magában Prokofjevna Lizaveta; körülbelül el is találta: sok olyantól félt ő magában, a mit szóval kimondani sem tudott volna.)

El sem lehet képzelni, mennyire felélénkült és nekibátorodott ezen az estén a herczeg. Annyira vidám volt, hogy a ki ránézett, az is felvidult; ezt mondták róla később Aglája nővérei. Sokat beszélt, a mi nem történt vele azon reggel óta, a melyen - ezelőtt egy félévvel - először találkozott Jepancsinékkal; mióta Pétervárra visszatért, észrevehetőleg s készakarva zárkózott lett és Scs. herczegnek csak nem régen mondta volt mindenki hallatára, hogy neki tartózkodnia és hallgatnia kell, mert neki nincs joga az eszméket lealacsonyítani azzal, hogy ő maga magyarázza azokat. Ezen az estén csaknem mindig ő beszélt és sokat mesélt; a kérdésekre világosan, örömest és részletesen felelt. Egyébiránt semmi olyas nem volt észrevehető szavain, a mi a szerelmes emberre emlékeztetett volna, mind csupa komoly, sőt okos gondolatokkal foglalkozott. A herczeg még néhány saját eszméjét, elrejtett megfigyelését is felvetette, annyira, hogy mindez talán nevetséges is lett volna, ha nem adta volna elő olyan szépen, mint a hogy ezt később az összes jelenvoltak egyhangúlag elismerték. A tábornok, ámbátor szerette a komoly beszédtárgyakat, mégis úgy ő, mint Prokofjevna Lizaveta, azt gondolták magukban, hogy elég volna már a tudományos témákból, s estefelé már unatkozni is kezdtek. Különben a herczeg utóbb már annyira ment, hogy néhány rendkívül mulattató adomát beszélt el, a melyeken ő maga nevetett először, úgy hogy a többiek aztán inkább az ő kedvéért nevettek, mintsem az adomákon. A mi pedig Agláját illeti: az úgyszólván egész este nem is beszélt, hanem a helyett aztán feszülten hallgatta Nyikolajevics Leót, sőt nem is annyira hallgatta, mint nézte.

- Nézi, nézi, a szemét sem bírja levenni róla; csügg minden szaván; elkapja minden tekintetét, - mondotta később Prokofjevna Lizaveta a férjének, - s ha mégis azt mondja neki az ember, hogy szereti, hát körömszakadtig tagadja.

- Mit tehetünk? ha a sors így rendelte! - vonogatta a vállát a tábornok és még többször ismételgette e kedvencz szavait. Jegyezzük meg, hogy mint praktikus embernek sok minden nem tetszett neki a jelenlegi helyzetben, főképpen nem tetszett pedig a helyzet homályos

volta; de elhatározta, hogy egyelőre ő is hallgatni fog és csak néma szemlélője marad... a Prokofjevna Lizaveta szemejárásának.

A család vidám hangulata nem sokáig tartott. Másnap már Aglája összepörölt a herczeggel s ez így tartott szünetlenül azután is. Órákon keresztül nevetség tárgyává tette és csaknem bolonddá tartotta a herczeget. Igaz, hogy néha egy-két óráig is elüldögéltek a nyaraló kertjének házikójában, de észrevették azt is, hogy ilyenkor a herczeg csaknem mindig ujságot, vagy valamely könyvet olvasott fel Aglájának.

- Tudja-e, - szólt egyszer egy ilyen alkalommal Aglája. félbeszakítva az ujságolvasást, - én azt veszem észre, hogy ön roppantul nem képzett ember: ön semmit sem tud jól, ha az ember öntől kérdezősködik, sem azt, hogy ki az, a kiről szó van, sem azt: melyik évben történt ez vagy az, sem azt, hogy melyik törvény szól erről vagy arról a dologról. Ön nagyon szánalmas ember.

- Én magam mondtam, hogy nem tanultam sokat, - felelt a herczeg.

- De hát akkor hogy tisztelhessem és becsülhessem én önt? Olvasson tovább; de még se! nem kell, hagyja abba az olvasást.

S aznap este újra valami talányos magaviseletet vettek észre mindannyian Aglájánál. Scs. herczeg visszatért. Aglája nagyon kedves volt hozzá, sokat kérdezősködött Pavlovics Jenőről. (Nyikolajevics Leó herczeg ebben az időpontban még nem jött el.) Egyszer csak Scs. herczeg bátorságot vett magának, hogy „a családban legközelebb beálló új fordulatra" czélozzon, továbbá a Prokofjevna Lizavetától elejtett néhány szóra, mely szerint Adelajda esküvőjét talán megint el kell majd halasztani, hogy mind a két lakodalmat egyszerre tarthassák meg. Lehetetlen volna leírni, mennyire felháborodott Aglája „ez ostoba hiresztelések" miatt; a többi közt elejtette azt a szót is, hogy ő „még nem szándékozik senki szeretőjének a helyét elfoglalni".

Ezek a szavak mindenkit megleptek, de főképpen a szülőket. Prokofjevna Lizaveta titkos tanácsot ült férjével s követelte, hogy a herczegtől határozott magyarázatot kell kérni Filippovna Násztászját illetőleg.

Fjodorovics Iván esküdözött, hogy mindez csak mende-monda s Aglája csak zavarában mondhatott olyat: hogy ha Scs. herczeg nem említette volna fel az esküvőt, akkor ez az egész dolog szóba sem került volna, mert Aglája maga is jól tudja, egész bizonyosan tudja, hogy az egész csak rossznyelvű emberek mende-mondája s hogy Filippovna Násztászja férjhez megy Rogozsinhoz; hogy a herczegnek semmiféle viszonya nincs Filippovna Násztászjával, sőt soha nem is volt, ha már az igazat meg kell mondani.

A herczeget pedig nem zavarta semmi; ő boldogul élt tovább. Óh, természetesen, ő is észrevett néha valami sötét, türelmetlen tekintetet Aglája szemében, de ő jobban hitt valami másnak s a sötétség eloszlott magától. Egyszer beleélvén magát egy gondolatba: nem tudott többé kételkedni. Meglehet, hogy a kelleténél nyugodtabb volt; legalább Hippolitnak is úgy rémlett, a kivel a herczeg egyszer véletlenül a parkban találkozott.

- No hát nem volt nekem akkor igazam, a mikor azt mondtam, hogy ön szerelmes, - kezdte ez, odamenve a herczeghez és azt megállítva. A herczeg kezet nyújtott és gratulált neki, hogy olyan jól néz ki. A beteg látszólag maga is bátorságot nyert, a mi rendes szokása a tüdősorvadásban szenvedőknek.

Hippolit azzal a szándékkal ment a herczeghez, hogy valami epés megjegyzést tegyen ennek boldogságtól sugárzó arczára, de rögtön kiesett a szerepéből és magáról kezdett beszélni. Hosszasan és meglehetősen összefüggéstelenül panaszkodott.

- Nem is képzeli ön, - fejezte be, - mennyire ingerlékenyek, kicsinyesek, önzők, hiúk és közönségesek ezek az emberek mind; képzelné-e, hogy csak abban a meggyőződésben vettek engemet magukhoz, hogy mentől hamarabb meg fogok halni s most mindnyájan dühösek, hogy nem halok meg, hanem ellenkezőleg: jobban érzem magamat. Komédia! Fogadni mernék, hogy ön nem hisz nekem.

A herczeg nem akart felelni.

- Sőt néha arra is gondolok, hogy visszaköltözöm önhöz, - tette hozzá hanyagul Hippolit. - Tehát ön nem képes felőlük feltenni, hogy ők csak oly föltétellel vegyenek magukhoz valakit, hogy az a valaki lehetőleg mentől hamarább meghaljon?

- Én azt hittem, hogy ők valami más czélból vették önt magukhoz.

- Ehe! De hiszen ön végre sem olyan báva, mint a hogy' azt önről mondogatják. Most nem arra való az idő, máskülönben tudnék én önnek egyetmást mondani arról a Gányácskáról és az ő reménységeiről. Herczeg: önt aláaknázzák, kíméletlenül aláaknázzák és... szinte sajnálom, hogy ön oly nyugodt. De, fájdalom, ön nem lehet más...

- Eltalálta, hogy miért sajnáljon! - nevetett a herczeg: - nos, ön szerint boldogabb lennék, ha nem volnék ilyen nyugodt?

- Jobb, ha az ember boldogtalan, de tudja ezt, mint ha boldog és... bolonddá tartja magamagát. Ön úgylátszik egy cseppet sem hiszi, hogy önnek vetélytársa van, hogy önnel mesterkednek... arról az oldalról?

- Az ön szavai a vetélkedésről némileg czinikusak, Hippolit; sajnálom, hogy nincs jogom önnek válaszolni. A mi pedig Ardalionovics Gavrilát illeti, hát mondja csak: maradhat-e ő nyugodt azok után, a miket elvesztett? ha ugyan ön csak egy kevéssé is ismeri a dolgok állását. Én azt hiszem, hogy helyesebb ebből a szempontból fogni fel a dolgot. Ardalionovics Gavrila még ráér megváltozni; ő neki még sok van hátra az életből, az élet pedig gazdag... egyébaránt... egyébaránt... - tétovázott a herczeg, - a mi az aláaknázást illeti... én nem is értem: miről beszél ön; jobb, ha abbahagyjuk ezt a beszélgetést, Hippolit.

- Hagyjuk abba egyelőre, hiszen ön már csak lovagiasságból sem beszélhet erről, önnek a saját ujjaival kell az egészet megtapintania, hogy - újra ne higyjen, hahaha! S mit gondol ön: nagyon lenéz ön most engemet?

- Miért? Azért, hogy ön többet szenvedett és szenved, mint mink?

- Nem, hanem azért, mert nem vagyok méltó szenvedéseimhez.

- A ki sokat szenved, az méltó is szenvedéseihez. Ivanovna Aglája, a mikor elolvasta az ön vallomásait, szeretett volna önnel találkozni, de...

- Elhalasztotta... neki most nem lehet, ezt én jól értem... - vágott közbe Hippolit, mintha mentől hamarább végét akarná szakítani ennek a témának; - ápropos! azt mondják, hogy ön olvasta fel neki azt az egész gallimathiást; magamon kívül, lázban írtam az egészet. Nem értem: mennyire - nem mondom, hogy kegyetlennek (ez rám nézve lealázó volna), de gyerekesen hiúnak és bosszúállónak kell lenni arra, hogy engemet vádolhassanak e vallomásokért s ezeket fegyverül használhassák ellenem. Legyen nyugodt, ezt nem önről mondom.

- De én sajnálom, Hippolit, hogy ön most megtagadja azt a füzetkét; az nagyon őszinte s még a legnevetségesebb részei is, pedig ilyen sok van, (Hippolit összeránczolta homlokát) a szenvedés árán vannak megváltva, mert beismerésük már magában véve szenvedés volt és... talán több, mint férfiasság. Az önt vezető gondolatnak kétségtelenül nemes alapja volt, bár-

mint lássák is. Mentől tovább olvasom, annál világosabb ez előttem, esküszöm önnek. Én önt nem bírálom, csak véleményemet akarom elmondani és nagyon sajnálom, hogy akkor hallgattam...

Hippolit feszengett. Azt kezdte gondolni, hogy a herczeg tetteti magát s meg akarja őt fogni, de a szemébe tekintve, lehetetlen volt annak őszinteségében kételkedni s erre az ő arcza is felderült.

- S mégis meg kell halni! - szólalt meg s egy hajszálon mult, hogy hozzá nem tette: „ilyen embernek, mint én". - S képzelje, mivel csipked engem az ön Gányácskája; azt találta ki czáfolatomul, hogy azok közül, a kik akkor engem végighallgattak, hárman-négyen talán hamarább meghalnak, mint én. Hogyan? Hát talán azt hiszi, hogy ez nekem vigasztalás? Hahaha! Először is: még egyikök sem halt meg, de ha meghalnának is: hát micsoda megnyugtatásom lehetne nekem abban? Ő maga szerint ítél meg másokat is; egyébaránt ő még tovább ment, most már egyszerüen szitkozódik; azt mondja, hogy valamire való ember ilyen esetben meghal némán s hogy én belőlem csak az önzés beszélt. Hogyan? Hát van ebben egoizmus? Milyen hát akkor az ő finomságuk, jobban mondva az ő baromi egoizmusuk, a melyet ők semmiképp sem tudnak magukban fölfedezni. Olvasott ön, herczeg, egy tizennyolczadik századbeli Glyebov István haláláról? Én véletlenül tegnap olvastam...

- Micsoda Glyebov István?

- Péter czár alatt pellengérre állították.

- Ah, Istenem, tudom már! Tizenöt óráig ült kikötve a pellengéren fagyban, bundában s rendkívüli nagylelküséggel halt meg; hogyne! olvastam... nos?

- Ilyen halált is ad az Isten az embereknek, de mi számunkra már ilyen nincs, ön talán azt képzeli, hogy én nem volnék képes úgy meghalni, mint Glyebov?

- Oh, egyáltalában nem! - szólt a herczeg zavartan, - én csak azt akartam mondani, hogy ön... tudniillik nem azt, hogy ön nem lehetne olyan, mint Glyebov, hanem... hogy ön... hogy ön akkor inkább...

- Tudom, mit akar mondani; hogy én inkább hasonlítok Osztermannhoz, mint Glyebovhoz, úgy-e, ezt akarta mondani?

- Micsoda Osztermannhoz? - csodálkozott a herczeg.

- Osztermannhoz, a diplomata Osztermannhoz, - dünnyögött Hippolit, mintha egyszerre kiesett volna a szerepéből. Néhány pillanatig mind a ketten zavarban voltak.

- Óh, n-n-nem! Én nem azt akartam mondani, - szólalt meg a herczeg némi szünet után, - ön, azt hiszem, soha sem lenne Osztermanná.

Hippolit elkomorult.

- Egyébiránt hogy is tudok én ilyet állítani, - sietett hozzátenni a herczeg s látnivaló volt, hogy ki akarta javítani a mondását, - hiszen az akkori emberek (esküszöm önnek: ez engem mindig csodálkozásba ejtett) mintha egyáltalában nem azok az emberek lettek volna, mint mi, nem az a népfaj, a milyen a mai, mintha csak más teremtmények lettek volna... Akkor az emberek mintha mind csak egy eszmével törődtek volna, most pedig az emberek idegesebbek, fejlettebbek, szenszitivebbek s egyszerre két, három eszméért lelkesednek... a mai ember szélesebb alapú s esküszöm önnek, hogy éppen ez gátolja őt abban, hogy olyan egyöntetű legyen, mint a régibb korokban... Én... én ezt kizárólag csak azért mondtam, nem pedig...

- Értem; cserébe azért a bávaságért, a melylyel ön nem értett velem egyet, most alattomosan ki akar engem békíteni, hahaha! Ön tökéletes gyerek, herczeg. De azt veszem észre, hogy ön folytonosan úgy bánik velem, mint... mint egy porczelláncsészével. Sebaj, sebaj, én nem haragszom. Ön mindenesetre igen nevetségesen szólta el magát; ön néha egészen olyan, mint a gyerek. Tudja meg, különben, hogy én talán inkább szerettem volna egyéb lenni, mint Osztermann; Osztermannak nem volna érdemes halottaiból feltámadni... Különben én azt látom, hogy nekem muszáj mentől hamarább meghalni, másképpen... Kérem, hagyjon engem magamra! A viszontlátásig! No, jól van, no, mondja meg hát ön a saját felfogása szerint: hogyan volna jobb nekem meghalnom? tudniillik, hogy mentől... erényesebben üssön ki. Nos, mondja!

- Menjen el mellettünk s bocsássa meg nekünk a mi boldogságunkat, - felelt a herczeg halk hangon.

- Hahaha! Mindjárt gondoltam! Mindenesetre ilyes valamit vártam öntől. Hanem hát ön... hanem hát ön... No, no! Milyen ékesszólóak az emberek! Isten önnel! A viszontlátásig!

VI.

A Jepancsinék esti összejöveteléről, a melyre az öreg Bjelokonszkáját várták, Ardalionovna Varvara egészen jól informálta bátyját; aznap este csakugyan vártak vendégeket, de erről némileg élesebben nyilatkozott, mint kellett volna. Igaz, hogy az összejövetel igen sietve történt, sőt néminemű, éppen felesleges izgatottsággal, de csak azért, mert ebben a családban „mindent úgy csináltak, mint sehol másutt". Mindent a Prokofjevna Lizaveta türelmetlenségével lehetett megmagyarázni, a ki „nem akart tovább is kétségben maradni", valamint a két szülő szivének elszorulásával, a melylyel kedvencz leányuk sorsa miatt aggódtak. Ehhez jött még, hogy Bjelokonszkája csakugyan hamar elutazott, minthogy pedig az ő pártfogása tényleg sokat jelentett a társaságban, s minthogy remélték, hogy ő a herczeg iránt jóindulattal fog viseltetni: a szülők arra számítottak, hogy a „társaság" az Aglája vőlegényét egyenesen az „öreg asszony" kezéből fogja kapni s következésképp, ha lesz is a dologban valami különös, hát ilyen pártfogó mellett kevésbbé különösnek fog az tetszeni. Éppen abban volt pedig a dolog bibéje, hogy a szülők semmiképp sem bírták magukat elhatározni: „van-e ebben a dologban valami különös, s ha igen: mennyi? Vagy egyáltalában nincs benne semmi különös?" A tekintélyes és kompetens emberek barátságos és őszinte véleményére éppen most lett volna szükség, mikor az Aglája tétovázása folytán még semmi sem volt véglegesen elhatározva. Mindenesetre pedig - előbb vagy utóbb - a herczeget be kellett vezetni a társaságba, a melyről neki leghalványabb fogalma sem volt. Röviden: meg akarták őt „mutatni". Hanem azért csak egyszerű estélyt terveztek; csak a ház barátait várták, a lehető legkisebb számban.

Bjelokonszkáján kívül még egy hölgyet vártak, egy igen előkelő, magas állású úr feleségét. A fiatal emberek közül talán csak az egy Pavlovics Jenőre számítottak; ő neki kellett Bjelokonszkáját oda kisérni.

Arról, hogy Bjelokonszkája meg fog jelenni, a herczeg az estélyt megelőzőleg csaknem három nappal értesült már, hanem az estélyről magáról csak aznap. Persze észrevette a háziak jövő-menő készülődéseiből, sőt néhány szóval elejtett czélzásból is, hogy tartanak attól a benyomástól, a melyet ő majd a vendégekre gyakorolni fog. De Jepancsinék, éppen úgy, mint mások, abban a hitben voltak, hogy ő az ő együgyűségénél fogva képtelen azt kitalálni, hogy ő miatta annyit aggódnak. Később, a mint csak ránéztek, mindnyájan búsultak magukban.

Különben ő maga semmi jelentőséget sem tulajdonított a küszöbön álló estélynek; ő egészen mással volt elfoglalva: Aglája óráról-órára makranczosabb és lehangoltabb lett, ez őt végképp leverte. Mikor megtudta, hogy Pavlovics Jenőt is várják, ennek nagyon megörült s azt mondta, hogy már régóta szeretné azt látni. Ez a kijelentés - nem tudni miért - senkinek sem tetszett; Aglája bosszúsan ment ki a szobából s csak este, tizenkét óra felé, a mikor a herczeg elmenni készült, keresett ki egy alkalmas pillanatot, hogy négyszemközt beszéljen vele, mikor ki-kisérte.

- Szeretném, ha ön holnap egész nap nem jönne el hozzánk, hanem csak este, mikor már gyülekeznek azok a... vendégek. Tudja tán, hogy vendégek lesznek?

Aglája türelmetlenül és nagyon komoran beszélt; az estélyt ezúttal említette fel először. Hogy ő maga ki nem állhatja ezt az estélyt, azt mindnyájan észrevették rajta. Talán szeretett volna is emiatt szüleivel összepörölni, de a büszkeség és szégyenkezés gátolták, hogy felszólaljon. A herczeg rögtön megértette, hogy Aglája is fél ő miatta, de nem akarja bevallani, hogy fél s ettől a gondolattól egyszerre ő maga is megijedt.

- Igen; hiszen én is meg vagyok híva, - felelt az Aglája kérdésére.

Aglája egy ideig nem tudta, hogy' folytassa?

- Lehet-e önnel komolyan beszélni? Legalább egyszer ebben az életben? - szólalt meg aztán hirtelen és rendkívüli haraggal, nem is tudva, hogy miért.

- Lehet s én hallgatom kegyedet; szolgálatára állok, - mosolygott a herczeg.

Aglája megint elhallgatott vagy egy perczig, aztán látható kedvetlenséggel kezdte:

- Én nem akartam velük erről vitatkozni; vannak dolgok, a melyekben nem lehet velük beszélni. Mindig kiállhatatlanok voltak előttem azok a szabályok, a milyeneket néha a mama felállít. Apáról nem beszélek; ővele nincs mit beszélni. Mama, persze nemeslelkű asszony; próbáljon csak valaki valami nemtelenséggel előállani előtte; majd meglátja! Nos, és az előtt a semmiség előtt meghajlik. Nem Bjelokonszkáját értem: az is hitvány, vén asszonyka, hitvány karakterrel, de eszes és mindnyájunkat a markában tud tartani, - legalább ennyihez ért. Oh, mily alávalóság! És nevetséges is; mi mindig középszerű emberek voltunk, a lehető legközépszerűbbek; hát minek nekünk a nagyvilági társaságba mászni? A nővéreim is oda vágynak pedig; Scs. herczeg bódította el őket. Miért örül ön, hogy Pavlovics Jenő is eljön?

- Nézze csak Aglája, - szólt a herczeg, - nekem úgy tetszik, hogy kegyed nagyon fél én miattam, hogy én majd holnap „elvágódom" abban a... társaságban.

- Én félek? Ön miatt? - felelt Aglája szinte felpattanva, - miért félnék én ön miatt, még ha ön... ha ön egészen nevetségessé válnék is? Mi közöm nekem ahhoz? S hogy' tud ön ilyen szavakat a száján kiereszteni? Mit akar azzal mondani, hogy elvágódik? Ez igen kocsisos kifejezés.

- Ez... iskolai, diákos szó.

- Nos, igen, diákos szó. Hitvány szó! A mint látom: ön holnap csak ilyen szavakat akar használni. Csak keressen ki otthon a lexikonjában mentől több ilyen szót: nagy hatást fog velük kelteni! Kár, hogy - a mint láttam - ön egészen illedelmesen tud az ajtón belépni; hol tanulta ezt? De tud-e illedelmesen egy csésze teát elvenni és meginni olyankor, a mikor készakarva mindenki önt fogja nézni?

- Azt hiszem, hogy igen.

- Kár! Különben majd jót nevethettem volna. Tegyen meg legalább annyit, hogy törje el a vendéglátó szobában a kinai vázát. Drága portéka: ugyan az Isten áldja meg, törje el; ajándék;

mama magánkívül lesz és sirva fakad a vendégek előtt, annyira kedves neki az a váza. Csináljon valami olyan taglejtést, a milyet ön mindig csinálni szokott, üsse le és törje össze. Üljön majd készakarva a mellé a váza mellé.

- Ellenkezőleg, lehetőleg messzire kerülni fogom; köszönöm, hogy figyelmeztetett rá.

- Tehát már előre fél, hogy széles taglejtéseket fog csinálni! Fogadni mernék, hogy ön valami „témáról", valami okos, tudományos, magasabb dologról fog beszédet kezdeni. Milyen... illedelmes lesz ön!

- Azt hiszem, hogy azt nagyon ostobául cselekedném, ha... minden ok és alkalom nélkül kezdenék olyasmiről beszélni.

- Hallja csak, egyszersmindenkorra - fakadt ki végre Aglája. - ha ön olyasmiről mer beszélni, mint például a halálos büntetés, vagy Oroszország gazdasági állapota, vagy arról, hogy „a világot a szépség tartja fenn", hát... én persze nagyon fogok örvendeni és kaczagni, de... előre figyelmeztetem, hogy nekem többet a szemem elibe ne kerüljön. Hallja: komolyan beszélek. Most az egyszer komolyan beszélek.

És csakugyan komolyan mondta el fenyegetéseit, annyira, hogy valami különös rezgése is volt szemeinek, különös szikrája tekintetének, a mit eddig még sohasem tapasztalt nála a herczeg és a mi éppen nem hasonlított a tréfához.

- Nos, ezt úgy intézte kegyed, hogy most már okvetlenül olyasmit fogok beszélni, sőt... talán... a vázát is összetöröm. Az imént még semmitől sem féltem, de most már mindentől félek. Okvetetlenül elvágódom.

- Akkor hát inkább hallgasson. Üljön és hallgasson.

- Az lehetetlen; bizonyosra veszem, hogy féltemben beszélni fogok, hogy féltemben eltöröm a vázát. Meglehet, hogy elesem a síma padlón, vagy ilyesmi történik velem, mert történt már vélem ilyesmi; ma egész éjjel erről fogok álmodni; miért is szólt erről!

Aglája sötéten nézett rá.

- Tudja mit: én inkább el sem jövök holnap! Beteget jelentek és vége, - szólt a herczeg.

Aglája a lábával toppantott s haragjában elhalványodott.

- Uram Isten! Hallott-e már ilyet ember! Ő nem jön el, mikor éppen... ő érte... óh Istenem! No az igaz, hogy nagy öröm, ha az embernek ilyen... értelmetlennel van dolga, mint ön.

- No, hát eljövök, el, - sietett a herczeg közbevágni, - és becsületszavamat adom, hogy egész este egy árva szót sem fogok szólni. Majd úgy teszek.

- Nagyon jól fogja tenni. Ön az imént mondta: „beteget jelentek"; hát igazán, hol veszi ön az ilyen kifejezéseket? Kedve telik önnek abban, hogy én velem így beszéljen? Ingerkedik velem, vagy mi?

- Bocsánat; ez is iskolai kifejezés; nem teszem többet. Én nagyon jól fel tudom azt fogni, hogy kegyed... én miattam fél (de ne haragudjék hát) s én ennek roppantul örülök. Nem képzeli, mennyire félek én most és mennyire örülök a kegyed szavainak. De ez a félelem, esküszöm kegyednek, csak kicsiség, semmiség. Istenemre, Aglája! Az öröm pedig megmarad. Nekem rendkívül tetszik, hogy kegyed olyan gyerek, olyan jó, kedves gyerek. Ah, milyen jó, milyen nagyon szép tud lenni kegyed, Aglája.

Aglája persze megharagudott volna s már kezdte is, de egyszeriben valami váratlan érzés fogta el egész lelkét egy pillanat alatt.

- Ön pedig nem fog neheztelni rám iménti kemény szavaimért... valamikor... később? - kérdezte a herczegtől.

- Ugyan, mit gondol! S miért néz megint olyan sötéten? Kegyed roppant sötéten tud néha nézni, Aglája; régebben nem nézett így. Én tudom, mitől van ez...

- Hallgasson, hallgasson!

- Nem, jobb azt megmondani! Már rég meg akartam mondani; már említettem is, de az kevés, mert kegyed nem hitt nekem. Mi köztünk egy harmadik személy áll...

- Hallgasson, hallgasson, hallgasson! - szakította őt hirtelen félbe Aglája, erősen megragadva a kezét s csaknem rémülettel nézve rá. Ebben a pillanatban Agláját hívták, a ki mintha megörült volna ennek, ott hagyta a herczeget és elszaladt.

A herczeg egész éjjel lázban volt. Különös, hogy már egymásután több éjjel láza volt. Ezúttal félig önkívületében az a gondolata támadt: mi lesz akkor, ha holnap a vendégek előtt rájön a rohama? Hiszen történtek már vele fényes nappal is nehéz kórrohamok. Megzsibbadt erre a gondolatra; egész éjjel valami szokatlan, sohasem hallott és látott társaságban képzelte magát, valami különös emberek közt. S a mi fő, beszélni kezdett; tudta, hogy nem szabad beszélnie, de ő egész idő alatt beszélt, igyekezett a társaságot valamire rábeszélni. A vendégek közt ott volt Pavlovics Jenő és Hippolit is, még pedig a legjobb barátságban.

Kilencz órakor ébredt fel; feje fájt, gondolatai rendetlenül kalandoztak. Maga sem tudva miért, roppantul szerette volna látni Rogozsint, szeretett volna vele sokat beszélni, de azt sem tudta: miről? Azután meg azt határozta el, hogy Hippolitot látogatja meg. Valami homály volt a szívében, annyira, hogy a reggel végbement események bár erős, de tökéletlen benyomást gyakoroltak rá. Ez események egyike az volt, hogy Lyebegyev meglátogatta őt.

Lyebegyev elég korán jelent meg, mindjárt kilencz óra után s csaknem egészen be volt rúgva. Bár a herczeg az utóbbi időben szórakozott volt, mégis föltünt neki, hogy mióta Ivolgin generális tőlük elköltözött, Lyebegyev igen rosszul viselte magát. Mintha egyszeribe piszkos, csatakos lett volna, nyakkendője félreállt, kabátja gallérja pedig el volt tépve. Otthon szinte dühöngött s ezt az udvaron át hallani lehetett; Vjera egyszer sírva jelent meg s valamit beszélt. Lyebegyev, a mint most megjelent, furcsán kezdett beszélni, mellét verdeste és valami miatt hibáztatta magát...

- Megkaptam... megkaptam a visszatorlást árulásomért és rosszaságomért... Pofont kaptam! - fejezte be tragikusan.

- Pofont? Kitől? És már ilyen korán reggel?

- Korán? - mosolygott Lyebegyev szarkasztikusan, - itt az időpont nem lényeges... még a fizikai visszatorlásra nézve sem... de én erkölcsi... erkölcsi pofont kaptam, nem fizikait.

Egyszerre minden kinálás nélkül leült és elkezdett beszélni. Beszéde nagyon összefüggéstelen volt; a herczeg elkedvetlenedett és el akart menni; de akkor néhány szó hírtelen megütötte a fülét. Majd kővé vált a csodálkozástól... Különös dolgokat beszélt Lyebegyev úr.

Eleinte, a mint sejteni lehetett, valami levélről volt szó; Ivanovna Aglája neve volt hallható. Azután a herczeget kezdte vádolni Lyebegyev; azt lehetett volna hinni, hogy a herczegtől sértve érzi magát. „Kezdetben - úgymond - a herczeg megtisztelte őt bizalmával olyan dolgokban, a melyek egy bizonyos perszónára (Filippovna Násztászjára) vonatkoztak, hanem később egészen szakított vele s csúfosan elűzte őt magától, még pedig oly sértő módon, hogy egy legutóbbi alkalomkor nyersen utasított vissza egy ártatlan kérdést, a házban végbemenő változásra vonatkozólag.” Iszákos könnyezéssel ismerte be Lyebegyev, hogy „ezek után ő sem-

miképpen sem lehetett nyugodt szívvel, annyira kevésbbé, hogy sokat tudott... igen sokat... Rogozsintól is, Filippovna Násztászjától is, ennek barátnéjától is, magától Ardalionovna Vjérától is... és... sőt magától Ivanovna Aglájától is... képzelheti kérem... Vjérának, az én szeretett, egyetlen szülött leányomnak, Vjérának közvetítésével... igenis... egyébiránt rosszul mondtam, hogy egyetlen szülött, mivelhogy nekem három van... Hát Prokofjevna Lizavetát ki tudósította levelekben, még pedig a legrejtettebb módon, hehehe! Ki írta meg neki a híreket az összes viszonyokról és... Filippovna Násztászja perszónájának a működéséről, hehehe! Ki az az anonimus, ki? ha szabad kérdeznem."

- Talán bizony ön? - kiáltott föl a herczeg.

- El tetszett találni, - felelt a korhely méltóságosan, - s még ma is fél tízkor, mindössze ezelőtt félórával... nem, már háromnegyed órával értesítettem a legnemesebb anyát, hogy egy érdekes... nevezetes esetet kell vele tudatnom. Egy kis levelet írtam neki, a cseléddel küldtem el... a hátulsó lépcső felől. A legnemesebb anya aztán el is fogadott engem.

- Hogy ön az imént Prokofjevna Lizavetával beszélt? - kérdezte a herczeg, alig hívén füleinek.

- Beszéltem és... tőle kaptam az erkölcsi nyaklevest. Visszaadta, sőt visszadobta a levelet felbontatlanul... engem pedig elkergetett... különben csak erkölcsileg és nem fizikailag... egyébaránt csaknem fizikailag is... nem sok hiányzott.

- Micsoda levél volt az, a melyet ő önnek felbontatlanul visszadobott?

- Hát talán... hehehe! Hiszen igaz: még nem mondtam el önnek. S én azt hittem, hogy már elmondtam. Hát én egy levelecskét kaptam... átadás véget...

- Kitől? kinek?

Hanem Lyebegyev némely felvilágosítását rendkívül nehéz volt rendbeszedni s csak valamit is megérteni belőle. A herczeg mindazáltal kivett belőle annyit, hogy a levelet korán reggel hozta egy cseléd Lyebegyev Vjérának, hogy ez adja át a czímzettnek, éppúgy, mint eddig is... éppúgy, mint eddig is, ama bizonyos perszónának, ugyanazon személytől, (mert én egyiküket „személy"-nek, a másikat pedig csak „perszónának" hívom - lealázás és megkülönböztetés czéljából; mert nagy különbség van az ártatlan, nagy nemességű tábornoki leányka és a kaméliás közt), tehát a levél az *A.* kezdőbetűjű „személytől" való volt.

- Hogy lehet az? S Filippovna Násztászjának szólt? Őrültség! - kiáltott fel a herczeg.

- Pedig úgy van, s ha nem neki, hát Rogozsinnak, az mindegy, ha Rogozsinnak is... sőt Tyerentyev úr számára is volt átadandó levél egyszer *A.* személytől, - hunyorgott és mosolygott Lyebegyev.

Minthogy ő gyakran ugrált át egyik tárgyról a másikra s gyakran elfelejtette, hogy miről kezdett beszélni, azért a herczeg hallgatott, hogy időt engedjen Lyebegyevnek mindent elmondani. Hanem ennek daczára rendkívül homályos volt a dolog, hogy az ő kezén mentek-e keresztül a levelek vagy a Vjéráén? Ha ő maga azt mondta, hogy „mindegy: akár Rogozsinnak, akár Filippovna Násztászjának", akkor valószínűbb, hogy nem ő közvetítette a leveleket, ha ugyan levelek egyáltalában voltak. Az a körülmény pedig, a mely mellett most a levél az ő kezébe jutott, határozottan homályban maradt; feltenni csak azt lehetett, hogy Lyebegyev azt valami úton-módon elcsente Vjérától s valami szándékkal elvitte Prokofjevna Lizavetának. Legalább mindent összevetve, így képzelte ezt a herczeg.

- Ön megbolondult! - kiáltott fel a herczeg rendkívül izgatottan.

- Nem egészen, mélyen tisztelt herczegem, - felelt Lyebegyev nem minden kárörvendezés nélkül, - én a levelet önnek akartam átadni, önnek, hogy önnél érdemeket szerezzek... de aztán jobbnak gondoltam, hogy ott szerezzek érdemeket s mindenről felvilágosítsam a legnemesebb anyát... mert már régebben is levélben értesítettem őt, névtelen levélben; s mikor legutóbb szintén levelet írtam neki, kérve, hogy nyolcz óra és húsz perczkor engemet elfogadjon, szintén így írtam alá magamat: „a kegyed titkos levelezője"; mindjárt, rögtön, szinte kettőzött sietséggel bocsátottak be a hátsó bejáraton... a legnemesebb anyához.

- Nos?

- A többit már elmondtam; kis hijja, hogy meg nem vert; tudniillik csak egy hajszálon mult, annyira, hogy úgy lehet venni, mintha meg is vert volna. A levelet pedig ide dobta. Igaz, hogy szerette volna megtartani, - láttam, észrevettem - de meggondolta és ide dobta: „ha ilyen emberre bízták az átadást, hát add át..." Még sértve is érezte magát. Nagyon lobbanékony karakter - igenis!

- Hát hol van most az a levél?

- Itt van nálam.

S átadta azt a levelet, a melyet Aglája írt Ardalionovics Gavrilának, a ki azt ugyancsak ma reggel, ezelőtt mintegy két órával ünnepiesen mutatta meg a nővérének.

- Ez a levél nem maradhat önnél.

- Önnek akarom átadni, önnek; azért hoztam el, - szólt hévvel Lyebegyev, - most megint az öné vagyok fejem tetejétől a szivemig; alázatos szolgája vagyok a futólagos árulás után. Büntesse meg a szivemet, csak kímélje meg a szakállamat, mint mondá Morus Tamás... Angliában és Nagy-Britanniában. Mea culpa, mea culpa, - mint a római pápa mondja.

- Ezt a levelet rögtön rendeltetése helyére kell juttatni, - heveskedett a herczeg, - én majd átadom.

- Nem volna-e jobb... vajjon nem volna-e jobb, legnemesebb herczeg, nem volna-e jobb... izé... így...

Lyebegyev különös grimaszt csinált; egyszerre roppant rosszul érezte magát a helyén, mintha hirtelen tűvel szúrták volna meg és ravaszul hunyorgatva a szemével, valamit mutatott a kezével.

- Mi az? - kérdezte a herczeg fenyegető hangon.

- Egyelőre el kellene rejteni! - suttogott Lyebegyev kérlelő s mintegy konfidens hangon.

A herczeg oly dühösen ugrott fel, hogy Lyebegyev már el akart szaladni; de az ajtóig szaladva, megállt, várva, hogy nem lesz-e kegyesebb iránta a herczeg.

- Eh, Lyebegyev! Lehetséges-e ily aljasságig lesülyedni. mint ön? - kiáltott rá a herczeg keserüen, a mire Lyebegyev arcza derülni kezdett.

- Aljas vagyok! aljas, - közeledett mindjárt a herczeghez, könnyezve és mellét verve.

- Hisz ez gazság!

- Tökéletes gazság. Ez rá az igazi szó.

- S mi viszi önt arra, hogy... ilyen különösen viselkedjék? Hiszen ön egyszerüen... kém. Miért írta ön azt a névtelen levelet s miért nyugtalanította... azt a derék, nemeslelkű asszonyt? Aztán miért ne lehetne joga Ivanovna Aglájának arra, hogy annak írjon, a kinek tetszik? Árulkodni ment ön ma oda? Azt gondolta, hogy kap érte valamit? Mi vitte önt az árulkodásra?

- Egyesegyedül a kellemes kíváncsiság és... az a czél, hogy szolgálatot tegyek egy jó léleknek, igenis! - dünnyögött Lyebegyev, - most pedig egészen az öné vagyok, megint az öné! Tegyen velem, a mit akar.

- S Prokofjevna Lizavetánál is így jelent meg? - kérdezte a herczeg undorodással.

- Nem... józanabbul, sőt illedelmesebben; csak a megaláztatás után jutottam ebbe az... állapotba.

- Jól van; hagyjon magamra.

Ezt a kérdést egymásután többször kellett ismételni, mielőtt a látogató végre eltökélte magát az elmenetelre. Mikor már egészen kinyitotta az ajtót, megint visszafordult, lábujjhegyen a szoba közepére ment s újra integetni kezdett a kezével, azt mutogatva: hogyan szokás a levelet bezárni; de szóval nem merte elmondani a tanácsát; azután elment, lassan és kedveskedően mosolyogva.

Mindezt megtudni igen keserű volt. Az egészből az világlott ki, hogy Aglája nagy izgalomban, nagy határozatlanságban, nagy gondban volt valamiért („féltékenység"-ből, suttogta magában a herczeg). Az is világos volt, hogy Agláját rossz emberek bántották, s rendkívül furcsa, hogy ő azoknak annyira hitt. Természetes, hogy abban a tapasztalatlan, de heves és büszke fejecskében valami különös, talán veszedelmes és... képtelen tervek születhettek meg. Valamit okvetetlen meg kellett előzni, azt érezte a herczeg. Még egyszer megnézte a lepecsételt levél czímét; oh, emiatt nem volt kétsége, sem nyugtalansága, mert ő erősen hitt; más nyugtalanította ebben a levélben: nem hitt Ardalionovics Gavrilában. Egyébaránt pedig ő maga akarta neki átadni azt a levelet s már ebből a czélból ki is ment a házból, de az udvaron mást gondolt. Már csaknem a Ptyiczÿnék háza mellett találkozott Kolyával s átadta annak a levelet kézbesítés végett, mintha azt most egyenesen Ivanovna Aglájától vette volna át. Kolya nem kérdezősködött, hanem átadta a levelet s Gánya nem is gondolt rá, hogy a levél annyi kézen ment át. A herczeg hazatérve, bekérette magához Lukiánovna Vjérát, elmondta neki, a mit szükségesnek tartott és megnyugtatta a leányt, a ki egész idáig mindig kereste a levelet és folytonosan sírt. Vjéra roppantul elrémült, a mikor megtudta, hogy a levelet az ő apja kaparintotta el. (A herczeg csak később tudta meg tőle, hogy ő gyakran teljesített bizalmas küldetéseket Rogozsinnak is, Ivanovna Aglájának is, s hogy neki esze ágába sem jutott, hogy ezzel kárt tehetett a herczegnek.)

A herczeg végre annyira elkedvetlenedett, hogy mikor ezután vagy két óra múlva Kolyának egy küldötte hírt hozott az öreg Ivolgin rosszullétéről, az első pillanatban nem értette meg, hogy miről van szó. De ugyancsak ez az eset élénkítette is fel őt, mert erős hatással volt rá. Megjelent Alexandrovna Ninánál, (a hová a beteget természetesen átvitték) s ott maradt csaknem estig. Megjelenésével nem segített a helyzeten semmit, de vannak emberek, a kiket jól esik nehéz helyzetünkben magunk körül látnunk. Kolya rémségesen meg volt lepetve, keservesen sírt, hanem azért szüntelen talpon volt s ide-oda szaladgált; doktorért futott, hármat is felkutatott, gyógyszertárba, majd pedig egy kirurgushoz szaladt. A generálist felélesztették, de nem tért magához; az orvosok azt mondták, hogy a „paciens mindenesetre veszélyben van". Várja és Alexandrovna Nina egy perczre sem távoztak a beteg mellől; Gánya zavart és levert volt, de nem akart felmenni az emeletre, sőt szinte félt a beteget meglátni; kezeit tördelte s a herczeggel folytatott összefüggéstelen beszédében azt a véleményét fejezte ki, hogy „milyen szerencsétlenség! S éppen ebben az időpontban!"

A herczeg úgy vélte, hogy megértette: micsoda időpontot gondol Gánya. Hippolitot már nem érte ott a herczeg a Ptyiczÿynék házában. Estefelé odaszaladt Lyebegyev, a ki a reggeli „kimagyarázás" óta mozdulatlanul aludt egész mostanáig. Most csaknem egészen józan volt s a

beteg felett igazi könnyeket hullatott, mintha csak édes testvére lett volna. Fenhangon vádolta magát, de nem magyarázta meg: miért, csak folytonosan azt hajtotta Alexandrovna Ninának, hogy „ő az oka, egyedül ő, és senki más...” és csak kellemes kíváncsiságból, és hogy a „megboldogult” (nem tudni, miért: makacsul így nevezte a még élő generálist) nagyon is zseniális ember „volt”. Különösen hangsúlyozta a zsenialitást, mintha ennek valami rendkívüli haszna lehetett volna a jelenlegi pillanatban. Alexandrovna Nina látván az ő őszinte könnyeit, végre minden szemrehányás nélkül, sőt bizonyos melegséggel szólt hozzá: „no, az Isten áldja meg, ne sírjon, no, a jó Isten majd megbocsát önnek”.

Lyebegyevet annyira meglepték ezek a szavak s ez a hang, hogy egész este nem akart Alexandrovna Nina mellől távozni s a következő napokat is, egész a generális halála perczéig, reggeltől estig ott töltötte. Mikor pedig este kilencz órakor a herczeg megjelent Jepancsinéknak vendégekkel már tömve volt szalónjában, Prokofjevna Lizaveta azonnal részvéttel és részletesen tudakozódott tőle a beteg felől és fontos arczkifejezéssel magyarázta meg Bjelokonszkájának a kérdésére, hogy „ki az a beteg és ki az az Alexandrovna Nina”. A herczegnek nagyon tetszett. Ő maga, a mikor Prokofjevna Lizavetának felvilágosításokat adott, „igen szépen” beszélt - mint ezt később Aglája nővérei mondták - „igen szépen, szerényen, csöndesen, fölösleges szavak és széles taglejtések nélkül és méltósággal; igen szépen ment is be a szalónba és remekül volt öltözve” s nemcsak hogy el nem esett a fénymázos padlón, a mint attól félt, hanem láthatólag kellemes benyomást gyakorolt mindenkire.

Ő viszont leülvén és körülnézvén, rögtön észrevette, hogy a társaság éppen nem hasonlít azokhoz a rémképekhez, a melyekkel őt tegnap Aglája ijesztgette és a melyekről ő éjjel álmodott. Életében először látott egy csipetet abból, a mit azzal a szörnyű névvel neveznek, hogy „világ”. Már régen szeretett volna bizonyos czéllal, bizonyos képzelgésből és bizonyos benyomások folytán bejutni az emberek eme varázs-körébe s ugyanazért nagyon érdeklődött az első pillanatokban. S emez első benyomások szinte elragadók voltak. Mindjárt úgy rémlett neki, hogy ezek az emberek mintha úgy születtek volna, hogy együtt legyenek; hogy Jepancsinéknál nincs semmiféle „estély” ezen az estén, nincsenek meghívott vendégek, hogy ezek mind „hozzájuk tartozó emberek” s mintha ő maga már rég odaadó, egyforma gondolkozású barátjuk lett volna ezeknek, a kikhez rövid távollét után most visszatért. A választékos modor, egyszerűség és a jószívüség látszata szinte elbájoló volt. Eszébe sem juthatott, hogy mindez az egyszerűség és nemesség, szellemesség és sajátságos előkelőség talán csak nagyszerű mesterkéltség. A vendégek nagyobb része, daczára tiszteletet gerjesztő külsejüknek, meglehetősen üres emberekből állt, a kik egyébiránt maguk sem tudták nagy megelégedettségükben, hogy több szép tulajdonságuk csak mesterkélt valami, a miben ők nem is hibásak, mert azt önkénytelenül, örökség útján kapták. Az elragadtatás hatása alatt a herczeg ezt feltenni sem merte.

Látta például, hogy az az öreg úr, az a magas állású hivatalnok, a ki korára nézve bátran lehetne az ő nagyapja, félbeszakítja beszélgetését, hogy meghallgassa őt, a tapasztalatlan fiatalembert, s nemcsak hogy végighallgatja őt, de láthatólag figyelemre is méltatja az ő véleményét, oly kedves, oly jóságos ő irányában, pedig egymásra nézve egészen idegenek s csak most látják először egymást. Meglehet, hogy a herczeg nagy fogékonyságára éppen az udvariasság rendkívüli finomsága hatott leginkább. Meglehet, hogy ő már azelőtt is nagyon hajlott mindezek felé.

Pedig mindezek az emberek - bár jóbarátok voltak egymás közt és jóbarátai voltak a családnak, - távolról sem voltak annyira jóbarátok sem egymás közt, sem a család iránt, mint a minőknek őket a herczeg tartotta mindjárt, mihelyt azokkal őt megismertették.

Voltak köztük olyanok, a kik némelykor a világ minden kincséért sem ismerték volna el, hogy Jepancsinék csak távolról is egyenlő ranguak lehetnének ő velük. Sőt voltak olyanok is, a kik gyűlölték egymást; az öreg Bjelokonszkája egész életében „lenézte" az öreg fő-hivatalnok feleségét, ez pedig viszont a legkevésbbé sem szerette Prokofjevna Lizavetát. Az a magas állású főhivatalnok, a ki Isten tudja miért, Jepancsinéknak eleitől kezdve nagy pártfogója volt s a ki ezúttal is mintegy elnökölt a társaságban, annyira nagy személyiség volt a Fjodorovics Iván szemében, hogy ez annak a jelenlétében nem tudott egyebet érezni, mint odaadó hálát és félelmet, sőt őszintén megharagudott volna magára, ha csak egy pillanatra is magával egyenlőnek és nem olimpusi Jupiternek tartotta volna azt. Voltak itt olyanok, a kik évek óta nem látták egymást és egészen közönyös, ha ugyan nem ellenséges indulattal viselkedtek egymás irányában, de a mint itt találkoztak, úgy tettek, mintha csak tegnap látták volna egymást utoljára, még pedig a legbarátságosabb hangulatban. Különben a társaság nem volt nagyszámú. A két, valóban előkelő személyiségen: Bjelokonszkáján és a „magas állású hivatalnokon" kívül ott volt először is egy igen szolid, német nevű katonai tábornok[27] báró vagy gróf; ez igen szótlan volt, de abban a hírben állt, hogy rendkívül be van avatva az állami ügyekbe, sőt, hogy mélytudományú ember; egyike volt ez ama magasságos adminisztrátoroknak, a kik mindent tudnak és ismernek, „kivéve tán az egy Oroszországot", a kik végtelen hosszú, szinte különösnek tetsző, hosszú szolgálat után nagy hivatalban, kitünő helyzetben, sok pénzzel halnak meg, jóllehet nagy sikereik sohasem voltak, sőt mintha ellenségei lettek volna minden nagy sikernek. Ez a tábornok közvetetlen feljebbvalója volt a szolgálatban Fjodorovics Ivánnak, a ki azt háládatos szívénél, sőt különös hiúságánál fogva is, jótevőjének tartotta, de a ki viszont távolról sem tartotta magát a Fjodorovics Iván jótevőjének, iránta egészen közönyös volt, bár szivesen fogadta Fjodorovics Iván sokszerű szolgálatait s mindjárt mással töltötte volna be ennek az állását, mihelyt ezt valamely, - ha nem is felülről jövő körülményességek úgy kívánták volna. Ott volt azután még egy éltes, fontoskodó úr, a ki mintha rokona is lett volna Prokofjevna Lizavetának; szép állású, gazdag, jó családból való testes, jó egészségnek örvendő úri ember, a ki „elégületlen" hírében állt, (de persze ez az elégületlenség csak a legártatlanabb, megengedett minőségű volt); állítólag igen epés ember is volt (de még az is kellemes volt nála), angolos arisztokrata szokása és izlése volt (például a mi illette a véres rostbeafet, a lovakat és az inasokat stb.) Jóbarátja volt az előkelő hivatalnoknak, s Prokofjevna Lizaveta - nem tudni: mi okból? azt a különös hitet táplálta, hogy ez az éltes úr (a ki egy kissé könnyelmű és némi tekintetben a hölgyek kedvelője volt) egyszer csak egyet gondol és ajánlatot tesz, hogy Alexandrát boldoggá tegye. A társaság ezen legfelsőbb, legszolidabb része után következtek a fiatalabb, bár szintén igen fényes tulajdonságokkal bíró emberek. Ezek közé tartozott Scs. herczegen és Pavlovics Jenőn kívül az általánosan ismert, elragadóan kedves N. herczeg, a ki egész Európa hölgyeit meghódította s bár jelenleg már vagy negyvenöt éves, de azért még mindig gyönyörű férfi, pompásan tud társalogni, vagyonos, bár némileg zilált anyagi helyzetű ember, a ki különben többnyire külföldön lakik. Voltak aztán olyan vendégek is, a kik mintha egy harmadik osztályba tartoztak volna s a kik nem voltak tagjai a hangadó köröknek, de a kiket e körökben néha mégis ott lehetett látni éppúgy, mint Jepancsinékat. Jepancsinéknak régi szokásuk volt, hogy szerették keverni a náluk nagyritkán megfordulni szokott társaságot. Jepancsinékat ezért dicsérgették is, azt mondván, hogy tudják, melyik hely illeti meg őket, ők viszont büszkék voltak az ilyen véleményekre. A mai estély ez alsóbb rendü osztályának egyik képviselője volt egy technikus, ezredesi ranggal, komoly ember és igen közeli barátja Scs. herczegnek, továbbá még egy másik úr, a kit a technikus vezetett be Jepancsinékhoz.

[27] Mert van polgári hivatalnok is, a kinek tábornoki rangja és czíme van.

Az szótlanul ült a társaságban s a jobb keze mutatóujján nagy és rögtön szembetünő gyűrűt viselt, a mit minden valószínüség szerint kitüntetésül kapott valamely alkalommal. Ott volt végre egy poétaember is; német eredetű, de orosz költő, ezenkívül pedig igen illedelmes viseletű és öltözetű, úgy, hogy veszedelem nélkül be lehetett vinni jobb társaságba. Ennek igen szerencsés, bár némileg ellenszenves külseje volt; lehetett vagy harmincnyolcz éves, kifogástalanul öltözött; egy német polgári, de tisztelt családhoz tartozott; fel tudta használni a kínálkozó alkalmat, hogy magasabb állású emberek pártfogásába jusson és meg tudta tartani azok jóindulatát. Valamikor valami roppant jelentékeny munkát fordított le németből, valami nevezetes német költőtől, versekben; jól oda tudta valakinek ajánlani a munkáját, tudott egy híres, de már meghalt orosz író barátságával dicsekedni, mert egész sereg olyan író van, a ki szeret előkelő, de már meghalt írók barátságával kérkedni, s csak nem régen vezette őt be Jepancsinékhoz az „előkelő hivatalnok" felesége. Erről az úrnőről el volt terjedve, hogy pártfogolja az írókat és tudósokat s tényleg egy írónak - vagy talán kettőnek is - még nyugdíjat is eszközölt ki olyan magasabb állású emberek közvetítésével, a kik őt tisztelték. Ez a hölgy valami negyvenötéves lehetett (tehát nagyon fiatal olyan öreg uracskához, mint a minő a férje volt); híres szépség volt, a ki még - a negyvenéves asszonyok legtöbbjének szokása szerint - most is igen tarkán szeretett öltözködni; esze nem sok volt, irodalmi jártassága pedig igen kétséges. Hanem azért az írók pártfogolása éppen olyan mániája volt, mint a tarka öltözködés. Sok eredeti és fordított munkát ajánlottak neki; két-három író megnyerte tőle az engedelmet arra nézve, hogy kinyomathassák hozzá írt, nagyon fontos tárgyakra vonatkozó leveleiket...

Nos, ezt az egész társaságot a herczeg készpénzül, tiszta aranyul vette. Különben ezek az emberek is az egész este oly jó hangulatban és megelégedettségben voltak, mintha csak megrendelték volna azt a számukra. Mindnyájan tudták, hogy megjelenésükkel nagyon megtisztelték Jepancsinékat. De, fájdalom, a herczeg ilyen finomságokat nem is sejtett.

Nem gyanította például, hogy Jepancsinék most, a mikor oly fontos lépésre szánták el magukat, hogy határozzanak leányuk sorsa felett, nem merték megmutatni őt, Nyikolajevics Leó herczeget az öreg, előkelő főhivatalnoknak, a család ismert pártfogójának. Az öreg pedig, a ki teljes nyugodtan tudta volna elviselni, ha a legrettenetesebb szerencsétlenség történt volna Jepáncsinékkal, egész bizonyosan megharagudott volna, ha az ő tudta és megkérdezése nélkül történt volna meg a Jepancsinék leányának az eljegyzése. N. herczeg, ez a kedves, ez a tagadhatatlanul szellemes és kellemes ember a legeslegmélyebben meg volt győződve, hogy ő olyasvalami, mint valamely nap, a ki a Jepáncsinék vendéglátó terme felett felragyogott. Jepáncsinékat ő határtalanul lejebb tartotta magánál s éppen ez az őszinte és nemes gondolat szülte benne azt a csodálatosan kedves fesztelenséget és szeretetreméltó, barátságos hangulatot Jepancsinékkal szemben. Jól tudta, hogy neki ma este okvetetlenül el kell valamit beszélnie a társaság elragadtatására s erre szinte bizonyos ihlettséggel készült. Nyikolajevics Leó herczeg, miután később végighallgatta ezt az elbeszélést, beismerte, hogy soha nem hallott oly jó humorú, oly elragadóan vidám, csaknem megható bávaságú elbeszélést, oly híres Don Juan szájából, mint N. herczeg. Pedig ha tudta volna, hogy az az elbeszélés mily régi, mily elcsépelt volt, mennyire betanulta azt N. előre s mennyire unalmassá vált vele már más szalónokban és az csak Jepancsinéknál ment újra ujdonságszámba! Végre még a német poétácska is, a ki különben szokatlanul szerényen viselte magát, csaknem azt kezdte hinni magáról, hogy ő is megtiszteli a Jepancsin-családot az ő látogatásával. De a herczeg nem vette észre a helyzet árnyoldalát, nem vett észre semmi tettetést. Ezt a bajt pedig Aglája nem látta előre.

Ő rendkívül szép volt ez estén. Különben mind a három kisasszony, ha nem is rikítón, de mintha túlságosan is ki lett volna nyalva, öltözve. Aglája Pavlovics Jenő mellett ült, s rendkívül szívesen beszélt és tréfált vele. Pavlovics Jenő mintha valamivel szolidabban viselte volna magát, mint máskor, meglehet, hogy a főrangú hivatalnok iránt való tiszteletből. Őt

különben már rég ismerték az előkelő társaságokban. Ezen az estén Jepáncsinéknál fekete fátyolos kalappal jelent meg s ezért igen megdicsérte őt Bjelokonszkája, mert más fiatal gavallér talán nem is öltött volna gyászt olyan nagybátyáért. Ez a gyászolás Prokofjevna Lizavetának is tetszett, a ki máskülönben nagyon izgatottnak látszott. A herczeg észrevette, hogy Aglája néhányszor figyelmesen nézett ő reá s látszólag meg volt vele elégedve; a herczeg lassankint egész boldognak érezte magát. Keveset beszélt s csak a kérdésekre felelt, végül pedig egészen elhallgatott, ült és figyelmezett a mások beszédére, láthatólag elmerülve a gyönyörködésbe. Lassankint őt is valami ihlettség fogta el, hogy adandó alkalommal ő is szót kezdjen... S véletlenül meg is szólalt, akkor is egy kérdésre felelve, mintha nem is lett volna szándéka hosszabb beszédbe keveredni...

VII.

Míg ő elragadtatva nézte Agláját, a ki vidáman beszélgetett N. herczeggel és Pavlovics Jenővel, egyszerre csak az éltes angolos úr, a ki egy másik szögletben a főhivatalnoknak beszélt el valamit, lelkes hangon említette föl a Pavliscsev Andrejevics Miklós nevét. A herczeg gyorsan megfordult és kezdett odafigyelni.

A mai rendszerről s az x-i kormányzóságban levő földbirtokosok közt felmerült bajokról volt szó. Az angolos úr elbeszélésében hihetőleg vidám részletek is lehettek, mert utoljára az öreg úr nevetni kezdett. Az angolos úr folyékonyan beszélt, szelid hangsúlyozást adva a magánhangzó betűknek s azt adta elő: miért volt ő kénytelen a mostani rendszer miatt eladni az x-i kormányzóságban egy nagyszerű birtokot, jóllehet nem volt valami pénzszükségben; eladta pedig feleáron, egyúttal pedig meg kellett tartania egy rendezetlen birtokot, a melyre ráfizet, de még azt is csak pereskedéssel. „Nehogy még tovább kellessen pörösködnöm a Pavliscsev-rokonsággal, inkább megszöktem az egésztől. Még egy-két ilyen örökség s én tönkre megyek. Különben háromezer gyeszjatin, kitünő minőségű földet kaptam ott".

- Hiszen Petrovics Iván rokona ám Pavliscsev Andrejevics Miklósnak... te pedig, ha jól tudom, mindig egy ilyen rokont kutattál, - szólt halkan Fjodorovics Iván a herczeghez, egyszerre ott teremve, mihelyt észrevette, hogy a herczeg rendkívül figyelemmel kíséri a beszélgetésüket. Eddig csak az ő feljebbvalójával foglalkozott, de már rég észrevette, hogy Nyikolajevics Leó) egészen magára van hagyva s ez őt nyugtalanította; szerette volna a herczeget a beszélgetésbe belevonni s ily módon másodszor is bemutatni a „felsőbb személyeknek".

- Nyikolajevics Leó, a kit Pavliscsev Andrejics Miklós nevelt fel, miután ennek szülei meghaltak, - fordult Petrovics Ivánhoz, a mint ennek tekintetével találkozott.

- Na-gyon örven-dek, - felelt az, - sőt nagyon is emlékezem önre. Az imént, a mikor önt Fjodorovics Iván először bemutatta, mindjárt megismertem önt, még a vonásait is. Igen keveset változott ön külsőleg, bár én önt csak gyermekkorában láttam; akkor ön tíz-tizenegy éves lehetett. De van valami visszaemlékeztető a vonásaiban...

- Ön látott engem gyermekkoromban? - kérdezte a herczeg különös meglepetéssel.

- Oh, nagyon régen, - folytatta Petrovics Iván, - Zlatoverhovoban, a hol ön akkor az én cousinejaimnál lakott. Régebben én elég gyakran megfordultam Zlatoverhovoban, ön nem emlékszik én reám? Na-gyon lehetséges, hogy nem emlékezik... Ön akkor... valami betegségben szenvedett, annyira, hogy egyszer nagyon is csodálkozásba ejtett engem...

- Semmire sem emlékszem! - felelt hévvel a herczeg.

Még néhány felvilágosító szó, a Petrovics Iván részéről igen nyugodtan, a herczeg részéről pedig nagyon is izgatott hangon elmondva s kisült, hogy a két úrnő, két aggszűz, a boldogult Pavliscsev rokonai, a kik ennek birtokán Zlatoverhovoban laktak, s a kiknél a herczeg el volt helyezve, Petrovics Ivánnak a cousinejai voltak. Petrovics Iván éppen úgy nem tudta az okát, mint más, annak, hogy miért bajlódott annyira Pavliscsev a kis herczeg nevelésével, ápolásával. „Különben akkor nem is jutott eszembe, hogy ez iránt érdeklődjem", pedig kiderült, hogy remek emlékező tehetsége van, mert még arra is visszaemlékezett, hogy milyen szigorú volt a kis növendék iránt az ő idősebbik cousine-ja, Nyikityisna Márfa, „annyira, hogy egyszer én össze is szólalkoztam vele az ő szigorú nevelési rendszere miatt, mert a gyereket mindig vesszőzni és vesszőzni... ez, engedelmet kérek, de..." s hogy viszont mily gyöngéd volt a kis fiúhoz a fiatalabb cousine-ja, Nyikityisna Natália... „Most ezek mind a ketten az x-i kormányzóságban laknak (csak azt nem tudom: élnek-e még?), a hol Pavliscsev után igen, de igen szépen örököltek. Nyikityisna Márfa, úgy tetszik, kolostorba akart vonulni, a mit egyébaránt határozottan nem állítok; meglehet, hogy ezt másvalakiről hallottam... igen, egy doktornéról hallottam a minap..."

A herczeg mindezt ragyogó szemekkel, ellágyulva hallgatta. A maga részéről rendkivüli hévvel jelentette ki, hogy sohasem bocsátja meg magának, hogy a mikor legutóbb félévig jártkelt a középső guberniumokban, nem keresett alkalmat volt nevelőjének kikutatására és meglátogatására. Mindennap készült erre, de... annyira el volt foglalva... de most már megfogadja... mindenesetre... még ha az x-i kormányzóságba is... „Ön tehát ismeri Nyikityisna Natáliát! Mily kedves, jó lélek az! De Nyikityisna Márfa is... bocsásson meg, de ön talán téved Nyikityisna Márfát illetőleg... Szigorú volt... de hiszen lehetetlen is volt ki nem jönnie a béketürésből... olyan félkegyelművel, mint én akkor voltam (hi-hi!). Hiszen én akkor - tessék elhinni - egészen hülye voltam (ha-ha!). Egyébaránt... egyébaránt... ön akkor látott engem... De hogy lehet az, kérem, hogy én önre nem emlékszem? Annyira... ah Istenem, hát ön, csakugyan rokona Pavliscsev Andrejevics Miklósnak?

- Biz-to-sítom önt, - mosolygott Petrovics Iván, végignézve a herczeget.

- Oh, hiszen nem azért mondtam, mintha... kételkedtem volna... mert végre is lehet-e ilyenben kételkedni? (hehe-he!) Ha csak egy kevéssé is! Azaz csak hajszálnyira is (he-he!). Én csak azért kérdeztem, mert a boldogult Pavliscsev Andrejevics Miklós nagyszerű ember volt. Mondhatom, a lehető legnagyobbszerübb ember volt.

A herczeg végképp el volt ragadtatva az ő „túlságosan jó szívétől", mint ezt másnap reggel Adelajda az ő kérőjének, Scs. herczegnek mondta.

- Ah, Istenem, - nevetett Petrovics Iván, - miért ne lehetnék én rokona a lehető legnagyobbszerű embernek is?

- Jaj kérem, - kiáltott fel a herczeg megzavarodva, sietve, és mindjobban nekimelegedve, - már... már... megint ostobaságot mondtam, de... úgy is kellett ennek lenni, mert én... én... különben ez megint nem tartozik ide. De mi is vagyok én kérem, olyan érdekelt... olyan nagy érdekeltség mellett! Kivált ha olyan nagylelkű emberhez viszonyítom magamat, mert hiszen ő a lehető legnagyobblelkű ember volt, igaz-e? - Igaz-e?

A herczeg szinte reszketett. Hogy miért lett egyszerre olyan izgatott, miért jutott olyan elérzékenyült áradozásba, a mi láthatólag nem volt arányban a beszélgetés tárgyával, azt nehéz lett volna meghatározni. Elég az hozzá, hogy ilyen hangulatban volt, sőt valamiért és valaki iránt a hála legforróbb érzetével is el volt telve, meglehet, hogy még Petrovics Iván, sőt tán valamennyi vendég iránt is. Nagyon is „túlboldog" volt. Petrovics Iván végre sokkal figyelmesebben kezdte őt nézegetni; figyelmesen nézte őt az előkelő hivatalnok is. Bjelokonszkája

haragos tekintetet vetett a herczegre s ajkait összeharapta. - N. herczeg Pavlovics Jenő, Scs. herczeg, a leányok: mind félbeszakították beszélgetésüket és oda figyeltek. Úgy látszott, mintha Aglája megijedt volna. Prokofjevna Lizaveta pedig egyszerüen félt. Különösek voltak ők is: a mama és leányai, mert ők azt határozták, hogy a herczegnek legjobb lesz egész este szótlanul megülni, de mihelyt meglátták, hogy az megvonult egy zúgba s ott egyedül van és tökéletesen meg van elégedve helyzetével, rögtön fellázadtak. Alexandra már oda is akart menni, hogy óvatosan végig vigye őt a termen s bevigye őt a maguk társaságába, tudniillik a melynek a központja N. herczeg volt, Bjelokonszkája mellett. S mégis, mihelyt a herczeg most megszólalt, Prokofjevna Lizaveta és Aglája még jobban fellázadtak.

- Hogy a lehető legkiválóbb ember volt, abban önnek igaza van, - szólt meggyőződéssel és immár mosolygás nélkül Petrovics Iván, - igen... az nagyon derék ember volt. Derék és jóravaló, - tette hozzá egy kis szünet után; - sőt lehet mondani, hogy a legnagyobb tiszteletre méltó, - tette hozzá még erősebb meggyőződéssel egy második szünet után - és... és nagyon szép öntől...

- Nem azzal a Pavliscsevvel történt-e egy különös eset... valami apáttal... elfelejtettem már, hogy melyik apáttal, csakhogy akkor mindenki arról beszélt, - szólt közbe a magas állású hivatalnok.

- Gourot apáttal, egy jezsuitával, - segített neki Petrovics Iván, - igen, ilyenek a mi legkiválóbb, legderekabb embereink. Mert mégis csak jó házból való, vagyonos ember, és kamarás volt... és ha folytatta volna a szolgálatot... Hanem egyszerre csak ott hagyta a szolgálatot s csak azért, hogy áttérjen a katoliczizmusra, jezsuita legyen. S mindezt nyiltan, sőt bizonyos lelkesedéssel hirdette... igazán, éppen jókor tette, hogy meghalt... akkoriban mindenki erről beszélt.

A herczeg magánkívül volt.

- Pavliscsev... Pavliscsev áttért a katoliczizmusra? Az lehetetlen! - kiáltott fel elrémülve.

- No, „az lehetetlen”! - folytatta Petrovics Iván szeliden, - ez nagyon is vakmerő felkiáltás, kedves herczegem. Egyébként ön annyira becsüli a boldogultat, s tényleg a lehető legjobb ember volt és éppen ennek tulajdonítom én, hogy annak a csavargó Gourotnak sikere volt nála. De azt már én tőlem kérdezze meg ön, hogy mennyi bajom volt nekem emiatt... s éppen azzal a Guorotval. Képzelje, kérem, - fordult az öreg uracskához, - még a végrendeletet is megtámadták s én kénytelen voltam akkor a legerélyesebb rendszabályokhoz nyulni... hogy észretérítsem azt a jezsuitát... mert azok nagy mesterek. Csodálatos emberek. De szerencsére mindez Moszkvában történt; én rögtön mentem a grófhoz... aztán megtanítottuk ő kigyelmét...

- Nem is képzeli, mennyire megszomorított és meglepett ön engem! - kiáltott fel a herczeg; - nagyon bánt ez a dolog. Különben az igazat megvallva, ez jelentéktelen dolog s jelentéktelenséggel is végződött volna, mint mindig; biztos vagyok benne. A mult évben, - fordult ő is az öreg úrhoz, - a mint mondják: K. grófné is valami katolikus zárdába lépett be a külföldön; a mieink valahogy nem bírnak ellentállni, ha egyszer ilyen jöttmentek kezébe kerülnek... különösen a külföldön...

- Mindez, azt hiszem, a mi... fáradt mivoltunktól van, - nyafogott tekintélylyel az öreg úr; - nos, azonkívül meg azoknak igen választékos modoruk is van a... térítésben, és tudnak ijesztgetni. Biztosítom önöket, hogy 1832-ben engemet is megijesztettek Bécsben, csakhogy én nem adtam meg magamat, hanem megszöktem tőlük, hahaha! Szavamra mondom: megszöktem.

- Én azt hallottam, barátocskám, hogy te akkor a szép Lyiviczkája grófnővel szöktél meg Bécsből Párisba, s nem a jezsuitáktól, még az állásodat is ott hagytad, - szólt közbe Bjelokonszkája.

- No, de azért a jezsuitáktól is, - felelt az öregecske, elnevetve magát a kellemes visszaemlékezésre; - ön úgy látszik, nagyon vallásos, a mi nagy ritkaság a mai fiatalembereknél, - fordult aztán kedveskedve Nyikolajevics Leó herczeghez, a ki még mindig nagy meglepetéssel és tátott szájjal hallgatta a beszélgetést. Látni lehetett, hogy az öreg úr szerette volna közelebbről is kiismerni a herczeget; bizonyos okok miatt nagyon érdeklődött iránta.

- Pavliscsev világos ész volt és jó keresztyén, igazi keresztyén, - szólt a herczeg - hát hogy adhatta ő meg magát olyan hitnek, a mely nem - keresztyén? A katoliczizmus nem keresztyéni, - tette hozzá s szemei szikráztak és tekintetét az összes jelenvoltakon végig jártatta.

- No, ez már túlzás, - dörmögött az öreg úr, csodálkozóan nézve Fjodorovics Iványra.

- Hogy-hogy' nem keresztyéni a katolikus vallás? - fordult meg a székében Petrovics Iván, - hát akkor milyen?

- Nem keresztyéni: először is ez, - felelt a herczeg rendkívüli izgatottsággal és szokatlanul élesen, - másodszor pedig a római katoliczizmus még rosszabb, mint az atheizmus, ez az én véleményem. Igenis, ez az én véleményem! Az atheizmus csak hirdeti a nullát, a katoliczizmus pedig tovább megy: eltorzított Krisztust hirdet, a kit ő megtagadott, szidalmazott: az ellenkező Krisztust. Az Antikrisztust hirdeti: esküszöm önnek, higyje el. Ez az én régi meggyőződésem, a mely engemet magamat is gyötör... A római katoliczizmus azt hirdeti, hogy az egyház egyetemes állami hatalom nélkül nem állhat fenn a földön s azt kiáltja: Non possumus! Szerintem a római katoliczizmus nem is vallás, hanem a nyugati római császárság folytatása, s benne minden alá van rendelve ennek az eszmének, még a hit is. A pápa földet szerzett magának, földi trónt, és fegyvert fogott kezébe; attól kezdve minden ebben az irányban halad, csak a fegyverhez még hazugságot, csavargást, csalást, fanatizmust, babonát, gonoszságot is adtak, játszottak a népek legszentebb, legigazibb, legőszintébb, leglángolóbb érzéseivel, mindent, de mindent beváltottak pénzre a hitvány földi hatalom kedvéért. Hát ez nem antikrisztusi tan? Hogyne származott volna ő tőlük az atheizmus? Az atheizmus ő tőlük származott, magából a római katoliczizmusból. S éppen ők maguk kezdték meg az atheizmust, mert hihettek-e maguk magukban? Az atheizmus megerősödött a tőlük való elfordulásban a hazudozás és a lelki gyengeség folytatásában. Atheizmus! Nálunk még nincsen hit, csak egy kizárólagos néposztályban, mint a hogy' a minap Pavlovics Jenő igen helyesen mondta, - ott pedig már szörnyü tömegek kezdenek nem hinni, eleinte a sötétség és hazugság miatt, most pedig fanatizmusból, az egyház és a keresztyénség iránti gyűlöletből.

A herczeg megállt, hogy lélekzetet vegyen. Roppant gyorsan beszélt. Halvány volt és lihegett. Mindnyájan összenéztek, az öreg úr pedig őszintén elkaczagta magát. N. herczeg kivette a szemüvegét és állhatatosan nézte azzal a herczeget. A német poéta kimászott a szögletből s rosszat igérő mosolygással közeledett az asztalhoz.

- Ön nagyon is túloz, - szólt Petrovics Iván bizonyos unottsággal, sőt mintha valamit röstelne, - azoknak az egyházában is akadnak igen tiszteletreméltó és erényes emberek.

- Én nem is szóltam az egyház egyes embereiről. Én a római katoliczizmus lényegéről beszéltem s én Rómáról beszélek. Vagy lehetséges valamely egyháznak végképp eltünnie? én ilyet sohasem mondtam.

- Igaz... de mindezek már rég ismert dolgok, sőt - nem is szükséges őket emlegetni, mert a teológiához tartoznak.

- Oh nem, oh nem! Biztosítom önt, hogy nem csak a teológiához. A dolog sokkal közelebbről érdekel bennünket, mint ön gondolja. Éppen az a mi hibánk, hogy még nem látjuk, hogy ez a dolog nem kizárólag csak a teológia dolga. Hiszen a szocziálizmus is a katoliczizmus szülöttje, lényegében katolikus. Ez is, mint testvére, az atheizmus, abból a kétségbeesésből eredt, hogy felváltsa a vallásnak elveszett erkölcsi hatalmát, hogy kielégítse az emberiségnek szellemi szomjúságát, és megmentse az emberiséget nem a Krisztus által, hanem erőszakoskodással! Ez is szabadság - erőszakkal, ez is egyesítés - tűzzel és vassal. „Ne merj Istenben hinni, ne merj vagyonnal bírni, ne merj személyiséggel bírni, *fraternité ou la mort!*" Rájok ismerhetnek önök az ő tetteikből. S ne képzeljék ám, hogy ez lényegtelen dolog és nem fenyeget minket; óh, nekünk védekezésre van szükségünk s mentől hamarább. Szükség van rá, hogy a Nyugat elleni védekezésünkben felragyogjon a mi Krisztusunk, a kit mi megőriztünk, s a kit azok nem is ismertek. Nem szolgalelküleg bekapni a jezsuiták horgát, hanem oda vinni a mi orosz czivilizációnkat: így kell elibök állni, s nem azt mondani, hogy az ő hittérítésük igen választékos, elegáns, mint a hogy' azt itt csak az imént is valaki mondta.

- De, kérem, de bocsásson meg, - nyugtalankodott Petrovics Iván köröskörül nézve, sőt már ijedezve, - az ön gondolatai természetesen mind dicséretesek és hazafiasak, de a legnagyobb mértékben túlzottak, és tán legjobb volna erről nem is beszélni...

- Nem, én nem túlzok, inkább kicsinyítek; igenis kicsinyítek, mert nem vagyok képes magamat kifejezni.

- De ké-é-rem!

A herczeg elhallgatott. Kiegyenesedve, mozdulatlanul ült a székén, lángoló tekintettel nézve Petrovics Iványra.

- Nekem úgy tetszik, hogy önt nagyon is meglepte az ön jótevőjének esete, - jegyezte meg szeliden és nyugalmát megőrizve az öreg úr - önt úgylátszik az tüzeli, hogy egyedül áll itt véleményével. Ha ön többet forogna emberek közt, a társaságban;.... s én hiszem, hogy önt ott nagyon szívesen is látnák, mint igen figyelemreméltó fiatal embert; ott majd megnyugtathatná ön az ön fellángolását és meglátná, hogy mindez a dolog sokkal egyszerűbb... Különben is oly ritkák azok az esetek... s azt hiszem: az embereknek részint életúntságából, részint unakozásából származnak.

- Tökéletesen úgy van, tökéletesen! - kiáltott fel a herczeg, - ez nagyszerű gondolat volt! Igenis „unatkozásból; mert unatkozunk", de nem az életuntságból, hanem ellenkezőleg az élet hajhászásából... nem életuntságból: ebben ön tévedett. És ne tessék képzelni, hogy ez az állapot csak kinevetésre méltó, kisméretű; bocsásson meg, ha azt mondom, hogy ehhez előrelátó tehetség kell. Ön például csodálkozik Pavliscseven, esetét annak tudja be ön, hogy őrült, vagy rendkívül jólelkű volt, pedig ez nem úgy van. És nemcsak minket, hanem egész Európát ámulatba ejti ilyen esetekben az orosz szenvedélyesség: a ki mi közülünk átmegy a katoliczizmusra, az okvetlenül jezsuita is lesz, még pedig a legsötétebb fajtájú, a ki pedig atheistává lesz, az okvetlenül követeli, hogy erőszakkal is kiirtassék az Istenben való hit, vagyis: tűzzel-vassal. Honnan van ez a hirtelen nekibuzdulás? Ön nem tudná ezt? Onnan, mert hazát talál, a melyet innen messziről látott és megörül annak; partot, földet ért és siet azt megcsókolni. Mert nem mind csak hiúságból, nem csak aljas hiúságból mennek át az oroszok a jezsuitizmusra, katoliczizmusra, hanem lelki fájdalomból, lelki szomjúságból, a felsőbb dolgok iránti aggodalomból; elhagyják a hazai talajt, a melyben megszüntek hinni, mert azt soha nem ismerték. Atheistává lenni pedig oly könnyű az orosz embernek, mint a világon senkinek másnak. S a mieink nemcsak egyszerűen atheistákká lesznek, hanem feltétlenül hirdetik is az atheizmust, mint valamely új vallást, észre sem véve, hogy a semmi iránt való

hitet hirdetik. Ilyen a mi vágyakozásunk. „A ki nem érzi maga alatt a földet, az az Istent sem érzi.” Ez nem az én gondolatom. Ez egy óhitű, öreg kupecz mondása, a kivel utazgatásom alatt találkoztam. Persze, ő nem így fejezte ki magát, hanem azt mondta: „A ki elhagyja szülőföldjét, az elhagyja az Istenét is”. Hiszen csak gondoljuk fel, hogy nálunk még a legműveltebb emberek is átmennek az önsanyargatók, magokat korbácsolok szektájába!... De hát mivel is rosszabb ez a szekta, mint a nihilizmus, jezsuitizmus és atheizmus? Meglehet különben, hogy még ezeknél is rosszabb. Mire nem viszi az embereket az elbúsúlás... Fedezzük fel a szomjazó, vágyakozó vándoroknak a kolumbusi Ujvilágot, fedezzük fel az orosz embereknek az Orosz-Világot, hadd aknázza ki ennek aranyát, az előle földbe rejtett kincset! Mutassuk meg neki a jövőben az egész emberiség megujhodását és feltámadását az orosz eszme, az orosz Isten, az orosz Krisztus által, s meglátjuk: mily hatalmas és igaz, okos és szelíd ember áll elő a bámész világ és megrémülő világ előtt, mert ez mitőlünk csak fegyvert vár, fegyvert és erőszakot, mert ez - maga után ítélve - nem tud minket barbarizmus nélkül elképzelni. S mentől tovább tart ez így, annál kevésbbé...

Hanem itt egyszerre valami történt s a szónok beszédét váratlan esemény szakította félbe.

Mindez a vad tiráda, a különös és nyughatatlan szavaknak ez a rendetlen zuhogása, valami rossz előjel volt a fiatalemberre nézve, aki láthatólag minden igaz ok nélkül buzdult fel annyira. A teremben jelenvoltak mind félénken (némelyek restelkedve) bámulták az ő kifakadását, ami oly nagyon elütött a mai hangulattól s az ő megszokott, szinte szemérmes szerénységétől, ritka tapintatosságától s az illedelem iránti ösztönszerű érzékétől. Nem birták felfogni, hogyan történhetett ez, mert a Pavliscsev felől vett hír nem volt erre elég ok. A hölgyek csoportjából úgy néztek rá, mint a ki megőrült, s Bjelokonszkája később beismerte, hogy „még egy percz s ő menekülni akart”. Az öregek szinte fejöket vesztették első meglepetésökben; a magas állásu feljebb való tábornok szigorúan nézett a székéből. A technikus ezredes mozdulatlanul ült. A német még el is sápadt, de még mindig mosolygott az ő félszeg mosolygásával s szétnézegetett a társaságban, hogy mit szólnak ehhez a többiek? A meglepett Fjodorovics Iván már rég meg akarta a herczeget beszédében állítani, de czélt nem érvén, most a legerősebb elhatározással közeledett hozzá. Még egy percz s ha szükség lett volna rá, sikerült is volna tán a herczeget barátságosan, betegségének ürügye alatt félre vinni... de a dolog más fordulatot vett.

A herczeg mindjárt, mihelyt a fogadó terembe belépett, a lehető legtávolabb ült le attól a kinai vázától, a melylyel őt Aglája megijesztette. Ki gondolná, hogy benne Aglájának tegnapi szavai után valami kiverhetetlen meggyőződés, valami csodálatos és képtelen előérzet fogamzott meg az iránt, hogy ő minden bizonynyal össze fogja törni azt a vázát, bármennyire kerülje is azt. Már pedig ez így volt. Az estély folyamában azonban más érzelmek vettek erőt rajta s ő elfeledte az ő előérzetét. A mint Pavliscsevről hallott beszélni s Fjodorovics Iván újra bemutatta őt Petrovics Ivánnak: ő közelebb ült az asztalhoz s éppen oda jutott, arra a székre, a mely a roppant nagy, gyönyörű formájú, piedesztálon álló kinai váza alatt volt; a mint a herczeg ebbe a székbe leült, szinte a könyökével érintette a mögötte levő vázát.

Utoljára mondott szavainál gyorsan fölállt a helyéről, vigyázatlanul egyet kanyarított a kezével... és minden felől ijedt fölkiáltás hangzott föl. A váza megingott, eleinte úgy, mintha tétovázott volna: nem jó volna-e valamelyik öreg úrnak a feje búbjára borulni, de egyszerre az ellenkező oldalra billent, a hol a német állott (a német sietett onnan elugrani) s lezuhant a földre. Zaj, kiabálás, a szőnyegen széjjelpattogó, drága cserepek, ijedtség, bámulat, - óh, hogy mi történt a herczeggel, azt nehéz volna, de nem is szükséges elmondani. Hanem lehetetlen fel nem említeni egy különös érzést, a mely éppen ebben a pillanatban lepte meg őt, s a mely kivált a többi zavaros, szörnyű érzések sokaságából; nem szégyen, nem ijedelem, nem is a

váratlanság lepték meg őt leginkább, hanem az, hogy a mit ő előre érzett, megjósolt, az beteljesedett. Hogy mi volt ebben a gondolatban annyira megkapó, azt ő nem birta volna magának megmagyarázni; csak érezte, hogy meg van lepetve a szive mélyéig s csaknem misztikus ijedelemben állt ott. Még egy pillanat s mintha előtte minden kiszélesedett volna: rémület helyett örömet és elragadtatást érzett; úgy érezte, mintha elhagyná a lélekzete, aztán... de ez a pillanat eltűnt. Hálistennek: ez nem az volt! Lélekzetet vett és széjjelnézett.

Sokáig mintha nem értette volna az általános zajt és tevést-vevést; vagyis igen jól értette és mindent látott, de úgy állt ott, mint egy különös ember, a ki nem vesz részt semmiben s a ki, mint a mesék láthatatlan alakja, csak bejött a szobába és nézi az idegen, de őt igen érdeklő embereket. Látta, mint szedték össze a cserepeket, hallott gyors beszédet, látta Agláját, a ki halványan és furcsán, nagyon furcsán nézett ő rá: Aglája szemében nyoma sem volt a haragnak, bosszúságnak, csak ijedt, de oly rokonszenves tekintettel nézett ő reá, mint a milyen szikrázóval a többiekre... s a herczeg jóleső szívfájdalmat érzett. Végre azt látta a herczeg, hogy mindnyájan leültek, sőt már nevetnek is, mintha semmi sem történt volna. Még egy percz s a nevetés már általános lett; s nem az ő láttára, nem az ő mozdulatlanságán nevettek, hanem egymás közt, barátságosan, vidáman; többen szóba álltak ő vele is, de mindnyájan oly szívesen, kiváltképpen pedig Prokofjevna Lizaveta; ez nevetve beszélt és valami nagyon, nagyon jót mondott. Egyszerre csak azt érezte, hogy Fjodorovics Iván barátságosan veregeti neki a vállát. Petrovics Iván is nevetett; de még kedvesebb, jobb és rokonszenvesebb volt az öreg úr; ez megfogta a herczeg kezét, s azt könnyedén megszorítva, majd a másik kezével megveregetve, kezdte a herczeget rábeszélni, mint egy megijedt kis fiút, hogy térjen hát magához, a mi rendkívül jól esett a herczegnek, végül pedig oda ültette őt az öreg úr maga mellé. A herczeg örömmel nézett az öreg úr arczába, de még mindig nem bírt megszólalni, annyira fojtogatta a lélekzetvétel; nagyon megtetszett neki az öreg úr arcza.

- Hogyan? - mosolygott végre, - önök csakugyan megbocsátanak nekem s ön is, Prokofjevna Lizaveta?

A nevetés még hangosabb lett; a herczeg szemében könny mutatkozott, nem hitt magának s el volt ragadtatva.

- Szó sincs róla, hogy a váza igen szép volt. Én már vagy tizenöt év óta emlékszem itt rá... igen, tizenöt év óta... - szólalt meg Petrovics Iván.

- Ugyan nagy baj is! Az embernek is megjön a vége, hát miért ne lehessen vége egy hitvány, agyagból való korsónak! - mondá hangosan Prokofjevna Lizaveta; - hát igazán úgy megijedtél, Nyikolajevics Leó? - tette hozzá csaknem szánakozó hangon; - legyen eszed, galambocskám; igazán megijesztesz.

- És mindent megbocsát? a vázán kívül mindent? - kérdezte a herczeg s fel akart állni a helyéről, de az öreg úr visszahúzta őt a kezénél fogva. Nem akarta őt magától eleresztени.

- *C'est trés curieux, et c'est trés serieux!* - súgta az öreg úr az asztalon keresztül Petrovics Ivánnak, különben elég hangosan; a herczeg talán meg is hallotta.

- Tehát nem bántottam meg senkit sem? nem is gondolják: mily boldoggá tesz engem ez a tudat; de így kellett ennek lenni. Hát ugyan képes lettem volna én itt valakit megsérteni? Attól félek csak, hogy azzal sértem meg önöket, ha ezeket mondom.

- Nyugodjék meg, kedves barátom, ön túloz. Nincs miért hálálkodnia; a hála szép érzés, de ön túlságba viszi.

- Nem hálálkodom én, csak... gyönyörködöm önben; boldog vagyok, ha önre nézek; meglehet, ostobán beszélek, de - beszélnem kell, ki kell magamat magyaráznom... ha nem másért, magam iránt való kötelességből...

Minden oly szakgatott, zavaros és lázas volt benne; nagyon meglehet, hogy azok a szavak, a melyeket kiejtett, gyakran éppen nem azok voltak, a melyeket mondani akart. Tekintetével mintegy azt kérdezte: szabad-e neki beszélnie? Tekintete Bjelokonszkájára esett.

- Sebaj, bátyuska, folytasd csak, folytasd, de ne lihegj úgy, - jegyezte meg az; - az imént is nagy lélekzetű beszéddel kezdted s hova jutottál? Ne félj, csak beszélj; ezek az urak náladnál furcsábbakat is láttak már, őket meg nem leped; s te még nem is vagy éppen valami nagyon furcsa, csak összetörted a vázát és megijesztettél bennünket.

A herczeg elmosolyodott e szavakra.

- Hiszen ön volt az, - fordúlt vissza az öreg úrhoz, - ön volt az, a ki Podkumov tanulót és Svabrin hivatalnokot ezelőtt három hónappal a számkivetéstől megmentette?

Az öreg úr egy kissé el is pirult s azt dörmögte, hogy „térjen már magához és legyen nyugodt".

- Önről pedig azt hallottam, - fordult a herczeg mindjárt Petrovics Iványhoz, - hogy ön az x-i kormányzóságban az ön volt jobbágyainak, a kik földig égtek s a kik már fel voltak mentve a jobbágyság alól, de önnek nagy kellemetlenségeket okoztak, - ingyen adott fát, hogy újra építkezhessenek?

- No, ez túlzás, - dörmögött Petrovics Iván, hanem azért kellemesen ragyogott fel az arcza. S ezúttal teljesen igaza volt Petrovics Ivánnak, hogy „ez túlzás", mert az egész csak hamis hír volt.

- Kegyed pedig, herczegnő, - fordult most a herczeg Bjelokonszkájához boldog mosolylyal, - ezelőtt félévvel nem úgy fogadott-e engemet Moszkvában, - a Prokofjevna Lizaveta levele szerint, - mint saját fiát: s tényleg olyan tanácsot adott nekem, mintha csak a saját fiának adta volna s azt én sohasem fogom elfeledni. Emlékszik-e még?

- Ugyan mit mászol a falra? - felelt bosszúsan Bjelokonszkája; - jó ember vagy, de nagyon nevetséges: valaki két garast ad neked s úgy hálálkodol érte, mintha az életedet mentették volna meg. Azt hiszed, hogy ez szép, pedig éppen kiállhatatlan.

Bjelokonszkája már csaknem megharagudott, hanem aztán elnevette magát, még pedig ezúttal jóindulatú nevetéssel. Prokofjevna Lizaveta arcza is felderült, sőt a Fjodorovics Iváné is.

- Én is azt mondom, hogy Nyikolajevics Leó igen... nagyon... egy szóval... csak ne tüzeskednék annyira, jól jegyezte meg a herczegnő, - motyogott a tábornok örvendezve.

Csak az egy Aglája volt szomorú; de arcza még mindig piros volt - talán a méltatlankodástól.

- Igazán; nagyon kedves fiatal ember, - dünnyögte újra Petrovics Ivánnak az öreg úr.

- Szívemben fájdalommal jöttem ide, - kezdte a herczeg újra valami növekedő zavarral, egyre és egyre gyorsabban, egyre furcsábban és egyre nagyobb nekihevüléssel, - én... féltem önöktől, féltem magamtól is. De leginkább magamtól. Mikor visszatértem ide, Szent-Pétervárra, feltettem magamban, hogy okvetlenül a főbb, idősebb, előkelőbb emberekkel érintkezem, a kikhez részben magam is tartozom, a kik közt származásomnál fogva én is az első helyek egyikét foglalom el. Mert hiszen én most olyan herczegek közt ülök, mint a milyen magam is vagyok, - igaz-e? Meg akartam önökkel ismerkedni, mert ez szükséges volt, nagyon szükséges. Mindig csak rosszat hallottam önök felől, többet, mint jót; önökről s az önök kicsinyességéről, érdekeik elkülönzött voltáról, elmaradottságukról, fogyatékos műveltségükről, nevet-

séges szokásaikról, óh hiszen oly sokat beszélnek és írnak önökről! Ma hát én zavarral és kíváncsisággal jöttem ide: magam akartam mindent látni, mindenről meggyőződni; igaz-e, hogy az orosz emberek felső társadalma éppen semmire sem való, leélte magát, kifogyott ősi életereje s csak a meghalásra alkalmas... de még mindig kicsinyes harczot folytat... a jövő embereivel, mindenben akadályozni akarván azokat, nem véve észre, hogy haldoklik. Én eddig sem hittem egészben ebben a felfogásban, mert hiszen nálunk felső társadalmi réteg soha nem is volt, legfeljebb csak udvari, a rendi-ruhák jóvoltából, vagy... véletlenségből, jelenleg pedig végképp el is tűnt, igaz-e? no hát igaz-e?

- No, ez bizony nem úgy van, - nevetett epésen Petrovics Iván.

- Lásd, már megint valami bolondot mondtál! - türelmetlenkedett Bjelokonszkája.

- *Laisses le dire*, hiszen szinte reszket, - szólt közbe az öreg úr halkan.

A herczeg határozottan magánkívül volt.

- Nos, és mi történt? Látok itt elegáns, jólelkű, eszes embereket; látok egy öreget, a ki elhalmoz szívességgel és kihallgat egy olyan gyereket, mint én; látok olyan embereket, a kik egymást meg tudják érteni és tudnak megbocsátani, orosz és jó embereket, csaknem olyan jókat és szíveseket, úgyszólván nem is rosszabbakat, mint a milyeneket én odakint ismertem. Képzelheti, mily kellemes meglepetés ez nekem. Oh, engedje meg, hogy ezt kijelenthessem. Én sokat hallottam és magam is hittem, hogy a világon minden csak modor, minden csak hitvány formaság s a valóság alig valami; de most már magam látom, hogy ez nem így van nálunk; valahol talán úgy van, de nem nálunk. Vagy hát önök most mind jezsuiták és csalók? Az imént hallottam N. herczeg elbeszélését: hát vajjon az nem jólelkű, szívből fakadó humor? Vagy nem igazi jólelkűség-e az? Fakadhatnak-e ilyen szavak olyan ember ajkáról... a ki haldoklik, a kinek szíve sivár, a ki nem alkalmas semmire? Vagy képesek volnának-e a halálra szánt emberek úgy bánni énvelem, mint önök bántak. Hát nem jó anyag-e ez... a jövőre, a reménységre nézve? Hát képesek-e az ilyen emberek elmaradni s valamit meg nem érteni?

- Még egyszer kérem önt, hogy legyen higgadtabb, minderről majd később beszélhetünk... s a legnagyobb szívességgel, - mosolygott újra a magas állású öreg úr.

Petrovics Iván nyögve fordúlt meg a székében; Fjodorovics Iván is megmozdult; a feljebbvaló tábornok a magas állású úr feleségével beszélgetett s már figyelembe sem vette a herczeget; hanem a magas állású úr felesége gyakran körülnézett, és odafülelt.

- Nem, tetszik tudni, jobb ha beszélek, - folytatta újabb lázrohammal a herczeg, valami különös bizalommal, sőt bizalmaskodással fordúlva az öreg úrhoz. - Ivanovna Aglája tegnap megtiltotta nekem, hogy beszéljek; még a tárgyakat is megjelölte, a melyekről nem szabad beszélnem; ő tudja, hogy mik azok, a melyekben nevetségessé válhatok. Én huszonhét éves vagyok, de tudom, hogy olyan vagyok, mint a kis gyerek. Nekem nincs jogom gondolataimat kifejezni: ezt én már rég megmondtam; én csak Moszkvában, Rogozsinnal beszéltem őszintén... Puskint olvastuk vele; végig olvastuk; Rogozsin semmit sem tudott; Puskinnak a nevét sem ismerte. Én mindig félek, hogy én az én nevetséges voltommal kompromittálom az eszméket és különösen a legfőbbet. Nekem nincs szónokias modorom. Mindig éppen ellenkező taglejtéseket csinálok s ez kaczagást idéz elő és lealacsonyítja az eszmét. Tudom, hogy nekem legjobb szótlanul megülni. Mikor bezárkózom és hallgatok, olyankor még nagyon okosnak is látszom és olyankor legalább gondolkozhatom. De most jobb, ha beszélek. Azért szólaltam pedig meg, mert ön olyan szívesen nézett rám: önnek igen jó arcza van. Tegnap szavamat adtam Ivanovna Aglájának, hogy egész este egy szót sem szólok.

- *Vraiment?* - mosolygott az öreg úr.

- De néha azt képzelem, hogy nincs jogom ehhez. Mert az őszinteség csak felér a szónoki taglejtéssel? Igaz-e?

- Néha.

- Mindent meg akarok magyarázni, mindent, mindent! Oh, igen! Ön azt hiszi, hogy én utópista vagyok? Ideolog vagyok? Oh nem; nekem, Isten bizony, a lehető legegyszerűbb gondolataim vannak... Nem hiszi? Ön mosolyog? Tudja, kérem, hogy én néha rossz vagyok, mert elvesztem hitemet; mikor az imént idejöttem, így gondolkoztam: „No, hogy' kezdek én majd azokkal beszélni? Milyen szóval kezdjem, hogy azok legalább valamicskét is megértsenek? Mennyire féltem, de leginkább önök miatt féltem nagyon. Pedig hát nem volt-e szégyen félnem? Mi van abban, hogy egy jóravaló emberre annyi elmaradott és hitvány ember esik? Éppen abban van az én örömöm, hogy most már meg vagyok győződve arról, hogy mind élő anyag. Ne zavarjon minket az se, ha nevetségesek vagyunk, igaz-e? Hiszen tényleg úgy van: nevetségesek, könnyelműek, rossz szokásúak vagyunk, unatkozunk, nem tudunk látni, érteni, s mind ilyenek vagyunk, mind: ön is, én is, ők is. S lám: ön nem érzi magát attól sértve, ha szemébe mondom, hogy ön nevetséges? S ha így van, hát akkor ön nem jó matéria? Tetszik tudni: én szerintem nevetségesnek lenni néha még jó is: így könnyebben meg lehet egymással barátkozni, könnyebben ki lehet egymással békülni; úgy sem lehet mindjárt mindent megérteni, nem kezdheti senki sem mindjárt a tökéletességgel. Hogy elérhessük a tökéletességet, addig sokat kell nem értenünk. S a ki valamit hamarosan megért, hát az talán nem is érti azt jól meg. Ezt én önöknek mondom, a kik már oly sokat tudtak megérteni... és meg nem érteni. Most már én nem féltem önöket; reménylem: nem haragszik ön, hogy önnel így beszél egy gyerek? Persze, hogy nem! Oh, ön képes feledni és megbocsátani azoknak, a kik önt megsértették és azoknak, a kik önt meg nem sértették. Mert a legnehezebb azoknak megbocsátani, a kik soha semmivel meg nem sértettek bennünket s éppen azért, mert nem sértettek meg és ezért neheztelésünk alaptalan: s éppen ezt vártam én a felsőbbrangú emberektől, ezt siettem én elmondani, a mikor idejöttem, csak nem tudtam hogyan kezdjem... Ön nevet, Petrovics Iván? Ön azt gondolja: én azokért féltem, azok ügyvédje vagyok, a demokratizmus és egyenlőség szónoka, - nevetett hisztérikusan a herczeg (időnkint többször nevetett, szelid, diadalmas mosolygással). - Én félek önért. Önökért, mindnyájukért, magunkért, mindnyájunkért. Hiszen én magam is őseredetű herczeg vagyok és herczegek közt ülök. Én azért beszélek, hogy mindnyájunkat megmentsem, hogy ne tűnjön el nyomtalanúl ez a társadalmi réteg, ne pusztúljon el a sötétben úgy, hogy semmit se bírjon belátni, csak szidjon mindent, és elkártyázza mindenét. Miért eltűnni s átengedni a helyet másoknak, ha egyszer megmaradhatunk elsőknek? Régieknek? Ha elsők leszünk, ősrégiek is leszünk. Szolgáljunk, hogy elsők lehessünk.

Fel akart többször kelni helyéről, de az öreg úr mindig visszatartotta, csak növekvő nyugtalansággal nézte őt.

- Tudom, hogy beszélni nem jó; legjobb a példaadás, legjobb a dolgot elkezdeni... én már el is kezdtem... és... és lehet-e valaki valóban boldogtalan? Oh, mi az én bajom, bánatom, ha van arra erőm, hogy boldog lehessek? Tetszik tudni: én nem értem, hogyan lehet elmenni egy fa mellett s nem érezni boldogságot azért, hogy a fát láthatjuk! Beszélni egy emberrel s nem érezni boldogságot azért, hogy azt az embert szerethetjük! Oh én csak nem tudom jól kifejezni... pedig hány ilyen nagyszerű dolog van lépten-nyomon, a melyeket még a legelzüllöttebb ember is szépnek tart. Nézzen ön egy gyerekre, nézzen ön az Isten hajnalára, nézzen a felnövő fűre, nézzen a ránk tekintő szemekbe, a melyek önt szeretik...

Már régen állva beszélt. Az öreg úr már ijedten nézett rá. Prokofjevna Lizaveta felkiáltott: „Ah, Istenem!" és kezét összecsapta; őt mindenkinél hamarább elfogta egy sejtelem.

Aglája a herczeghez sietett, megfogta annak kezét, s rémülettel hallotta a szerencsétlen fiatalember utolsó megrázó, vad felkiáltását. A beteg herczeg ott feküdt a szőnyegen. Valaki sietve egy párnát dugott a feje alá.

Erre senki sem volt elkészülve. Egy negyed óra múlva N. herczeg, Pavlovics Jenő s az öreg úr megpróbálták a társaságot fölélénkíteni, de egy másik negyedóra múlva már mind eltávoztak. Volt sok részvétteljes nyilatkozat, sok vélemény. Petrovics Iván a többi közt úgy nyilatkozott, hogy „a fiatalember szlavofil, vagy valami efféle, de ez nem veszedelmes". Az öregúr semmit sem mondott. Igaz, hogy később, a második és harmadik napon mindnyájan megharagudtak egy kicsit; Petrovics Iván meg sértve is érezte magát, de nem nagyon. A feljebbvaló tábornok egy ideig hidegen viselte magát Fjodorovics Ivánnal szemben. A család „pártfogója", a magas állású úr szintén kedvetlenül motyogott valamit, de egyúttal kedveskedve jelentette be, hogy Aglája sorsa iránt nagyon, de nagyon érdeklődik. Ez tényleg jó ember volt némileg: de az estélyen a herczeg iránti érdeklődésének az volt oka, hogy tudott valamit a herczegnek Filippovna Násztászjához való viszonyáról; ez őt nagyon érdekelte, még kérdezősködni is akart felőle.

Bjelokonszkája, mikor az estélyről távozott, így szólt Prokofjevna Lizavetához:

- Az a vége, hogy derék is a fiatalember, bolond is; és ha tudni akarod a véleményemet, hát inkább bolond. Magad láthatod, hogy milyen beteg.

Prokofjevna Lizaveta végképp elhatározta magában, hogy ez a kérő „képtelenség" s éjjel szavát adta magának, hogy „a meddig ő él, addig a herczeg nem lesz az Aglája férje". Ezzel kelt fel reggel is. De már a nap felében, a reggelinél csodálatos ellentmondásokba keveredett magamagával.

Aglája nővéreinek egy különben rendkívül óvatos kérdésére hidegen, de büszkén, mintegy minden kérdezősködésnek véget vetendő, - így felelt:

- Én soha semmiféle igéretet nem tettem neki, soha életemben nem tartottam őt az én kérőmnek. Ő nekem éppen oly idegen, mint bárki más.

A mire Prokofjevna Lizaveta azonnal keserűen kifakadt:

- Ezt nem vártam volna tőled; én is jól tudom, hogy kérőnek ő lehetetlen és adjunk hálát az Istennek, hogy így történt; de azért tőled nem vártam volna ilyen szavakat. Azt hittem: másképpen fogsz szólni. Ha én tőlem függne: én mindazokat, a kik tegnap itt voltak, pokolba kergetném, de őt megtartanám: olyan ember ő!

Itt hirtelen megállt, maga is megijedve attól, a mit mondott. Hej, ha tudta volna, hogy mily igazságtalan volt e pillanatban leánya iránt! Aglája fejében már minden el volt határozva; csak várta azt a pillanatot, a melynek mindent el kellett dönteni s minden czélzás, minden vigyázatlanság mély sebet érintett az ő szívében.

VIII.

Ez a reggel a herczegre nézve is nehéz előérzetek nyomása alatt kezdődött; ezt az ő beteges állapotával lehetett volna megmagyarázni, de ő nagyon is határozatlan szomorúságot érzett s ez mindennél gyötrelmesebb volt neki. Igaz, hogy világos tények álltak előtte, a melyek magukban véve is nyomasztók és fájdalmasak voltak, de szomorúsága messze túlhaladt azon a határon, a mire ő visszaemlékezett és a mit magában elgondolt; tudta, hogy egymaga nem

képes magát megnyugtatni. Lassankint meggyökerezett benne az a várakozás, hogy vele még ma valami különös, valami végleges fog történni. Az a roham, a mely őt az estélyen utolérte, igen gyenge minőségű volt; némi hipokondrián, némi kábultságon és tagjainak fáradságán kívül egyéb kellemetlenséget nem érzett a testében. Agya elég világosan működött, bár lelke beteg volt. Meglehetős későn kelt fel és rögtön világosan emlékezett a tegnapi estére; ha nem is egész aprólékosan, de mégis emlékezett arra is, hogy a roham után mintegy félórával mint hozták őt haza. Megtudta azt is, hogy Jepancsinéktól már ideküldtek, hogyléte felől tudakozódni. Fél tizenkettőkor egy másik küldöncz is megjelent; ez jól esett neki. Az elsők közt volt Lyebegyeva Vjéra, a ki nála megjelent, hogy ápolja őt. Vjéra az első perczben, a mikor meglátta őt, sírva fakadt, de mikor a herczeg kezdte őt megnyugtatni: elnevette magát. A herczeget nagyon meglepte, hogy ez a leányka oly nagy részvéttel van ő iránta; megfogta és megcsókolta Vjéra kezét, a mitől ez rettenetesen elpirult.

- Ah, mit csinál, mit csinál! - kiáltott fel ijedten és gyorsan elkapta a kezét.

Vjéra mihamar eltávozott, valami sajátságos zavarral. De előbb elmondott annyit, hogy apja ma hajnalban átszaladt a „megboldogúlt"-hoz (a hogy az a generálist hívta) megtudni, hogy nem halt-e meg az éjjel, s hogy azt beszélik: a generális csakugyan nemsokára meg fog halni. Tizenkét órakor maga Lyebegyev is megjelent a herczegnél, de csak egy pillanatra, hogy meggyőződjék a herczeg drága egészségének állapota felől stb. stb., egyre jajgatott, óbégatott és a herczeg mihamar elbocsátotta, de az mégis csak megpróbálta, hogy egyet-mást megtudjon a tegnapi estéről, bár nyilvánvaló volt, hogy ő már részletesen tudott mindent. Utána Kolya futott be, ez is csak egy perczre; ez csakugyan sietett és erősen sötét hangulatban volt. Azzal kezdte, hogy egyenes és részletes felvilágosítást kért a herczegtől mindarról, a mit ő előtte titkolgattak, hozzátéve, hogy a tegnapi estéről már csaknem mindent tud. Nagyon és mélyen meg volt rendülve.

A herczeg tőle telhető rokonszenves hangon beszélte el az egész dolgot, előadta teljes mivoltukban a tényeket és a szegény fiút egészen lesújtotta. Kolya nem tudott egy szót sem szólni, csak sírva fakadt; a herczeg érezte, hogy ez azon érzések egyike volt, a melyek örökre megmaradnak s a fiatalember életében örökös örvényül tátonganak. Sietett is ezt neki megmondani, hozzátéve, hogy talán az öreg úr halálát is főképpen az az elszörnyedés sietteti, a melyet szívében az a ballépés idézett elő, s hogy erre nem minden ember képes. Kolya szemei, a mikor a herczeg beszélt, szikrát hánytak.

- Semmirevaló Gánya, Várja és Ptyiczÿn! Én nem fogok velük veszekedni, de ettől a pillanattól kezdve útaink elválnak. Ah, herczeg: a tegnapi naptól kezdve tömérdek új érzés vett rajtam erőt; ez jó leczke nekem. Most már anyámat is egészen úgy nézem, mint a kiről nekem kell gondoskodnom: őt ugyan ellátná Várja, de mindez nem az igazi...

Felugrott, eszébe jutott, hogy várják, gyorsan tudakozódott a herczeg állapota felől és meghallgatva annak feleletét, gyorsan még azt kérdezte:

- Nincs-e még valami? Azt hallottam, hogy tegnap... (egyébaránt nekem nincs arra jogom), de ha valamikor szüksége lesz önnek valamiben hű, igaz szolgára: az most ön előtt áll. Úgy tetszik, hogy mi mind a ketten boldogtalanok vagyunk: igaz-e?... De... én nem kérdezősködöm...

Elment s a herczeg még jobban elgondolkozott: mindenki szerencsétlenséget jósol, mindenki levonta már a következtetést, mindenki úgy néz, mintha valamit tudna, olyat, a mit ő még nem tud; Lyebegyev kérdezősködik, Kolya egész világos czélzásokat tesz, Vjéra pedig sír. Végre bosszúsan kanyarított egyet a kezével: „átkozott beteges képzelődés", gondolta magában. Arcza földerült, a mikor két óra tájban látta, hogy Jepancsinék is betértek hozzá látogatóba „egy pillanatra". Ezek már igazán csak egy pillanatra jöttek be: Prokofjevna Lizaveta otthonn

felkelvén a reggelitől, kijelentette, hogy sétálni mennek, még pedig mindnyájan együtt. Ez a kijelentés szakadékosan, szárazan, és minden magyarázás nélkül, valóságos napi parancs alakjában adatott ki. Elindultak tehát mind, tudniillik a mama, a leányok, Scs. herczeg. Prokofjevna Lizaveta egyenesen átment az átelleni oldalára annak az utczarésznek, a melyen minden nap sétálni szoktak. Mindnyájan megértették, hogy mit akar, és senki sem szólt; féltek a mama haragját felgerjeszteni, az pedig, mintha csak rejtőzködnék az ellenvetésektől, legelől ment és vissza sem nézett. Végre Adelajda megjegyezte, hogy ha sétára indultak, minek annyira szaladni, hogy utól se lehet érni a mamát.

- Nézzétek, - fordult vissza Prokofjevna Lizaveta. - most éppen mellette megyünk el. Bármint okoskodjék Aglája és bármi is történjék azután ott, ő nekünk utoljára sem idegen, most pedig még kevésbbé, mikor oly szerencsétlen és beteg; én legalább mindenesetre meglátogatom, a ki akar, jőjjön be velem, a ki nem, menjen tovább; senkit se' tartóztatunk.

Persze mindnyájan bementek. A herczeg, mint illik, sietett még egyszer bocsánatot kérni, a vázáért és... a botrányért.

- No, az nem jelent semmit, - felelt Prokofjevna Lizaveta, - a vázát nem sajnálom, de téged sajnállak. Most tehát már magad is észreveszed, hogy botrány volt, de ez se' jelent semmit, mert most már mindenki láthatja, hogy veled nincs mit beszélni. No de a viszontlátásig, ha bírsz, hát sétálj egyet, aztán megint aludj, ez az én tanácsom. Ha pedig kedved van, hát látogass meg minket csak úgy, mint eddig; légy meggyőződve egyszer s mindenkorra, hogy bármi történjék is, te mindig a mi házunk barátja leszel, legalább nekem barátom. Magamért felelek.

Erre a kihivásra mindnyájan megszólaltak és csatlakoztak a mama érzelmeihez. Erre elmentek, de a mire Prokofjevna Lizaveta nem is gondolt, abban az ő jóakaratú sietségében, hogy valami kedveset, bátorítót mondjon, sok kegyetlenség rejlett. Abban a meghivásban, hogy járjon el a herczeg hozzájuk „csak úgy, mint eddig", valamint abban, hogy „magamért felelek", valami baljóslat rejtőzött. A herczeg kezdett Aglájára gondolni; igaz, hogy ez úgy bejövetelekor, mint távozásakor a lehető legszívesebben mosolygott, de szólni egy szót sem szólt, még akkor sem, a mikor mindnyájan biztosították barátságos érzelmeikről, bár vagy kétszer itt felejtette rajta a tekintetét. Aglája arcza a rendesnél halványabb volt. mintha rosszúl aludt volna a múlt éjjel. A herczeg elhatározta, hogy még aznap este okvetlenül átmegy hozzájuk, „csak úgy, mint eddig", és lázasan nézegette az óráját. Bejött Vjéra, éppen három perczczel azután, hogy Jepancsinék elmentek.

- Nyikolajevics Leó, az ön számára egy kis üzenetet adott át nekem Ivanovna Aglája.

A herczeg összerezzent.

- Levélben?

- Nem, szóval: erre is alig ért rá. Kéreti önt, hogy ma egész este egy perczre se távozzék ön hazulról egész hét óráig, vagy tán kilenczig se: nem értettem meg jól.

- De... miért? Mit jelent ez?

- Én nem tudom; csak szigorúan meghagyta, hogy ezt megmondjam.

- Szigorúan?

- Nem, ezt éppen nem mondta, mert alig ért rá hozzám fordulni, bár én is rögtön hozzá ugrottam. De már az arczáról le lehetett olvasni, hogy szigorú volt-e az üzenete, vagy sem. Úgy nézett reám, hogy szinte megfagyott bennem a vér...

A herczeg még néhány kérdést tett s jóllehet nem bírt többet megtudni, mégis igen nyugtalan lett. Magára maradva lefeküdt a diványra s elgondolkozott. „Talán lesz valaki náluk kilencz óráig s ő megint fél, nehogy botrányt csináljak megint a vendégük előtt", - gondolta végre s újra elkezdte türelmetlenül várni az estét és az óráját nézegetni. Hanem a talány megoldása sokkal hamarabb megjött, mint várta, még pedig ugyancsak egy látogatás formájában: Jepancsinék távozása után éppen egy óra múlva megjelent Hippolit, annyira kifáradtan, hogy mikor belépett, szó nélkül és mintegy önkívületben csak lerogyott egy székre, rögtön erőt vett rajta a végnélküli köhögés. Szeme szikrázott, arczán vörös foltok mutatkoztak. A herczeg szólt valamit hozzá, de ő nem felelt, csak kezével integetett, hogy egyelőre hagyjon neki békét. Nagysokára magához tért.

- Elmegyek! - szólt, minden erejét összeszedve, hörgő hangon.

- Ha akarja, elkisérem, - mondá a herczeg felkelve helyéről, de aztán félbeszakította magát, eszébe jutván az iménti tilalom, a mely szerint nem lehetett hazulról elmennie.

Hippolit felnevetett.

- Nem öntől megyek el, - folytatta erős pihegéssel és hörgéssel, - ellenkezőleg: szükségesnek láttam, hogy önhöz bejöjjek, mert olyanról van szó... a mi nélkül nem háborgattam volna önt. Oda megyek, még pedig ez egyszer azt hiszem, komolyan. Caput! Nem részvétet keresek, higyje meg... ma már le is feküdtem tíz órakor, hogy már aztán fel se keljek egészen *addig*, de másat gondoltam és fölkeltem még egyszer, hogy eljőjjek önhöz... mert ez szükséges.

- Nem jól esik önre nézni; inkább hivatott volna engem, mintsem ide fáradjon.

- Szót sem erről. Ön sajnál engem: ez pedig elég a világi illendőség szempontjából. De el is feledtem az egészsége felől tudakozódni.

- Jobban vagyok. Tegnap... egy kissé...

- Hallottam, hallottam. Pórul járt a kinai váza; sajnálom, hogy nem lehettem ott. De a dologra. Legelébb is: szerencsém volt ma látni, hogy Ardalionovics Gavrilának légyottja volt Ivanovna Aglájával a zöld lócza mellett. Csodálkoztam, hogy mily ostoba lehet némely ember. Ezt magának Ivanovna Aglájának is megmondtam, miután Ardalionovics Gavrila eltávozott. Ön, a mint látom, semmin sem csodálkozik, herczeg, - tette hozzá gyanakodóan nézve a herczeg nyugodt arczába; - azt mondják, hogy ha valaki semmin se' csodálkozik, az nagy észre vall; szerintem azonban ez éppen olyan joggal vallhat nagy ostobaságra is... Különben én nem önre czélzok, bocsásson meg... Én ma roppant szerencsétlen vagyok a kifejezéseimben.

- Én már tegnap tudtam, hogy Ardalionovics Gavrila... - kezdte a herczeg, de hirtelen abbanhagyta, zavarba jött, bár Hippolit nagyon bosszankodott rá, hogy miért nem csodálkozik.

- Tudta! Ez aztán ujság! Különben ha akarja, ne is mondja el... Hát a mai légyottnak nem volt ön szemtanuja?

- Hiszen láthatta ön, hogy én nem voltam ott, ha ön ott volt.

- Azért meglehet, hogy ott ült valahol egy bokor mögé bújva. Egyébiránt én mindenesetre csak örülni tudok, és természetesen az ön érdekében, mert én már azt hittem, hogy Ardalionovics Gavrilának előnyt adtak.

- Kérem önt, ne beszéljen velem erről, különösen ilyen hangon.

- Annál kevésbbé, mert ön már mindent tud.

- Csalódik. Én úgyszólván semmit sem tudok s Ivanovna Aglája bizonyosan tudja, hogy én semmit sem tudok. Én erről a légyottról sem tudtam semmit... Ön azt mondja, hogy légyott volt? Nos, jól van, aztán ne beszéljünk többet róla...

- De hogy' van ez: egyszer tudta, aztán megint nem tudta. Ön azt mondja: jól van, ne beszéljünk róla. Csak ne legyen ön olyan vak bizalommal. Különösen ha semmit sem tud. Azért is bízik ön annyira, mert semmit sem tud. Hát azt tudja-e, hogy mire számít az a két személy: a bátya meg a húga? Ezt talán csak gyanítja? Jól van, nem folytatom, - tette hozzá, látva a herczeg türelmetlenségét, - de én egy külön dolog miatt jöttem s erről... - szeretnék beszélni. Ördög vigye el a dolgát: sehogy sem tud az ember meghalni a nélkül, hogy beszéljen. Az már szörnyűség, hogy hányszor fogok én már ilyen magyarázatokba. Meghallgat ön?

- Beszéljen.

- De mégis csak megváltoztatom szándékomat s mégis csak Gányácskával kezdem. Képzelje csak: velem is tudatták, hogy ott legyek ma a zöld lóczánál. Egyébiránt nem akarok hazudni, én magam kértem, hogy ott lehessek a találkán, azt igérvén, hogy valami titkot fogok fölfedezni. Nem tudom, nagyon korán érkeztem-e oda (tényleg nagyon korán siettem oda), de alig foglaltam el a helyemet Ivanovna Aglája mellett, hát látom, hogy jön Ardalionovics Gavrila a húgával karonfogva, mintha csak sétálnának. Úgy látszott, nagyon meg voltak lepetve, hogy engem ott találtak; erre nem számítottak és egészen zavarba jöttek. Ivanovna Aglája elpirult s akár hiszi ön, akár nem, egy kicsit meg is zavarodott, attól-e, hogy én is jelen voltam, vagy egyszerűen azért, hogy meglátta Ardalionovics Gavrilát (mert hiszen az igazán nagyon csinos legény), elég az hozzá, hogy elpirult s a dolognak egy percz alatt vége volt, de igen mulatságos vége: Ivanovna Aglája felkelt, viszonozta Ardalionovics Gavrila köszöntését és Ardalionovna Varvara mosolygását, azután egyszerre megszólalt: „Csak azért akartam önnel találkozni, hogy személyesen köszönjem meg önnek az ön őszinte baráti érzelmeit s ha szükségem lesz azokra, legyen meggyőződve..." Erre köszönt nekik, azok pedig elmentek, nem tudom: lefőzve-e, vagy diadalmaskodva? Gányácska, persze, lefőzve; ő nem értett semmit, csak elvörösödött, mint a rák (csodálatos néha annak az arczkifejezése!), de Ardalionovna Varvara, úgy látszik, megértette, hogy mentül hamarabb el kell onnan szelelni, hogy már ennyi is igen sok Ivanovna Aglájától s e felől meg is nyugtatta a bátyját. Ő okosabb, mint a bátyja, s meg vagyok róla győződve, hogy most el van telve diadallal. Én azért jelentem meg, hogy megállapodjam Ivanovna Aglájával arra a találkozásra nézve, a melyet Filippovna Násztászjával terveznek...

- Filippovna Násztászjával! - kiáltott fel a herczeg.

- Ah! Ön úgy látom, elveszti hidegvérét és kezd csodálkozni? Nagyon örülök, hogy megint emberhez kezd ön hasonlítani. Ezért most megvigasztalom önt. Lám: mit tesz az, ha az ember fiatal és fenkölt szellemű leánykáknak tesz szolgálatokat: ma egy nyaklevest kaptam a kis-asszonytól.

- E-erkölcsit? - kérdezte akaratlanul a herczeg.

- Igen, nem fizikait. Én azt hiszem: senki sem emeli fel kezét olyanra, mint én; még asszonyi személy sem ütne meg; még Gányocska sem! Bár tegnap egy pillanatban azt hittem, hogy Gányocska nekem ugrik... Fogadni mernék, hogy tudom, miről gondolkozik ön most? Ön azt gondolja: „tegyük fel, hogy nem lehet őt megütni, de párnával meg lehetne fojtani, vagy vizes rongygyal... mikor alszik, - sőt meg is kellene..." Le lehet olvasni az ön arczáról, hogy ön ezt gondolja ebben a pillanatban.

- Soha ilyet nem gondoltam! - felelt a herczeg elundorodva.

- Nem tudom, de én azt álmodtam a mult éjjel, hogy engem... valaki... vizes rongygyal megfojtott... nos, azt is megmondom, hogy ki: - képzelje, kérem, Rogozsin. Mit gondol ön: meg lehet valakit vizes rongygyal fojtani?

- Nem tudom.

- Én azt hallottam, hogy meg lehet. Jól van, hagyjuk ezt. No, hát miért vagyok én fecsegő? Miért nevezett ma engem a kisasszony szószátyárnak? Még pedig akkor, mikor az utolsó szóig mindent kihallgatott, sőt még kérdéseket is tett... Hanem ilyenek a nők! Hiszen én ő miatta léptem összeköttetésbe Rogozsinnal, azzal az érdekes emberrel! az ő érdekében vittem ki, hogy ő személyesen találkozhassék Filippovna Násztászjával. Vagy talán azért, mert önérzetét érintettem, azt mondván, hogy nagyon megörült a Filippovna Násztászjától kapott morzsáknak? De hiszen én ezt az egész idő alatt az ő érdekében mondogattam; két levelet is írtam ebben a dologban, ma pedig a harmadikat, a találkozás iránt... A multkor meg éppen azzal kezdtem, hogy ez ő reá nézve megalázó... Különben is a „morzsák" szó nem én tőlem származik eredetileg, hanem mástól; legalább Gányocskánál mindenki ezt mondta; sőt ő maga is megerősítette. No hát miért vagyok én szószátyár? Látom, hogy ön szörnyen nevetségesnek néz most engemet s fogadni mernék, hogy valami epigrammot szeretne reám mondani. Hahaha! - Hippolitot újra elfogta itt a köhögés. - Jegyezze meg magának, - herpitélt aztán még mindig köhögve, - hogy milyen ember az a Gányocska; ő beszél morzsákról s ő maga is mivel akarja most beérni!

A herczeg sokáig hallgatott; meg volt rémülve.

- Ön azt mondja, hogy találkozni fog Filippovna Násztászjával? - kérdezte dünnyögve.

- Eh, hát ön csakugyan nem tudná, hogy Ivanovna Aglája ma találkozni fog Filippovna Násztászjával, s hogy Filippovna Násztászját éppen csak erre az alkalomra hivatták ki Rogozsin által Szent-Pétervárról, Ivanovna Aglája meghívásával és az én közbenjárásommal s hogy Filippovna Násztászja Rogozsinnal együtt jelenleg innen nem messze van, a régi házban, annál az asszonyságnál, Alexejevna Dárjánál... a ki igen kétes karakterű hölgy, de igen jó barátnéja Filippovna Násztászjának; s ugyancsak oda, abba a kétes karakterű házba fog ma elmenni Ivanovna Aglája egy kis barátságos beszélgetésre és különféle feladatok elintézésére. Bizonyosan aritmetikával fognak bibelődni. Ön ezt nem tudta? Becsületszavára?

- Ez lehetetlen.

- No jó, ha lehetetlen; különben honnan is tudhatta volna ön? Itt, ha csak egy légy keresztül repül is, azt is mindenki tudja: olyan helyecske ez. No de én tudattam ezt önnel s ön hálás lehet irántam. No a viszontlátásig - valószínűleg a másvilágon. És még valamit: ha rosszalkodtam is ön előtt, azért... mert miért mondanék én le a magaméról, mondja csak? Tán az ön javára? Hiszen Ivanovna Aglájának ajánlottam az én „Nyilatkozatomat" (ön ezt se tudja?) S hogy' fogadta ő azt, hahaha! Hanem ő előtte nem rosszalkodtam, ő előtte nem vagyok hibás semmiben sem; inkább ő szégyenített meg engem... Különben ön előtt sem vagyok semmiben sem hibás, ha ott morzsákról beszélgettem is, de önnek most felfedeztem a találkozás napját, óráját és helyét és az egész játékot... persze: bosszúból és nem nagylelkűségből. Isten önnel!" olyan fecsegő vagyok, mint egy szarka, vagy mint egy tüdővészes ember; tehát vigyázzon, alkalmazzon megfelelő rendszabályokat mentől előbb, ha ugyan érdemes ön az ember névre. A találkozás ma este lesz, az bizonyos.

Hippolit elindult az ajtó felé, de a herczeg utána kiáltott s erre az megállt az ajtóban.

- Az ön előadása szerint tehát Ivanovna Aglája ma este személyesen megy Filippovna Násztászjához? - kérdezte a herczeg s arczán és homlokán vörös foltok mutatkoztak.

- A részleteket nem tudom, de valószínüleg úgy lesz, - felelt Hippolit - egyébiránt másképp nem is lehet. Hiszen csak nem megy Filippovna Násztászja ő hozzá! Aztán az sem lehet, hogy Gányocskánál találkozzanak; ott úgyis elég baj van a félholt generálissal. Hogy van a generális?

- Már ezért az egyért sem lehet ott! - szólt a herczeg; - de hogy' fog ő majd kimenni, még ha akarná is? Ön nem tudja... az ő házi szokásaikat: s neki lehetetlen egyedül elmennie Filippovna Násztászjához. Ez képtelenség.

- Látja, herczeg: senki sem ugrik ki hiában az ablakon, de ha tűz van, hát a legelső gavallér és a legelső dáma is kiugrik. Ha megszorulunk, akkor nem válogathatunk s a mi kisasszonyunk is el fog menni Filippovna Násztászjához. Hát talán ott soha, sehova ki nem bocsátják azokat az ön kisasszonyait?

- Nem, én nem arról...

- Ha nem arról, hát akkor semmi sem egyszerűbb neki, mint lemenni a tornáczról, elindulni egyenesen, azután pedig akár haza se térni. Vannak esetek, mikor a hajót is fölégetik, s azonképpen nem is okvetlenül szükséges hazatérni: az élet nem áll pusztán csak reggelizésekből, ebédekből és Scs. herczegekből. Úgy látom, hogy ön Ivanovna Agláját szende leánykának, felsőbb leányiskolába járó kisasszonykának tartja; ezt én már neki is mondtam; s ő - a mint észrevettem - egyetértett velem. - Várja meg a hetedik vagy a nyolczadik órát... Én az ön helyén odaküldenék valakit, a ki szemmel tartsa, hogy mikor megy le ő a tornáczról. Például Kolyát; ő szívesen spiónkodik az ön kedvéért, abban ön biztos lehet... tudniillik azért, mert mindez csak viszonylagos... hahaha!

Hippolit elment. A herczegnek nem volt miért valakit spionkodásra felkérni, még ha képes lett volna is erre. Most már csaknem világos volt előtte Aglájának az az üzenete, hogy ő hazulról ne távozzék; meglehet, hogy be akart érte jönni. Igaz, az is meglehet, hogy Ivanovna Aglája nem akarta, hogy ő is oda jusson valahogy s - azért rendelkezett úgy, hogy ő otthonn maradjon. Ez is meglehet. Feje forgott, a szoba keringett vele. Lefeküdt a divánra és szemét elfedte.

Igy vagy úgy, de a dolog el volt határozva, be volt végezve. Nem, a herczeg nem tartotta Agláját szende leánykának vagy felsőbb leányiskolái növendéknek; érezte most, hogy már régóta félt ilyesmitől, de miért akarja Aglája meglátogatni Filippovna Násztászját? A herczegnek egész testén hideg futott végig; újra hidegláza volt.

Nem, ő nem tartotta Agláját gyereknek! Az utóbbi időkben Aglája oly felfogásokat nyilvánított s oly szavakat ejtett el, a melyektől most a herczeg kétségbe volt esve. Néha úgy tetszett neki, mintha Aglája már egészen erőt vett volna magán s emlékszik rá, hogy ő ettől mindig megijedt. Igaz, hogy ő az utóbbi napokban igyekezett elfeledni ezeket, - de hát mi rejtegetett az a női lélek? Ez a kérdés már régen gyötörte őt, bár hitt abban a női lélekben. S ime: mindennek nyilvánosságra kell ma jutni és végleg megfejtődni. Szörnyű gondolat! És újra - „az a nő"! Miért gondolta ő mindig, hogy az a nő majd éppen az utolsó pillanatban jelenik meg és széttépi az ő sorsát, mint a rothadt fonalat? Mert, hogy ő ezt mindig gondolta, erre kész lett volna most megesküdni, bár félig magánkívül volt. Ha ő igyekezett az utóbbi időben „azt" elfeledni, azt egyedül azért tette, mert félt tőle. Mi az: szerette ő azt a nőt, vagy gyűlölte? Ezt a kérdést ma egyszer sem tette fel magának; szíve tisztában volt: tudta ő, hogy kit szeret... Nem annyira a két nő találkozásától, ennek különösségétől, okától félt ő, hanem magától Filippovna Násztászjától. Később néhány nap múlva visszaemlékezett arra, hogy e lázas állapotában mindig maga előtt látta annak szemét, tekintetét, hallotta különös szavait, bár igen kevés maradt meg emlékezetében e lázas, gyötrelmes állapotból. Alig emlékezett például arra, hogy Vjéra ebédet hozott neki, ő megebédelt, s nem emlékezett arra sem, hogy aludt-e ő ebéd

után, vagy sem? Csak azt tudta, hogy tisztán csak attól a pillanattól kezdve látott, melyben Aglája bement hozzá a terraszra és ő felugrott a diványról és a terrasz közepéig elébe ment Aglájának: egynegyed volt nyolczra. Aglája egyes-egyedül jött, egyszerűen és mintha hevenyészve öltözve, könnyű köpenykében. Arcza halvány volt, szeme szárazan, de fényesen csillogott: ilyen szent-kifejezést még sohasem látott nála a herczeg. Aglája figyelmesen nézte meg őt.

- Ön teljesen készen van, - szólt csöndesen és látszólagos nyugodtsággal, - fel van öltözve, még a kalap is a kezében van; következésképp önt már értesítették - s én azt is tudom, hogy ki: Hippolit?

- Igen, ő mondta... - motyogott a herczeg, csaknem félholtan.

- Akkor hát jerünk: önnek engemet okvetlenül el kell kísérnie, remélem, van annyi ereje, hogy ezt megtehesse?

- Van... De hát lehetséges-e ez?

A herczeg egy pillanatra szünetet tartott, de már aztán nem bírt egy szót se kimondani. Ez volt az egyetlen kísérlet arra, hogy az eszét vesztett leányt visszatartsa, azután szó nélkül akaratlanul is követte azt. Bármily zavartak voltak is gondolatai, felfogta azt, hogy Aglája ő nélküle is elmegy oda, tehát ő minden esetben kénytelen vele menni. Megértette, mily erős az Aglája elhatározása; ő meg nem állíthatta ezt a vak rohamot. Csaknem az egész úton szótlanul mentek. Csak a herczeg jegyezte meg, hogy Aglája igen jól tudja az utat, mikor ő egy kevésbbé népes utczán akart tovább haladni, Aglája, - mintha nagyon megerőltette volna figyelmét, csak azt felelte: „az mindegy!" Mikor már csaknem ott voltak az Alexejevna Dárja házánál, a nagy faház tornáczáról czifrán öltözött nő jött le, egy fiatal leánynyal; mind a ketten beültek a reájuk ott várakozó, pompás kocsiba, hangosan nevettek és beszélgettek s egyszer se néztek a feléjük közeledőkre, mintha azokat észre se vették volna. Mihelyt a kocsi elrobogott, az ajtó mindjárt kinyílt másodszor is, s az ott várakozó Rogozsin beeresztette a herczeget és Agláját, azután bezárta utánuk az ajtót.

- Az egész házban egy lélek sincs négyünkön kívül, - jegyezte meg Rogozsin hangosan, aztán furcsán nézett a herczegre.

Mindjárt az első szobában várakozott rájuk Filippovna Násztászja is, nagyon egyszerű fekete ruhában; felkelt és elébök ment, de még csak kezét sem nyújtotta. Nyugtalan, fürkésző tekintetét türelmetlenül jártatta Agláján. Ezek ketten egymástól jó távolra ültek le, Aglája a szoba szögletében lévő diványra, Filippovna Násztászja az ablak mellé. A herczeg és Rogozsin nem ültek le, de nem is kínálták meg őket üléssel. A herczeg zavartan s mintegy fájdalmasan nézett megint Rogozsinra, de ez csak tovább mosolygott. A szótlanság még néhány pillanatig tartott.

Filippovna Násztászja arczán végre valami baljóslatú érzés czikázott át; tekintete makacs, szilárd és csaknem gyűlöletes volt, s azt egy pillanatra sem vette le vendégéről. Agláján látni lehetett, hogy zavarban volt, de azért nem félt. Mikor bejött, alig tekintett vetélytársnőjére s egyelőre lesütött szemmel ült, mintha valamin gondolkoznék. Néhányszor, mintegy véletlenül körülnézett a szobában, arczán valami undor volt látható, mintha attól félt volna, hogy itt bepiszkolódik. Gépiesen igazgatta ruháját s egyszer nyugtalanul változtatta meg a helyét, behúzódva a divány szögletébe. Aligha tudta maga is, hogy mit csinál; de ez még növelte sértődöttségét. Végre erősen és egyenesen a Filippovna Násztászja szeme közé nézett s azonnal kiolvasta abból mindazt az indulatos kérdést, a mely abban csillogott. A nő megértette a nőt; Aglája megrázkódott.

- Kegyed bizonyára tudja, miért akartam kegyeddel találkozni, - szólalt meg végre, de igen halkan, kétszer is megállva ebben a rövid mondatban.

- Nem, én semmit sem tudok, - felelte szárazon Filippovna Násztászja.

Aglája elpirult. Talán egyszeribe roppant furcsának és valószínütlennek tűnt fel előtte, hogy ő most itt ül „ezzel a nővel", ennek a házában s szüksége van ennek a társaságára. A Filippovna Násztászja első szavainak hallatára mintha rángást érzett volna egész testében. Mindezt pedig természetesen nagyon jól észrevette „ez a nő".

- Kegyed mindent igen jól tud, csak úgy tesz, mintha semmit sem tudna, - mondá Aglája csaknem suttogva és sötéten nézve a földre.

- Miért tenném én ezt? - kérdezte Filippovna Násztászja alig-alig elmosolyodva.

- Kegyed fel akarja használni azt az én helyzetemet... hogy a kegyed lakásán vagyok, - mondá Aglája gúnyosan, de ügyetlenül.

- Ennek a helyzetnek kegyed az oka és nem én, - fakadt ki Filippovna Násztászja, - nem én hívtam meg kegyedet a találkozóra, hanem kegyed engemet - s még mostan sem tudom, mi czélból.

Aglája gőgösen emelte föl a fejét:

- Tartóztassa egy kicsit a nyelvét! én nem ezzel a kegyed fegyverével jöttem ide viaskodni...

- Á! Tehát kegyed mégis csak viaskodni jött ide? Képzelje csak: én azt hittem, hogy kegyed sokkal szellemesebb...

Most már mind a kettő nyílt gyűlölettel nézett egymásra. A két nő közül az egyik az volt, a ki csak még nemrégen is olyan leveleket írt a másiknak! S ime, az első találkozásnál, az első szónál minden eltűnt. S ebben a pillanatban a közül a négy ember közül, a ki jelen volt a házban, egyetlen egy sem tartotta ezt különösnek. A herczeg, a ki még tegnap este el nem hitte volna, hogy ilyen jelenetet csak álmodhasson is, most csak állt, hallgatott és nézett, mintha ő mindezt rég előre látta volna. A legfantasztikusabb álom most hirtelen világos és éles valóságra fordult. A nők egyike már annyira megvetette e pillanatban a másikat s annyira szerette volna ezt megmondani, (meglehet, hogy éppen csak ennek a megmondására jött ide, mint másnap Rogozsin megjegyezte), hogy bármily fantasztikus volt az a másik, az ő megtépett elméjével és beteg lelkével, semmi előre meggondolt eszme sem tarthatta volna vissza - a mint látszott - a bosszús, tisztán asszonyi, megvető érzelmek kifakadását. A herczeg bizonyosra vette, hogy Filippovna Násztászja nem fogja magától felemlíteni a leveleket; szikrázó szemeiből látta, hogy mit érhetnek most annak azok a levelek; de oda adta volna fél életét azért, hogy Aglája se említse fel azokat a leveleket.

De Aglája, mintha hirtelen összeszedte volna magát s mintha teljesen uralkodott volna magán.

- Kegyed nem jól értett meg engemet, - szólt, - én nem azért jöttem, hogy kegyeddel veszekedjem, ámbár én kegyedet nem szeretem. Én... én emberi szóval jöttem kegyedhez. Felszólítván kegyedet, én már akkor elhatároztam, hogy miről fogok kegyeddel beszélni s ettől a határozatomtól el nem térek, még ha egyáltalában nem értene is meg kegyed engemet. Annál rosszabb kegyedre, de nem én rám nézve. Felelni akartam arra, a mit nekem írt, és személyesen felelni, mert azt jobbnak tartottam. Hallja meg hát feleletemet összes leveleire: Én Nyikolajevics Leó herczeget azon a napon kezdtem megsajnálni, mikor vele megismerkedtem s mikor később megtudtam mindazt, a mi a kegyed névestélyén történt. Azért sajnáltam meg őt, mert ő oly jólelkű, egyszerű ember s egyszerűségénél fogva elhitte, hogy boldog lehet egy... ilyen karakterű nővel. A mitől féltettem őt, az megtörtént; kegyed nem tudta őt megszeretni, csak

gyötörte, azután eldobta magától. Azért nem tudta pedig megszeretni, mert kegyed nagyon büszke... nem! tévedtem: nem büszke, hanem hiú... még nem is ez: szerelmes önmagába az... őrülésig, a minek bizonyítékai kegyednek hozzám írt levelei is. Kegyed ily egyszerű embert nem tudott megszeretni, sőt talán magában le is nézte és kinevette őt; szeretni kegyed csak egyet tudott: a saját szégyenét s azt a folytonos gondolatát, hogy kegyed meg van szégyenítve, hogy kegyeddel méltatlanul bántak. Ha kisebb volna a szégyene, vagy ha egyáltalában nem volna, még boldogtalanabb, szerencsétlenebb volna kegyed.

Aglája kéjelegve mondta ki ez akaratlanul ajkára jött, de már előre, még akkor meggondolt szavakat, a mikor még nem is álmodott ilyen találkáról; epés tekintettel nézte szavainak hatását Filippovna Násztászjának izgatottságtól eltorzult arczán.

- Emlékezhetik kegyed, - folytatta, - hogy ő akkor nekem egy levelet írt; ő azt mondta, hogy kegyed tud erről a levélről, sőt el is olvasta azt. Ebből a levélből én mindent megértettem, - és jól értettem meg; ő ezt nem régen maga erősítette meg előttem, vagyis mindazt, a mit én most kegyednek mondok, - szórul-szóra. A levél után én várni kezdtem. Sejtettem, hogy kegyednek ide kell jönnie, mert hiszen Szent-Pétervár nélkül nem tud kegyed meglenni: még nagyon fiatal és nagyon csinos arra, hogy a vidéken maradjon... Egyébaránt ezek sem az én szavaim, - tette hozzá roppantul elpirulva, s ettől a pillanattól kezdve a pirosság nem is tűnt el arczáról mindaddig, míg szavait be nem végezte. - Mikor újra megláttam a herczeget, nagyon fájt érte a lelkem. Ne nevessen kérem; ha nevetni fog, akkor nem érdemes arra, hogy ezt megértse...

- Hiszen látja, hogy nem nevetek, - szólt szomorúan és szigorúan Filippovna Násztászja.

- Különben bánom is én: nevessen, a mennyi tetszik... Kérdezősködtem tőle, azt mondta, hogy már rég nem szereti kegyedet, hogy még a kegyedre való visszaemlékezés is fáj neki, de hogy sajnálja kegyedet s hogy a mikor kegyedre gondol, úgy érzi, mintha szive örökre át volna szúrva. Meg kell jegyeznem, hogy „én soha életemben nem láttam oly nemes, jólelkű, oly határtalan bizalommal felruházott embert, mint ő. Szavaiból meggyőződtem, hogy őt mindenki megcsalhatja, a ki akarja, de bárki legyen is, a ki őt megcsalja, később megbocsát neki: s ez az, a miért én őt megszerettem.

Aglája megállt egy pillanatra, mintha meg lett volna lepetve, mintha maga-magának sem hinné, hogy ezeket a szavakat kiejthette, de ugyanabban a pillanatban mérhetetlen büszkeség villant meg tekintetében; úgy látszott, hogy most már mindegy neki, ha kineveti is „ez a nő” az ő akaratlanul kimondott vallomását.

- Elmondtam mindent s remélem: kegyed most már megérti, hogy mit akarok kegyedtől.

- Meglehet, hogy megértettem, de azért csak legyen szíves megmondani, - felelt csendesen Filippovna Násztászja.

Aglájában felforrt a harag.

- Azt akarom kegyedtől megtudni, - mondá keményen és határozottan: - mi jogon avatkozik kegyed azokba az érzelmekbe, a melyeket ő én irántam táplált? Mi jogon jelentgeti ki kegyed minduntalan neki is, nekem is, hogy kegyed őt szereti, mikor hiszen eldobta őt magától s megszökött tőle oly csúfúl és - gyalázatosan?

- Én nem jelentettem ki se neki, se kegyednek, hogy én őt szeretem, - felelt magán erőt véve Filippovna Násztászja, - és... igaza van kegyednek... én megszöktem ő tőle, - tette hozzá alig hallható hangon.

- Hogy hogy’ nem jelentette ki „sem neki, sem nekem?” - kiáltott fel Aglája, - hát a kegyed levelei? Ki kérte arra kegyedet, hogy minket összeházasítson s hogy engemet a hozzámene-

telre nógasson? Vagy ez nem kijelentés? Miért akar kegyed mihozzánk bejutni? Én eleinte azt hittem, hogy kegyed el akar engem őtőle idegeníteni azzal, hogy a dologba avatkozik; csak azután láttam be, hogy kegyed nagy hősiességet akar elkövetni beavatkozásával... No hát szerethette-e kegyed őt, ha annyira szereti a saját hiúságát? Miért nem utazott el kegyed egyszerüen innen, a helyett, hogy nekem nevetséges leveleket firkáljon? Miért nem megy kegyed férjhez ahhoz a jóravaló emberhez, a ki kegyedet úgy szereti és megtisztelte azzal, hogy megkérte a kezét? Nagyon is világos, hogy miért: mert ha férjhez megy Rogozsinhoz, akkor nem marad meg az a hiúskodása, hogy a sors méltatlanul bánt vele, mert a sors érdemén felül jól bánna vele. Pavlovics Jenő azt mondta, hogy kegyed túlságosan sok költeményt olvasott, s hogy „a kelleténél nagyobb műveltsége van, mint a milyen megilletné", hogy kegyed sokat olvasott és henyélő nő; vegyük ehhez még a hiúságát és előttünk állanak a kegyed indokai...

- Hát kegyed nem henyélő nő?

Váratlanul gyorsan, váratlanul leplezetlen jutott a dolog ilyen meglepő összckocczanásig; Filippovna Násztászja, mikor elindult ide, Pavlovszkba, még ábrándozott valamiről, bár inkább rosszra volt elkészülve, mint jóra; Agláját pedig elragadta valami indulatroham s úgy járt, mintha valami hegyről zuhant volna le: nem bírta magát visszatartani a bosszú kéjétől. Filippovna Násztászja szinte sajnálta, hogy Agláját ilyennek láthatta; csak nézett rá, s mintha nem hitt volna magának és igazán nem bírta magát beleélni a helyzetbe az első pillanatban. Akár sokat olvasott nő volt ő, mint Pavlovics Jenő állította, akár őrült, mint arról a herczeg volt meggyőződve, mindenesetre olyan no volt - bár néha czinikus, sőt vakmerő modorral - a kiben sokkal több volt a szeméremérzet és gyöngédség, mint azt tőle várni lehetett volna. Igaz, hogy sok volt benne a könyv-műveltség, az ábrándozás, a magába merülés, a fantasztikus, hanem azért mély és erős természet volt... A herczeg ezt mindjárt megértette s arczán a sajnálat, a szenvedés jelei kezdtek mutatkozni. Aglája ezt észrevette s reszketni kezdett a bosszúságtól.

- Hogy' mer kegyed velem így beszélni, - szólt szertelen gőggel felelve Filippovna Násztászja megjegyzéseire.

- Bizonyosan nem jól hallott kegyed; - csodálkozott Filippovna Násztászja, - hogy' beszélek én kegyeddel?

- Ha kegyed tisztességes nő akart lenni, miért nem hagyta ott minden színpadi jelenetek nélkül volt imádóját, Toczkijt? - mondá egyszerre Aglája, minden ok nélkül.

- Mit tud kegyed az én helyzetemről, hogy itélkezni akar fölöttem? - kérdezé Filippovna Násztászja reszketve s roppantúl elsápadva.

- Tudok annyit, hogy nem ment el valami munkát szerezni, hanem elment a gazdag Rogozsinnal, hogy a bukott angyalt játszsza. Nem csodálom, hogy Toczkij meg akarta már magát lőni a bukott angyal miatt.

- Elég! - szólt felháborodva és fájdalmasan Filippovna Násztászja, - kegyed is annyira értett meg engemet, mint az Alexejevna Dárja szobalánya, a ki a vőlegényével a minap a békebiró előtt intézte el a dolgát. Az még jobban megértene mint kegyed...

- Bizonyosan tisztességes leány és keze munkája után él. Miért nézi le kegyed annyira a szobaleányt?

- Én nem a munkát nézem le, hanem kegyedet, a mikor a munkáról beszél.

- Ha tisztességes akart volna lenni, ment volna mosónénak!

Mind a ketten felálltak és elhalványulva néztek egymásra.

- Aglája, hagyja abba! Ne legyen igazságtalan! - kiáltott fel a herczeg kétségbeesetten. Rogozsin sem mosolygott már, hanem összeharapott ajakkal és kezét keresztbe fonva hallgatott.

- Nézzék ezt a kisasszonyt, - szólt Filippovna Násztászja, reszketve a felindulástól - s én őt angyalnak tartottam! Nevelőnő nélkül tetszett ide jönni, Ivanovna Aglája?... Ha akarja... ha akarja... mindjárt megmondom én kegyednek, minden czeremónia nélkül, hogy miért szíveskedett ide fáradni? Félt: azért jött el.

- Kegyedtől féltem? - kérdezte Aglája egészen magánkívül attól a báva és vakmerő hangtól, a melyen az ő vele beszélni mert.

- Természetes, hogy én tőlem. Én tőlem fél, azért határozta el magát, hogy ide jőjjön. A kitől fél az ember, azt nem tartja jelentéktelennek. S ha felgondolom, hogy én kegyedet egész eddig a pillanatig annyira becsültem! S tudja, hogy miért fél kegyed én tőlem és hogy mi a fő czélja? Kegyed személyesen akart meggyőződni: jobban szeret-e ő engemet, mint kegyedet, vagy sem? Mert kegyed roppant féltékeny...

- Ő már megmondta nekem, hogy kegyedet ki nem állhatja; - mondá Aglája alig hallható, suttogó hangon.

- Meglehet; én nem is érdemlem meg őt, csak... csakhogy én azt hiszem, hogy kegyed most hazudott. Nem lehet az, hogy ő engem ki nem állhat s nem mondhatta ő ezt így. Különben én kész vagyok kegyednek megbocsátani... tekintve a kegyed helyzetét... hanem azért én mégis csak különbnek tartottam kegyedet; azt hittem, hogy eszesebb: sőt - Isten bizony! - hogy szebb is. Nos, vigye el hát a kincsét... ime, itt áll, kegyedre néz, nem bír magához térni; vigye el őt magával, de egy feltétel alatt: távozzék innen azonnal! De mindjárt, ebben a szempillantásban!

Lerogyott karosszékébe és sírva fakadt. De hirtelen valami új csillant meg a szemében; mereven nézett Aglájára, aztán felállt.

- S akarod, mindjárt... meg-pa-ran-csolom, érted-e? megparancsolom neki s ő azonnal eldob tégedet és én velem marad örökre, feleségül vesz engem s te egyedül szaladsz innen haza. Akarod? akarod-e? - kiabált, mint egy őrült, talán maga sem tudva, hogy' volt képes ilyen szavakat kiejteni.

Aglája ijedten akart az ajtó felé szaladni, de megállt az ajtónál, mintha lábai legyökereztek volna és odahallgatott.

- Akarod, hogy elkergessem Rogozsint? Vagy azt hiszed, hogy én a te kedvedért már meg is esküdtem Rogozsinnal? Ha kell, most mindjárt, füled hallatára azt kiáltom: „Takarodj innen, Rogozsin", a herczegnek pedig azt: „emlékezel, mit igértél?" Uramisten! Minek is alacsonyítottam én le magamat ezek előtt? Hát nem te bizonygattad-e nekem, herczeg, hogy velem jösz, bármi történjék is velem és soha engemet el nem hagysz? Hogy szeretsz engem és nekem mindent megbocsátasz és hogy te engemet megbecsülsz. Igen, te mondtad mindezt! S én csak azért szöktem meg tőled, hogy szabaddá tegyelek; de most már nem akarom ezt! Miért bánik ő úgy velem, mint valami semmirekellővel? Kérdezd meg Rogozsintól, ő majd megmondja: semmirekellő vagyok-e én? Most. mikor ez a kisasszony megbecstelenített engem, még pedig éppen te előtted: elfordulsz-e tőlem s hazaviszed-e őt, karonfogva? Akkor légy átkozott azért, hogy csak te voltál az, a kinek hinni tudtam. Menj el, Rogozsin, nincs rád szükségem! - kiáltott szinte magánkívül, erőlködéssel lökve ki melléből a szavakat, eltorzult arczczal, felcserepesedett ajakkal, láthatólag maga sem bízván nagyon e kifakadásainak sikerében, de legalább megszerezve magának azt az elégtételt, hogy, ha csak egy pillanattal is, meghosszab-

bíthatja ezt a perczet és csalódásba ringathatja magát. Indulatrohama oly erős volt, hogy talán bele is halt volna, legalább a herczegnek úgy rémlett.

- Nézz rá, - kiáltott újra Filippovna Násztászja Aglájára, kezével a herczegre mutatva, - ha ő most rögtön hozzám nem jön, ha nem engem választ s téged el nem hágy, hát akkor vidd el őt magaddal; átengedem; nekem nem kell.

Ő is, Aglája is, mintegy várakozva és mintegy megtébolyodva néztek a herczegre, de az talán nem is értette meg a felhivás jelentőségét, - sőt biztosan mondható, hogy nem értette meg. Csak egy kétségbeesett, megháborodott arczot látott maga előtt, a melytől - mint azt egyszer Aglájának mondta volt - örökre át van hatva a szíve. Nem bírta a helyzetet tovább elviselni s könyörögve és szemrehányó hangon fordult Aglájához, miközben Filippovna Násztászjára mutatott:

- Hát lehet így bánni vele? Hiszen ő oly... szerencsétlen.

De alig bírt ennyit kimondani s elnémult Aglája szörnyű tekintetétől. Ebben a tekintetben annyi szenvedés, egyúttal pedig olyan határtalan gyűlölet volt, hogy a herczeg összecsapta a kezét, hozzá rohant, de már későn. Aglája nem viselte el a herczegnek csak egy pillanatnyi habozását sem, elfedte kezével az arczát, felkiáltott: „ah Istenem!" s kirohant a szobából; Rogozsin utána sietett, hogy kinyissa neki az utczai ajtót.

Elindult a herczeg is, de a küszöbnél két kéz fogta meg. Filippovna Násztászja elgyötört, eltorzult arcza nézett rá merően és megkékült ajkai suttogva kérdezték:

- Ő utána mégy? Ő utána?

Aztán eszméletlenül rogyott a herczeg karjára. Ez felemelte s bevitte őt a szobába, letette a karosszékre és tompa várakozással állt fölötte. Egy kis asztalon egy pohár víz állt, a visszatért Rogozsin felkapta a vizet s meglocsolta vele az ájult arczát; ez felnyitotta szemét s az első pillanatban nem tudta: mi történik vele? Hanem aztán szétnézett, megrázkódott, felkiáltott és a herczeghez rohant.

- Az enyém! Az enyém vagy hát! Elment a büszke kisasszony? Hahaha! - nevetett hisztérikusan. - Hahaha! S én még átengedtem őt annak a kisasszonynak! Miért? Minek? Oh én őrült! Takarodj, Rogozsin, hahaha!

Rogozsin mereven nézte őket, nem szólt egy szót sem, fogta a kalapját és elment. Tíz perczczel később a herczeg ott ült Filippovna Násztászja mellett, nem vette le arról a tekintetét, fejét és arczát simogatta, mint egy kis gyereknek. Nevetett a nevetésére és kész volt vele együtt sírni. Ő nem szólt semmit, csak odaadóan hallgatta Filippovna Násztászja szakadozott, diadalmas, összefüggéstelen suttogását; aligha értett ugyan valamit, de azért szelíden mosolygott, s mihelyt az rémlett neki, hogy Filippovna Násztászja megint búsulni, vagy sírni, vagy panaszkodni kezd, azonnal elkezdte újra annak a fejét és arczát gyöngéden simogatni, vigasztalva és beczézve azt, mint a gyereket.

IX.

Két hét múlt el az utóbbi fejezetben elmondott események után s ezalatt az elbeszélésünkben szereplő személyek helyzete annyira megváltozott, hogy külön felvilágosítások nélkül rendkívül nehéz volna a történetet tovább folytatnunk. De úgy érezzük, hogy csak a tények egyszerű elmondására kell szorítkoznunk, minden magyarázgatás nélkül, még pedig azon egyszerű oknál fogva, mert magunknak is nehéz feladat volna némely esetekben a magyarázat-

adás. E kijelentésünket igen furcsának ítélheti az olvasó, mert hogy' akarunk mi elmondani olyasvalamit, a miről sem világos fogalmunk, sem személyes véleményünk nincs? De nehogy még ferdébb helyzetbe jussunk, legjobb, ha a tényekkel világosítjuk meg az esetet s a nyájas olvasó így tán jobban megérti, hogy miben áll a mi nehézségünk; ez nem lesz eltérés a tárgytól, ellenkezőleg: egyenes és közvetetlen folytatása az elbeszélésnek.

Két hét múlva, vagyis már julius elején történetünk különös, meglepő, sőt hirtelen fordulatot vett s ez hirtelen elterjedt a Lyebegyevék, Ptyiczÿnék, Jepancsinék, Alexejevna Dárjáék nyaralóival szomszédos utczákban; csaknem az egész városban, sőt a környéken is. Csaknem az egész „társaságban" folytonosan erről beszéltek, ezerféleképpen variálták azt az esetet, hogy egy herczeg, miután botrányt csinált egy tisztességes családban s elhagyta ennek a családnak egyik leánykáját, szakított minden eddigi összeköttetéseivel és nem adva semmit a fenyegetésekre, a közönség felháborodására, meg akar a napokban esküdni egy tisztességtelen nővel, még pedig itt Pavlovszkban. nyilvánosan, emelt fővel és mindenkinek bátran a szemébe nézve. Ezt az anekdotát annyira felczifrázták botrányokkal, annyi ismert és előkelő személyt kevertek belé, annyi fantasztikus és talányos részletet adtak hozzá egyfelől s annyi megczáfolhatatlan tényt másfelől, hogy az általános érdeklődés, szószátyárkodás nagyon is indokolt volt. A legfinomabb, legkörmönfontabb s egyúttal legvalószínübb mendemondát azon komolyabb és eszesebb szószátyárok terjesztették, a kik mindenkor, minden társadalmi osztályban sietnek másokkal az eseményeket közölni, ebben hivatást és gyakran örömet is lelve. Ezek előadása szerint egy jónevű, herczegi, s csaknem gazdag herczegi családból származott fiatalember, a ki félbolond ugyan, de demokrata s a ki belekeveredett a Turgenyev úr által leírt korunkbeli nihilizmusba, bár alig tud oroszúl beszélni, - bele szeretett egy Jepancsin-kisasszonyba s annyira jutott, hogy a háznál mint kérőt elfogadták. De éppen úgy, mint az a franczia diák, a ki egy nemrégen közölt anekdota szerint készakarva pappá szenteltette magát, maga kérvén e felszenteltetését, végig csinált minden czeremóniát, fogadalmat tett stb., csak azért, hogy másnap nyilt levélben tudathassa a püspökével, hogy miután ő Istent nem hisz: becstelenségnek tartaná megcsalni a népet és attól magát eltartatni, ugyanazért leteszi a tegnap ráruházott papi tisztet és kinyomtatja e levelét a liberális ujságokban - tehát hogy ez atheista módjára cselekedett a maga nemében a fiatal herczeg is. Beszélték, hogy csak azért várt az arája szülei által rendezett ünnepélyes estélyre, mely alkalommal őt több előkelő és magasrangú személynek bemutatták, hogy ott fenhangon, mindenki füle hallatára kitálalhassa nézeteit, megcsúfolja a tiszteletre méltó előkelő férfiakat és nyilvánosan, megalázó módon ott-hagyhassa a menyasszonyát; s miután az őt kivezetni akaró szolgákkal birokra kelt, összetört egy rendkívül értékes khinai vázát. Hozzátették a jelenlegi erkölcsök jellemzéséül, hogy a szeles fiatalember, tényleg szerette a menyasszonyát, a tábornok lányát s egyedül csak nihilizmusból meg a kilátásba vett skandalum kedvéért hagyta faképnél, meg akarván szerezni magának azt a gyönyörűséget, hogy egy bukott nőt vegyen feleségül s bebizonyítsa ezzel, hogy ő előtte nincsenek sem bukott, sem erényes nők, hanem van csak szabad nő; hogy az illető fiatalember előtt nincs a régi társadalmi különbség, hanem van egyszerűen csak „női kérdés". Végül, hogy az ő szemében a bukott nő még valamivel fölötte is áll az erkölcsösnek. Ez a magyarázat igen valószínünek látszott s a nyaralók azt valamennyien elfogadták, annyival inkább, mert ezt mindennapi példák bizonyították. Igaz, hogy sok minden dolog megfejthetetlenül maradt; beszélték p. o. hogy a szegény leányka annyira szerette a vőlegényét - némelyek szerint: csábítóját - hogy elhagyatása után másnap felkereste azt, mikor az éppen a szeretőjénél ült; mások ellenkezőleg azt állították, hogy maga a fiatal herczeg vitte őt a szeretőjéhez tiszta nihilizmusból, más szóval megalázás czéljából. Bármint állt legyen is a dolog, az érdeklődés mindennap megújult annyival is inkább, mert már semmi kétség sem volt az iránt, hogy a skandalózus házasság meg fog történni.

És ha felvilágosítást kérnének tőlünk - nem az események nihilisztikus árnyalatára nézve, óh nem! - hanem hogy mily mértékben egyezik meg a kilátásban levő házasság a herczeg óhajtásával, mi volt e pillanatban ez az óhajtás, miképpen lehetne meghatározni a herczeg jelenlegi lelkiállapotát stb., hát mi, az igazat megvallva, nagyon nehéz helyzetbe kerülnénk. Mi csak annyit tudunk, hogy az esküvő csakugyan el van határozva s hogy a herczeg az ehhez szükséges teendők elvégzésével Lyebegyevet, Kellert s egy Lyebegyevtől legutóbb bemutatott ismerősét bizta meg, hogy a lakodalomra nézve nem kíméltek semmi költséget s hogy az esküvőt Filippovna Násztászja nagyon sürgette; hogy továbbá a herczeg vőfélye Keller, Filippovna Násztászjáé pedig Burdovszkij lesz, s hogy az esküvő július hó elejére tüzetett ki.

Ez apró és igen pontos adatokon kívül tudunk még olyan tényeket is, a melyek határozottan kihoznak bennünket a sodrunkból, még pedig azért, mert ellentmondásban állnak az eddig előadottakkal. Erős a gyanúnk például, hogy a herczeg, mikor meghatalmazta Lyebegyevet minden teendőkre nézve, még csaknem azon nap megfeledkezett arról, hogy van már neki czeremóniásmestere is, vőfélye is, lakodalma is s ha hamarosan át is adta a rendezés teendőit másnak, hát ezt csak azért tette, hogy neki ne kelljen erre még csak gondolnia sem, vagy éppen hogy mihamar el is felejtsen mindent. De hát akkor mit forgatott ő elméjében? Mire törekedett hát? Az iránt sincs semmi kétség, hogy nem gyakoroltak rá semmi nyomást (p. o. Filippovna Násztászja részéről), hogy Filippovna Násztászja tényleg óhajtotta az esküvő mentől hamarabb való megtartását s hogy ő találta ki a házasságot, nem pedig a herczeg; de a herczeg tétovázás nélkül beleegyezett, legfeljebb valami szórakozottsággal és olyanformán, mintha valami igen közönséges dolgot kértek volna tőle. Sok ilyen különös tény áll még előttünk, de ezek nem hogy felvilágosítást adnának, hanem véleményünk szerint még elhomályosítják a dolgok állását.

Azt is tudjuk például, hogy e két hét alatt a herczeg egész napokat és estéket töltött Filippovna Násztászjával, hogy ez őt magával vitte sétáira, a zenecsarnokba; hogy egész napokon együtt kocsikáztak; hogy a herczeg nyugtalankodni kezdett, mihelyt egy óráig nem láthatta Filippovna Násztászját (e szerint őszintén szerette azt); hogy csöndes mosolygással engedelmeskedett neki, bármit beszélt az neki egész órákon át s ő maga egy szót sem szólt. Tudjuk azt is, hogy ez idő alatt a herczeg gyakran elindult Jepancsinékhoz s ezt Filippovna Násztászjától sem rejtegette. Jepancsinék azonban mindaddig, a míg Pavlovszkban maradtak, nem fogadták el őt és nem egyeztek bele abba, hogy Aglájával találkozhassék, de azért ő újra meg újra próbát tett, hogy Jepancsinékhoz bejuthasson. Azután, hogy Aglája elfutott Filippovna Násztászja lakásáról, a herczeg már egy óra múlva - vagy tán hamarabb is - ott volt Jepancsinéknál, azt gondolva persze, hogy Agláját otthonn találja s hogy Jepancsinéknál akkor roppant nagy zavar kerekedett, mert Aglája még akkor nem tért haza s csak a herczegtől hallották először, hogy a herczeggel együtt Filippovna Násztászjánál volt. A leányok, sőt Scs. herczeg is rendkívül keményen lehordták a herczeget és akkor mindjárt kitiltották a házból, különösen mikor egyszerre csak megjelent Ardalionovna Varvara s elmondta, hogy Ivanovna Aglája már vagy egy óra óta ott van ő náluk, de szörnyü állapotban és úgy látszik, nem akar hazajönni. Ez utóbbi kijelentés mindennél jobban meglepte Prokofjevna Lizavetát, pedig a dolog teljesen igaz volt: Aglája, a mint Filippovna Násztászjától eljött, kész lett volna inkább meghalni, mintsem a családja előtt megjelenni: azért menekült Alexandrovna Ninához. Ardalionovna Varvara pedig legsürgősebb dolgának tartotta, hogy erről Prokofjevna Lizavetát értesítse. Mindnyájan azonnal Alexandrovna Ninához siettek, a kinél addig Aglája maradt, még a családfő, Fjodorovics Iván is, a ki éppen akkor érkezett haza, sőt utánuk kullogott a herczeg is, daczára annak, hogy őt egyszersmindenkorra elkergették. De Ardalionovna Varvara úgy rendelkezett, hogy ott sem bocsátották be őt Aglájához.

A dolog azzal végződött, hogy mikor Aglája meglátta anyját és nővéreit, a kik egy szemrehányó szó nélkül sírtak ő fölötte, sietett azoknak nyakába borulni és rögtön hazament velük. Beszélték, bár nem egész határozottan, hogy Ardalionovics Gavrilának ezúttal sem volt szerencséje: felhasználva azt az időt, míg a húga Prokofjevna Lizavetához szaladt, Aglájával a szerelméről próbált beszélni, ez azonban daczára minden keserű búbánatának, váratlanul felkaczagott s azt a furcsa kérdést tette neki: kész-e az szerelme bebizonyításául az ujját most mindjárt egy gyertya lángján megégetni? Ardalionovics Gavrilát ez az ajánlat annyira meghökkentette, hogy nem tudott mit mondani s Aglája megint hisztérikus kaczajra fakadt, aztán felszaladt Alexandrovna Ninához, a hol később a szülei is rátaláltak. Ezt az esetet Hippolit másnap hallotta meg. Ez nem tudván már az ágyából fölkelni, elküldött a herczegért, hogy elmondja neki az esetet. Hogy' jutott Hippolithoz a hír, azt mi nem tudjuk, de mikor a herczeg meghallotta az ujjról és a gyertyáról szóló történetkét, úgy elnevette magát, hogy még Hippolitot is csodálkozásba ejtette; aztán hirtelen megremegett és könnyekre fakadt... Általában igen nyugtalan, rendkívül zavart, határozatlan és kínos gyötrelmeket állt ki e napokban. Hippolit kijelentette, hogy tébolyodottnak tartja; ezt azonban még határozottan állítani semmiképp sem lehetett.

Elmondván e dolgokat és nem vállalkozván azok megmagyarázására, mi világért sem akarjuk hősünket az olvasó előtt igazolni. Sőt magunk is készek vagyunk osztozkodni azon méltatlankodásban, melyet ő még barátaiban is ébresztett. Egy ideig még Lyebegyeva Vjéra is neheztelt rá, de még Kolya is, sőt Keller is, legalább addig, míg meg nem hitták vőfélyül, nem is szólva magáról Lyebegyevről, a ki már intrikálni is kezdett neheztelésében, (még pedig őszinte neheztelésében) a herczeg ellen. No de erről majd később. Általában mi teljesen egyetértünk Pavlovics Jenőnek némely igen erős és psychológiai tekintetben igen mély értelmű szavával, a melyet az egyenesen és minden teketória nélkül mondott a herczegnek egy barátságos beszélgetés közben, a Filippovna Násztászjánál történtek után egy héttel.

Az eset után nemcsak Jepancsinék, hanem ezeknek barátai és ismerősei is siettek minden összeköttetést megszakítani a herczeggel; Scs. herczeg például még félre is fordult, mikor a herczeggel találkozott és nem viszonozta annak a köszöntését. De Pavlovics Jenő nem félt, hogy kompromittálja magát, ha meglátogatja a herczeget, daczára annak, hogy megint mindennapos vendég volt Jepancsinéknál, a hol látható szívességgel fogadták. Ő másnap a Jepancsinék elutazása után meglátogatta a herczeget. Akkor ő már mindent tudott a közönségben elterjedt hírekről, a melyek terjesztésében tán neki is része volt. A herczeg roppant megörült neki és azonnal Jepancsinékról tudakozódott; ez az őszinteség és ártatlanság teljes nyiltságra késztette Pavlovics Jenőt, úgy, hogy minden bevezetés nélkül egyenesen áttérhetett a dologra.

A herczeg még nem tudta, hogy Jepancsinék visszamentek a városba s a mikor ezt meghallotta, meglepetésében elsápadt; de a másik perczben már azt mondta eltünődve, hogy „ennek így is kellett lenni", aztán az iránt érdeklődött, hogy hova mentek? Pavlovics Jenő elmondta, hogy Ivanovna Aglája három nap és három éjjel nem aludt a nagy láztól; hogy most már jobban van, de csaknem hisztérikus... „Még jó, hogy a családban teljes a béke. A szülők elhatározták, hogy utazást tesznek a külföldön, mindjárt az Adelajda esküvője után; Aglája szótlanul fogadta e hírt. A történtekről nem beszélnek, nemcsak Aglája előtt, de maguk közt sem." Ő, Pavlovics Jenő, minden valószínüség szerint, szintén külföldre megy, de úgy lehet: Scs. herczeg is Adelájdával, az esküvőjük után. Csak a tábornok marad itthon. Most mindnyájan átmentek a Pétervártól mintegy húsz versztára fekvő kolminói birtokukra. De Bjelokonszkája még Pétervárott van.

- De nem is maradhattak ők itt tovább, - tette hozzá Pavlovics Jenő, - ezt ön is beláthatja, herczeg, különösen mikor mindent tudtak, a mi önnél folyik s tudták, hogy ön mindennap elment hozzájuk, daczára a tilalomnak.

- Igen, igen, önnek igaza van: én találkozni akartam Ivanovna Aglájával, - szólt a herczeg, fejét megingatva.

- Ah kedves herczeg, - kiáltott föl Pavlovics Jenő, - hogy' engedhette meg ön mindazt... a mi megtörtént? Persze, persze: mindez oly váratlan volt önre nézve... Belátom, hogy ön szükségszerüleg vesztette el gondolkozását... Hiszen önnek nem volt hatalmában, hogy visszatartóztassa azt az esztelen leánykát. De azt csak tudhatta volna, hogy mily komolyan és erősen... viselkedett az ön iránt! Ő nem akart mással osztozni s ön... ön képes volt magától eldobni, összetörni ilyen kincset!

- Igen, igen, önnek igaza van; igen, én vétkeztem, - szólt a herczeg roppant fájdalommal, - de tudja, kérem, egyedül csak Aglája nézte úgy Filippovna Násztászját, más senki.

- Hiszen éppen azért fellázító ez az eset, mert nem volt benne semmi komoly, - kiáltott fel Pavlovics Jenő, egészen elfeledkezve magáról. - Bocsásson meg, herczeg, de... én gondolkoztam erről; sokat gondolkoztam, tudok mindent, a mi ezelőtt félévvel történt s - mindaz nem volt komoly. Mindaz csak képzelődés, füst és köd volt s mindezt csak a teljesen tapasztalatlan lányka megijedt féltékenysége vehette komoly számba.

Most már minden feszély nélkül adta elő Pavlovics Jenő az ő rosszalását; mindig is jól tudott bánni a szóval, most meg éppen ékesszóló volt. - „Mindjárt kezdettől fogva, - mondá a többi közt, - hamisan indúlt meg a dolog; s a mi általtással kezdődött, annak általtással kellett végződni is: ez a természet törvénye. Én nem értek egyet az emberekkel, sőt felháborodom, mikor önt bárki is hülyének mondja; ön sokkal eszesebb, hogysem ezt a nevet megérdemelné; de ön oly sajátságos, hogy elüt minden más embertől: ezt meg ön ismerje be. Most már én tisztában vagyok azzal, hogy az egésznek az alapja először is az ön, - hogy úgy mondjam, - veleszületett tapasztalatlansága (jegyezze meg herczeg: veleszületett), aztán az ön rendkívüli ártatlansága; azután a kellő mértéktartás iránti tüneményszerű érzéketlensége, (a mit önmaga is többször beismert), végül a meggyőződések roppant nagy tömege, a melyeket ön az ön szokatlan becsületességével igaz, természetes és közvetetlen meggyőződéseknek tart. Ismerje be, hogy az ön Filippovna Násztászjához való viszonyában valami *feltételesen demokratikus* elem volt, (a rövidség okáért fejezem ki így magamat), úgyszólván a „női kérdés" varázsa, (hogy még rövidebben fejezzem ki magamat). Hiszen én apróra' tudom azt a különös, botrányos jelenetet, a mely Filippovna Násztászjánál akkor lefolyt, mikor Rogozsin megjelent ott a pénzzel. Ha akarja, én az ujjaimon szétszedem önt, felmutatom önt, mintha tükörben látná magát; annyira tudom, hogy miben állt a dolog és miért vett az ilyen fordulatot. Ön, az ifjú-ember Svájczban vágyott a hazájába, sietett Oroszországba, az ismeretlen országba, mint az igéret földjére; sok könyvet olvasott Oroszországról, a melyek talán kitűnő művek voltak, de önnek ártalmára voltak; a tettre-vágyás első hevességével jelent meg itt, rávetette magát a tevékenységre. És ugyanaz napon egy megalázott nő szivreható történetéről értesül, ön a lovagias érzületű, a szűzies ártatlanságú ifjú! Ön még aznap meglátja azt a nőt; önt elvarázsolja annak a szépsége, fantasztikus, démoni szépsége (mert én is beismerem, hogy igazi szépség). Vegyük ehhez az ön idegességét, beteges rohamait, a pétervári idegbomlasztó tavaszodást; vegyük hozzá azt az egész napot az ismeretlen, szinte fantasztikus várossal, a találkozásokkal és jelenetekkel, a váratlan ismerkedésekkel, vegyük a három szép Jepancsin-leány, ezek közt Aglája meglátását; vegyük az ön fáradtságát, feje szédülését; vegyük a Filippovna Násztászja vendéglátó termét... hát ugyan mit várhatott ön, maga-magától abban a pillanatban? Mit gondol?

- Igen, igen; igen, igen, - ingatta a fejét a herczeg s elkezdett pirúlni, - igen, ez csaknem egészen úgy van.

- Nos és aztán, - folytatta Pavlovics Jenő nekihevűlve, - tiszta dolog, hogy ön a lelkesülés hevében sietett megragadni az alkalmat, hogy valami nagylelkű gondolatot nyilvánítson, hogy ön, a született herczeg és nemeslelkű ember, nem tartja becstelennek a nem maga hibájából, hanem egy alávaló kéjencz hibájából szerencsétlenné lett nőt. Oh, Istenem, hisz ez oly érthető! De nem az a fő, kedves herczegem; hanem az, hogy volt-e ebben igazság? Mert nézze csak: az Írás szerint bocsánatot nyert ugyan az ilyen nő, de az nem mondatott neki, hogy jól cselekedett és méltó minden tiszteletre. Vagy nem mondta-e önnek a józan esze, hogy miben áll ez a dolog? Tegyük fel, hogy ő most nem vétkes - ezt nem vitatom, mert nem akarom, - de igazolhatják-e az ő kalandjai az ő tűrhetetlen, dühöngő büszkeségét, az ő vakmerő önzését? Bocsásson meg, herczeg, hogy így nekibuzdúltam, de...

- Igen, meglehet, hogy önnek igaza van, - dünnyögött a herczeg, - ő tényleg igen ingerlékeny, de...

- Méltó a részvétre? Ezt akarja ön nekem mondani, jó herczegem? De hát az ő iránti részvétből, az ő kedvéért meg kellett-e szégyeníteni egy másik, jóravaló, ártatlan leánykát, lealázni azt, amannak gyűlölködő szemei előtt? Mindezek után becsületes ember-e ön, herczeg, ha szabad kérdeznem? És... és nem csalta-e hát ön meg azt az imádásra méltó leánykát, a midőn azt mondta neki, hogy szereti őt?

- Igen, igen, önnek igaza van; ah, érzem én, hogy bűnös vagyok, - szólt a herczeg kimondhatatlan fájdalommal.

- De hát elég-e ez? - kiáltott fel Pavlovics Jenő felháborodással, - elég-e azt kiáltani, hogy „bűnös vagyok”? Bűnös, és mégis makacskodik. S hol volt akkor az ön szíve, az ön „keresztyéni szíve”! Hiszen ön látta abban a pillanatban az ő arczát, hát vajjon kevesebbet szenvedett-e ő, mint amaz, mint az az ön hitegetője? S ha látta, hogy’ engedhette a dolgot idáig? Mi?

- Hiszen én... nem is engedtem, - dünnyögött a szerencsétlen herczeg.

- Nem engedte? Hogyan?

- Én semmit sem engedtem. Én mostanig sem értem, hogy’ történhetett mindaz... én... akkor elszaladtam Ivanovna Aglája után, de Filippovna Násztászja elájult; azután sohasem eresztettek be engemet Ivanovna Aglájához.

- Az mindegy! Önnek el kellett volna menni Ivanovna Aglája után, ha a másik elájult is.

- Igen, igen... el kellett volna mennem. De ő meghalt volna. Megölte volna magát; ön nem ismeri őt... de hiszen az mindegy: később úgyis mindent elmondtam volna Aglájának. Látja, Pavlovics Jenő, nékem úgy tetszik, hogy ön nem tud mindent. Mondja csak, miért nem bocsátanak engem Ivanovna Aglájához? Én mindent megmagyaráznék neki. Látja: akkor egyikök sem arról beszélt, a miről kellett volna, azért történt úgy... Én ezt nem tudom önnek megmagyarázni; de meglehet, hogy Ivanovna Aglájának meg tudnám magyarázni. Ah, Istenem, Istenem! Ön az arczát említi abban a pillanatban, a mikor onnan elszaladt... Oh, Istenem, emlékezem én arra. Jerünk, jerünk! - ugrott fel hirtelen a helyéről, megkapva a Pavlovics Jenő kezét.

- Hova?

- Jerünk Ivanovna Aglájához, jerünk rögtön.

- Hiszen ő nincs Pavlovszkban, mondtam már, - de minek is mennénk?

- Ő majd megért engem, - motyogott a herczeg, könyörgésre kulcsolva a kezét.

- Megnősül ön, vagy nem?

- Nos igen... Megnősülök!

- Hát aztán, mit akar még?

- Oh, az semmit sem tesz, hogy én megnősülök.

- Nem-é? Ez nem olyan csekélység, ön feleségül vesz egy nőt, hogy azt boldoggá tegye, Ivanovna Aglája ezt látja, tudja s ez azért mégis mindegy?

- Hogy boldoggá tegyem? Oh nem; én csak úgy egyszerűen megnősülök, mert ezt ő úgy akarja. Különben ez mindegy. Csakhogy ő máskülönben okvetetlenül meghalt volna. Most látom csak, hogy őrültség lett volna, ha Rogozsinhoz megy feleségül. Most már mindent megértettem, a mit korábban nem bírtam megérteni. Ön nem is tudja, Pavlovics Jenő, - folytatta halkabb hangon, titokzatosan, - ezt én még soha senkinek, még Aglájának sem mondtam, hogy én nem vagyok képes elviselni a Filippovna Násztászja tekintetét... Jól mondta ön az imént, hogy az az estély akkor... Filippovna Násztászjánál; de ön elfelejtett valamit, azt, hogy én akkor az ő *arczát* néztem. Már akkor reggel sem voltam képes elviselni az arczát, a fényképen. Lám: Lyebegyeva Vjérának egészen más arcza van... én félek az ő arczától.

- Fél?

- Igen; ő... őrült! - suttogta a herczeg elsápadva.

- Biztos ön e felől? - kérdezte Pavlovics Jenő rendkívül kíváncsisággal.

- Egészen biztos vagyok; most már egészen biztos; most az utóbbi napokban egészen meggyőződtem e felől.

- Hát akkor mit akar ön? - kiáltott fel Pavlovics Jenő rémülten; - valami félelemből házasodik meg? Ezt nem lehet érteni... Talán nem is szerelemből?

- Oh nem, én lelkemből szeretem őt. Hiszen ő... gyerek; most egész gyerek. Oh, ön semmit sem tud.

- Ugyanabban az időben Ivanovna Agláját is biztosította, hogy szereti.

- Oh, igen, igen.

- Mi ez? Hát mindkettőjüket akarja szeretni? Az Isten áldja meg, herczeg, gondolja meg, hogy mit beszél.

- Én Aglája nélkül... okvetlenül találkoznom kell vele. Én... nemsokára meghalok álmomban; azt hittem, hogy ma éjjel meghalok álmomban. Oh, ha Aglája mindent tudna... t. i. a szó szoros értelmében mindent. Mert itt mindent tudni kell, ez az első. Mért is nem tudhatunk mi *mindent*... valakiről, mikor arra szükség volna, mikor a másik a hibás. Különben én nem tudom: mit beszélek; megzavarodtam; ön roppant meglepett engem... S vajjon most is olyan az ő arcza, mint volt akkor, mikor kiszaladt? Oh, igen, én hibás vagyok. Itt olyasvalami van, a mit én nem tudok kimagyarázni önnek, Pavlovics Jenő, nem találok szavakat, de... Ivanovna Aglája meg fog engem érteni! Oh, én mindig hittem, hogy ő megért engem.

- Nem, herczeg, ő nem értené meg önt; Ivanovna Aglája úgy szeretett, mint nő, mint ember és nem mint... mint valamely elvont szellem. Tudja-e mit, szegény, jó herczegem: a legvalószínűbb az, hogy ön sem őt, sem amazt sohasem szerette.

- Nem tudom... meglehet; önnek sokban igaza van, Pavlovics Jenő. Ön rendkívül okos; ah, már megint fájni kezd a fejem; jerünk Ivanovna Aglájához az Isten szerelméért!

- Hiszen mondtam már, hogy ő nincs Pavlovszkban, hanem Kolminoban.

- Utazzunk Kolminoba, de rögtön.

- Az le-he-tet-len! - szólt Pavlovics Jenő felállva.

- Várjon kérem: levelet írok; vigye el ön neki.

- Nem, herczeg, nem. Nem tehetem; mentsen fel engem ilyen megbizatástól.

Elváltak. Pavlovics Jenő különös meggyőződéssel távozott: hogy a herczeg nincs egészen az eszénél. És mit jelentsen az az *arcz*, a melytől ő annyira fél s a melyet annyira szeret? És az is igen meglehet, hogy ő Aglája nélkül meghal s Aglája talán soha meg sem tudja, hogy őt ez annyira szereti. Hahaha! De hogy' lehet kettőt szeretni? Valami kétféle szerelemmel talán? Ez érdekes. Szegény félkegyelmű! Mi lesz most ebből?

X.

Hanem a herczeg nem halt meg az esküvője előtt, sem ébren, sem „álmában", mint azt Pavlovics Jenő várta. Meglehet, hogy csakugyan rosszúl aludt, és rossz álmai voltak; de nappal egészen jól, sőt megelégedetten volt meg az emberekkel, csak néha tünődött el, de csak ha egyedül volt. Az esküvőt siettették; körülbelül egy hétre volt kitüzve azután, hogy Pavlovics Jenő meglátogatta a herczeget. Ilyen sietség mellett a herczeg legjobb barátai is, ha ilyenek voltak, hasztalan igyekeztek volna őt megmenteni szerencsétlen lépésétől. Azt beszélték, hogy Pavlovics Jenőnek a herczegnél tett látogatásában a tábornok, Fjodorovics Iván és neje Prokofjevna Lizaveta voltak az értelmi szerzők. De ha ezek az ő határtalan jószívüségükben igyekeztek is megmenteni a sajnálatra méltó, esztelen fiatalembert, kénytelenek voltak erre a kis kísérletre szorítkozni; sem helyzetük, sem talán hangulatuk (a mi igen természetes) nem tanácsolhatott nekik ennél komolyabb és nyomatékosabb közbelépést. Említettük, hogy a herczegnek még közvetlen környezete is feltámadt néha ő ellene. Lyebegyeva Vjéra különben csak arra szorítkozott, hogy a mikor egyedül volt, el-elsirdogált; többször ült otthon és ritkábban nézett be a herczeghez, mint eddig. Kolya ez időtájban temette el apját; az öreget egy második gutaütés döntötte a sírba. A herczeg nagy részvéttel volt a család iránt s az első időkben egész órákat töltött Alexandrovna Ninánál, jelen volt a temetésen és a templomi gyászistentiszteleten. Sokan észrevették, hogy a templomi közönség kedvetlen suttogással fogadta a herczeg megjelenését; ugyanaz történt az utczákon és a nyilvános kertekben is: mihelyt megjelent, elhajtatott arra, az emberek összeszóltak, nevét emlegették, rámutogattak s Filippovna Násztászja nevét is lehetett hallani. Keresték Filippovna Násztászját a temetésen is, de ő nem volt jelen. Nem volt ott a temetésen a századosné sem, a kit sikerült Lyebegyevnek otthon tartani. A temetési szertartás a herczegre mély és fájdalmas benyomást gyakorolt; már a templomban azt sugta Lyebegyevnek, hogy először van ortodox egyházi temetésen s csak gyermekkorából emlékszik még egyre, a mely egy kis fatemplomban ment végbe.

- Igen, mintha nem is az az ember feküdnék itt a koporsóban, a kit csak nem régen elnökünkké tettünk meg, tetszik még arra emlékezni? súgta Lyebegyev a herczegnek; - kit keres ön?

- Senkit, csak úgy rémlett.

- Tán Rogozsint?

- Hát itt van?

- Igen.

- Mintha rémlettek volna nekem a szemei, - mosolygott a herczeg zavartan. - de... mit akar ő itt? Meghívták?

- Eszük ágában sem volt. Hiszen nem is ismerősök vele. Van itt elég hivatlan vendég is; közönség. De miért lepi ez önt úgy meg? Én most gyakran találkozom ő vele; már vagy négyszer összejöttem vele, az utolsó héten, itt Pavlovszkban.

- Én még egyszer sem láttam őt... attól az időtől fogva, - motyogott a herczeg.

Minthogy Filippovna Násztászja sem említette, hogy találkozott Rogozsinnal „attól az időtől óta", hát ebből most azt következtette a herczeg, hogy Rogozsin valamiért bujkál előlük. Ezen az egész napon erősen tünődő állapotban volt, Filippovna Násztászja aznap rendkívüli vidámságot mutatott.

Kolya, a ki még apja halála előtt kibékült a herczeggel, azt ajánlotta a herczegnek, hogy vőfélyeül Kellert és Burdovszkijt hívja meg. Jót állt Kellerért, hogy az illedelmesen fogja magát viselni, sőt talán ki is fogja magát tüntetni; Burdovszkijról meg beszélni is felesleges, hiszen az oly csöndes, szerény ember. Alexandrovna Nina és Lyebegyev megjegyezték a herczegnek, hogy ha már el van határozva az esküvő, hát akkor miért tartják meg azt éppen Pavlovszkban, a nyaralás szezónjában és olyan publikusan? Nem volna-e jobb Pétervárott? Ott is a lakásán? A herczeg nagyon is jól tudta, hogy miért voltak ezek az aggodalmak; de ő szeliden, röviden azt felelte, hogy Filippovna Násztászja óhajtja így.

Másnap megjelent a herczegnél Keller is, mihelyt értesült arról, hogy ő vőfély lesz. Mielőtt belépett volna, megállt az ajtóban s mihelyt meglátta a herczeget, felemelte a jobb kezét, külön választott mutató-ujjával, és mintha esküt tenne, azt kiáltotta:

- Nem iszom!

Aztán a herczeghez ment, erősen megfogta és megrázta annak a kezét, kijelentvén, hogy mikor ő a dolgot először hallotta, hát természetesen elitélte azt, a mit a billiárd-asztalnál ki is jelentett, de nem másért, mint azért, mert ő oly nagyra nézte a herczeget s mindennap a jóbarát türelmetlenségével várta, hogy az legalább is egy Rohan-, vagy no hát egy Chabot-herczegnőt fog feleségül venni; most azonban látja, hogy a herczeg legalább húszszor nemesebben gondolkozik, mint „azok mind összevéve". Mert neki nem kell tény, gazdagság, sőt rang sem, hanem kell csak - az igazság. A magas állású emberek szimpátiáit ismerjük, a herczeg pedig sokkal fenségesebben gondolkozik, mintsem hogy ő magasságos személy ne lenne, átalában szólva. „De a hitványak és toprongyosok nem így gondolkoznak; a városban, a házakban, a kaszinókban, a nyaralókban, a hangverseny-teremben, a sörházakban, a billiárd-asztaloknál csak a küszöbön álló eseményről tereferélnek. Azt is hallottam, hogy macskazenét akarnak rendezni az ablakaik alatt, még pedig úgyszólván az első éjjel. Herczeg, ha szüksége van egy becsületes ember pisztolyára, hát én kész vagyok vagy féltuczat golyót váltani, még mielőtt ön másnap reggel a nász-ágyáról felkelne." Azt is tanácsolta, hogy ha a templomból való kijövetel alkalmával sok volna a szájtátó, hát tűzoltó fecskendőket kell felállítani, de ennek Lyebegyev ellent mondott, „mert - azt mondja - tűzoltó-fecskendő esetén széthordanák a házat".

- Herczeg, ez a Lyebegyev intrikál ön ellen, lelkemre mondom! Ők önt, képzelje csak, gondnokság alá akarják vettetni szabad akaratával és pénzével együtt, vagyis azzal a két tulajdonsággal egyetemben, a mely megkülönböztet bennünket a négylábú állatoktól... Hallottam, biztos forrásból hallottam! Szent igazat beszélek!

A herczegnek eszébe jutott, hogy mintha ő is hallott volna effélét, de persze nem hederített rá. Most is csak nevetett, aztán elfelejtette az egészet. Tény, hogy Lyebegyev egy idő óta nagyon járt-kelt. Ennek az embernek a számításai mindig mintha ihletszerüen formálódtak, aztán a túlságos hévtől mintha különféle irányokban elágaztak, szétfutottak volna; éppen ezért sikerült neki olyan kevés dolga az életében. Mikor aztán később, csaknem az esküvőt megelőző napon eljött a herczeghez a bűnbánatával (szokása volt mindig vezekléssel jelenni meg annál, a ki ellen fondorkodott, különösen akkor, ha ez nem sikerült), hát kijelentette, hogy ő Talleyrandnak született s nem tudni: miért maradt meg Lyebegyevnek. Aztán előadta az egész cselszövését, rendkívüli érdeklődést keltve a herczegben. Saját szavai szerint azzal kezdte, hogy magas állású emberek pártfogását kereste, a kikre szükség esetén számíthatott volna, - és gyakran járt Fjodorovics Iván tábornokhoz. Fjodorovics Iván zavarban volt, „minden jót kívánt a fiatalembernek", de kijelentette, hogy bár szeretne mindent elkövetni annak a megmentésére, neki itt közbelépni nem illenék. Prokofjevna Lizaveta a színét sem akarta látni; Pavlovics Jenő és Scs. herczeg csak legyintgettek a kezeikkel. De ő, Lyebegyev nem vesztette el reménységét és beszélt egy tiszteletre méltó, öreg, finom jogtudóssal, neki jóbarátjával és csaknem jótevőjével; az kijelentette, hogy a dolog nagyon lehetséges, csak legyenek az észbeli meghibbanást és teljes megőrülést bizonyító tanúk, főképpen pedig magas állású személyek pártfogása... Lyebegyev itt sem csüggedt el s egyszer egy orvost hozott a herczeghez, egy tisztes öregurat, nyakán az Anna-renddel, egyesegyedül csak azért, hogy - úgyszólván megismerje a környéket, megismerkedjék a herczeggel s egyelőre még nem hivatalosan, hanem úgyszólván csak barátságosan véleményt mondjon róla. A herczeg emlékezett a doktor ezen látogatására; emlékszik, hogy megelőző nap Lyebegyev mindenképpen el akarta hitetni vele, hogy gyöngélkedik s mikor a herczeg semmiképpen sem akart orvosságot, egyszerre csak megjelent Lyebegyev az orvossal, azzal az ürügygyel, hogy ők éppen Tyerentyev úrtól jönnek, a ki nagyon rosszúl van s hogy a doktor valamit közölni akar a herczeggel a beteget illetőleg. A herczeg megdicsérte Lyebegyevet és az orvost igen szívesen fogadta. Rögtön beszélni kezdtek a beteg Hippolitról; az orvos kérte, hogy mondják el neki részletesebben a minapi öngyilkossági jelenetet s a herczeg egészen elbájolta őt elbeszélésével és az eset magyarázásával. Beszéltek aztán a pétervári klimáról, a herczeg betegeskedéséről, Svájczról, Schneiderről. A Schneider gyógyítási rendszerének elmondásával és egyéb elbeszélésekkel annyira felköltötte a doktor érdeklődését, hogy az két óra hosszáig ott felejtette magát; ez alatt szítta a herczeg pompás szivarjait, Lyebegyev pedig remek likőrt adatott fel, a melyet Vjéra hozott be, miközben a doktor, a ki házas ember volt, különös komplimentumokat mondott Vjérának, a miért ez rettenetesen mérgelődött. Mint jóbarátok váltak el. Kijővén a herczegtől, a doktor azt mondta Lyebegyevnek, hogy ha ilyeneket helyeznének gondnokság alá, hát akkor kik lennének a gondnokok? Lyebegyevnek a küszöbön álló esemény tragikus elbeszélésére a doktor ravaszúl és irígyen ingatta meg a fejét s végre megjegyezte, hogy nem első eset és nem is utolsó az ilyen házasság, de ezt nem tekintve is az az elbájoló személy - mint ő hallotta, - a szertelen szépségén kívül, a mi pedig egymagában is eltántoríthatja az embert, még ha olyan gazdag is, - szép vagyonnal is bír, a melyet Toczkijtól és Rogozsintól kapott; vannak gyöngyei és gyémántjai, shawljai és bútorai, ugyanazért ez a választás a kedves herczeg részéről nemcsak nem bizonyítja a különös, szembeszökő ostobaságot, hanem ellenkezőleg a világban forogni tudó ember eszejárásának ravasz és számító minémüségét, más szóval alkalmas a herczegnek igen kellemes színben való feltüntetésére... Ez az okoskodás meglepte Lyebegyevet is; ő is magáévá tette azt, s most - tette hozzá a herczeg előtt elmondott vallomásához, - „most pedig hódolatomon és véremet ontani kész voltomon kívül egyebet nem fog nálam tapasztalni; ezért jöttem ide".

Szórakoztatta az utóbbi napokban a herczeget Hippolit is, a ki gyakran küldözgetett át a herczegért. Hippoliték nem messze laktak egy kis házban; a Hippolit kis testvérei, egy fiú meg

egy lány, már azért is örültek a nyaralásnak, hogy a beteg mellől kiszabadulhattak a kertbe; a szegény anyja, a kapitányné meg egészen az ő akaratának volt alárendelve, rabja volt; a herczegnek mindennap békéltetnie kellett őket s a beteg őt már a dajkájának hítta és egyúttal lenézte őt a békéltető szerepéért. Rendkívül neheztelt Kolyára azért, mert az nem járt hozzá, hanem otthon maradt a haldokló apjánál, aztán özvegy anyjánál. Végül a herczeg és Filippovna Násztászja házasságának gúnyolására adta magát, elérvén azt, hogy megsértette a herczeget és utoljára is kihozta azt a béketüréséből: ez sem látogatta őt többet. Két nap múlva elment hozzá a kapitányné és sírva kérte: jöjjön el hozzájuk, máskülönben *az* megeszi őt. Hozzá tette, hogy a fia nagy titkot akar közölni. A herczeg elment. Hippolit meg akart békülni, sírva fakadt, ám a könnyek után - természetesen - még mérgesebb lett, csak nem merte mérgelődését elárulni. Nagyon rosszúl volt s minden arra mutatott, hogy most már mihamar meghal. Titok pedig nem volt, kivéve azt a rendkívül izgatottan szinte, lihegve (meglehet, hogy csak álságosan lihegve) előadott kérést, hogy „őrizkedjék Rogozsintól!" Mert az olyan ember, hogy a magáét nem hagyja; az nem mi hozzánk való ember, herczeg; ha az valamit eltökél, hát nem ijed meg semmitől stb., stb. A herczeg részletek után kérdezősködött, tényeket akart hallani; tények azonban nem voltak, csak a Hippolit személyes megfigyelései és érzései. Hippolit nagyon meg volt elégedve, hogy végre is sikerült neki a herczeget roppantúl megijeszteni. Eleinte a herczeg nem akart felelni az ő különös kérdéseire és csak mosolygott a jó tanácsokra, hogy „legjobb lesz megszökni, akár külföldre is; orosz papok mindenütt vannak, ott is megesketik őket". Hippolit végül a következő eszmével állt elő: „hiszen én csak Ivanovna Agláját féltem; Rogozsin tudja: mennyire szereti ön Ivanovna Agláját; szerelemért szerelem; ön elvette ő tőle Filippovna Násztászját, ő megöli Ivanovna Agláját; igaz, hogy ez most nem az öné, de azért önnek az mégis nagyon fog fájni, igaz-e?" Ezzel czélt ért: a herczeg magánkívül ment el tőle.

A Rogozsinra vonatkozó intelem az esküvő előtti napon történt. Aznap este a lakodalom előtt utoljára találkozott a herczeg Filippovna Násztászjával; Filippovna Násztászjának nem sikerült a herczeget megnyugtatni, sőt ellenkezőleg: az utóbbi napokon ennek a nyugtalansága egyre növekedett. Eleinte, azaz pár nappal előbb, Filippovna Násztászja találkozásaik alkalmával mindent elkövetett, hogy a herczeget fölvidítsa, roppant félt annak szomorú arczától; még énekelt is neki; leginkább azonban mulattató történeteket mondott el, mindent, a mi csak eszébe jutott. A herczeg csaknem mindig úgy tett, mintha nagyon nevetne, voltaképpen pedig a Filippovna Násztászja fényes elméjét és világos érzékét nevette, a mellyel az, ha nekihevült, elbeszélt; pedig gyakran nekihevült. Az meg látva a herczeg nevetését, a hatást, mindig nagyon örvendezett és kezdett büszke lenni magára. De mostanában a herczeg szomorkodása és tünődése csaknem óráról-órára növekedett. Filippovna Násztászját illetőleg neki már megvolt a megállapodott nézete, máskülönben most mindent talányosnak, érthetetlennek tartott volna benne. De azt őszintén hitte, hogy ez a nő még újjászülethetik. Teljesen igazán mondta Pavlovics Jenőnek, hogy ő őszintén szereti Filippovna Násztászját és e szerelmében tényleg valami olyas ragaszkodás nyilvánúlt meg, a minőt elhagyott, beteg gyermek iránt szoktak érezni, a kit nem lehet magára hagyni és szabadjára bocsátani. Ő senkinek sem magyarázta ez érzelmeit, sőt nem is szeretett erről beszélni még akkor sem, ha a beszéd elől kitérni nem lehetett. Magával Filippovna Násztászjával pedig még négyszemközt sem emlegette az „érzéseit", mintha mindketten szavukat adták volna, hogy erről nem szólnak. Az ő rendes, vidám, élénk beszélgetésükben akárki is részt vehetett. Később beszélte Alexejevna Dárja, hogy ő ez egész idő alatt csak gyönyörködve és örvendezve nézte őket.

De a herczegnek a Filippovna Násztászja lelki és értelmi állapotára való ezen nézete mentette meg részben őt is több félreértéstől. Most már az egészen más nő volt, mint a milyennek látta ezelőtt vagy három hónappal. Most már nem tünődött azon, hogy mért szökött az meg ő vele

az esküvő elől sírva, átkozódva, panaszkodva, holott most maga sürgeti az esküvőt? „Úgy kell lenni, hogy most nem fél attól, a mitől akkor félt: hogy szerencsétlenné teszem őt, ha hozzám feleségül jön”, gondolta a herczeg. De az önmagában való bizodalomnak az a gyors visszatérése a herczeg szerint nem lehetett természetes. Hiszen csak nem szűlhette ezt a hirtelen bizakodást egyedül az Aglája iránt táplált gyűlölködése: Filippovna Násztászja valamivel mélyebben tudott érezni. Vagy a Rogozsintól való félelem? Egy szóval ezekhez még más okoknak is kellett járúlni; ő neki azonban világos volt, hogy itt arról van szó, a mit ő már rég gyanít, hogy a szegény, beteg lélek nem bírta már a helyzetet tovább viselni. Csakhogy mindez hogyha eloszlathatta is a homályt, de neki az egész idő alatt nem adhatott megnyugvást. Néha igyekezett semmire sem gondolni; az esküvőre csakugyan úgy nézett, mint valami lényegtelen formaságra: a maga sorsát ő nagyon olcsón itélte meg. A mi pedig az ellenvetéseket, beszédeket illeti, mint például Pavlovics Jenövei, hát azokra ő határozottan nem tudott volna válaszolni, egyáltalában nem tartotta magát illetékesnek, éppen azért tért ki mindig efféle beszélgetések elől.

Különben észrevette, hogy Filippovna Násztászja nagyon jól tudja: mit jelent ő rá nézve Aglája. Csak nem szólt, de a herczeg jól látta annak az „arczát” olyankor, mikor ő - még legeleinte - időnkint Jepancsinékhoz készült. Mikor Jepancsinék elutaztak, ő, a herczeg, egészen felderült. Bármennyire nem volt találékony, mégis kezdte az a gondolat nyugtalanítani, hogy Filippovna Násztászja valami botránynyal üldözte volna ki Pavlovszkból Agláját. A házasságról szóló tereferélést a nyaralók közt persze Filippovna Násztászja is igyekezett éleszteni csak azért, hogy bosszantsa a vetélytársát. Minthogy Jepancsinékkal nehéz volt találkozni, Filippovna Násztászja egyszer azt tette, hogy a kocsijába maga mellé ültette a herczeget és úgy hajtatott el a Jepancsinék ablakai előtt. Ez a herczeget roppant meglepte; szokása szerint csak akkor kapott észbe, mikor már a dolgon segíteni nem lehetett s mikor már a kocsi elrepült az ablakok előtt. Ilyenkor nem szólt semmit, de két napig beteg volt. Filippovna Násztászja aztán felhagyott ezzel; az esküvőt megelőző napokon nagyon elgondolkozott, de mindig azzal végezte, hogy legyőzte a szomorgását s újra vidám lett, csak valamivel csendesebben, nem oly zajosan, nem oly boldogan vidám, mint előbb, nem is oly régen. A herczeg megkettőztette éberségét. Különösnek tartotta azt, hogy Filippovna Násztászja sohasem hozta szóba ő előtte Rogozsint. Az esküvő előtt vagy öt nappal átküldték hozzá Alexejevna Dárjától, hogy menjen át rögtön, mert Filippovna Násztászja nagyon rosszúl van. Úgy találta azt, mintha tökéletesen meg lett volna őrülve: kiabált, reszketett, azt hajtogatta, hogy Rogozsin a kertben van elbújva, hogy csak az imént látta, hogy az őt az éjjel meggyilkolja, megöli. Egész nap nem bírt megnyugodni. De még aznap este, a mint a herczeg átment Hippolithoz, a városból éppen akkor hazatért kapitányné beszélte, hogy Pétervárott az ottani lakására eljött ma Rogozsin és Pavlovszkról kérdezősködött. A herczeg kérdésére, hogy mikor járt nála Rogozsin, a kapitányné csaknem azt az órát jelölte meg, a melyben Rogozsint Filippovna Násztászja állítólag a kertben látta. A dolgot egyszerű halluczinácziónak kellett tartani; Filippovna Násztászja maga átment a kapitányné hoz, hogy részletesebben tudakozódjék, aztán teljesen megnyugodott.

Az esküvőt megelőző napon Filippovna Násztászja nagyon felélénkült: megérkeztek Szent-Pétervárról a menyasszonyi ruhák. A herczeg nem is hitte volna, hogy ezek a ruhák és csecsebecsék olyan nagy örömet okozhatnak neki, mindent megdícsért s ettől a dícsérettől az még boldogabb volt. De Filippovna Násztászja maga is hallott már róla, hogy mi készül: hogy a városban nagy a felháborodás s hogy valami duhajok csakugyan macska-zenére készűlnek, még verseket is akarnak előadni s hogy mindezt csaknem helyesli a társaság. És éppen ezért ő még magasabbra akarja előttük a fejét felemelni, elhomályosítani mindenkit öltözéke gazdagságával és ízlésességével, „hadd lármázzanak, fütyüljenek, ha mernek!” Ettől a gondolattól

csillogtak a szemei. Volt még egy titkos ábrándja, a melyről azonban nem szólt: hogy Aglája, vagy legalább annak valamely kiküldöttje szintén ott lesz inkognitó a tömegben, a templomban és nézni fogja az esküvőt - s ő erre is készült.

A herczeg ezen az estén tizenegy óra tájon ment el Filippovna Násztászjától, de még tizenkettő sem volt, mikor Alexejevna Dárja a herczegért futtatott, hogy „jőjjön hamar, mert baj van". Mikor a herczeg megérkezett, menyasszonyát a hálószobájába zárkózva, könnyek közt, kétségbeesve találta; sokáig nem hallotta, hogy a bezárt ajtón át beszélnek hozzá, végre kinyitotta az ajtót, de csak a herczeget bocsátotta be, újra bezárta utána az ajtót s a herczeg előtt - mint azt később Alexejevna Dárja, a kinek sikerült még az első jelenetet látni, elbeszélte, - térdre esett.

- Mit teszek én! Mit teszek! Mit teszek én teveled! - kiáltott fel, görcsösen átkarolva a herczeg térdeit.

A herczeg egy egész óráig ott maradt; nem tudjuk, hogy mit beszélhettek. Alexejevna Dárja később azt mondta, hogy egy óra múlva egész nyugodtan és boldogan váltak el. A herczeg még azon éjjel újra átküldött Filippovna Násztászjához, annak hogyléte felöl tudakozódni. Másnap reggel, mikor a herczeg már jókor, kétszer odaküldött, Alexejevna Dárja a harmadik küldönczczel azt üzente vissza, hogy Filippovna Násztászját most a divatárús kisasszonyok és fodrászok egész raja veszi körül, a tegnapiaknak már nyoma sincs, hogy most annyira el van foglalva, a mennyire csak el lehet foglalva az esküvő előtt olyan szép menyasszony, mint ő, s hogy ebben a pillanatban éppen arról folyik a tanácskozás, hogy melyik ékszert öltse fel? A herczeg erre egészen megnyugodott.

Az esküvő délutáni nyolcz órára volt kitűzve; Filippovna Násztászja már hét órakor készen volt. A dologtalanok és unatkozók már hat órakor gyülekezni kezdtek a Lyebegyev-féle nyaraló, de különösen Alexejevna Dárja háza körül; hét órakor kezdett a templom is megtelni. Lyebegyeva Vjéra és Kolya roppantul féltek a herczeg miatt; különben ezeknek sok dolguk volt a háznál, rendezkedni kellett a herczeg szobáiban a fogadások és a lakoma iránt. Különben arra nem is igen számítottak, hogy az esküvő után összegyüljenek a vendégek; az esküvőhöz szükséges szereplő személyeken kívül meg voltak híva Lyebegyevtől: Ptyiczÿnék, Gánya, az Anna-rendjeles doktor és Alexejevna Dárja. Mikor a herczeg megkérdezte Lyebegyevtől, hogy minek hítta meg a „csaknem egészen idegen" doktort is, Lyebegyev önelégülten azt felelte: „Rendjel függ a nyakában, tiszteletreméltó ember, hát a parádé kedvéért" s ezzel megnevettette a herczeget. Keller és Burdovszkij frakkosan és keztyűben egészen jól vették ki magukat: csak Keller okozott még mindig nyugtalanságot a herczegnek azzal a biztatásával, hogy ő minden pillanatban kész a herczegért egypár ökölcsapást kiosztani, s a házon kívül állongáló tömegre roppant ellenséges szemeket vetegetett. Végre a herczeg félnyolcz órakor egy kocsin elindult a templomba. Megjegyzendő, hogy ő készakarva nem akart mellőzni egyet sem a lakodalmi szokásokból; minden nyilvánosan folyt „a mint illik". A templomban, nagy nehezen átfurva magát Keller vezetése mellett (a ki jobbra balra haragos pillantásokat vetett) a folytonosan suttogó és felkiáltozó közönségen, a herczeg egyelőre bement az oltár mögé, Keller pedig elment a menyasszonyért, s az Alexejevna Dárja háza előtt nemcsak kétszer akkora számú, hanem sokkal rakonczátlanabb tömeget talált, mint a herczeg lakása előtt. Mikor felment a tornáczra, olyan felkiáltásokat hallott, hogy nem bírta magát türtőztetni s már éppen oda akart fordulni a közönséghez, hogy ahhoz megfelelő beszédet intézzen, de ebben Burdovszkij és a kiszaladt Alexejevna Dárja megakadályozták őt; ezek megfogták és bevezették őt a lakásba. Keller ingerült volt és sietett. Filippovna Násztászja felállt, még egy pillantást vetett a tükörbe, „görbe" mosolygással jegyezve meg, - mint ezt később Keller elbeszélte, - hogy milyen „holthalovány", ájtatosan meghajtotta magát a szent

kép előtt és kiment. Megjelenését a tömeg zajongva fogadta. Igaz, hogy az első pillanatban nevetés, tapsolás, sőt néhány fütty is hallatszott, de a másik pillanatban más hangokat is lehetett hallani:

- Ah beh szép!

- Nem ő az első ilyen, nem is ő az utolsó.

- Hja, az esküvő mindent jóvá tesz.

- No, ilyen csinoskát nem találni félországban, hurrá! - kiáltottak a közel állók.

- Akár egy herczegnő! Ilyen herczegnőért juhászkutya lennék! - jegyezte meg valami írnok-féle.

Filippovna Násztászja tényleg olyan halovány volt, mint a fal; de nagy fekete szemei úgy szikráztak a tömegre, mint az izzó szén; nem is bírta a tömeg ezt a tekintetet kiállni; a csúfolódás átváltozott elragadtatássá. Már kinyitották a kocsi ajtaját, már Keller be akarta segíteni a menyasszonyt, a mikor egyszerre csak elkiáltotta magát Filippovna Násztászja s a tornáczról egyenesen a tömeg közé rohant. A kíséretéhez tartozók mind elképedtek a meglepetéstől; a tömeg szétvált a menyasszony előtt s a tornácztól öt-hat lépésnyire feltünt Rogozsin. Ennek a tekintetét fogta fel Filippovna Násztászja a tömegben, mire, mint a megtébolyodott, hozzá-futott, s megragadta annak mind a két kezét:

- Ments meg! Vigy el innen engem, a hová te akarod, csak rögtön!

Rogozsin csaknem egészen felkapta őt a karjára s úgy vitte a kocsihoz; aztán egy pillanat alatt kikapott a tárczájából egy százrubeles bankjegyet s odanyujtotta azt a kocsisnak.

- A vasuti állomáshoz! Ha jókor megérkezünk, kapsz még egy százast.

Aztán beugrott ő is a kocsiba Filippovna Násztászjához és becsapta maga után a kocsiajtót. A kocsis egy pillanatig sem habozott: közibe vágott a lovainak. Keller később a váratlansággal mentegetődzött: „még csak egy pillanat s én feltaláltam volna magamat; nem engedtem volna meg!" - magyarázta, mikor az esetet elbeszélte. Burdovszkijjal együtt egy másik, éppen kéznél levő kocsiba akart ugrani, hogy a szökevények után hajtasson, de aztán mást gondolt, „úgy is hiában volna már. Erőszakkal nem lehet visszahozni".

- Hiszen ezt a herczeg sem akarná, - mondta volt a megrendült Burdovszkij.

Rogozsin és Filippovna Násztászja jókor érkeztek az állomásra. Rogozsin kilépve a kocsiból, meglátott egy arra menő szegény leányt egy ócska, de elég tisztességes köpenykében s úgy-szólván már akkor, mikor felléptek a vasuti kocsiba, megszólította a leánykát:

- Fogadjon el, kérem, ötven rubelt a köpenyegéért, - s mindjárt oda is nyujtotta a pénzt. Míg a leány csodálkozott, Rogozsin odagyömöszölte annak a kezébe az ötvenrubeles bankjegyet, levette a leánykáról a köpönyeget és a fejkendőt s azt feladta Filippovna Násztászjára. Ennek túlságosan pompás öltözéke nagyon feltünt s a leány csak később értette meg, hogy miért vették meg oly drágán az ő ócska, semmit sem érő ruháját.

A kaland híre hihetetlen gyorsasággal jutott el a templomba. Mikor Keller a herczeghez lépett, egy csomó egész ismeretlen ember tódult hozzá tudakozódni. Volt hangos beszéd, fejcsóválás, még nevetés is; senki sem távozott a templomból, mindnyájan látni akarták: hogyan fogadja a vőlegény a hírt? A herczeg elsápadt, de azért a hírt nyugodtan fogadta, alig hallhatólag jegyezte meg, hogy „ettől féltem: de azért nem hittem, hogy ez bekövetkezzék", - aztán kis szünet után hozzátette: „egyébaránt... az ő állapotában... ez egészen rendes dolog". Ezt a nézetnyilvánítást később még Keller is „példátlan filozófiának" mondta. A herczeg láthatólag

nyugodtan és bátran ment ki a templomból, legalább úgy látták és mondták sokan. Nagyon szeretett volna mentől előbb hazajutni s ott egyedül maradni; de azt nem engedték meg neki. Követték őt a szobájába többen a meghivottak közül, így Ptyiczÿn, Ardalionovics Gavrila s a doktor, a ki szintén nem akart távozni. Azonkívül az egész ház megtelt dologtalan, bámész néppel. Már a terraszról hallotta a herczeg, hogy Keller és Lyebegyev dühös czivakodásba keveredtek néhány egészen idegen, bár tisztességesen öltözött emberrel, a kik mindenáron fel akartak jutni a terraszra. A herczeg odament a czivakodókhoz, kérdezősködött, hogy mit akarnak, aztán szeliden félrehárítván Lyebegyevet és Kellert, udvariasan fordult egy már ősz fejű, jól táplált úrhoz, a ki a terrasz lépcsőjénél állt egy befelé törekvő kis csoport élén és meghivta őket, hogy legyen szerencséje hozzájuk. Az idegen úr zavarba jött, hanem azért felment, utána a második, harmadik. A csoportból mindössze vagy hét ember ment be, a kik mentől fesztelenebbül igyekeztek viselkedni; több vállalkozó azonban nem akadt s lent a tömegben mihamar kezdték megszólni azokat, a kik bementek. A bementeket leültették; megkezdődött a beszélgetés, teázás, mindez igen illedelmes, szerény modorban, nagy meglepetésére a bementeknek. Persze, megpróbálták a beszélgetést felélénkíteni s a „voltaképpeni tárgyra" terelni; volt néhány szerénytelen kérdés és néhány ügyetlen megjegyzés. A herczeg mindenkinek oly egyszerűen és oly szívesen, egyúttal pedig oly méltóságosan felelt. hogy a szerénytelen kérdések maguktól elhallgattak. A beszélgetés lassankint komolylyá lett. Egy úr szóhoz jutván, rendkívüli méltatlankodással megesküdött, hogy nem adja el a birtokát, bármi történjék is, hogy ellenkezőleg várni fog s hogy „a vállalkozás többet ér a pénznél: ime, tisztelt uram, ez az én gazdasági rendszerem, ha tudni akarja". Minthogy e szavaival a herczeghez fordult, ez nagyon helyeselt neki, ellenére annak, hogy Lyebegyev egyre suttogta neki, hogy ennek az úrnak se' országa, se' hazája, se' semmije nincs.

Igy múlt el csaknem egy egész óra, végire értek a teázásnak is s a tea után a vendégek resteltek már tovább is ott maradni. A doktor és az őszfejű úr szívesen búcsúztak el a herczegtől, utánuk a többiek. Hallani lehetett jó kívánságokat és olyan értelmű megjegyzéseket, hogy „nincs mit búsúlni, mert meglehet: még jobb, hogy így történt" stb. Persze kísérletet tettek egy kis pezsgő iránt is, de a vendégek öregebbjei letorkolták a fiatalabbakat. Mikor mind elmentek, Keller odahajolt Lyebegyevhez és azt mondta neki: „mi zajt csaptunk volna, czivakodtunk volna, skandalumot csináltunk volna, közbe kellett volna lépni a rendőrségnek, ő pedig új barátokat szerzett magának; de még milyeneket, azt csak én tudom!" Lyebegyev pedig, a ki már megint „készen" volt, felsóhajtott és így szólt: „A mit elrejtett az Úr a bölcsektől és okosoktól, azt nem rejtette el az ártatlan kisdedtől", ezt mondtam én ő róla már régebben is, most pedig hozzáteszem, hogy az Isten megmentette magát a kisdedet, megőrizte és megmentette a veszedelemtől, Ő és minden szentek."

Végre tizenegy óra felé magára hagyták a herczeget, a kinek nagyon fájt a feje; legutoljára ment el Kolya, a ki előbb segített a herczegnek átöltözni ünneplőből otthoni ruhába; rendkívül szívesen váltak el. Kolya nem beszélt az esetről, de megígérte, hogy holnap lehetőleg korán el fog jönni. Ugyancsak ő beszélte később, hogy a herczeg semmit sem mondott neki utolsó búcsúzásukkor, tehát ő tőle is eltitkolta szándékát. Nemsokára mindenki elment: Burdovszkij Hippolitot látogatta meg, Keller és Lyebegyev együtt mentek el valahova. Csak az egy Lyebegyeva Vjéra maradt még egy kis ideig a lakáson, hamarosan átformálva azt az ünnepélyes színből hétköznapira. Elmenet benézett a herczeghez. Ez az asztala mellett ült, s arra lekönyökölve, szemét a kezével eltakarta. Vjéra csendesen hozzá lépett és megérintette a vállát, a herczeg megütődötten nézett rá s egy pillanatig mintha nem ismerte volna meg a leánykát, de aztán rendkívüli izgatottságba esett, a mint arra ráismert. A herczeg rendkívüli, heves kéréssel bocsátotta el Vjérát aziránt, hogy ez holnap korán reggel, hét órakor keltse fel őt a legelső vasuti vonathoz. Vjéra ezt megígérte; azután arra kérte őt a herczeg, hogy erről

senkinek se szóljon. Vjéra ezt is megígérte s mikor már nyitotta az ajtót, hogy elmenjen, a herczeg még harmadikszor is megállította őt, megfogta és megcsókolta a kezét, azután magát Vjérát is megcsókolta a homlokán, végül pedig valami különös tekintettel azt mondta: „A viszontlátásra, holnap!" Legalább így adta ezt elő Vjéra később. Vjéra szomorúan ment el; reggel azonban valamivel felélénkült, mikor a megállapodás szerint hét órakor bekopogtatott a herczeghez s tudatta vele, hogy a vonat egynegyed óra múlva indul Pétervárra; úgy tetszett neki, hogy a herczeg egészen jókedvvel, sőt mosolyogva nyitotta ki az ajtót. Pedig egész éjjel le sem vetkezett, de azért aludt. Azt mondta, hogy még tán ma visszajön. Tehát csak az egy Vjérával közölte, hogy Pétervárra utazik.

XI.

Egy óra múlva a herczeg már bent volt a városban, Pétervárott s tíz órakor becsengetett Rogozsinhoz. A főlépcsőn ment föl és sokáig nem nyitottak neki ajtót. Végre kinyílt egy ajtó az öreg Rogozsinné lakosztálya felől és egy öreges, jóképű szolgáló jelent meg az ajtóban.

- Szemjonovics Parthén nincs itthonn, - szólt a szolgáló, - kit tetszik keresni?

- Szemjonovics Parthént.

- Nincs itthonn.

A cseléd vad kíváncsisággal nézte meg a herczeget.

- Legalább azt mondja meg: itthonn hált-e? s hogy... hogy egyedül jött-e haza tegnap?

A cseléd folytatta a nézést, de nem felelt.

- Nem volt-e itt vele tegnap... este felé Filippovna Násztászja?

- Hát az úr kicsoda, ha szabad kérdeznem?

- Myskin Nyikolajevics Leó herczeg; mi igen jó ismerősök vagyunk.

- Ő nincs itthonn.

A cseléd lesütötte a tekintetét.

- S Filippovna Násztászja?

- Arról én semmit sem tudok.

- Várjon csak, várjon: mikor jön haza?

- Azt sem tudom.

Ezzel az ajtó bezárult.

A herczeg elhatározta, hogy majd egy óra mulva visszajön. Lemenve az udvarba, a házmesterrel találkozott.

- Itthonn van Szemjonovics Parthén?

- Itthonn.

- Hát akkor miért mondták nekem éppen most, hogy nincs itthonn?

- Ő nála mondták?

- Nem, hanem a mamájának a szolgálója mondta; Szemjonovics Parthénhez pedig hiába csöngettem.

- Meglehet, hogy elment hazulról, - vélte a házmester. - Néha a kulcsot is magával viszi; három napig is zárva van a lakása.

- Biztosan tudod, hogy tegnap itthonn volt?

- Biztosan.

- Hát Filippovna Násztászja nem volt-e vele tegnap?

- Már ezt nem tudhassuk. Nem szokott az sokszor ide jönni.

A herczeg kiment az utczára és egy ideig elgondolkozva járkált a gyalogjárón. A Rogozsin szobáinak ablakai mind be voltak zárva; az anyja ablakai csaknem mind nyitva voltak; fényes, meleg nap volt; a herczeg átment az utczán a másik oldali gyalogjáróra s még egyszer megállt és felnézett az ablakokra: azok nemcsak be voltak zárva, hanem csaknem valamennyi be is volt függönyözve.

Úgy állt ott vagy egy perczig és hirtelen úgy tetszett neki, mintha az egyik függöny széle felemelkedett volna s ott a Rogozsin arcza tünt fel; feltünt s ugyanabban a pillanatban el is tünt. Várt még egy kiskorig s már vissza akart menni, hogy újra becsengessen, de másat gondolt s szándékát későbbre halasztotta: „Ki tudja, meglehet, hogy csak úgy rémlett az nekem...”

Fődolog volt előtte most, hogy Filippovna Násztászja legutóbbi szállására jusson. Tudta, hogy mikor az ezelőtt három héttel az ő kérésére beköltözött Pavlovszkból, hát egy özvegy tanítónénál vett szállást, s azt a szállást a herczeg jól ismerte. Legvalószínübb, hogy Filippovna Násztászja, mikor újra visszaköltözött Pavlovszkba, megtartotta a szállását is; vagy legalább annyi nagyon valószínű, hogy itt töltötte az éjszakát, a hová őt persze Rogozsin szállította el. Útközben eszébe jutott, hogy mindjárt itt kellett volna kezdenie, mert az nem valószínű, hogy egyenesen Rogozsinhoz ment volna. Eszébe jutott a házmester mondása is, hogy Filippovna Násztászja nem szokott gyakran nálok megjelenni. S ha máskülönben sem jelent meg ott gyakran, hát mért szállt volna meg éppen most Rogozsinéknál? Felbátorítván magát e gondolatokkal, bérkocsiba ült és végre megérkezett az özvegy tanítóné lakására.

Legnagyobb meglepetésére, a tanítónénál nemcsak, hogy semmit sem hallottak Filippovna Násztászjáról sem tegnap, sem ma, de őt magát is úgy megbámulták, mint valami csudát. A tanítónénak egész nagyszámú családja, - valamennyi leányka, tizenötévestől kezdve le hét évesig, - kiözönlött az anyja nyomában s tátott szájjal körülfogták a herczeget. Ezek után kijött a sovány, sárga-képű nagynéni is fekete ruhában, legutóljára pedig a család nagymamája pápaszemmel. A tanítóné nagyon szívesen kérte a herczeget, hogy jőjjön be és foglaljon helyet, a mit a herczeg meg is tett. Rögtön látta, hogy ezek jól tudják: ki ő; tudják, hogy tegnap kellett volna az ő esküvőjének meglenni, s tudván ezt, majd elvesznek a kíváncsiságtól, hogy egyet-mást megtudjanak a lakodalomról, meg arról a csudáról, hogy ő most arról tudakozódik, a kinek nem egyebütt volna most a helye, mint ő vele együtt, Pavlovszkban, - csak türtőztetik a kíváncsiságukat. A herczeg az esküvőt illetőleg rövid vonásokban kielégítette kíváncsiságukat. Volt erre elcsodálkozás, óbégatás annyira, hogy a herczeg kénytelen volt a többit is elbeszélni, persze csak nagyjából. Végre a bölcs és fölizgatott hölgyek tanácsa elvégezte, hogy mindenekelőtt Rogozsinhoz kell bekopogtatnia, s ő tőle megtudni mindent. Ha pedig az nincs otthonn, a mit biztosan ki kell puhatolni, hát akkor el kell menni Filippovna Násztászjának egy német asszony ismerőséhez, a ki anyjánál lakik: talán azoknál hált meg Filippovna Násztászja, a ki most, természetesen, rejtőzködni akar. A herczeg teljesen leverten állt fel, alig bírt a lábán állni. Végre a rettenetes kotkodácsolásból megértette, hogy ezek

segítségére akarnak neki lenni s a városi lakása czímét kérdezik. Neki pedig most nem volt lakása a városban; arra azt tanácsolták, hogy szálljon meg valamely vendéglőben. A herczeg elgondolkozott és azt a vendéglőt nevezte meg nekik, a melyben neki ezelőtt vagy öt hónappal betegségi rohama volt. Aztán újra elindult Rogozsinhoz. Ezúttal már nemcsak a Rogozsin, hanem az öreg Rogozsinné lakása bejáratát sem nyitották ki neki. A herczeg lement az udvarra s előkutatta a házmestert; az el volt foglalva valamivel s alig felelt, sőt alig nézett a herczegre, mindazáltal annyit határozottan kijelentett, hogy Szemjonovics Parthén jókor reggel elment Pavlovszkba s ma haza sem jön.

- Megvárom; meglehet, hogy estére hazajön.

- De az is meglehet, hogy egy hétig se jön haza; ki tudja?

- De hát az bizonyos, hogy itthonn hált?

- Hálni itthonn hált...

Mindez gyanus volt és nem látszott tiszta dolognak, A házmester időközben bizonyosan új instrukcziókat kapott: az imént szinte bőbeszédű volt, most pedig félre fordul. De a herczeg elhatározta, hogy vagy két óra múlva megint visszajön, s őrködni is fog a ház körül, ha szükség lesz rá, most pedig kapaszkodik egy reménységébe: a német asszonyba.

De a német asszonyok meg sem értették őt. Néhány elejtett szóból azt vette ki, hogy a szép német menyecske vagy két héttel ezelőtt annyira összepörölt Filippovna Násztászjával, hogy azóta erről nem is hallott, most pedig mindenképpen igyekezett megértetni, hogy nem is érdeklődik iránta, még ha a világ összes herczegeihez ment volna is férjhez. A herczeg sietett onnan távozni. A többi közt az a gondolata támadt, hogy Filippovna Násztászja tán Moszkvába utazott, mint a multkor, Rogozsin persze utána s most talán vele van. „Csak legalább bármi kis nyomára akadhatnék!" Hanem eszébe jutott, hogy neki a vendéglőben kellene lennie, sietett tehát a Lityejnája-utczába, a hol a vendéglőben azonnal szobát nyittatott magának. Ott a pinczér azt kérdezte tőle, hogy nem akar-e valamit harapni; szórakozottságában azt felelte, hogy igen, aztán észbe kapván, rettenetesen haragudott magára, hogy az evéssel elfecsérelt egy félórát, csak azután jött rá, hogy hiszen semmi sem akadályozza őt abban, hogy otthagyja az ételt és ne egyék. Különös érzés uralkodott rajta a homályos és rossz levegőjű étteremben; ez a különös érzés mintha gyötrelmesen igyekezett volna valami gondolatra, de azt nem bírta eltalálni, hogy mi az az új, felkéredzkedő gondolat? Végre szinte magán kívül ment ki a vendéglőből; feje forgott: de hát ugyan hova is menjen most? És újra Rogozsinhoz rohant. Rogozsin nem tért haza; a csengetésre nem nyitották ki az ajtót; a herczeg becsöngetett az öreg Rogozsinnéhoz: ott ajtót nyitottak neki, de kijelentették, hogy Szemjonovics Parthén nincs otthonn s meglehet: vagy három napig haza sem jön. Zavarba hozta a herczeget az, hogy megint olyan furcsán, kíváncsian nézegették őt. Ezúttal a házmestert már egyáltalában nem találta. Kiment hát, mint az imént, a tulsó oldali gyalogjáróra, nézte az ablakokat s félóráig, vagy talán tovább is járt a gyötrelmes hőségen; ezúttal az ablakokon semmit sem látott; az ablakok meg sem mozdultak, a függönyök hasonlóképpen. Erre azt határozta magában, hogy az imént is bizonyosan csak úgy rémlett az neki; hogy hiszen az ablakok oly homályosak, oly régen mosatlanok, hogy nehéz lett volna észrevenni, még ha csakugyan kinézett volna is valaki az ablakon. Megörülvén e gondolatának, újra elhajtatott a tanítónéhoz. Ott már várták. A tanítóné már volt vagy három-négy helyen, sőt elhajtatott Rogozsinhoz is: se híre, se hamva! A herczeg szótlanul hallgatta végig a híradást, bement a szobába, leült a diványra s nézte őket mindnyájukat, mintha nem is tudná, hogy miről beszélnek. Különös: hol nagyon éber volt, hol a képtelenségig szórakozott. Később az egész család kijelentette, hogy az „csodálatosan" furcsa ember volt azon a napon, annyira, hogy

talán már akkor „mindent előre érezhetett”. Végre felállt és kérte, hogy mutassák meg neki a Filippovna Násztászja szobáját. Két nagy, világos, magas szoba volt az, igen csinosan bútorozva és drága is volt. Ezek a hölgyek elmondták később, hogy a herczeg a szobákban mindent apróra megnézett, meglátott az asztalon egy kinyitott könyvet a kölcsön-könyvtárból, a „M-me Bovary” czímű franczia regényt, megjegyezte az illető lapot, a melyre a könyv kinyitva volt, engedelmet kért, hogy azt magával vihesse, és nem figyelve az ellenvetésre, hogy a könyv kölcsön-könyvtárból való, zsebretette azt. Leült a nyitott ablakhoz s meglátva egy krétával beirkált játék-asztalt, azt kérdezte: ki játszott ezen? Ők elmondták, hogy Filippovna Násztászja játszott itt minden este durákot - Rogozsinnal, néha preferánszt, malmocskát, whistet, meg mindenféle játékot; hogy a kártyát csak a legutóbbi időben szerezték be, azután, hogy visszajöttek Pavlovszkból Pétervárra, mert Filippovna Násztászja egyre panaszkodott, hogy unatkozik, hogy Rogozsin egész estéken szótlanul ül, semmiről sem tud beszélni; hogy Filippovna Násztászja gyakran sírt; arra egy este Rogozsin kártyát húzott elő a zsebéből, mire Filippovna Násztászja elnevette magát és játszani kezdtek. A herczeg megkérdezte, hogy hol az a kártya, a melylyel játszottak? De a kártyát nem lelték sehol; a kártyát mindig Rogozsin hozta magával a zsebében, mindennap új tuczatot, aztán el is vitte.

A tanítóék azt tanácsolták a herczegnek, hogy még egyszer menjen el Rogozsinhoz, s ezúttal sokkal erősebben zörgessen be, de ne most mindjárt, hanem majd csak este; meglehet, hogy „valami készül”. Maga a tanítóné magára vállalta, hogy estig kimegy Pavlovszkba Alexejevna Dárjához: nem tudnak-e ott valamit? A herczeget kérték, hogy jöjjön vissza hozzájuk este tíz óra táján, hogy megbeszélhessék a másnapi teendőket. Daczára a vigasztalásoknak és biztatásoknak, a herczeg teljesen kétségbe volt esve. Kimondhatatlan búsan, gyalog tért vissza fogadóbeli szállására. A nyári, poros, gőzös Pétervár csak úgy fojtogatta; gyakran beleütődött a tömegben egy-egy nyers, részeg alakba, czéltalanul nézegette az arczokat, talán messzebbre is ment, mint szándéka volt, már csaknem este volt, mikor belépett a vendéglői szobájába. Elhatározta, hogy egy kissé pihen, aztán megint elmegy Rogozsinhoz, a mint tanácsolták, leült a divánra, lekönyökölt az asztalra mind a két kezével és elgondolkozott.

Az Isten tudja meddig és miről gondolkozott. Sok mindentől félt és érezte, hogy nagyon fél. Eszébe jutott Lyebegyeva Vjéra; aztán az, hogy talán Lyebegyev tud valamit ebben a dologban, s ha nem tud is, de megtudhat valamit, még pedig hamarabb és könnyebben, mint ő. Azután Hippolitra gondolt, arra, hogy Rogozsin gyakran meglátogatta Hippolitot. Azután megint Rogozsin jutott eszébe: egy nem régi temetésen, azután a parkban, azután - itt, a vendéglő folyosóján, a mikor elbujt a fülkében s késsel lesett ő reá. Most is előtte voltak azok az izzó szemek, a melyek a sötétben ő reá néztek. A herczeg megrázkódott, az iménti homályos gondolat megint ott motoszkált a fejében.

Ez a gondolat egyrészt abból állt, hogy ha Rogozsin Pétervárott van, hát ha elbujt is egy-időre, végre is eljön ő hozzá, akár jó, akár rossz szándékkal, vagy mondjuk: olyannal, mint *akkor*. Legalább ha Rogozsin valamiért szükségét érezné annak, hogy valahová elinduljon, hát nem mehet egyebüvé, mint ide, erre a folyosóra. A herczeg más lakásáról nem tudhat, következésképp nagyon is rájöhet arra a gondolatra, hogy a herczeg a régi vendéglőbe szállt; legalább is próbát tesz, hogy itt keresse őt... ha már nagyon is szükségét érezné. S ki tudja: hátha nagyon is érzi a szükségét?

Igy gondolkozott s ez a gondolat nagyon lehetségesnek látszott neki. Semmiképpen sem tudott volna magának számot adni, ha mélyebben keresgélt volna a gondolatában: hogy például miért volna Rogozsinnak egyszerre olyan szüksége ő reá? s mért ne történhetnék meg az, hogy ők végre is jóbarátokká legyenek? De nehéz volt ez a kérdés: „ha neki jól megy a dolga, akkor nem jön ide; sokkal hamarább eljön, ha rosszul áll a dolga; pedig bizonyosan rosszul áll...”

Természetes, hogy ilyen gondolatok mellett otthonn, a vendéglői szállásán kellett volna várnia Rogozsint, de ő mintha nem bírta volna elviselni ezt az új gondolatát.

Felugrott, fogta a kalapját és elszaladt. A folyosó már csaknem egészen sötét volt: „Mi történnék most, ha ő egyszerre csak kiugranék a fülkéből és megállítana engem a lépcsőn?" gondolta magában, a mikor az ismeretes helyre ért. De nem jött ki onnan senki sem. A herczeg bement a kapu alá, kiment a gyalogjáróra, elcsodálkozott azon, hogy mennyi nép van az utczán (mint a hogy az Péterváron naplemente után mindig lenni szokott) s elindult a Gorohovája-utcza felé. A vendéglőtől vagy ötven lépésnyire, az első keresztúton, a tömegben valaki megérintette könyökét s halkan, egészen a füléhez hajolva szólt hozzá:

- Nyikolajevics Leó, jer utánam, barátom, szükségem van rád.

Rogozsin volt.

Különös: a herczeg egyszerre örvendezve, lelkendezve alig bírta a szavakat kimondani, arról kezdett neki beszélni, hogy mennyire várta ő éppen most Rogozsint a vendéglő folyosóján.

- Voltam ott, - szólt Rogozsin a herczeg nagy meglepetésére, - jerünk.

A herczeg nagyon csodálkozott e szavakon, de csak vagy két percz mulva, az után, hogy azt jól meggondolta. Elgondolván ezt a feleletet, megijedt és nagyon megnézte Rogozsint. Az vagy egy fél lépésnyire elől ment, egyenesen maga elé nézve, a nélkül, hogy a mellettök elhaladókra tekintett volna. Gépies előzékenységgel tért ki a járó-kelőknek.

- Miért nem kerestél engem a szobában, ha... már ott voltál a vendéglőben? - kérdezte tőle a herczeg.

Rogozsin megállt, ránézett, elgondolkozott, s mintha nem értené a kérdést, így szólt:

- Nézd csak, Nyikolajevics Leó, menj itt előre, egész a mi házunkig, érted? Én majd a másik oldalon megyek. Csak nézz körül, hogy egyszerre érjünk oda.

E szavak után keresztülment az utczán, felment az átelleni gyalogjáróra, visszanézett, hogy megy-e a herczeg s látván, hogy az csak áll és meredt szemekkel nézi őt, intett neki kezével a Gorohovája-utcza felé s újra elindult, perczenként visszanézve a herczegre és maga után intve azt. Láthatólag felbátorodott, látva, hogy a herczeg megértette őt s megy utána. A herczeg arra gondolt, hogy Rogozsin bizonyára szemmel akar valakit tartani s azért ment át a másik gyalogjáróra. „Csakhogy mért nem mondta, hogy kit kell szemmel tartani?" Igy mentek vagy ötszáz lépésnyire s a herczeg egyszerre reszketni kezdett; Rogozsin ritkábban ugyan, de még mindig visszanézegetett; a herczeg nem türtőztethette magát tovább, s magához intette őt. Rogozsin azonnal visszajött hozzá.

- Talán nálad van Filippovna Násztászja?

- Nálam.

- S a multkor te néztél ki rám az ablak függönye mögül?

- Én...

- Hogy' lehet az, ha...

De a herczeg nem tudta, hogyan fejezze be a kérdését; szíve oly hangosan dobogott, hogy nehezére esett a beszéd. Rogozsin is hallgatott, s megint csak nézett rá, úgy mint előbb, tudniillik gondolatokba merülve.

- No, én hát előre megyek, - szólalt meg végre, s készült, hogy újra keresztül menjen az utczán; - menj te is tovább. Jobb, ha az utczán külön megyünk... külön gyalogjárón... meglátod.

Mikor végre befordultak a két külön gyalogjáróról a Gorohovájába s közel értek a Rogozsinék házához, a herczeg úgy érezte, mintha ereje elhagyná: alig bírt lépni. Már esti tíz óra felé volt az idő. Az öreg Rogozsinné lakásának ablakai most is nyitva voltak, a Rogozsin lakásának ablakai zárva. A herczeg odament a házhoz az átelleni gyalogjáróról; Rogozsin intett neki s a herczeg felment utána a lépcsőn.

- Most a házmester sem tudja, hogy én haza jöttem. Azt mondtam neki az imént, hogy Pavlovszkba megyek; ezt mondtam az anyámnak is, - mondta suttogó hangon, ravasz és szinte elégedett mosolylyal; - ha bemegyünk, senki sem fogja észrevenni.

Már a kezében tartotta a kulcsot. Felhaladván a lépcsőn, visszafordult s megfenyegette a herczeget, hogy lassabban lépjen, kinyitotta a lakásába vezető ajtót, bebocsátotta a herczeget, óvatosan bement utána, bezárta maga után az ajtót és zsebretette a kulcsot.

- Jerünk, - szólt suttogva.

Már a Lyityejnája-utczán is, mikor elindultak, suttogva beszélt. Valami belső, mély izgalomban volt. Mikor bementek abba a terembe, mely az ő nappali szobája előtt volt, odament az ablakhoz és titokzatosan magához intette a herczeget:

- Mikor te az imént itt becsengettél, én rögtön kitaláltam, hogy az te vagy; lábujjhegyen az ajtóhoz mentem s hallom, hogy te Pafnutyevnával beszélgetsz, annak pedig én már kora hajnalban megmondtam, hogy ha te, vagy tetőled valaki, vagy bárki más bekopogtatna hozzám, hát semmi áron se mondja meg, hogy itthonn vagyok, de különösen utasítson el téged; megmondtam neki a nevedet is. Aztán mikor kimentél, az jutott eszembe: hátha ez most kint áll, keresgél, vagy vigyáz valamire az utczáról? Oda mentem hát ahhoz az ablakhoz, félrehúztam a függönyt, hát csakugyan ott állsz és nézel fel rám... Hát így volt ez.

- Hol van Filippovna Násztászja? - kérdezte a herczeg szinte elfulladva.

- Ő... itt van, - felelt Rogozsin némi habozás után.

- Hol?

Rogozsin a herczegre nézett és merő tekintettel vizsgálta azt.

- Jerünk.

Mindig suttogva, lassan beszélt és még mindig úgy, mintha gondolatokba volna merülve. Még mikor a függönyről beszélt, hát mintha a szavaival egészen mást akart volna értetni, ellenére a beszéde expenzivitásának.

Bementek a dolgozószobába. Ebben a szobában azóta, hogy a herczeg itt járt, némi változás történt: az egész szobán át zöld selyem függöny volt vonva két átjárással a két szoba felé, ez a függöny elkülönítette a hálófülkét a dolgozószobától; a hálófülkében volt felállítva a Rogozsin ágya. A nehéz függöny le volt bocsátva, az átjárások összevonva. De a szobában nagyon sötét volt; a pétervári „nyári fehér éjszakák” homályosúlni kezdtek s ha nem lett volna teljes holdvilág, a Rogozsin befüggönyzött, sötét szobájában semmit sem lehetett volna látni. Ámbár az arczokat még meg lehetett különböztetni, bár nem nagyon. A Rogozsin arcza sápadt volt, mint mindig; mereven nézett a herczegre, szeme erősen villogott, de valahogyan mozdulatlanul.

- Gyujts gyertyát, - szólt a herczeg.

- Nem; minek? - felelt Rogozsin s megfogva a herczeg kezét, leültette azt egy székre, ő maga szembe ült le a herczeggel, olyan közel húzva székét, hogy csaknem összeértek a térdeik. Kettőjük közt egy kis kerek asztal volt.

- Üljünk le egyelőre, - mondta Rogozsin.

Vagy egy perczig hallgattak.

- Tudtam, hogy te megint abban a vendéglőben fogsz megszállni, - szólalt meg újra Rogozsin; - mikor a folyosóra bementem, mindjárt gondoltam: meglehet, hogy ő most odabent ül s úgy vár most engemet, mint én őt - akkor. Hát a tanítónénál voltál?

- Voltam - felelt a herczeg.

- Arra is gondoltam. Még majd mindent összebeszélnek, - gondoltam magamban, - azután még így is gondolkoztam: ide hozom őt magamhoz éjjelre, így majd együtt... ezt az éjszakát...

- Rogozsin! Hol van Filippovna Násztászja? - kérdezte suttogva a herczeg s egész testében reszketve felállt. Felállt Rogozsin is.

- Ott, - felelt suttogva, s fejével a függöny felé intett.

- Alszik? - suttogott a herczeg.

Rogozsin megint olyan merően nézett rá.

- No, hát jerünk... csak aztán te... no, hát jerünk.

Szétvonta a függönyt, megállt és újra visszafordult a herczeghez.

- Lépj be! - mutatott a bejáratra.

A herczeg bement.

- Itt nagyon sötét van, - szólt a herczeg.

- Látni lehet, - dörmögött Rogozsin.

- Alig látok... egy ágyat.

- Menj közelebb, - mond Rogozsin halkan.

A herczeg még néhány lépést tett előre, azután megállt. Állt s vagy két perczig nézett. Az ágy mellett állva egyikük sem szólt egy szót sem. A herczeg szíve úgy dobogott, hogy azt hitte: hallani lehet a szobában, a halálos csendben. De már annyira hozzá szokott szeme a sötéthez, hogy megláthatta az egész ágyat; az ágyban valaki aludt, egészen mozdulatlan álomban; nem lehetett hallani a legkisebb neszt, a legkisebb pihegést sem. Az alvó teste egészen be volt takarva - még a feje is - egy fehér lepellel, de tagjai bizonytalan körvonalakban láthatók voltak; csak annyi volt bizonyosan látható, hogy egy ember ott kinyujtózva fekszik. Körös-körül, az ágyon, az ágylábnál, az ágymelletti széken, még a földön is nagy rendetlenségben voltak szétgórálva a levetett gazdag fehér-selyem ruhák, virágok, szalagok. Egy kis asztalkán, az ágy feje mellett szétszórt gyémántok csillogtak; az ágy lábfelőli végén valami csipkék voltak összegyürve s a fehér csipkéken feküdve a takaró alól egy láb vége látszott ki: ez mintha márványból lett volna faragva és ijesztően mozdulatlan volt.

A herczeg nézett és érezte, hogy mentől tovább néz, annál nagyobb lesz a halálos csend a szobában. Egyszerre csak felrebbent egy felébredt légy, elrepült az ágy fölött, aztán egy szögletben elhallgatott. A herczeg megrázkódott.

- Jerünk vissza, - szólt Rogozsin, megérintve a herczeg könyökét.

Kimentek, újra leültek ugyanazokra a székekre, egymással megint úgy szembe. A herczeg egyre erősebben reszketett s nem vette le kérdő tekintetét Rogozsinról.

- Úgy látom, Nyikolajevics Leó, - szólalt meg végre Rogozsin, - hogy te reszketsz; csaknem úgy reszketsz, mint a mikor betegségi rohamod szokott lenni. Emlékszel: Moszkvában? Vagy egyszer a rohamod előtt? Nem is tudom: mit csináljak én most teveled?

A herczeg minden erejét megfeszítette, hogy megértse a Rogozsin szavait s tovább nézett arra az ő kérdő tekintetével.

- Te voltál? - kérdezte végre, fejével a hálófülke felé intve.

- Én, - suttogta Rogozsin tompán.

Vagy öt perczig egyik sem szólt.

- Mert hát - folytatta aztán Rogozsin, mintha nem is hagyta volna abban a beszédet, - mert hát te beteges vagy, rohamaid vannak s ha elkiáltod magad, mint az imént is, azt az utczáról vagy az udvarról meghallhatják és rájönnek, hogy itt a kvártélyon valaki van, bezörgetnek, bejönnek... mert mind azt hiszik, hogy én nem vagyok itthonn. Gyertyát is azért nem gyujtok, nehogy az utcza vagy az udvar felől valamit észrevegyenek. Mert ha én nem vagyok itthonn, hát a kulcsokat is magammal viszem s nélkülem három-négy napig senki sem jöhet ide be: ez az én szokásom. No hát nehogy' megtudják, hogy mi itt hálunk...

- Megállj csak, - kezdte a herczeg, - én az imént a házmestertől is, meg az együgyű szolgálótól is kérdeztem, hogy nem hált-e itt Filippovna Násztászja, következésképp ezek sejthetnek valamit.

- Tudom, hogy te ezt kérdezted. De én azt mondtam Pafnutyejevnának, hogy tegnap itt volt ugyan Filippovna Násztászja, hanem még tegnap visszament Pavlovszkba s hogy én nálam csak tíz perczet töltött.

Arról, hogy egész éjjel itt volt, senki sem tud. Tegnap is éppen ilyen csendesen jöttünk be, mint most teveled. Én még azt gondoltam útközben, hogy ő majd nem akar olyan loppal bejönni; dehogy is nem! Suttogott, lábujjhegyen járt, felszedte és a kezében vitte a ruháját, hogy ne suhogjon, még engem is fenyegetett az ujjával a lépcsőn - egyre tőled félt. A vasúton egészen olyan volt, mint az őrült, és csak a félelemtől; és maga kívánta, hogy itt, nálam háljon meg; én a tanítónéhoz akartam vinni; hallani sem akart róla. „Ő ott engemet korán reggel megtalál, de te elrejtesz, holnap pedig korán reggel megyünk Moszkvába." Aztán valahová Orelbe is akart. Mikor lefeküdt, akkor is egyre Orelről beszélt...

- Megállj csak; mit fogsz te most tenni, Parthén?

- Csak az nem tetszik nekem, hogy te folytonosan reszketsz. Most majd itt együtt töltjük az éjszakát. Ágy ugyan azon az egyen kívül itt nincsen, de azt gondoltam, hogy leveszszük a dián-párnákat s itt vetünk magunknak ágyat a függöny mögött, hogy együtt hálhassunk. Mert ha majd bejönnek és körülnéznek, vagy kutatnak, hát őt mindjárt meglátják és elviszik. Azután majd kikérdeznek engem, én elmondom a dolgot s engem is mindjárt elvisznek. Hát most hadd feküdjék ő itt mellettünk, én mellettem, meg te melletted...

- Igen, igen! - felelt a herczeg hévvel.

- Tehát talán ne is ismerjek be semmit és ne hagyjam őt elvitetni.

- Oh, a világért se! - egyezett bele a herczeg.

- Azért is cselekedtem én ezt, hogy többé soha senkinek őt oda ne kelljen adnom. Az éjt csendben fogjuk tölteni. Ma én egész nap csak egy órára voltam kint, reggel; azonkívül

mindig vele voltam. Csak most este mentem ki érted. Csak attól félek, hogy ebben a nagy melegben szaga lesz. Nem érzel valami szagot?

- Meglehet, hogy érzek. Nem tudom. Reggelig mindenesetre érezhető lesz.

- Viaszkos vászonnal takartam be őt, szép amerikai viaszkos vászonnal, erre borítottam aztán fehér lepedőt és négy üveg karbol-folyadékot tettem mellé: most is ott van.

- Úgy mint... Moszkvában?

- Mert, tudod barátom, a szag. Milyen szépen fekszik ott. Reggel majd nézd meg. Mi az, fel sem bírsz állni? - kérdezte fájdalmas csodálkozással Rogozsin, látva, hogy a herczeg annyira reszket, hogy nem bír felállni sem.

- Nem birom a lábam, - motyogott a herczeg; - ez az ijedtségtől van, tudom én...

- Megállj, megágyazok s feküdj le... én is lefekszem hozzád... és hallgatózni fogunk... mert én, pajtás, még nem tudom... én, pajtás, most még nem tudok mindent, hát előre figyelmeztetlek, hogy ezt jó előre tudjad...

Rogozsin, miközben ez érthetetlen szavakat dörmögte, ágyazni kezdett. Meglehet, hogy ő ezekről az ágyakról már reggel gondolkozott. Az elmúlt éjjel ő a divánon hált. De a divánon ketten nem fértek volna el, ő pedig most mindenáron azt akarta, hogy egymás mellett feküdjenek, azért czipelte nagy erőködéssel, az egész szobán keresztül, a hálófülke elfüggönyzött bejáratához a két diván különféle nagyságú párnáit. Az ágy úgy a hogy elkészült; Rogozsin odalépett a herczeghez, gyöngéden karonfogta azt, felemelte és odavezette az ágyhoz, de most már a herczeg is meg bírt állani a lábán; tehát „elmúlt az ijedtsége”; hanem azért még mindig reszketett.

- Mert úgy áll a dolog, pajtikám, - kezdte megint Rogozsin, lefektetve a herczeget a baloldali kényelmesebb párnára, míg maga jobb oldalt feküdt le, vetkezetlenül és mind a két kezét a feje alá téve, - ma meleg van, az pedig szagot terjeszt... Az ablakokat nem merem kinyitni, pedig az anyámnak gyönyörű virágai vannak s azok olyan jó illatot terjesztenek; gondoltam, hogy áthozom azokat, de akkor Pafnutyejevna gyanút merít, mert az nagyon kíváncsi.

- Nagyon kíváncsi, - hagyta helyben a herczeg. - Talán inkább vásárolni kellett volna virágokat s körülrakni csokrokkal és virágokkal? De aztán meggondoltam, hogy kár lenne azokért a szegény virágokért...

- Nézd csak, - szólalt meg a herczeg, mintha keresné, hogy mit is kérdezzen s mintha rögtön elfeledné, hogy mit akar kérdezni, - nézd csak... mivel...? késsel? Ugyanazzal a késsel?

- Azzal.

- Megállj csak! Még valamit akarok tőled kérdezni. Parthén... én még sokat fogok tőled kérdezni, mindenről... de jobb, ha előre megmondod, hogy tudjam: meg akartad-e te őt ölni azzal a késsel még az esküvő előtt, az oltár mellett? Meg akartad-e ölni, vagy sem?

- Nem tudom, hogy meg-e, vagy sem... - felelt Rogozsin, mintha megcsodálná és nem is értené ezt a kérdést.

- Sohasem vitted magaddal Pavlovszkba a kést?

- Soha. Én arról a késről csak annyit mondhatok neked, Nyikolajevics Leó, - folytatta kis szünet után, - hogy én azt a kést egy záros tokból vettem ki ma reggel, mert az egész reggel történt, három és négy óra közt. Az a kés mindig ott volt abban a könyvben... És... és... és még az a furcsa nekem, hogy a kés... másfél, vagy két hüvelyknyire ment be... a bal mellbe... vér pedig csak vagy egy félkanálnyi folyt ki az ingére, több nem...

- Ez, ez... - szólt a herczeg roppant izgatottan felemelkedve - ezt... én tudom... ezt én tudom, ezt én olvastam... ezt belső elvérzésnek nevezik... Olyan eset is van, hogy egy csepp vér sem mutatkozik... ha egyenesen a szívbe megy a döfés.

- Csitt; hallod? - vágott közbe gyorsan Rogozsin és ijedten ült fel, - hallod?

- Nem, - felelt épp oly gyorsan és ijedten a herczeg.

- Jár valaki! Hallod? a teremben.

Hallgatództak.

- Igen, hallom, - súgta a herczeg szilárdan.

- Jár?

- Jár.

- Bezárjuk az ajtót, vagy ne?

- Zárjuk be...

Az ajtót bezárták s újra lefeküdtek. Ezúttal sokáig hallgattak.

- Ah, most jut eszembe, - kezdte újra a herczeg az előbbi izgatott, szapora suttogással, mintha egy eszmét megkapva, félne azt újra elveszteni, s még fel is ugrott hozzá fektéből, - hiszen én szerettem volna azokat a... kártyákat... a kártyákat... Azt hallottam, hogy te ő vele kártyázgattál?

- Igen, - felet Rogozsin kis szünet múltán.

- Hát hol vannak a... kártyák?

- Itt vannak, - felelt Rogozsin még hosszabb szünet után, - nesze...

Kivett a zsebéből egy átjátszott, papirosba göngyölt kártya-csomagot és átadta azt a herczegnek. Az elvette, de mintha valami megütödéssel. Új, szomorú, vigasztalan érzés szorította el a szívét; hirtelen megértette, hogy e perczben, sőt már régen is, nem arról beszél a miről kellene s nem azt teszi, a mit tennie kellene és hogy ezek a kártyák, a melyeket ő most a kezében tart, a melyeknek ő úgy megörült, most már semmin sem segíthetnek. Felállt és összecsapta a kezét. Rogozsin mozdulatlanul feküdt s mintha nem látta és nem hallotta volna az ő mozgását; de a szemei fényesen villogtak a sötétben, egészen nyitva voltak és mozdulatlanok. A herczeg leült egy székre és borzongva nézte őt. Igy múlt el egy félóra; egyszerre csak Rogozsin hangosan elkiáltotta magát és felkaczagott mintha elfeledte volna, hogy suttogva kell beszélni.

- Emlékszel-e még arra a tisztre... a katonatisztre... hogy megkorbácsolta azt a hangversenyteremben, emlékszel? Hahaha! Még odaugrott egy kadét... egy kadét... kadét.

A herczeg megint rémülten ugrott fel. Mikor Rogozsin elcsendesedett, a herczeg lassan hozzáhajolt, leült mellé s erősen dobogó szívvel, nehezen lélegezve kezdte őt nézni. Rogozsin nem fordult feléje, sőt mintha meg is feledkezett volna róla. A herczeg nézett és várt; az idő haladt és virradni kezdett. Rogozsin időközönkint, váratlanul, hangosan, élesen és összefüggéstelenül dünnyögött, majd kiabált, nevetett; a herczeg olyankor feléje nyujtotta remegő kezét, csöndeskén simogatta annak fejét, haját, arczát... egyebet nem tudott vele tenni. Ő maga megint reszketni kezdett, s mintha megint nem érezte volna maga alatt a lábát. Valami egészen új érzés nyomta a szívét végtelen szomorúsággal. E közben egészen megvirradt; végre lefeküdt, de már egészen erőtlenül és kétségbeesetten és odaszorította arczát a Rogozsin sápadt, mozdulatlan arczához; szeméből könny patakzott a Rogozsin arczára s meglehet, hogy ő már akkor nem is érezte a saját könnyeit és már semmit sem tudott azokról...

Legalább mikor néhány óra múlva rájuk nyitották az ajtókat s a szobában emberek jelentek meg, a gyilkost teljesen eszméletlen állapotban, erős lázban találták. A herczeg ott ült mellette s mindannyiszor, valahányszor a beteg nyugtalankodott, félrebeszélt, sietett reszkető kezével annak fejét, arczát megsimogatni, mintha babusgatni akarta volna, de már semmit sem értett abból, a mit tőle kérdeztek s nem ismerte fel a bejött és őt körülvevő embereket. S ha most Schneider megjelent volna Svájczból, hogy megnézze az ő volt tanítványát és pacziensét, hát elgondolva azt az állapotot, a melyben volt néha a herczeg az ő svájczi gyógyíttatása első évében, bizonyára azt mondta volna egy kézlegyintéssel, a mit mondott akkor: „Félkegyelmű".

XII.
Záradékul.

A tanítóné, kiszaladván Pavlovszkba, egyenesen a kétségbeesett Alexejevna Dárjához sietett s elbeszélvén annak mindent, a mit tudott, végképp elrémítette azt. A két hölgy elhatározta, hogy rögtön összeköttetésbe lépnek Lyebegyevvel, a ki szintén nagyon izgatott volt úgy is mint a lakója barátja, úgy is mint annak házigazdája. Lyebegyev Vjéra mindent elmondott, a mit tudott. Lyebegyev tanácsára elhatározták, hogy rögtön bemennek mind a hárman Pétervárra, mentül hamarabb megelőzendő azt, „a mi nagyon könnyen megtörténhetik".

Igy történt, hogy a Rogozsin lakását másnap reggel tizenegy óra tájban felnyitotta a rendőrség, Lyebegyev, a két hölgy s Rogozsin testvére, Szemjonovics Szemjon jelenlétében. Az ügyre nézve igen jelentős volt a házmester előadása, a ki elmondta, hogy tegnap este ő látta, a mint Szemjonovics Parthén a vendégével a folyosóról bement, még pedig a mint látszott: lopakodva. Ez elbeszélés után tétova nélkül betörték az ajtót, miután azt a törvény nevében történt felszólítás után sem nyitották ki.

Rogozsin két hónapig feküdt agyvelőgyuladásban s mikor felépült, jött a bűnvizsgálat és a bírói eljárás. Mindenben nyilt, határozott és egészen kielégítő vallomást tett, a melynek következtében a herczeget mindjárt az eljárás kezdetén végképp felmentették a vád alól. Rogozsin a pöre tárgyalása alatt némán viselkedett. Nem mondott ellent az ő ügyes, ékesszóló ügyvédjének, a ki világosan és logikusan mutatta ki, hogy az elkövetett gyilkosság az agyvelőgyuladás következménye volt, a mely a vádlott elkeseredettsége folytán még korábban kezdődött. De ő maga semmit sem tett e vélemény megerősítésére, csak úgy, mint előbb: világosan, pontosan adta elő az elkövetett gyilkosság legapróbb részleteit is. Az enyhítő körülmények betudásával Rogozsint tizenötévi szibériai kényszermunkára ítélték. Egész roppant nagy vagyona átszállt testvérére, Szemjonovics Szemjonra, ennek nem kis örömére. Az öreg Rogozsinné tovább él s mintha néha emlékeznék az ő kedvencz fiára, Parthénra, de nem világosan: az Isten megkímélte eszét és szívét annak a rémségnek a megértésétől, a mely a házát érte.

Lyebegyev, Keller, Gánya, Ptyiczÿn és elbeszélésünk más szereplői úgy élnek, mint idáig, keveset változtak s alig van róluk valami mondanivalónk. Hippolit roppant izgalmak közt és valamivel hamarabb halt meg, mint várni lehetett; a Filippovna halála után vagy két héttel. Kolyát a történtek roppant meglepték; végképpen hozzá szegődött az anyjához. Alexandrovna Nina nagyon félti, hogy korához képest túlságosan tünődő; úgy látszik, hogy jóravaló ember lesz belőle. A többi közt az ő utánjárása következtében rendeződött a herczeg további sorsa is; eddig volt ismerősei közt már régen Radomszkij Pavlovics Jenőt szerette meg leginkább;

ennél ő jelent meg először és adta elő részletesen a történteket és a herczeg jelenlegi helyzetét. Nem csalódott: Pavlovics Jenő a lehető legmelegebb részvétet tanusította a szerencsétlen „félkegyelmű" sorsa iránt, s közbenjárására a herczeget megint visszavitték Svájczba, a Schneider-intézetbe. Maga Pavlovics Jenő, külföldre utazván, még pedig azzal a szándékkal, hogy huzamosabb ideig maradjon Európában, elég gyakran, legalább néhány hónapban egyszer, meg-meglátogatja Schneidernél az ő beteg barátját; de Schneider egyre jobban ránczolja a homlokát és csóválja a fejét, arra is czélozgatva, hogy az elmebeli szervek egészen meg vannak támadva; határozottan még nem beszél a gyógyíthatatlanságról, de igen lesujtó czélzásokat tesz. Pavlovics Jenőt ez nagyon bántja, mert neki van szíve, a mit már azzal is bizonyít, hogy leveleket kap Kolyától, sőt felel is néha azokra. Ezenkívül még egy különös jellemvonása derült ki s minthogy e jellemvonás szép, - sietünk azt elmondani. Minden látogatás után, a melyet Schneidernél tesz, a Kolyáén kívül még egy másik levelet is ír Pavlovics Jenő Pétervárra, a legszívesebb, a legrokonszenvesebb leírásban közölve a herczeg betegségének jelenlegi állapotát. Ezekben a levelekben a legtiszteletteljesebb ömledezéseken kívül kezdenek bizonyos őszinte érzések is mutatkozni, egy szóval: olyanok, a melyek a legőszintébb, legközelibb barátságra vallanak. Az a személy, a kinek ezek a levelek szólanak, nem más, mint Lyebegyev Vjéra. Sehogy' sem bírtuk megtudni, hogy miképpen fejlődhettek ki e viszonyok; persze csak arra az esetre lehet a dolgot visszavezetni, mikor a herczeggel történt história után Lyebegyev Vjéra annyira elszomorodott, hogy belé is betegedett; de hogy részletek szerint miképpen jött létre az ismeretség és barátság, azt nem tudjuk.

E levelezést leginkább csak azért említettük fel, mert azok némelyikében szó van a Jepancsin-családról is, főképpen pedig Ivanovna Aglájáról. Erről azt írta volt Pavlovics Jenő egy Párisból keltezett, meglehetősen homályos levélben, hogy Aglája egy emigrans lengyel gróffal kötött rövid ismeretség után hirtelen férjhez ment a grófhoz, még pedig a szülei akarata ellenére, a kik végre csak azért adták beleegyezésüket, mert az eset valami rendkívüli botránynyal fenyegetett. Később, mintegy félesztendei hallgatás után arról értesítette Pavlovics Jenő Lyebegyev Vjérát, hogy mikor ő legutóbb megint a Schneider-féle intézetben volt, összejött ott az egész Jepancsin-családdal (kivéve persze Fjodorovics Ivánt, a ki a dolgai miatt Pétervárról ki nem mozdulhat), valamint Scs. herczeggel is. A viszontlátás igen különös volt: őt, Pavlovics Jenőt mindnyájan valami elragadtatással fogadták; Adelájda és Alexandra - nem tudni: miért? - még hálálkodtak is neki az ő „angyali pártfogásáért", melyet a szerencsétlen herczeg iránt tanúsított. Prokofjevna Lizaveta pedig meglátva a herczeget az ő beteg és megalázott állapotában, egész szíve mélyéből sírva fakadt. Úgy látszik tehát, hogy már mindent megbocsájtott neki. A herczeg néhány szerencsés és szellemes megjegyzést tett. Neki, Pavlovics Jenőnek úgy rémlett, hogy Scs. herczeg és Adelájda még nem egyeztek meg egészen, de bizonyosnak látszik, hogy a jövőben a heves természetű Adelájda önként alá fogja magát rendelni a Scs. herczeg gyakorlati és szellemi fensőbbségének. Azt se feledjük, hogy rettenetesen hatott rá a családjával történt eset, különösen pedig az Aglája története az emigráns gróffal. A család mindig rettegett valamitől, mikor odaadta Agláját annak a grófnak, s a mitől tartottak, félév leforgása alatt be is következett, még pedig olyan meglepetésekkel, a minőkre nem is számítottak. Kisült, hogy az a gróf nem is gróf s ha valóban emigráns is, hát valami homályos és kétértelmű história miatt. Agláját azzal hódította meg, hogy valami rendkívül nemes fájdalommal szomorkodott hazája sorsán s meghódította annyira, hogy Aglája még férjhez menetele előtt tagja lett valami külföldi bizottságnak, a mely Lengyelország felszabadítását tüzte ki czéljául, ezenkívül lelkes hive lett valami híres katholikus páternek, a ki egészen hatalmába kerítette az eszét. A gróf kolosszális vagyonáról, a melyről az Prokofjevna Lizavetának és Scs. herczegnek csaknem megdönthetetlen bizonyítékokat tálalt fel, kisült, hogy egyáltalában nem léteznek. S nem elég ez, hanem az esküvő után alig félév múlva a grófnak és híres barátjának, a páternek sikerült Agláját a családjával annyira

összeveszíteni, hogy már több hónap óta nem is látták egymást... Egy szóval volna sok elmondani való, de Prokofjevna Lizaveta, a leányai és Scs. herczeg már annyira meg voltak lepetve a „terror" által, hogy szinte féltek említést tenni némely dolgokról a Pavlovics Jenővel folytatott beszélgetés alkalmával, ámbár tudták, hogy ez a nélkül is igen jól van értesülve az Ivanovna Aglája legutóbbi dolgairól.

A szegény Prokofjevna Lizaveta szeretne már hazamenni Oroszországba s Pavlovics Jenő tanúságtétele szerint epés elfogultsággal leszól minden külföldit, hogy „sehol sem tudnak becsületesen kenyeret sütni, a telet bent töltik odvaikban, mint az egerek; még jó, hogy legalább ezt a szegény herczeget megsirathattam itt oroszul", mondá Prokofjevna Lizaveta s megindultan mutatott a herczegre, a ki őt meg nem ismerte. „Elég már az időtöltésből, ideje lesz már észre is térni. Mindez a külföldi, mindez a ti Európátok csupa ostobaság, s mi mind itt a külföldön csupa ostobaság vagyunk... jusson eszetekbe, a mit mondtam", fejezte be Prokofjevna Lizaveta csaknem mérgelődve, mikor elváltak Pavlovics Jenőtől.

- Vége. -